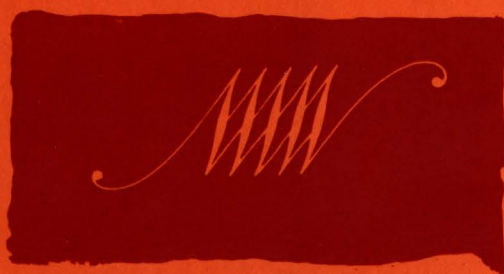

Imreh István - Pataki József

Kászonszéki
krónika

1650 - 1750

Európa · Kriterion

A szép kászoni völgy székelyek lakta faluközösségeiben 1650–1750 között az egyetemes történet nagy jelentőségű küzdelmei romboltak régi, építettek új politikai kereteket. Erdély és benne ez a kis „szegelet föld” azonban – a magyarság törzsének életerős ágaként – a történelem viharzásai múltával is önmagával azonosként folytatta útját. Sokszínű társadalma – a birtokos nemes, armalista, lófő, gyalog, darabont, strázsa, solymár, jobbágy, zsellér, szolga – egyidejűleg a megtartó ősi intézményeit, hagyományos életformáját is oltalmazta, istápolta.

A múlt élni segít. Ezért is szükséges a hosszú távot bejáró, a mélyre hatoló önismeret. Legfőképpen pedig azoknak kell az ily módon szerzett szerény, de jogos önértéktudat, akiket oly hosszú időn át sorvasztott a kisebbségbe taszítottság, gyötört a megalázottság. Nem mítoszra, nem legendák ködére, hanem arra az önérzetre van szükség, amivel a népi székely múlt is szolgál, ha például valóságos cselekedeteiben látatja a szántó-vető, állattartó, erdőlő vagy vadászó, a dologtevő embert. Akkor is jó találkozni velük, amikor ősi demokráciájuk, önkormányzatuk szellemében, százados rendtartásaik paragrafusai szerint ítélik meg a mindennapok sűrű konfliktusait. Ennek a mikrokozmosznak ugyanis olyan, az országhoz simuló erkölcsi kódexe, olyan etikai értékrendje van, amely rendet, biztonságot követel, amely bünteti az emberközi jó kapcsolatok megrontóit.

Az élet sokoldalúságát láttatni vágyó szerzők szólnak a tárgyi környezetről, az eszközökről, az életmódról, művelődésről, iskoláról vagy éppen: a könyvért pereskedő kászoniakról.

Ez az írás azokhoz szól, akik még jobban ismerni akarják népüket, hogy még igazabbul szerethessék.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Imreh István–Pataki József
Kászonszéki krónika
1650–1750

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A borítólapot Deák Ferenc tervezte

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Imreh István–Pataki József

Kászonszéki krónika

1650–1750

Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó
1992

[Erdélyi Magyar Adatbank]

©Imreh István, 1992; Pataki József, 1992

*A könyv a Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatásával készült*

ISBN 973 26 0320 8

Előszó

Könyvünket a kászoniak hajdani életét feltárni segítő Bajkó Barabás emlékének szenteljük.

A hajdani kászoniak életét, sorsát felidézve, magyar nemzetiségi önismertünk ügyét kívántuk szolgálni. Valljuk, hogy a teljességre, épségre törő emberi életnek nélkülözhetetlen eleme a valóságot tükröző, csonkítatlan történeti tudat. Szükségünk van rá azért is, hogy ne a gyökértelenség, az otthontalanság bizonytalanságával éljünk. Fel kell tárunk múltunkat, mélyre kell fúrunk, hogy felfakadhassanak önértéktudatunk forrásai, azok, amelyek – a mesebeli életvízéhez hasonlatosan – segíthetnek újjászületetté varázsolni bennünket, akiket hosszú idő óta sorvaszt a kisebbrendűségbe taszítottság, gyötör a megalázottság.

Az, aki fenn akar maradni, jó, ha szilárdan megveti lábát, jó, ha biztos fogózkodót keres. A történész segíthet ebben, ha felelősségtudattal, tisztességgel teszi dolgát. Oly módon, hogy igazat szól. És azzal is, hogy figyelmez arra: akármilyen kicsiny, zárt világocskát tanulmányoz, akármennyire szél tépte, fagy dermesztette, nemegyszer vihar szaggatta, egyedi a múltja, a szülőföldnek e parcellája fölé is Európa ege borul, időjárását egy világrész határozza meg, légköri változásait szomszédaival kell elviselnie.

Kászonszék történetének kutatására olyan indítékok is ösztönöztek, amelyeket a história módszertana vetett fel. Szükségszerű volt korábbi munkáinkban a székely társadalom szerkezetét, az azt alkotó rétegeket, rendeket, csoportokat számba venni. Meg kellett ismerni a tagozottságot, az összetevőket s legfőképpen a szabadok és a kötöttségbe hullottak, a jobbágysorba jutottak arányát. Az ezt követő sürgető tennivaló az életvitel módjának, a hétköznapok világának a felderítése volt. Fel kellett tárunk tehát a székely társadalmat alkotó organizmusokat, szerves életegységeket (tömböket, entitásokat, részegéseket), amelyekben a viszonyrendszerek kialakultak, az élet zajlott, amelyek sajátos szerkezeti felépítettséggel, külön jogállással s feladatkörrel, sokszor eléggé széles körű autonómiával működtek. Így jutottunk el a sok elemből lazán egybeszerkesztett feudális, rendi társadalom alapsejtjéhez: a faluközösséghez.

A communitásokat egybefogó intézmény, a szék szintén tanulmányozásra várt. A székely társadalom morfológiai, alkati felépíttségében ugyanis ez volt az egyik legjelentősebb felsőbb szint, életkeret. Funkcióit tekintve a szék – a vármegyéhez hasonlóan – számos faluközösséget képvisel.

selt, lakóinak érdekeit védelmezte, velük azonos célok fűzték egybe; ugyanakkor ő testesítette meg a központi hatalom, az állam akaratát és vált fejedelemségi, birodalmi törekvések exponensévé, végrehajtójává.

A szék állította ki a katonát, szedte fel az adót, hajtotta be a faluközösségek „vér és arany” szolgáltatását. Emellett irányított jogokat, kötelezettségeket írt elő, s tiszteletben tartásukat ellenőrizte. A szabályrendeletek, a széki constitutiók hű mutatói annak, hogy a feladatköre mennyire gazdag, hiszen az élet számtalan területén elrendel, megszab, parancsol, tilalmaz, igazságot oszt, bírságol, ítélezik a normák megszegőit, a mások jogait semmibe vevők felett. Jóllehet vezetősége a szék népéből rekrutálódik, ők a tisztség, a fölöttes szerv, a hatóság.

A széken belül az emberközi kapcsolatok nem olyan szorosak, mint a faluközösségekben. A communitás vagyonszövetség és munkaszervezet is, a széki birtok viszont kevés, s a termelést inkább csak oltalmazza, mint szervezi. Ebben a keretben a falu szomszédja a falunak, nem az ember az embernek, s ritka a széki szolidaritás hagyományos, köznapi formája. Mégis közösség felé hajló alakulat ez, hiszen együttes fellépéskor világossá válik az érdek-, a célazonosság; az értékrend hasonlatos, néha éppen azonos is, és van mindebből egybeálló „mi” tudat, amit tükröz az, hogy e néhány falu népe „kászoni”. Míg az őket határoló térségbeliek: „kézdiék”, „moldvaiak” és „csíkiak”.

Munkánkban a kászoniak élettörténetének nagyjából egy évszázadát, az 1650–1750 közötti időszakot óhajtjuk tanulmányozni. Nem hosszú periódus ez, de milyen forrongó, mennyi politikai változást érlel. Kezdődik az önálló fejedelemség, Erdély státusának megingásával, majd megszűntével. A pusztító, zsákmányoló török uralomnak vissza kell vonulnia tájainkról, de helyébe a kegyetlenül kemény elnyomást bevezető Habsburg-birodalom lép. A kuruc mozgalom évei sem hozzák meg a vágyott szabadságot. A harcok elcsitultával a felvilágosult abszolútizmus felé haladó osztrák impérium berendezkedése szilárdul meg Kászomban is.

Az Erdélyt és népeit lajstromba foglaló historikus a tanulmányozott században csíki székelyt még jócskán jegyezhet fel, közülük való kászont azonban igen keveset. Abban, hogy vizsgálódásunk tárgyául mégis a „szegelet föld” néhány falujának pár ezernyi lakóját választottuk, szerepe van annak, hogy úgy véltük, egy kisebb, homogén egységterület alkalmasabb a széki intézményt kutató munka elkezdéséhez, mint Háromszék, Udvarhelyszék, Marosszék vagy akár az egész Csík-, Gyergyó- és Kászonszék.

A legfőbb forrásaink a megjelentetett írárok mellett a népesség-szám-bavételek (lustrák, conscriptiók) és a széki jegyzőkönyvek voltak. Az első kászoni protocollumra Bajkó Barabás Csíkszeredai nőgyógyász főorvos (1916–85) figyelt fel, és ennek olvasása még lelkesebb lokálpatriótává avatta. Az ő ösztökélése, történetkutatói felelősségünket tudatosító sürge-

tése nélkül, megvalljuk, e „krónika” megírására nem vállalkoztunk volna. Váratlanul bekövetkezett halála miatt ő már sajnos nem vehetett részt sem a rendszeres anyaggyűjtés, sem a feldolgozás örömteli munkájában, és főleg nem érhetette meg a kézirat megszületését. Emléke előtt tisztelegve azonban tartozunk annak megváltásával, hogy a nyolcvanas évek második felének reménytelenségében a neki tett ígéret, az adott szó sarkallása is kellett ahhoz, hogy „gyűjtsünk és írjunk”.

Előljáróban még azt is el kell mondanunk, hogy e munkával Pataki József, ősi kászoni családból valóként, szülőföldje iránti tartozását is törlesztette, Imreh István pedig kutatásai eddigi irányát követve munkálkodott.

Azoknak a muzeológusoknak, levéltárosoknak, tanítványoknak, akik segítettek bennünket, együttesen mondunk hálás, őszinte köszönetet.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

I. Kászsorszék kialakulása

Mai ismereteink szerint a Kárpát-medencébe a IX. század vége felé benyomuló magyar törzsekkel együtt jöttek a székelyek is. Az eredetük kérdését vizsgáló történészek egy részének múltbeli felfogása szerint a székelyek a törzsszövetségben élő magyarokhoz ezek évszázadokon át tartó nyugati irányú vándorlása során csatlakoztak. Az utóbbi időben a nyelvészek némelyike úgy vélekedett, hogy a székelység tulajdonképpen „katonailag szervezett magyarság”. Ebből következik, hogy a székely népnév eredetileg nem etnikumot jelölt, hanem foglalkozást, mégpedig a gyepűk védelmezőjét. A katonai feladatokat illetően mindennél világosabban beszél a székelyeknek a honfoglalást követően kiépített határvédő rendszerben betöltött szerepe.

Ismeretes, hogy a honfoglaló magyarság vezetői az állandó letelepedésre birtokba vett terület védelmére a székelyek szálláshelyeit a leginkább veszélyeztetett peremvidéken jelölték ki. Ez utóbbi körülmény magyarázatot nyújt arra, hogy miért alakultak – a források tanúsága szerint – a Kárpát-medence *déli*, *nyugati* és *északi* részein is székely telepek. A székelység mindenkori katonai feladatai, különösen pedig a keleti irányból egyre megújuló besenyő, úz, majd kun és tatár támadások feltartóztatása tették indokolttá az itteni gyepűk minél hatékonyabb kiépítését és védelmét. E cél érdekében összpontosították ide a székelység nagy részét a fokozatosan megszilárduló központi hatalom képviselői.

Jelenleg, sok század múltával, a régészeti leletek, a helytörténeti és nyelvészeti adatok, valamint az elbeszélő források s a korai időkből fennmaradt oklevelek segítenek bizonyos mértékig nyomon követni a székelység Erdélybe való átcsoportosítását és itteni végleges helyhez kötődését. A gyepűőrző és -védelmező feladatokat szem előtt tartva, természetesnek tekinthetjük, hogy ez a folyamat hosszabb időt vett igénybe és több szakaszra oszlott. Véleményünk szerint elsősorban a lovas nomádok támadásai ellen védelmet nyújtó gyepűvonalak (melyek egymás mögött húzódtak) kijjebb tolása és ott (várakra is támaszkodó) új gyepűrendszer kiépítése tette szükségessé a székelyek erdélyi helyváltoztatásait. Ez a körülmény indokolja a bihari részeken (Telegd) egy ideig megállapodott székelyek áthelyezését az Erdélyi-medencébe, zömmel a Nagy-Küküllő menté-
re. Ugyancsak ez volt az oka a Maros középső folyásának s ettől délkelet-

re, a Sebes és Székás folyók vidékének őrzésével megbízott székelység letelepítésének is. Valamennyi említett szállásterületen a mai napig fennmaradt helynevek tanúskodnak egykori jelenlétükről. Ezekről a területekről, feltehetően a XII. század folyamán, továbbnyomultak a Hargitáig, illetve a Baróti-hegység vonaláig. A következő század elején – miután az Olt folyó völgyének háromszéki és csíki szakaszát is megszállták – már a Keleti-Kárpátok természetétől jól megerősített szorosait őrizték és védelmezték.

A Hargita hegláncán átnyomuló székelység az Olt felső folyása mentén, a Csíki-medencében állapodott meg, de nem kétséges, hogy a Maros felső szakaszát és a Keleti-Kárpátokból eredő nagyobb patakok völgyét is megszállta. Ennek során hatolt a székelyek egy kisebb csoportja az Alcsíki-medencéből még keletebbre, feltehetően a Nyergestetőn át, a Fekete-ügye futó Kászón-patak völgyébe.

Az Erdély keleti részein s természetesen a Csíkban megtelepülő székelység is jó néhány évszázadon át megőrizte nemzetségi szervezetét, vagyis fennmaradt a nép rokonság, azaz nemek és ágak szerint való tagozódása és ennek velejárója, az elfoglalt föld közös tulajdona. A XV–XVI. századból származó források tanúsága szerint a székelység általában hat nemre s ezek mindegyike négy ágra oszlott. Ezt a nemzetségi szervezetet vitték magukkal a Kászónba letelepülők is. Bár a székelység életében korábban a nagyállattartás (ló és ökör) volt a számottevő, helyhez kötődésük után a földművelés is egyre fontosabb szerepet kapott. A föld használati formája pedig hovatovább mind meghatározóbban befolyásolta a társadalom fejlődésének irányát.

A XIV. századtól fogva az egész székelység életében mélyreható változások mentek végbe, és ezek visszatükröződnek a Kászoni-medencében megállapodottak életviszonyaiban is. Ezeknek minél alaposabb megismerése érdekében a jövőben igen fontos feladat vár – amint erre már utaltunk – a régészekre és a nyelvtudomány, valamint a néprajz kutatóira. Vizsgálódásaik eredményeit jelentősen gazdagítaná a helynevek szakszerű összegyűjtése és tudományos elemzése is. Meggyőződésünk ugyanis, hogy az egyes diszciplínák keretében elért kutatási eredmények összesítése vihet csak közelebb a kászoniak korai történelmének feltáráshoz. Az eddigi nyelvészeti kutatások alapján azonban már megállapítható, hogy a hatalmas erdőkkel körülvett kászoni völgyben megtelepülő székelyeket minden valószínűség szerint egy déli szláv népcsoport előzte meg. Erre joggal lehet következtetni már a völgyet átszelő patak nevéből is. Nyilvánvaló, hogy az itt megtelepülő Halom és más nemzetségek népei első időkben a Kászónvize felső folyásvidékére húzódtak. A lakosság számának gyarapodása idővel lehetővé tette az erdők nagyobb mérvű irtását és ezáltal a művelésre alkalmas terület kiterjesztését. Véleményünk szerint ezzel magyarázható nemcsak a nagykászoni telepek (Impérfalva és

Felsőfalu) létrejötte, hanem a valamivel délebbre fekvő Jakabfalva és Újfalu kialakulása is. Ez utóbbiak, s főleg Újfalu – amint neve is mutatja – valamivel később válhattak önálló faluközösséggé.

A kászoni falvak lakossága egy ideig Csíkszék keretében gyakorolta jogait és tett eleget a közösség szabta feladatoknak. A XIV. század vége felé azonban mind erőteljesebben juttatta kifejezésre önállósági törekvéseit, amelyeket Csíkszék vezetősége kezdetben erős kézzel elfojtott. Egy emlékirat, amelyet feltehetően XVI. században szerkesztettek, s amely egy 1663-as átiratban maradt ránk, részletesen beszámol Kászonszakadásának körülményeiről és önálló fiúszékké alakulásáról. Ebből megtudjuk, hogy Luxemburgi Zsigmond 1395-ben Moldva ellen vezetett hadjárata alkalmával a kászoniak jelentős segítséget nyújtottak az uralkodónak, aki meg akarta jutalmazni szolgálataikat. A kászoniak azt kérték: „Miért-hogy mi szabad székelyeknek neveztetünk és minden kötelesség alatt tart[ozunk] az Csík székhez, mi azt kívánjuk Felsőgedtől, hogy mi szabad népek légyünk és mi magunk tehessünk bírót, hadnagyot közöttünk...” Az uralkodó a kérésnek eleget tett, és erről „levelet” is adott a kászoniaknak, de ezt a csíkiak erőszakkal elvették. A kászoniak nem nyugodtak bele kiváltságaik elvesztésébe, és Mátyás király uralkodása idején (1458–90) Pataki Antal nevű lófő vezetésével megkísérelték azokat visszaszerezni. A csíkiak azonban a vezetőt elfogták, és magukkal vitték Szenttamásra. Itt Lázár Bálint felajánlotta segítségét Pataki Antalnak, azt ígérve, hogy visszaszerzi Zsigmond király elvett kiváltságlevelét és megerősített Mátyás királlyal, ha a kászoniak „engemet közikbe befogadnak, nekem öközöttök ülés helyet adnak minden hozzátartozóival fiúról fiúra, mint annak módja...” Az emlékirat szerint Pataki Antal még azon éjjel Kászonszakba lovagolt, s ott a népet összehívta. Elhatározták, hogy Lázár Bálint szavának hitelt adnak és őt „készek fejek felé venni és a tisztebe is befogadni, úgy, hogy az hat Nemben mindenikben el bírja egyszer az tiszte, és mikor az eltelik, álljon az Halom nembe, és mikor az Halom nemnek eljő tiszti, akkor az Halom nembeliekkel együtt bírjon tiszte, csak hogy oltalmazza őket minden hatalmastól”. Lázár Bálint szavának állt, és megszerezte Mátyás király megerősítő oklevelét. A kászoniak „az napságtól fogva a levélnek tartása szerént ő magok töttek bírót, hadnagyot, s úgy ültek széket és úgy ítétek tulajdon székeken azon szokott törvénnyel és törvénynek minden erejével, mint egyéb szabad székekben szoktak ítélni”.

Ismerve a Gyergyóban birtokos Lázár család azon törekvését, hogy minél szilárdabban megvesse lábát Kászonszékben is, nem kizárt a családnak egy ilyen szövegű emlékirat elkészítésében való „hatékony” közreműködése. Vélekedésünket alátámasztja nemcsak Lázár Bálint és utódai kiemelt szerepe, hanem az a körülmény is, hogy az 1663-ban készített emlékiratot 1794-ben is a gróf Lázár család levéltárában őrizték. Tény vi-

szont – s ezt hiteles forrás igazolja –, hogy Mátyás király 1462. december 9-én Medgyesen kiállított oklevelével megújította és megerősítette Luxemburgi Zsigmond kászoniaknak adott szabadalomlevelét. Ebből az oklevélből megtudjuk, hogy Mátyás király a székelyek közé – ügyeik kivizsgálása végett – királyi biztosokat küldött, s ezek csiki és kászoni tanúkat kihallgatva, helytállónak találták a kászoniak kérését. A biztosok beszámoló jelentése alapján hagyta jóvá az uralkodó a korábban elnyert szabadalmakat. Ezt a kiváltságlevelet, amelyre a kászoniak állandóan hivatkoztak, a XVI. század folyamán több uralkodó is átírta, így II. Ulászló (1515. szept. 4.), Báthory István (1571. aug. 18.), Báthory Kristóf (1580. szept. 23.) és Báthory Zsigmond (1589. nov. 29.). A következő században szabadalomlevelüket megerősítette Mihály vajda (1600. febr. 9.), valamint Báthory Gábor (1613. júl. 20.) és Bethlen Gábor (1626. aug. 26.) is. A felsorolt uralkodók kancelláriája által kiállított oklevelek is bizonyóságot nyújtanak a kászoniak kiváltságairól. Elég, ha ezúttal Bethlen Gábor oklevelének záradékára hivatkozunk. Jól látszik, hogy a megerősítés végett benyújtott iratokat alaposan megvizsgálták és ezt szavakban is kifejezésre juttatják („...praescriptas utrasque literas non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes...acceptavimus, approbavimus, ratificavimus et confirmavimus...”).

A központi hatalom által is elismert autonómiájuk birtokában a Kászoni vize mentén kialakult falvak lakosai századokon át Kászoni fiú- vagy viceszék keretében tettek eleget hadi kötelezettségeiknek, és itt törvénykeztek. Nem véletlen a katonai feladatok hangsúlyozott említése részünkről, mivel az ezen a „szegelet földön” élő székelyeknek letelepedésük első pillanatától legfontosabb feladata volt a keleti határok védelme, amint az Mátyás király említett okleveléből is kitetszik. Még részletesebben szól erről Báthory Gábor 1608. május 10-én kelt oklevele. Ebben a fejedelem az elődei adta kiváltságokra hivatkozva meghagyja, hogy háború esetén is a férfiak helyben maradhatnak, azért, hogy a Moldva felől Erdélybe vezető utakat és ösvényeket a legszorgalmasabban és -hűségesebben őrizhessék („...ut omnibus disturbiorum temporibus, ab expeditionibus bellicis immunes et liberi facti, domi suae remanendo vjs, semitibusque per eas partes ex Moldavia in hoc regnum nostrum Transsylvaniae tendentibus, quam potuissent diligentissime et fidelissime invigilassent...”).

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy ez a fiúszék is elsősorban a katonai hatóság szerepét töltötte be s mint ilyen intézkedett. Nem kétséges azonban, hogy törvénykezés szempontjából szintén jelentős volt a feladata. Tudjuk, hogy a falusbíró és esküdtársai előtt folyó kisebb (vagyis három forintot meg nem haladó) perek esetében az ítélettel elégedetlen fél a fiúszéki hatósághoz folyamodhatott. Innen aztán a derékszékhez lehetett

fellebbezni. Kászonszék lakosait már János Zsigmond választott király (1541–71) abban a kiváltságban részesítette, hogy a fiúszék által hozott ítéletekben fellebbezéseikkel egyenesen az uralkodó törvényszékéhez fordulhattak. Báthory István fejedelem pedig – hogy az anyaszék minden esetleges akadékoskodását elhárítsa –, midőn 1571-ben megerősítette a kászoniak kiváltságait, megparancsolta Csíkszék hatóságainak, hogy azokat teljes mértékben tartsák tiszteletben.

A XVII. század végén és a következő század első felében még jobban megnőtt a szék szerepe. A kászoniakra is kivetett mind súlyosabb adók, valamint a beszállásolt katonaság eltartásából adódó terhek falvankénti elosztása és behajtása szintén a szék tennivalói közé tartozott, s ez még tovább növelte szerepét. A fentebb vázolt feladatokat Kászon fiúszék is – kisebb-nagyobb megszakításokkal – a XIX. század közepéig látta el.

II. A kászonszéki emberek

1. A kászonszékiek száma

Ahhoz, hogy biztonságosabban ítélezhessünk Kászonszék XVII–XVIII. századi népmozgalmáról, jó lenne korábbi fogódzkodóra lelni. Az 1567. esztendőbeli összeírás kínálkozik is erre, szilárd kiindulópontot sejtetve. Ekkor ugyanis a huszonöt dénáros adó meghatározása végett összeszámlálták a portákat (az adóegységül szolgáló telkeket). Azt azonban, hogy akkor és ott hány családi háztartást rejtett a porta, nehéz megállapítani. Az bizonyos, hogy Felsőfaluban 42, Újfaluban 26, Impérfalván 23, Jakabfalván pedig 33 porta találtatott. Hajdan a rakott szekér számára tágra nyitható kapu mögötti telek egy adóegységnyi családot is jelentett. A telkek azonban fokozatosan szétaprózódtak. A feljegyzett 124 porta ekkor már minden valószínűség szerint több családot foglalt magába. Mondhatnók – szorgos korábbi kutatásokra támaszkodva –, hogy négyet, hiszen 1609-ben például négy jobbágy- vagy 12 zsellérház számít egy kapunak (1687-ben pedig már tíz-tíz ember „számláltatván egy kapura”). Az így majdnem ötszáz család azonban soknak tűnik. (Ne feledjük, az 1562-es székely felkelés leverése után vagyunk, és azt sem, hogy ekkora családbőseget a XVIII. század derekán sem találunk a székben.)

Biztonságos kiindulási alapot tehát nem építhetünk a portaszámból. Az, hogy 124-nél több és 496-nál kevesebb család élhetett e földön, éppen csak bizonyos nagyságrend megállapításához elegendő. Ami meggyőzően sugárzik a feljegyzésekből, az az, hogy a mi kászoni falvaink fejlett, népes települések, lakóik száma több, mint a csiki átlagos falué, és például Felsőfalunál csak 11 nagyobb széki települést találni a regestrumban.

Az 1569 táján születő összeírás negyven lófőt és főembert tüntet fel, ez pedig népességbecsléshez elégtelen.

Nincs nagyobb szerencsénk az 1602-es év nyarán Basta számára készített lustrával sem. Eszerint a generális hűségére felesketett lófők, szabad székelyek, darabontok száma 154 (Újfaluban még 12 jobbágyot is feljegyeztek). Más alkalommal már bizonygattuk: miért nem tekinthető teljesnek ez a Basta-féle lustra. Rubrikáinak számadatait különben jogosultan minősítette már több historikus elégtelennek, és nem merte felhasználni a számbavételt.

Csonka voltát egyebek mellett az 1614-ben Bethlen Gábor számára készített lustra is kétségtelenül tanúsítja. Jellemző, hogy lapjain a Basta

korabelinél több mint kétszer annyi székelyt találunk, noha csak tizenkét év telt el azóta.

Nemcsak a fejedelem cselekedetei iránt táplált nagyobb bizodalom, hanem a munkálatokból sugárzó részletező alaposág, valóságtisztelet is meggyőzött bennünket arról, hogy itt végre szilárdabb és teljesebb kiindulási pontra találtunk. Hitelt érdemlő tanúbizonysággá avatja az is, hogy a nagy fejedelem tisztán akarta látni a székely társadalomban rejtőzködő erőforrásokat, fel akarta mérni adózó, katonáskodó teherbírást, és ezért minden rendi kategóriát megszámláltatott.

A mi tájegységünkben az összeírtak száma a következő:

Felsőfalva	112
Jakabfalva	78
Impérfalva	60
Újfalva	108

Összesen tehát 358 férfiember, akiket családfőnek tekintve, a lakosság számát 1790-re csaknem 1800-ra becsülhetjük. (Számolhatnánk nagyobb átlagos családtagszámmal is, de ezt az eljárást még nem tudnók eléggé okadatolni, és az összehasonlítást – az eddigi gyakorlat szerint kapott adatsorokkal – megnehezítené.)

A települések között változatlanul Felsőfalva a legnagyobb és Impér a legkisebb. Az átlagos egy falura eső családlétszám 89,50, majdnem 90, miközben a Székelyföld lustrabeli 380 helységében átlagosan 51 familia él. (Míg tehát a székely falu lélekszáma mintegy 250, addig a kászonszéké 450.)

A Kászoni-medence XVII. századi lakóiról levéltáraink még több összeírást őriznek. Ezek azonban már csak a szabadrendű székelyt nevezik meg. Így például az 1643-ból való lustra, katonai célzatú lévén, természetesen csak a gyalogos és lófő székelyeket lajstromozza. Ugyanakkor azonban feltünteti a felnőtt és kiskorú fiúgyermeket, sőt más családtagokat is. Az ily módon conscribáltak száma 793, majdnem nyolcszáz. Ha ehhez a létszámhoz ugyanannyi nőnemű kászont adunk hozzá, mintegy ezerhatszáz főnyinek vehetjük a négy falu összlakosságát. Eszerint valamivel kevesbedett volna Bethlen óta a kászoniak lélekszáma. Meggondolkozató azonban, hogy ha nem becsléssel nyert, hanem feljegyzett adatokat vetünk egybe, más népesedési irányzat nyomul előtérbe, és pedig a növekedés. 1614-ben 234, 1643-ban pedig 280 szabad családfő szerepel a lustrában. Indokoltabb is a szaporodás, nem csupán a természetes szaporulat miatt, hanem az erdélyi aranykort jellemző társadalompolitika következtében is, amely védelmezte a szabad állapotúakat, szaporítani és nem kevesbiteni kívánta a katonáskodó szabad székelyt.

Az 1681., az 1685., valamint az 1702. évbéli számbavétel szintén csak a

szabadok iránt érdeklődik. Ezeknek a száma 246–286 családfő között változik.

A lakosság egészére a kuruc kor hajnalán, 1703-ban, az ún. Gösseli-féle összeírásban találunk támpontokat. Ez már elsősorban adóügyi „felderítő tájleírás” Háromszék és Csík-, Gyergyó-, Kászonszék falvairól. Benne – Bethlen Gábor országlása óta először – ismét szerepelnek a jobbágyok és a zsellérek is. A bécsi udvar számára gondos utasítás alapján dolgozó biztosok Kászonszékben összesen 386 családot számolnak össze.

Majdnem egy évszázad népesedési mérlegét megvonva tehát azt állapíthatjuk meg, hogy 358-ról 386-ra növekedett a családok száma. Úgy is fogalmazhatnánk azonban, hogy csupáncsak 28 háztartással, vagyis 140 fővel szaporodott meg a kászonszéki falvak népe. Ott, ahol boldogan fogadott volt a gyermek és a történelmi sors sem éppen ezekben az évtizedekben volt a legkegyetlenebb, legtöbb pusztítást hozó – ez kevés. Igaz viszont, hogy túléltek ezt a századnyi időt is, és nem sorvadt el életerejük, holott az emberfogyasztó katonáskodó életforma jutott osztályrészükül. (Különb en arra is gondolnunk kell, hogy a statisztikai felvételek sem mindig megbízhatóak.)

Az 1713-as esztendőben, amikor Rákóczi zászlai már lehanyatlottak, ismét a bécsi kormányzat készített részletező felvételt, elsősorban az adózóképességre figyelmezve. A summázó ezúttal Kászonszékben 370 háztartást talált, 16-tól kevesebbet, mint egy évtizeddel azelőtt.

Az 1720–21-es évbeliként számon tartott adóügyi összeírást – mint a történelmi demográfia jelentős forrását – sokan elemezték, értelmezték, és forráskritikai észrevételeikkel is gazdagították vele kapcsolatos ismereteinket. Ez alkalommal csak Kászonszékre kíváncsian a legfontosabbat közöljük, azt, hogy 369 család szerepel az összesítésben. A tájékozódás azonban nem kis nehézséggel jár. Az 1724-ben revideált példány 342 (helyesen összeadva 344) családfőt említ. Az Udvarhelyszék levéltárában található 1721-beli kézirat anyag széki summája 377 adózó, míg a falvankénti kimutatás összeadása nyomán 398-as végösszeghez jutunk. Megörvendtünk, amikor egy újabb 1722-es példány került elő. Ennek az íródeákja azonban csak 371 kászonszéki családfőt említ. A számadatok megvizsgálása pedig arra enged következtetni, hogy valójában az 1713-as felvétel 1722-ben kijavított és későbbben datált példánya jutott birtokunkba. Mindenesetre jellemző, hogy maguk a kormányhatóságok is elégtelennek tartották a XVIII. század első negyedében készült számbavételeket.

Az 1750. évi, az erdélyi adóügyi rendezést megelőző, tájékozódó conscriptio e korszaknak egyik nagy gonddal készített és részletes statisztikai felvétele. Nos, az 1750-ben rögzített állapot szerint 420 családfő nevezheti kászoninak magát. Eszerint 1614 és 1750 között 62 családdal szaporodott a kis szék lakossága, vagyis átszámítva és felkerekítve: 1800-ról 2100-ra

növekedett a lélekszám. Majdnem egy és fél évszázad alatt ekkora tényleges szaporulat igen-igen kevésnek mondható. Sorsuk, katonáskodó életformájuk, nem utolsósorban a járványok – a magas természetes szaporulat ellenére – csak ezt a demográfiai dinamikát engedélyezte. A beköltözés és az elvándorlás természetesen színezte a képet. A módosulás mértékét azonban pontosan nem állapíthatjuk meg, s feltevésekbe nem bocsátkozunk.

Az 1750-hez viszonyított jövendőbe azonban kíváncsian bepillantottunk. A következő, 1850-ig tartó évszázad növekedése rendkívüli mértékű. Ha számadataink valósághűek, ezalatt több mint háromszorosára növekedett meg a népesség, és elérte a hétezret. 1869-ben valamivel kevesebben, 1900-ban már alig 6436-an vannak, 1956-ban 5250, 1966-ban 4636 a számuk, majd 1979-ben 3480-ra zuhan le.

2. A bizonytalan élet

A kászoniakra leselkedő alattomos kórokozók, betegséghullámok bizonytalanná tették a fennmaradást. Nemcsak a létfenntartás elemi feltételeit kellett megteremteni, vigyázni a harcokban a megmaradásra, hanem el kellett háritani vagy inkább elviselni a járvány veszélyeket, így a pestis – különben egész Európára kiterjedő – gyakran ismétlődő támadásait is.

A széki jegyzőkönyvekben a ragályos betegségekről természetesen külön nem szólnak, de még 1721-ben is említik, hogy Kajcsa Kata „az pestiskor” kinél lakott, s 1724-ben azt, miszerint Fogarasi József „meghalván az pestisben”, örökösödési gondok támadtak. A „pestis” az 1719-est jelenti későbbben is. De haladjunk sorjában.

A XVII. század beköszöntésének népességfogyasztó rémségeiről, éhínségről, járványról, háborús pusztításról Szamosközy István is szólt: „A négy esztendeig tartó drágaságot szükségszerűleg kegyetlen járvány követte, amely a főrendűeket, középszerűeket és alacsony sorsúakat egyaránt elragadta vészes fertőzésével... És mivel a baj sohasem jár egyedül, ennyi szörnyű csapás tetejébe jöttek a fegyverek, melyeknek kegyetlensége – kiváltképpen a Basta-féle időkben – minden lehetséges kínzás formájában annyira általánossá vált, hogy az ország sok-sok tízezernyi lakosságából csak egy egészen csekélyke kis hányadot hagyott meg.”

A közösséget sújtó kollektív tragédiákról hírt hozó krónikák lapjain a XVII. században három tágabb földrajzi hatósugarú pestisjárvány körvonalai bontakoznak ki: az 1653–56-, az 1660–66- és az 1676–78-beli. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy korábban (például 1615, 1635, 1646) nem volt „bajlátott”, szerencsétlen esztendő, vagy azt, hogy 1661–62-ben is ne „grassált” volna mirigyhalál Erdélyben. 1696-ban pedig himlő, majd

1698-ban ismét pestis ütötte fel a fejét a mi tájainkon. Térben és időben azonban nem könnyű a járvány határokát kijelölni. (Míg másutt dühöng a járvány, Lázár István Szárhegyről 1661. október 17-én könnyebbülten írhatja: „Immár Istennek hála a pestis is igen megszűnt.”)

A XVIII. században sem szünetel a fenyegetettség. A ragály 1707-ben ismét jelentkezik, és két hullámban való eláradása 1720-ig tart, míg végre elapadnak forrásai. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék egyik távolabbi pontján, Gyergyóban kísérlik meg, orvost is segítségül véve, helyhez kötni a mirigyhalált. Hiába azonban füstölés, gőzölés, meszelés, fertőtlenítés, ruházategetés, útzárlat, a betegség az egész Székelyföldön eluralkodik.

A török birodalomból mihozzánk is belopakodó járvány hatását Cserei Mihály döbbenetesnek tartja: „Mert azelőtt is sokszor volt Erdélyben pestis – mondja –, sokan meg is holtanak, de ugyan maradtanak is meg emberek a pestises helyeken, de most valahová beeshetik, éppen mind kitarítja a halál a lakosokat.”

Az 1717-es esztendő májusát követően hosszan tartó szárazság, rettenetes aszály köszöntött be Erdélybe. Az 1719. évbeli aratásig „szigorú éhség”, éhínség dúlt, ami döghalállal társult. A Csíkban 1719 januárjától emitt-amott „sarjadzó” pestis áldozatainak számát is megtudhatjuk a kászonszékfalusi származású Lukács Mihály csíkkozmasi plébános jóvoltából. Feljegyzése szerint Kászonszék falvaiban 1022-en voltak azok a szerencsétlenek, akik „atyáikhoz takarodtak”, más források 980, illetve 1043 elhottat említenek. Az életben maradottak száma minden forrásunk szerint 1227. Hogyha azt mondjuk, majd fele a kászoni népnek pestisben veszett el, bizonyára nem járunk messze az igazságtól. Apor Péter 1720-ban írhatta le végre, hogy megszűnt a járvány, ami szerinte idestova egy évtizede apasztotta Erdély lakosságát.

A székelység a későbbiekben is hordozza azonban e járvány súlyos keresztjét. 1730. november 29-én a főkormányzék megtiltja Csík-, Gyergyó- és Kászonszéknek a Moldvával való közlekedést a veszélyeztetettség miatt. 1736–39 között megint megsokasodnak a járvány elleni intézkedések. Ez a ragályos kór a XVIII. század második felében is megmarad népi-irtó veszedelemnek, leggyakrabban a Barcaság felől keresve az utat nyugat felé.

A halálosztó, népességfogyasztó pestistől elborzadónak arról sem szabad megfeledkeznie, hogy a XVII. század utolsó évtizedeiben kezd Erdélyben áldozatokat szedni a vörheny, hideglelés, vérhas, diftéria, továbbá az „aszkor” (a köszvény), a „vízibetegség”, a himlő gyakori jelentkezéseiről nem is szólva.

A megmaradásért folyó mindennapos küzdelemben a jelentős természetes szaporulat valamennyire ellensúlyozta a gyakori tömeges pusztulást. A növekedés felé törő egyensúlyt viszont a járványokkal szövetkezve

az időjárás rendellenessége és a sokféle elemi csapás is igyekezett felborítani. Az 1690 őszen bekövetkezett sáskajárás szintén „kelet felől” támadott, és a november végi fagyokig letarolta a mezőket. Először Csíkban pusztítottak a sáskák, „minden vetéseket megemésztvén”, és ez esetben tudjuk, hogy egy részük Kászsorszék falvai felé vette az útját. A XVIII. században különben végig tart a vetést, szénafüvet, gyümölcsöst pusztító sáskaveszedelem, tarkítva időnként cserebogárjárással is.

Az 1717–19-es rendkívül nehéz esztendőket említve, szót kell ejtenünk az éhínségről is. Miközben a katonaság a húsadagját követelte, az országgyűlésre küldött követi utasításban a csíkiak elpanaszolják, hogy a szék népessége a halált halogatta vagy inkább okozta a sok „rendetlen és halhatlan elegelel”. „Amíg kaptak – írják –, labodamaggal, galagonyával, vadrózsa gyümölcsivel, vadalmával, ecetnek megtört vadalmának törkölyivel, bükk- és tölgyekkel ... nádgyükérral, bükkfának az hajával, nyírfának fűrészmusztikájával, magyaró- és egyéb fának rügyeivel, törökbúza csugájával, megdöglött marhának, lónak és kancának húásával, megpergelt bocskorbőrnek ételivel és egyéb irtóztató elegelelkel...” éltek.

Folytathatók a létbizonytalanságot okozó betegséghullámok, elemi csapások emlékeinek felidézését. Mivel azonban nehéz olyan országos adatokra lelni, amelyek a kászsóni térséget külön említik, bizonyossá tennék, hogy érvényük rájuk is vonatkozik, lemondunk a tanúságok további felsorakoztatásáról. Igyekeztünk azonban néhány jelenséget feltárni, bár mutatóban, hogy olvasóink is osztozzanak velünk annak megsejtésében: milyen erősen gyötörhette a kászsorszéki embereket – békés hétköznapjaikban is – a félelem, mennyire társukká szegődhetett a szorongás a bármikor támadásra lendülni tudó járvány vagy váratlanul lesújtó elemi csapás miatt. Arról nem is szólva, hogy időnként teljesen megbénult az élet szokott menete. A kászsorszéki protocollumban 1719 májusában még rendszeresen rögzíti a nótárius a törvénytevők ügyködését, megindokolt ítéleteit. Júniustól a következő év februárjának végéig azonban egy tollvonás sem jelzi az életet. Júliusban és augusztusban „grassált”, pusztított ugyanis leghevesebben a pestis; érthető, hogy hónapokon át szünetelt még a pereskedés, az egymással való torzsalkodás is.

A nagy demográfiai megtorpanásokat az adóügyi összeírások – mint az előzőekben láttuk – nem tükrözik eléggé. Az 1719-beli kászsóni élők és holtak együttesen 2200–2300 főre tehető, ennyi lett volna tehát a pestis előtt Kászsorszék népessége. Az 1720–21-es, majd 1722-es conscriptiók szerint igaz, hogy e szint alatt marad a lakosság száma, de nem csökken felére, mint ahogyan ez Lukács Mihály számításai nyomán feltételezhető volna. Az anyagi helyzetet feltűnő adatok azonban (s erre még visszatérünk) semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy a háború, az aszály, a járvány igen-igen elszegényíti ezt az amúgy sem gazdag népet.

3. A küzdelmes „vitézi” élet

a) Árvák, betegek, nyomorékok

Ismeretes a székelység szerepe hadtörténetünkben. Tudott az is, hogy lóháton, gyalog sokezeren vettek részt koruk harcaiban. E küzdelmekben „vitézkedve”, eddig még fel nem mért háborús emberveszteséggel, véráldozattal fizettek szabad emberi jogállapotukért, ama kevéske privilégiumért, amit kollektív jussként megőrizni igyekeztek. Harcolniuk tehát azért is kellett, hogy harcolhassanak. Ismét és ismét fegyvert ragadtak, küzdve az eljobbágyosítás ellen, védelmezve a székely szabadságot. A XVI. század különösképpen súlyos, tragikus napokat hozott. Több ízben véreztek a felkelők, a kiváltságaikért hadra kelve, pusztultak nagy számban azok oldalán, akik ígérték is nekik azt, majd pedig levert küzdelmeik után a bosszulók megtorlásai következtében.

Ily módon meg kellett fogatkozniuk. A kor krónikásainak tudatában azonban sűrűn egymás mellé telepített népes székely falvak sokasága élt. Krónikásaink nagy hadi erőként számoltak velük, és a századforduló táján gyakran becsülték negyedszázezernél is többre a hadba vonuló székelyeket. A számszerűen is megfogható adalékok, a lustrák tanúvallomásai, a közéről vizsgált életforma elemei azonban e túlzások ellen szólanak. A „vitézlő rend” ugyanis hazát védelmezve, kötelességét teljesítve fogatkozott, de elszívott tőle férfiakat, családokat a szolgaságba kényszerítettség, valamint a vállalt feudális alávetettség is. Az egészében még mindig ép és erős lófők és gyalogok rendjében pedig szaporodtak a mentességre törekvők, a katonai terheket, a halálveszedelmet lerázni igyekvők.

A lustra főképpen azok számbavétele, akik fegyverforgatásra alkalmasak. Úgy véljük, éppen ezért arról is vallatóra foghatjuk őket, hogy e nép növekedésének meg-megtörő ritmusában milyen szerepe volt a küzdelmes vitézi életnek.

A Bethlen Gábor korabeli 1614-es összeírást lapozgatva, elsőként a szabad székely férfiak, apák megfogatkozására kellett felfigyelnünk. Ezt tanúsítják ugyanis árván maradtott fiúgyermekük. Az „árva”, „árvái” megjegyzés például Újfalú lajstromában 19 esetben szerepel. A katonai állításra kötelezett 62 családi egység közül ennyi az apa nélküli, az általában kiskorú gyermek, „legényke”. Valójában tehát számos, 33,66%-ot kitevő (egyharmadnyi) a csak potenciálisan hadra mozgósítható, vagyis sok az olyan fiatal, akinek édesapja feltehetőleg a századforduló harcaiban vesztette életét.

A kászonszéki összeírást summázó hajdani conscriptorok szerint 165 alkalmas a hadra („ad belligerationem apti”) és 65 az árva. A 230 fegyvert fogni kötelezettből több mint egynegyed résznyi az, aki hadba nem mehet,

aki még nem szolgálhat. (A részadatokat mi is összesítettük, kevesebb ár-
vát találva. A lajstromkészítők feljegyzései nyomán 48-at számoltunk
meg. Jóllehet a helyi állapotokat ismerők nem bizonyos, hogy minden
esetben jelezték is azt, amit tudtak, ami indokolná az eltérést, de a külön
kategóriába sorolhatók, akiknek minden bizonnyal a csatatereken holtan
maradt az édesapja, így is többen vannak 20%-nál.)

A számításaink szerint 358 kászonszéki közül 234 a szabadrendi. Eb-
ből – láttuk – 48 az árva. A csatába küldhető kászoni („in sede Kazon apti
ad belligerationem”) tehát 186, csak valamivel több mint fele az összeírt
családfőeknek.

Ugyancsak a katonatársadalom nagyobb veszélyeztettségére utal az
a néhány jelző, amely szerint a székbeli három világtalan, három béna,
egy lábatlan, egy kezetlen „félsgéz”, nyomorék, a beteges, szegény és a
koldus mind a szabadrendiek sorából való. A jobbágyok között a lustrálók
csak egy világtalant találtak, Impérfalván.

A jó gazda fejedelem, I. Rákóczi György a nagy nyugati háborúiban
szintén alapozott a székely katonaságra. 1644 februárjában Gyulafehér-
várról indította mintegy tizenötezer főnyi harcosát III. Ferdinánd seregei
ellen. A székelyek e hosszú „téli hadban” is részt vettek. Számbavételük,
lustrájuk már 1643-ban végbement. 1645. július 4-én azonban ismét
összeírják a kászonszékieket, s talán a többi csíki szabadot is. Valójában
ez a töredéknek tekintett lustrum azt nyomozta (feltehetőleg fejedelmi pa-
rancsra), hogy miért maradtak el oly számosan a hadból. Az ellenőrző
mustra nyomán fény derült arra, hogy 121-en mivel indokolják azt, hogy
nem vonultak be a táborba. A téli hadból való hiányzásukat igazolók
közül 6 zsoldost fogadott maga helyett, 10-et mentesítettek, 18 strázsán
(a határnál) szolgált, 57 pedig beteg, nyomorék volt. Jóllehet a további
elemzés sem tanulságmentes (40 indokolt esetet említenek meg), mi most
csak ezt a jelentős, demográfiai szempontból érdekes csoportot idéznők
meg vallomástételre.

Vannak, akikről azt állapítják meg a széki hivatalosok, hogy debilis, el-
gyöngült, beteges, nyomorult. Például Csobod Péter maga nyomorú debi-
lis; János Mihály nyomorú beteg ma is, mindenik mustraról betegen bo-
csátották vissza; Kis Pataki Mihály halálos beteg; Jakó Gergely debilis, a
fia mindkét szemére vak. Kovács Balázs: a fia hadban s maga nyomorú
debilis; Fülöp Péter igen beteg, az öccsét hadban temették el; Kis Péter
Mihály fiát az odatelelt hadból most bocsátották vissza betegen, s most is
igen beteg; Salamon János is. Az egy-egy családot sújtó szerencsétlenség
változatait 38 ilyen és ehhez hasonló tömör jegyzet tükrözi.

A bénák és vakok 19-en vannak. Hadd említsük meg néhányukat
(gyakran csak azt írják, béna, maga béna, máskor azt is említik, hogy
ugyanakkor öccse, fia harctéren küzd): Timár István béna, az öccse had-

ban vagyon; Kovács Györgynek öccse hadban, de magának fél keze nincsen; Balázs Ferenc fia hadban, maga igen béna ember; Ferencz Gergely mind a fiával együtt nyomorú bénák; Gáspár János kettős, de mind a fiával együtt bénák; Kapronczai Balázs béna, debilis, öreg ember. Külön említenek még két-két beteg, béna és vak fiút.

Különben sokan a távoli harcterekről érkeztek haza gyógyulást keresve: Salamon Mártont betegen hozták meg a felső hadból, most is igen beteg; Kovács János most jött haza betegen az odatelelt hadból; Csobod Mihály similiter.

Van, akit már a hadiszemle alkalmával hazaengedtek: Kajcsa Istvánnak mindene elégett, urunk bocsátá haza Tordáról; Barta Miklós „épületien állapottal” lévén, ifjú urunk bocsátá vissza Tordától; Becze Pálnak a lába eltörött, most is, az ősszel is az mustráról ez okon bocsáttatott vissza.

Öccse, bátyja, fia pedig többeknek sohasem bocsáttatott vissza, „oda halt az hadban”; Csutak Péter öccsit odatemették a hadban; Márton György egyik fiát az odatelelt hadban temették el. A széki jegyző, Literátus Balázs jelentése (hiszen valójában inkább az, mint lustra) árvákról nem beszél, de tudósít a gyermekeiket elvesztett apákról, a betegen megtérő, a bénává lett, elpusztított fiatal férfiakról, a népnövekedés forrásainak elapasztásáról.

b) A vesztesek táborában

Erdély aranykorát megidézve szólottunk a „vitézlő” életmóddal társuló gondokról, szenvedésekről; arról is, hogy a gyakori véráldozatok – az aszályval vagy a járvánnyal versengve – fogyasztották a katonarendi székelvényeket. Igaz, nagy fejedelmeink idején a világpolitikában dicsőséges szerepet játszó erdélyi hadakkal egyetemben ők maguk is ellenfeleket futamítottak, városokat, várakat hódítottak. Ekkori állapotukat – életerejüknek, jósorsuknak köszönhetően – nem is minősíthetjük a legsiratnivalóbbnak. A kis kászoni földdarabon újracsendült a meg-megritkuló lakosság, míg az elmúlt évszázadban felperzselt erdélyi falvak százai, elnéptelenedett völgyek tucatjai alig őriztek olyan túlélőt, aki mostoha történelmüket panaszolhassa.

II. Rákóczi György „ígéretes” uralma valóban „reményeket ébresztő”. A biztató kezdet jele az, hogy az 1655-ös esztendő nyarán a Havasalföldön táborozó kászoniak közül Kerestély János és Péter, Gergely István, András és Mihály, Fodor Péter (újfalusiak) érdemlik ki a rangosítást, lófőiséget szereznek maguknak és utódaiknak, 1657-ben azonban már a lengyel hadjárat kudarcában részesek, és őket, a kászoniakat is krími rabság vár-

ja. A „rabság” ettől kezdve a török-tatár tábor jelöli forrásainkban, ahonnan csupán nagy összegű váltságdíj árán lehet szabadulni. A szamosújvári országgyűlésen „kesergő édesanyák[nak] és rabságban levő férjeket nagy zokogással sirató, fekete gyászba öltözött” asszonyoknak bőven volt társuk Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben is. A szabadulást hozó talléroért sokan javaikról, jószágaikról mondanak le, vagy lófői, darabonti állapotuktól búcsúznak, és „fejekötött” jobbágyként szolgálják azt, aki kölcsönzi a hazatérést biztosító pénzösszeget. Többen még évek múltán is fogságban senyednek, vagy már hírt adni sem tudóan élnek vagy halnak idegen földön. 1680-ban, majd 1681-ben az újfalusi Péter családtól hozományát perli vissza az akkor már Felsőfalura költözött és Sánta Balázs néven élő asszony. Előző férjét régen elveszettnek tekint, „mivel rabságra lévén, máig is dubium, él-e vagy meghalt...” A bírák még ekkor – majd negyedszázad múltán – is feltételezik, jöhet még bizonyosságot hozó hír a rabról – s az asszony jusskeresését elutasítják: „várjon, míg világos híre jó, hogy meghalt” a férje.

A hosszas rabságra sok a példa. Tizenhét évvel a lengyel hadjárat után István Mihály szavait jegyzi fel a nótárius, miszerint: „egy öccse rabságon”. Ugyancsak 1669-ben zálogföld sorsát vitatva mondják ki, hogy a zálogtartó „odamarada Lengyelországban”. 1680-ban pedig János Mihályt hívja a bírák eleibe bátyja, mert jóllehet hazajött, testvére vádaskodása szerint „pogány országban lévén, hütit elcserélte, pogány hűtre keresztelkedett”. Még egyébbel is diffamálta testvérét, aki ezért vérdíjat követelt.

A hatalomért – mint ismeretes – kemény belső küzdelem folyik Erdélyben. Természetesen szoros összefüggésben a két nagyhatalom politikai, hadi vállalkozásaival. A kászoniak hűségesen kitartanak II. Rákóczi György mellett, jóllehet a török birodalom bosszuló erői újból és újból dúlják, pusztítják az országot. A szultán katonái ekkor már Barsay Ákost segítik. Ellene a „török”, a „pogány” elleni küzdelmekben ott verekszenek a kászoniak is. Így a szászfenesi vesztett ütközetben is. 1660. május 23-án Rákóczi utolsó levelében (hiszen e harcban halált okozó sebeket szerez) a csík-, gyergyó- és kászonszékieket dicséri, hűségüket köszöni. „Kegyelmeitek – írja – édes hazájához való igaz szeretetének, hozzánk való hűségének tegnap dicsíretes jelét adá...”, és inti őket, „mostan szerzett keresztényi híreket, neveket ellenkező cselekedetekkel” be ne árnyékolják.

Kászon hétköznapi iratanyagának maradványai között keresve a nép kapcsolatát az országos és világpolitikával, több kis esemény hírére találunk. Olyanra is például, amely rabságot és dúlást egy periratban örökít meg. Impérfalvi János Mihály ugyanis hosszú-hosszú évek múltán került végre haza; „az rabságból hazajövén”, 1679-ben (!) javait („ügymint falra való, ágyra való festékes, derekalj, párnák héjastól, lepedők, kendők, pok-

rócok, csergék”) keresi Tamás Mihályon, aki szerinte a festékes szőnyegeken földet vett. Tamás Mihály uramnak alperesként azt kell bizonyítania, hogy az említett „portékák[at] is Barcsay hada vitte el, az tékozlotta...”

Kászont Kézdiszék felől támadhatták, dúlhatták az ellenük támadók, de a Nyergestető útjain is felvonulhattak ellene, amikor a csíkszékieknek kellett e ponton a betörést megakadályozniuk. Az előbbi volt rendszerint Kászon nagyobb veszedelme. Az említett „portékákat” a Barcsay testvére, Gáspár vezette katonák prédálhatták fel 1660 októberében.

Míg Barcsay 1660. október 26-án keltezett levelében azzal fenyegetőzik, hogy török hadakkal zúzza porrá a csíkiakat, ha ellene szegülnek, addig Kemény János szövetségést keres és talál bennük. Mellette állanak tehát, és egy ízben hadi vállalkozásaiban Kászonszéknek még külön szerepet is szán a fejedelem. 1661. július 25-én írja királybírájuknak, hogy ne siessen, de készen álljon, hogy „amikor az moldvai hadnak, annál inkább tatárság felülésének híre kezd hallatni, mindjárt felülhessen, és az mint ezelőtti levelünkben megírtuk vala, ha Havasalfölde felé indulnak, kegyelmed is nyomuljon alá Kászon felé...”

Kemény János oldalán állanak akkor is, amikor a török Apafi Mihályt pártfogolja Erdély uraként. A csík-, gyergyó- és kászonszéki nép azonban ismét szembeveszül a „pogánnyal”. Elgondolkodtató az a makacsság, amivel még józan óvatoskodók javallatait is semmibe véve, nem hajlandók behódolni. Ali pasa szerdár Udvarhelyszék felől támadó harcosai útjába a Hargitán, a Tolvajostetőn építik ki biztonságosnak vélt védelmi rendszerüket, a torlaszokat. Az ellenfél azonban táborukat megkerülve menekülésre kényszeríti őket, és a vesztes párton vitézkedőkre ismét büntetés vár.

A dúlást, égetést, zsákmányolást megörökítő írások „egész Csík” szenvedéseit ecsetelik. S jóllehet a tatár lovasok Moldváig hatoltak előre, Kászon kirablását külön nem említik forrásaink. A hargitai csatában elesettek, a rabságba hurcoltak között azonban ott voltak a kászonszéki falvak népének fiatal férfiai is.

Az erdélyi uralmi válság, az 1658–1662-es évekbeli belháborúk ismét apasztották a lakosságot, rengeteg nyomorúságot, szenvedést zúdítva rájuk. Annál is inkább, mert szerencsétlenségükre, mint láttuk, nem a győzedelmeskedők csatlósai voltak. A következő évek pártharcaiban, hatalmi versengéseiben időnként ugyancsak lázadózóknak tartották őket, de ezekben az eleve kudarcra ítélt próbálkozásokban nem sújtottak úgy le az ellenzéki erőkre, mint korábban. Az is igaz: harcképességük is megcsappant. R. Várkonyi Ágnes írja: „A székely fegyverviselő réteget pedig a lengyelországi hadjárat és a tatár büntető expedíciók több mint megtizedelték, csaknem megsemmisítették.”

c) *Táborozás*

Egy kis közösség fennmaradása vagy éppen virágzása nemcsak belsőleg, önkörében kialakított társadalmi mikroklímájának a függvénye. Apafi Mihály – végül három évtizedre nyúló – uralmát kedvetlenül fogadták a kászonszékiek. Kucsuk Mehmed basa Kemény János halála után, 1662 elején így noszogatta hűségére őket: „ha életeteket szeretitek, fejedelmetek táborába siessetek”. Borúsnak láthatjuk tehát az eget, de pusztító viharok egyelőre még nem fenyegetnek. Az óvatos, erejét fölmérő, egyensúlyt kereső Erdélyország a két birodalom szorításában ugyan, de élni tud, és a fegyverfogást társadalmi feladatként vállaló szabadok számára is inkább csak az Apafi-korszak utolsó szakasza válik súlyos gondokat termővé.

A vetélkedő nagyurak, Bánffy Dénes, majd Béldi Pál „rezgelődése” sem válik népfogyasztó küzdelemmé. A „bujdosókkal”, Thököly Imre katonáival azonban kászoniak is együtt verekszenek. A széki protocollum tudósít azokról, akik az 1678–79-es harcokban vettek részt, s 1680-ban két újfalusi érkezik haza, olyan, aki ismét „táborban” volt, immáron kuruc-ként.

A török elnyomás elleni küzdelem periódusában Európa történetében jelentős események részeseivé válnak. Igaz, ez alkalommal ugyanvalóst nem kedvelik a nekik jutó „tábort”, a rájuk kényszerített szövetséget, hiszen hol a szultán ad melléjük segédcsapatokat, hol az erdélyi hadak alkotják a török had kíséretét. Nem nagyon örvendezve, keveset vitézkedve, de kiveszik részüket a hadjárat követelte szenvedésekből és áldozathozatalokból.

A széki jegyzők tollvonásait őriző forrásaink több táborról, táborozásról számolnak be, és ugyanúgy a lustrakészítők is. 1685-ben általában három táborba szállásról beszélnek. Az elsőben az erdélyi fejedelem még úgy-ahogy őrzi hajdani tekintélyét. 1681 tavaszán a szultán engedelmével mozdul ki Apafi Mihály serege Magyarország felé. Július 24-én, a szamosújvári gyülekezés után, mintegy hét-nyolcezer fő vonul Szatmár felé. A „kuruc” és török segélyhadakkal nem nagy egyetértésben s nem nagy sikerrel támadnak, és október 14-én már vissza is vonulnak Erdélybe. E hadi vállalkozást megelőzőleg, 1681. január 21-én a kászoniakat is számba vették. A regestrumba írottak között ekkor még viszonylag kevés a beteg, a szolgálatra alkalmatlan, a mentesítésre jogot formáló. Összesen 274-en szerepelnek a „kászonszéki vitézlő rendek” címszó alatt.

A második és harmadik táborozás körülményeiről is szükségesnek látszik pár szót ejteni. Az 1682. évi „török háborúra” kényszeredetten, késlekedve sereglett egybe a fejedelmi had. Gyulafehérvárról július 18-án indultak el, és 30-án értek Szamosújvárra. Innen augusztus 5-én mozdultak

ki, és hőségétől, szomjúságtól kínzottan a hónap végén keltek át a szolnoki hídon.

A székelyek – háromezer lovas és hétszáz gyalog-körülbelül felét alkották a fejedelmi seregnek. Hangulatukra jellemző, hogy az éhező székelyek és a törökök közötti feszültség oly fokra hágott, hogy egy ízben Apafinak, majd Teleki Mihálynak kellett beavatkoznia, hogy megelőzzék a fegyveres összeütközés kirobbanását. Fülel bevétele, helyesebben feladása után kiéhezetten, zúgolódva érkeztek haza Szamosújvárra október 15-én.

A kászoniak harmadik táborozása sikert szintén nem hoz, áldozatot azonban követel. Erdélynek súlyos gondot okoz az 1683. évi török háború. A Bécs ellen vonuló szultáni hadnak a fejedelemség csak lassan mozduló, kelletlen, kényszerű szövetségese. Fizetnie kell a portai adót, átengedni és élelmezni a török hadsereg alegységeit, és még segédcapatokat is útnak kell indítania.

A tatár hadak különben úgy vonulnak át dűlva, rabolva a kis országon, mintha hódoltatnák. A nehezen gyülekező fejedelmi sereg csak július 8-án indul ki Apahidáról, és menetel a Habsburg-birodalom fővárosáig. Harci feladatuk azonban másodrendű. A török Bécs alól a győri Rába- és Rábca-híd védelmére rendeli vissza őket. Az ostromnak és a súlyos vereségnek a székely katonák nem közvetlen részesei. A visszaút azonban gyötrelmes; Cserei Mihályt idéznők: „A fejedelem az erdélyi hadakkal együtt Győr alól eljövén, sokáig heverének Buda alatt, és ott a rossz vízital miatt a vérhas esvén a táborra, sokan az erdélyiek közül meghalának.” Inczédi Pál a kenyér „nem létét” is panaszolja, „felette sokan – írja – lábokról lehullván elholtanak, itt elmondhatták: aki ördögnek szolgál, annak kínnal fizetnek...”

1685. február 14-én már ismét számba veszik, lustrálják a székelyeket, és ez a „registrum” sok mindenről tudósít. Elsőbben is arról, hogy az 1681–84 közötti hadi expedíciókban majd háromszáz kászonszékinek kellett részt vennie. A legutolsóban 286-an írtak össze, 147 lovas és 139 gyalog katona. A szamosújvári, apahidai táborban 174 fegyveres háromszor, 49 kétszer, 17 pedig egyszer gyülekezett, jelent meg, hogy nyugati harcterekre induljon. Sokan igyekeztek azonban mentességet szerezni (a felmentést még nagyobb lendülettel a megyeiek verekedték ki). A kászoniak közül 32-t mind a három táborozástól mentesítettek. 17-et kétszer, 49-et egyszer mentettek fel a zászló alá jelentkezéstől. Három hadjáratból ilyenképpen 179-en hiányoztak – többé-kevésbé helytálló indoklással. Körülbelül 21 százaléka a hadra kötelezetteknek kivonta tehát magát a háborúk viharzásaiból. Az egyik pereskedő felsőfalusi a fegyvelebomlást még nagyobbak ítélte, mondván: „a vitézlő rendeknek a fele is honn vagon”.

Az 1685. évi lustra lapjain megörökítődtek a hadba vonulás elmulasztá-

sának okai is. Ily módon valamelyes fogalmat alkothatunk a kászoni áldozathozatal mértékéről. Megtudjuk, hogy a „táborba veszett”, „az hadban megholt” 26 lovas és gyalogos. Ezzel kapcsolatban ilyen bejegyzéseket idézünk: „obiit Bécs alatt”; „Gazda György megholt az lippai erdőn”; „Imre János betegen jövéen haza az táborból, megholt”.

A megnyomorodottak, „tökéletlenül maradottak”, debilisek, betegek száma 31. Összesen tehát 57 fiatal és középkorú férfi veszett oda vagy vált tehetetlenné, munkaképtelenné. A hadrakelteknek kevés híján húsz százaléka.

A lustra a fegyvelebomlás jeleiről is szól. Néhányan megfordultak mindhárom táborban, „Bécs alá” is érkeztek, Győrhez is „odajártak”, de a gyulafehérvári szemlére nem mentek el, és emiatt büntették őket. Olyan is volt, mint Balás János, aki elégnék vélte a két hadjáratot és a harmadiknak nem várta ki a végét: „Hazaszökött utolszor.” (Impérfalvi lovas lévén, talán hamarabb ért falujába, mint a jakabfalvi Dimién Pál, aki gyalogrendi volt és szintén „visszaszökött”.) A többség, a mentesítést kiügyeskedők csoportja viszont igen nagy anyagi áldozatokat hozott, hogy ne kelljen katonáskodnia. (Erről később még részletesen szólunk.)

A kelet-európai történelem nagy fordulatainak éveiben, míg a kászonszékiek világraszóló nagy győzelmek és vereségek tanúi voltak, otthon, falvaikban tovább zajlott az élet. Egy kevéskét azonban másképp. Nemcsak a férfierő hiánya érződött a gazdaságban, hanem szaporodtak a csak utólag eldönthető peres ügyek is. Míg az apa a táborban volt, a fia látta a szénafüvéket megkaszálot és idézte később bíróság elé. Mások zálogos földet nem adtak vissza. 1685-ben felsőfalusi Mihály András falusfelén kereste a torozás költségeit („mivel az a táborba lévén, az atyja temetésére borra adott volt” pénzt). A mentesítés körül is támadtak zavarok. Szék elé idézte például „János Deák uram újfalusi küsebbik Tima Bálintot, mivel Bécshez járván táborba, hétheti mentség még hátra lévén, megkérlette; meg nem adta, azt kívánja, hogy cum poena adja meg”. Felsőfalusi Becze Ferenc békesség idején megosztozott fiával, aki ígérte, hogy apját „megmenti hadi expeditióból, egyéb szekérszeres alkalmatosságból”. Ezt igazolják is a tisztségviselők, de 1682-ben úgy határoznak, hogy ha táborba menne a fiú, apjának kell a fuvarozás, a hadi szállítás dolgát felvállalnia.

A nagy horderejű történések háttérében meghúzódó kis események egyikével zárnök a „táborozás” dolgát. Az 1682-es sereglés idején Csobot István „megbetegedvén annyira, hogy nem járhatott”. Édesapja „ember-séges emberek előtt” kérte atyjafiát, Mihály Mátét, hogy hozza haza, azt ígérve, hogy esztendeig szolgálja érette. Mihály uram megszánta, „tizenhárom forinton vött két ökröt, úgy hozta haza. Itthon is mind sindvén az nyavaljás legény, ugyan megholt...” Kéri, hogy Csobot uram állítson szolgát, vagy az ökrök árát tegye le. Egyikre sem vállalkozván, a törvény szigora sújtotta az amúgy is gyászos alperest.

d) „Német”járomban

A XVII. század második felében – mint láttuk – főleg a „pogány”-ellenes szövetségek harcosaiként küzdöttek és véreztek a kászoniak. A század végén Erdély minden lakójával egyetemben a függés erős szálaival kötődtek a vesztesre álló török birodalomhoz. A fejedelemség régóta kereste ugyan az elnyomóinak táborából való kiszakadás útját, de félvén (közeli keserves tapasztalatok tanítása nyomán) az esetleg túl koránra választott időpont miatt a kis országra zúduló bosszútól, vezetői óvatoskodó tárgyalásokat folytattak. A késlekedés azonban a sajátos erdélyi érdekek védelmének esélyeit rontotta.

A diplomácia síkján folyt tehát a küzdelem, de ez nem mentesítette a székelyeket az 1685. évi lustrától, majd az ismételt hadba vonulástól. Hazai földön császári csapatokkal is megütköztek. 1686-ban ugyanis Scherffenberg generális hadai nyomultak be Erdélybe, és igyekeztek nekik kedvező szövetségi szerződést kötni. Ugyanakkor a török negyvenezres sereg útnak indításával fenyegetőzött, hűséget követelt, és szerette volna Buda vára alatt „táborban” látni az erdélyieket. Sobieski várakozást tanácsolt. Folyt tehát az alkudozás, de megegyezésig nem jutottak, és a kivonulni készülő Scherffenberg megtámadta a Szebent biztosító mintegy háromezer főnyi székelyt. A váratlan támadás ismét sok (talán nyolcszáz) székely halottat, köztük bizonyára kászonszéki áldozatot is követelt, hiszen „felesen levágának benne, sokáig is úzék, vesztegetők nyavalyásokat”. Cserei Mihály a készületlenségért Teleki Mihályt teszi felelőssé. Vádolja: azt akarta, hadd lássa „a török császár követje, hogy erővel veszi meg a német az országot”. Amikor az elvonuló fejedelmi sereg Sófálvához közelített, „a székelyek kéredzeni és erővel búcsúzni kezdettek”, s még a kopját is készek voltak nekifordítani az őket visszatartani akaró Bethlen Gergelynek. Bethlen Miklós gonoszkodón még hozzáfűzi a történetekhez: „Telekinek ez egynéhány ezer forint bírságot hajta a székelyektől.”

Ezt követően 1686. szeptember 2-án döntő jelentőségű esemény következett be: felszabadult Buda vára, véget ért a török megszállás. Erdély rövidesen mind szorosabban kapcsolódott a Habsburg-birodalomhoz. Beteljesedtek Antidius Dunod jezsuita páternek az országgyűléshez intézett szavai: „akár akarjátok, akár nem, Őfelsége védelme alá vesz benneteket” (Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas).

1691 elején a fogarasi országgyűlésen kihirdették a Diploma Leopoldinumot, amely nem ismerte el ugyan az erdélyi fejedelem szuverenitását, de az ország önrendelkezését – a belpolitika egyes területein – elvileg biztosította. Ami a székely székbelieket legközvetlenebbül érintette, az a 14. pontban ekképp jutott kifejezésre: „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófize-

téstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhétől, s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely parasztok, vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá.”

E sorokat olvasva úgy vélhetné bárki, hogy a Lipót-féle oklevél biztosította a „székely szabadságot”, nem is szólva a hízélgésről, az önálló paraszt katonai erényeinek önértéknövesztő dicséretéről. Ugyanakkor azonban a székely mind a Diploma előtt, mind utána fizette az adót, adta és fuvarozta az élelmet, és természetesen saját költségén „táborozott”.

A felszabadító háborúk éveiben már nagyon kellett Bécsnek a hadellátás és a téli szállás biztosítása, hiszen Erdélynek a szomszédos kiélt, kiszárolt területeket is pótolnia kellett. Rabutin tábornok 1697-ben jelentette Erdélyből: „Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomorúságát tekintem. Ennek nem lévén miből elégítse ki amazokat, a katonaság az iránt sürget, engedném meg, hogy maguk hajthassák be szükségleteiket. Én ezt kénytelen vagyok megengedni azoknak, kik valóban nagy szükségét szenvednek, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget.”

Visszalépve kissé az időben, nézzük meg azt, miként élt Kászon népe az áldozat szerepkörében, ő most ugyanis nem katonaságnak minősült, hanem népnek, következésképpen fizethetett. Gyors egymásutánban „töröknek”, „németnek”. 1687. július 3-án Belgrádban még az oszmán birodalomnak fizettek adót. Július 26-án a radnóti diéta ismét megszavazott hatvanöt forintot (portánként). 1689-ben pedig, amikor már az országgyűlésen a császári had beszállásolásának súlyos terheiről tárgyaltak, Kászonban Darvas István perceptor még török adófelszedői károsodását tárta a széki bíróság elé.

Az egyik adóprés még jóformán meg sem szünteti munkáját, már működik a másik. Kászon jegyzőkönyveiben ekkor szaporodnak meg a viták, a perek, amelyek a szolgáltatásokkal kapcsolatosak. 1688–1690 között a kászoni zabtermés a vármegyékbe jut el. Van, aki mást fogad fel, hogy helyette Enyedre vigye a portiót, és ígér ezért ötvékányit fuvardíjba. Akad olyan is, aki, miközben „az németek számára való zabot Eniedre szállítja”, a „szék zabjából” hét köblöt elad. A felsőfalusi János Mihály pedig megmakacsolta magát, és „az németeknek való zabot meg nem adta volt”. István Mihály és Damokos Máté akkor kerültek szembe egymással, majd bíróság elé, amikor „a németek számára élést vittek”. János Deák uram „marha-perceptor” volt, és tízesenként szedette össze az állatokat a katonaságnak. Előfordult azonban az is, hogy amikor „az németek számára marhát vettek volt, ökor helyin tehenet vettek volt, melyet négy forinttal kellett ökegyelmének pótlani...” Élelmes ember lehetett impérfalvi Sig-

mond Pál, aki a németek tartására „eléhajtott” marhák közül magának jobbcskát cserélt, s ezzel okozott gondot perceptor uramnak.

Bethlen Miklós élete leírásában szól azokról a nagy „romlásokról”, amelyek abból származnak, hogy a székelység is „kételenítettven imez messze tett kvártélyokba vecturázní, mégpedig télben, búzát, bort, zabot, szénát...” Emellett pedig: „Senki a népre ügyiben gondot nem viselvén, a német székiben járt s élődött ingyen rajta...”

Csodálható-e, hogy a felgyülemlett keserűség Bécs ellen lázítja a székeleyeket? Thököly Imre emberei ott „lappanganak” a Székelyföldön. Mégis, amikor a császáriak 1690-ben híret vesznek harci készülődésének, a csík-, gyergyó- és kászonszékieknek ellene kell táborba gyülekezniük. Thököly kuruc, török és tatár csapatokkal, ragyogó hadicsellel, úttalan utakon kel át Havaselvéről, és Zernestnél váratlanul Erdélyben terem. A székelyek készek rohamra menni ellene, de Heisler hátraparancsolja őket. Amikor azonban a tábornok németjeinek ellenállása megtörik, ők is sietve menekülnek. „A székelység meglátván, hogy a németen általjött a török – írja Cserei –, még csak kopját sem emele, hanem rettenetes zúgással megszalada...” Úzték, vágták őket, majd pedig – jóllehet később sokan hűséget esküdtek Thökölynek – a Csíkot megszálló tatárok dúltak, prédáltak, fosztogattak.

A néhány ezernyi székely hadba hívott között természetesen ismét voltak kászoniak, és sajnos ekkor is többen vesztek oda. Felsőfalusi Koncz Jánosról tudjuk meg, hogy „az zernesti csatakor az [Bojér Borka] urát fogadta volt zsoldosnak, ki ugyan ott is veszett”. (A kászoniak állatállománya időlegesen egy „kanca lóval” gyarapodott a Tohánnál zajló ütközetben. Gazdája holtan hullott le róla. A lovat szentmihályi ember fogta el. Felsőfaluba került, de két tanúbizonyosság letétele után vissza kellett szolgáltatni az elesett szentgyörgyi vitéz rokonságának.)

A krónikás szerint, félvén a tatártól, „Thököly bemenvén Csíkban, mind az erdőre szaladtnak vala...” A kászoniak számára ekkor fogalmazódott meg a keserű emlékeket újból idéző fogalom, „a futás”. Ez pedig anyagi romlást, sok jószág elkárosodását jelentette. Egyesek ugyanis a menekülőket javait „vagy magok számokra elvonták, vagy másoknak kiadták”, „idegen katonákat azokra vittek, igazgattak, lappangtattak...” Az idézett sorok a *Compilata Constitutiókban* olvashatók (IV. R. VIII. c. 1. §), és jellemző, hogy Erdély törvénygyűjteményében is helyet kell kapnia e jelenségnek, a „futás” nyomán keletkező viták elrendezési procedúráinak.

Mindenekelőtt azonban hadd szólaltassuk meg a kászoni tatárjárás valószínű tanúját, a széki bíróság előtt álló Péter cigányt. Ő mondotta: „az tatárok itt egy nemesemberbe kilenc nyilat lövének. Meg is sértette volna, ha a köpönyege fel nem vötte volna.” A tanúk szerint ő is ott volt („itt valál

az tatárokkal, ismerlek én téged”). Péter cigány válasza: „ha itt voltam, ha nem is, aki nem próbál, sem vesz, sem nyer”. A sötétben is ismerte a járást egy nemesember kapuja mellett, két malomnál át, addig a helyig, „ahol egy embert levágtanak az tatárok”. Különben „oda ki is mindenütt az tatárokkal járt”. (Az alperes „mindenekben mentegeti magát, hogy ő azokkal nem kérkedett, sem akkor itt nem volt az tatárokkal, sem oda ki nem járt. Itt nem volt vélik, sőt akkor, mikor az tatárok Csíkon alájöttek, itt jártak, ő akkor Csernátonban, az Bot[h] Miklós házánál volt, ott mívelt.”)

A károsodásoknál a legáltalánosabb vagy még inkább a legsajátosabb a verem felverése, a rejtekhelyét ásó gazda javainak „elkóborlása”. Újfaluusi Nagy Lászlóné Bodor Bálintot gyanúsítja, miután „az elmúlt futás alkalmatosságával veremből veszített volt el holmi egyetmásokat”. Egy serpenyő megkerült, de zabot is adott el a vádolt. A pert emiatt folytatniuk kellett.

A „futás alkalmatosságakor” a kászoniak „oda voltak az erdőre”, s úgy látszik, a falvak lakói együtt is jöttek haza. Egyesek azonban otthon maradtak, otthon vigyáztak. Gyanú viszont őket is beárnyékolhatta. „Ott tapasztalták”, tehát tetten érték azt a fiatal, aki éjszakának idején Bodó Mihálynak kulcsos ajtóját be akarván rontani, „jószágra menés” vétkével terheltén állott bírái előtt. A menekülő ember vagyont, értéket szekeren is vitt magával az erdőre. A zürzavaros, „disturbiumos” időben felsőfalusi Fogarasi János szekerét „Arpent nevű ficsor” társaival „felverte”. A kár: 18 forint, két bokor (pár) aranyos tű, zekének való fekete posztó, harisnyának való, két veres süveg, fejszék, ingek, lábravalók s több „egyetmások”.

Volt olyan, ki – mint Pataki Péter – lovát bízta (fékestül, nyergestül) az ugyancsak felsőfalusi Lukács Jánosra, és 1691-ben követelte vissza egy puskatokkal egyetemben. A lovakra igen nagy vigyázattal kellett lenni, mert elkötésük könnyebben ment. S ott, ahol Thököly bujdosó vitéze, tatár harácsoló együtt kóborolt, Kűs Mihók talán még tiszta lélekkel is vallhatta, hogy „őt egy kuruc ültette reá, nem is tudta, kié legyen a kanca ló”. A visszatérők felnyársalt, átszúrt sertést is kerestek Péter Jánoson, hiszen ő „járt lándzsával”. Másnak szénáját is többen megetetik. Egy-egy „méh”, méhkosár, kis cseber méz is elvész, de a vizsgálat nyomán Aczél Györgynek például a nemes szék menti tisztességét („egy méhért el nem veszhet böcsülete”).

Új falusi jobbágy Antal János Bíró Jánosnét vádolja, hogy a futás alkalmával „serit elhordotta, kikorcsmállotta, vánkását elhordotta, méhit elvitte, felverte”. Az „elmúlt” futáskor – mondják – a molnár éjjel is örölt, hajnalra azonban egy véka árpa és egy véka búza elveszett. A ványolóból pedig egy darab zekének való károsodott el.

A tatárjárás – még ha olyan kis helyi jellegű is, mint a zernesti csatát kö-

vető – fékeket oldoz, biztonságot bont, ragadozó ösztönöket szabadít fel, és szegényíti az oly sok sebből vérző, fogyatkozó kászoni népet is.

Az 1694. év első heteiben azután már méreteiben nagy támadás dúlja fel Csíkot több hullámban is. A korszakot mélyen jellemzően a kvártélyra nekik kijelölt „négy kompánia némettől” akarnak megszabadulni. Lefizetés árán megmenekednek ugyan tőlük, de meg a szükség esetén mozgósítható védelemtől is. A Moldvában lappangó tatár hadak „váratlan beütnek Erdélybe – jegyzi fel Inczedi Pál –, nagy hó és hideg lévén, ekkor Csíknak nagy részét elrabolják [!], azt prédálják, vágják és égetik, a gyermekeseket a hóban hajigálják, ott a hóban a hideg miá halnak meg”. Először elpusztult Szentmihály, Szépvíz, Delne, Szentmiklós, Borzsova, Vacsárcsi, Göröcsfalva, majd „Szentdomokostól Pálfalváig, Somlyóig, Taplocáig – a fennebb említettekén kívül – tíz faluk reggeltől késő estig rabságban fűzéssel, égetéssel, kipredálással teljesen semmivé tettek”. A fogságba hurcoltak számát hétezerrel többre becsülik.

Ez alkalommal Kászonszék feltehetőleg megmenekült. A tatár had a Gyimesi-szoroson át zúdult a székre, s hogy felkeressék a „szegelet föld” falvait, nagy kitérőt kellett volna tenniük. Valószínűleg nem tették, mert a jegyzőkönyvek sem szólnak újabb futásról, bódulásról vagy harcról. Mind gyakrabban tanúskodnak azonban arról a feljegyzések, hogy mennyire eláradott az erőszak, a zsarolás, s veszett a becsület (még aszszonyembereké is), mióta „az németek itt Kászonszékben quartélyóznak”. A nótárius korábban nehéz szívvel írhatta le a pestis, sáska, tábor, futás, rabság szavakat. Nos, az uralomváltás a kvártély, portio, naturálé, vektura szavak gyakori lejegyzésére szorította rá, és arra, hogy mind gondterheltebb kászonszékiekről tudósítson bennünket.

A német jármot sokan érezték elviselhetetlennek. Jóllehet Thököly „pünkösdi királysága” a véle szövetséges tatárok „kegyetlensége” miatt sem ígért sok jót, reménységük horgonyát többen mégiscsak a kuruc támogatásba vetették. Felsőfalusi Tamás Péternének 1692. december 9-én kellett a széki tisztség elé állania: „mivel Csíknak az kalastromhoz járván olyan hírt hordozott, hogy az kalastromnál az Thököly Imre levelit olvasták...” Igaz, hogy szerinte hódolásra szólította fel a „kuruc király” a széket, mondván, különben „porrá teszi”, de rokonszenvét mégsem tagadja meg tőle, vállalja hírhozó szerepét, jóllehet szigorú volt az őt sújtó ítélet: „rontassék perengérbe, hallgasson ott misét”.

e) A szabadságért küzdők táborában

Korszakunkban a székely paraszti tudatvilág mélyén élő volt a szabadság kultusza. Aki akkor azt mondta: „a régi székely szabadságnak idején”, az természetesen az 1562 előtti éveket álmodta vissza. 1625-ben a tanúként megidézett István Péter impérfalvi pixidarius ilyen szavakkal szólott a szék színén: „Emlékezem arra, mikor Lengyelországból az ifjú János király fiát az anyjával, Isabella királyné aszonnal ez országban béhozák- az régi szabadságra is jól emlékezem.” Emlékezhetett. Az azonban, hogy a határkövet, a szabadságvesztés szomorú napját is szükségesnek látta fel- emlegetni – az több egyszerű véletlennél és nemcsak kászoni gyalog kato- nánkra jellemző adalék.

E földön mindig becsülete volt a szabadságnak. Megtartásáért, vissza- szerzéséért sok csatában vértett, fogyatkozott a kászoni nép. A török fa- igát vasjárommal cserélve fel, azt érezhette, hogy ősi jogosultságaitól fosztják meg, féltve őrzött szabad emberi státusát korlátozzák, sokszor semmive veszik. A korábbi keresztény ligák szövetségese, a „pogánnyal” szembefeszülő fejedelmek és trónra jogot formálók (nemrégén még vesz- tésben is letett hite mellől el nem tántorodó) katonája most megelégette új hódoltatóinak elnyomását, az adófizetést, a szállásolást, a leopoldi dip- loma szép ígéreteinek sárba tiprását. Azoknak a dalai keltettek visszhan- got szívükben, akik azt énekelték:

Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot,
Oltalmazzuk,
Szabadítjuk
Szegény hazánkot.

Ezek pedig a kurucok voltak, II. Rákóczi Ferenc vitézei. Forrásaink egybehangzó tanúsága szerint 1703-ban a székely nép, s közöttük a kászoniak, a „revolutio” mellett voltak. A szó mai jelentése ne tévesszen meg bennünket, ők beszéltek „háborús üdökről”, „disturbium”-ról, de jegy- zőkönyveikben a „revolutio” jelölte a reményfakasztó időszak beköszön- tét, majd pedig a hatalommal való szembeszegülést.

Kezdetben még Rabutin, a gubernium mozgósítja, rendeli labanc tá- borba őket, de rövidesen „a székelységre is behata a rebellió...” Csíkban Sándor János vicekapitány buzdítja a népet, és számunkra sokatmondóan Literátus Tamás, vagy ahogyan még nevezik, Tamás Deák, Kászonszék első embere, az alkirálybíró. (1704 tavaszán a császári amnesztia megvo- natik Kálnoki Pétertől, Henter Mihálytól, és mellettük szerepel Sándor János, Tamás Deák és Lázár Ferenc neve is.)

Ez utóbbi 1702-ben Lipót császártól kap grófi címet, és kezdetben Ra-

butin tábornok parancsaira hallgat. Népe viszont eláll mellőle, és ily módon neki kell őket követnie, ha a Lázár család csíki, kászoni hírért-nevéért megőrizni akarja. Végig is küzdi Rákóczi oldalán a szabadságharcot; jelentős szerephez jut, fejedelmet beiktató csíki főkapitányként is ott van Marosvásárhelyen. Példáját azért szeretnők felmutatni, mert bizonyosága annak, hogy a sok ezer főnyi székely had katonáit nem uraik sodorják magukkal, nem vezetőik noszogatják rebelliora. Vargyasi Daniel István, ha nem is lelkesen, maga írja, hogy Háromszék és Csík népét a kurucok küldöttei „a magyar nemzet ősi szabadsága visszaállításának színe alatt megnyervén és a Rákóczi részére csábítván”, fegyvert fogni készülnek, őt is igyekeznek pártjukra állítani, ugyanis „a főbb rendüekből még semmi szövetségösök nem valának, azért nagy kívánságuk volt arra, hogy általában mindenkit, de különösen a főrendüeket magukhoz csatolják”. Nem a primőr teszi tehát kuruccá a népet, hanem a közrendbéliék szorgalmazzák az „egységét”.

A labanc hadak ellen induló székelyek 1704. március 14-én keltezett „barcasági kiáltványában” ez áll: „Intünk és kérünk, sőt kényszerítünk is e hazából való akármilyen nemzetből álló igaz haza fiait... közönségesen velünk együtt fegyvert fogni...” Nemeseiket, polgárokat, különböző rendbélieket egybetömöríteni akaró ez az erdélyi politikai program, amely az első átfogó, országos társadalmi egységet igénylő tervezet is.

A jobbágypolitikát Rákóczi államában vizsgálók újabban sok szép kezdeményezést, jó szándékot tártak fel. Említenünk elsősorban azt kell, hogy ekkor szabadultak fel azok a csík-, gyergyó- és kászonszéki jobbágyok, akik tatár rabságba hurcolt hozzátartozóik kiváltásának díja fejében adták magukat örökös szolgálatra Apor Istvánnak. 1705. augusztus 24-én Forgách Simon – az erdélyi hadak fővezére – nyugodtan írhatta, hogy a jobbágyrendüek II. Rákóczi Ferenc „mellett jelesen fogtak fegyvert, és azoltátul fogvást táborozván, magukat dicsíretesen viselték”. Mindez természetesen nem volt konfliktusmentes folyamat. A „főbbeket” ismételten inteni kellett, ne zárják ki szolgáló embereiket az „igaz haza fiait”-nak sorából. Az 1711-re emlékező Cserei Mihály pedig megírta sokat idézett és egy réteg ellenérzését híven tükröző sorait: „A jobbágyokból álló vitéz kurucok is az régi státusra visszajövének, letévén a forgót és farkasbört, zekében, bocskorban ásáte, kapáié, mert nem disznó orrába való az aranyperc. Nemhogy szabadságot érdemlenének jobbágy uraimék, inkább érdemlenének nyársot, akasztófát a sok tolvajságért.” 1709. április 27-én – a főkormányshék parancsolatjából – összeírták azokat az udvarhelyszéki jobbágyokat, akik „ezekben az revolúciókban elmentenek kurucságra és most is oda vadnak”. A listában szereplő tíz faluban átlagosan két-két ilyen „nyársat, akasztófát” érdemlőt találtak. A kászonszékiek számbavételére sajnos nem sikerült rábukkanni. Így is elmondhatjuk

azonban azt, hogy a küzdelmes kászonszéki élet kuruc kori szakaszát elemezve, kifőrmálódott előttünk a tágultabb társadalmi front, a szorosabb szövetség igényének képe. Valami, amit a fejedelem strázsamestere úgy fogalmazott meg, hogy hívei „legyenek egyesek az közönséges jóban”.

Az áldozathozatalban a szabadrendűek, a köznép jár az élen. Őket katonai szolgálatvállaló kötelezettségük címén először Rabutin kényszeríti labanc táborba. 1703 őszén kelletlenül vesznek részt például a bonchidai ütközetben. Ezt követően azonban már rebellisekként verekszenek. Sokan pusztulnak el az 1704. január 28-i Segesvár melletti holdvilági ütközetben, ahol a rossz emlékezetű Guthi István ezereskapitány vezeti őket „baron Tige” tarackjai ellen. Bethlen Miklós hallomása szerint: „...Guthi és egész hada elfutott, ő könnyen elszaladott a lovassal; a székelyt, valamint a berbécset, úgy ölték közel ezerötszázig – volt a hír szerént ötezer, de fegyvert sem fogott annyi...”

Egy-egy császári győzelem után csodálatos módon újra és újra megépül a székely had, és veszélyezteteti a császár hitén maradt városokat, Rabutin csapategységeit. A zsibói csatavesztés (1705. november 11.) után Graven ezredes Várdotfalván kibocsátott rendelkezésében kötelezi a székelyeket, hogy fegyvereiket szolgáltatassák be, aki elrejtí, „meghaljon érette”, napi járóföldre otthonuktól el nem távozhatsanak, a gyülekezést jelenteni kell és így tovább. „Ezen időben – olvashatjuk egy 1837-ben kiadott jogi munkában – a német hadak generálissal repressáliákkal éltek ellenek, s mintegy ellenséges lábön álló felekezettől, fogoly német katonáért más székelyt, főért, kit ezek levágtak, fejet kívántak töllek, s mint rebelliseket, tüzzel, vassal pusztították.”

A forgandó hadiszerecse nyomon követése nem feladatunk. Azoknak a harctereknek a bemutatása sem, amelyek 1703 és 1709 között a székely vitézítő rend küzdelmeinek színterei voltak. Sajnos azonban a kászonszéki állapotokat, történéseket megőrkítő források is szófukarak. Annál bőbeszédűbbek a protocollumok; ezek tartják fenn azon perek emlékét, amelyek a széki törvénytöréseken évek múltán is visszaidézik a revolutio korát. Jegyzőkönyveink természetesen nem a reményt ébresztő, a bizakodást sarjasztó napfényes időket elevenítik meg, de tükröznek talán valamit a kászoni küzdelmes, háborús hétköznapok világából.

A futásra emlékezés, az erdőkre futásra való hivatkozás kapcsolódik Akton (C. Kari Ludwig d’Acton ezredes) és Graven (Ludwig Ferdinand Graven vicecolonellus, majd tábornok) nevéhez és főleg az 1707. esztendőhöz. Ők rendszerint hódoltatni, bosszulni, sarcolni akarva rohanták meg Csík-, Gyergyó- és Kászonszékét. 1707-ben például az Ojtozi-szoroson át menekültek a vert kurucok Moldvába, a labanc pedig Csíkot szállta meg. Maga Pataki Dávid ezereskapitány is fogságba került volna, ha azelőtt való nap nem hívatja Mikes Mihály, a székelyek generálisa, aki

éppen Kászonban állomásozott. Nekik hódolniuk kellett, és így lett ismét okuk futásra, „bódulásra”. 1708-ban a kuruc portyázók „a német executorok”-tól szedték el a székben szerzett ragadmányt, a rablott állatokat. A büntetőosztag megtorló indulatában Kászonszékben is üldözte őket, és Kászonújfaluban „is vágának le egynéhányat”, igen sokan pedig a hegyekbe, erdőkbe szaladtak. Az erdőre futásnak idején az impérfalvi Páll Mihály lófő „pünköst innepiben, [amikor] feljövén az őfelségék militiája Csíkba”, rábízta Veres Andrásra három tehenét, egy bornyúval együtt, azzal az instrukcióval, hogy „ha lovast lát, a sűrű erdőbe hajtsa... melyet nem prestálván elalutt mellettek, és a labancok költvén fel [őt] magát is, marháimat elhajtották” – mondotta Páll Mihály, aki még fejszét, láncot, pokrócot is visszakövetel gondatlan gondviselő emberétől. Antal Erzsók „aranyos tőt... a tő alá való keszkenővel együtt” menekít ugyancsak impérinek, Tobi Andrásnak. Ő azonban vissza nem szolgáltatja, mert ő ezeket „kivívén magával együtt az erdőre, gonosz embereknél veszítette el, magának is sok kára lévén”.

Az „erdőn eltett egyetmások” elvesztése körül más természetű viták is felparázslanak. Sokan ugyanis arra gondolnak, hogy Kászon eldugottabb, hadak útjába nem eső helységei alkalmasabbak javaik megőrzésére, mint nyíltabb fekvésű, támadhatóbb szülőfalujuk. Alcsíkszéki szentmártoni székely a futás idején „több festékes szőnyeget és egyéb egyetmásokat” vitt impéri lófőhöz, és 1712-ben kéri visszaadásukat. A kézdiszéki altorjai Szász Miklós 1708-ban – bizonyára éhínséges napokra gondolva, mindent felprédáló hadfiaktól félve – öt és fél köböl lisztjének kért „szállást” a szintén impérfalvi Mátyás György özvegyétől. Felső-Fehér megyei karatnai jobbágy „az elmúlt revolúcióban pro rezerva vitt volt az indushoz három zsák lisztet”, de veszedelem múltával a tartalékot őriző felsőfalusi lófő csak egy zsáknyit tudott visszaadni. Ugyancsak karatnai jobbágyasszony pereskedik újfalusi lófőkkel, akik a náluk hagyott „holmi vaseszközöket... elé nem a[d]gyák”.

A verem szó, a rejtekhely ez idő tájt ismét megotthonosodik a jegyzőkönyvekben. Labanc hűség, nagyuraság sem nyújt biztonságérzetet. Apor István Kolozsváron és másutt, Cserei Mihály Székelykálban dugdossa javait. Az utóbbi verme felferetését panaszolja is. A kuruc generális javait derék csíksomlyói rebellis barátok őrzik, nehéz órákat élve át, amikor a prédáló Graven kriptafelhányással, klastromfelgyújtással fenyegeti őket.

Csík-, Gyergyó- és Kászonszék tisztsége 1707 őszén határozatban ítéli el azt, aki „mindjártást prédálni kezdi az elfutott emberekjavait... másoknak vermeit, falun és erdőn eltett bonumit megmutogatja”. Azt szintén elrendelik, hogy ellenség jöttekor „senki honn ne maradjon”. A föld népe veremmel a kurucok elöl is. Rákóczi államában Erdélynek jelentős szerep jut

a hadellátásban. Ez azonban 1705-ben már akadozik, majd kezd kimerülni az ország teherbíró képessége; 1709-ben pedig rendkívül gyenge a termés. A kuruc kor végén megsokasodnak a keringők, a tolvajok, és szaporodnak Csík hegyeiben a Moldvába futni nem akaró, császárhúségtől irtózó portyázók. Őellenük már 1706-ban hiába küldenek fegyveres osztásokat, a nép egyetért velük, székely katonák mentik, a falusiak titokban táplálják őket, s adott esetben labanc érzelmű ember vermének helyét is megmutatják.

Újfaluban lófő és nemes asszonyok 1707-ben vásznat is rejtenek vermükbe, aminek felferésével helybeli rendjükből való férfitűt vádolnak. Lakatos Mihály mester „egy pár gonoszul elveszett aranyas tű”-jét keresi, amely egyéb portékáival egyetemben felhányt verméből vészett el. Csekefalvi határban, Cseke-vápájában „pro reserva” eltett javak keresője még a *Compilata Constitutio articulusát* is pontosan idézve vádolja a felsőfalusi gyalogot. A sok verem, a kászoni templom, a ház fedele sem eléggé biztos rejtek, de legkevésbé az a pince. Miklós Deák panaszolja, hogy újfalusi Nagy László „az elmúlt revolúcióban őkegyelme pincéiből serit elhordotta”. (Igaz, hogy neki háromvékányi hagymáról és egy lószekérről is számot kell adnia.)

Szarvasmarhát, lovat, juhot megőrizni úgyszintén gondtermő feladat volt. „Generál Montekukuli [Hercules Pius Montecuccoli] uram őexcellentiája” prédáló regimentje visszavonulóban „a földnépinek javait” szedte s hajtotta el a marhákat. A széki tisztek intették a lakosokat, „hogy minden ember eldugja marháját, mert meg nem fizetik”. Erdei marhateletető, szénacsinaló szállásra hajtotta felsőfalusi Gáll Péter is a marháját, de a német gyűjtött ott is. „Mások elkapták marhájokat” előlük, de Gáll uram embere a szállásban hagyta. Kárát tehát el kell tűrnie, mert „ragadozólag” vitték el marháját. Újfalusi Imreh Pál jakabfalvi Veres Gergelyre bizza „tulykát”, de 1713-ban azzal vádolja, hogy maga marhájaként beszolgáltatta. Az alperes azonban bizonyítja, hogy „a németek másokéval együtt erővel hajtották el, sőt az anyját mezítelen fegyverrel hajtották melléje”. Nem vonható felelősségre a szintén odavalósi Gergely Mihály sem, mert altorjai gazda két ökrét azzal a feltétellel fogadta be teleltetésre, hogy „ha kárré valja, meg nem fizeti”. A „ragadozók” ez esetben rácsok voltak. Egy német köpönyeget Újfaluban Acton ittjárásakor katonái leejtettek. Az eltűnt ruhadarabért „István Imrehnek két ökreit szekerstül elvették”. A kárt a „megtalálónak” kell fizetniük. Ha a falura kirótt ellátás fejében „falu quantumába” hajtanak el katonák, executorok állatot, azt a faluközösségnek kell megfizetnie. 1709–10-ben adódik több ilyen eset. Felsőfalu bírása „tertiose falu képiben” félig megnyeri azt a pert, amelyben a „patkópénzért”, szolgálati jövésmenésért elhajtott két ökre árát igényli István Mihály. Ez esetben ugyancsak meghirdették, hogy

minden ember eldugja marháját. Gondviseletlenségért tehát István uramnak a kár felét kell eltúrníe, csak felét „tartozik a falu refundálni”. „Graven uram Csíkban” létiben szekérszerre, fúvarra kellett szállítóeszközt kiállítani. A faluközösség „szer szerént” a sorban következő Márton Mihály fogatát is előállította. Ő azonban sem maga nem állott melléje, sem gondviselő embert nem adott, így marhája, szekere kártérítés nélkül „lett oda”.

A lovakat sem könnyű „conservatio” címén megőrizni. Van olyan újfalusi lófő, aki falusfelének könyörög, „hogy kézhez vegye [lovát], ha valami úton-módon megtarthatja”. 1711–12-ben pereskedők szavaiból tudjuk meg, hogy „az elmúlt revolútióban” a „moldvai határban” vagy éppen Moldvában károsodik, vész el az odamenekített ló. A falu ménese, csordája Csíkban megvan ugyan itt-ott és rendben pásztorolják az állatokat, de a „labanc ló” ekkor is veszélyben forog. Az alsíki bánkfalvi Bene István a felsőfalusi Csűrös Mátén keresi lovát. Ő avval védekezik, hogy amikor annak tulajdonát elhozta, „commando alatt volt, s az akkor fegyverviselő labanc volt”. Az alperesnek lova nem lévén, vezérétől azt a parancsot kapta: „hogy labanc lovát ha kapja, hozza el”. Ebben a sokszínűjátászó kuruc világban még az is megtörténik 1711-ben, hogy két impérfalvi primipilus fiatal Csernátonban „részibe csépelvén Fekete János uramnál, oda beszállván holmi labanc katonák... azon katonáknak két lovakot minden szerszámával együtt elhozták”. A negyvenzlotynyi kártérítésen vitáznak, azon, hogy a két apa közül ki fizessen többet (egyiküknek jutott még egyrendbeli csigás szerszám és patkolóeszköz), de a labancot prédáló, a némettől harácsoló fiúk vétkességéről egy szó sem esik.

A juhállományt is fogyasztja a hadak járás-keleése. Az 1707-ben pereskedők az elmúlt esztendőről szólanak, amikor „a vezérnek szükséges fizetésében kellett minden két embernek adni egy-egy juhot”. „Graven járasakor” pedig az Újfaluban tartózkodók csapnak vendégséget egy (később a perben már négy) ellopott és megnyúzott juhból.

A katonaság erőszakos; adott esetben veri a népet vagy képviselőit. Az engedelmességedő communitásbeli tisztségviselő viszont a közösségi megítéléstől szenvedhet. Impérfalvi Bodó Mihály primipilusnak a szék rendeletét kell végrehajtania. Bocskor Mihály kerülvén sorra Bodó uram szerint: „füvet poroncsoltam volt neki, hogy vigyen a militiának – s nem vitt. Az melyért a németek rám jöttek, s engemet kényszerítettek, hogy kiagyam, hogy kinek poroncsoltam s nem vitt, ha nem, megvernek.” Az alperes házához vitte tehát a németeket, a gazda azonban azt vágta a szemébe, hogy „hamis ember vagy, mert münköt megnyúztál immár, s az apád is olyan volt, hogyha a tiszt poroncsolta, hogy nyúzzon meg valakit, az is megnyúzta volna”. A jakabfalvi polgár Fülöp András Sylvester Istvánnét perli 1711-ben, „mivel parancsolatja volt, hogy füvet vigyen s nem csele-

kedte” – emiatt azután a németek őt megverték, kéri, „fájdalmát fizesse meg, jó helyen lévén, a szófogatatlanságért is convincaltassék...” Azért megy bíróság elé Péterfi István deák is ugyanakkor és ugyanott, mert az a vád éri: az ő hamissága, hogy „a német annyi zabot fiscált el rajtunk”. Azt a gyanúsítást is visszautasítja, hogy a szék adóját „elnyelte”. Valami oka azonban csak kellett hogy legyen annak, hogy még négyen kéri számon tőle a labancoknak szedett zabot, mondván, „a zabot is nem a német vette el”, hiszen a militia „nem is tudta volna felgondolni”, bizonyára az elrejtett gabona rejtekét.

A háborús évekbeli viszonyok sajnálatos módon sok emberséget nyomorító, erkölcsrontó helyzetet teremtettek. A közösségnek azonban van rá gondja, hogy jót rossztól elválasszon, őrizze talán legnagyobb kincsét, jószágát: értékrendjét.

Kuruc kori szemlénk megköveteli, hogy a bujdosókról is szóljunk. Az első határon túlra futás a zsidói csatavesztést követte. Ez a távollét egy évig sem tartott, 1706 őszén már visszatértek a moldvai menekültek; 1707 őszén Rabutin dühe és bosszúszomja elől azonban sokaknak ismét idegenben kellett szállást kérniük. A visszavágásra kész, kegyelmet nem kérő kurucok között a kászoniak olyan főembereit találjuk, mint Mikes Mihály, Petki Dávid vagy éppen Lázár Ferenc.

A moldvai bujdosók számát Csutak Vilmos sem tudta pontosan megállapítani, jóllehet ő alaposan tanulmányozta történetüket. Egyesek hazatértek, mások magyar földre igyekeztek tovább is küzdeni. Mindenesetre 1708 őszén a kászoniak szomszédságában, Dărmănești-en tartott gyűlésen csak számottevő nemesember 37 vett részt. Míg a súlyos anyagi gondokkal küszködőket Rákóczi segítette, a császáriak igyekeztek hazacsalogatni őket, kegyelmet ígérve. 1710 szeptemberében a széki vicetisztek, assessorok is visszahívogatják a Moldvába „kibúdosott” minden rendű magyarokat. 1711 nyarán azután legtöbbjük végleg, családostul visszatér.

A bujdosó székely kurucok javai itthon ki voltak téve a széthordásnak, pusztulásnak (nem is szólva a nagyokról, akik közül például Lázár Ferenc szárhegyi kastélyát 1708-ban felgyújtották). A jakabfalvi István Deák – akiről már szólottunk – 1707-ben Moldvában bujdosott, majd visszajövetelekor a közelben levő erdőben is lappangott. 1709-ben felsőfalusi Veres Benedeken követelt sok gabonát, feles vaskarikákat, kaszavasakat, „fáin verő portékákat”, egy tömlőt és így tovább. A labancok vittek el egyet-mást, s a két lovát is, amelyet élésért küldött be Veressel a faluba. Az impérfalvi András, alias Szabó Mihály lófő 1711-es jusskeresése nemcsak azért érdekes, mert „főconfiscator” Abafi László urammal is megismertet, hanem azért is, mert megtudjuk: bátyja „több böcsületes embe- rekkal” bujdosott el. Oltalmat keresett tehát Moldvában több kászonszéki vitézlő rendbéli egyszerűbb ember is. 1712-ben impéri Imreh Balázs

fiáról szólnak úgy, mint elvándoroltról, aki esetleg „eléjőnne”. 1713-ban pedig újfalusi Kajcsa Miklósról mondják, hogy „élete és halála még bizonytalan, idegen országban lévén...” (Szépvíztől és Szentmihályról is elmentek különben bujdosásra szabad és jobbágy emberek.)

Mérleget készíteni a kuruc kori idők veszteségeiről, a népet fogyasztó, szegényítő háború demográfiai, anyagi következményeiről igen nehéz volna. Annyit azonban a történelem nagy, fénylő napjainak árnyékában élők sorsához még hozzáfűzhetnénk, hogy ha a sáska együtt járt annak idején a tatárral, most, 1711 táján, a labanccal a pestis grasszált, majd baromdög pusztította a megmaradt marhaállományt, sas és sáska járta a mezőket, előbb árvíz, jégeső, majd földindulás látogatta meg a népet.

f) A fegyvertelen vitézlő rend

Végleg elcsöndesedvén a harci zaj, elkobozták a székelyek fegyvereit, halállal is büntették azt, aki új szabadságsarjasztó tavaszban reménykedve puskáját megőrizni akarta. Az állandó, tömeges, szervezett katonáskodástól, a kötelező hadba vonulástól viszont csöndben és törvénybe nem foglaltan – mentesítették őket.

Az újra berendezkedő, uralmát megszilárdító Habsburg-hatalom fokozottan igényelt népeitől katonát és pénzt, vért és aranyat. A kászoniaktól azonban most már az utóbbit követelték. Azt viszont mind többet. Az egész Erdélyre nehezedő adminisztratív testülettől sem a csikszékiek, sem a kászoniak elnézésre, gyámolító rokonszenvre nem számíthattak, hiszen a kormányzat szerint a bűnös forrongásban elsők és élenjárók voltak. Az 1721-es esztendő nyarán például menekedni szerettek volna az újabb rovataitól (a szatmári béke nyomán kivetett kölcsön törlesztésétől), azonban Kornis Zsigmond gubernátor rájuk reccsent: „Nem szükség ötethatot keresni ... mert ... legelsőbben is ott [náluk] következett az insurreccio és az rebellio...” Fizessenek!

Mintegy fél évszázad múltán ismét hitelesnek tűnően ragyognak fel a leopoldi diploma jelzői a vitéznek, harciasnak titulált székely népről. A székely határőrség szervezésének korában vagyunk, amikor a kászoniakat már ismét diadalmas katonának akarják látni, természetesen örök életükben fegyvert viselve és egyben adózva is. 1763 decemberében a kászoniak már úgy nyilatkoznak, hogy továbbra is vállalják az adófizetést, de önként a fegyvert fel nem veszik. Ha fel is vennék, csak együtt az egész székelységgel tennék, és régi privilégiumaik tiszteletben tartását követelve. Mindenik kászonszéki falu két kis közösség szabadságésgményeit, kiharcolt kollektív jogait látja maga előtt. Ily módon a székelységgel együttesen életben tartott, részben pedig csak már emlékezetben őrzött privilé-

giumait álmodja és követeli vissza, részben a kászonszéki community jussait, sajátos jogosultságait kéri számon az új kereteket rájuk parancsoló Habsburg-birodalomtól. 1764. január 30-án, a madéfalvi siculicidium után Kászonszék a határőrséget szervező bizottságnak írja meg – most már igen-igen alázatosra váltott hangon –, hogy szeretné bemutatni déli napfénynél fényesebben világló privilégiumait, melyeket nyolc koronás fő szentesített: „oly végre, hogy ... onnan újra nagy siralmas romlása vagy kegyelmes megerősítése következék”.

A válasz azonban vagy nem írták meg, vagy elkallódott az idők folyamán, azt viszont tudjuk, hogy privilégiumokat romboló korszak következett és a kászonszéki vitélő rendeknek is új küzdelmes életszakasza vette kezdetét.

4. Rendek, rétegek, csoportok

a) A kászonszéki társadalom szerkezete

A kászoni falvak népének számát, küzdelmes sorsát nyomon követve próbáltuk felfogni a múltból felénk sugárzó – sajátos jelentéstartalmat hordozó képekbe sűrűsödött – emlékananyagot. A jelzések zömmel szabadrendi emberekről, katonáskodó székelyekről szólottak; olyan időkben, amikor az ellenség lovainak patájától vált megtiprottá szülőföldjük, s akkor is, amikor ők járták a hadak útját. A következőkben olyan forrásokat vettünk elő, amelyek számok, népesség-számbavételek (lustrák, összeírások) tükrében láttatják a kászonszéki társadalmi rendeket, rétegeket.

A hajdani „statisztikai” felvételek nem mentesek a bizonytalanságtól, következetlenségtől, és a historikusnak sem könnyű beleélnie magát a régi tollforgató szemléletmódjába. Hosszabb időszak bővebb adatsorai azonban segítenek abban, hogy az arányokat, megoszlásokat biztonságosabban mérhessük fel.

Elsőként a főbb társadalmi csoportokat feltüntető táblázatot közölünk. (Lustráink még más esztendőkből is vannak, sajnos azonban azokból szükségszerűen hiányoznak a jobbágyok, zsellérek, tehát még megközelítőleg sem teljesesek, és így alkalmatlanok a százalékszámokban kifejezhető arányok érzékeltetésére.)

Előrebocsátanók azt is, hogy az „egytelkes” kategória armalistát, nemest jelöl, a „szabad” pedig lovon és gyalog katonáskodót; azt ugyancsak előljáróban mondanók el, hogy 1713-ban szintén tudunk nyolc kászoni egytelkesről, de őket más adatok híján (amelyek későbbi fejtegetéseinkhez szükségesek) nem foglaltuk be táblázatunkba. Az abszolút számok családokat (családfőket, egységeket) jelentenek.

1. Kászonszék társadalmi megoszlása (család)

	1614	1703	1713	1721	1750
Egytelkes nemes	–	9	–	13	9
Szabad	234	270	269	278	274
Jobbágy	23	62	76	76	69
Zsellér	74	45	23	29	15
Egyéb	27	–	2	2	53
Összesen	358	386	370	398	420

2. Kászonszék társadalmi megoszlása (százalék)

	1614	1703	1713	1721	1750
Egytelkes nemes	–	2,33	–	3,26	2,14
Szabad	65,36	69,95	72,70	69,85	65,24
Jobbágy	6,43	16,06	20,54	19,10	16,43
Zsellér	20,67	11,66	6,22	7,29	3,57
Egyéb	7,54	–	0,54	0,50	12,62
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

A kászoni példa tanúsítja, hogy a Bethlen Gábor országlásától számított egy és fél évszázadban megszilárdult és nagyjából-egészéből ugyanakkora maradt a szabadrendi székelyek közössége. „A székely közrendűek megtörhetetlen szabadságszeretete – írja Jakó Zsigmond – óriási véráldozat árán végül is általánosan elfogadtatta az elvet, hogy a székelység eleve szabad állapotot jelent, mely a nép minden egyes fiát megilleti.”

Valójában a szabadparaszti életforma dominanciáját mentették át – a XVI. századbeli és a XVII. század eleji küzdelmeik eredményeképpen – a következő korszakra, pontosabban egészen a feudalizmus végső napjaiig, oltalmazva, őrizve hagyományaik java részét.

A kászoni 65–70 százalékos lófő és gyalog székely többség a Székelyföld egészében is kiemelkedően magas arány. A szabad emberi státus gyakorisága 1614-ben ebben a kis székben a legnagyobb, és ők még 1767-ben is

élenjárók, hiszen a székely székekbeli átlagos ötven százalékot itt még mindig meghaladja a nem robotolók, de fegyvert viselők csoportja.

A székely falvak többségéhez hasonlóan természetesen itt is vegyes jogállású a népesség, vagyis jobbágyok és zsellérek szabadrendbeliekkel együtt élnek faluközösségeik gyakorta szomszédos telkein. A függőségbe jutottak százalékos részesedése az összlakosságból szintén állandósult. A jobbágy és a zsellér kategória ugyan változó nagyságrendű (a zsellérség megfogyatkozása jelentős), de ha a kettőt összesítjük (kivéve az összeírók esetleges minősítési szubjektivitásait) – kevés változást találunk. 1614 és 1721 között 26-27 százalékos jelenlétük jelzi stabilizálódottnak tűnő társadalmi súlyukat. 1750-ben ugyan csak 20 százaléknyan vannak, de ebben az alapos számbavételben még 12 százalékkal szerepelnek a vagabundusok, a kóborlók is, akik lazább függést kereső réteg. Ők pedig nem a szabad rendhez, hanem a feudális alávetettségben élőkhez kapcsolódó csoport. A fejlődés irányzatát kutatva tehát azt állapíthatjuk meg, hogy számottevő módon nem fogyatkozik a katonarend, de nem növekszik a szolgáló emberek, a jobbágyok, zsellérek száma sem.

A továbbiakban az egyes rendeket, rétegeket külön is elemezzük. A falvankénti változások színességét ott mutatnók be. Előjáróban csak annyit, hogy például Felsőfaluban csökkenő tendenciájú a jobbágy-zsellér kategória. Impérfalván a szabadok fogyatkoznak meg. Az összkép valójában ezeket a részvalóságokat egyesíti és formálja általánosíthatóvá.

b) A szabadsággal élők rendje

Kornis Gáspár, marosszékbeli főkapitányságot is viselő főember írta 1683-ban, hogy szükséges „...kicsintől fogva nagyig mindeneget megbecsülni, kit-kit az ő rendiben”. A rendiség szellemében finoman kimunkált szerkezetben eszerint nagyobb „megbecsülés” illette meg azt, aki – születése, sorsa alakulása révén – szabadparasztként várhatta el az „uram” megszólítást. Igaz, súlyos katonai terheket hordozott és pénzzel is kellett pótolnia a véradót. Földesura azonban nem volt, és többre tarthatta magát a székely névre jussot sem formálható parasztnál. A székelységnek ez a legnépesebb rétege a hierarchikus társadalmi építkezésben közbülső helyet foglalt el. Az 1555-ös esztendőbeli „különös nemzeti constitutio” előírja: „Székely földön a nemesek között való jegyruha huszonnégy forint, a lófő székelyek között való jegyruha tizenkét forint, a darabonti [gyalogrendi] székelyek között való jegyruha hat forint, a paraszti személyek között való jegyruha három forint.” A házassági szerződés szerint asszonyt illető hitbér (móring), akárcsak a homagium, a vérdíj változó, lépcsőzete-

sen csökkenő mértéke híven tükrözte az egyén rangsorozottságát, helyét a világban.

A kászonszéki protocollumokban a vitázók, az al- és felperesek neve előtt vagy után ott áll mindegyik társadalmi hovatartozandósága; nobilis, colonus mellett a szabadrendiek státusának különböző elnevezései is. Ez alkalommal nincs módunk arra, hogy elidőzzünk annak a folyamatnak az állomásain, amely egyre inkább közelítette egymáshoz a rangos lófőt és a hajdani közrendet. A jegyzőkönyvek azonban tartalmaznak néhány olyan elnevezést, társadalmi rétegbeliséget jelző fogalmat, amelynek futó elemzése hozzásegít a kászonszéki rendi tagozottság, sokszínűség megértéséhez.

A legelőkelőbb szabadrendi természetesen a lófő, a primipilus. Feltűnik azonban mellette a jegyző által hol „lovass puskásnak”, hol „eques sclopetariusnak” titulált kászoni is. Felsőfaluban 1669-ban szerepel Bartalis István „lovass puskás”. Ugyanott, ugyanakkor primipilust perel a lovas puskás. 1673-ban a vádlott András István „eques sclopetarius”, procurátora, ügyvédje Máté Balázs pedig primipilus. 1707-ben, 1711-ben Bodó Mihály, Bodó Ferenc, 1712-ben Bodó Tamás, 1713-ban Bodó László, Bodó Tamásné, 1715-ben Bodó János tartozik a nótárius szerint ebbe a csoportba. Van tehát – méghozzá hosszú időn át – lovas puskás Kászonszékben. Az is nyilvánvaló, hogy közte és a lófő között különbséget tesznek. Azt, hogy a lovas puskás nem alacsony rendű, tanúsítja a felsőfalusi Bodó Julianna (Máté Kelemenné) esete, aki 1724-ben március 24-én „az nemzeti királybíró uram ökegyelmével vetett nemet”. Az történt ugyanis, hogy Leopold hadnagy úr feleségének (akinek anyja Balácsi lány, tehát a kászonszéki vicekirálybíró családjához tartozó) azt vágta a fejéhez, hogy a „Bodó nemzetség nagyon olyan nemzet, mint akárkié; s még elébbvaló Kászonszékben, nemzeti királybíró uramot ökegyelmét is hátra nem hagyván...”

Kállay Ferenc 1829-beli történelmi értekezésében a lófőt és a lovas puskást egynek veszi. Így ír: „Neveztetek még a primipilusok lovas puskásoknak is azután, hogy a puskákkal való élés bájott...” Endes Miklós már későbbi különálló csoportként említi az utóbbiakat, és úgy véli, hogy a lovas puskásokat 1655-ben II. Rákóczi György szabadosokból és darabontokból rekrutálta, szervezte, és igen sokat közülük a lófők rendjébe is emelt.

1656. június 28-án valóban tömegesen lófősíti meg a fejedelem azokat a marosszéki szabad állapotban született puskásokat, akik őt havasalföldi hadjáratában híven szolgálták. Az 1656. évbéli gyulafehérvári országgyűlés ugyancsak tanúságot tesz erről a lovas katonáskodó két rétegről: „De miolta az nagyságod kegyelmessége után az lovas puskások lófő szabadsággal megajándékoztattak” – a falusbírótságot viselni nem akarják. Az

országgyűlés úgy dönt, hogy e tisztségben szolgálnia kell mind a lovas puskásoknak, „mind a régi primipilusok”-nak. Ugyanekkor említik azt is, hogy némely helyeken „annyira felírátták az darabontok az lovas puskások közé magokat, hogy némely falukban egy sem maradt, ki magát fel nem íratta volna”.

A lófősítés természetesen korábban is fejedelmi kiváltság és gyakorlat volt. Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin, I. Rákóczi György primipilusi státusba emel több kászonszékit. II. Rákóczi György pedig 1655. június 28-án a ploesti-i táborban Fodor Péter, Gergely István, András és Mihály, Kerestély János és Péter, valamint Kristóf Péter újfalusi katonáinak adományoz lófőséget. Az „aranykor” kedvezőbb létfeltételei a katonáskodó földművesek virágkorát teremtették meg, amelyben a „hadakozó rend” nemességbe, de főleg lófőségbe emelkedése nem tartozott a megvalósulhatatlan álmok sorába.

A társadalmi rétegek, rendek anyagi helyzetét a későbbiek során részletesen elemezni fogjuk. Előljáróban hadd említsünk azért néhány példát a lófők vagyonságára s főleg elszegényedésére, lesüllyedésére. Thima Bálintné újfalusi primipila 1668-ban nagyapja, apja javaiból jussaként nem kevesebbet követel egyéb bonumok mellett, mint „16 aranyat, öt eöreg tallért, másfélszáz forint érő ezüstdutkát, két ezüstpohárt, egy rézmosdót és egy ónkannát”. A nemzetségükre oly büszke Bodók egyikének, Mihálynak viszont Moldvába kell elvándorolnia, „mivel az sok nyomorúságok miatt kényszerített volt eladni belső jószágát, házával, istállójával, házbeli portékájával együtt”. (1707-ben kísérli meg visszaváltani javait.) Péter Mihály leánya 1713-ban szolgálatban áll, jóllehet primipila és az öt lopással vádoló társa, aki a pletykát „gazdasszonyától” hallotta, pixidarius családból való. A felsőfalusi Csaba Anna, szintén primipila, sok év óta tartozik hét véka búzával, és 1714-ben sem adja meg. A primipilus Máté Sámuel 1715-ben „szolgaságra obligálá magát”. Kézdiszékre részibe csépelni, alkalmi munkára is elszegődnek lófőséggel dicsekvő legények. Kajcsa János pedig primipilus volta ellenére 1710-ben „a meddű juhok mellett pásztor”.

A hadakozók rendjének van egy másik, a „lovagok”-nál kevesebbre tartott rétege. Gyalog, gyalog puskás, pedites pixidarii, drabant vagy libertinus néven említik őket a kászonszéki nótáriusok. Valójában a gyalogosan katonáskodókról van szó, akik egységet alkotnak, ugyanakkor különböznek is, hiszen a székely történelem sodrában az egy-egy csoporthoz tapadó múlt többé-kevésbé tartós mi tudattal ruházza fel őket.

A „kommunitás”, amely útra bocsátotta e rajokat; a közsékelység, a „község”. Ez sajnálatos módon 1562 előtt már nem csupán egy társadalmi réteget, hanem egy olyan parasztkatona-közösséget is jelentett, amely a hadviselés és adófizetés együttes terhét mind nehezebben hordozta, a

földesúri elnyomást lázongva sem tűrte. János Zsigmond – mint ismeretes – megkísérelte fejedelmi jobbágyokká, majd eladományozott szolgáló emberekké tenni őket. Az újra és újra fellángoló szabadságért vívott harcok győzteseiként azonban ismét szabadokká váltak. A társadalmi visszarendeződés idején viszont a székelységnek azzal is szembe kellett néznie, hogy új katonai szolgálattévő csoporttal gazdagodott amúgy sem szegényesen egyszínű társadalma. Az olcsó paraszt harcos és a drága, de talán hatékonyabb zsoldos konfliktusával küzdő központi hatalom ugyanis idővel a székelyek között is toborozta védelmezőit, a drabantok, szabad puskások, veres (vagy kék, zöld ruhájú) darabontok hadra kötelezett alakulatait. Ők voltak hivatva a korábbi gyalogrendieket helyettesíteni, szorosabban kötődve az államvezetéshez, jobban függve a fejedelmi tisztségviselőktől, kiszakadva autonóm rendjükből. Az újfajta gyalog puskásság azonban nem tudta egymagában megvalósítani a szerepcserét. A korábban jobbágyságra, függőségbe vetettek az 1601. esztendő szabadságlevelei szellemében ismét elfoglalták helyüket a „székelységben”, újra fegyvert fogva. Ezt követően két forrásból egybefolyó székely gyalog katonaság áramlott tehát a harcterekre.

Az *Approbata Constitutió*ban kodifikált törvénycikkek már együtt is tárgyalják őket. Szólnak „gyalog *avagy* darabont és egyéb vitézljő rend”-ről, emlegetik „a *székely* darabontságot vagy *egyéb közrendet*”. Az országgyűléseken azonban külön is megnevezik a veres, a kék darabontokat, és 1657-ben például a „székelységben lévő drabant rendnek” kedveznek a sóhasználat jogát illetőleg.

E szabadrendi csoportból személyi tulajdonságok, cselekedetek révén feltörni éppen úgy lehetett, mint alsóbb társadalmi kategóriába lesüllyedni. Forrásainkban gyakran szerepelnek „darabontok közé ment” jobbágyok, de colonussá váló gyalogok is. Olyanok, mint az impérfalvi Pál András, akiről 1614-ben azt írják, hogy „veres drabant volt; az atyja is fejedelem szolgálatában holt el; [de] Lázár Istvánhoz adta magát”. Minden kászoni féltve őrzi valamelyik rendi közösséghez való tartozásának tudatát. A felsőfalusi Ambrus István 1679-ben a szék bírái előtt bizonykodik afelől, hogy ő nem „darabont ember”, és állítja: „neki apja is lófő ember volt, maga is az”. Gyaníthatólag a régi, az ősi *pixidariusi* titulus szintén több méltóságot, „dignitást” kölcsönöz, mint a darabonti, jöllehet ebbe az új gyalog puskás rétegbe kezdetben őket is be-besorolták. Nem érdektelen az, hogy 1676-ban a szék nótáriusa törvény elé citálja azt, aki őt „rossz paraszt darabontnak mondotta”.

Szólnunk kell végezetül a székely libertinusokról. Ők alapvetően más kategória, mint a felszabadult, de nemességet nem nyert, szolga szabadok, akik volt uraikkal továbbra is több szállal egybefűzötten élnek. A székely libertinusok – a hajdanvolt „község”-beliek leszármazottai – szintén

felszabadítottak ugyan, de számukra az 1601-es szabadságlevelek hozzák meg ismét a régi állapotukba, szabad katonarendi státusukba való lassú visszaépülés lehetőségeit. „Ez az oklevél – írja Bözödi György – libertinusoknak nevezi a szabadságukba visszahelyezett közsékelyeket, mintegy emlékeztetésül a volt rabszolgaságra.”

Érdekes módon a kászoni jegyzőkönyvvezetők nagyobb gyakorisággal a kuruc kor múltával illetik a lakosok egynémelyikét libertinus, libertina jelzővel. Mégpedig következetesen, hiszen például az impérfalvi István Péter öt évben (1717, 1719, 1723, 1725, 1726) szerepel libertinusként a protocollumban. Őkegyelmét 1750-ben a conscriptorok ugyancsak a libertinusok rendjébe sorozzák be, ez azonban semmit sem jelent, miután akkor minden székely szabadot így neveznek. Az 1600–1750 közötti adatok azt sugallják, hogy ők is újszabados gyalogrendiek, akik a fejedelem függőségéből térnek vissza régi státusukba. Jellemző módon 1614-ben még odajegyzik a lustrakészítők a nevük után, hogy ők a fejedelemei („illustrissimi Principis”). A társadalmi rétegek terminológiájának sokfélesége az 1752-ben Bécsből az udvarhelyszéki főkirálybírónak levelet író Gyulaffy Lászlót is kérdésfeltevésre ösztönzi: „...az *nobilist* az *libertinussal* a *capite* egyenlőé tették, melyen valóban csodálkozhatom. Avagy talán az *nobilis* nevet más értelemben veszik az nemes székben? De az libertinus néven is – írja – talán *primipilus*, *pixidarius* és *szabad zsellér* mind együvé értetik?”

Ami egybefogja a hagyományos, új vagy újraépülő, hasonlatos és mégis szétváló rétegeket, csoportokat, az az, hogy ők „Székelyföldén az *hadban szolgáló* rend”. „Együvé” értetnek sok jelentősebb vagy kicsinyke jogosultságuk elbírálásakor; s még ha gyakorta már személyesen vívják is ki a közösségbe tartozás jogát, kollektív jussként élnek a *szabadság* nekik jutó parcelláján termelt privilégiumokkal. A kászoniak is érzékelik ezt, és például 1686-ban újfalubeli asszonyok – Szabó Imréné és Kerekes Mihályné – rangbeli vetélkedésén is csupán azt kell eldönteniük a bírácnak, hogy ki szabad és ki nem szabad személy. Azt is tudják „szabad rend uraimék”, hogy kétszer annyival kell adózniuk, mint a jobbágyoknak.

A libertásnak a tudata még mindig kötődik a tágabb, tradicionális „korporatív” jogkörhöz, a „*székely szabadsághoz*”. A benne foglaltatott egység, azonosság eszméje korszakunkban pusztultan, oltalmazottan, majd visszahódítottan, de gondolkodásra, életvitelre mindig hatóan fel-felbukkan. A Görgény várához szolgáló darabontok dolgában például azt határozza az 1607-es kolozsvári országgyűlés, hogy „a többi székelyek közt úgymint szabad székelyek szolgáljanak”. Az indoklás szerint azért jussolhatják a szolgálat e formáját: „...miérthogy ők is székelyek és az szabadság őket is egyaránt illeti...” A kászoniak jegyzőkönyveikben ritkán írják le azt, hogy ők székelyek. A jakabfalviak 1718-ban „az böcsületes magya-

rok”-at még felemlégetik, „székelységük” inkább csak örökösödési jogszo-
kásaik kapcsán kerül szóba. Ugyanott 1722-ben lófői házról állítja Tamás
István, hogy az nemesi jussok hordozója, minthogy „az Decretum partis
3-tiae tit. 4-ta a székeleket generaliter írja kiváltképpen való nemeseknek,
sine nulla exceptione”. (Igaz, az egységes nemesi státus emlékét jogi elő-
nyök reményelt elérése eleveníti; de az sem tagadható, hogy 1764-ben, az
újabb szabadságot veszélyeztető határőrség-állításkor ismét harcra moz-
gósító tradícióvá válik.)

c) *A szabadok száma és megoszlása*

Mondottuk, hogy a Basta-féle összeírás nem teljes és az öneki hűséget es-
küvők csak egy részét jelentik a lakosságnak. Jellemző azonban a liberti-
nus (szabados) és a darabont réteg aránya (a feliratkozottak táborában
számottevő libertinus túlsúlyt mutat), és érdekes, hogy a pixidariusokat
nem is említik.

3.

	Lófő	Libertinus	Darabont	Összesen
Felsőfalu	10	24	12	46
Impérfalva	17	9	4	30
Jakabfalva	3	26	4	33
Újfalu	15	25	5	45
Összesen	45	84	25	154

Az 1614. évbéli lustra inkább rögzíti a valóságot, ugyanakkor más ré-
tegelnevezéseket használ. A darabontokét például külön rovatban nem
tünteti fel. Megjelenik azonban a régi gyalog kategória, a pixidarius.

4.

	Primipilus	Libertinus	Pixidarius	Összesen
Felsőfalu	16	15	41	72
Impérfalva	26	2	20	48
Jakabfalva	11	36	5	52
Újfalu	27	32	3	62
Összesen	80	85	69	234

Mindenekelőtt arra szeretnénk rámutatni, hogy a különböző gyalogo-
san szolgálók rendjében lévő eltéréseket maguk az összeírók sem tarthat-
ják sokra, hiszen ugyanaz a jakabfalvi Veres Márton, aki a fölsorolásban

a libertinusok között szerepel, a faluvezetők névsorában „veres drabant”; Veres Péter, Gergely Tamás és Gergely György szolgálattelvőként libertinus, esküdtként pedig darabont. A felsőfalusi Sigmond György és Mátyás Mihály pixidariusként szerepel a listán, de darabonti minősítést írnak neve után, amikor a faluközösség tisztségviselői között említik.

A legfigyelemreméltóbb azonban az, hogy a kászonszéki falvak helyzetét summázó lustrakészítők a különálló összegezésben a pixidariusokat mindenestül veres darabontként sorakoztatják fel. Összeírásunkban szerepel tehát mindhárom gyalogos réteg, anélkül hogy határozott megkülönböztetés választaná el őket egymástól. Igaz, Fonyódi Jánost és Fejér Mátyást fejedelmük akarata szerint elsősorban az érdekli, „ki szolgálhat”, ki az, „ki hadba mehet”. Mert vannak olyanok is, akiknek rendi helyzete bizonytalan. A felsőfalusi Péter Márton például pixidarius, de olyan telken lakik, amely darabonti szabadsággal s kötelezettséggel jár; ugyanakkor ötven forint tartozása fejében (Béldi uramtól váltotta meg Tamás János) függőségben él, bár nem jobbágy („de magát oda nem kötötte Tamás Jánosnak”). Az impéri Pál András viszont véglegesen adta fel veres darabonti státusát, a magukat önként jobbágyságra adók csoportját növelve. Arról nem is szólva, hogy van olyan libertinus, az újfalusi Pál János, aki „más házában lakó”, valójában tehát zsellérként él.

Falvanként vannak a csoportok között eltérések. Ez lehet összeírói tevékenység, minősítés következménye is. Ott például, ahol sok a libertinus, kevés a pixidarius és fordítva. Összesítve azonban e két rovatot, már ki-egyenlítettébb, hasonlatosabb helyzetet találunk. Legfeljebb az tűnhet fel, hogy Impérfalván az átlagtól eltérően több a primipilus.

Foglalkoznunk kell az 1643. évi lustrával, már csak azért is, mert szerencsés módon éppen azt rögzítette, amit dokumentálni szeretnénk, azt nevezetesen, hogy árnyalatokra is figyelve kell egy-egy „rendet” is szemlélnünk. I. Rákóczi György emberei november 5-én Lázárfalván veszik számba – a III. Ferdinánd ellen néhány hónap múltán hadba induló – fegyverviselésre kötelezettek. Szerintük hét csoportba sorolható a vi-tézlő rend.

Első helyen említik és írják össze az ősi, a régi lóföket (primipili veterani), majd az új, őfelsége számlálása, számbavétele utáni (recentes primipili; post collustrationem suae Celsitudini) lovasokat, s harmadsorban azokat, akiknek lófőségéről írott dokumentum nincs, de régóta lovas szolgálatot tesznek (primipilatium non habentes nemine, ab antiquo equestres inseruent). A gyalog puskások listavezetői szintén az összabadok (pedites pixidari veterani), őket követik a külön jelzés nélküliek (pedites pixidari), a szabadság körének tágulását jelzik a visszaszerzettek (recuperati pedites), és a sort a számbavétel után gyalog katona voltukat biztosítók (recentes pedites post collustrationem) zárják. A solymárokat külön tartják nyilván.

	Lófő				Gyalog				Solymár	Összesen	
	Ősi	Számba- vétel utáni	Iga- zolás nélküli	Össze- sen	Ősi	Gyalog	Visz- sza- szer- zett	Számba- vétel utáni			Össze- sen
Felsőfalva	16	12	1	29	25	11	18	7	61	5	95
Impérfalva	32	4	–	36	–	29	–	6	35	–	71
Jakabfalva	13	8	9	30	–	23	–	3	26	–	56
Újfalva	24	6	2	32	26	–	–	–	26	–	58
Összesen	85	30	12	127	51	63	18	16	148	5	280

A legszámosabb csoport a régi, az ősi, a történeti viharokat átvészelőké, a „veterán” szabad családoké. A forrongás, az alakulás, a szabadrendieket ismét fegyverhordozásra ösztökélő, kötelező fejedelmi politika mindmind nyomot hagy a rétegmegnevezésekben. A legszembetűnőbb azonban az, hogy a libertinus, a darabont kategóriák látszólag teljesen eltűnnek. Különleges helyzetűek természetesen továbbra is vannak: Bálint Balázs „kék gyalog”, Demjén Márton zsellérházban lakó pixidarius, Csobot Péter pedig „régii lófő, gyalog szolgál szegénysége miatt most”. Az újfalusiak közül 1643 után az, aki betegen jön meg a hadból, akinek háza ég le, szintén lefelé tesz egy lépést; így lesz lófőből gyalog Kajcsa István, Csobod Mihály. A mozgás térben, falvak viszonylatában is felfedezhető. A lustra feljegyzései szerint tucatnyian vannak olyanok, akik jövevényként a „székbe szálltak” vagy máshová telepedtek. Nagy többségükben gyalogok, és Háromszék, Csíkszék falvaiban keresnek új lakhelyet maguknak.

A még rendelkezésünkre álló összeírások 1654 és 1750 között a két nagy vitézli rend – lófő és gyalog – adatait kategóriánként és egyesítetten, további alegységek feltüntetése nélkül közlik. (Az 1708-as csíki regestrum külön csoportosítja a libertinusokat, és megnevez néhány eques sclopeta-riust is, de Kászonban nem.)

A társadalmi szerkezet összetettségét, bonyolult rétegzettségét megkíséreltük néhány szóval, számmal illusztrálni. Feladatunknak érezzük, hogy a lófők és gyalogok egymáshoz való viszonyát is érzékeltessük. 1614 és 1703 között tartják nyilván külön őket, úgyhogy csak az erre az időszakra gyűjtött adatainkat foglalhattuk táblázatba.

6. Lovasok és gyalogok száma

	1614		1643		1681		1685		1702	
	L.	Gy.	L.	Gy.	L.	Gy.	L.	Gy.	L.	Gy.
Felsőfalva	16	56	29	66	37	41	38	42	64	29
Impérfalva	26	22	36	35	25	45	28	50	34	15
Jakabfalva	11	41	30	26	28	27	28	26	35	17
Újfalva	27	35	32	26	51	20	53	21	44	10
Kászonszék	80	154	127	153	141	133	147	139	177	71

7. Lovasok és gyalogok kászonszéki százalékaránya

	Lovas	Gyalog
1614	34,19	65,81
1643	45,36	54,64
1681	51,46	48,54
1685	51,40	48,60
1702	71,37	28,63

Jóllehet a lustrabeli megjegyzések, magyarázatok a lófők lesüllyedését eléggé gyakran emlegetik, a számadatok szerint az ellenkező tendencia is igaz, sőt az emelkedés, a gyarapodás a jellemző. Nő a lófők száma általában minden egyes faluban (Felsőfaluban 16, 29, 37, 38, 64 családfőt számlolnak össze 1614–1702 között), és százalékarányuk egyharmadról felé nyire növekszik 1685-ig, majd 1702-ben a háromnegyedet közelíti meg. (Az 1702-es összeírásban kevesebb család szerepel, mint az előző évtizedekben, ezért hangsúlyoztuk az ötven százalékot.)

A következőkben megkíséreljük majd kideríteni azt, hogy a számbeli gyarapodás módosodás vagy csak rangosodás jele és következménye.

A szabad családok számának együttese, vagyis a lófők és gyalogok összesítése kevésbé növekedő statisztikai sort eredményez; az értékek azonban általában eléggé változatlanok; meggondolkoztató az, hogy 1643 és 1750 között, egy évszázad alatt majdnem azonos a családlétszám. (1764-ben, a határország felállításakor azonban sokkal többet soroznak be a gyalogezredbe, mint a husárok közé, s egészében is többet írnak össze, mint ahányat az 1750-es adózási regestrumba feljegyeztek.)

8. A kászonszéki szabadok

	Felsőfalu	Impérfalva	Jakabfalva	Újfalu	Kászonszék
1614	72	48	52	62	234
1643	95	71	56	58	280
1681	78	70	55	71	274
1685	80	78	54	74	286
1702	93	49	52	54	248
1703		(218)		52	270
1713	98	61	55	55	269
1720–21	97	–	50	–	–
1721	105	55	57	61	278
1750	106	45	51	72	274

A szabadrend százalékszámait, amelyek a kászoni közösségben való részarányukat jelzik, már közöltük; 65–73 százaléka a lakosságnak a vitézlő rendbe tartozott; a kis mikrokozmosznak ők a központi alakjai, vagy mondjuk azt: leggyakoribb, igen fontos szerepvivői.

d) Vitézlő rendbeli őrállók, zsoldosok, mentesítettek, solymárok

Korszakunkban közösségformáló, patronáló, fenntartó tényező a privilégium. Az egyéredű emberek jussait biztosító irat néha legendákba épülten sugározza, élteti az együvé tartozás tudatát. A székely privilégiumok részeseiként a kászoniakat egy még kisebb community is magába zárja, azoké, akiről a Zsigmond kori kiváltságlevél szól. Lényege – láttuk –: mindnyájukat terhelő feladat a Moldvába vezető utak és ösvények őrzése, miért is a hadfölkelés alól mentesek. A veszni induló jog mind több újrafogalmazást, mind gyakoribb megerősítést kíván. Ilyen a kászoniakat hadba vonulástól mentesítő „régis szabadság” is. Az országgyűlés 1604-ben eltörli és hiábavaló a fejedelmi kedvezés, 1609-ben a kolozsvári diéta ismét semmisnek mondja ki hadi szolgálat alól való mentességüket. (Zágonnal, Dánfalvával, Madarassal s néhány személyes jogosulttal osztoznak ebben a sorsban.) A végzés határozott: ahelyett, hogy ők „valami ős-

vényekre vigyáznának”, a többi székelyhez hasonlóan katonáskodjanak. Báthory Gábor 1613-ban, Bethlen Gábor 1626-ban újra megerősíti kedvezményezettségüket. A gyakori táborozások azonban arról tanúskodnak, hogy e szegelyföld lakói legfeljebb azt tudták kiharcolni, hogy az, aki határőrző (strázsa, őrálló, plájász), háború idején a harcerekteől igazoltan maradhasson távol. 1645-ben például Felsőfalu gyalogjai közül tizennyolcat otthon hagynak, táborba nem küldenek, mert nekik kell „az őrbén vigyázni”. A két kötelesség tehát együttesen terheli a kászoniakat. Ezért írják 1689-ben, hogy „a hadi expeditióból, őrállásból, egyebekből...” kell kivennie a részét a jakabfalvi Vas családnak is.

Az őrállás „szerre járt”, és a faluközösség parancsolta ki a határra, a szorosokba a szomszédság rendjén soron következőket. Az engedetlenség is fel-felütötte a fejét. Mihály Péter jakabfalvi falusbíró 1718-ban Füstös Tamás pixidariust vádolta azzal, hogy „az őrállásnak seriesse reánk jövévén”, neki is mint plájásznak mennie kellett volna, de ő ellenszegült a parancsnak. A bánásmód, amióta „német” katonaság is szolgált és vezényelt a „vég helyeken” – megromlott. 1696-ban jegyezték fel, hogy az „örbe szerre” járó két kászont, mert jó falatra vágyakozó vezetőjüknek halat nem tudtak adni, az „kergette, verte őket, hogy halat nem fogtak, egy sajtot kellett ígérniök, fél ejtel vajjat, három sustágot...” A gyalogok helybeli hadnagya, Mihály Máté (akit szintén „arestáltak, ütöttek”) 1690-ben azért állított a szék törvénye elé tíz legényt, mert „az Gyimesből szökve eljöttek volna”. Az önellátás, önélelmezés súlyos gondjait ismerő assessorok azonban megértőek voltak: „...mivel constál, hogy csak nyolcad napi éléssel parancsoltak volt nekik, tovább tartották őket; élésük elfogyván kérédzettek haza hadnagyuktól, [de az] nem bocsátotta el őket, hogy kenyérért menjenek... Ergo étlen meg nem halhattak...” – mondták, és felmentették őket. A „passusokon” állomásozó „hajdúkat”, német vitézeket is ők éllelmezték a nyári hónapokban, kvártéllyal, fuvarral szolgáltak, és az építkezéseknél, erődítési munkálatoknál igen sokat dolgoztak. Az 1722-ben és 1750-ben készült adólajstromokban szerepel néhány őrálló, a moldvai határt ellenőrző plájász. 1722-ben hárman vannak, mindnyájan lófők, és szolgálattételük fejében a rájuk kivetett adónak csak a felét kell megfizetniük.

A szabadrendi katona életforma – jóllehet privilégiumokból nőtt ki – nem volt könnyű. Osztályrészükül jutott a halálveszedelem, a pusztulás, csonkulás-bénulás, és anyagi áldozatokat is vállalniuk kellett, hogy megőrizhessék lófői, gyalogosi státusukat.

A felszereléshez tartozott mindenekelőtt a ruházat. A mustrán ellenőrizték, hogy mindenkinek „rendi szerint való köntöse” van-e. Apafi Mihály 1678 nyarán elrendelte a „jó készülettel” való táborba menést. Azo-

kat, akiknek nem lesz jó fegyverük és ruhájuk, örökös jobbágyságra adással fenyegette. Utolsó fejedelmeik arra is rászorították a székelyeket, hogy „cepőkben”, bakancsban s ne bocskorban gyülekezzenek a hadba.

A XVI. századi diéták, a lófősítések a székely főnépnek és primipilusoknak felszerelésként előírták a paripát, páncélt, sisakot, pajzsot, dárdát, kardot. A gyalognak is „jó szerrel” kellett zászló alá sietnie. A „szerszámai” közé tartozott a puska is. Az 1636. évi országgyűlés a székelység gyalogjai számára Lengyelországból hozatott kétezer puskát. Ugyanakkor tőlük követelték meg, hogy hosszú puskával, elégséges porral és golyóbissokkal jól készüljenek fel. 1695-ben hatvanegy székely gyalog közül, akiket Huszt megvédésére küldöttek, csak kilenc volt „puskátlan”. Az impérfalvi Tóbi Pétert pedig 1695-ben orbaiszéki nemes perelte, mert „egy pár puskát adott volt használatra neki”.

A legtöbb gondot a ló okozta. A végzéseken gyakran kedveztek a „gyalog lófőknek”, akik sebek és betegségek miatt lovukat is elvesztették, mondván, hogy ha megépülnek, régi rendjükbe visszaállhatnak. 1694-ben János Deák hadnagy parancsa úgy szólott, hogy „az kinek lovok nincsen, lovat vetessen”. A jakabfalvi Sylveszter Mihály fogadkozott is, „kezes lőtt magáért”, de lóra mégsem vergődött. Ezért marháját hajtották el. Ugyanaz a hadnagy 1689-ben egy földdarab használatát követelte János Mihálytól, mivel „hogy sarkantyúja nem volt, azért adta [igérte] volt oda az mustrán”.

A jó hadi „apparátus” hiánya azonban néha bocsánatos bűnné degradálódott. Így 1707. szeptember 4-én széki határozat Csíkszeredába gyűjtötte egybe a szabadsággal élő rendeket, eleve elnézve azt, hogy ha csak lándzsával, vasvillával vagy a gyalogok fejszékekkel felfegyverzetten jelennek meg.

Az életben maradási biztosítási akarók, a csatázni nem tudók emellett még olykor rövid, máskor hosszú időre helyettesítésükről is gondoskodtak, zsoldost fogadtak vagy mentesítést vásároltak maguknak.

Mindenekelőtt azok a hajadonok, azok a „fiú-leányok”, akik örökölték a székely jószágot, de ezzel együtt a hadi szolgálatot is, zsoldosuk által képviseltették magukat a táborban; s ezt kellett tenniük a kisgyerekes özvegyeknek is, jóllehet számukra sokszor kértek a széken „nyugodalmat”, míg fiaik felnövekednek. A fejedelmi hatalom azt is szorgalmazta, hogy a kiskorú árva gyermekek hadakozásra alkalmas férfit állítsanak maguk helyett a zászló alá. Szigorú követelmények voltak ezek, de érthetőek, ha arra gondolunk, hogy a kezdetben vérség jussán birtokló szabad székely közerdőkhöz, legelőkhöz, szénafűhöz, szántó nyílföldhöz való jogát szolgálatával érdemelte ki és szabad telken (antiqua sessión) lakozásával manifesztálta. Másként úgy is mondhatnók, hogy a telekben objektívalódott minden szabadrendi jogosultsága és kötelessége. 1761-ben tehát a felsőfa-

lusi Sánta Péter telke (háza) után osztott közösbeli szántó nyílföldet visszaveszik, mivel a szolgálat megszűnt arról a „jóság”-ról. Örökösök közti vita során azé lesz a jóság, aki szolgál róla. 1698-ban az impéri és újfalusi családok perében intik Vitos Imrét, hogy ha mentik a katonáskodástól, jó, ha nem, jóságába fiat fogadjon. Szolga is jut így szabad lányhoz; Lengyelországba megy gazdája helyett, de cserébe annak lányát kívánja feleségül, még áldomásoznak is fiúvá fogadásakor. 1698-ban a tusnádi Kristó István elveszi impéri Mihály Péter Deák legnagyobb lányát, s mivel a jóság harmadrészét kapja, „a szolgálatot tartozik suportálni”. Apósa darabont, ő lófő, ha tehát lovon akar szolgálni, megteheti.

Időszakos helyettesítésre, zsoldosfogadásra a XVI. századból is van bőven példánk. A fejedelmi kor vége felé azonban mintha sokasodna a harctértől való menekedésnek ez a módozata. Igaz, azt követően sem ritka. A díjazás hasonló a magát harcra elkötelezett férfiak fizetéséhez: „hópénzt” vesznek fel „gazdáiktól”. Újfaluban 1684-ben vitáznak egy szolgáról, akit Fejér István uram „érette zsoldosnak felvétette, bizonyos hópénzt ígervén neki”. 1688-ban János Deák uram kíván hópénzt felhajtani Tima Bálinton. 1691-ben Tima István pixidariusszal egyezkedik az újfalusi Szabó Péter primipilus. Az előbbi vallomása szerint „megfogadott volt soldosnak; ígirt volt minden hétre egy forintot s egy sing harisnyát. Voltam oda hat hétig. Fizetett meg benne 11 sustákat s négy sing harisnyát. Restál flor. 3, denar 36 s két sing harisnya. Azt is fogatta volt, hogy ha valami futamodás esik, egyetmásomnak s cselédimnek gongyát viseli, melyet nem prestált...” A zernesti csatában jobbágy-zsoldosként pusztul el, s özvegye az odaveszett férjének járó hópénz „hátramaradott” részét kéri: pénzt, három véka búzát, egy szekér fát. (A zsoldosállítás szokásával a kuruc korban szintén találkozunk; de igen még a napóleoni háborúban is, amikor a hadba küldött helyettesért – a vármegyei részekben is – 100–450 aranyat vagy egy ló árát fizették.)

A vitélző rendbelieket a széki tisztek írták össze, és a listáikon szereplők nagymértékben függtek ezek jó- vagy rosszakaratától. A hadra mozgósítást katonai funkcióként szintén ők látták el. A lófőkért és gyalogokért a tízesek, a hadnagyok, a kapitányok feleltek. Az Approbata Constitutio szerint a mentességet bizonyító levelet a főtiszt előtt kellett igazolásként felmutatniuk – különben távolmaradás esetén halállal büntették őket. Ugyanott olvashatjuk, hogy a valóságos szolgák mentesek voltak a hadi expedíciókból, és zsoldost állítani sem tartoztak. Az 1670. évi gyulafehérvári országgyűlés azonban már jelezte, leleplezte a szolgaság címén elkövetett visszaéléseket: „...székelységen akik szolgálatra alkalmasbak lehetnének, mind szolgálkká lettenek, nemhogy fizetést vennének az uroktul, de némelyeknek magok fizetnek az szolgák, hogy protegálják őket az hadakozástul, és mikor kívántatik, a java elvonja magát, fel nem ül.”

Joggal mentesített lehetett viszont az a családfő, akinek osztatlan háztartásában, egy kenyéren vele együtt élő fia, testvére helyetteseként vállalta a hadbamenetelt. Azt már Bocskai István panaszolta azonban, hogy a kapitányok a hadba menés alól való felszabadítással üzérkednek, jó pénzért adják a mentesítést. Ez a főtiszti, tiszti harácsoló magatartás nyílt gyakorlattá talán éppen az Apafi-korban lett. A felsőfalusi Antal István például 1679-ben perli Koncz Jánost, aki „mostorának”, vagyis a mustrálásnak idején hadnagya lévén, megígérte, hogy kapitánya előtt „megmentti”. A szabadítás dolgában azonban semmit sem tett, s ezért „ha mit fizetett... azt kívánja, hogy azt restituálja neki”. Idéztük már Mihácz Gábort, akit három falu hűtös bírái és polgárai 1686-ban vádolnak, mert a szék színe előtt mondotta, hogy „a vitélő rendeknek az fele is hon vagon”, sejtetni engedve, hogy nem mindnyájan jogsosan.

A „mentesítők” közül legtöbbször felsőfalusi János Deák uram áll (az 1674 utáni két évtizedben) a székbíróság előtt. Róla megtudtuk, hogy az armalista, kismemesi Bernád családból való, van egy-két jobbágya, szolgálja, szereti a commissariusi, perceptori hivatalt és hadnagyi tisztségre is szert tesz. Mesterkedései, hamisításai, jogismeretével való visszaélései eléggé népszerűtlenné, de egyben jelentős, befolyásos személyiséggé teszik. Vagyonszerző műveletei köréből idéznők a következő hadnagyi eljárását. Csobot János és Barta Mihály, újfalusiak, 1680-ban panaszolják, hogy János Deák erővel hazaküldötte őket a táborból, „meg is szegődtek, hogy itthon mit dolgoznak ökegyelmének”. Jóllehet hadnagyuk „mentséget fogadott nekik, cédulát is adott”, a kapitányuk hat forint erejéig megdúlhatja őket. A széki fórumon János Deák uram ellen szóló ítéletet is hoznak. Impéri Antal Balázst 1682-ben ő „proclamálja”, mivel a táborban öccse nevét törölte a lajstromból, aki így hazajöhetett, de nyesttel kellett fizetnie. Mivel „meg nem adta”, marháját fogta be János Deák. Táborba indulás előtt felsőfalusi Kemény Benedek kérte, „hogy hagyja meg ökegyelme hópénzre”. A megszemlélés, a collustratio után két héttel „ment ki”, hiányzása idejére követeli János Deák a fizetséget. 1687-ben a bécsi táborból hiányzó Tima Bálinton szeretne megvenni hétheti még hátralévő „mentség”-et. 1691-ben Miklós János „hadi mentségben adós lévén, marháját fogta volt el”, majd adósságának kétszeresét igényelte. A jegyzőkönyvvezetők a hadi expedícióból való menekvést éppen olyan természetes törekvésnek tekintik, mint ahogyan fizetésre szorítják azt, aki a „felmentésért”, a „kijárásért” tartozik. Az esetek jogi oldalát mérlegelik a bírák is, magát az eljárást azonban nem minősítik vagy nem is tekintik törvényellenesnek.

A sokasodó visszaélések elemzése természetesen nem korlátozódhat Kászonra vagy János Deákra. Megítélésük sem alapozódhat mai értékrendünkre, nem fakadhat öröktől fogva érvényesnek hitt etikai normák ta-

lajából. A XVII. század végének szemléletmódjában – tágabb földrajzi környezetben is – a hivatal, a tisztség jövedelem- és hatalomnövesztő eszköz. A családot, a nemzetséget a birtokgyarapító igyekezet, a módosodás erősítheti, emelheti egyre fennebb. A túlkapasokat néha önérdék vezette igazságkeresők is ostorozzák. Így az Apafi-korszak nagy államférfia, Teleki Mihály, aki fejedelmi jóváhagyással vállalja 1684-ben a gondot: „a mentességeket kicirkálja”. A vizsgálatokat Csikban kezdi, Háromszéken, Udvarhely széken folytatja. A „mustrán” a két kapitány – Daczó János és Nemes János – szintén jelen van. „Mikor kérdezték – írja Cserei Mihály –: ki mentségére voltál, mit fizettél? Én, úgy mond Daczóé, én Nemes Jánosé, ennyit-ennyit fizettem. Azt Teleki mind felíratta. Vajha az ő dolgait is valaki felírhatta volna...” Majd hozzáfűzi: „De Teleki véghezvivé a maga részéről, amit akara, mert a fejedelemnek beárulván a két kapitányokat, mennyit húztanak-vontanak a székeken, mind a két kapitányságot magának megkéré, és a szegény Nemes János a nagy méltatlan gyalázaton megbúsulván, a guta megüté s úgy hala meg.” A labanc hitet valló krónikásunk Henter Mihályról ugyancsak elítélőleg ír, megvádolva: „...számtalan nemes és lófő mentségeseket tartván, kik házról házra sok pénzt fizet-tenek, magának felette sokat gyűjtött össze...” Kuruc szabadságharcok korának tanújaként végezetül hadd idézzük Daniel Istvánt, aki mentségeseket kap diplomáciai szolgálatai jutalmául. A hadparancsnok: „...két gazdag székely gazdát azévi mezőn való hadi szolgálattól fölmentett. Akik nekem – írja életírásában – mindketten katonai szolgálatuk fejében minden hónapban külön-külön négy forintot fizetének.”

A lustrák anyaga ugyancsak dúsíthatja azt az emlékanyagot, amely a hadi élet háttérének rekonstruálásához hozzásegíthet.

Arról már szólottunk, hogy az 1645. július 4-én keltezett és Literátus Balázs esküdt nótárius által írott „lustrum-töredék” valójában a mentesítettek számbavétele. 1643-ban 280 hadi szolgálatra kötelezett családfőt lustrálnak Kászonban, majd 1645-ben 121-et olyat, aki hiányzik I. Rákóczi György csatateréket járó hadából. A „mentesítettek” közül igen-igen sok, 57 a beteg, a nyomorékká vált, aki korábbi szolgálata következményeit sínyli; 24 a „kettős”, olyan, akinek fia, családtagja vesz részt a küzdelemben, 18-an – említettük – Moldva szorosait, útjait, ösvényeit vigyázzák; 10 a mentesített, a maga helyett zsoldost állító 6, a fönmaradó pár emberről pedig nehéz egyértelmű besorolást készíteni. A mentesítettek közül csupán csak hatot írhatunk a hadnagy (feltehetőleg Csűrös János, aki „oda van az hadban”) számlájára, egyet-egyét az idős fejedelem és fia enged haza, ketten pedig nagy urat (Barcsay Akost és Lázár Istvánt) szolgálva maradhatnak otthon. A zsoldosok közül öten lovasok és egy gyalog. Gyaníthatólag az előbbi kategóriából valók bírják jobban az anyagi megterhelést.

Az 1681-es lustrában sem zsoldos, sem mentesített nem szerepel. Jelzik azonban a szék és falu tisztségviselőit, valamint azokat, akik nagyurakhoz szegődött szolgák. Bizonyára van jogcímük a hadi expedícióból való elmaradásra.

Ritkaságszámba menő részletes tájékoztató a katonai szolgálatételről az 1685-ös lustra. Ebben falvanként, fegyvernemenként sorolják fel azt, hogy ki hányszor volt oda a hadba, a mentesítettek esetében pedig – többkevesebb következetességgel – azt is feltüntetik, hogy a vitézről rendbelit ki tartotta otthon, milyen címen s főleg minő ellenszolgáltatás fejében. A háromszori „felülés”-ről elmaradtakról a következő táblázat tájékoztathat:

9. A mentesítettek 1685-ben

	Nem mentesített	Egyszer	Kétszer mentesített	Háromszor	Nem ismertes	Összesen
Felsőfalu	21	11	4	1	–	37
Impér	18	5	4	1	–	28
Jakabfalva	13	9	3	-	3	28
Újfalu	35	10	1	4	3	53
Lovas összesen	87	35	12	6	6	146
Felsőfalu	24	1	5	7	5	42
Impér	34	5	–	9	2	50
Jakabfalva	13	7	–	6	–	26
Újfalu	15	1	–	4	1	21
Gyalog összesen	86	14	5	26	8	139
Kászon összesen	173	49	17	32	14	285
Kászon %-ban	60,70	17,19	5,97	11,23	4,91	100,00

A három hadjárat idején tehát 98 férfiú számára 179-szer került sor arra, hogy az elbocsátó cédulát megírják. A leggyakrabban a kapitány adott felmentést. Az pedig – jóllehet nem említik – nem volt, nem lehetett más, mint az előbb említett Daczó János portai követ, 1669 óta Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitánya.

Az időleges szabadságolás díja sokféle. Érthető is, hiszen különböző vagyonságú emberrel majd félszáz esetben kell a kapitánynak szót értenie. A legmegszokottabb a pénzfizetés. Ezt összegszerűen nem is jelzik. Bizonyára ismeretes a havonkénti nagyságrendje. Több ízben feljegyzik az átvett summát is: 5-6 tallért, 4-13 forintot. Ha kevés a pénz, munkaszolgáltatással kell pótolni: 2-2 forintot előteremteni és két hétig dolgozni. Hároman egy-egy lovat ajándékoznak; van, aki 16 juhot ad (s egy lovat főhadnagyának). Két bárányos juh mellé pótlékként 6 tallér jár. Ketten madarászként szolgálják kapitányukat, egy pedig két rókabőrrel kedveskedik.

Főhadnagy, hadnagy, vicehadnagy szintén jogosultan mentesíthet; 15 esetből 11-ben azonban a hadnagy az, akinek fizetnek, lovat adnak vagy béres szolgálatot vállalnak nála.

A királybíró többeket „szekérszerre” hagyott, ketten szolgálói voltak, s akadtak fizetések is (összesen kilencen).

A földesurak húsz esetben mentesítettek. A legtöbbször (öt ízben) Kálnoki Sámuel. Az otthon hagyottak általában szolga voltukra hivatkozhattak, ketten madarászok voltak, ugyanannyian lovukról mondtak le. Az impérfalvi Lőrincz Péter pixidarius pedig szabad emberi státusát adta fel, Zonda Tamás uramnak, Kézdi-polyánba, jobbágyául kötelezte el magát.

Igen gyakran azért marad el a hadból kászoni férfiú, mert „a szék szabadossá”, bíró, polgár vagy éppen „moldovai gyalog posta”. (A „madarász” lehet, hogy privilégiumot is élvező solymár.) Sajnálónivaló kiváltságoltak húsznál többen azok, akik debilisek, betegek, „tökéletlenné” váltak.

Az 1685. évi lustra visszamenőleg tisztázza, ki hogyan szolgált vagy milyen jogcímen nem, de utal a jövődre is, sokat mentve fel, hogy míg húszéves nem lesz, ne katonáskodjék, ha a családnak expedícióbeli hálottja van, mennyi ideig ne táborozzék, s ha beteg az apa meg kiskorú a fia, kell-e vagy nem fizetnie a hadnagynak.

Utoljára az exemptusok különös, érdekes kis csoportjáról, a solymárokról szólnánk. A számbavételekben a vitézlő rend rubrikáiban szerepelnek, hiszen szabadok, de II. Rákóczi György így erősíti meg privilegiális helyzetüket: „hadban való szolgálatra, adófizetésre és egyéb szedés-vevésre ne kényszeríttessenek”. E mentesség ellenértéke fejében vadászsólymokat kellett beszolgáltatniuk, amelyeket a fejedelmek jószerivel a török portára küldtek adóba és ajándékba. Jakab Elek írja: „A sólyom csaknem házi állatai közé tartozott a Székelyföldnek... Urak s a nép között is sokan tartottak házuknál megszelídített sólymot.” Takáts Sándor elmondja, hogy a fiatal sólymokat akkor kellett a fészekből kiszedni, mikor már megtollasodtak, s evégett a fészkeket állandóan szemmel kellett tartani. A fiókák begyűjtése sem volt könnyű dolog, „hiszen a meredek sziklákra s a legnagyobb fák tetejére kellett a fészekszedőknek felmászniok”. Betanításuk

szintén hosszadalmas, nehéz, hozzáértést kívánó munka volt. Etetésük is gondot okozott. (Csíkszék levéltárában találtuk azt az 1674-ből való feljegyzést, amely szerint Imreh János szentmártoni „falconista”: „sólymokat és karalyokat tartván, panaszolkodott Simon András előtt, hogy nincs mivel tartani. Arra mondotta Simon András, hogy menj ki úgymond, elég lúd jár a mezőn, s üss meg benne, akárkié legyen, mert én úgy cselekszem.”)

A lustrák tanúsága szerint 1614-ben három, 1643-ban öt solymár élt Kászsónszékben. Az Adorján, Imreh, Márton, Tamás famíliákat említik, de öcsök, fiúgyermek, unokák még 16-an vannak. A jegyzőkönyvekben 1692–1722 között a Márton, Tamás, Adorján családok tagjai szerepelnek folyamatosan „solymár személy”-ként. Melléjük társulnak az István, Sánta, Péter, György, Mihály vezetéknevű, többségükben pixidarius szabadrendiek. Igen-igen fontosnak tartjuk azt, hogy mindnyájan felsőfalusiak, a solymártradícióknak e faluban van tehát a fészke.

Miután még az általunk vizsgált korszakban sem szilárdultak meg a családnevek és gyakran válik a keresztnév a fiúgyermek vezetéknevévé, nehéz iratainkban nyomon követni a solymárok sorsát és rendiségbeli helyzetét. Az 1685. évi lustra az István és Márton famíliából említ egy-egy olyan férfit, akik Kálnoki Sámuel uram „madarászai”. János István, Sigmond Ferenc és Pál pedig kapitányuknak a madarászai voltak. Ők foglalkozásuknak köszönhetően mentesítettek. Az azonban kétséges, hogy solymárprivilegium címén-e, hiszen „urat” szolgálnak. (Márpedig az „előkelők” sokan vadásznak sólyommal. Kézdiszentlélekről írja feleségének 1717-ben Apor Péter: „Hogy az karulyt odaadtad, ám legyen. Én is már csak egyre szorultam, az sem fog semmit, mert vislám nincsen, husot elig ettem, miolta elmentenek.”)

Az 1713. évi adótábellákban csak három solymárt találtunk olyat, akit a jegyzőkönyvben következetesen így neveznek (Sánta Imre, Péter János és Mihály), ami vagy privilegizált helyzetük megszűnését, romlását, vagy a solymárság visszaszorulását jelenti. Egy ízben sajátos adózási formájukat is említik. 1693-ban a felsőfalusi Mihály Tamásné állítja egy vita során, hogy „az osztozkodáskor az solymárok adaja hátramaradván, ő [azt] az urával fizette meg”. Sólymok mindenesetre még vannak e faluban, hiszen kevéssel ezelőtt egy szentmártoni lakosnak Adorján András – állítólag – tíz forint értékben sólymokat adott (egy tizenégy forintért vett ló árába pótolta be ily módon).

Még ha veszélyeztetetté vált is privilegiumuk, a székelyek a XVII. század végén több ízben harcoltak e szintén kisebb körű szabadságjoguk elismertetéséért. Úgy látszik, eredményesen. A gubernium 1699-es és 1700-as rendelkezései megerősítik a fejedelmi leveleket, mondván: szokott szolgálatjukon kívül semmi szolgálattal, contributióval se terheltessenek.

A többféle hagyományra épülő, valamint az új immunitás, exemptuság sokak számára könnyebbé teszi a vitélő-rendbeliséget. Múlik, egy-egy időszakra elhárul tehát az életveszély, a megbetegedés fenyegetése, a katonáskodó réteghez való tartozás legjelentősebb terhe. Az azonban, hogy pénzzel, ajándékkal, szolgáltatással válik megválthatóvá a kötelességmúlásztás, az már a szerkezet funkcionálásának zavaráról tanúskodik. Igaz, a tisztség, a hivatal más megítélés alá esik, és a vagyonszerzés módozatait ők másként bírálják el, mint a napjaink erkölcsi normáival mérő tiszta emberek. A szaporodó zsoldosfogadás, hópénzfizetés, a javakat, munkavégzést zsaroló hatalmi túlkapás, a vagyona éhezetség, a törvényszegés azonban oly méretűvé válik (gondoljuk: leginkább az Apafi-kor vége felé), hogy a jelenség mindennaposága és szokásszerűsége már a bomlást, forrongást előidéző tényezőket szaporíthatja és gyengítheti az államot.

Apor Péter (1674 táján) keserűen jegyezhetette fel e sorokat a székelységről:

Immár nagyobb részed jobbágyságra szorult,
Négy véka búzáért nagy inségben borult,
Két s három forintért csak a sok nyomorult
Mustrai hópénzért kétszáz is elkorult.

Olyan, aki jobbágyságra jutott, mert: „Rókabőrrel tiszt házához nem mehetett.”

e) *Nemesi jussal élők*

A székelységet, kiváltságai alapján, többen szabadnak, egészében született nemesnek mondták még akkor is, amikor nemzeti szervezete már csak emlékként kísértett, privilégiumai java része pedig veszendőbe ment. Korszakunkban – más erdélyi tájegységekhez hasonlóan – a Székelyföldön szintén külön rubrikában említik meg az összeírók a nemeseket, jelezve ezzel is, hogy más a státusuk, a vitélő rendbeliektől eltérő a jogi helyzetük.

A „nobilis” jelzővel megtisztelték táborában egyeseket az „úr”, „uram”, másokat az „uram önagysága”, a „tekintetes, nemzeti” cím illet meg, néhányuknak ugyanakkor kijár a „méltóságos gróf úr önagysága” titulus. Egytelkes, egyházhelyi, armalista székelyt, s egyre inkább gróft, bárót is emlegetnek, de primorokat (1614 után) a kászoni lustrákban nem, s jegyzőkönyvben sem találunk ilyenszerű címzést.

A katonai szolgálatban való részvétel mértéke (létszám, felfegyverzettség) mellett hovatovább a jobbágy tartási képesség nyomul előtérbe mint

differenciáló tényező. Az 1610–1718 közötti marosszéki törvényhatósági jogszabályok az adófizetés és fuvarkötelezettség végett kategorizálják a nemességet: vannak „rég, őse jobbágyos nemes emberek”, akik mentesek, még ha pestisben halnak is meg szolgáló embereik; valóságos jobbágyos nemesnek tekintik azokat, akik három örökös jobbágyot örököltek vagy szereztek; végül a szintet el nem érők a „misera plebs contribuens”-szel együtt adóznak (a falu terhét az egyjobbágyos úr ugyan nem viseli, de ha csak zsellérei vannak, ő sem immúnis). Az udvarhelyszékiekhez szóló 1711-beli kormányzati végzés kimondja: „Az kinek pedig három ház jobbágya az adózásban justo et legitimo modo nem találhatik, az maga is concurráljon.” Indokolt tehát, hogy kászszeréki nemes uraimékat mi szintén két szempont szerint vegyük számba: először rangosításuk, másodszer tehetőségük, módosságuk szerint.

Az 1569 táján írott regestrumban még közelebb áll egymáshoz és együtt is szerepel, különbségtevés nélkül, negyven kászszeréki főember és lófő. (A régi családok képviselői, a Balások, Csutakok, Patakiak, Péterek, Bodók együtt vannak a később már nem azonosítható keresztnévből képzett vezetéknevű famíliák tagjaival.) 1576, 1602, 1614, 1625 olyan esztendők, amelyekből maradtak ránk listák, lajstromok, összeírások. Ezekben a „nobilis” réteg azonban nem válik el jól körvonalazhatóan a bebíró birtokosok, gazdag szabadok rétegétől. 1681 és 1750 között már pontosabbak az egytelkes, armalista nemes csoportot rögzítő forrásaink.

10. Kászszeréki „nemesek” (családfők és özvegyek)

	1681	1702	1703	1713	1721	1721	1750
Felsőfalu	–	–	–	–	9	7	7
Impér	–	–	6	–	1	2	1
Jakabfalva	–	–	–	–	1	2	1
Újfalu	–	–	3	–	2	3	–
Kászson	8	13	9	11	13	14	9

Van olyan év, amikor a több forrásból származó kis eltérések figyelmeztetnek arra, vigyáznunk kell, nehogy elcsúszott következtetéseket vonjunk le a szilárd alapnak vélt számsorokból. Az bizonyos, hogy korszakunkban mintegy 8–14 család tartozik a kisnemesek csoportjához. A legtöbben Felsőfalu lakói. Családfolytonosságot, lesüllyedést, nemesítést névsoraink nyomán nem tudunk megállapítani.

Íme, az alábbi táblázatunkban is a Bernád, Tuson, Fejér famíliák gyakrabban szerepelnek, míg a többiek rendszertelenebbül.

11.

1681	1702	1713	1750
Bernád Mihály	–	Bernád István	Bernád József
Bernád Lőrinc	Bernád Lőrinc	Bernád István jn.	–
Bernád János Deák	Bernád János	Bernád András	–
Tuson Péter	Tuson Péter	Tuson Péter	Tuson Miklós
Tusonjános	Tuson János	Tuson János	–
Csutak Péter	–	–	–
Csutak István	–	–	–
–	Fehér Sámuel	Fejér Sámuel	–
–	–	Fejér Miklós	–
–	Péter Mihály	Péter Mihály	–
–	–	Péter Miklós	–
–	–	Péter István	–
–	Szabó Mihály (Páll)	Szabó Mihály özv.	–
–	Blási Imre (literatus)	–	–
–	Literatus József	–	–
Miklós Deák	Miklós Deák	–	–
–	Mihály Péter	–	–
–	Mihály György	–	–
–	Mártonffi István	–	–
–	–	–	Nagy János
–	–	–	Nagy Márton
–	–	–	Nagy Kelemen
–	–	–	Nagy Miklós özv.
–	–	–	Mathys Mihály
–	–	–	Lukács Péter
–	–	–	Andrási Ferenc özv.

További kutatások talán még segítenek a kisenemesi csoport pontosabb genealógiájának felderítésében. Az bizonyos, hogy a fejedelmi kor vége felé többen szereznek armálist; az 1678. évi októberi országgyűlés megalapítja, hogy „sok helyeken a lófőség és darabantság annyira megnevesítetett, hogy némelyik faluban alig maradt kettő-három...” A címereslevéllel a Habsburgok sem fősvénykedtek, hiszen az nem járt birtok-, jószágadományozással. Egytelkes nemeseink lajstromát azzal egészítik ki, hogy például 1698-ban Nagy Péter fia János (alias Mihály) jut armális-hoz; a Nagyok Mihály néven 1702-ben tűnnek fel, 1750-ben viszont ismét Nagy famíliaként szerepelnek az összeírásokban. 1721-ben András Péter és Ferenc armálisát hirdetik ki; Ferenc özvegye szerepel is 1750-ben a conscriptionokban. Ugyanekkor részesül a címereslevél-osztásban Lukács Mihály és Péter; az utóbbi nevét szintén az 1750-es összeírás őrizte meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a régi nemesi rétegbeliek mind elfogytak, kihaltak. 1808–09-ben a nemesi insurrekció miatti felmérés idején igen nagyszámú Bernád, Balási, Szabó családbeli jelenléte tanúsítja e nemzetségek életerejét és helybeli továbbélését.

A kászoni jegyzőkönyvekben (1676–1727) nemeseknek nevezett személyek a főntebb közölt táblázatban majd mind benne foglaltatnak; sokuk pedig, mint a már említett János Deák (alias Bernád), Balási (Blási) József, Péter István, gyakorta pereskedvén, a protocollumok főszereplői közé tartoznak. Mellettük feltűnnek (a jobbágyaik védelmezőinek szerepkörében is) a nagyobb, rendszerint másutt lakó birtokos urak, a nemritkán bárói, grófi címmel is rendelkező székely előkelők, a Lázár, Apor, Kálnoki, Petki, Béli, Mikes stb. családok tagjai.

A jobbágyok és zsellérek urait az 1614-es lustra alapján név szerint megismerhetjük. 358 családfőből áll ekkor a kászoni közösség, és közülük 49 a zsellértartó és 10-en (nem mind helybéliek) robotoltatják colonusaiikat. A részletezőbb kimutatást is közöljük.

12. Jobbágy- és zsellértartók 1614-ben

	Jobbágytartó		Zsellértartó					Összesen		
	Birtokos	Jobbágya	Lovas	Zselici e	Gyalog	Zsellére	Ismeretlen	Zsellére	Úr	Alávetett
Felsőfalu	1	1	6	13	4	5	7	13	18	32
Impér	3	3	4	8	1	1	–	–	8	12
Jakabfalva	3	5	3	4	6	8	2	4	14	21
Újfalu	3	14	9	11	6	6	1	1	19	32
Kászón	10	23	22	36	17	20	10	18	59	97

A jobbágyok urai a négy faluban tízen vannak, de valójában hét családhoz tartoznak. Ekkor a legtöbb colonust (hetet) érdekes módon uzoni Béli Kelemen háromszéki főkapitány Újfaluban mondhat szolgáló emberének. Mögötte Becz Tamásné áll hat újfalusi ősjobbágyával. Ő szintén bebíró nemesasszony. (Kászoni birtoklásukról már 1583-ban szólnak forrásaink. A királybírói tisztséget viselő Becz Imre csíkszentmártoni, és bő kászoni adományozásban részesül. Becz Tamásné leánya, Erzsébet halála esetére 1601-ben Báthory Zsigmond az ő kászoni javait ígéri oda másnak.) A Lázárokat hihetnők a legtöbb kászoni szolgáló ember urának. Az ő képviselőjükben ekkor azonban csak Lázár Istvánt jegyzik fel az összeírók mint három jakabfalvi és impéri úrdolgás gazdáját. Robotot igényelhet még János Mihály három, Mátyás János két, Bartha István és Árkosi Mihály egy-egy jobbágycsaládtól. (Őseiket, utódaikat a lófők rendjében gyaníhattuk és találtuk meg.)

A nagy meglepetés – gondoljuk a Kászont ismerők számára is – a zsellértartó szabadok nagy száma. Bizonyosra vehetően 22 primipilus 36 zsellérral és 17 pixidarius 20 inquilinussal szerződött. (Érdekes az, hogy sok az árva vagy az árvák megjelölés a zsellértartók neve után.) Túlnyomó többségükben egyetlenegy családot vagy férfit fogadnak be telkükbe, házukba, néhányan csak kettőt, és hárman (János Mihály, Szabó Máté, Potyó István) ötöt. Az 1614-es lustra szerint összemosódik tehát a határ a nemes és szabad között. Az egytelkes nemes azonban nem tart szolgáló embert, a bebíró possessor csak jobbágyot, s a vitézlő rend csupán zsellért dolgoztat.

Az 1703-as adóügyi összeírás már a helybeli udvarházakról és majorságbirtokokról is tudósít. Megjegyzi a conscriptor, hogy Lázár Ferenc úrnak van egy udvarháza szántókkal és rétekkal; vannak Kászomban még nemesek – írja –, mint Litterati Imre, aki mint alkirálybíró birtokol három malmot, egy lakóházat, jelentős szántót és rétet; ugyanilyen javak tulajdonosa Litterati József, Miklós és János (Deák néven is szerepelhetnek, de Balási, Bernád családnéven szintén); gróf Apor, gróf Mikes és gróf Kálnoki ugyancsak számottevő szántót és rétet birtokol, mennyiségét azonban a jobbágyok nem tudják megmondani.

Ekkor tehát már többen vannak másutt lakó, majorságközpontot más faluban kiépítő, de itt Kászomban is gazdálkodó, bebíró, grófi, bárói rangú birtokosok. Hozzájuk társul néhány helybéli egytelkes és módosabb lófő. Ugyancsak adóügyi problémákat feszegető az 1720–21. évbéli számbavétel, amely három (2–3 jobbágyos) egytelkest és hét (1 colonust tartó) lófőt említ.

Ismeretes, hogy a nemesi összeírások gyérebben születtek, ezért –források híján – nagyot lépve előre az időben, az 1809. évbéli nemesi inszurrekció lajstromait fogjuk vallatóra. Ebben Kászonszék falvaiban birtokos-

ként a gróf Lázár és a báró Apor családnak már négy-négy tagja szerepel. Hozzájuk társítható az egy-egy gróf Mikes, báró Bornemisza, gróf Toldi, Renner (kapitány) és Mike családbeli, aki Kászonba is beotthonosodik. A kisebb bebírók (Simon, Török, Szabó) főleg alcsikiak. Feltehetőleg kászoni a Horváth, Andrási, Hozó família, és bizonyosan az a két régi helybeli nemzetség, a Bernád (hét taggal) és a Balási (hárommal). Az egy-egy szegődött zsellért tartó, „urat mutató” szabadot már hiába keresnök a nemesi minősítést is megadó listákon.

Az igen eltérő státusú nobilisokat együtt szerepeltető összeírás azt szintén tanúsítja, hogy domíniumok, nagybirtokok itt nem alakulnak ki. A szabadok társadalmát azonban át- meg átszövi a feudális kapcsolat, érvényt szerez (a tisztséget is gyakran kisajátító) nemesi hatalom, amely immár a communitás ügyeibe való beleszólás jogát is erősíteni kívánja. Ehhez jobb alapot szolgáltat a helyi „udvarház”, a kúria, a rezidencia, a nemesi gazdaság, élén az armalista birtokossal vagy az úri gondviselővel.

Forrásaink Mikes udvarról is tudnak, Orbán Balázs pedig az impéri Balássi család ősi fészket kastélynak nevezi. A lakóházas, gazdasági épületeket egybefogó „udvar” természetesen szerephez jut a falu életében, de a szék lakóinak ugyancsak vonzásközpontjává válhat, hiszen a törvényhatóság hivatalosai, tisztségviselői nemegyszer Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkirálybíráinak is otthont nyújtanak.

Az 1715-ös esztendőben Felsőfaluban elkészült „tekintetes, nemzeti szárhegyi Lázár Ferenc uram nemes házának és ahhoz tartozandóknak inventáriuma”. A leltározók szerint a régi épület romladozott, de van mellette „küs ház”, cselédház, „szín”-ház, gabonás ház, istálló, szekérszín, csűr és a gazdaságot szolgáló kertek sokasága. Hozzá tartozik nyolcvanegy holdnyi allodiális szántó föld, szép állatállomány, szolga, jobbágy. Ez utóbbiak közül tizenkét telkes úrdolgás, kilenc pedig taxásféle, hiszen juhval, tőróval, kézművességgel, pásztorkodással szolgálja a Lázárokat. A földesúri jelenlétnek ez az „udvar” és ez az „udvari birtok” ad nyomatékot, még akkor is, ha a Lázár családot állandóan csak a soros „gondviselő” és jobbágybíró képviseli.

A Lázároknak, Aporoknak és a többi főúrnak társadalmi súlyt, hatalmat még inkább az igazgatási, törvénykezési és katonai hivatal, a tisztségviselés biztosít. Az erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeinek államférfiai, majd a Habsburgok által is számon tartott tekintélyes politikusok, katonai vezetők szűkebb pátriájukban sem jelentéktelen személyiségek.

A nemesi szinten élők megítélése bonyolult és időben változó. A rabiátus, féktelenkedő nemesre, úrra éppúgy rátalálunk jegyzőkönyveink lapjain, mint a jobbágyait vagy a szegénységet pártfogolóra. Cserei Mihályt például azért szeretné királybírójának „a földnépe”, mert védelmezte őket, „hogy a nemesség a régi szokás szerint ne opprimálja a szegénysé-

get”. A székbíróság előtt gyakran a földesúr vádol vagy védekezik jobbágya nevében. Az 1679. esztendőben az impéri Antal Balázs juh miatt nem pereskedik: „...én bizony nem, mert az oly ember jobbágya, hogy én annak [a pörfolyásnak] soha nem érném végit.” A mezőn velük együtt szorgoskodó, izzadó, a ványolóban, malomban cipekedő, erdőlni járó kisnemes rangját falusfelei természetesen nem tisztelik eléggé, vagy nem minden esetben. Fejér Sámuel uram házához 1698-ban kvártélyba „németet” küldött a falusbíró, „lovát is postára vitték”, holott nemesi jussal élt és báró Bornemisza pártfogoltjaként – Rettegi szerint – cigányok vajdájává lépett elő (igaz, általa „alávaló, hitvány” székelynek minősítve). Tamás Gergely lánya, Erzsók – s mások is hasonlóan nyilatkoznak – „koldusból lőtt nemesembernek” becsmérelte Miklós Deák uramat.

Jóllehet korszakunkban mind a bebíró főemberek, mind a kisnemesi életformában élők sokasodnak, Kászonban igazi nagy feltörések, magasabb szintre emelkedések nincsenek. A hajdani primorságukra büszke famíliák rendi helyzete régen megalapozódott már, most legfeljebb a címekért versengenek és alázatoskodnak Bécsben. A kisebbek pedig gyakran elégedettek a rendi helyzetük biztosította apróbb-nagyobb kiváltságokkal, előnyökkel, néhány jobbágy vagy zsellér ember szolgálatával, az erőszakosság és hatalmaskodás kis lehetőségeivel. Az elitjükből valók közül is sokan beérik azzal, hogy otthon Kászonban széki tisztséghez, jövedelmező hivatalhoz, esetleg „Deák” címhez jussanak. Általában sem vagyoni, sem szerepvivői státusuk nem változik meg szembetűnően. Mozdulatlanok természetesen ők sem maradnak. A fejedelmi korban azok, akik a helybeli szinttartással nem elégednek meg, a katonai pálya, tudás, párszerzési okosság, politizálóképesség révén kísérlik meg a följebb lépést a társadalmi hierarchia lépcsőfokain. Valamelyes emelkedési lehetőséget az egyház szolgálata is kínál. A Habsburg-uralom a katonától már több alkalmazkodást, nyelvtudást s még vagyonosságot is követelt. A polgári, politikai életben azonban a fölkapaszkodás, a pozíciószerezés új útjai nyíltak meg. Az igazgatási, a hivatali apparátusba bekerülni és onnan betörni a legmagasabb posztok kicsinyke fellegvárába, sorsformáló küzdelmek részesévé válni igazából csak egyetlen kászoninak, Bornemisza Jánosnak sikerült.

f) Kászoni kisnemes az Erdélyi Udvari Kancellária élén

A feudalizmusban az emberi sors születési helyhez, közösséghez, társadalmi rendhez kötöttebb. A rendiségbeli öröklött helyzet egy-egy kiváltságos rétegből származottnak tág teret nyit, előreröpítő, fölfelé lendítő erőt kölcsönöz, míg másokat korlátok szorongatnak s előttük zártak vagy ne-

hezen kitárulóak az új utakra nyíló kapuk. A társadalmi mobilitás feltételei ott, ahol nagyobb a szabadrendiek számaránya, mégis kedvezőbbek. Az eredetileg Csutak, majd Kászoni, végül báróságot szerző Bornemisza család példája igazolja ezt; kivételes volta pedig tanúsítja az általános törvényszerűségek uralmát.

Kezdjük azzal, hogy 1569 körül Impérfalván tizennégy „főembert és lófőt” írnak össze. Egyikük Csutak András. Basta 1602-es lustrájában Csutak György neve szerepel, lófői kategóriába soroltan. Bethlen Gábor 1614-beli összeírói szintén impéri primipilusként tartják számon Csutak Györgyöt. (Háza Jakabfalván is van, s benne Csíz Pál nevű zsellére lakik.) A Lázár család levelesládájában megőrzött, 1625. évi tanúvallomásban pedig „Georgius Czjutak de Imperfalva, nobilis...” neve után az áll, hogy nyolcvanesztendő. (Emlékei, tanúságtételei a korábbi XVI. századba nyúlnak vissza.)

A Csutak nemzetségről néhány év múltán az 1643. évi lustra mond újat és igen érdekeset. Azt nevezetesen, hogy az impéri ős lófők közül hiányzó „Csutak János Deák Feieruatt telepedett” le. Házasságot is kötött. Gyaníthatólag egy nevezetes másik „Deák”, Gyulafehérvári Pál Deák, más néven Képiró Pál lányával. (A kételyt csak az indokolja, hogy egy feljegyzés szerint György keresztnevű Csutakhoz ment férjhez a fehérvári hadjon.)

Képiró Pálról tudjuk, hogy a fejedelmi udvarban írnok, jegyző és címerfestőként élt. „Nemcsak kitűnő heraldikus, hanem kiváló miniator – írja róla Kelemen Lajos –, s a színezésben és díszítésben eredeti művész volt. Munkálkodásával az erdélyi heraldika virágkorát alkotta meg.” Művészi tevékenysége Bocskai korától kezdve datálható, és a XVII. század húszas éveinek közepéig nyomon kísérhető. Lánya, Erzsébet, második feleségétől, Nagy Borbálától való.

Azt, hogy a „Károlyfehérvárra” elvándorló Csutak ős pontosan mikor szakadt ki a kászoni közösségből, nem tudjuk, de a két deákos, „értelmiségi” család egybekapcsolódása bizonyos. Igazolja ezt a Csutakok váradjabeli, Gyulafehérvár melletti birtoklása. Itt, e faluban Képiró Pál Deáknak két nemes telke volt, s a váradjaiaktól is kapott „egy darab mezőt” a közföldekből, mivel a lakosság háromévi hadmentességén sikerrel munkált. Az említett javakról mint Csutak-kézre jutó móringeről és a családi emelkedés első szakaszáról Apor Péter így ír:

Kedves maradváink jegyezd fel ez dolgot,
Hogy Kászoni János mint talált fel módot
Alsó állapotról felpócra mint hágott,
És nagy uraságra mi utakon kapott,
Ennek eredete Kászonszékéből vala,
Kászonban az Csutak nemből való vala,
Csak edgy-házi nemes volt ez familia,
Kászonból kijöve ennek az nagyapja,
Fejérvárt portuson író deák vala,
És igen jó helyre házasodott vala.
Váradgyán jószágot kevest kapott vala,
Ott Kitonicsot magyarra fordította.

A szellemi munkára jól felkészült nagyapára – akit immár Kászoni Jánosnak neveznek – még visszatérünk. Előbb ugyanis az otthon maradt Csutak familia életviteléről szólnánk pár szót. A nemzetségből 1643-ban Impérfalván lakozik Csutak Péter ős lófő és fia, János, valamint öccse, István. 1645-ből rossz híreket sugároz felénk a lustra, azt, hogy Csutak Péter debilis, az öccsét pedig „odatemették az hadban”. 1673-ban és 1674-ben egy későbbi Dominus Petrus Csutak, impérfalvi nobilis, Kászonszék vicekirálybírójaként szerepel a szék jegyzőkönyvében; 1675-ben pedig az esküdt ülnökökkel együtt ítéleznek. Az 1681-es nemesi nyilvántartásban szintén felsorolják és említik fiát, Istvánt is.

A nemzetség sorsát mérlegelve megállapíthatjuk, hogy tagjai fogynak, hadjáratokban válnak beteggé vagy pusztulnak el, de megszilárdítják nemesi státusukat, a szék első emberévé is válik egyikük, és módosodnak is, még ha jussoló, a javakat gyarapító, védelmező életvitelük nem is mindig tiszteletre méltó.

1680 őszén Csutak Péter és fia, István egymással meg nem egyezhettek s ezért: „divízióra mentek”. A szék bírái el is osztották a vagyont. A fiú azonban holmi „ezüstnemű marhák” harmadát követelte. December elején ismét az ítélszék előtt állottak a korábban közös juhok haszna, a „juhgyülemény” miatt. A „törvény” kiszállt a helyszínre, és megkísérelte az igazságtévést. Sikertelenül.

A „vér szava” helyett a vagyonra éhezetség, az igazságkereső szenvedély lett úrrá rajtuk, és úgy elmérgesedett a helyzet, hogy 1682 februárjában a csík-, gyergyó- és kászonszéki főkirálybíró parancsolja meg a kászoni vicetisztnak, hogy ítélezzen Csutak István felett, „mivel az [az] atyjára támadván villával, azt mondta: megládd, vén bestye lélek, kurva fia, hogy ma bizony megverlek. Az atya az házába beszaladván előtte, az ajtót is taszigálta be az apjára. Azonkűl is egynéhány ízben szidta vén ördögadtának, vén kutyának, vén lélek kurva fiának. Azonkűl azt is mon-

dotta, hogy apám aláment az malomba, de ha az vámba többet hoz el az ő részinél – kinyomom az belit. Azt is mondta, hogy Miklós Deák uram kivágta az egyik szemit, de ha kijő, én is kivágom a mást. Nem úgy vagdalom én meg, mint Miklós Deák uram, hanem sokkal rútabbul...”

1682. május 25-én ismét új, részleteket is rendező döntés születik, de még mindig folyik az István elleni per, aki apjára való támadásáért, hatalmaskodásért és a „diffamációért” büntetésre számíthat. A székbíráknak, ülnököknek még több ízben adnak dolgot, de végül 1684. június 27-én új végzés születik. A belső jószágot kettéosztják, az épületeket szintén. A jobbágyok közül kettő marad Csutak Péter uramnak, egy a fiának (egy velük rokon, míg kiváltják, az apát, régi urát és atyjafiát szolgálja). Ami ősi föld, malomhely, szénafű, kaszálórét, tanorok, az két részre oszlik, amit zálogos pénzen vettek, háromfelé dividáltatik. A tartozások egyharmadára tarthat számot István, két rész fölött az apja és anyja rendelkezik. Az ezüstpoharak, mindkét félnél valók, 32-33 forint értékűek, de az édesanyát is kárpótolják ugyanannyival. Az ezüstportékák, ónpalackok, kánák, rézmozsarak dolgát is elrendezik – úgy tűnik, most már véglegesen. Éppen csak hogy október 23-án Péter uram újfent pert indít, követeli fiától egy szántóvas árát, amit valakik elvittek.

A periratokat olvasó szívesen ajándékozná meg együttérzésével a megalázott apát, majd még a fiút is megszánná. Látnia kell azonban, hogy itt a társadalmi gyakorlat, a struktúra egyik elemével társult romlott ösztönök és torzult tudatok viadalát, nem ritka megnyilatkozását szemléli. Arra a pereskedési módra gondolunk, amely a törvényt inkább ismerő, rejtekútjain kevesebbet tévelygő, a perfolyás idején még pártfogásra is számító kisnemesnek biztosít előnyöket s válhatik gyarapodást szolgáló, társadalmi súlyt, hatalmat, tekintélyt növelő eljárássá, szokásos cselekvési móddá, esetleg az életforma részévé.

Az otthon maradott Csutak Péter energiáit sem csak fiával folytatott osztálypere köti le. 1684 után kölcsönadott pénze és kamatjárandósága, zálogos föld dolga, pásztorainak bére, vaslánc elvesztése miatt emel vádat mások ellen, de látjuk őt is a szék színe elé idézeten, mert rátört nemes társa jószágára vagy a királybíró ellen „gyalázatos szót szólott”. Fia az adóra kölcsönzött pénzét büntetéssel szaporítottan igényli, zálogos földdekkel mesterkedik, ugyanakkor inctusként, alperesként áll kászoni bírái elé, mert más ember jobbágyára – asszonyára, lányára – támad, földre teper és szid, de még a tiszt jószágát sem kímélve hatalmaskodik.

Az idegenbe szakadt Csutak (János Deák) Gyulaféheváron az alkotó értelmiségi étellel jegyezve el magát, más utakat járhat. A sókikötő hivatalnoka. Latinul jól kell tudnia. (A Régi Magyar Költők Tárában olvasható e pár szó: „Az szép Deákság is szolgál az aknáknak, / Deákul kell tudni az Kamora Ispánnak.”) Neve művelődéstörténetünkben is megőr-

zódott mint Kithonich János latin jogtudományi munkájának (*Directio Methodica Processus Judiciarii*. Nagyszombat, 1619) fordítójáé. Werbőczy Tripartitumával egyetemben nemzedékek fiataljainak ez a mű a jogi iskolázottság fő forrása. A szerző, királyi ügyigazgató, a joggyakorlaton lévőknek szánt *Directio Methodicájának* mellékletében (*Censuria certarum contrarietatum et dubietatum ex decreto Tripartito desumptorum et resolutarum*. 1619) a Hármaskönyv használatát segíti magyarázó munkájával. Az sem érdektelen, hogy a fordító, akit a „szép deákság” jól szolgál, magyarul is szépen igyekszik írni könyvében (Rövid igazgatás Magyarország törvényfolyásáról. 1647), mondván: „Az fordításban nem ragaszkodtam teljességgel a betűhöz, mert... annak a magyar [nyelv] csigázásával kellett volna lenni.”

Az édesapáról, akit szintén Kászoni János néven emlegetnek, már kevesebbet tudunk. *Az erdélyi diéták és országos végzések foglalatlja* című könyvében G[ál] L[ászló] azt írja: „A sóaknak minő állapotban voltak? meg lehet látni a Kászoni János tudósításából...”, és folytatólagosan 1702-es adatokat idéz. Lehet, hogy Fehérváron ő is hivatali státusban, a Habsburg-államigazgatás szolgálatában dolgozott?

A fiúról Apor Péter így versel:

Tanólni az ezerhatszáznyolcvanhétbe,
Az kiről most írok Kolozsvárra jöve,
Három esztendeig laktam edgyütt vele.
Az tanólását poesisen kezdette,
Más esztendőben rhetoricát végezte,
Kis iskolát tanít harmad esztendőbe,
Kolozsvárból kimegy, Thököly bejöve.

Kászoni János tehát tanul, mint apja és nagyapja, s a kolozsvári felkészülés emeltyűnek elegendő ahhoz, hogy az államigazgató apparátusban megvethesse a lábát. Báró Száva Mihály – bányauügyi igazgató és a sóbányák felügyelője – mellé kerül íródeáknak, majd előrelép, „Máglásnak [mérlegmesternek] rendelé volt Száva Kolosra” („constitutus fuit magulator salisfodinarum Kolosiensium”). A kolozsi sóakna tisztségviselőjét Apor István emeli magasabb posztra, bányafelügyelővé, elsősorban pénzügyi vonatkozású szolgálatra nevezi ki.

Apor István pártfogását a fiatalember kászonisága szintén ösztönözhetette. Hogyha nem is volt valaminő régimódi familiáriusi egybefűző kötelék az Apor nagyúr és az „eszesen forgó” impéri kisnemesszármazék között, az ismerős, megbízható, a rekatolizáló Habsburgokat híven szolgáló „kászoni fi” rokonszenvesnek tűnhetett. (A legendás vagyongyűjtő Apor, a nagy árendátor, a leggazdagabb kincstartó, jelentős főtisztségek birtokosa mélyen gyökerezett mind a katolikusságban, mint annak talán leghí-

vebb törvényhatóságában, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben; ahol Lázárok, Petkiek voltak atyafiai, és ahol neki több faluban volt „öröksége”, „jószága”. Közéleti pályáját az alcsíki királybíróssággal kezdte 1667-ben, majd 1685-től főkirálybíróként uralkodott Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben.)

Megüresedvén 1701-ben a perceptorság, az erdélyi országos adószedői hivatal, Kászoni Jánost „Apor István osztán ott promoveálta”, a kincstári igazgatás ranglétráján feljebb segítette.

A kuruc szabadságharc éveiben „Kászoni uram” császárpárti és főleg Szebenben tartózkodik. Együtt az odarendelt főkormányzói vezetőikkel, a Habsburg-hűségéből vizsgáló nagyurakkal. Össze is melegeedik velük; feleségestül meghívottja Hallerek, Lázárok, Kornisok, Wesselényiek ebédjeinek, részt vesz keresztelőkön, keresztkomaság szálai ugyancsak egybekötik sokukkal, és a sajátos főúri emigrációs csoportba való befogadottságát jelzi a temetési szertartásokon neki nemegyszer kiosztott megtisztelő szerepkör, valamint az, hogy Klára napján (felesége Bodoni Klára) a „magyarokat” ő hívja meg és nála „vigan lakának”. Gazdasági kérdésekben önhatalmúlag rendelkezik (ki is hívja maga ellen a gubernium rosszállását). A főkormányzó Bánffy György halálát (1708) követően mégis őt delegálnák Bécsbe, hogy szószólójuk legyen (egyesekek egyéni érdekből, mások katolikus elkötelezettségétől félve ezt a már diplomáciai szereplését meggátolják).

Azt azonban, hogy 1708-ban ne legyen az egész ősi szülőhely, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkirálybírája, nem sikerül megakadályozni. Henter Benedeknek, a jó rákócziánusnak Moldvában kell menedéket keresnie. A megüresedett főtiszti posztra több jelentős férfiú, köztük Cserei Mihály is vállalkozik, ő az első választáson sikerrel megmérkőzik Apor Péterrel és Geréb Jánossal. Haller István (a gubernium elnöke, szebeni sorstárs) azonban megsemmisíti az eredményt. A szebeni Catholicus Status, a katonai főparancsnokság és a maga nevében Kászoni Jánost javasolja. „A csíkiak – írja Cserei – nem merének ellene szólani, Kászoni Jánost állíták főkirálybírójoknak.”

A főtisztség nem beérkezett, nem nyugvópont számára, csupán erőgyűjtő állomása a politikai karriernek. 1711-ben, VI. Károly császár trónra léptekor a székelység képviselőjében (a vármegyék részéről gróf Bethlen László, a szászság küldötteként Johann Hossmann von Rosenfeld) indul Bécsbe: köszönteni és hűségesküt tenni s ott magának „sok patronust” szerezni. El is érkezik felfelé ívelő pályájának csúcsára, a gubernátorrá előléptetett Kornis Zsigmond utódaként (olyan államférfi örökébe lépve, mint Bethlen Miklós) átveszi az Erdélyi Udvari Kancellária vezetését.

Apor Péter strófája erről így szól:

Noha státusoktól [ő] nem választaték,
De Károly császártól ő confirmáltaték,
Cancelláriusnak Becsbe felküldeték,
Az Károly császárnak nagy kedvére esék.

1718. évi október hó 6-án keltezett kancelláriai előterjesztés alapján azután bárói címet adományoznak neki. A kászoniságát csak előnévben őrzi ezután, felvéve a Bornemisza nevet. Bécs tehát cselekvési kört, hozzá címet, rangot ajándékoz hősünknek, és 1721-ben a már fölsoroltakat még guberniumi tanácsurasággal is megtetézi. (Mikes Mihály halálával megüresedett helyre kapott császári megerősítést, jöllehet a rendek most sem akarták megválasztani.)

Érdemeit öregbítve törleszti tartozásait a Habsburg-dinasztiának akkor, amikor 1722-ben a lányági örökösödés elfogadtatásán, a *pragmatica sanctio* megszavaztatásán munkál. Rettegi György is azt írja róla: „...a *Pragmatica Sanctiónak* – amint mondják – ő volt az *authora*”. Apor Péter azt is tudni véli, hogy nem csupán kegyelmesi cím jár neki azért, hogy az erdélyi rendeket ráveszi a szentesítésre, hanem 2200 r. fit összegű „hálapénzzel” is megtiszteli az udvar.

A főúri szerepkör vagyoni alapja mindenesetre megnövekszik. Az 1730-as évekbeli nyilvántartás tud a mindenki által emlegetett görgényi uradalmáról, számos Hunyad megyei birtokáról és arról, hogy császári *consensust* kap az erdélyi Thököly-birtokok egynegyedére (ennek része a szamosudvarhelyi és illyei *dominium*). Van, amit adományként szerez, van, amit vásárol, és házasságkötései is „szerencsések”. Vagyongyűjtő mohóságát Apor Péter így éneklí meg (hozzáfűzve: „Ritka kancellár volt, az ki meg nem botlott”):

Ország rendeinek volt megbántódása,
Az cancellár ellen gyakorta panasza,
Hogy méltatlanok tisztségre hágottak
És a méltóbbakat csak az porba hadta.
Nemest hátrahagyott, felemelt parasztot,
Ezüstöt, aranyat, szőlőt vagy jószágot,
Nem promoveálta, ki neki nem adott,
Minden tisztségeket csak adoméért osztott.

Trócsányi Zsolt kutatásai nyomán derült fény arra, amit Rettegi úgy fogalmazott meg: „sok hasznot is tett”. Jelentős az a küzdelme, amit azért folytatott, hogy Erdély maradjon meg jogaiban, a gubernátor erdélyi legyen, ne uralkodjék el a „de nobis sine nobis” elve, ne diadalmaskodjék a teljes katonai, hadtanácsi uralom, ami súlyos következményekkel járt volna nemességre, népre egyaránt. „Ez az ízig-vérig Habsburg-hú, az ellenreformációt teljes katolikus hitbuzgalommal szolgáló államférfi lesz most a teljes katonai uralom elleni harc erdélyi vezetője...” – állapítja meg Trócsányi. 1732-től 1739-ig értelmet, ügyességet, jó helyzetértékelést követelő küzdelemben (a katolikus felekezeti érdekeket is félretéve) sikerrel védelmezi azt, ami „már több, mint rendi érdek”. (Haller Jánosnak valószínűleg átadja az ő csík-, gyergyó- és kászonszéki főkirálybíróságát, majd a maga esélyeit sem nézve, sikeresen szolgálja Haller gubernátorságát, hogy együtt harcolhassanak Franz Paul Wallis erdélyi főhadiparancsnok kormányzóvá tétele ellen.)

Sajnos nem időzhetünk el az Erdélyi Udvari Kancellária és a gubernium, valamint a birodalom viszonyát alakító történéseknél. A kászonszéki múltbeli életet kellett teljesebbé tennünk ezzel a hozzá tapadó epizóddal, azzal nevezetesen, hogy a középső rend tudott küldeni olyan képességekkel, energiával teli „homo novus”-t a közéletbe, aki minden új felemelkedési lehetőséget meglátott, felhasznált és szaktudása, katolicizmusa, Habsburg-hűsége hármasság erejétől röpítve lófőből, „edgy-ház-helyi” nemesből az országgyűlés elnöke, az erdélyi rendek legjelentősebb személyisége lesz (mert 1735-ben a rendek által jelölt hat főrangú személyiség közül őt választja a császár).

„Ez nagyra ment úrnak szomorú példáját” emlegetik mégis, miután éppen Mária Terézia (akinek trónját szilárdította, jövőjének uralmát a *pragmatica sanctio*val annak „authoraként” biztosította) lemondhatja; helyére a kancelláriai posztra 1742-ben gróf Gyulaffy Lászlót nevezi ki. „Azután udvarhoz soha eccer sem jött” – és 1743-ban „csendes szép halállal” befejezte pályáját. (Fiai – Pál, Ignác, János – beépültek Erdély magas rangú vezető társadalmi „elitjébe”, megőrizve azonban ereklyeként a kászonzi telket.)

g) Jobbágypok és zsellérek

„Hadakozó székely – írja Apor Péter – kevés vagyon immár, / Mert jobbággal tölt meg minden székely határ.” Megtelt jobbágy- és zselléremberekkel a kászonzi völgy is. A rendi megoszlást elemezve, a jobbágytartó urakat felsorakoztatva már szerepeltettük ezt a társadalmi csoportot,

amelyet alávetettek, függőségben élőknek, szolgálattevőknek s néha parasztnak neveznek. Számuk – az összehasonlító adatsorok szerint – így alakult:

13. Kászonszéki jobbágyok és zsellérek
(családfő és százalék)

	1614		1703		1713		1721		1750	
	csf.	%	csf.	%	csf.	%	csf.	%	csf.	%
Jobbágy	23	6,43	62	16,06	76	20,54	76	19,10	69	16,43
Zsellér	74	20,67	45	11,66	23	6,22	29	7,29	15	3,57
Összesen	97	27,10	107	27,72	99	26,76	105	26,39	84	20,00

A majdnem egy és fél évszázad alatt már nem növekszik, sőt kissé megfogyatkozik a szolgáló emberek száma. A kászonszéki társadalomnak átlagosan csak egynegyede minősíthető feudális alávetettségben élőknek. A széki összesítésben világosan kirajzolódik a jobbágyság növekedő és a zsellérség fogyatkozó tendenciája. Az 1750. évbeli helyzetkép szerint a jobbágyság is kevesebb – gondoljunk a természetes szaporodás okozta növekedés kiesésére és a hajdani 20%-ról 3-4%-ra zsugorodik a zsellérek aránya. Bizonyára mind többen lépnek át a jobbágyi kategóriába, de az szintén magyarázhatja ezt a csökkenést, hogy korábban inquilinusnak minősítettek most már a vagus rovatba írnak be a conscriptorok. (Százalékos részesedésük magas, meghaladja a 12%-ot.)

A falvankénti adatok igazolják ugyan az általános széki növekedési-csökkenési irányzatokat, de néhány érdekes sajátosságot is tükröznek. A jobbágyokat és a zselléreket összeadva Felsőfaluban Kászonra jellemző százalékszámot kapunk (28,57, 21,43, 20,83, 16,67). Újfaluban hasonló a helyzet, legfeljebb az lephet meg, hogy a zsellérek teljesen kifognak a községből. Jakabfalván 1713-ra igen megnő a számuk, és később is eléggé egyenletes marad. Az összképpel nem egyező az impérfalvi jobbágy-zsellér szám alakulása, miután itt megnövekszik a társadalmi arányuk (különösen ha az 1750-es 21,80%-hoz hozzászámítjuk a kóborlók 19,23%-át is). Íme részletesen:

14. Jobbágyságok és zsellérek százalékaránya falvanként

		1614	1703	1713	1721	1750
Felsőfalu	Jobbágyság	0,89	–	15,08	11,80	14,20
	Zsellér	27,68	–	6,35	9,03	2,47
	Összesen	28,57	–	21,43	20,83	16,67
Impér	Jobbágyság	5,00	–	11,69	17,44	16,67
	Zsellér	15,00	–	7,79	17,44	5,13
	Összesen	20,00	–	19,48	34,88	21,80
Jakabfalva	Jobbágyság	6,41	–	34,04	28,92	24,42
	Zsellér	20,51	–	7,45	1,20	8,14
	Összesen	26,92	–	41,49	30,12	32,56
Újfalu	Jobbágyság	12,96	18,67	21,92	23,53	12,90
	Zsellér	16,67	8,00	2,74	–	–
	Összesen	29,63	26,67	24,66	23,53	12,90

Jóllehet nagy általánosságban a két feudális paraszti réteg részaránya eléggé állandósult, periódusonkénti ide-oda hullámozása, képzeletbeli oszcillogramja azt is sejtetni engedi, hogy egy kevésbé zárt, gyorsabban feltöltődő és sebesebben lemorzsolódó társadalmi kategóriáról van szó. Az 1614-es lustra még eléggé egynemű eredetről tanúskodik: Kászonsban van húsz ősjobbágyság, két konfiskált, egy fejekötött colonus (az ősjobbágyság már Mihály vajda uralma előtt szolgálattelévővé vált; a konfiskáltat 1608 után vették ki régi ura kezéből, a fejekötött pedig önként, de még inkább kényszerűségből adta fel szabadrendiségét).

A hajdanvolt „községből”, az 1562-es szabadságvesztés után a közrendiekből verbuválódott „ősi” jobbágyságnak a helyzete sok vitára ad okot. Mind az ő státusuk, mind uraik birtoklási jogcíme gyakorta bizonytalan. 1625-ben számos tanú vall arról, hogy van-e a Lázár családnak adománybirtoka és vannak-e donációval szerzett jobbágyságai. A tanúskodók szerint a Kajcsa, Pál, Lőrincz familiák egyes tagjai a szentdomokosi vashámornál szolgálták fejedelmüket, előtte, utána ők is Lázár István emberei voltak. Menyhár Péter „egy rútt ének-szerzésen, díján” maradt, perveztesként vált Lázár István colonusává. „Becz Imreh donációval megkérte vala az lengyel királtól” őket, de a Lázár család (András) ellene

mondott a beiktatásnak, majd „az táblán sokat perlekedének felőle”. A kászoni alkirálybíró még azt is tudja, hogy „Báthori Boldizsár alkatta volt meg őkegyelmeket, de mint alkuttak” – arról neki sincs tudomása. Többek szerint Lázár Andrást szolgálták jobbágyul, „valameddig Mihály Vajda ki nem jöve”. Lázár István (az ifjabb) megint szolgálatra szorítja őket; míg azután Bethlen Gábor idejében ismét kérvényezni nem kezdik szabaddá tételüket: „akkor supplicatiót is írtak vala őfelségének, sokat törekedének, de véghez nem mehetének dolgokban”.

A jobbágyásra jutás okai között igen gyakran szerepel az elszegényedés. Csobot Ambrusné például 1691-ben „...az sok nyomorúságnak, búzátlanságnak és étlenségnek miatta kényszerített belső jószágát elbőcsültetni... éhel magát, gyermekit jószága mellett meg nem ölheti”. Más alkalommal (1676) kétbéfalvi (Kézdizsék) Kászonba telepedett testvér kerül majdnem „örökös jobbágyi” állapotba. Nagypjuk kölcsönzött ötven forintot. A szék színe előtt kiderül, hogy „...zálogon voltak, az pénznek interessire szolgáltak csak”. Felét megfizették már a kölcsönnek, s ígérve a maradékot is, jogot szereztek ahhoz, hogy a többi „szabadsággal élő rendek között szolgáljanak in perpetuum”. A Tobi család a korábbi „drágaságban” nyolcvan forint adósságot „rakott fel”; 1721-ben apjuk halála után Mihály „erőltetni kezdette [Andrást], hogy együvé álljanak s együtt fizessék meg, mert ha nem, valamelyiknek jobbágyásra kell esni miatta...”

Van, amikor büntetés elől menekül valaki a jobbágyi állapotba. Mihály András felsőfalusi Bernád István nobilis perli 1722-ben. Előzőleg (valószínűleg a kuruc világban) a vád szerint sok gonoszságot cselekedett („kinek házát verte fel, kinek kamaráját, kinek disznópajtáját”). Kötve vitték Bernád uramhoz, aki megmentette a tisztí kalodától és ötszáz forint erejéig kezességet vállalt érte: „...melyekért maga becsületes emberek előtt feje kötését adta erős contractus alatt”; most Bernád követeli, hogy őt „kötése szerént” szolgálja. Péterfi István Deák a jakabfalvi István Márton özvegyét 1723-ban kétredebéli szerelemgyermeké születése miatt a páter előtt mentette, hogy „se perengérezzék, se ne szalmakoszorúzzák”. A felperes szerint ígért három forintot és heti egynapi robotot, Margit asszony azonban tanúsítja, hogy orsót, viaszt, csizmát adott, dolgozott is, de hogy „jobbágyképpen” szolgáljon, azt nem vállalja. (Részletekben való pénzfizetéssel sikerül is elkerülnie, hogy jobbágyasszonnyá váljék, gyermekeire örökítve a munkakötelezettséget.) Többen viszont „örökös jobbágyásra obligálják magukat”, gyermekeikkel együtt válnak colonussá, csak hogy élni tudjanak, magukat menthessék.

Ahogy Apor Péter írja (1674 táján), két-három forintért, pár véka búzáért, mustrai hópénzért sokan váltak fejkötötté, és mindezért a széki tisztek bűnösségét ostorozza:

Mert szép szabadságból esett az fogságban,
Bosszút úztek rajta s verték kalodában,
Mindaddig tartották az rabok házában,
Míglen jobbágy-láncot vetettek nyakában.

A harctértől, táborozástól való felmentés – mint láttuk – szintén szaporította a fejekötötteket. Lázár Ferenc viszont 1690-ben thökölyánus kurucok közé „mintegy szolga számba” beálló legénykét tesz örökös jobbágyává. A Kolozs megyei széplaki Nagy András nevezetű jobbágy eredetű fiatal elfogója, Joannes Georgius de Bergmansfelt (!) kapitány (életének és halálának ura, miután a „kóborló és pusztító” kurucok felkutatását ő kapja feladatul) Szárhegyen (utódaival egyetemben) Lázár uramnak ajándékozza. Ily módon a katonaságot önként vállaló „iffiacska” esik vissza a földesúri függőségbe. (Igaz, hogy nem kászoni, hanem szentimrei a példa, de ide iktatnók a változatosság érzékeltetése végett: 1640-ben azzal a feltétellel köti magát egy darabont rendű a nemesember szolgálatára, hogy „ha hadas üdő léssen, oda is elszolgál”, tehát még csak nem is akar a táborozástól menekedni, úgy vállalja a jobbágyorsot.)

Az ősjobbágy családok mellett fel-feltűnnek új famíliák, amelyek a legváltozatosabb szerződésbeli feltételek mellett kötik le magukat colonusoknak, úrdolgásoknak. A személyük feletti rendelkezés módjai szintén sokrétűek. Adják-veszik, öröklik a több-kevesebb „ház” jobbágyot, de zálogba is adják. Lázár Erzsébet asszony pedig tartozás fejében, adósságért kászoni jobbágyokat foglaltat el, akiket 1684-ben követel vissza a régi gazda. 1719-ben Vízi Mihály jakabfalvi jobbágy felől mondják, hogy zálogba adták. (Korábban, 1711-ben még azt is vitatják, hogy Vízi István és fiai, István, Mihály és Pál egyáltalán ős-örökös jobbágyok-e, mivel „magokat szabad embereknek akarják tartani”.)

Az ős-örökös jobbágyi állapot mellett van olyan jogviszony is, amely csak a gazda vagy a robotos életére szóló, az utódokra nem örökíthető. Az ismeretes impéri Csutak Péter testamentumában írja, 1682-ben, hogy Kajcsa Jancsi nevezetű „jobbágy inasának” halála utánra szabadságot ad. 1684-ben pedig ígéri, hogy Bálint Jánost, rokonát, csak addig szolgáltatja, míg kiváltják. Az elbocsátólevél különben huszonöt forintjába kerül két, ugyancsak impéri colonusnak. (Jellemző, hogy a felsőfalusi Péter Mihály ez idő tájt két vonómarháért szerez jobbágyot.)

A függőségből kitörni, a jobbágysorból fölszabadulni sokak vágya. Idéznök kászonújfalusi Darvas Miklós esetét, akit 1616-ban maga Bethlen Gábor oltalmaz meg attól, hogy Béldi Kelemen hatalmaskodón jobbágyává tegye. 1683-ban pedig Teleki Mihály védi az utódot Béldi Páltól, s így Darvas István „nemességében továbbra is megmarad”.

A csoportos, ha nem is tömeges felszabadulási törekvések ritkábbak, de

nem hiányoznak. Miközben a székbeli főtisztek a felvidéki harcokban szolgálják 1644-ben Rákóczi Györgyöt, itthon a Lázár család gyergyói jobbágysai kelnek fel, szabadságot követelve. Országos mozgalomnak csak a kuruc világ kedvez. Ekkor a diétán kapják vissza „nemesi” státusukat azok a csíki colonusok, akiket Apor István és mások tatár rabságba hurcolt hozzátartozóik váltságdíja fejében örökös szolgaságra köteleztek.

A vagyonmegosztó tehetős kászoniak javaik számbavételekor megnevezik szökött jobbágysaikat is. Eléggé sokan választják ezt a menekülési módot. A Lázár-jobbágysok 1715. évi összeírásából megtudhatjuk, hogy Menyhárt András tizenhat évvel azelőtt mint ifjú legény „innet ellovagolt” és Nagybánya környékén telepedett le, ahol jó csizmadiaként él. Kádár János ugyanekkor „elfugiált”, de „hol lakjék – nem tudatik”.

A jegyzőkönyveink inkább a vitás eseteket rögzítik. Azt, hogyha az úrbéres más gazdát talál vagy valaki a segítségére siet a szökésben és így tovább. 1678-ban Kádár Jánost például azzal vádolják, hogy más jobbágysát Kászónba szöktette. Rá egy esztendőre jobbágysgyermek keres szolgálatra alkalmasabbnak gondolt úri házat. 1681-ben maga a királybíró panaszol, hogy Antal Mihály az ő szökött jobbágysával megalkudott (az alperes állítja, hogy cserélt „áldomás alatt”, nem tudván elmenő szándékáról). Jobbágysokat valóban szöktetnek ugyanabban az évben az újfalusiak. Az impériek 1683-ban „jobbágys inast”, gyermeket titokban visznek el Gelencére s szegődtetik ott el szolgának. 1687-ben olyan ifjú legényről esik szó a jegyzőkönyvben, aki önként válik fejekötötté, de azután „aufugiálván” kering, majd hazatérve más házához száll. Tekintetes, nemzetes Lázár Ferenc uram 1698-ban jelenti be, hogy felsőfalusi Keresztes Jánosné: „...keze alá obligálta magát; őkegyelme másnak nem engedi, mivel... feje kötésén vagyon mind gyermekeivel edgyütt... melyről őkegyelme pecsétetes levele extal.” Arra is van példa, hogy más faluba vinnék az újfalusi jobbágysot, amit azonban a helybeli pretendens tilalmaz. 1716-ban bánkfalvi (alcsíki) Bocskor János uram „maga jószágáról jobbágysát akarván elvinni”, Damokos István lófő az ő telkén „kapuját megállván, kaput bezárva ki nem bocsátotta”, s még „tolvajt is kiáltott”. (Mindezért kétszáz forint büntetést követel a bánkfalvi „nemzetes úr”).

A feudalizmusban a jobbágysok házasságkötése, párválasztása szintén gondtermő alkalommá válhat. Maga a széki nótárius panaszolja 1679-ben, hogy jobbágysasszonyát elszöktették és úgy vették feleségül. A jakabfalvi Pál Istvánt szárazpataki Henter Ferenc uram vádolja azzal (1698-ban), hogy „egyjobbágys asszonyára szállott volt, az inctus magát is obligálván jobbágyságra”, de elszökött az ő földjéről (amit jószágáról, házától a házaspár elvitt, azt követeli vissza, de őket nem). Balási Józsefnek Felsőfaluban van egy Istók nevű jobbágysa, aki miatt 1714-ben perli Márton Gergely Deákot. Az alperes ugyanis menedéket adott a törvényellenesen

hazatérő Bodó Ersóknak (akit illetlen magaviseletéért a székből száműztek). Az asszony a jobbágyot magához csalogatta, s hiába mátkásította meg gazdája a legényt, magához „hitegette s elszöktette”; mindezért a Bodó Ersókért kezességet vállaló Deákot teszi Balási uram felelőssé, s követeli colonusát vagy azt, hogy állítson helyébe „hasonlót”.

A fogságból szököttek gondatlan őrizőinek ugyancsak szék elé kell állnunk, és anyagi felelősség is terheli őket. A jakabfalvi falusbíró azért idézik törvénybe 1697-ben, majd 1698-ban, mert egy elfogott és kalodába vert jobbágy asszonyt nem jól őriztetett s a fogoly elszaladott (vagy a „colonát”, vagy hozzá hasonlót követel helyette gazdája). Balási Józsefnek 1719-ben egy Raduly nevű embere is elszökik. Ezért az impérfalvi falusbírótól nem kevesebb, mint ötszáz forintot követel kárterítés fejében.

A Lázár család 1715-ben elkészített kászoni javainak inventáriumát. Ennek lapjain felsorolják a család jobbágyait is (jakabfalviakat és felsőfalusiakat). Jóllehet Erdélyben telekegységről nem szólhatunk, érdekes, hogy feltüntetik azt, hogy a 23 jobbágyból 6-an élnek egész, 6-an fél telken. Érdekes az is, hogy öt család egyötödnyi résztelken lakik, ami természetesen nem jelenti a mezőgazdasági terület hasonló arányú kicsinységét, de feltételezhető, hogy alig rendelkeztek szántóval. A jobbágyok között a többség gyerekes család, de van egy-egy özvegy, ifjú, új házaspár és külön rubrikában két cigány (János, aki vasműves, és Sand, aki szintén az, de Tusnádon lakik).

Tizenhét, többségében egytelkes famíliát együtt szerepeltetve írunk össze (Sipos, Sombori, Boér, Kádár, Simon, Kóródi, István, János és Menyhárt nevűeket). „Nomina jobbagionum Valachorum” rovatban kilenc colonus szerepel, akiknek több mint fele egyötöd telkes és egyikük lakik csak egész telken (a legerősebb nemzetség a Vánca – három család –, a többi Todorán, Tódor, Tubák, Radul, Torczán, Oláh egy-egy famíliát alkot).

A szolgáltatásokat csak a román jobbágyoknál tüntetik fel. Ezek taxás jogviszonyban állnak a Lázárokkal, és hárman két fias juhval, ketten egy-két juhval, ketten fél-fél tömlő túróval adóznak a földesúrnak. Egyikük pedig „tímárságával”, a másik pakulársággal szolgál. Todorán Mihály két fias juhval taxál, jóllehet (az összeíró szerint éppen azért, „mert”) kertész.

Jegyzőkönyveink a robotról, dáciáról nem tesznek említést. (Dézsmát természetesen itt, székely székben nem adnak.) Van viszont nagyjából ebből az időszakból való szárhegyi földesúri instrukció, amely tájékoztat a kászoni állapotokról is. Eszerint: „Az örökös jobbágyoknak szántani marhával két nap (gyalogszerbe és marhával is), egyébként három nap egy héten. Szolgálattya napfeljöttitől fogva napnyugotig, de ekével nem tovább vecsernyénél. Praebendája pedig semmi sincsen; hanem a mesterembereknek vagyon kenyér praebendájok a három napon is; ha azonki-

vül dolgoznak, a mellé ázalék is.” A parajdi út, hosszúfuvar címén, egyheti szolgálatba tudódik be. Az aratásnál a teljesítményt is megszabják a robotosoknak: öt-öt kalongyát kell mindenkinek aratnia, „s ötös kévébe öt-öt kalongyát egy rendben hordgyon öszve, aznap ha öszve nem rakhatya is...”

A munkaerő biztosításának egyik módja az adóstól, az uzorástól kamat és törlesztés fejében megkövetelt napszám. Élelmezésükről így gondoskodtak: „Az usorás vagy adós aratónak vagy kaszásnak napjára négy cipót, amellé egyszer ordát vagy túrót, kétszer főttet kell adni, ha jó idein jó; ha késén, annyival kevesebbet. A kalákásoknak pedig, amint jobban lehet – tékozlás nélkül.”

Az 1703-as évben adótabellákat készítőik szintén feljegyzik ezt a kétféle jobbágyi és adósi napszámszolgáltatást. Szerintük: „A parasztok kötelesek gróf Apornak igen sokat dolgozni, részben adósságaikért, de ezen felül is, és csak azután mehetnek sajátjokra dolgozni.”

Az 1766. esztendőben Henter Ádám főkirálybíró tesz jelentést a guberniumnak a robot mértékéről, a „paraszt” kötelezettségeiről. A körkérésre adott válaszban az áll, hogy „...ezen itt lévő két Csík- és Kászonszékekben lévő jobbágyok földes uroknak közönségesebben régi szokással is kétnapi szolgálatot adnak hetenként, étel mellett. Sokak pedig csak egy napi szolgálatot, étel mellett is; kevés possessor urakon kívül, kik három napot szolgál[tat]nak, magok kenyereken. Emellett némely possessoroknak bizonyos mértékben való fonást, kendernyüvést, káposztaültetést, kapálást, veteménygyomlálást is szolgálnak.”

A földesurak a maguk rendjén szintén kötelesek biztosítani a jobbágyokat: „...telket, azon házat s más szükséges hajlékot, ahhoz szénafüvet, szántóföldet – kitől mi telik ki –, melyről ők is magok élete táplálásában mozdulhassanak, adót fizessenek, szolgálhassanak...”

A kászonszékiek vállaira nehezedő terhek az erdélyi átlagosnál nem nagyobbak. A közmunkáktól, szolgáltatásoktól pedig a possessorok igyekeznek menteni őket, hogy maguknak többet követelhessenek tőlük.

A zsellérek munkaviszonyáról keveset tudunk. A ház gazdája, aki befogadja őket, természetesen robot-házbért fizettet velük. A zsellérek között sokan állattartók, mások kis gazdaságot próbálnak működtetni és a jussolt lehetőségek fejében – szerződés szerint – adnak többet vagy kevesebbet; „sellérképpen” élni tehát Kászonban is rendkívül sokféleképpen lehet. Mozgékonyosságuk, ide-oda vándorlásra való készségük ugyancsak nagy változatosságot teremt. A zsellérek szabadon cserélhetnek urat, és helyhez kötésük szüntelen állami, valamint possessor gond. 1635-ben a székelységen lévő „sellér”-ekről dönt úgy a gyulafehérvári országgyűlés, hogy a fejedelem azt, aki „jó akaratja szerint iusto modo másnak kötötte” magát, új ura nem köteles kiadni, „...ha pedig csak olyan elébb-elébb bú-

dosó ember volna és kötelessége valakihez iusto modo nincsen, az olyant, az kinek nagyságod conferálja, légyen azé”. A csík-, gyergyó- és kászonszéki státútum 1714-ben szintén a kötöttséget szeretné növelni, kimondván, hogy a moldvai ember, ha zsellérnek adja magát s hazamegy „mosiájára”, majd ismét visszajön Csíkba – csak régi urának adhatja magát. A zsellérek az adófizetés alól is igyekeznek kibújni, s az életfeltételek sem mindig kedvükre valók, ezért megbízhatatlanabb szolgáló embereknek tartják őket, és úgy tűnik, mind a diéta, mind a földesúr igyekszik telkes jobbágyi státusba juttatni őket. 1685-ben a gonosztevőkről határoznak a fehérvári országgyűlésen, és megparancsolják, hogy afféle „sellér-jobbágyokot” senki földjén ne szenvedjen, „kötelezze jobbágyságra”.

Az 1614-es lustra „inquilini” rovatában nagyon sok a más helységről, vidékről való zsellér, aki „más házában lakó”. Az is rendhagyó eljárás, hogy csak náluk (és a szolgálknál) tüntetik fel (igen sok esetben) a származást, jelezve, hogy ők „jövevények”. A hetvennégy zsellér közül húszat bizonyosan meghaladó a máshonnan idetelepedett román, szász, rác, és cigány. Névelemzésre természetesen nem vállalkozunk, ott azonban, ahol a név után írják például, hogy „havaseltvi oláh”, kifejezetten jelzik a távoli tájra utaló nemzetiséget vagy családnévként említik, ott joggal gondolhatunk betelepített zsellérré. Újfaluban, Jakabfalván az inquilinusok mintegy feléről állapítható meg, hogy idegenből jött Kászonszékbe. A székekben legtöbbször havaseltvi, de akad kézdiszentléleki, illyefalvi, szebeni, Brassó vidéki, vásárhelyi, csongrádi és így tovább.

Sok a mesterembségre utaló családnév. A leggyakoribb a Varga, és van Sziogyártó, Kádár, Fazekas, Tálás, valamint „egy hegedűs oláh” Jakabfalván.

Az adóügyi összeírásokban, így az 1713-asban is, a megfogyatkozott zsellérfamiliák többsége román vagy joggal gyaníthatólag az. Az 1750-es conscriptio még kevesebb inquilinusa között más nemzetiségű alig található. Érdekes módon az 1713-ban Impéren említett (a jegyzőkönyvekben is többször szereplő) Arpint és Kosok családok 1750-ben is jelen vannak Impéren és Felsőfaluban, meggyökeresedett lakosokként, úgy, mint például a Tubák, Todorán nemzetségbeliek is. Az egynegyed telkes, házas, hatközlős zsellér Ioannes Kosok neve után még rangja is olvasható: „Judex Valachorum”.

Kós Károly néprajzi kutatásai nyomán jobbágytelepítés eredményeként tartja számon a falvak szélein az újkor elején születő lakhelyeket, „így keletkezett – írja – az Impéren túli Doboly utca, Altíz peremén az Oláh utca és Feltíz végében a Dormán utca jobbágycsaládokból. A két előbbi a földesúr (Balázsi) kúriája mögött, utóbbi pedig a Kászonszék Kárpátokon át Moldvába vezető út mentén. E három utcában napjainkban is többnyire román családok laknak. Jellemző, hogy ugyanakkor a

moldvai Bákó megyei Dărmănești-en az ide kitelepült kászoni magyarok képeznek külön újabb falurészt, Magyardormánt.)” 1760–62. évi adatokat feldolgozó Virgil Ciobanu az egyesült (uniți) görög katolikus egyházhoz tartozóként 86 családot szerepeltet Kászonban (Feltizen 30, Altizen 3, Impérfalván 31, Jakabfalván 14, Újfaluban 8). Benkő Károly 1850-es kimutatása pedig mintegy hatezer római katolikus mellett majd ezeres lélekszámot kitevő „görög egyesült” vallású népességet tüntet fel.

A jobbágy és zsellér kategória az tehát, amely az alávetett, a földesurat szolgáló szerepkörében többnemzetiségű embereket tett „egysorsúvá”, még itt is, ahol mind a possessor, mind a colonus és inquilinus gyéribben előforduló, mint Erdély más tájain.

A mesterember Kászonban ekkor még nem külön társadalmi csoport. A kézműves – rendszerint – jobbágy vagy zsellér. Már említettünk egy-két példát, amelyekhez hadd fűzzük hozzá a Lázárok szárhegyi, 1674-beli mesterember-telepítését. Lázár István a Moldvából kijövő Szócs Simont, a tokcsináló Stephant, a csizmadia Alexandert, a nemezcsináló Szimiont és Paszkát (valamint egy Száva nevű „paraszt munkást”) fogadott be birtokaira, „kik is minnyájan oroszok”. E műves emberek nem szökve hagyták el hazájukat, ha úgy akarják, vissza is mehetnek; de addig szolgálnak, el nem bujdosnak, magukat másnak el nem kötelezik.

Lakatos, szócsót, csizmadiát, zselléripárosokat a jegyzőkönyvek is említenek. 1711 -ben a jakabfalvi Lakatos Mihály vagy ahogyan még nevezik, „Mihály mester” módosabb is lehet, hiszen a kuruc világban portékáit verembe rejti s elvész „egy pár aranyos felszúró tű”-je. Míves ember Kolosvári János is, akiről 1712-ben írják, hogy István Deák uram zsellére.

A jobbágy vagy zsellér rendbe beépült cigány kovácsokat is megbecsült dolgozókként emlegették. 1680-ban Istók nevű cigány jobbágyot, 1696-ban felsőfalusi, 1699-ben jakabfalvi colonust pereltek (Péter cigány ugyan elszökött, de visszajött és itt Jakabfalván és Felsőfaluban „mielt sok esztendőig”). 1709-ben a Felsőfaluban szállást tartó Miklós nevű cigány üstgyártó volt és Apor Péter uram jobbágya, lótarató, ismert ember. Todor cigány az 1726-os esztendőben a pásztorokat perelte, és esküt tett a széki törvény előtt, ahol – meg kell mondanunk – a teljes egyenjogúság szellemében kereshette igazságát. (Ellentétek, bajok születtek, teremtek ugyan e legmozgékonyabb társadalmi csoport esetében is, ezekre azonban később kell kitérnünk.)

A rendi hierarchia alsóbb fokozatain élő kászoniakra emlékezve hadd tanúskodjunk kinek-kinek rendiben való megbecsülése mellett. Hogyha a robotosok a communitás tisztségviselői között nem is ülhetnek együtt lófő, darabont falusfeleikkcl, a széki bíróság előtt sokan nyerik meg perüket, becsületesek, igazmondók és vétektelenek lévén. A tanúk között a vicekirálybíró elé lépőket is így titulálják: „hét emberséges jobbágy személyek”.

A fölénytudat, sértő lenézés azonban itt-ott fel-feltűnik a szabadrendi vélekedésben, megítélésben. 1681-ben „egy rossz, disznó, paraszt jobbágyember”-t, 1685-ben „jobbágy kutyá”-t, majd 1695-ben „nyársba való”-kat emlegetnek a széki pereskedők, törvénytevők. Lázár István udvarbírája pedig azért tesz panaszt impéri Tamás Mihály ellen, hogy „Tubák Demeter házára menvén, azt házából kivonta, az úton hurcolta, vondosta”. Vánca nevű jobbágyára is „falu útján rátámadván, kardját el akarta venni...” A konfliktus személyes jellegű, nem osztály-, rétegellentétből fakadó, azonban bárki tudatában is fészket rakhát olyasszerű gondolat, hogy nagyon paraszt-katona világ ez, ahol karddal jár még faluja utcáján az ő, örökös jobbágyember is.

h) Szolgák

Rendekről, az azokon belül formálódó rétegekről szözlöttünk az eddigiekben. Olyan társadalmi kategóriákról, amelyeknek a feudális államszerkezetbeli gazdasági, politikai, katonai, jogi helye, funkciója sokoldalúan meghatározott, életre szóló és örökletes. A szolgák csoportja nem ilyen tartós, és a „szegődöttek” szerepköre is szűkebbre szabott. Rendszerint csak egyéves időtartamra szorítókozó jogviszony és kétoldalú személyi köttöttséget tartalmazó szerződés létesíti. Lehet a szolga jobbágy, zsellér vagy szabadrendi, aki bizonyos munkakör betöltését vállalja s ellenértékképpen nem termelőeszközt kap, hanem fizetséget, vagy úgy is mondhatók: bért.

E korszakban Erdély-szerte gyötrő gond a munkaerő biztosítása. Az eléggé alacsony szintű mezőgazdasági termelési technika igen-igen munkaigényes, azt – a szabadparasztság honában – különösképpen nehéz jobbágyi-zselléri robottal kielégíteni. Ezen a földön több az özvegy, az árva, a romlott egészségű férfi, a táborozó, aki szintén rászorul más ember munkaerejére. Vannak többen, akik a föld használatáért, műveléséért a termés egy részét kapják. 1687-ben Felsőfalu határában két hold szántót adnak felibe, vagyis a földért a termés felét kéri. Újfaluban 1683-ban egy káposztást kap a részes, „hogy megszántsza, felibe ültesse be”. Felibe adott kaszáló miatt pedig többen is pereskednek. Szegényebb rendűek sokszor vállalnak részibe cséplést vagy mennek el cséppel szolgáló dolgoznak. Mezei, „nyári” munkát, szántást, kaszálást, fuvarozást szintén gyakran bíznak vállalkozókra, akiket pénzzel, gabonával s egy ízben még „hízó” juhval is díjaznak.

Az 1555. évi székely törvények 64. paragrafusá már foglalkozik a szolgákkal: „Valamely székely – olvashatjuk – szolgálni akar menni, bár más országban is, ki országunknak védelmére nem volt – szabad volt szolgálni

menni; de a szegődött szolgát megtartóztathatták.” Az Approbatae Constitutiones szintén rendezi a szolgatartást. Jellemző módon a törvényhozók még nemesi állapotú szolgára is gondolnak, és az sem érdektelen, hogy 1623-ban követi utasításban szerepel a kérelem, hogy az „elfogyatkozott”, elszegényedett lófő és darabont rendűek béres szolgának állhassanak. Van is azután majd minden társadalmi rétegből való szegődött lány, legény vagy gyerek (akit béresinasnak, inas fiúcskának is neveznek). Akad olyan, aki rendjebelinel, más pedig magasabb vagy alacsonyabb státusúnál vállal szolgálai munkát. Némelyek saját szülőfalujukban szegődnek el, mások a kászoni szomszédságba vagy kézdiszéki falvakba, ritkábban Al- és Felcsíkba vagy Felső-Fehér megyébe mennek. Szentlélekbe szegődnek el a legtöbben, de Szentkatolna, Nyújtód, Ozdola, Alsócsernáton, Lemhény, Altorja, Peselnek, Kozmás, Madéfalva mind-mind ad szállást kászoni legényeknek, lányoknak mint „kenyérevő szolgáknak”. (1684-ben említi impéri asszony, hogy egy föld zálogját, négy forintot „Barassóban szolgálatajával szerzette volt”.) Természetesen jegyzőkönyveink csak azokról adnak hírt, akik törvény elé kerülnek, valami miatt ők vagy a gazda szerződésszegővé válnak.

Az 1614-es lustrában azonban szerepelnek a Kászonszékben élő „külső szolgák”. Még hozzá nem is kevesen, hiszen számuk meghaladja a székbeli jobbágy családfők összlétszámát, pedig csak a férfiakat írták össze. Rekrutálódási körük igen változatos, Újfaluban tíz bizonyosan idegenből ideszegődött és csak négy hovatarozandósága bizonytalan. Akad közöttük román, magyar, váratlanul több szász (szászkapusi, tükösi, muzsnai: egy Szász Bálintnál lakó, Lénárth nevű), valamint fehéregyházi, szilágysomlyói, torjai legény. Felsőfaluban van „Gyula felé való”, fogarasi, Maros menti, mezőségi (egy magyarszováti, aki itt találja meg a felemelkedés útját: „Pál János leányát vötte, lófő örökségbe szállott...”). Jakabfalván: havaselvi, fogarasföldi, magyarszováti, prázsmári s még egy szász fiú szolgál, akiről, mint több társáról, nem tudjuk, hová való.

A „servi extranei” csoportbelieket „cselédeként sohasem említik. A felsőfalusi udvarból való, a Lázár családot szolgáló bérest, lovászt s más, a régi nemesi udvarháznál szolgálattelvőt annál gyakrabban. Az 1715. június 12-én keltezett vagyonszeírásban külön szólanak a cselédházról. „Ad meridiem vagyon jó szarvazással, felire romladozott sindeljel, felire szalmával fedett fenjőbornából felrakott cselédház. Faragott fenyőfából kötött, alá való deszkákkal deszkázott ereszbe ny[i]lik be... sarkokon forgó rosteljos ajtó, azon fa zár.” Berendezéséhez tartozik: egy „paraszt kályhából való tüzelőkemencéje, annak a homlokköve faragott kőből való, egy romladozott pohárszék, benne egy közönséges asztal lakatostól. Egy bélétt, más béléttlen pad mellette. Két tisztességes fogas benne, faszeggel felszegezve. Egy közönséges ágy benne.” (Ott tartanak még egy famozsarat

törőjével, egy átalagot, egy fedeles fenyőkártyát, öt-hat paraszt főzőfazekat, két cseréptálat, három fatálat, huszonnégy új fatányért, tizenöt fakanalat.) Utólag említik, hogy található még ott: „egy kűs pad és egy szék”.

Volt még a cselédház mellett „egy káposztás kiskert, lécből való jó gyalogkerttel békerítve, káposztapalánttal béültetve”. Régebben ez a veteményeskert mindig a cselédé volt. (1682. június 8-án a szék színe előtt vitázott Lázár Istvánné gondviselője Lukács Gergellyel, aki a cselédház mellett való kis kertet nem akarta sátorkertbe tenni, fedeles kerítéssel bekeríteni. Talán a költséget sokallta, talán igazságtalanságnak tartotta azt, hogy ő építsen ura telkén, mindenesetre kész volt inkább a szolgálatot odahagyni, mintsem engedni a követelődző udvarbírónak.)

Az 1681-es lustrában már csak kilenc helybeli, szabadrendi szolgát jeleznek, főleg bebíró possessorok embereiként. Igaz, az Apor, Béli, Henter, Kálnoki család tagjai, továbbá Imreh Deák és János Deák hadból való mentességet is könnyebben szereznek szolgálóknak, mint mások. Mert még „látszataból” is szegődnek el egyesek, hogy mentességet szerezzenek. 1667-ben a marosvásárhelyi diéta törvénycikke irányul a feles szolgát tartók ellen, akik „hadban szolgálható személyeket” protekciójuk alatt tartanak. 1670-ben a gyulafehérvári országgyűlés ismét, még komorabban ítélik, miután a „székelységen akik szolgálatra alkalmasabbak lehetnének, mind szolgálkává lettenek”, egyesek fizetést sem kérnek, hanem még maguk fizetnek. Az adófizetés elől, közterhek hordozásától menekedni akarók nemegyszer szintén függőségbe lépnek, gazdát vesznek maguk fölé. A 1685. évi lustrában szó esik a jakabfalvi István Mihály nevű lovasról, aki „kétszer szombati szolgája volt Henter András uramnak”. (Csikozmáson 1714-ben „szombati szolga, aki jobban szolgálhatna, van nyolc...”; 1738-ban Szentsimonban hat „a tehetősiből való” szombati szolgája van a fő- és vicetiszteknek.) 1741-ben azután a csíkszéki szabadok sokallván az exemptusokat, akik helyett is viselniük kell a közmunkák, szolgáltatások tömegét, kéri Lázár Ferenc főkirálybíró, hogy a szombati szolgásgát szüntessék meg. E függőségi állapot pontos mibenlétét sajnos nem deríthettük fel, az azonban bizonyos, hogy ők nem „kenyérevő szolgák”, akiket létfenntartási gondok sodornak gazda botja alá. A csíkiak is azt mondják róluk: „azok pedig mind olyanok, akik jól supportálhatnák az [közmunka] szolgálókat”.

A szolga megfogadása, szegődtetése ünnepélyes formák közepette, gyakran tanú jelenlétében, „kézbeadással” ment végbe. Többször előfordult a kászoni protocollumokban az ilyenszerű formulázás: „mivel erre az idén való esztendőre kezet adott nékem, hogy nálam marad szolgálásra, ha megadom néki azt, amit ő kér – kezet is adott...” Rendszerint személyesen kötelezték el magukat, de a béresinasságra megfogadott fiatalok

például gondviselője hírével és akaratával kellett szerződteni. A szolgálásra önkéntesen vállalkozók néha kényszerűségből kötötték le munkarejüket. 1678-ban Bodó Tamás „Brassóba tömlöcbe esett volt”, és újfalusi Szabó Mihály uramat kérte, szabadítsa ki, és cserébe fiát házához bocsátja. Meg is állapodtak abban, hogy a gazda még ad nyolc forintot, egy kucsmát és két „ruházatot” (fehérműt). (A Bodók azonban nem tartották be ígéretüket.)

Adótartozás kiegyenlítése, több más hasonló jótétemény is ösztönözte a kászoniakat, hogy „obligálják” magukat. Érdekes vitát folytatott 1695-ban Mihály Máté uram János Mihállyal. Az előbbi azt ígérte, hogy ha János Mihály szolgálatába szegődik, felmenteti az őrsegből, a strázsálásból és gabonáját is betakaríttatja, az alperes viszont azt állítja, hogy gazdája „az ország adaján kül minden szedő-bedő szolgálatot felfogadott”.

Kisebb lévén a munkaerő-kínálat, a szolga igen keresett személy volt, és emiatt a szék statútuma szabályozta a bérét. A „Szék Constitutiója“ ellen cselekvő Pataki Pétert, „aki érdeme felett való bért kívánt magának”, két forintra büntették. Ugyancsak 1678-ban Mihácz Balázs és István András felsőfalusiak még többet, tizenhét forint bírságot kellett hogy fizessenek, mert „három ruházatot ígérvén” szolgáljuknak, megszegték a széki előírásokat.

Különben Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék statútuma 1712-ben a jó faragó szolga bérét kilenc forintban szabta meg (a jó, de faragni nem tudó hét forintot kérhetett), a jó szolgáló pedig négyet. (Ha más székbe ment valaki és magasabb bérért szegődött el, a tiszt három forintra büntette.) 1729-ben ezt a taplocai limitációt megújították. A visszaélések azonban széki viszonylatban nem szűntek meg, ezért 1745-ben ismét szabályrendelet mondotta ki: „...a legjobb és faragni tudó szolgának fizetése légyen 9 frt, 2 pár ruházat, 1 frt süvegre, 4 véka árpavetés... a nagy szolgálóknak, aki főzni tud, 4 frt, az alább valóknak alább.” Aki ennyiért nem akart szolgálni, vagy aki gazdaként ennél többet ígért, három-három frt bírságra ítéltetett. Érdekes módon igyekeztek a szolgák és egyben az adófizetők számát növelni. Kimondták, hogy ha egy családban két-három szolgálatra alkalmas személy van, aki szolgálatot nem vállal, egyikük adómentes, a többi három-három rénes frt fejadót fizet.

A bér Kászsónszékben nagyjából a statútumban előírtakhoz igazodott, de kisebb-nagyobb eltérések azért előfordultak. A felsőfalusi fiatal Pataki György például „szolgására obligálta volt magát, emberséges emberek előtt, kézit is beadván” és a szentléleki Péter Deák uram „ígért volt neki flor. 7, 6 véka búzavetést, 6 véka árpavetést, két-két ruházatot...” Ez 1679-ben történt. Néhány év múltán, 1686-ban falusfele, Kovács Péter 12 frt-ot, egy ködmönt és egy kucsmát kapott volna, ha szolgálatát el nem hagyja.

Sylvester Istvánnak egy brassói csuklyát, egy véka árpavetést kötöttek ki bérként. 1694-ben Peselneken pénzül 8 firt volt a fizetség, járt hozzá egy köből búzavetés, egy köből zabos árpa vetése, egy tisztességes kucsma, egy csizma. Férfiember Ozsdolára kötötte el magát 1715-ben nem kevesebb, mint 25 firt fizetségért. 1717–18-ban 10-12 firt-os itt-ott a pénzbeli juttatás. Kisebbit Csűrös Jánost három esztendőre (1717–19) fogadta fel a szentiványi páter ugyancsak 10 firt-ért, de járt e mellé ruházat és csizma annyi, amennyit elviselhet. Az 1723-as esztendőben a „szegődség” Jakabfalván a következőkből állott össze: hat firt, két véka árpavetés és egy köből zab, egy tisztességes kucsma, egy fekete és szürkés condra, két ing és két lábravaló.

Sigmond István felsőfalusi pixidarius fiával, Mihállyal együtt szegődött el 1723-ban „huszonharmadfél (22 1/2)” magyar forintokért.

A lányok szolgálatának díjazásáról nem sikerült adatokat találnunk. 1720-ban egy lovat fogtak be zálogul az elmaradt egyesztendei bérért, de hogy az pontosan miből állott, nem tudhattuk meg. A kászoni szolgálólányok keresettek voltak, és jellemző módon a felsőfalusi Koncz Judit háromesztendei szolgálattal tizennégy firt-ot gyűjtött perefernumára. (Vett a hozomány bővítésére ládát, padfedeleket, szoknyát és díszítőtűt. Legtöbbe, hat firt-ba a szoknya került.)

A jegyzőkönyvvezető kászonszéki hites nótárius tucatjával írja protocollumába a szegődség felbontásáról, félbehagyásáról, szolga elmeneteléről, az „aufugiálás”-ról, szökésről, gazdaelhagyásról, obligáció be nem tartásáról, szolgálatban való állhatatlanságról, váratlan távozásról, inaszolga „hivatal”-felmondásáról szóló kereseteket. A felperes gazdák igazolják, hogy annak idején törvényes keretek betartásával fogadták meg szolgáljukat, ők a vállalt kötelezettségeiknek eleget tettek, de több-kevesebb idő múltán a munkavállaló fél megszegte fogadalmát. Követelik, hogy álljon ismét munkába, állítson maga helyébe mást, hasonlót, a „nála nélkül való létit”, a dologtevésből való hiányzást fizesse meg, vagy pedig ő tegye le a „szegődséget”, a szolgálat díját.

Az, aki búcsú nélkül, „számvetetlen” hagyja el gazdája házát, általában követeli a munkában ott töltött napokra járó bérét. Különösképpen ha bizonyítani tudja, hogy elküldötték vagy éppen elkergették. (Van, aki „egy szó szólatlan” megy el, van, akinek gazdája „kivitte a csépet a keziből, maga küldötte el”, „elszidta a házától... azt mondta, vigyen el az ördög a házamtól...”)

Szokásszerű lehetett, hogy a szolga (családja és rokonsága) a bértartozás fejében elfogta és behajtotta munkaadója marháját – ökrét, lovát –, addig tartva magánál, míg a tartozást ki nem egyenlíti. A követelés gyakran megnövekedett, miután a károsult büntetést is kért, néha az adósság

kétszeresét igényelte. Mindez természetesen nem mindig zajlott rendben, és a székbírákra hagyatkozva, hanem vitát, ellenségeskedést teremtve, haragosokat támasztva.

A konfliktusok, főleg a szökések, szegődségfelmondások háttérében sok minden megbújhatott. A kászonfelsőfalusi Bodó Mihály 1716-ban állítja, hogy a szokás és emberség megkövetelte normák szerint tartotta szolgáját, Ágoston Imrét. Ő vallja: „úgy tartotta, hogy mint jó gazda szokta szolgáját tartani, s mindenben jóra tanította...” Ha Bodó Mihály meg is üti a jó gazda mércéjét, a „tisztességes tartás” feltételeit sokan nem tartják be. A szolga, szolgáló kosztját szűken kiszabó, a „lé tartja a szolgát” elvét valló zsugoriság bizonyára sokszor keserítette meg a nélkülözéshez szokottabb kis legénykék életét is. Egyikük 1698-ban említi maga mentségére, hogy Bernád Lőrinc uram „olyan kenyérrrel tartotta, hogy cum venia, még az kutyák sem ették meg”.

Sok lévén a védtelen, gyenge, kiskorú szolga, a bánásmód keménysége, a testi fenytés gyakorisága, kegyetlensége szintén szökésre kényszerítheti a legénykét, a béresinast. 1673-ban Felsőfaluban Szigeti Benedekné szidja s üti szolgáját, 1676-ban Pál István tagadja, hogy „verése, rongálása és fenyegetése” miatt kellett Szabó István fiának, Tamásnak őt elhagynia (a fiú még azt is emlegeti, hogy „enni is nem adott úgy, az mint kívántatott volt”). 1681-ben a szolgáló, 1724-ben az „inas” panaszolja be indulatait nem fékező, a kiszolgáltatottal szemben durváskodó gazdát.

Mondanunk sem kell, az elszegődötteket „tapasztalták rosszaságban”, „rossz viseletben forgásban”, hibázásban is. Ilyen esetekben a verést nem tartották megengedhetetlennek. Miklós Deáknének 1678-ban szeméretveti Becze Tamásné, hogy miért küldte el Anna nevű lányát: „Ha szavát nem fogadta – mondotta –, kéziben volt az pácza, büntette volna meg érette...” Kialakulhatott azonban olyan helyzet, amit a sokat szoktatott, nevelt, büntetett már nem tudott elviselni. Pál István leánya, Ersók 1697-ben nem volt hajlandó Imre Deáknét Impéren tovább szolgálni: „...de inkább az kést magába veri úgy elbujdosik”.

A szolgálósors legembertelenebb velejárójára is van két példa: 1673-ban szolgálólányt ejt teherbe a gazda fia; majd 1684-ben Felsőfalusi Péter Jánost vádolják, hogy kézdiszentléleki jobbágyasszony lányát fogadta fel és „...mivel szolgálója lévén, erőszakot tevén rajta, tőle impregnáltott...”

Az együttes dologtevésben kialakuló, közeli, meleg emberi kapcsolatot szintén megtermi a gazda–szolga viszony. Jeleit hordozzák azok a peresetek, amelyekben a szolgotartó a vádemelő és azokkal hadakozik, akik szolgájára rátámadtak, verték, gyalázták vagy más módon ártalmára voltak.

A gazdájára kezét emelő szolga megítélése viszont oly szigorú, hogy

1676-ban azt követelik, hogy az alperes „meghaljon érette”. A vádlott azal védekezik, hogy ő nem volt „continuus” szolga, sem béres, hanem csak pásztor, idegenebb, távolibb, tehát kevésbé büntethető. Gyakran használják a „kenyérevő szolga” megnevezést, utalva az egy kenyéren élők szolidaritására s a megbántott vagy gyalázott gazda jogos sérelmére.

Az 1712. évbéli széki statútumok elrendelik – a „tisztességes” élet védelmét szorgalmazva –, hogy ha „a szolgál[ja] és szolgálója [valakinek] kihál és ünnepnap is honn nem ül, a gazdája 6 pénzt a bérből tartson ki, ha nem cselekedné, a tiszt a gazdán duplumot exequáljon”. Felsőfaluban csíkköz-mási Potyó Anna vállal munkát, de a Sánta család 1692-ben elkergeti, „kenyeret neki nem ad”, mert „bosszújokrajárt, ha egyszer elment, hol éj-félkor, hol későbben jött elé”. Az „innepnapon” dolgozni nem hajlandó legény, újfalusi Barta Benedek 1710-ben kerül a széki ülnökök színe elé, mert: „...vasárnap, ünnepen és éjszakákon nem akarta magát szolgálásban tartani, imitt-amott járt” (és emellett „30 kalongya haritskáját is úgy csépiette, hogy harmada benne maradt az magnak”). Nem véletlenül énekelték: „Zúg a harang vasárnapra, / Ne várj, rózsám, a templomba, / Szolgálónak nincs vasárnap, / Éjjel-nappal parancsolnak. / Minden vasárnap délután / Nálam nélkül táncolsz, babám.”

A szolgának védelmeznie kell gazdája érdekeit, javait, és vigyáznia kell, mert ha kárt okoz, kíméletlenül levonják béréből, megfizettetik vele. Miként a számadó pásztor felel a keze alá adott állatállományért, a szolga is gondviselője a rábizott lónak, ökörnek. Felsőfalusi Márton Mihályt 1676-ban azért idézik törvénybe, mert András István ökröt „farkassal megszag-gattatá” (rosszul pásztorolta). Büntetik, ki az ökröt „gonoszul elvesztette”, „káré vallotta”, „rontotta”. Egyikükre rábizonyosodik, hogy egy kancának „csipeit letörte”, a társa „mód nélkül való terüvel járt s verte”, kínoztta a jószágot. Az, ki gondosságát, törődését bizonyítani nem tudta, számottevő anyagi terhet, jóvátételt vállalhatott magára. A bérből különben kisebb-nagyobb összegeket más címen is levontak. Káposztásbeli kártételért például 1726-ban két forinttal csökkent a szegődség. Az elvesztett tárgyakért ugyancsak kárpótlás illette a munkaadót. Felsőfalusi Ferencz Györgynek 1677-ben egy „darab lánc” elkallódásáról kellett számot adnia. (Őt különben azzal is vádolták, hogy míg gazdája Brassóban tartózkodott, nem neki szántott, forgatott, hanem saját magának. Végezetül még lopás gyanújába is keveredett, mert gazdája kétvékányi maga természetű gabonára is ráismert az ő telkén.)

A bebizonyítottan enyveskezű impéri (valójában dobolyi) Hosszú János 1685-ben gazdája ládáját felverte, de előbbi helyén is lopogatott, így azután első fokon arra ítélték, hogy füle vágattassék le. Csutak Péterné azért perelte a jakabfalvi Imre Mártont, mert kenyérevő szolgálója lévén,

szekerét lopta el. Patkó Kata viszont bajba keverte önmagát, mert 1713-ban azzal kisebbítette, diffamálta a felsőfalusi Péter Annát, hogy gazdájának négy köből búzáját ellopta. Az ítélet szerint, ha magát jó tanúságokkal nem mentheti, a szolgáló vérdíját, homagiumát kell letennie.

Ennek a rendi státus szempontjából nézve legkevertebb csoportnak a bemutatásánál a kisgazdákhöz elszegődött szolgák helyzetéről vallottak bővebben forrásaink. Az udvarbeliekről, a cselédekről, béresekről sajnos alig szólhattunk, pedig ha kevesebben voltak is, akadhattak olyan kászoniak, akikre illett a dal: „Béres vagyok, béres, / Béresnek szegődtem, / Sej, itt az új esztendő, / Jön a szekér értem.”

III. Föld és ember

1. Falu, tízes, telek, ház

Sokan sokszor írtak arról, hogy mennyire egyedi, szelíd szépségű az a völgy, amely Csík-, Gyergyó- és Kászonszék délkeleti részén, Alcsík és Kézdiszék között hosszan elnyúló, szinte egybeolvadó falufüzérrel díszítetten terül el. Öt település (Feltíz, Altíz, Impér, Jakabfalva, Újfalva) jelenti ma Kászont. Arról ugyancsak többen értekeztek, hogy melyik mikor formálódott külön faluközösséggé. A meggyőző érvek, a bizonyágok azonban még rendszerezhetők és szaporíthatók volnának, annál is inkább, mert szerzőink gyakorta keverik az egyházmegyét és falut, s nem egyszer vetítenek vissza régebbi korba újabb kori lakhelymegjelöléseket.

Ami elemzésünk számára fontos és tanúságokkal alá is támasztható, az az, hogy a XVI. század közepétől a XVIII. század közepéig Felsőfalva, Impér, Jakabfalva és Újfalva alkotta a széket. Valójában tehát Altíz és Feltíz még nem önállósult külön igazgatási egységként, hanem csak Felsőfalva szerepelt mind a kormányzó hatóságok, mind a szék feljegyzéseiben. Egyetlen protocollum, egyetlen perfolvas rögzítése sem említi (1668–1727-ben) a legészakibb települést másként, mint „Felsőfalva”, és hasonlóképpen cselekszenek 1567–1750 között a lustrákat, conscriptiókat készítő hivatalos személyek is. Arra különben már Orbán Balázs is felfigyelt, hogy az 1567-es regestrum és az 1702-es összeírás egyezik abban, hogy Felsőfalvat nevez meg és nem Feltízt említi. Endes Miklós (Csík-, Gyergyó- és Kászonszék lelkes, nagy szorgalmú monográfusa) jegyzethagyatékában olvashattuk azt, hogy a „régii időkben”, még 1702-ben is, Kászontaltíz és Kászontfeltíz neve Felsőfalva volt, és hogy csak 1750-től különböztetik meg egymástól a két helységet. Igen fontos Benkő Károly későbbi tudósítása, aki közli, hogy (Kászont) Al- és Feltíz „öszve vannak kapcsolódva, egy a határok, csak két külön bírójok lévén, csupán avval különböztetődnek egymástól...”

Valójában tehát igazgatásilag vált külön a két „falva”, gazdasági együttessként, szövetségként továbbra is őrizte hajdani egységét. (Talán túl könnyedén szólnunk néha a tízesek önállósulásáról, új község születéséről. Igazából meg kellene gondolnunk, hogy az nemcsak önálló vezetőséget, hanem – az esetek többségében – új adózási egységet, új teherviselési alapot és főként új birtoklási közösséget is jelent. Az osztódáskor osztódnia kell a közerdőnek, közlegelőnek, az esetleg még meglévő nyilas szántó-

beli és szénafüveli részesedésnek. Újjá kell szerveződnie két faluvá váláskor mindkét határnak, hiszen külön ugart és nyomáshatárt kell teremteni, a csordahajtást, pásztorlást megoldani és így tovább.)

Bizonyára volt a falvaknak valaminő optimális mérete (lélekszámban, termőföldben stb.), amely az adott kormányzási rendszer és gazdasági technika mellett vidékenként a legmegfelelőbb volt, és ezért az emberek a túlméretezettséget önszabályozással, osztódással, új lakótelepet alkotó kirajzással akadályozták meg. Jellemző, hogy Feltíz családlétszáma 1750-ben a szétválás ellenére 101, a legnépesebb igazgatási egység tehát Kászsonban (Impér 78, Jakabfalva 86, Újfalva 94), jóllehet ekkor már külön tartják számon a 61 családot tömörítő Altízt. (Az 1750. évi összeírásban a mezőgazdasági területből egy-egy családra eső birtokot, a telket, jószágot, a két „tízes”-falv lakóit különvéve tüntetik fel. Lehet, hogy „egy a határ”, de külön írják a kinek-kinek részibe jutó földet, hiszen a conscriptori a megadózatható jószág mennyisége érdeklí csupán.) Elgondolásainkat igazolja az a falujegyzőkönyv, amely Al- és Feltíz ügyes-bajos dolgait 1775 és 1821 között együtt tárgyalja és tanúsítja, hogy a hajdanvolt Felsőfalva gazdasági, határozathozatali, intézkedési egységként, tehát faluközösségként tovább élt.

Jegyzőkönyv, ezúttal a széki, 1669. április 30-án, egyetlenegyszer említi Nagykászont. Így nevezik Felsőfalut és Impért, majd később Feltíz-Altíz-Impérfalva együttesét. (Az olvasó találkozhat Kiskászson névvel is. Ez a település Jakabfalvától délre, Kézdiszentlélek mellett helyezkedett el s ennek igazgatása alá is tartozott.)

Az otthont nyújtó völgyi falvak – mint általában a többi székely comunitás – a könnyebb igazgatás, szervezés kedvéért tízesekre voltak felosztva. Talán nem fölösleges számba venni ezúttal tízeseinket. Kászonal-tíz falurészei: Csáburd, Bodók utcája, Vízmejjéke és a Gálok utcája. Orbán Balázs még Kővárt említette Csáburd mellett. Kászonzeltizen Endes Kővárral kezdi a tízesek felsorolását. Ezeket követi Veresszer, Pápa-oroszága, Veresmart, Mezőáltal és Gyöngyös. Vámszer Géza 1938-ban ugyanazokat a tízeseket találja itt. Szól azonban Dormány utcáról. „Ez utóbbi – írja – valószínűleg a Bacău megyéhez tartozó Dormány (Dăr-mănești) faluból ideszármazott lakosokról ered.”

Impér tízesei: Fenyőalja, Vízága, Tekerő, Bakmáj, Feketerév, Hadnagy utca és Doboly. Ez utóbbi különállóbb volt. 1712-ben már előfordulnak ilyen szövegrészek a protocollumban: „Kászonimpérfalvában alias Dobolyban” vagy „Doboly felett való föld” és így tovább.

Jakabfalván volt Alszeg, Tolcson, Buta, Borvíz-patak és Gubás-pataka (ezt Vámszer Géza említi).

Újfaluban régi tízesek Felszeg, Középszeg, Alszeg, Ajnád, Veresmart (Veresvész) és Hermánszeg. (Azt, hogy a tízesek nem mindig szilárd kere-

tek, tanúsítja az is, hogy itt később 16 tízest szerveztek, amelyek mindenikébe mintegy harminc család tartozott, élükön tizedessel, tízesbíróval.)

A tízes (szeg, szer, néha utca) névvel megnevezett nagyobb falurész 47 csikszéki községben napjainkban 431 volt és ezek is út, utca, piac, tér, kert elnevezésű összetevőkből állottak.

A tízesek eredete, majd szerepe az új falvak alakulásában hosszú ideig eltakarta a kutatók elől mindennapos, sokszázados funkcionálását, a legkisebb szervezési önállósággal rendelkező falurész, alegység, társadalmi alakulatként való működését. Részletesebben mi sem kíséreljük meg itt a tízes rendszer elemzését, de annyit jeleznünk kell, hogy a faluközösségekben egymáshoz kapcsolódó kászoniak e kis autonóm formában jogok és kötelezettségek hordozóivá váltak. A tízes birtokolt, főleg erdőt, szénafüvetket, helyesebben a community a jobb kezelhetőség kedvéért osztotta meg a tízesek között a közjavakat, hogy azok továbbadják – igazságos mértékkel mérve – tagjaiknak. Felsőfalusi, újfalusi adatok 1698–1712 között tanúskodnak arról, hogy az egy tízbeliek össze-összegyűlnek a „tízes képiben”, a tízes számára pénzt vesznek kölcsön, azért a tizedes felel, és az ő marháját „fogják be”, ha késik a tartozás kiegyenlítése. 1696-ban Felsőfaluban a bikatartást szervezi a tízes; adóügyekben szorgoskodó mellé állít embert, közmunkákra rendel ki dolgost, fuvarost, és még a fogoly őrzésére is egymást váltó sorrendben jelölik ki a tízeseket, s ha ők nem járnak el kötelességtudóan, egyetemlegesen felelnek, és a széki tiszt a „tízest” bünteti meg.

A falu lakóterülete tehát különböző nagyságú tízesekre tagozódik. Van azonban a community-nak még egy kisebb szerkezeti eleme, amely már nem közösségi alakulat, a telek. Más szóval: jószág, örökség, házhely, bennvaló, belsőség, belső fundus, üléshegy, élet vagy ritkábban sessio, antiqua sessio. Az ősi jelző a telek szó, valamint több periratbeli észrevétel emlékeztet arra, hogy a falutagnak régebben a faluközösség osztotta, adományozta, engedte át pénzért vagy szolgáltatásért ezt a részét a belterületnek. Pataki Györgytől és Bodó Mihálynétól például 1690-ben maga a királybíró kívánt megszerezni egy darab bennvaló helyet, de Impér mint faluföldjét magának követelte vissza.

A beltelek természetesen adásvétel, ingatlanforgalom tárgya volt. A szintén impéri Bodó Pál 1690-ben örökösen adott el egy darab jószágot, de említhetnők még sok olyan kászoni nevét, aki elárúsította sessióját, vagy olyanokét, akik megosztottak, foglaltak, cseréltek, per útján szereztek bennvalót. A telek ára sokszor magasabb volt a vártnál, s ennek az is az oka, hogy a sessióhoz jussok, közföldbeli részesedések, hajdan (nem is olyan régen) nyilas osztáskor kapott szántók, erdőlési, kaszálási, legeltetési jogosultságok is hozzátapadtak. 1714-ben Jakabfalván a belsőség vezetője követelt egy darab földet is, mert az a pénzzel szerzett fundusnak já-

ruléka, tartozéka, appertinentiája. Ugyanabban az évben az újfalusi perlekedőknek fel kellett sorolniuk a „jósághoz tartozandó jóságokat”. A kozmási Szóts Tamás juhait 1718-ban behajtották az erdőről, ő azonban ezt megfellebbezte, miután újfalusi telke volt, tehát „residentiás” lévén, a közlegelőknak szintén haszonélvezője. A telekforgalmat ilyen okok miatt is szabályozta törvény, országgyűlési határozat. A gyulafehérvári diéta például 1679-ben elítélte azokat, akik „valami kevés fundust vesznek és annak alkalmatosságával egész falunak határit, mezeit, erdeit élik”. Mások valami kevés belsőséget zálogosítanak, azt öt-hat felé osztják, hogy inkább „élődhessenek” az őshonos, a jogosult falutagok határára.

A telek azért is több részre osztható, mert tágas. Az állattartás külterjes formái a lakhelyek melletti nagyobb „baromudvart” követelik meg, s már csak azoknak a csonkítása is újabb házhelyet kínál. A szoroson egymás mellett épült házakból és szalagszerű utcákból álló megszokott faluképet nem árt felednünk, ha a régít akarjuk felidézni. Jellemző, hogy Csíkban a XVIII. században „faluközi” gyepet, hompot szántanak fel, legeltetnek több communityban. Egy-egy faluközösségnek pedig szokásos bevételi forrása az „intravillanumbeli particulák”, házhelyek áruba bocsátása.

Az önkényes, hatalmaskodó „felfogások”, bekeretések szintén arra valának, hogy Kászonban nem voltak szűkre szabottak a telkek. Ezt a feltételezést sugallják a jóság különválasztásáról szóló adataink is. Jakabfalván például 1693-ban az apa a fiával nehezen fért össze, ezért kívánta Szilveszter Mihály, hogy Balázs „menjen ki a jóságból és építsen másutt”. A székbírák döntése azonban úgy szólt, hogy mivel régi, ősi telek a Szilveszter-bennvaló, a fiú nem köteles kimenni belőle, hanem „mérjék ketté a jóságot” s együtt építsenek a fiataloknak egy házat, fűstházastul, mindenestül. Impéren 1684-ben egy belső jóság felső részét határolták el, majd pedig azt a fél telket osztották kétfelé.

A kászoni falubeli település, épületelhelyezés formáit vizsgáló Kós Károly a néprajz számára becses adalékokat szolgáltatott, a historikusokat pedig értékes megfigyelésekkel gazdagította. A szálláshelyépítés és a társadalom kapcsolataira figyelmeztetve fedte fel, hogy Kászonban egyes utcákat egy-egy családról neveztek el, valamint azt, hogy a telekszétmérések során „nemzetségi” telkek sajátos együttese, „zsákutcák” keletkeztek. A „megszálló család háza – írja – valamikor tágas telek mélyén épült, majd a fiaknak házasságukkor ugyanezen teleknek az ősi háztól az úthoz való kijárat két oldalán építettek házat. A leszármazottak közül később ki-elkertezhette a közös telekből a saját háza körüli udvarrészt, meghagyva azonban közösben a kaputól az ősi házig terjedő sávot nemzetségi bejáró utcának. E nemzetségi utcának aztán a főutca felé többnyire még most is közös kapuja van.” A telekosztódás feudalizmus kori, majd későbbi szakaszai természetesen nehezen nyomon követhetők, nem könnyen szétvá-

laszthatók, a közelmúlt és a jelen mindenesetre őriz és másol valami ősit, tárolja a századokat átélő otthonteremtő kultúra régi formáit, módozatait.

Ezek a telekegyüttesek, utcából benyíló zsákutcagócok a szomszédságnak atyafisággal erősített kis halmazai lettek. Sajnos a kölcsönös segítségnek ezek a rokoni-szomszédi bokrai a torzsalkodásnak is fészkeivé válhattak. A szoros egymásmellettség „határ”-vitákat, más ellentéteket éppúgy szült, mint a szolidaritás szép megnyilvánulásait. A régi települési rendnek viszont megváltói az őket rögzítő periratok. 1690. július 10-én például az újfalusi Csobot családbeliek állnak a széki bíróság elé, mert gondot okoz az, hogy olyan közel lagnak egymáshoz, „hogy az kapujok is majd egybenyílik, az házok is csaknem egymást érik”. Felsőfaluban 1676-ban Csűrös Máté Csűrös Pállal civakodik „egy kijáró út felől”. Újfalusi Nagy Miklóst „egy bejáró utca miatt” perlik 1690-ben. A megosztott atyafiak között Felsőfaluban 1669-ben támad vita a több mint harminckét esztendeje használt „vízre járó út” miatt. Ugyanott 1695-ben a szintén megosztottak perlekednek a „kijáró ösvény” ügyében. Jakabfalván 1714-ben az „egy fundusról való” jószágot kétfelé osztották, de egyikük „kijáró út” nélkül maradt. 1712–21 között van olyan, aki jószágához kerteli telekbeli szomszédja „kijáró utcáját”, a másik erőszakkal tart ajtót és kaput, még pajtáját is elhányva belsőségbeli társának, míg a harmadik cöveket leverve „fogja el”, teszi járhatatlanná a zsákutcából „a falu közönséges utcájára” vezető térséget, mondván: az felesége öröksége.

A kis- és nagykapuknak gyakori említése árulkodik arról, hogy a kertet igyekeztek elkertelni, különválasztani. Kaput, kapulábat, kiskapu támasztóját teszik szóvá a perlekedők, és a nótárius gyakorta jegyzi fel, hogy valamilyen esemény kinek a kapuja, esetleg „utcakapuja” előtt történt.

A telkeket elsősorban egymástól, a falu utcájától zárták el a kerítések és nyitották meg a kapuk. Szükség volt olyan kiskapukra is, amelyek a vízhez járást, hegyre kijutást tették lehetővé a jószág, a belsőség lakóinak. Felsőfalusiak „egy hegyre járó kűs kapu” dolgát beszélik meg 1676-ban. Itt az teszi még összeszövődöttebbé a problémát, hogy „az jószág, az kire kilépnek az kapun, osztatlan köztök”. Ugyanott 1709-ben Aczél György egyszerűen azért vágott ki tíz karót s nyitott kaput a szomszéd telekre, hogy marháit éjjel-nappal ott legeltesse.

Szívesen keresnők a jegyzőkönyvekben a szépen faragott székelykapukról szóló híradásokat. Ilyenre azonban nem találtunk. A felsőfalusi Lázárkúria kapuja deszkás, egyfelé nyíló, s mindössze azt látják 1715-ben említésre méltónak az összeírók, hogy mind anyaga, mind a két kapuláb „alá való”, nem sokat érő. A csűrös kert bejáratánál található viszont: „...tisztes tölgyfából csinált régi öregh kapuláb, azon alkalmas két kapu, a tetein galambbúg, azon romladozott sindel.” Ugyancsak galambdú-

cos a XVIII. századból napjainkig fennmaradott (egykori székely porta előtti) feltízi kőkapu jelezve, hogy a módosabb telkek bejáratán nemcsak az ácsok munkálkodtak.

A belső jószágokat elválasztó kertek (kerítések) 1677-ben „sövénykertek” lehetnek, hiszen akkor és a későbbi években is sok szó esik a kerítés karóiról, „támaszairól”, arról, hogy „levágják”, „levonják”, „lyukat vágunk” rajta. A „közkertesek” felosztották egymás között az elhatároló válaszfal építését, kinek-kinek gondja lévén a maga részének karbantartása. István Péter impéri lakost azonban 1717-ben azzal vádolja Mátyás István, hogy a közkertet, „melynek egyik része őkegyelmét illette volna, hogy feltegye”, ő maga tette fel, „melyből őkegyelme őt támaszt kivágott s általhánta jószágomra...” (Az udvartér bővítése nem csupán hamissággal, foglalással történhetik, van, aki 1682-ben Felsőfaluban udvarért kenderföldet, szénafüvet ad.)

Vízifürészen metszett deszkájuk volt ugyan a kászoniaknak, de az sokat érő lehetett, mert kerítésállításnál nem említik. A Lázár udvarban 1715-ben a csűrös kertet „alkolmas támaszos sövényből csenyált lézsás kertek” fogják közre, s van a káposztás kiskertet védő, „lécből való, jó gyalog” kert is. A tubákos kertecskét az utca felől „söventből való támaszos, lézsás kert,” az udvar felől pedig „jó, új, lécszes fedeles kert” védelmezi. A deszka- vagy léckerítés megoltalmazását szolgálta a széles zsindegyfedél, s ezt formája miatt sátorosnak is nevezték. Említettük, hogy 1682-ben a Lázár udvarház kiskertjét „sátor kertbe” kellett volna tennie Lukács Gergelynek. Felsőfalusi bennvaló dolgában pedig 1688-ban kéri számon azt a régi ígéretét Péter Mihálynak, hogy „annak az helynek olyan kertet teszen ott, fedelest, hogy életheig ne legyen gondja reá”.

Az egymás melletti telkek gazdái oly módon építkeztek, tevékenykedtek, hogy szomszédjuknak ezzel kárt ne okozzanak. Aki vétett a szoros egymásmellettséget szabályozó normák ellen, azt a falu vagy a szék bírái elé idézték. Pajtát például úgy kellett állítani, hogy a tetőzetről lecsorgó csapadék, a „csepegés” ne a más jószágára folyjon. A jakabfalvi Gergely Mihálynak 1716-ban több oka is volt panaszra Veres Gergely ellen: „...magam jószágáról – mondja – az inctus jószágára átaljáró kapumot elfogta, az maga jószágán járandó vizet is az enyimre bocsátotta... egy istállót pedig oly helyre rakott az inctus, hogy az előkertem megveszett miánna, beléjövén a ganélé.”

Szépítették tehát az előkerttel, kiskerttel, virágoskerttel a telket, a jószágot, de gyakran lakó- és gazdasági épületekkel, otthonosságot ajándékozó bútorzattal is maguk gazdagították lakhelyüket. „A fellebb megírt jószágra – vallják 1668-ban – peniglen közönségesen építettünk egy házat kamarástól és fűstházastól, ereszesztől, abba kemencét, asztalt, padot és pohárszéket, fogasokat és ajtókat, építettünk azon külyül egy csűrűt, két is-

tállót, salva honore disznópajtákat, kerteket és kapukat, kapulábat...” Szívet melengető a fészekrakó kászoni szorgosság, munkálkodás e példája. Sokaknak azonban nem könnyen sikerül az önálló, magukénak mondható szállás megteremtése. Van, aki „más háta megett lakik”, zselérlakásban húzódik meg, vagy éppen házbért fizet a feje feletti födélért.

Forrásaink a XVIII. század elején többször említenek házajtót, vas vagy fa ajtósarkot, kolcsos házat, záros ajtót és lakatot, tanúsítva, hogy oltalmazni kell az otthont. Ablak is van a házon, mégpedig néhol üvegből is, hiszen 1715-ben betörik, amit nem cselekedhetek volna, ha csigolyával font ablakrács vagy más valami nyit utat a fénynek. Ugyanabban az évben lantornás ablakokat többször is emlegetnek („ezen háznak két ablakja jó lantorna ablak”).

A padlásteret tárolásra, ritkábban használt tárgyak, portékák, bonumok elhelyezésére is használták, de „híjúnak” nevezték, mintahogyan ma is úgy emlegetik. A pince már több fejtörést okoz a népi építkezés vizsgálójának. A földesúri ház alápincézett (van a szoba alatt „kőből kirakott mésszel egy jó pince”), de van még „régii üdöböl való pince” is azon belül, s rajta „fenyődeszka ajtó, fa hevedere vassorkokon forgó, azon vasretesz, reteszfővel együtt, jó lakattal együtt”. Felsőfaluban 1686-ban Keresztes István – minden bizonnyal – külön építi a közös telki kerítés mellé a pincéjét, méghozzá fedeles, tetőzetes építményt. (Ezek lehetnek sajátos rendeltetésűek, például söröspincék is.) Szabó Jánosnak 1774-ben Impéren van „szalmafödél alatt való háza, füstházzal, kamarával és színpincével edgyütt”. A „színpince” elnevezés gyaníthatóvá teszi azt, hogy nemcsak „vermek”-ként szolgáltak nehéz időkben a portékák rejtekéül, hanem a ritka csendes, nyugodalmas időkben is használták a földbe ásott, sajátosan megépített pincéket eredeti gazdasági rendeltetésük szerint.

A fedél magas, sátorosan borul rá a házra. Sokszor emlegetik „a jó szalmafedeles” épületeket, de igen a zsendelytetőset is. Felsőfaluban 1683-ban a Damokos örökségben van „sendeles” épület. A zsendelykészítés, zsendelyezés szerszámai is fel-feltűnnek iratainkban. Az impérfalvi Tóbi István és Péter Deák 1687-beli civakodásának a tárgya például „az szendelező szekerce”. Az 1627. évi árlimitációban a „kászonyi sendelyt” is föl-sorolják, s rossz minőségű nem lehet, hiszen a zetelakival egy árkategóriába sorozzák. Formáját nézve nagyobb alakú, hossza feltehetőleg három arasz, szélessége pedig „egy hivelykes tenyéryni”. (A zsendelykészítők 36 versszakos dicséretét különben oroszhegyi Mihály Deák 1655-ben írja meg, lelkesedve azokért, akik „az házat kívül meg-fedik sendellyel”.)

Maga a lakás rendszerint ereszesztül, füstházastul, szobástul, kamarástul együtt volt a kászonszéki embernek a belső jószágon épített otthona. Századokat átvészelt „műemléke” Impérnek András Pál 1678-ból való háza, amelyben két szoba és egy kamara is helyet kapott. Egyetlen lakó-

terű – egyosztatú, egysejtű – parasztháztípusra forrásainkban egyszer sem bukkanhattunk rá. Szólották azonban az ereszről, amelyet az esőtől a tető óvott, s deszkázott, de mégis nyitott teret kínált a munkálkodó családtagoknak. Mögötte nyílt ajtó a fűtházba (tüzes-, majd küsházba). A fűtés, a füst gondját ez a kisebb szoba vette át meleggé, tiszta levegőjüvé téve a lakó-, a nagyszobát.

A jegyzőkönyvek gyakran emlegetik a „fűtház”-at. Egy ízben, 1684-ben Impéren mondanak ehelyet „tüzesházat”. Szerepéről sok mindent elárulnak a helyiségre mint szintérre utaló hivatkozások. Zártságát tanúsítja, hogy valakire az ajtóját rárontják; szerszám-, eszköztároló funkcióját az, hogy el-eltűnik valami belőle. Az említésre méltó és elgondolkodtató az, hogy még borjakat is tartottak ott. Impéren pedig 1717-ben Ferencz István panaszol András Jánosra: „...egy fedél alatt lévén házunk – mondja –, a magam fűtházamból juhaimot kihánta és elfogta tőlem.”

A kamarát abban az összefüggésben emlegetik leginkább, hogy feltörték, felrontották, s még olyan szóbeszéd is járta 1684-ben az impéri Bálintnéről, hogy Siket Mártonné „kolcsos kamarájába bément, onnét költségét vitte el”. (Márciusban mondják, de disznóöléskor történhetett, ha nem rágalom a vádaskodás.)

Újfaluban és Felsőfaluban jegyzőkönyveink 1683–1725 között beszélnek sütökemencékről és sütőházakról. Feltételezetten külön, a lakóházzal szemben, a Lázárok telkén lévőt „szín”-háznak nevezik. (Az ereszből nyílik, béleletlen, fenyődeszka az ajtaja és van benne sütökemence, három dagasztótekenő, egy „sütőlapát”, két szita.)

Kászon nem gabonatermeléséről híres tája Erdélynek, mégis 1676 óta emlegetik a gabonásházakat. Igaz, módosabbak, egyházhelyi nemesek telkén s természetesen a Felsőfaluban levő Lázár-kúria udvarán állókat. (Előtte tornác, cserefa grádics volt, alsó-felső padlása pedig „fenyőfából való fűrészeszkák”-ból készült. Funkcióját „vastag” deszkából ácsolt hat „öreg szuszék” is jelzi, valamint az itt tárolt gabona, liszt és sok egyéb termék s élelmiszer.)

Mondottuk, hogy régen a telek széltében-hosszában tágasabb volt, és ezt az állattartás is megkövetelte, miután a marha, ló, juh, sertés félrideg tartása az udvartérből sokat lefoglalt. Az ún. kettős udvarokról a néprajzosok mondtak igen lényeges, fontos dolgokat. Az istállózó állattartás elterjedt már a mi korszakunkban, de a lakóépület előtti udvarban állások, színek, pajták, árnyékok tetőzete alatt sok háziállat sok időt töltött az év hűvösebb hónapjaiban is. Domokos Máténak 1692-ben Felsőfaluban van istállója és emellett „baromkertje” is, ahonnan hitelezője három darab marhát akart elhajtani.

Istálló, mint mondtuk, igen sok volt mindenik kászoni faluban. A perlekedők szavaiból megtudhattuk, hogy talpfákra rakott, gerendákból

ácsolt. (Ezért „hordhatott” el 1724-ben Felsőfaluban Balás Máté egy istállót falusfele jószágáról.) Az istálló különben fedett, elrekesztett, záros; ajtójáról, deszkázott voltáról szintén említést tesznek néha a kászoni perlekedők. Az udvari leltár 1715-ben bővebben is szól a barom- s lótartó épületekről. „Az udvarkapun belől jobb kéz felől – írják – jó szarvazás, jó szalmafedél alatt, fenyő bornafából felrakott jó istálló; onnan jó tágas eresse; kétfelől való jászlya; egyik felől jó új fogas; három fenyőgerendán álló lécből való padlása...” A földesúri és a népi építészet egybefonódásáról írott meggyőző érvek arra ösztönöznek, hogy feltételezzük: a helybéli mesterek és a háziiparban otthonos kászoniak dolgoztak az „udvarban” és épületein; ezek a Bethlen Gábornak is tetsző „székely módra” csinált istállók a szabad- és jobbágyrendi állattartóknak is alkalmas mintaként szolgáltak.

A csűr szerepét a gazdasági épületek együttesében nem kell vázolnunk. Gyanítani lehet, hogy az istállótól elszakítva, külön szinten húztak fel ilyen termés-, takarmánytároló épületet. (Azért is gondoltunk erre a lehetőségre, mert több ízben szó esett csűrbontrásról, költöztetésről, anélkül hogy hozzá tartozó istállóról, állattartó pajtáról említést tettek volna.) Különben régi csűr megmozdítására is sor kerülhetett, hiszen az fenyőszál fából, gerezdesen volt vastagabb gerendákra, talpakra felrakva. Jakabfalván például 1726-ban az anyai jószágról „elhordott csűr”-ről mondták, hogy az al- és felperes becsültesse meg, hogy a boronák közül hány szál egyenértékű egy újjal. Újfaluból (1684-ből) való az a tanúságtétel, miszerint: „...mikor Pál László az csűrt felkeresztezte, akkor is János László odaérkezvén, beljebb akarta az talpát vonatni.” (Megegyeztek ugyan, „de más talpat is csinált az talp mellé [...] ékekkel szegezte oda”.)

A csűrben, a csűrközben kézicséppel verték ki a szemet a gabonából. Nem tudjuk, ideig-óráig vagy hosszasan, de tartották is ott a búzát, árpát. 1687-ben a csűrből lopott árpát vitte el párnahéjban a tolvaj.

A Lázár familia csűrje a tágas csűröskert közepén áll. Jellemzői: a jó magas szarvazás, a szalmafedél, az, hogy fenyőboronákból felrakott, két ajtaja vassarkokon forgó és vasreteszes.

A csűr tetőzetének oldalirányba való meghosszabbításával alakították ki a kászoniak az úgynevezett csüri árnyékot, azt az építményt, amely fedetten és bekerítetten marha-, juhórzó állás, szín, pajta szerepkörben volt használatos. Felsőfaluban Bernád Lőrinc János Deák uram jószágára ment 1678-ban és kihányta csüri árnyékának támaszeit. Kárt akart tenni, haragjában rontotta le ezt a rideg marhák számára oltalmat kínáló pajtaszerűséget vagy szerszámtartót, esetleg szekérszint.

Az „árnyék” önállósultabb építmény is lehetett. Építése, elfoglalása, lerontása, elhordása miatt többször kerültek szembe egymással osztozkodó

atyafiak, szomszédok, falusfelek. Újfaluban Péter Mihály 1688-ban egy bennvaló helyből kertelt magához egy darabot, és úgy tűnik, a kerítés melletti árnyékot is (a lúdpajtát azonban „hányja el onnét”, mondják bírái, mert az sem az ő telkén épült).

Jóllehet a sertések rideg tartásmódjáról bőven van tanúságtételünk, ólaik, pajták a XVII. század derekán már ott állanak a kászonszékiek udvarában. A „sertés marháknak pajtájára” Felsőfaluban 1679-ben ajtót tesznek, van benne vályú, és mi több, „padlásokat” is visznek el belőle. Nagy Szilveszter udvarát 1681-ben „arbiterek” szemlélik meg, és arra kötelezik a gazdát, hogy „a kapun belől az mely disznópajta vagyon, annak keressen másutt helyet...” Impéren 1684-ben úgyszintén az udvarból (gondoljuk, a kettős udvarnak az első, állattartó részéből) visznek el egy disznóknak való ólat. A Lázár udvarban a gabonásházon felül van egy szalmafedeles, „fenyőfa bornából csenyált disznópajta”. Kútról, külön szekérszínről, árnyékszékről stb. csak a Lázár-inventáriumban vannak adatok.

2. Családszerkezet (család, telek és ház)

Az, aki a történeti társadalomban alakulatokra, embercsoportokra figyelmez, és még inkább az, akit a közösségek sorsa foglalkoztat, örül, amikor forrásanyagában rokonsági rendszerekre, családformákra utaló adatokra, kérdésekre bukkan. Az előző fejezetben (telket, házat említve) mi is kedvvel időztünk el a kászoniaknak otthont, lakhelyet, termelési bázist kínáló jószágok, üléshelyek tájékán. A rokonsági bokrokra épülő faluban, tizesben, szegben, zsákutcában megbúvó telken, session tanyát verő családot szeretnők a következőkben tovább, még mélyrehatóbban elemezni. Teljességre sajnos nem törekedhetünk, hiszen tárgyunk, a família kicsiny és mégis oly sokrétű viszonyrendszert sűrítő kisközösség. A család helyét és szerepkörét tekintve önálló és zárt, vérségi és házassági kapcsolatok révén egygyé forró, a közös munkában, létfenntartó dologtevésben, együttes vagyongondozásban társuló, ősi formáció, törvényekkel, szokásokkal körülbástyázott tartós intézmény. A következőkben – kiaknázva a források kínálta korlátozott lehetőségeket – mi csupán a kászoni család összetételéről, telekhez, házhoz, életformához kapcsoltságáról tudunk néhány szót szólni és táblázatokba sűriteni azokat a jelenségeket, amelyek kvantifikálhatók.

Az 1643-as esztendőben Lázárfalván jegyezték fel a kászonszékiek szabadrendieket és beírták egy „lustrába” a családfőt, az „adulti” rovatba a felnőtt fiaikat, a „pueri” („qui non praestant juramentum”) rubrikába a

gyermeket, de jelezték az unokát, öcsöt, vőt, sógort is. Családszerkezet-analízishez bizony ez még nem elég, hiszen a nőket például meg sem említette. A katonai érdekeket szolgáló összeírás azonban az akkor még járti tanuló jövődóbeli katonaiígéretet is leltárba foglalta, s így a primipilus és pixidarius családok férfi tagjairól bőven szólván, valamit a família egészének struktúrájáról is elárult.

15. A kászoni család férfi tagjai 1643-ban

	Felsőfalva		Impér		Jakabfalva		Újfalva		Kászón	
	%		%		%		%		%	
Családfő	95	33,93	71	36,60	56	35,00	58	36,48	280	35,31
Felnőtt fiú	41	14,64	37	19,07	25	15,63	28	17,61	131	16,52
Gyermek	85	30,36	62	31,96	50	31,25	61	38,37	258	32,53
Unoka	16	5,71	12	6,19	9	5,63	7	4,40	44	5,55
Öcs és gyermeke	31	11,07	11	5,67	13	8,12	5	3,14	60	7,57
Vő és gyermeke	11	3,93	1	0,51	7	4,37	–	–	19	2,40
Sógor	1	0,36	–	–	–	–	–	–	1	0,12
Összesen	280	100,00	194	100,00	160	100,00	159	100,00	793	100,00

A falvak közötti eltérések nem számottevőek. A vő Jakabfalván és Felsőfaluban költözik gyakrabban az asszony családjához. Az öcs szintén az utóbbi faluban marad szívesebben együtt bátyjával. Meggondolkodtatón sok a táborozásra már alkalmas, hittel a katonáskodásra elkötelezett, de apja fősege alatt maradó fiú. A kisebb – feltehetőleg húsz év alatti – gyermekek majd egyharmadát teszik ki a családbeli férfinépességnek. Az 1643-as kászoni lustrában szereplő lófő, gyalog és solymár famíliák között több a még osztozatlan vagy inkább teljesen szét nem váló család, amelyben ott található egy-egy kisebb fiútestvér vagy a felnőtt fiúgyermek is.

A szokott forma azonban a kiscsalád. Szülők és gyermekek, esetleg öregsülők, nagypapa és nagyanya. A lustra készítője az egymás után felsorakoztatott testvéreket külön veszi számba, jelezve ezzel, hogy különységnek tekinti őket. Hadd mondjunk példákat. Felsőfaluban három Sánta fiú, Ferenc, Mihály és János, primipilusok, egy-egy fiúgyermek édesapjaként élnek szétváltan. Impéren a pixidarius Balás nemzetségben ezt a

helyzetet találták: Barabásnak két nagy fia, Ferencnek egy nagy és két kisebb, Tamásnak, Pálnak és Jánosnak pedig egy-egy kisfia van, mind külön családban élők. Jakabfalvan az István nemzetségbeli Péter, György, Mihály és Márton él önálló családi életet, s mind fiatalok, hiszen fiúgyermekük is kicsik még.

A nagyobb, több generációt, sokféle családtagot összefogó formánál inkább elidőzünk, még ha számarányát tekintve ritkább is ez a típus. Nézzük a felsőfalubeli variánsokat. Tamás János egy felnőtt fiúval (igaz, deák), két öccsel (egyiknek három fia van) alkot egy famíliát. Balás János hozzátartozói: két kisfia, egy kisöccse és két nagy testvére. Hatan vannak tehát, s ebből három felnőtt férfi. Balás Mihály gyermektelen, három öccsével lakik (egyiknek három fia van, a legnagyobb kilencéves). Koncz János (kisgyermekes) sógorával fog össze, akinek két nagykorú fia van.

Érdekes az impéri Marton György családja. Ebben öt nagyfiú él az apa mellett. Péter György két nagy- és egy kisfiával, négy fiúunokájával lakik közösségben. A jakabfalvi Lőrincz János négy fiúgyerekes öccsével társultan él (neki egy kisfia van).

Az újfalusiaknál Szabó Mihály és Tima Máté három-három nagyfiával, Szabó Benedek két felnőtt fiával és unokáival, Kajcsa Máté öccsével, Illyés András két fiatalabb testvérével alkot egy kisközösséget.

A nagycsalád szót óvatosan nem használtuk, jöllehet eléggé népes famíliákról szóltunk. Tettük ezt azért, mert a nagycsalárendszer szoros együttélési normákat is föltételez, és minket a lustra csak a szerkezet, az összetétel felől informál. A még együtt lévő testvérek, a még meg nem osztó apa és több, már házasember gyermeke azonban bizonyára meghaladja a kis- vagy törzscsalád kategóriát.

Kétséget nem termő, örömteli bizonyosságot sugalló viszont a sok-sok különböző korú fiúgyermekről szóló múltbeli üzenet. (A táborozásokat, a járványokat soha másként átvészelni nem tudta volna ez a népcsoport, ha nem vállalja természetességgel és kedvvel a gyermekáldást.)

A 280 összeírt szabadrendi családfőnek 389 fiúgyermek van. Megosztásukat a következő tabellával szeretnők érthetőbbé és elemezhetővé tenni.

16. A fiúgyermek száma családonként 1643-ban

Fiúgyermek	Felsőfalu		Impér		Jakabfalva		Újfalva		Kászon	
		%		%		%		%		%
Nincs	27	28,42	19	26,76	16	28,57	11	18,97	73	26,07
Egy	34	35,79	23	32,39	19	33,93	17	29,31	93	33,21
Kettő	19	20,00	15	21,13	10	17,86	20	34,48	64	22,86
Három	8	8,42	11	15,49	9	16,07	8	13,79	36	12,86
Négy	6	6,32	2	2,82	1	1,79	2	3,45	11	3,93
Öt	–	–	1	1,41	1	1,78	–	–	2	0,71
Hat	1	1,05	–	–	–	–	–	–	1	0,36
Összesen	95	100,00	71	100,00	56	100,00	58	100,00	280	100,00

A lófők és gyalogok helyzetét külön nem tüntettük fel. Valamilyen eltérést keresve azonban a két rétegbeliek között, arra figyelhetnénk fel, hogy a lófőknél ha nem is sokkal, de több a fiúgyermek. A primipilus apáknak ugyanis átlagosan két „sarjadék” viseli a nevét, míg a pixidariusok csak 1,75-ös mutatóval dicsekedhetnek. Nem lebecsülendő átlag az övék sem, és talán nem érdektelen, hogy a módosabb lófők még szívesebben vállalják a gyermeket, mint kevésbé vagyonos lófő és gyalogrendi társaik. A három 5-6 fiús család is az ő köreiből kerül ki.

A négy falu viszonylatában is nagy a hasonlóság, jóllehet eltérések, az átlag körüli jelentősebb mértékű szóródások is akadnak. Újfaluban például a kétfiúsok egyharmadnyian vannak, míg a kászonai átlag az egygyedet sem éri el. A maximum és minimum százalékszámok között szintén távolság van, így a nyolc százalék és a tizenhat százalék között a háromgyermekeseknél. Egészében azonban e tájegység tipikus arányokat termelt ki, hasonlatosakat az azonos életszemlélethez és életvitelhez.

Meg kell mondanunk, hogy a fiúutódokkal nem dicsekvő réteg (a lustáltak egygyede) sem marasztalható el. Vannak e csoportban fiatalabb, családot még nem alapítók, friss házások, csak kislányt dédelgető szülők és időt töltött, leszármazottaikat már szárnyukra bocsátó emberek is. A családoknak több mint felében azonban – a lustra pillanatában – már van egy-két, a nemzetséget tovább életető, a férfinemhez tartozó utód. Tizennégy családban pedig a szabadrendi kászoninak négy-öt-hat fiúgyermeket kell táplálnia (és ráncba szednie időnként).

Módunkban áll, az 1685-ös lustra bejegyzéseinek köszönhetően, időben is nyomon követni a megállapítottakat. A majdnem fél évszázad múltán szemlét tartók nem törekedtek olyan részletességre, mint elődeik. (Erre utal a minden észrevétel nélkül összeírtak nagyobb száma is.) Az 1685. évi lustra a már vázolt képhez mégis igen-igen hasonlatosot sugároz felénk. Az adataiból megoszlási sorokat állítva össze, százalékos arányokat számítva azonban mérsékeltebb, kisebb statisztikai értékekhez jutottunk, mint amilyenek az 1643-as tabellánkban rögzítődtek. A gyermekes katonacsaládokra eső fiúk számának átlaga például 1,88-ról 1,77-re csökkent. Úgy is mondhatnók, hogy (mind 1643-ban, mind 1685-ben) majdnem két gyermek a tipikus, azonban a részletek is a kisméretű megtorpanás feltételezésére készítenek. Ez természetesen viszonylagos, hiszen a táblázat egyik szélső értéke 1685-ben a hét fiúgyermekes família.

17. A fiúgyermek számok családanként 1685-ben

Fiúgyermek	Felsőfalu		Impér		Jakabfalva		Újfalu		Kászón	
		%		%		%		%		%
Nincs	24	30,38	38	48,72	23	42,59	32	43,24	117	41,05
Egy	23	29,11	23	29,49	12	22,22	25	33,79	83	29,13
Kettő	19	24,05	11	14,10	11	20,37	8	10,81	49	17,19
Három	9	11,39	6	7,69	8	14,82	8	10,81	31	10,88
Négy	3	3,80	–	–	–	–	–	–	3	1,05
Öt	–	–	–	v	–	–	1	1,35	1	0,35
Hét	1	1,27	–	–	–	–	–	–	1	0,35
Összesen	79	100,00	78	100,00	54	100,00	74	100,00	285	100,00

Az 1643. és 1685. évbéli lustrák százalékszámait közötti eltéréseket az is okozhatja – a fenti tabella tanúsítja –, hogy 1685-ben igen nagy, 41,05 százaléknyi a gyermektelen családfők csoportja, szemben a korábbi 26,07 százalékkal.

A természetes szaporulat mértékét, a gyermekbőséget befolyásolták erkölcsi elvek, életadásra kötelező szép etikai normák, a megmaradás akarása. Serkentő tényezőként szerephez juthatott a katonalét, a táborozók, hadi expedíciókba sereglők sajátos életformája. Bizonyosnak látszik ugyanis az, hogy a fejedelmi kor utolsó évtizedeiben a több felnőtt fiúgyer-

mek előnyös volt a családnak. Mindenekelőtt amiatt, hogy nem minden szolgálatra alkalmas, húsz évet betöltött fiatalnak kellett részt vennie a harcokban. (Csűrös János 1643-ban felsőfalusi lófő, méghozzá hadnagyi rangban. Van három felnőtt és három kislánya. 1645-ben – az ellenőrző számbavételkor – Mihály fia nevével jelzik ugyan, hogy szolgálatra való, de nem küldik a táborba.) Az otthon maradt fiatal férfiak pedig a gazdagságban nagyon nagy segítséget jelentettek.

A családok szétválását, a fiatal házások külön közösségbe vonulását azonban az 1681-es és az 1685-ös lustra egyaránt igazolja, a sok önálló senior és junior jelzővel megkülönböztetett hasonló nevű férfi külön említésével vagy három-négy azonos családnevű kászoni lakos egyenkénti felsorolásával.

A két lustra vallomástételét természetesen nem aknázhatjuk ki teljesen. Meg kell azonban állanunk egy keveset a további adatbemutatás előtt, hogy utaljunk arra, miszerint a családok létesülnek, kiegészülnek oly módon is, hogy újonnan jötteket fogadnak be. Felsőfaluban négyen eresztettek gyökeret, mind csíkszékbeliek (Szentgyörgy, Menaság, Szépvíz, Kozmás az elhagyott szülőfalu). Kozmásról még ketten telepsznek meg Jakabfalván. Ugyanakkor hat kászoni hagyja el faluközösségét. Egy, a részletesen tárgyalt Csutak János Deák, Gyulafehérvárra, kettő Tusnádra, egy másik Háromszékre, két felsőfalusi Jakabfalvára, illetőleg Újfaluba megyen át. Egyikük öcsként élt, a másik vő volt a régi családi együttesben. Természetesen itt csupán a szabadrendiek szerepelnek. A jobbágy, zselér, szolga nagyobb számban s tágabb földrajzi térségben vándorol és változtat lakhelyet.

Az egymáshoz közeli két lustrát, az 1681. és 1685. évbelit is összehasonlítottuk, keresve új neveket, nyomozva a már nem szerepeltetteket. Az elvándorlók és a betelepülők új vagy régi lakhelyét nem tudjuk kideríteni, de a belső, falun belüli „mozgás” eléggé szembetűnő. A felsőfalusi régi gyalogok közül heten már nincsenek a névjegyzékben (emellett ketten haltak meg), viszont hat új családfeje jelentkezik. Impéren, ugyancsak a gyalogoknál, hat tűnik el a lajstomból és nyolc új név jelzi további családi közösségek születését. A nagycsaládforma bizonyára nem tenne lehetővé ilyen rövid idő alatt ilyen számottevő mértékű fluktuációt.

Eddig szabadokról szövegtünk. Időrendben előre haladva, 1715-höz elérkezve viszont már van jobbágyokról írott forrásunk, mégpedig olyan, amely a felsőfalusi Lázár udvarhoz tartozó huszonegy „alávetett” familiát ismerteti. Ebben a csoportban a család és telek kapcsolatrendje érdekes volt, de nem rendhagyó. A régi jobbágyok közül öten laktak egy-egy egész telken, négyen fél telken és hárman (fogadott fiú, ifjú legény, beteges öreg) sessiót sem kaptak. A másik – román jobbágyokat felsorakoztató – rubri-

kában egytelkes egy volt, féltelkes kettő, és öten laktak a maradék egy telken; teleknélkülit pedig egyet jegyeztek fel, a pakulárt.

A fiúgyermek száma az „ősjobbágyoknál” úgy alakul, hogy öt (ifjú, új házas, debilis) gyermektelen, hétnek pedig tizenégy fia van, tehát itt is megtaláljuk a szabadoknál szokásosnak tűnő két fiúutódos átlagot. A román „colonosok” közül csak egynek nincs családja, a többi nyolcnak tizenhét fia lévén, itt a kettőt is meghaladó (2,125) az átlag.

Nagy családra nem lelhattünk ebben az urbáriumban. Az egyik famíliában van ugyan egy huszonhat éves legény, a családfő azonban özvegyasszony, Sipos Balázné, aki mellett ott él tizenhét és tízéves fia is. Van még együtt a szülőkkel egy huszonnégy és egy huszonegy éves legény. Ők azonban nőtlenek, míg az új házas fiatal Menyhárt György külön lakik.

A következőkben az adóügyi összeírások már együtt tartják nyilván az adózó szabadot és a misera plebs contribuens névvel megnevezett jobbágyokat és zselléreket. Elsőként az 1713. évi összeírást vennők szemügyre, a családfő és a telek viszonyát vizsgálva. A szabadrendiek, jobbágyok, zsellérek, kóborlók családjainak együttes száma 370, és van $340\frac{1}{2}$ telkük. A lófők és gyalogok telki állománya kiegyenlített ($269:270\frac{1}{2}$), tehát például Jakabfalván 55 mind a famíliák, mind a sessiók száma. Újfaluban 9 a két-, 1 a háromtelkes (Literati Péter, 4 ökrös, 20 köblös). A jobbágyoknál egy felsőfalubelinek és nyolc jakabfalvinak nincs telke, egy újfalusinak viszont kettő is van. Az arány 76:67, tehát kilencnek hiányzik a sessióhoz való joga. A zselléreknél 23:3 az arány. Jakabfalván hét inquilinus közül egynek nincs telke, Újfaluban két zsellér belsőség nélküli, Felsőfaluban nyolcból hat és Impéren hatból négy. A két kóborlónak természetesen semmije sincs.

Az 1720–21-es, 1721-es évbeli conscriptiók kissé eltérnek egymástól, és jelentősen különböznek az ismertetett 1713-astól (amely talán kevésbé figyelmeztet a belső telkek jogtermészetére) vagy a következőkben elemzendő 1750-estől. (Az Acsády Ignác feldolgozásából ismeretessé vált adatok szerint 1721-ben Kászonszékben $189\frac{1}{8}$ népes és $28\frac{5}{8}$ puszta telek van. A sessiók 12,90%-a tehát nincs birtokos kezén, lakatlan vagy visszatartott. Az ugyancsak 1721-beli „székely ládában” őrizett conscriptio szerint kétszáz a „populosa” és huszonnégy a „deserta” sessio.)

Kíséreljük meg falvanként és társadalmi rétegenként is bemutatni az 1721-es évbeli összeírás összesített adatait (Csf. = családfő):

18. Családfők, népes és puszta telkek Kászonban 1721-ben

A									
	Felsőfalu			Impér			Jakabfalva		
	Csf.	Telek	Puszta	Csf.	Telek	Puszta	Csf.	Telek	Puszta
Armalista	9	6 ¹ / ₄	1	1	1	¹ / ₂	1	1	¹ / ₂
Szabad	105	55 ¹ / ₂ , ² / ₃	7 ¹ / ₃ , ¹ / ₂	55	31 ³ / ₄	5 ¹ / ₄	57	31 ³ / ₄	5 ¹ / ₄
Jobbágy	17	8 ¹ / ₃ , ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	15	12 ² / ₃	–	24	12 ² / ₃	–
Zsellér	13	4 ¹ / ₂	–	15	¹ / ₃	–	1	¹ / ₃	–
Egyéb	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	144	75 ¹ / ₂	10 ¹ / ₃	86	45 ³ / ₄	5 ³ / ₄	83	45 ³ / ₄	5 ³ / ₄

B						
	Újfalu			Kászon		
	Csf.	Telek	Puszta	Csf.	Telek	Puszta
Armalista	2	1	–	13	9 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂
Szabad	61	21 ¹ / ₂	6	278	137	21 ¹ / ₄ , ¹ / ₃
Jobbágy	20	12 ¹ / ₄	¹ / ₄	76	40 ³ / ₄ , ² / ₃	1 ³ / ₄
Zsellér	–	–	–	29	12 ¹ / ₃	–
Egyéb	2	–	–	2	–	–
Összesen	85	34 ³ / ₄	6 ¹ / ₄	398	200	24 ¹ / ₂ , ¹ / ₃

Ebből az 1713-asnál a sessiókat illetően talán hitelt érdemlőbb összeírásból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szék lakói átlagosan: féltelkesek. Rétegenként változó azonban a helyzet. Az armalistáknak általában egész telkük van, s kevesen osztoznak a sessión (13:9¹/₄). A szabadrendiek telki állománya mintegy ötvenszázalékos (Újfaluban rosszabb a helyzetük, itt 61 lófő és gyalog él 21¹/₂ telken. Mégis a puszta telkek tulajdonosai majdnem kizárólagosan ebből a rétegből valók. Érdekes, hogy a jobbágyok az összesítésben szintén féltelkesnek tűnnek, sőt részesedési

arányuk még valamivel magasabb is, mint a szabadoké (53,94:49,28). A zsellérek sessiói már jelentős mértékben csökkennek (41,38%). Felsőfaluban például 13 családra csak $4\frac{1}{2}$ belsőség jut.

A család lakhelyéről szólva már mondtuk és most számok bizonyosságával is tanúsíthatjuk, hogy a beltelek megosztott. A sessio ugyanis nem csupán a communitás belterületén fekvő, körülkerített lakhelye a családnak, hanem jogok és kötelezettségek hordozója, szimbóluma, objektívációja, s így adásvétele, szaporítása, megosztása nem csupán a kereslet és kínálat függvénye. Mértékegysége, tehát javakat megosztó kulcs lévén, igyekeznek ellenőrizni és mennyiségét sem növelni. A telkeknek az összeírásokban meg-megnövekvő vagy inkább csökkenő száma az időközbeni ellenőrzést, „revíziót” is tanúsítja, néha pedig azt árulja el, hogy valamilyen társadalmi réteg, csoport érdekeit mások rovására megvalósítani törekszik.

A mind részletesebb és mind több gonddal készített összeírások közül az 1750. évbéli a legismertebb. Hatalmas anyagában ott található Kászonszék számbavétele is. Most minket az első három rovat érdekel, jelesen: a család, a telek és a ház összeszámolása. Ez utóbbi – a ház – új eleme információs bázisunknak. Önmagában is lényeges, de családdal, telekkel való viszonylatában még fontosabb, még tanulságosabb. (Megjegyeznők, hogy táblázatunkban Felsőfalu helyett már az újonnan alakult Feltíz és Altíz szerepel.)

19. Családfők, telkek és házak Kászonszékben 1750-ben

A

	Feltíz			Altíz			Impér		
	Család	Telek	Ház	Család	Telek	Ház	Család	Telek	Ház
Armalista	3	$2\frac{1}{3}$	3	4	$3\frac{1}{2}$	4	1	1	1
Szabad	57	$27\frac{1}{3}$	54	49	$21\frac{1}{2}$	48	45	$21\frac{2}{3},$ $\frac{1}{8}$	46
Jobbágy	19	$8\frac{3}{4},$ $\frac{1}{8}$	17	4	1	4	13	$2\frac{1}{4}$	13
Zsellér	4	1	4	–	–	–	4	$\frac{1}{2}$	4
Kóborló	18	–	–	4	–	–	15	–	–
Összesen	101	$38\frac{1}{8},$ $\frac{3}{4}, \frac{2}{3}$	78	61	26	56	78	$25\frac{2}{3}$	64

B

	Jakabfalva			Újfalu			Kászon		
	Család	Telek	Ház	Család	Telek	Ház	Család	Telek	Ház
Armalista	1	$\frac{1}{2}$	2	–	–	–	9	$7\frac{1}{3}$	10
Szabad	51	$22\frac{2}{3},$ $\frac{2}{4}$	45	72	31	$63\frac{1}{2}$	274	$124\frac{2}{3},$ $\frac{1}{8}$	$256\frac{1}{2}$
Jobbágy	21	$6\frac{1}{4}$	17	12	$6\frac{1}{8}$	11	69	$241\frac{1}{2}$	62
Zsellér	7	$1\frac{1}{4}$	7	–	–	–	15	$2\frac{1}{2},$ $\frac{1}{4}$	15
Kóborló	6	–	–	10	–	–	53	–	–
Összesen	86	$30\frac{1}{2},$ $\frac{2}{3}$	71	94	$37\frac{1}{8}$	$74\frac{1}{2}$	420	$159\frac{1}{2}$	$343\frac{1}{2}$

A három tényező kapcsolódása az armalisták, az egy telkesek csoportjában a legharmonikusabb. Impéren például egy telket, egy házat, egy családot írtak fel a conscriptorok. A többi faluban valamivel kevesebb a telek, de Jakabfalván a fél telken élő egy kisnemes család két háznak is ura. A szabadoknál a telekelaprózódás változatlanul igen számottevő. Egy telken két család vagy még annál is több szólítja szomszédnak egymást. A ház is kevesebb valamivel, vagyis egy fedél alatt laknak összeköltözött vagy még szét nem váltott, meg nem osztozott famíliák. A jobbágyok helyzete hasonlatos szabadrendi társaikéhoz, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy még szétszabdaltabbak a sessiók (35,01 az egy családra eső telekhányad, míg a szabadoknál 45,26). Altízben például négy család négy házban, de egy telken él. A zselléreknél a család és a ház száma egyforma. Kettőnél valamivel több telken kell azonban élnie tizenöt famíliának. A kóborlóknak „hátán háza”, náluk sem birtokolt telket, sem valaminő jogcímen használt házat nem jegyeztek fel az összeírók.

A telek és család egymáshoz való viszonyát – most már társadalmi csoportoktól függetlenül – néhány százalékszámmal így jellemezhetjük: egy telken élő egyetlen család a 420-ból 49, vagyis 11,67%. A leggyakoribb a féltelkes (27,38%), az egynegyed és egyharmad telkes egyformán 13,34%-os részesedésű, és eléggé sok az egynyolcadon meghúzódók száma is (27), ami 6,43%-ot jelent. E főbb típusok mellé csatlakoztatható azok csoportja, akiknek se telke, se háza. Ők hatvanan vannak (14,29%). Rendkívül sokan. Igaz, zömmel a kóborlók (53-an) alkotják ezt a kategóriát.

Az összeírás bő variációs lehetőségeket kínál a statisztikai számítások kedvelőinek. Mi hadd elégedjünk meg annak bizonyításával, hogy az élet túllép a sémákon, s ha alkot is típust, pazarlón szóródtatja körülötte a változatokat. Az 1750-es conscriptióban találunk példát arra, hogy egy házban lakik egy vagy több család, de szerepel a listákban olyan familia is, amelynek több háza van. Az pedig külön probléma, hogy az összeíró a lakást tekinti-e háznak vagy az „épületet”.

Mind a történészt, mind a szociológust és a néprajzost igen-igen érdekli azonban a nagycsaládforma. A kászoni adófizetők ún. nukleáris családot, kiscsaládot alkotnak. Nagycsaládrendszer nincs – amint már több összeírással is bizonygattuk –, de „közösben” maradtak (apa, fiú, testvér, vő, sógor) többen vannak. Feltízen István András és Imre egy telken, egy házban lakik és kilenc holdon gazdálkodik. Altízen Bodó Ferenc és Gergely fél telek és egy ház, s ugyancsak kilenc hold ura. Impéren a két Bene és két Mátyás él egy telken, két házban, és gazdálkodik tíz, illetőleg tizennégy holdon. Feltízen találunk egy ilyen formációt is:

Név	Telek	Ház	Föld (kőből)	Adó (ft)
Pataki Péter	$\frac{1}{4}$		–	–
Pataki István	$\frac{1}{4}$	1	30	25
Pataki Mihály	$\frac{1}{4}$		–	–
Balás Tamás	$\frac{1}{4}$	1	25	25

Egy telken tehát, két házban, négy, egymással rokon családot találtak az összeírók. Földet a két család együtt művelt, és adót is úgy fizetett.

Az újfaluasi Kovács nemzetségből valók négyen (Miklós, János, Mihály, József) lagnak egynyelcad telken mindenikük. (A fennmaradó két egynegyed session Kovács Albert és Szilveszter Mihály él, külön-külön házban.) Az előbbi négy Kovács (testvér?) egyetlenegy házat mondhat magáénak, de mindeniknek külön van aprócska gazdasága, és adót is külön fizet. Színezi a képet az, hogy egyikük, Kovács János uram „ludi magister”, tanító, írástudó ember.

Megálljt parancsolni a változatok sereglésének azért nem lehet még, mert az adófizetést is (sokak szerint nagycsalád-konstituáló tényező) számításba véve kell szólnunk azokról, akik külön lagnak, de adót együtt fizetnek. A feltízi libertinusok közül Máté István és Mihály például egy-egy fél telek és egy-egy ház, valamint gazdaság független gazdája, a 21 forint 51 $\frac{1}{2}$ krajcáros adót mégis együtt fizeti ki a két ember. Adófizető közösségben leginkább apa és fia él. Jakabfalván Pataki Pál egyharmados belsőség, egy ház és három hold föld tulajdonosa – szüleivel adózik. A „cum parente contribuit” jelzést más esetekben is megtaláljuk. Rendszerré, ál-

talánossá azonban nem vált. Az 1736. évi országgyűlésen éppen adóügyben érvelő székelyek jelentik ki, hogy az „adófizető személyek szaporodását a székelyek közt az is növeli, hogy a székely fiúk, mihelyt megházasodnak, különválnak szüleiktől, úgyhogy ahol ma egy adófizető van, három-négy év múltán két vagy három fiú házassága következtében három-négy adófizető lesz”.

Az, amit a kászsónszéki jegyzőkönyvekben eligazításként találtunk, sajnos kevés. 1699-ben Jakabfalván szólanak arról, hogy az alperes apjával „egy kenyéren, són volt”. 1712-ben újfalusiakról, Kotró Péterről és Szabó Benedekről állítják, hogy „külön kenyéren” voltak. 1721-ben Impéren Aczél Mihály lófő házasodik be egy családba és mondja, hogy „az néhai atyánkkal együtt lakván”, „egy són és kenyéren lévén”, közös háztartásban éltek. Ugyanabban az évben az ugyanoda valósi két Tobi testvér perlekedik. Kiderül, hogy a gyermekek megosztotnak, de apjuk halála után az öcs és bátyja ismét „öszeállván”, az öcs házasságáig „egy kereseten is voltak”. Van tehát a kászsónszéki nyelvben meggyökeresedett, gyakran használt szó, kifejezés a több nemzedék, családmag, testvér (fivérség), egy háztartásbeli szoros együttélésére. A katonáskodás, az adózás, a mezei munka szempontjából kedvezőbb lehetett egy kenyéren, són lenni, de nem annyira, annyszor és annyi székely számára, hogy a zadruga típusú házközösség, a nagycsalárendszer meggyökeresedett volna.

Időkeretünket túllépve, hadd idézzük még az első népszámlálás (1784–87) ideillő adatait. E statisztikai felvétel nem foglalja magában az időközben (1764 óta) határörként szolgáló szabadrendieket. Az ún. provincialista kászsóniakról pedig megtudhatjuk, hogy van 119 házuk, abban él 188 család és 918 lélek (ún. jogi népesség). Ami meglepő, az az, hogy míg 1750-ben az együttes (szabad és alávetett) lakosság esetében egy és egynegyed (1,23) család esett egy házra, addig 1784-ben egy és fél (1,58), igaz, döntő többségében jobbágy- és zsellérfamilia. Miután itt végre már a népességszámot is megtaláljuk, két olyan mutatóval gazdagodunk, amellyel eddig nem rendelkezünk; elmondhatjuk, hogy az egy házra eső lakosok száma 7,71, az egy családra esőké pedig 4,88, vagyis mintegy öt főből álló a kászsónszéki provincialista familia.

A nőkről az 1750. évi összeírás sem beszél, de külön tartja nyilván a huszonnégy özvegyasszonyt, akik közül húsz tartozik a szabadrendi táborba. A legtöbben, kilencen, újfalusiak. Az 1784–87-es népszámlálás is mostohán bánik velük, éppen csak összlétszámukat közli: 445 (provincialista) nő (és 473 férfi). A férfitöbbség II. József korában különben eléggé jellemző vonása a keleti térségnek. A köztudatban azonban az él, hogy hiány van házasulandó legényben, és ezt a katonai szolgálattal magyarázzák, különösen 1764 után. Egy szomszédságbeli, háromszéki, 1793-ból való családi krónikában ez áll:

Eddig is kárára volt az országnak,
Hogy fegyvert adott székely ifjúságnak.
Apadt azzal száma a köz társaságnak,
Hogy magtalan állott serege lányságnak.

Egy legénynek jutott hét szűz, úgy tanáltam,
Amelyet csudáltam, s másfelől sajnáltam.

Korábban (1662-ben) csíkkozmasi levélben írják meg a „copuláltak” neveit, s hozzáfűzik: „az hadakozás mián többen nem házashatnak...”

3. A kászsónszéki határ

a) *A megművelt földterület. Szántó és kaszáló*

A Kászsónszéket 1703-ban szemrevételező conscriptorok azt írják, hogy kisebb része síkföld, jobbra hegyekből, dombokból és völgyecskekből áll. Talaját mondják fehéresnek, vörösesnek, némely részét kövesnek vagy sárosnak. Az 1713-ban adóügyben fáradozók szintén agyagos, köves földekről írnak, s ahol élnek is a biztatóbban hangzó fekete jelzővel, sietve társítják vele a nedves minősítést. Sok tehát a nehezen vagy sehogy sem művelhető agyagos, köves, vízjárta terület. „A sok forrás miatt – hangsúlyozzák – és a helység terméketlensége következtében nagy kiterjedésű terület használatra alkalmatlan.” A hátrányos helyzet vázolásánál a környező hegyvonulatok mellett szerepel tehát a vízgyűjtő völgy is. A Kászon vize áradáskor jelentős károkat okoz, a patakok gyakran kiöntenek, ismételtetik az összeírók.

Az erdőkről, erdei, havasi legelőkről, szénakaszáló helyekről már dicsézőleg szólnak. Épületfában, tüzelőben gazdag a közeli-távoli kászsóni határ, s akad vágási tilalommal óvott, makktermő tölgyes is.

A levéltárak anyagában kászsónszéki dokumentumokat keresve egy időn túl lépten-nyomon beleütköztünk a Habsburg-birodalom tisztségviselőinek egyöntetű és sommás klasszifikálásába, miszerint a felsőfalubeli, impéri, jakabfalvi, újfalusi föld: a legrosszabb minőségű. E szántóhatárokat minden alkalommal „negyedik fakultású”-nak, negyedik klassziszbelinek minősítették (ötödik klasszisz nem lévén). Orbán Balázs e hegykoszorúzza tájat szépnek látja ugyan, de így határozza meg: „...az ős erdők által borított, lakás és földművelésre kevés tért nyújtó Kászsónszék.”

Valójában a mezőgazdasági terület, a szántóhatár feltérképezésénél a kászsóniakkal szembeni méltánytalanság volna a természet adta műve-

lésre alkalmas földekről beszélni. A kászonszéki lakosok súlyos harcban állottak a természettel, és állandó küzdelemben kellett elhódítani tőle a szánható-vethető dűlőket, határrészeket.

Mennyi volt a vetésterület? Erre a kérdésre kíséreljük meg a továbbiakban a válaszadást. (Aggodalmaskodva ugyan, mert ha találtunk is adat-szolgáltatóra, az az adóügyre összpontosítva figyelmét, sohasem mondta, jelezte: az egész művelésbe vett, arra alkalmas földvagyonról beszél-e, vagy csupán az abban az évben használatba vett parcellákról, a „tilalmas” határról szól.)

Bizonyos végrehajtási utalásokból, részadatokból, valamint Domokos Pál Péter („a megmunkált földterületet mutatja”) és Trócsányi Zsolt (az „egész szántóterületet” méri fel) megállapításaiból kiindulva a szántóhatár egészeként értékeltük tehát a mezőgazdaságilag hasznosítottnak és adóalapnak vett területet. Ezt a conscriptorok köbölben és vékában fejezték ki. (Két köböl volt nagyjából egyenlő egy holddal, 776–800 négyszögöllel, négy véka egyenlő egy köböllel. Valójában tehát az egy köböl „férejú”, befogadóképességű szántó négy véka vetőmagot, vagyis nyolcvan liter gabonát igényelt.)

Azt is előre kell bocsátanunk, hogy az 1761–62-es adatok külön készített speciális célzatú felmérésből valók, és csupán a szóban forgó mezőgazdasági év vetésterületére vonatkoznak. Kétfordulós lévén a határ, kétszeresét véve a feljegyzett földnek, azt illesztettük hozzá összehasonlítás kedvéért az adóügyi felvételek anyagához. Jóllehet a termelés kérdéseinek elemzésekor térünk ki bővebben a termesztett növényfajtákra, az őszi és a tavaszi gabonafélékre, e vetésterületet a jobb tájékozódás kedvéért már e fejezetben együtt közöljük a mezőgazdasági területet bemutató táblázatokkal.

20. A megadóztatott „mezőgazdasági terület” mennyisége és egy családfőre eső átlaga Kászonszékbén

	Szántó		Szántó holdra átszámítva	Egy család- főre eső	Egy család- főre eső
	köböl	véka	hold	köböl	hold
1703	5856	1	2928,125	15,02	7,59
1713	3971	3	1985,875	10,73	5,37
1721	5483	2	2741,75	13,78	6,89
1750	4969	3	2484,875	11,83	5,92
(1761–62)	(5214)	(3)	(2607,375)	–	–

A megadóztatott, a birtokolt „mezőgazdasági terület” után az egy esztendőben művelt (az egy fordulóra eső, a határ fele részében fekvő) földet mutatjuk be. Valójában az az évi termést szolgáltatató szántótulajdont. A táblázatban (21.) feltüntetjük – mint ígértük – az őszi búza és rozs, valamint a tavaszi búza, árpa, zab vetésterületét is.

21. Egyfordulónyi vetésterület Kászonszékben

	Egy forduló		Őszigabona- vetés		Tavaszi- gabona- vetés		Egyéb		Egy család- főre eső
	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	köböl	véka	köböl
1703	2982	–	1209	–	1773	–	–	–	7,73
1713	2259	1	982	2 ¹ / ₂	1276	2 ¹ / ₂	–	–	6,11
1721	2692	¹ / ₂ , ¹ / ₈	1674	3 ¹ / ₂	855	¹ / ₂	162	¹ / ₂ , ¹ / ₈	6,76
1750	(2488)	(1)	(1203)	(2)	(1284)	(3)	–	–	(5,92)
1761–62	2607	1 ¹ / ₂	1284	1 ¹ / ₂	1323	–	–	–	–

Az 1750-es összeírás őszi- és tavaszigabona-vetést nyilvántartó rovatai zavart okoznak. Úgy tűnik, hogy ebben a conscriptióban – kivételesen – egybevették a mindkét fordulóbéli őszi- és tavaszigabona-vetést. Ha nem így volna, azt a feltevést kellene elfogadnunk, hogy a gabonatermesztés néhány évtized alatt kétszeresére növekedett, majd a régi állapotára zuhant vissza. Ezért számítottunk csak félrészt, és azt mint csupán feltételezett mennyiséget zárójelleztük.

Egyébként a mezőgazdasági terület kiterjedéséről valló számadatok 1703 és 1762 között eléggé hasonlatos nagyságrendet követve sorakoznak fel. Az összterület s az egyfordulónyi föld változó méretei nem mutatnak olyan nagy eltéréseket, amelyek hitelüktől fosztanak meg forrásainkat. Nehéz azonban megmagyarázni, hogy a legmagasabb statisztikai értékek miért éppen 1703-ból, a kuruc harcok erdélyi végkifejlesztésének idejéből valók. 1713-ban nagy a visszaesés, és több mint fél évszázad múltán sincs több szántó Kászonban, mint amennyi akkor volt. Az egy családfőre eső átlagok érzékeltetik a népességyaradást, s ezért még erőteljesebben jelzik a háborús világnak, a járványoknak feltételezett pusztító, visszafogó hatását.

Hogyha forrásaink nem is adnak hírt határkiszélesedésről, szántóterület-bővülésről, valamivel bizonyára kevesebbet tüntetnek fel a valóságos-

nál. Adataink megbízhatóságáért azért kezeskedünk kissé szorongva, mert először is forrásaink megalkotói adókiadásban gondolkodva vették számba a földbirtokot. Az itt-ott való kedvezés pedig eléggé szokásos gyakorlattá vált, ami pedig szükségszerűen azzal járt, hogy a lajstromokban kissé megfogyatkozott a föld.

Számításba kell vennünk másodsorban azt is, hogy jelentős volt a tilalmasban fekvő (tehát nem ugarhatárbeli) és mégis parlagon hagyott, meg nem művelt föld. Pihentetést, ameliorációkat kívánó szántó, elárasztott, vizes talajjává vált parcella, igaerő hiányában szántatlan-vetetlen maradt, időlegesen legelőnek, kaszálónak hagyott földdarab bőven volt. Ezeket fel sem írták, vagy ha mégis, a „meg nem művelt földek” rovatába kerültek. Igen tanulságos, hogy 1721-ben 1076 köből és két véka „férejjű” ilyen szántót soroltak e rubrikába, többet, mint egy-egy esztendőben az egész széki őszi vagy tavaszi határ, vagy másként szemlélve: az összterület húsz százaléka. Az Újfalu nélküli Kászonszékről 1703-ban pedig azt állapította meg a conscriptor, hogy „az egész földterületnek harmadrésze meddősége miatt használhatatlan”.

A kászonszéki szántó falvankénti megoszlása arról tájékoztat bennünket, hogy 1721-ben Felsőfalunak a legkiterjedtebb a határa; az összterület 35,51 %-a tartozik e komunitáshoz. A sorban Újfalu következik (27,08%), majd Jakabfalva (21,10%) és Impér zárja a sort (16,31%). Úgy tűnik, hogy a felső és az alsó végeken lehetett inkább bővíteni az agrárius foglalatosság alapját. Érdekes az egy családfőre eső átlagokat is megtekintenünk.

22. A szántóföld egy adófizető családfőre eső átlaga
a kászonszéki falvakban (köbőlben)

	1713	1721	1750
Felsőfalva	10,86	13,52	11,93
Impér	9,20	10,40	11,67
Jakabfalva	8,90	13,44	11,52
Újfalu	14,49	17,47	13,83
Kászonszék	10,73	13,78	11,83

(1750-ben még régi nevén együvé vettük Altízt és Feltízt.)

Viszonyszámaink sem a hely, sem az idő vonatkozásában nem árulkodnak erőteljesebb eltérésekről. Ez esetben is a hasonlatosság a jellegzetes. Azt azonban, hogy az analógia még nem jelent teljes azonosságot, Újfalu bizonyítja. E faluközösség ugyancsak a kászonszéki szinten mozog, csak éppen mindig az átlag fölött valamivel, kiérdemelve a legmódosabb jelzöt (legalábbis a szántóföldbirtoklók versenyében). Kászton pedig nem csupán belső egyöntetűséget és időbeli állandóságot mutat, hanem Csík-, Gyergyó- és Kászonszék egészével, sőt a Székelyfölddel is összhangban van. (1721-ben Kásztonban az egy háztartásra eső szántó átlaga 13,78, Csíké 13,8, Székelyföldé 11,5.)

A múltbeli állapotok hívebb felidézése érdekében azt is kiszámítottuk, hogy az egyes társadalmi rétegek, rendek körén belül mennyi szántó esik (köbölben) egy-egy adózó egységre.

23. A szántóföld egy családfőre eső átlaga Kásztonban társadalmi rétegenként

	1703	1713	1721	1750
Armalista	49	–	31,69	23,33
Szabad	17,16	12,70	15,57	15,22
Jobbágy	11,50	6,90	9,03	7,90
Zsellér	0,22	1,37	1,63	2,87
Egyéb	–	–	5,00	–
Összesen	15,02	10,73	13,78	11,83

A rangosság módossággal jár együtt. Az egytelkes a legtehetősebb, őt a szabadrendi követi, majd feleakkora (vagy többecske) szántóval jön mögötte a sorban a jobbágy, és utolsó az alig valamit birtokló zsellér. Igaz, ők gyarapszanak, míg az armalisták öröksége fogyatkozik.

Kutatásaink során felmerült a kérdés: vajon az egyes közösségekben valóban hasonlatos állapotok, helyzetek, megoszlások találhatók-e, vagy csak a mi átlagszámításunk sűríti közeli nagyságrendű viszonyszámokba a sokszínű valóságot? Ezért vizsgáltuk meg – az 1750-es összeírás alapján – a társadalmi rendek, rétegek „jóságbeli” részesedését falvankénti részletezettségben is.

24. A szántó egy háztartásra eső átlaga (köbölben)
társadalmi rétegenként és falvanként 1750-ben

	Feltíz	Altíz	Impér	Jakabfalva	Újfalva	Kászón
Armalista	9,34	30,00	36,00	26,00	–	23,33
Szabad	13,84	14,69	17,29	16,21	15,34	15,22
Jobbágy	8,37	4,25	6,62	7,86	9,75	7,90
Zsellér	3,25	–	2,25	2,93	–	2,87
Összesen	9,79	14,07	11,67	11,52	13,13	11,83

Falvanként csakugyan vannak eltérések az egyes csoportok között. A kilenc- vagy a harminchat köblös átlagú feltízi vagy impéri egytelkesek közötti távolság elég nagy. Az impéri szabadok a leggazdagabbak. A legszegényebb jobbágycsoport az altízi és így tovább. A jellemző azonban még ez alkalommal is a hasonlatosság, az átlag körüli kismértékű szóródás. Ahhoz, hogy a vagyoni rétegződést – bár a szántó viszonylatában – még szemléletesebbé tegyük, és hogy érzékeltethessük a nagyfokú csoportazonosságok mögött meghúzódó differenciáltságot, a családokig, a háztartásokig kell lemennünk.

Nézzük meg tehát, hány szabad, jobbágy, zsellér, kóborló tartozik a kevés vagy sokköblös gazdák közé 1713-ban (cs. = család):

25. A szántó megoszlása társadalmi rétegek
és birtokkategóriák szerint 1713-ban

Köböl	Szabad		Jobbágy		Zsellér		Kóborló		Összesen	
	cs.	%	cs.	%	cs.	%	cs.	%	cs.	%
0	16	5,95	14	18,42	19	82,61	2	100,000	51	13,78
0–5	28	10,41	22	28,95	1	4,35	–	–	51	13,78
5–10	78	29,00	19	25,00	2	8,69	–	–	99	26,76
10–20	89	33,08	14	18,42	1	4,35	–	–	104	28,11
20–30	41	15,24	6	7,89	–	–	–	–	47	12,70
30–	17	6,32	1	1,32	–	–	–	–	18	4,87
Összesen	269	100,00	76	100,00	23	100,00	2	100,000	370	100,00

Az egyes birtokkategóriákba sorolható kászoniak közül eléggé sok (majd 14%) tartozik a nincstelenek közé, s az igen kicsiny földdarabon élő is ugyanannyi. Több mint egynegyedük szántót alig birtokol, 5–10 köblös szűkös parcellákon gazdálkodik. Negyven százalékot meghaladó a 10–30 köblös (5–15 holdas, egy fordulóban $2^{1/2}$ – $7^{1/2}$ holdat megművelő) kászoni, és ötszázaléknyi a módosabbnak tekinthető. Akkor, hogyha a szabadrendieket külön szemléljük, nagyjából hasonló arányokat láthatunk, csak éppen az átlag feletti magasabb százalékszám mutatja – ők a tehetősebbek.

A zsellérek földtelensége – a kóborlókról nem is szólva – szintén jellemző a kászoni birtokviszonyokra. E százalékszámok láttán egy nagyon erősen rétegzett kisgazda, kistermelő társadalom képe rajzolódik ki előttünk. Mégpedig olyané, amelyben a szántót szerényebben jussolók képviselői vannak nagy többségben.

Az 1750. évbéli conscriptio adatait nem részletezzük, de a szék egészére vonatkozó százalékokat érdemesnek látjuk egybevetni az 1713-as esztendőből valókkal:

	1713	1750
Köböl		
0	13,78	18,07
0–5	13,78	12,62
5–10	26,76	17,58
10–20	28,11	28,71
20–30	12,70	14,60
30–	4,87	8,42
Összesen	100,00	100,00

Szerkezetmódosulásról – e néhány évtized alatt – nincs tehát szó, de közben az egész struktúra felépítettsége nagyjából ugyanaz maradt, csökkent az 5–10 köblösök csoportja. A sok kóborló miatt nőtt a nincsteleneké, de a két utolsó, a legtehetősebbeket magába foglaló kategória is gyarapodást mutat. A szélső értékek – a legalacsonyabb és legmagasabb birtokkategóriák – növekedése pedig nem homogenizálódást jelez, hanem ellenkezőleg, azt a feltételezést erősíti, hogy a differenciálódás a nagyobb egyenlőtlenség felé halad.

A gazdagabb és szegényebb kategóriák után nyomozva, 1713-ban a falvakban a következő helyzetet találtuk (cs. = család):

26. A szántó megoszlása falvak szerint 1713-ban

Köböl	Felsőfalu		Impér		Jakabfalva		Újfalu		Kászon	
	cs.	%	cs.	%	cs.	%	cs.	%	cs.	%
0	17	13,49	11	14,29	16	17,02	7	9,59	51	13,78
0–5	13	10,32	13	16,88	18	19,15	7	9,59	51	13,78
5–10	36	28,57	19	24,67	30	31,92	14	19,19	99	26,76
10–20	38	30,16	25	32,47	22	23,40	19	26,02	104	28,11
20–30	15	11,90	7	9,09	6	6,38	19	26,02	47	12,70
30–	7	5,56	2	2,60	2	2,13	7	9,59	18	4,87
Összesen	126	100,00	77	100,00	94	100,00	73	100,00	370	100,00

A kászeni falvakat összehasonlítva azt látjuk, hogy Jakabfalva százalékszámai mindig magasabbak a széki átlagnál, amikor a kevés földű kategóriákat vetjük egybe, s alacsonyabbak, ha a több földet bírókat hasonlítjuk össze. Ugyancsak figyelmet érdemlő Újfalu viszonylagos gazdagsága. A primus inter pares szerepkörre azért is alkalmasnak tűnik 1713-ban, mert itt lakik a legtöbb 30 köblön felüli birtokos, s míg például a 20–30 köblösök a székekben 12,70%-ot tesznek ki, Újfaluban 26,02-es arányban találhatók. 1750-ben azonban már nem ennyire hangsúlyozottak a communityk közötti különbségek.

Láttuk, hogy a legtöbb szántójuk az armalistáknak van (1703-ban átlagosan 49 köböl, azután kevesebb). Jelentősebb szántó felett azonban szabadrendi családok is rendelkeznek. Ilyeneket az 1713-as adólajstromban is találunk. A felsőfalusi Máthé Istvánnak 46, Veress Istvánnak 50 köblös földje van. Újfaluban Csürös Baltazár 58, Tima István 60, Szabó Miklós szintén 60 köblös gazda. Ennek az utóbbinak van két telke, öt lova, hat ökre, négy tehene, hat sertése, harminc juha és négy kosár méhe, szénát pedig húszszekényit hord haza. 1750-ben megsokasodnak a 40 köböl „férejjű” föld birtokosai. Impéren hat is van belőlük. A legvagyonosabbnak a jakabfalvi Péterffy Joákim tűnik. Hét ökre és lova, két tehene, huszonkilenc juha, két sertése van, és 66 köböl 3 véka férejjű szántója. 1749-ben adót 20 forintnál többet fizet. Gondoljuk meg azonban azt, hogy ez a földvagyon valójában 33 holdnyi és egy-egy fordulóban ennek is csak a fele, 16-17 hold hasznosított. A valóságos vetésterületét is feljegyezték azonban, s így tudjuk, hogy az egyik fordulóban 11, majd a másikban 22 köblös területet művelt meg, tehát egyik évben 5-6, a másikban 11 hold termését

takaríthatta be. Nem kevés ez sem, de ha meggondoljuk, hogy egy adott pillanatban ő a szabadrendiek között a legtöbb föld gazdája, az is eszünkbe juthat, hogy Erdély sok száz települése milyen bőséggel, hány és hány tucatjával termel ki ennél a kászoninál gazdagabb szántóvetőt, módosabb parasztot.

A Lázárok természetesen mind hatalomban, mind vagyoni erőben föléje magasodnak az adófizető kismemes, szabad, jobbágy népeességnek.

Szerencsénkre van leltárunk 1715-ből az allodiális, a majorsági gazdaságról, és így az ő – adólajstromokból hiányzó – szántóföldjük mennyiségét is tudjuk. Felsőfaluban és Impérfalván 162 köbölnyi a vetésterületük, tehát mintegy 81 hold, ami szintén nem rangosítható, nem nevezhető domíniumnak.

Az 1703-as összeírás toldalékában olvashatjuk, hogy az Apor, Mikes, Kálnoky grófi családok is sok szántót birtokolnak; a mennyiségét azonban a lakosok nem tudják megmondani. (A szántóföld rovatban azonban szó van a külbirtokosok tulajdonáról, s ez nem sok, 53-54 köből csupán.)

A határbeli parcellák valójában paraszti kisüzemek, törpegazdaságok tartozékainak tekinthetők. A földesúri majorság kiépítésére ilyen környezetben mostohábbak a feltételek. A művelhetővé tett földdarabkáknak urai vannak, mégpedig fegyverhez szokott, szántóra ráéhezett, azért késhegyig menő küzdelemre kész szabadparasztok. Maguk a Lázárok is megelégszenek Kászonban kis gazdasági csomópontok kiépítésével, az igazi, népesebb és uralhatóbb robot- és taxaszolgáltató központokat másutt, például a gyergyói szabad térségen alakítva ki.

Jóllehet kaszást izzasztó szénafű nagyobb bőségben áll a kászeni nép rendelkezésére, mint a magot váró barázda, területét, kiterjedését nem tudjuk pontosan megmondani. Először is a terméssel jelölik a méretet, így módon: „...Tekerőben, Szalonnás vápában [van] két szekérre való” szénafűhely. Másodsorban az összeíróknak tett vallomások sem mindig hitelt érdemlőek.

Az adólajstromok alapján különben a következő adatokat foglalhattuk táblázatba:

27. A szénatermés Kászonban 1703–1750-ben
szekérben számítva

	A szénatermés				Egy háztartásra eső			
	1703	1713	1721	1750	1703	1713	1721	1750
Összesen	2472 ¹ / ₂	1783	2290	1997	6,41	4,82	5,75	4,75

A szénatermő terület tehát eléggé változó, de szembeszökő növekedésről nem szólhatunk. Az a törekvés azonban, hogy a takarmányalapot növeljék, eléggé szembetűnő.

Az 1720–21-es adatokat feldolgozó Acsády Ignác a rétről is említést tesz. Nála a mértékegység „a kaszás rét”, az egy nap alatt egy ember által lekaszálható mennyiség szerinte (együttesen) 3138 „kaszás”. A sorrendben legelől itt Jakabfalva áll (10,14), e komunitást Újfalu követi (9,42), és Felsőfalva, valamint Impér (6,32) áll a két utolsó helyen.

A vizsgált korszak mostoha forrásviszonyait ismerő előtt nem kell menetegetnünk magunkat azért, hogy a rét, a legelő, az erdő területét nem tudjuk megmondani. A különböző művelési ágaknak a föld haszna szerinti megoszlása úgy 1870 táján azonban a régi arányok elképzeléséhez is támpontot nyújt:

Szántó	18,08 százalék
Rét	30,99 százalék
Legelő	7,54 százalék
Erdő	40,87 százalék
Terméketlen	2,52 százalék

Bizonyára az erdő túlsúlya 1650–1750 között is meghatározó lehetett, sok volt a kaszálórét is, és a szántó talán még e nagyon-nagyon késői 18%-ot sem érte el.

b) A szék havasa, a falu erdeje, földje

Szólottunk a megművelt földről, a szántóhatárról. Számba vettük minőségét, kiterjedését, egyes gazdaságokra eső mennyiségét. Ezt a helyzetképet kell kiegészítenünk és ugyanakkor itteni sajátos birtoklási formákat is bemutatnunk. A földközösség maradványairól s a még szinte változatlanul működő intézményeiről azért is említést kell tennünk, hogy el ne sikkadjon a kászoni létnek az a meghatározó vonása, hogy vagyonszövetségbe is tömörítette, fogta egybe a négy faluban és egy székben élő családokat.

Kezdjük azzal, hogy volt széki osztatlan vagyonszövetség. Kezdetben a kászoni ember sem kertelt el, csóvált ki, barázdált meg, szorított kijelölt családi vagy falusi határok közé mindenféle birtokot. Ilyen kivétel az a nagy havasi-hegyi erdős-legelő terület is, amelynek gazdája az egész széki komunitás s haszonélvezője minden kászoni jobbágy, szabad vagy nemesúr, aki megtartója a múltból örökölt jogszokásoknak, a maguk alkotta törvényeknek.

Az 1692–1707 közötti időszakban többször említenek a „Szabad Havasban”, „Székünk havasában” történt szabálysértéseket. Ezek elsősor-

ban a legeltetők, esztenahelyet többedmagukkal birtoklók között adódnak. Az 1700. esztendőben felsőfalusi Pataki György más, több gazdátársával egyetemben impérfalvi és jakabfalvi határbírákat idéz a „törvény” színe elé, állatai behajtását sérelmezve. Bizonyoságot szerezhetünk ebből az ügyből is arra, hogy létezett a több falu, vagyis a szék birtoka („a nemes széknek szabad havas és erdeje lévén”), továbbá ez a vagyontömb határmezsgyéket nem ismert („különböző határunk a szabad havasban nem lévén”), és hogy a kászonszéki faluközösségekből választott határbírák intézték a szabad havas ügyes-bajos dolgait.

A XVIII. század elején itt – miként más székelyföldi tájegységekben is – sokasodtak a szomszédok közötti határviták s a hatalmaskodó földesurak foglalásai. Így például 1711-ben a Csíkszentgyörgy (egyház) megyéjebelieliekkel bomlott meg a békesség. „Az miképpen boldog emlékezetű néhai Báthori Sigmond fejedelem idejében per contractum megalkhattak volt Csíkszentgyörgy megyebeli uraimék és Kászon megyéjebeli uraimék Lesőd nevű hely felől”, azzal a móddal a felsőfalusiak elégedetlenekké váltak; de „megalkudtak” újra, hogy „mint jó szomszédok s atyafiak, úgy éljenek egymással”. Ugyanebben az esztendőben Lázár Ferenc uramtól vesznek vissza az impériek egy darab helyet (a Likatbelit), és aggodalmaskodón maguk mellé akarják állítani a többi kászoni komunitást is, mert a Lázár család a Tekerő nevű havasban felcsóváltatott, elfoglalt egy darab helyet (amit a falu eldúlított) s magának követeli a Tekerő havasát. Az impériek szomszédjaikat segítségül hívva tiltakoznak, mondván, hogy az is „...a közönséges szék havasa volt in memoria hominum” óta.

A „Szék cseréje” helynév ugyancsak mind a mai napiglan fenntartja az emléket a több falu közerdejének, a feltehetőleg „tilalmasként” őrzött, épületfát és kapulábat nevelő, makkot termő nagy hasznú erdőségnek.

Egy-egy közeli cserét azonban „felfogtak”, a magukénak nyilvánítottak a bebíró birtokosok, a földesurak. A Lázár családnak szintén volt ilyen tilalmasa, amelyet az évtizedek során a „gondviselő” óvott úgy-ahogy. El is pusztult, s a XVIII. század elején már a tölgyesek, cserések helyét az udvar és a jobbágyság használta, ki mire tudta.

Fennmaradt viszont az 1713-ban még „Kászon havasa” néven emlegetett, Felsőfalu szomszédságában lévő erdőközösség. Ez kizárólagosan ennek a komunitásnak a rendelkezésére állott (de ők is oltalmazták). Impérnek és Jakabfalvának külön volt közbirtoka, de olyan, amelyet felváltva használtak („...Lassú ágot... Répád havasát bírják az impérfalviak és jakabfalviak alternatim...”). Természetesen ez a legeltetési jogra vonatkozott elsősorban. E havasokra különben minden lófő és gyalog, valamint minden jobbágyság (csak pásztorbért fizetve, de legelődíjat nem) kihajthatta marháját a lakóhelyének járó, az annak kiszabott esztendőben.

Mindenki élhet valaminő neki rendje szerint jutó joggal, privilégiummal, libertással, „szabadsággal”; egyesek többel, mások kevesebbel – feudális szerkezetbeli elvét valamennyire Kászon is kivirágoztatta. A Lázáronak ugyanis Felsőfalu, Impér, Jakabfalva legelőin mindenütt „szabad [volt] marhájokat legeltetni”. (Ez azzal is összefüggött, hogy mindenik faluban volt antiqua sessiójuk s azon „szolgáló” jobbágy emberük.)

A földközösség klasszikus földjén, Erdélyben, s ahol a legtovább fennmaradt, a Székelyföldön régen a szántót is közösen birtokolták. A társadalmi rendek jogosultságait tiszteletben tartva, egyformán jussoltak az emberek a határ minden részén, a különböző dűlőkben fekvő, más-más termékenységű parcellákból, nyilakból. Az „osztás”, az „újraosztás”, a határ „felrázása” azonban hovatovább elmaradt, addig-addig, míg már csak az emlékezők, a tanúk tudták megvallani, hogy a vitatott földdarab nem örökös, hanem falu földje, nyílföld. Jakabfalva esetében azonban – Tagányi Károlyra emlékezõn – hadd mondjuk úgy, még „élő jogszokás”. Az 1713-as összeírásban az áll, hogy a communitásnak vannak: „...nyilas helyei ú[gy] m[int] Ravasz Mezõben, Nagy Sarok tövin, Bor fe[j]in, melyeket midõn felosztanak, egy jobbágnak annyi rész jut belõle, mint egy szabad embernek.” Ez a kászoni (és meglepetésünkre még a gyergyószéki falvakban is általános) egyenlőség a fegyveres szabad és a robotos jobbágy között a Székelyföldön rendhagyó jellegû. Az erdélyi fõkormánysezék 1795. évi körlevelére Csík-, Gyergyó- és Kászonszék tõl már azt a felvilágosítást kapta, hogy itt a nemesi rend két, a lófõ és darabont egy, a „paraszt” pedig fél részt jussolt a nyílföldek felosztásakor.

A többi helységben nem szólnak újabb vagy még gyakorlatban lévõ osztásról, de sokan tudják azt, hogy valamikor falu adta a földet, ha „nyílföld”, hajdani „osztásból való”, faluéból „foglalt”, „irtott” és így tovább. (1718-ban még „falu adományának” is nevezik.) A falu birtoklási és rendelkezési joga tehát épen, csorbítatlanul megõrzõdött akkor is, ha adta, osztotta a parcellát, akkor is, ha például közerdõbõl irtotta magának a falutag. Szász Péter földjérõl 1691-ben mondják, hogy nem jobbágyi fundus után járó, hanem a communitásé, mert Szász fûpásztor lévén, falu erdejébõl „tisztogatta volt”.

Azt már láttuk, hogy Kászonban szabadot, jobbágyot egyformán megillet – méghozzá egyenlõ arányban – a falu nyila. A birtoklás jogcímérõl, az antiqua sessióról már szintén említést tettünk. Csak egy-két példával egészítenõk ki a telkeknél mondottakat. A felsõfalusi pereskedõk 1668-ban ebben az értelemben kérik „az örökséget, hozzá való pertinentiákkal együtt”. Rá egy évre ugyanott egy jószágot igényelnek: a bennvaló fundust, minden külsõ szántóföldekkel együtt, „egyszóval cum omnibus ad eam pertinentiis”. Sokszor szólnak úgy, hogy akinek jut a beltelek, azé minden hozzá tartozó szántó, szénafû és tanorokkert. Impéren 1682-ben

világosan ki is mondják, hogy valaki nem tagja a falunak, mivel „a falu között füstje nincsen”, s éppen ezért „nyilat is nem bír”.

A telek jelképe, szimbóluma annak is, hogy gazdája részt vesz a falu terheinek hordozásában, és hogy katonaként vagy úrbéresként „szolgál”. 1671-ben Felsőfaluban vetődik fel a kérdés, hogy Sánta Péter a jószágra való nyílföldet érdemli-e. A „törvénynek”, a szék bírának az a véleménye, hogy „...a nyílföldet bocsássa [vissza] falu kézihez, mivel a szolgálat megszűnt az Sánta Péter jószágáról”. 1682-ben a felsőfalusi származású Mihály Máté impérfalvi perfolysa rendjén hangoztatják, hogy aki részesedik a falu közjavaiban, az a terhekben is osztozótárs; ő ugyanis falunyilat bír, s éppen ezért adózni köteles, hasonlóan a többi impériéhez.

A „közbélt” a kászoniak különben eléggé szabadon használhatták. Szánthatták, vethették a falu nyilat, lekaszállhatták a szénafüvet, építkezhetek a faluközi helyen és így tovább.

Rendelkezni is rendelkezhetnek e jószágokkal. A legsajátosabb és általánossá vált jelenség az, hogy miként a családi birtok többi részét, idővel e földeket is örökösire hagyhatta a kászoni ember. Éltében pedig – hacsak a community vissza nem követelte vagy nem ellenezte – forgalmazhatta is nyilat, adhatta-vehette, cserélhette, elzalogosíthatta.

A fentebb említett Mihály Máté felesége után bírta, tehát örökölte a falu nyilat. 1685-ben, mivel testamentum nem intézkedett a jussról, a jakabfalvi Balás Jánosné azt követelte, hogy „a nyílföldet osszák ketté”, felét használhatja a menyé, de mert a félárva gyermeket ő tartja, a fiú nagykorúságáig ő használhassa a másik felét.

A felsőfalusiak 1684-ben cserélnek közföldet. (Igaz, meg kell várniuk, amíg az egyik szántó tulajdonjogát a faluközösség nem tisztázza.)

Az 1689. esztendőben maga a széki tiszt perli impérfalvi Mihály Péter „Deák uramot”, György Mártont és Mihály Andrást a jószágára járó (a Gödrös út mellett, Tekerő oldalán, a Gödrös út alsó végénél, mindenütt több parcellából álló) nyílföldekért. Az alpereseknél levő szántók zálogban voltak, s a felperes hiába kínálta meg őket a kölcsönvett zálogsummákkal, visszaadni nem akarták.

Szabó Mihály 1690 előtt az újfalusi Bíró Jánosnénak „a falu nyilat kifogta volt keziből”. Az emiatt perlekedők meggyőzően bizonyítják, hogy a közbirtokrész forgalmazása, de még elfoglalása is, eléggé gyakori szokás volt (különben a közbenjárásért egy fias juhot, majd tíz tallért ígértek).

A community földállagából a kinek-kinek kezére jutó parcellákat a tulajdonos helység határbírája (aki Kászonszékből ilyen esetekben a falut képviseli) vissza is követelheti. 1687-ben a széki bíróság például úgy dönt, hogy Csaba Jánosné „a Sánta Ferenc jószágára való nyiltól üres legyen... az marad a falu közé”. Ugyanazon esztendőben akar a jakabfalvi Nagy Szilveszter megszerezni egy peres földet, ami „régől fogva” a falué. Pál

Jánosné, a felperes bizonygatja, hogy ő gondozta, „ganyéztatta”, de Nagy Szilveszterrel egyetemben (aki szintén „privata persona”) meg kell várniuk, hogy előbb a community érvényesítse tulajdonjogát.

A helynevek segítségével szeretnénk volna azt is megtudni, hogy hol, mikor, hogyan osztották meg az emberek között a közbirtokot, és azt, hogy mikor és hol rögzítődött a „privata personák” kezén a falu földje. Sajnos megbízható tudósítások híján meg kellett elégednünk forrásaink ama sejtetésével, hogy valóban nem egy-egy darab helyet, hanem több dűlőben, határrészben több parcellát osztottak annak idején egy-egy jószág, belső telek tulajdonosának. 1699-ben felmerül a kérdés jakabfalvi Sylvester Mihályné perében, hogy bizonyos szántók, szénafüvek falunyilak-e. Hadd idézzük helyrajzi megjelölésüket: „...Kászon tövinél az bemenőben két darab, Kókény alatt egy darab, Bor mezein egy darab szénafüt, az Borvizen túl más, Holdas tövinél egy darab szénafüt...” Természetesen másutt is szó esik egy család által szétszórta, több darabban birtokolt nyilas földekről. Egy ízben azonban, 1725-ben, Felsőfaluban mintha egy egész dűlőt említenének. Ekkor és itt Balási Erzsébet asszony „litigál” a határbírákkal, mert a település felső végén, a vetéskerten kívül (tehát szorosán a community belterülete mellett) a vízáradás „folyamját elhagyván” sok kárt tett és a földek végeit elmosta. A kárt szenvedettek főleg az azon a szeren lakók voltak. A helyszíni szemle után a bírák úgy döntöttek, hogy „mivel constal a nemes szék előtt, hogy azon helységen levő szántó-földek falunyilak, a falu maga proprietas szerént való kárát ne szenvedgye...” A falué a föld, tehát az ő gondja a megóvása; de nem érdektelen az sem, hogy az ott „bíró”, nyilakkal rendelkező embereket kell mozgósítani a kártétel jövőbeni megismétlődésének megakadályozására. Mégpedig többeket, azt tanúsítva, hogy a felszegiek, a felső szeren lakók lakóházainak a közelében kellett egy nagyobb határrésznyi nyílföldegyüttesnek lennie.

Láttuk, van közös havas, erdő, legelő, szántó és szénafű is. A kaszálórétek rendszerint az egyes családok „jószágára járandó szénafüvek”, a falu azonban ezeket gyakrabban osztja, s néha egy-egy „falurész”-nek, rétnek csak a hasznát, a kaszálható fűvét „adományozza” egy esztendőre. (A kenderáztató „tőhelyek” szintén falu földjén vannak még 1713-ban is.) Sokféle művelési ágban lelhető fel tehát a XVII. század végén, a XVIII. század elején a természeti környezetnek a közös birtoklása, majdnem szabad használata, valamint a birtoklásnak megkötöttségekkel korlátozott, de hovatovább mindinkább táguló szabadsága.

Mekkora volt a mezei tájban a szűz természet, a saltus, és mi az ager, a megművelt föld aránya? Hogyan alakult ki a vetéskertek, sövénykerítések övezte faluközösség határa, az átalakított környezet, az állandó szántók rendszere? Hogyan tisztította meg fától, gyökértől, kövektől a „felfogott”

helyet a kászoni ember s teremtett termést érlelő szántóparcellát (amit azután minősíthettek faluénak vagy ősi magántulajdonnak, örökösnek)? E kérdésekre az életfeltételeket gyarapító elődök iránti hálaérzés és a tudomány szolgálata egyaránt válaszadást követel. Egyelőre azonban meg kell elégednünk a nagy adósság kicsiny részletének megfizetésével.

A ciheresek, bozótok, erdők irtása, a talaj szánthatóvá tétele, egyengedése, vízjárástól való megóvása, a mezőgazdaságban hasznosítható földterület tágítása mindenkinek mindenkori gondja. 1669-ben a felsőfalusi Máté János feleségestül munkálkodik együtt a még legényember Mihác Balázssal. (Az osztozásnál harmadrészt az asszonynak is ítélnék.) 1677-ben a jakabfalvi Péter Györgyné azt igyekszik bizonygatni, hogy egy darab hely irtásakor ő is ott volt urával Péter István és János Mihályék mellett.

Az irtás, tisztogatás során említik néha az aszalást. A Hágó nevű helyben a felsőfalusiak, úgy tűnik, jószág, belső telek utáni járandóságként engedélyezték a foglalást, majd az irtást, tisztogatást. Az első foglaló a régen aszalt fák jeleivel bizonyítja, hogy az utána aszalgatni kezdő kászoni: hatalmaskodó. (Illetéktelenségét a bírák is megítélik, de engedélyezik, hogy a már aszalt fákon kívül „egy balta [?] hanyításig”, ha akar, tisztogathat.) Az aszalás úgy történt, hogy meggyűrték a lábon álló fát, majd kergét kereken lehántották, azért, hogy az aszalódjon, kiszáradjon; s ily módon könnyen ledönthetővé, meggyűjthetővé váljon.

Az irtásról szólók sűrűn emlegetik, hogy „eleven erdőből” takarították, tisztították meg a helyet és tették művelhetővé. „Nagy erdőből” nehéz munkával szerzett parcelláját a kászoninak még „ganyéztatni” is kellett, s „juhkosárt” is állított rá, hogy a pihenő állatok trágyájukkal javítsák, tegyék jobban termővé.

Sokan hosszú évekig dolgoztak, míg hasznavehető földhöz jutottak. Maradt még vitatható tényezőként természetesen a tulajdonjog kérdése. A falu erdejéből irtott hely a faluközösséget képviselő határbíró rendelkezése alá tartozott, míg a békés használatlalt a teljes birtokjogot meg nem szerezte a falutag. Így 1677-ben az újfalusi Tima Istvánról mondják, hogy igaz: kétnapi cséplésért kapott zálogba az Ötves nevű helyben egy darab szénafüvet, de az „...akkor nagy erdő volt, úgy kezdé Tima István tisztogatni, irtani, azolta mind ő bírta békességesen”, mégpedig úgy harmincnyeven esztendeje. A felsőfalusi idős Pál Imre 1680-ban vallja, hogy „az Kőbükke szélyiben való helyét 30 esztendeje hogy irtja, aszalja, tisztogattja; birodalmában volt; nagy erdőből tisztogatta, senki sem ellenzette róla”. Szász Péter fűpásztor szorgos munkával falu erdejéből irtott földjéről már szólottunk. Ezt (1691-ben) a falu nála hagyja; míg a community vagy atyafi hozzá nem kíván nyúlni, tehát tulajdonjogát érvényesíteni nem akarja.

A foglalás lehet a közösség hátrányára váló, némely földéhes, erőszakos birtoknövelő cselekedete. Ilyen esetekben a határbírák a falu képében szék elé idézik a tettest. Gyakran elnézik azonban, mert kevés a szántó, sok az erdő, és Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék még 1801-ben is úgy véli, hogy náluk a gazdaság előmenetelét szolgálja a közerdőből való foglalás, irtás, szántóhatár-növelés.

c) A földbirtoklás módja és gondja

Széchenyi István a *Hitel*-ben írta: „Az egyetértő legszámosabb két felekezet az, melynek egy része az aranyat s pénzt véli, másika a földet s fekvő jószágot tartja birtoknak, vagyonnak; véleményem szerint pedig se kincs, se mező nem az, hanem azok haszonvehetősége.” Nézzük meg mi is – hitelt adva az ő szavainak –, hogy a székely „mező” birtokosának meddig terjed a rendelkezési, használati jogosultsága. Általánosságban itt is korlátoz minden embert a hatalmasabbak földre vonatkozó előjoga, az államé, a földesúré, valamint a települési, igazgatási és vagyoni közösségeké, amelyek oly szívósak ezen a tájon. (A közföldről már szólottunk, a „nyomáskényszerről” pedig a későbbiekben beszélünk.)

A székelység katonai funkciói következtében privilégiumokkal is gazdagodott. Ilyen volt az, hogy tovább őrizhette a hajdani szállásbirtok jogi természetének egyes elemeit, jogrendjét kevésbé itatta át a feudális normák szellemisége, például a királyi tulajdonosi főség, mindenhatóság eszméje. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a Székelyföldön nem volt „ius regium”, vagyis még hűtlenség vétke esetén sem szállott a fiskusra, az uralkodóra a bünbe esett székely öröksége, jószága. A hűtlenség mellett a királyi jog másik „titulusa” a magszakadás volt. Adományrendszer náluk nem lévén, az urafogyott ingatlan sem jutott a központi hatalom tulajdonába, hanem a „vérek” vagy a közösség vette birtokába. A székelység sajátos jogi helyzetét dokumentáló gyűjteményes kötetek nem véletlenül közlik I. Rákóczi György 1636. évi kiváltságlevelét, amelyben az olvasható, hogy „...magszakadottnak jövai mindkét ágon levő maradékaira az ősrégi szokások és szertartások szerént szálljanak és mennyenek által”.

A föld forgalmát, adásvételét országos szinten szintén több ízben igyekeznek nehezíteni vagy éppen tiltani. Legfőképpen a lófő és gyalog rend anyagi bázisát féltik a szétporladástól; azt a paraszti mezőgazdasági üzemet oltalmazzák, amely a tábor- és harctérjárás pénzfedezetét termeli. 1633-ban például diétán rendelik el, hogy sem székely jobbágytól, sem darabonttól örökséget ne merészeljen senki is megvenni. A gyulafehérvári 1650. évi országgyűlés pedig kimondja, hogy „...az nemességen kívül, hadban szolgáló vitézljő rend földjét és örökségét semmiképpen el nem ad-

hatja”, ötszáz forint(!) bírság terhe alatt. A fejedelemség kori Erdély törvénygyűjteménye szintén tartalmazza ezt a tilalmat (Approbatæ Constitutiones III. R. LXXVI. c. 16. art.). A nagysinki artikus bizonyossága szerint 1664-ben azonban úgy döntenek, hogy megengedik az örökségeknek szabad forgalmazását. A vélemények azonban különbözőek az adásvétel dolgában, s jellemző, hogy 1729-ben Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék követi utasításában is fellelhető továbbgyűrűzése. A nagysinki 1664-es határozat érvényben maradása felől ugyanis a nemesség másként vélekedik, mint a lófőség, amely az Approbata paragrafusait véli jóknak.

Kászsónszékben sok, különféle példáját látjuk a föld adásvételének. Sőt az írásbeli szerződéskötés, a vásár „levélbe” foglalása is szokásos. 1675-ben felsőfalusi Részegh Tamás azért hívja törvénybe Péter Mártont és Péter Andrást, mert „egy kús részjóságocskát vett volt meg tőlök, [de] nem akarnak levelet adni róla”. 1681-ben ugyanott mind a két részről, az eladó és a vevő részéről is bemutatnak compositionális, egyezményt tartalmazó „levelet”. Jakabfalván 1716-ban kéri a bírák a felektől a perdöntő súlyú „levelet” vagy három személy esküjét. Kétségek felmerülése esetén különben nemegyszer a tanúk sora vonul fel bizonyítandó, hogy az ő emlékeztüktől fogva ki művelte nyugodalmasan a vitatott parcellát. Impéren 1677-ben a Kászón patakában levő kaszálóhely ügyében hét „hatvanöt vén esztendő” ember tanúskodik.

Az adásvételt tehát írásba foglalják, a tulajdonjogot tisztázzák, néha széki tiszt is jelen van a vásár megkötésekor, megbecsülvén a jószágot. „Munkás” ugar is lehet az éppen eladásra kínált földdarab, de főleg arra kíváncsiak a vevők, mikor trágyázták utoljára, mivel a trágya az értéket is befolyásolja, de esetleg, amíg tart a haszna, azt illeti meg a föld, aki termőerejét növelte. Vigyáznia kell a véglegesen még nem döntött eladónak arra is, hogy ha levelet nem is ad, szerződést nem is ír alá, kézfogással se pecsételje meg az alkut, mert az kötelező erejű. (Impéri István Pál 1677-ben egy földjét Mihály Deáknak ígérte, „kezet is adván reá, [de] az alatt másnak adta”. Ezért büntetést kell fizetnie, s mégis, termésével egyetemben, a felperes igényli a szántót.)

A vásár megkötésekor tekintetbe kell venni a nemzetség, az atyafiság jussát, de igen a szomszédságét is. 1686-ban Felsőfaluban nemcsak széki tiszt, ülnök, jegyző vesz részt a becsün, hanem („a vének is szemben lévén”) a rokonok is, sőt „az szomszédok közül is némelyek”. (Se szeri, se száma azoknak az ítéleteknek, amelyek megsemmisítik a vásárt, mert „idegen” a vevő, mert nem „közelebbi vér”, mert nem kínálták meg előbb a „véreket”.) A jakabfalvi András Péter pedig egy már megkötött adásvételi szerződést ellenez, mondván: „Mind a két felől én lévén vicinusa, sem egyszer, sem másszor meg nem kínált vele; vicinus lévén, az ország törvénye, artikus[a] szerént meg nem vehette volna...” Áráat fölkinálja tehát,

és a földet magának követeli. A szomszéd előjogaira valóban vigyáz a törvény, s még inkább a szokásrend, itt Kászonban is.

A vásárlónak arra is ügyelnie kell, hogy nincsen-e csereviszonyban az eladó. Gyakran kell előbb a cseretárssal egyezkedni, hogy aztán az ügylet végbemehessen. Nemzetes Bernád István uram 1714-ben az újfalusi Barna Máténak enged át egy darab földet, de utólag „concambialis levelet” talál róla, s a „concambiumot” nem lehet „violálni”. A csereügylet az alkunál, a megegyezésnél még nem termel oly sok gondot, annál inkább a cseretársak szerződésbontásakor. Ilyenkor szóba kerül a föld állapota, megmunkáltsága, ugarban vagy vetésmezőben van-e éppen a parcella, az, hogy fructusával vagy anélkül kell visszaszolgáltatni és így tovább.

Rendszerint kölcsönért, gabonáért „egy vetésig”, egy kaszálásra szántót, szénafüvet is átengednek gazdagabb falusfeleiknek.

Közösen is használ földet a nagyobb család, ha még meg nem osztozott az apa a fiával, a testvér a testvérral, de marad néha az örökösödési egyezés után olyan (gondoljuk, már igen elkeskenyedett) parcella, amelyet azután felváltva, szerre szántanak, vetnek, kaszálnak a rokonok.

A földhasználat jogos vagy jogtalan voltát igen sokszor a szomszédos falvakba telepedettek, idegenbe mentek vitatják. A szülőfalujukbeli atyafiság ellen panaszolkodnak, és az otthon őket még illető jószág jövedelmét, árendáját, forgalmazási jogát igénylik. (Az örökösökről és zálogbirtokosokról, a legsűrűbben litigálókról, perlekedőkről a későbbiekben szólunk.)

A „békességes birodalom”, az igényjogosultaktól nem háborított csön-des gazdálkodás természetesen Kászonban is a gyakoribb, az általánosabb. Mi ebben a fejezetben viszont a békétlenekkel foglalkozunk, a jusskeresőkkel, az igazukat védelmezőkkel, hogy felfedezhessük a földdel való rendelkezés, a „használhatóság” zavarait, a tulajdonformával járó gondokat. Vegyük vizsgálat alá először a tiltott hatalmaskodást.

Az előzetes tilalomnak súlya van a perben is. Hogyha tehát valaki veszélyeztetve érzi tulajdonát, jelzi, kimondja, bejelenti, megizeni tilalmát; s a tilalomszegőnek, az önkényes beavatkozástól elrekesztett embernek a „hatalmaskodás” díját kell lerónia, bűnhődve azért, hogy nem a törvény útját járja. A törvény (Approb. Const. III. R. VIII. c. 1. art.) pedig részletesen, országos szinten szabályozza a „potentia” bűnébe esettek elleni eljárást. Mi csak a bevezető sorokat idézzük: „Hogy a magok erejekben bizakodó és vakmerő emberek, kik sem az Istennek, sem az országnak törvényével nem gondolván, potentiosa occupatiókat tennének, refrenáltathasának...”

A megfékezés, a megzabolázás első mozzanata lehet a területvédés jeleinek kitétele, a kicsóvázás. 1720-ban újfalusi Szabó István egy darab „parlag, üdüllő szénafüvit” csóválta ki, Mihác Márton, „hogy azon csóvának nem engedett”, hatalmaskodást követett el, és annak díját kell meg-

fizetnie. 1721-ben az Impérben egy darab megcsóvált földre rámenő gyalogrendnek „a csóváknak külön-külön terheken” kell a felperes kívánsága szerint maradnia, vagyis csóvánként fizetnie büntetéspénzt. 1725-ben jakabfalvi „potentiarius”-ok kerülnek a szék színe elé, olyanok, akik a földet „magostól, csóvástól elszántották”; ez esetben felelniük kell: a jószágra menésért, a hozzányúlásért, „a csóváknak kihányásáért külön-külön terheken”, s viselni kötelesek a perköltséget.

A kászonszéki nótáriusok seregestül örökítették meg azok nevét, akik a széki bíróság elé citáltattak „hozzányúlásért”, „elbírásért”, a jószágra való „rámenésért”, földre menésért, „potentiose rámenetepiért”, kézből való „kifogásért”, jogtalan bevetésért, megaratásért, fructuselvitelért és így tovább. E hatalmaskodók csoportját növelik azok, akik szintén nem a törvény útját járva (megtartva a törvény szerint megtartandókat, „servatis de jure servandis”) a birtokon belülinek szénáját, zabját, búzáját elhordják, elviszik – jelezve ilyen formában, hogy az az övék.

A változatos formákat öltő, a föld használatát zavaró egyenetlenségek erőszakos fellépéshez, konfliktushoz is vezetnek. Felsőfalusi Keresztes György 1686-ban megidézeti Csűrös Istvánt, „mivel nagyobbik atyja engedelmiből bírván egy földet Bod völgye pataka mellett, melyhez ő lévén igaz vér, megüzente, hogy be ne vesse; mellyel nem gondolt, bevetette, annak idejében. Fructusáért menvén az actor, azt hozza volt; éjszakának idejében, falu közönséges útján, armatis manibus az fiával, küsebbik Csűrös Istvánnal megállotta útját, marhákot az szekér elöl kivertek, ...éjszaka hatalmaskodtak rajta, húzták-vonták, hurcolták, vérit kijárat-ták...” Újfalusi Szabó István lófő 1720-beli panasztételéből is hadd idézzünk egy pár sort (a Nagy Nádasban lévő „tüdüllő” szénafuvéról van szó, amelyhez Mihác Márton is juszt formál): „...kicsóváltam az füvet, a csóvának sem engedvén, megkaszáltam s elvitte... Azután ugyanazon helyben sarjúját megkaszáltam – mint magamét –, akkor absoluta potentia mediante jószágomra jöven, rám támadott, megvert, sebhett, véretem kibocsáttá, a kaszámot elvette s törte...”

A hatalmaskodó foglaló egy-egy egész földdarabot vesz birtokába, az „elszántó” a mezsgyéekkel, határkövel, barázdával s más határjelekkel körülfogott parcellát csonkítja, illetőleg a másét kisebbitve a magáét nagyobbítja. A protocollum szerint a kárt okozók egy részt, egy borozdát csatolnak a magukéhoz a bevetetlen (vagy éppen bevetett) földből. 1699-ben a jakabfalvi Csutak Balázs hírtétel nélkül „borozdát csinált, határt vont”, „régí határkő is lévén ott, az mely most onnan elveszett”, és szomszédja, Kardos János ezért citálja a bírák elé. A métázás különben a külhatárbeli telkek szilárd rendszerét teremti meg, s a békés használatnak ez is egyik föltétele.

Sokaknak jut ideiglenes használatába a belső telek, kert, szántó, kaszá-

ló, mert a tulajdonos elszegényedik, pénzzavarral küzd és szorultságában jószágát zálogosítja el. Az udvarhelyi 1555-ös „régii” törvények 25. paragrafusa már említi a zálogos jószágát (abban az összefüggésben, hogy időmúlás címén nem szerezhető meg). 1562-ben a segesvári országgyűlésen panaszol a község „a szegénységeknek miatta” elzálogosított javaik okozta bajokról. Mégis, a záloglási forma eléggé szokásos, sőt 1650-ben „a hadban szolgáló vitézli rend”-nek megtiltja a törvény az eladást, s marad számukra jó ideig egyetlen forgalmazási módként a zálogba adás. Igaz, megszorításokkal, ellenőrzéssel stb. (Approb. Const. III. R. 76. c. 16. art. 4. pontja.) (Különlegesen sok Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben a rabkiváltásért elzálogosított jószág. Még 1664-ben is zálogba vetnek örökségeket, hogy hazatérhessen a fogságban sínylődő férfi.)

Az említett jogügylet részesei nemcsak a gazdagok és szegények. Gazdag gazdaggal is szerződik. 1669-ben például Lázár István egyezik meg néniével, Lázár Erzsébettel, hogy neki engedi át kászonszéki jószágát (kilenc ház jobbágyot is). 1672-ben azonban Imets Pál négyszáz forint adósság fejében elfoglalja a kászon portiót, és zálogként kezeli. 1673-ban pedig Kálnoki Sámuel teszi le érte a zálogsummát, és fenntartva Lázár István visszaváltási jogát, saját jószágaként használja. 1681-ben Kálnoki Sámuel ismét hat ház kászoni jobbágyot vesz zálogba a Lázároktól. 1715-ben viszont Lázár Ferenc által nyolc-kilenc forintért birtokba vett impéri, jakabfalvi kisebb zálogos szénafühelyekről olvashatunk.

A zálogba adás időtartamát a felek nem mindig határozzák meg. A pénzre rövidebb időre rászoruló kászoni néha csak „egy vetésig” engedi át földjét. Felsőfaluban 1696-ban egy szántó azonban már hosszabb ideig, öt vetésig (tíz esztendeig, mert minden második évben ugarban pihen) megy át más gazda kezébe. A meg nem szabott időhatár sem ritka, ez azután évtizedekre is kiterjedhet. Nagyapától átvett, tizennyolc éves zálogról is beszélnek. 1669-ben pedig azt tárgyalja a szék, hogy felsőfalusi Sánta János földet engedett át István Jánosnak, aki „oda maradt Lengyelországba”. Fia, György használta békességben, majd idővel „mással is bírta”. Földesúrnak is elzálogosítják hosszabb időtartamra belső és külső jószágukat. 1692-ben tárgyalják azt az ügyet, amelyben Kászoni Páltól az ismeretes Csutak Péter uram vett egy birtokot zálogba, azt ő alsótorjai Apor Istvánnak adta, akitől Kászoni Pál leszármazottai akkor vehetik vissza, amikor háromszáz frt-ot „deponálnak”.

A zálogba adónak kötelessége rokonait, „véreit” megkínálni s helybenhagyásukat elnyerni. Az örökösi jussal rendelkező atyafiságnak (de még a szomszédságnak is) joga van fenntartani magának a zálogba vétel lehetőségét. 1715-ben a jakabfalvi határban fekvő szénafü felől (július 23-án) úgy döntenek, hogy a rá nehezedő nyolcforintos zálogsummát karácsony napján kell megfizetni. A vérek azonban azt a feltételt is bevették a megál-

lapodásba, hogy ha ők időközben leteszik a pénzt, magukhoz válthatják a kaszálórétet. 1692-ben csak azzal a feltétellel engedik a kölcsönt adónak a zálogos szántó megganézésát s ezzel a zálogidő meghosszabbítását, hogy „az véreket [előbb] kínálja meg”. 1714-ben pedig olyan valaki akarja a jakabfalvi határban lévő parcellát visszaváltani, aki a belső telket is megvette és különben is joggal mondhatja: „azon földnek én a vicinumában vagyok”.

A zálogintézmény általánosan elfogadott feltételét fogalmazza meg 1721-ben az a kászonszéki jobbágy, aki azt mondja: „...az zálogot, amint adják, aszerént kell conserválni.” Ez a bennvalók, telkek elzálogosításánál okoz több gondot, de igen akkor is, hogyha (1676-ban) malom, vagyis annak egy része a zálogtárgy. Ennek olyannak kell lennie a visszaszármaztatáskor, mint amilyen „kezibe adáskor” volt.

Érdekes módon a „befektetések” közül legtöbbit a gyenge kászoni földet javító trágyázással foglalkoznak. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék constitutiója 1714-ben kimondja: „a zálogtartó ember soványon bírni nem akarván a földet” – ha meg akarja ganézni, értesítse a földre tulajdonjogi juszt formálókat (s ha a „vér” csak szóval s nem pénztétellel ellenzi, „ne gondoljon véle”). Nem véletlenül foglalkoztatta a helyhatósági státutum alkotóit ez a kérdés, ugyanis valóságos és gyakori probléma volt. Így például 1687-ben felsőfalusi „megsoványodott” zálogos földre kérnek engedelmet, hogy az adósok vagy tegyék le a zálogsummát, vagy „engedjék ganézni... soványon nem bírhatja” még időlegesen sem a hitelező. 1676-ban kétforintos zálogos parcella felől végeznek úgy, „hogy az gannieja hadd teljék el, osztán zálogját deponálván, kezibe menjen az föld...”

A bírák arra is figyelmeznak, hogy a tisztességes zálogtartó befektetett munkája kárba ne vesszen. A nyomásban is lévő s így elkertelt szénafű esetében például ezért ítélnék úgy, hogy a zálogtartó a kerítést, amit ő csináltatott, vagy elvihesse, vagy az árát megfizettethesse.

A zálogidő elenyésztével, a „jelzálogadósság” visszafizetésével a föld használata ismét a tulajdonost illeti meg. Egyszerű eset az, amikor a pénzt „amittálják”, folyósítják s a földet a zálogból kibocsátják. Megtörténik azonban – s nem is ritkán –, hogy a zálogtartó nem akarja visszaszolgáltatni a jószágot. Különösen hosszabb idő elmúltával hivatkozik nem is egy változatos okra, és a fölkinált összeget nem hajlandó átvenni. Az ilyenkor elkerülhetetlen pereskedésben írásbeli bizonyítékokat mutatnak be, s megszólaltatják a tanúkat is, hogy kiderüljön: kinek van a jószághoz „igazsága”. Sokszor az eskütétel dönt; így 1715-ben is, amikor az egyetlen bizonyágtétevel elégedetlenek a bírák („unus testis nullus testis”), és az alperes feleségének szintén le kell tennie „a hitet”, amit aztán a felperes is elfogad.

A záloghitelező bizonyára a kamathaszonnál többhöz jut a föld műve-

lése rendjén. Talán ezért is ragaszkodnak hozzá, míg mások szeretnék örök birtokként a magukéhoz ragasztani a zálogparcellát. Sok tehát a visszafoglalás, a „földre való rámenés”, az erőszakos fellépés, ami természetesen újabb perpatvarokkal zavarja a kászonszéki földműveseket „a mező” békés, eredményes használatában.

A feudális gazdasági rendszer sokféle korlátozással, megkötöttséggel hátráltatta a fejlődést. A túlnyomóan szabadparaszti státusú kászoniak elkerülhették a jobbágygazdaság és a földesúri birtok sajátos válságokozó tényezőit. Korlátoktól, megkötöttségektől mentes azonban ez a birtoklási forma sem volt, és működési zavarai sem voltak jelentéktelenek.

d) Örökösödés, osztozkodás

A székely társadalom a feudalizmus évszázadaiban kialakított egy olyan jogrendet, amelyben ősi örökgyói törvények paragrafusai ötvöződtek szokásjogi hagyományokkal. Ez természetesen sajátos jellegű volt, hiszen annak a különleges állapotnak kellett megfelelnie, amely katonáskodó, szabadparaszti világukat jellemezte. Ennek a szabályozásnak tehát egyebek között a kicsinyke földvagyonot is óvnia kellett a szétporladástól, hogy a kászon ember megőrizhesse „székely” voltát, fegyverforgatói státusát. S mert mint Erdély-szerte mindenütt, laktak e hegyaljai falvakban is „néhány nyughatatlan elméjű és másokat kárba ejteni igyekező emberek” – sokaknak kellett a megrövidítettség, a kismizettség ellen harcolniuk, a széki bíróságon keresve „igazságtevőket”.

Az élettől – maga után rendezettséget hagyóan – búcsúzó székelynek a testamentum volt az az „innepélyes rendelete, melyben elhatározta, hogy vagyonait kik örököljék”. Az írástudókban nem szűkölködő székben szép számmal vannak végrendeletírók, -íratók. A széki törvénykezés pedig – vita esetén – a „levélbe” foglalt végakarát intencióit tiszteletben tartja; arra figyelmez, ami a „testamentum dispositióiból... lucide constál”. Ha tudnak arról, hogy van s valaki eltitkolja, felmutatását, előadását megkövetelik, mint ahogyan például 1714-ben az újfalusi Ambrus Pál végrendeletének prezentálását is igénylik. Érvényteleníteni is megkíséreltik, ha úgy vélik, hogy törvényellenes a „hagyatékozás”. Páll Mihály 1704-beli testamentumát, fia, testvérei ellen fordulva, 1718-ban azzal az indoklással támadja meg, hogy az Decretumellenes, vagyis Werbőczy István Hármaskönyvével meg nem egyező. Az I. Rész. 58. címre hivatkozik, miszerint: az ősi fekvő jószágokat az apa a fiúk sérelmére el nem idegenítheti. Formai hibákat is említ, például azt, hogy az impérfalvi „Páll Mihály uramot nem írják, hova való”.

Az újfalusi Kajcsa Tamás testamentumpótló szóbeli feltétellel egészí-

tette ki írásos rendelkezéseit, nevezetesen, hogy ösföldjeit örököse csak addig bírhatja, míg ebben a faluban él, „ha ismét elmegy – mondotta meg nem engedik, hogy bírd”.

Szóbeli végakarat-nyilvánításra is többen hivatkoznak (ily módon például: „azt mondotta volt az anyám, hogy néki hagyom”). Hogyha sem bétükkel rögzített, sem szóbeli hagyatkozás nincs, „divisió”-ra kerül sor. Békés „alkuvás”-ra vagy bírák előtti „litigálás”-ra. Egy-egy földdarabot, főleg szénafüvet közre hagynak, s szerre, felváltva használnak a jogutódok („...divisiókn felőle nem volt, hanem szerre birtuk”).

Az ősi vagyoni jogi védelme a régi székelyeknél című tanulmányában Balogh István azt írja, hogy „A székely nép fennmaradásának egyik alapja az ősi vagyon védelmében rejlik... Jogintézményeinek egyik legsajátosabb alakja: öröklési joga, mely nem engedte az ősi vagyon szétosztását...” Vizsgálódásainkat folytatva, valóban különös gondot kell fordítanunk a jószágok, örökségek jogi természetére, az örökösök jogcímére. Az előző fejezetben már szólottunk arról, hogy a székely családi vagyon sem megszakadás, sem hűtlenség esetében nem jutott idegen kézre (a „ius regium” hiánya), s érintettük azt a kérdést is, hogy – kivételes időszakoktól és eseteiktől eltekintve – a rokon törzs, a nemzetség, a vérség jussán a legszorosabb atyafiság tarthatott igényt a vagyonra. Valójában tehát a vérségi kör jussolhatja az ősi földet, az, aki igaz vér, közelebb való vér, az, aki vallhatja: vérségre őt illeti, de legalábbis ő is olyan vér hozzá, amint az osztozótárs.

A legközelebbi vérségi kapcsolat természetesen a leszármazottakhoz, az utódokhoz, a gyermekekhez fűzi az örökhagyót. Különbség azonban, még hozzá lényeges észlelhető a fiúk és lányok között. A székely örökjog múltjába mélyebbre merülni félünk, túl hosszas ott-tartózkodásra csábító volna. Az 1555. évi udvarhelyi diétán készült sajátos törvények, jogszokások összeírására hivatkozunk csupán, amely kimondja, hogy a székely fekvő jószágokat, ingatlanokat mindaddig csak a fiak öröklik, míg a fiág ki nem hal. A jószág tehát természete szerint fiat illet, olyannyira, hogy 1676-ban impéri Tobi Jánosné még perelni sem engedi testvére, Verebesi Ferenc: „leány lévén, ne pereljen, mert ő fiú benne”, tudniillik a jószágban, és így ő rendelkezik.

Ennek a normarendnek a magyarázatát Cserei Farkas adja meg, mondván: célja az, hogy „a fiak nemzetségek el ne aprósodgyék és amiatt a hadiszolgálatban a közönséges jónak hátramaradása ne legyen”. Az 1635. évi fejedelmi végzés, amely az Approbatae Constitutiones törvénycikkelyei közé is besorolódott, más formában, de ugyancsak erre a katonabirtok-védelemre utal: „Ahol szabad örökségek – lófőjé, darabonté – találatnék, kiknek fiúágon defectusok [magvaszakadásuk] volna, azokat leányi jussal jobbágyörökséggé a tiszték semmiképpen ne engedjék tenni vagy lenni”,

de hogy ne károsodjanak s a birtok mégis hadakozó férfit szolgáljon, becsüljék meg a jószágot, és az a legközelebbi zászló alatt szolgáló vérrokoné, atyafié legyen. Tusnádi Kristó Istvánt 1697-ben impérfalvi Mihály Péter Deák nagyobbik „lányára vőnek” családjába fogadta. A vőnek azonban darabonti szolgálatot kell tennie; „ha pedig Kerestó István lón akar szolgálni – mondják –, vegyen lovat magának...” 1678-ban az újfaluusi Tima György paripát is jussol, miután fiúként ő marad a jószágban és a szolgálat is őrá hárul.

Akkor azonban, amikor a fiútestvér hiányzott (meghalt vagy meg sem született), a szolgálat jogát és kötelezettségét a lány vitte tovább és örököltette a maga ágán születő fiakra. Ez a fiúsított lány „fiú-leány” (praefecta naturalis), akiről Cserei Farkas azt mondja, hogy „Leány hát a székely leány a nemzésben, de fiú az örökségben”. Az Impérfalván lakozó Antal Balázsné 1714-ben jakabfalvi jószág megosztását követeli. A döntéshozók azonban az ősi jogszokások jó ismerői és érvényességük fenntartói, ezért így határoznak: „minthogy pedig azon jószág néhai Kovács Györgyé volt, s atyai jószág volt, annak leánya lévén néhal Sylvester Mihályné, fiú-leány volt az jószágban; de fiú-leányának immediate fia lévén [úgy mint Sylvester Balázs], azon egy lineán leány újra nem mehet, hanem marad: csak fiúnak”. (Egy ezredév negyedét átélő ez az 1714-ben idézett és alkalmazott jogelv, ugyanis 1451-ben a marosvásárhelyi határozatból már kiviláglik nemcsak a székely örökség fiági jellege, hanem az is, hogy ezt a leányág is tovább örökíti, s a vagyon csak akkor száll a rokonság másik ágazatára, ha e leszármazási vonal mindkét nemű örökösei kihaltak.)

Az 1555. évi udvarhelyi nemzetgyűlés normái között szerepel az is, hogy „Valamely embernek fia, leánya vagyon, az örökség a fiat illeti; de úgy, hogy a fiú a leányt ki-ki a maga székének törvénye szerint kiházasítsa”. A leányok kárpótlásának ez a rendje még ősbib, és tartalmazza azt a feltételezést is, hogy ha nem történik meg, akkor a lány is egyenlően részesedik a fiúval az apai jószágból. Bónis György úgy véli, „hogy a kiházasítás nem lehetett szerény összeg, illetve, hogy értéke sokszor arányban állt a fiúnak maradt székely örökséggel”. Sokáig is élt, tartott ez a joggyakorlat. Benedek Elek írja: „A német világban [1849 után] még állott a régi székely törvény: a leány csak lábas jószágot meg kelengyét kap, a ház, a föld a fiút illeti.” A kászoniaknál a XVII. század végén és a XVIII. század elején még szintén virágjában állott ez a jogintézmény, ősi szokásrendjük uralmát az is tanúsítja, hogy a kiházasítás mindig és mindenütt dívik, míg a leánynegyed országos elterjedtségű intézményének itt soha és sehol sem bukkantunk nyomára.

A kiházasítás és a „jegyajándék” („paraphernum”, „parafernum”) eléggé összemosódó fogalmak. Werbőczy és Cserei Farkas egybehangozóan határozzák meg; mi pedig az utóbbit idézzük: „Parafernomnak...

vagyis menyegzői ajándéknak az olyan ingó jókot mondják, amelyeket az asszonyállatoknak az ő lakodalmok vagy mátkaságok s eljegyeztetések idején vagy mátkáik, vagy szüleik... vagy más akárki szokott adni és ajándékozni.”

A kászoniak a jegyajándék szót jogéletükben nem használják. Parafernumot azonban a szülők, az apa, a fiútestvér vagy -testvérek adnak az apai jussból. A fiatalok, valójában az új asszony külön családi életviteléhez szükséges javak ezek, egyfajta hozomány. Úgy véljük, Kászonban a „kiházásítás” egyértelmű a „parafernumadás”-sal. Íme egy példa 1675-ből: az impéri Sánta Péter örökségét három fia megosztotta; a lányok a jószágból nem részesültek, de „tiszteességesen kiházásította, az mint ember-séges ember ki szokta házasítani az gyermeket; ...az udvaron kitételre felrakták az sok szép egyetmásokat az nász népe előtt; Sánta Péter így házasítja el Jolánt”.

Azt, hogy ki adja a kelengyét, abból is tudjuk, hogy az asszony elhalálása esetén ki igényli, ki kéri vissza. Apák, özvegy édesanyák, fítestvérek azok, akik „a háztól elvitt javakat”, a Decretum (a Hármaskönyv) „szerént az parafernumot” visszakívánják maguknak. Természetesen örökölhetik a gyermekek is. Az asszony ugyanis végrendelkezhetik róla. 1720-ban jakabfalvi Mihác Jánost hiába perli anyósa „holmi parafernum iránt”, mert néhai felesége „testamentarie urának legálta”, hogy „az ura megemlékezvén, az ő lelke után is gondot viseljen belőle... lelke után is adakozzék és költsön azokból...”

A kiházásításkor a kászoniak a jószághoz, az apai jussához, anyagi státusukhoz viszonyítva, „annak rendi szerint” adnak parafernumot. Felsőfalusi Koncz Judit – aki 1717-ben pereskedik apjával – derekalyt, vánkost, festékest, padfedelelet s egyéb „accidentiákat” követel. Ő három évig szolgált, és keresetéből parafernumára tizennégy firt-ot költött (ládára, szoknyára, „tőre”, brossra, padfedélre). Padfedelelet anyja is adott, két pokrócot és két festékest szőtt, adott egy derékaljat s egy vánkost. A bírák szerint „mindezek az jószághoz képest felette elegendőknek ítéltetnek lenni”. (Sokadalmi költséget is kívánna Judit, de kiderül, hogy nem otthon esküdött; ha otthon lett volna „házásítása tiszteessége napján, bötsületes [helybéli] emberekre kö[l]tötték volna”, egy marhát azonban így is abba fizettek. Másoknál is szokásos a bútor ajándékozása, a lakásdíszítő és -otthonosító tárgyak, ruházati cikkek, ágyneműk adása, s elég gyakori „egy bokor tiszteességes aranyos tű”, „egy pár felszűrő tű” is a módosabbak parafernumában.

Érdekes, hogy a kiházásításkor adott „ágyi öltözet”-et még akkor is visszahagyják, amikor a fiú követeli édesapjától az elhunyt anya „bonumait”.

A közvélemény ellenőrzését – láttuk – az is szolgálta, biztosította, hogy

a faluközösség színe elé tárták, mit adnak a lánynak. Újfaluban 1683-ban emlegetik, hogy Szabó Mihály „ruházatot, szokniát, mentét, perpetot, szokniavállat csináltatott; násznépe előtt ajándékul bemutatott...” 1684-ben pedig a szék így ítél, hogy ha a három egytestvér meg nem egyezik: „ki-ki parafernumát hozza el, hadd lássák meg [a bírák]; ha egyenlő, úgy jó, ha nem, tegyék egyenlővé...” Az a lány pedig, aki anyjával maradt, testamentum alapján örökölheti a házi portékákat, miután két nénjét életiben már kiházásították.

Az apai juss terhére rendszerint házi portékákat, „rés mobilis”-eket, fel-lelhető bonumokat adnak. (1943-ban Tárkány Szücs Ernő gyűjtése szerint Csíkban a lányok még mindig nem örököltek egyenlően a fiúkkal. Kiházásításkor kaptak bútorokat, állatokat, egy-két „pántlika” földet, s azt egészítették ki az osztozkodásnál.) A kászoni adatokból szintén az világlik ki, hogy néhány parcellányi földre is számíthatott egy-egy menyasszony. Néha az „egy föld” csak pótlása a ruházatbeli parafernumnak. Érdekes azonban az az 1720-beli vita, amelyben impérfalvi Sánta Mártonné (lófő rendbeli) elhunyt lánytestvére parafernumát követeli a sógorától, egyebek között minden külső és belső jószágot, szántóföldet, kaszálóhelyet is. Rá egy esztendőre jakabfalvi mostohalány ügyét tárgyalják a bírák. Az ő sorsa oly sanyarú, hogy elbujdosni is kész. Ezért döntenek úgy: „perefenumát ki kell adni”, mintha férjhez menne, és mellette négy-négy véka ferejű gabonaföldet, egy-egy véka kenderföldet, hat fiazó juhot, és lakodalmat is kell rendezni majd, ha eljő a szerencséje. A kászoni lány természetesen anyai vagyomból, szerzeményből, lányágon forgó jószágból örökölt, kapott, a kiházásításkor is jussolt. Imre Jánost perük 1695-ben jakabfalvi leánytestvérei, mert az apa jószágából parafernumokat érdemük szerint ki nem adta: „az anyai jószágból részük szerint valót [szintén] megkívánják”.

A „dos”-ról a Hármaskönyv elmondja, hogy az (a „hitbér”): „nem egyéb, mint amit a feleségnek szüzessége vesztéséért és elhálásáért a férjnek javaiból adnak”. Kászonban néha ezt az elnevezést is egészen más értelemben használják. 1689-ben Csobot Ambrusné testvérétől követeli „az dost”, mivel ki nem házásították. Bodó Tamásné szintén családjától kéri, hogy „az dost adja meg”. Füstös Istvánné 1682-ben apját szorongatja, hogy tisztességesen házassítsa ki, egyben „illendő dossát is megkívánja”. 1720-ban Mihály Tamás leányának „dossát és parafernumát” perli.

Az özvegy, a relicta (gyermektelen özvegy értelemben is néha) jogait felsorakoztató Dósa Elek első helyen említi a hitbért, a dost, a dotalitiumot, második helyen a hozományt (paraphenumot) és végül az özvegyi tartást. A dost a férj jószágaiból annak halála után követelheti az asszony, mégpedig házastársa rendi hovatarozása szerint többet vagy kevesebbet. Az özvegy öröklési jussára 1684-beli felsőfalusi példát említenénk. Szabó

Ilyésnét férje testvérei intik, hogy a férjétől örökölt külső és belső jószágokat el ne idegenítse; ha elgyengülne, készek eltartani s tisztességesen el is temettetni, de (s számunkra itt ez a lényeges): „vita durante bírja”, tehát a gyermektelen özvegy is élte hosszáig rendelkezik az eltartásához szükséges örökséggel. Annál inkább a kiskorú gyermekét nevelő asszony, például Szabó Andrásné (1686-ban), aki „az fia jószágát, ő, dotalista el nem vesztheti”. 1690-ben felsőfalusi Bíró Jánosné perében is úgy döntenek, hogy míg él, addig bírja a külső, belső jószágot, az irtáshelyeket, épületeket, házbeli portékákat, azután szálljon az örökség a vérre, a közeli atyafira. (1710-ben ugyan egy korlátozó rendelkezés is megjelent: „A relicta özvegy az urának nem minden jószágában succedál, hanem usque ad dotem.”)

A lakóház miatt szintén több ízben litigálnak. 1676-ban impéri Péter Balászné ügy osztozik a két fiúval, hogy egy-egy rész jusson mindeniküknek, de „az melyik házat el akarja választani, válassza el magának”. (Egy esztendő múlva úgy határoznak, hogy a belső jószágnak „egy szegeletibe csenáljanak egy házacska” özvegy anyjuknak. Az ősházból „kitudott” asszony azonban még 1683-ban is pereskedik, s végül a bíróság neki ítéli az abban való lakás jogát. Ugyancsak ebben az esztendőben Felsőfaluban az anya a telek felét és egy házat tart meg magának. Két fia megosztja a maradék telket, s a rajta lévő ház egyiküknek jut, aki köteles segíteni testvéreinek az építésben. Az anya halála után: „ki-ki a magáét hordja maga része szerint való jószágára”.

Felsőfalusi János István és Sigmond Pál „emberséges emberek szavára [1684-ben] megegyezvén” rendelték mindenik fordulóban anyjuk tartására földet, s biztosították, hogy „éltéig” lakhasson a családi házban. Az ugyanodavalósi Mihály fiak 1714-ben tárgyalnak az édesanyjuknak még éltében adott négy szántóparcelláról, amelyet az ő „tartására” szakítottak ki az örökségből.

Jár tehát 1683-ban az impéri Mihály Istvánnénak is az özvegyi tartás, amit a törvény „neki mint dotalistának mi földeket ítelt volt” – „míg az néhai ura nevét viseli”. Az újra férjhez menő özvegy viszont, aki „ura nevét változtatta” (1686-ban Újfaluban), felszólítható tehát, hogy „az jószágból menjen ki, mivel immár az ötöt nem illeti”.

Az özvegy „törvényes kort” még el nem ért gyermekeinek „természetes” gyámja volt. Osztályt, divisiót tőle később sem kérhettek. Az apától azonban igen, jóllehet az ősi ingatlanokkal korlátlanul rendelkezett. A kászonszékieknél rendszerint a fiú kéri a megosztást, de a nemzedéki és más ellentétek miatt is rá-rákényszerülnek a szétválásra. 1693-ban Sylvester Mihály szólítja fel a fiát (aki miatt sok „injuriát lát”), hogy „menjen ki az jószágból”. A fiú, Balázs azonban „nem tartozik az ő jószágból kimenni”, hanem ketté kell mérniük a telket és együtt építeniük még egy la-

kóházat a fiatalnak. Ugyanabban az esztendőben Balás Péter Impéren fiát „kitudta az házból, jószágból”, és semmit sem akart juttatni neki. A székbírák azonban rászorították fia részének kiadására.

Ítélnék úgy, hogy mind az ősit (aviticumot), mind a szerzeményt, pénzen vettet (acquisitumot) bocsássák az apák divisio alá. Van azonban példa arra is, hogy – miként Impéren 1712-ben – az apa „keresményének minősített jószágból nem akarja részeltetni fiát. Az anyai jussból vásárolt ingatlanhoz viszont az utód formál jogot. Nemzetségi vagyonnak, aviticumnak minősül az is, amit az ősi jószág hasznából vásárolnak, hiába „pénzes földjök” az a szülőknek.

Az osztály az egy fiútól való különváláskor valóban megosztás, a javak kétfelé osztása. 1678-ban Felsőfaluban így hangzik a deliberátum: „fele egyiké, fele másiké”. Az impéri (alias dobolyi) Szabó István állítja ugyan, hogy „nem tartozik kiadni az felit az jószágból az fiának, egyebekből is: mind gabonából, eszközből, épületből”, mert egy részit „summával vötte” vératyjafiától. A bírák azonban, mert az édesanya munkája és ősföld-eladás ára is benne van a summában, ragaszkodnak a fele-fele arányhoz. A Bornemisza család felemelkedése kapcsán szólottunk az atyafiságnak, nevezetesen Csutak Péternek és Istvánnak „osztózódásáról”. Nos, ez a székely örökjogi szempontból is érdekes per egyebek mellett azt tanúsítja, hogy az örök jószág felét, az acquirálnak pedig harmadát kapja a fiú. „Az malomkertnek – mondják 1684-ben –, mivel egyik része ő, az oszoljék két részre, mivel pedig egy része pénzes, az három részre oszlik: az malom kettéoszlik, mivel ő. Ezeken kívül pedig, ahol mi ő, szántóföldek, szénafüvek, kaszálórétek és tanorokok vadnak, azok mindenek kettéoszólnak. Ami pedig zálogos, pénzen vött szántóföldek, szénafüvek, kaszálóhelyek vadnak, azok mindenütt hármé [!] oszolnak.” Az anya is jussal tehát ezekből egy részt, majd pedig anyjától a fiú örököl. (1690-ben impéri Pataki Péter felesége halála után a végrendeletben neki hagyott javakat kapja, a zálogban lévők pedig négy részre oszoltak a négy gyermeknek jutnak.)

Az örökösök pereiben sokat vitatják a jószág természetét (ősi, szerzett, zálogos, faluéból való, apai, anyai, fiágon öröklődő, leányágon forgó és így tovább). Annak eldöntésén, hogy anyai juss-e, szintén sokat munkálnak a bírák. De elképzelhető, milyen nehéz a határozathozatal akkor, amikor a perben például a nagyanya jószága felett vitázik négy unoka, illetve egy dédunoka (az alperes), akinek a telke egy része az anyai, egy része az atyai, más része pénzen vett (apja vásárolta huszonhét forintért), s végül „falu adománya” is tartozik hozzá. 1718-ban egy felsőfalusi rokoni kör ügye ez, amelyet bonyolít az, hogy az anyai jusst területileg is el kellene választani, eldönteni, a házon felüli rész-e az, mert a házon alul apró kenderföldek vannak, amelyeket az apa vett és annak ötven firt-nyi adósságát is kifizette az alperes.

Külön értekezést és természetesen előzőleg még más székely székek, tájegységek írásbeli hagyatékának feldolgozását kívánná meg a továbbhatolás, a székely örökjogi szokásrend valóban alapos és részletező elemzése. A kászoni állapotokról csak jelezzük azt, hogy fiútestvérek egymás között, a lány öccseivel, bátyjaival, az asszonyok egymással, egyenes ági leszármazottak oldalágiakkal szemben, valamint más és más variációk sokaságában keresik az itteniek igazukat, vitázva az örökbe hagyott vagyon egésze vagy részei felett. Még meg kell azonban említenünk azt, hogy Felsőfaluban, Impéren, Jakabfalván és Újfaluban, miként a Székelyföldön és Erdély-szerte másutt is, a legkisebb fiút illeti meg a szülői ház, az ősi lakhely. A fattyúgyermek is örökös lehet anyja jószágában; a hajadoni juss jár annak a lánynak, aki a háznál marad, a gyengeelméjűnek nem jár örökség és így tovább. (Ez utóbbira 1677-ből van impéri példája, amely 1681-ben is bírák elé kerül. Gergely Anna „bolygatag és nem tiszta eszű” lévén, eltartásra szorul, és nem részesedik az apai vagyonból. Négy évvel a határozat után éri a vád a gondnokolóját, hogy „bocskorban járatta, szántásra és mezőn való kévelényásra erőltette”, verte, szidta; az alperes mindezt tagadja, és bizonyítja: nála marad a juss és a lány is, ha ő akarja. Hogyha nem, akkor ha „valamelyik atyjafia Istenhez való szeretetiből el akarja tartani, jól cselekedj”.

A mélyre hatoló és finoman cizellált, részletekre is kiterjedő vizsgálódásról lemondottunk ugyan, de néhány nagyon is gyakori kászoni jelenségcsoportról, úgy érezzük, lehetetlenség nem szólnunk. Ilyen egyebek között a leányágon forgó (leányágon fluáló) jószág is. Felsőfalusi belsőt a hozzá tartozókkal perel a Bánkfalvára elszármazott kászoni, aki „iure consanguinitatis” és „az genealógiának tenora szerint” 1668–69-ben unokái minőségében hasonló státusú leszármazottól követeli a jószág két részét (azért kettőt, mert a felpereshez társul még egy ingerens, mellékvádló, hasonló pretenciójú „avatkozó”). Érdekes módon a hajdani fiúörökös birtoklása nem tette fiágivá a justt. A vitát az dönti el, hogy a vagyont a nagyapáé, „István Pálé volt, és ő vette be feleségül Margitot és nem megfordítva”. Vagyis nem leányra szállt István Pál. Hogyha viszont bebizonyosodik, hogy vőnek ment, akkor a leányágon forgó jószágot három részre kell megosztani. Jakabfalván 1670-ben Máté Istvánt támadják nagynénjei azon a címen, hogy „leány ághon fluált az jószág”, és divisiót kívánnak. Ez esetben az alperes Máté István azt bizonyítja, hogy apja „fiú volt abban az jószágban”, és testvéreit „illendő dossal” kiházasította, és hozzáfűzi: „az én atyám és jobbatyám is... jámbor szolgálatjokkal tartották meg az peres jószágot. Protestálok.”

Miután ez az öröklési eljárás a szokásos fiági öröklés rendjét megtöri és a lányt fiútestvéréhez hasonló részessé teszi, eléggé gyakran élnek vagy kísérleteznek ezzel a jószágminősítési móddal.

Az élet azonban Kászonban sem termel csupán könnyen áttekinthető, minősíthető, az örökjogi szokásrend fővonalaival igazodó, tiszta jogeseteket. 1714-ben például igazából, valóban lányágon forgó a jószág, de színezi az, hogy atyai juszt is adtak el azért, hogy a vérektől anyait váltsanak vissza, és időközben parafernumot is osztogattak. Megtörténik, hogy a vitás földdarabok éppen „javítottak” („ganyézottak”), megműveltek, bevetettek („munkásak”), elzálogosítottak, elcseréltek, áruba bocsátottak vagy elajándékozottak. A leányági örökrészt különben növeli az, ha ott-hon tartózkodása és a családi munkaszervezetben végzett munkája révén is gyarapodott a familia. Ilyenkor az egy kenyéren, sőt létükben pénzen vett jószágból (keresményből, szerzeményből) egy részt, rendszerint egyenlő portiót adnak a lányok.

Szomorú olvasmányok az eltartási, befogadási, fiúsítási szerződések. Mindenekelőtt azért, mert a küszöbönálló öregség és a támasz nélkül maradottság teszi szükségessé. Az ösiből azonban nem lehet kitudni a gyermeket, a vérségbelit s idegenből támasztani örököszt. Impéren 1669-ben az „ösfiú” fogadkozik, hogy ő is eltartja édesanyját, ha hozzá megy, „de hogy fiat vigyen be a jószágba, azt nem engedi”. 1675-ben Felsőfaluban a vérség jussán követelik a jószágba már befogadott családtól, hogy távozzék el. 1724-ben Jakabfalván Csutak András, aki gyermektelen és „Isten öfelségétől meglátogatott” (látatlan), felszólítja „közelebb való vér-atyafiat”, hogy hozzája menjenek, a jószágot műveljék, adózzanak és őt „magát is táplálják”. Azok azonban visszautasítják, s egyben vérségi jogukról is lemondanak. Néha egyik vagy másik fél nem tartja be a megalkudott feltételeket. Az idős ember vagy család a fiúsítással gyakran csak munkaerőt akar biztosítani magának, a befogadottak pedig nem gondoskodnak illő módon az öregekről. Van rá példa, hogy a jószágba szálló, de a contractust be nem tartó fél mellett az idős asszony még koldulásra, jótéteményekre is rászorult, és el sem temették. (Ez esetben ki is becsülik az eltartót a jószágból.)

Gondot okoz az, hogy a belső telekben, házban egy majd teljes életet élő emberek nem szívesen mozdulnak ki megszokott környezetükből. Felsőfaluban 1726-ban Koncz János unokái valamelyikét kéri, hogy házához jöjjön, „ott lakják [!] és az jószágon lévő sarcot (:melynek fizetésére elégtelenek:) lefizetni” igyekezzék. A széki ülnökök jogosnak tartják kérését. A fiú, aki elmenne, tartassák ott úgy, mint gazda, ne mint szolga; étellel, itallal s ruházattal lássák el, „illendő böcsületben tartsák, tanítsák és oktassák, mint gyermekiket”, ha nem, költözzenek az öregek a fiukhoz, de „idegenyt” a jószágba nem vehetnek. 1696-os impériai időt töltött embernek tiltják meg a bírák, hogy a Hármaskönyv rendelkezése ellenére az ös-jószágba fiat fogadjon. Mivel azonban ő és felesége még nem olyan elesett, erőtlenségű, dolgozhatnak és fiat is fogadhatnak, de – és ez a figyelemre érdé-

mes – csak pénzükre, ingó javaikra, lábas marháikra, pénzen vett földjeikre, az őszire azonban nem.

A gyámságra szorultak, az árván maradottak ügyes-bajos dolgaival, de elsősorban védelmével szintén sokat törődnek a szék előljárói. Az, akinek tutorságot ítélnék oda, lehet valamelyik életben levő szülő, testvér, közelebbi vérrokon vagy kirendelt gyám. Amint a jószággal, úgy a tutorsággal is szükséges megkínálni a „közelebbi véreket”. A gondnokolók azután harcolnak az árvák örökrészeiért, törődnek javaikkal, velük magukkal. Újfalusi Szabó Dávidot 1692-ben intik, hogy holmi vitás földekre úgy viseljen gondot, hogy „pallagul ne maradjanak”, mire az árvák kezére jutnak, s a termés egynegyedét köteles addig is kiadni nekik.

A gyámolítást sokan szívesen vállalják, sőt vetélkednek is érte. Újfalusi Nagy Miklós árva hűgát 1678-ban arra ösztökéli, hogy jöjjön vissza melléje, és ő gondját viseli, „míg Isten neki szerencsét mutat”. A legény azonban még nőtlen, maga is más jobbágyember házában lakik, ezért testvére választhat, s el is utasíthatja bátyja ajánlatát, de a lány földjeit ki kell adnia (a fele legyen tartására, „feliből pedig építse magát”), mivel „dost” (itt kelengyét) ő nem adhat. Felsőfaluban 1689-ben Keresztes György a sógorasszonyát tiltja el a gyámságtól, mert újra férjhez ment („ura nevit változtatta”), s az árvák gondviselésének jogát magának követeli, ugyanakkor a belső és külső jószágok birtoklását sem engedi másnak.

Vigyáztak tehát a kászoniak az ősi jószágokhoz fűződő vérségi kapcsolatokra, óvták az öregeket, az árvákat, és tiszteletben tartották a halott, az örökhagyó emlékezetét, s azt, amit az „lelke üdvössége” miatt testamentumában igényelt. Impéren 1720-ban Mihácz Jánosné urára hagyta parafernáját, hogy az „ő lelke után is gondot viseljen belőle”, „lelke után is adakozzék és költsön azokból”. Ugyanakkor és ugyanott szintén a férjére hagyja földjét az asszony, „hogyminden esztendőben egy forintos misét szolgáltasson érette”.

A végrendeleti utasítások között jelentős helyet foglaltak el az adósságok. Visszafizetésük módjáról szintén hagyatkoznak, és miattuk úgyszintén pereskednek az örökösök. Mihály Andrásné 1712-ben így fogalmazta meg a rájuk, testvérekre maradt adósság visszafizetésének módját: „az adósság is menjen a jószág után”, vagyis az örökséget jussolókat illesse az adósságteher. Ezt az elvet fordítva Gál István érvényesíti, aki rabságban sínylődő apjáért kifizeti a „sarcot” és ezért igényli a jószág nagyobb részét. Azok pedig, akik egyformán részesednek az elhunyt javaiból, a tartozásokon is ugyanúgy osztozkodnak. Egy ízben, 1717-ben az ingó javakat, a „portékákat” árusították el, és abból törlesztettek, a maradékot pedig szétporciózták.

Az előzőekben az ingatlan, fekvő javakat kísértük el nemzedékről nemzedékre, örökhagyóktól örökösökre átszálló útvonalon. Az ingó javak („res

mobilisek”, bonumok, portékák) nem olyan értékesek a kászoniak szemében, de hagyatéki torzsalkodások ezek miatt az értékek miatt is vannak. A gyakoribb az, hogy a feleség osztozik meg gyermekeivel az elhunyt apa ingóságain. Követelnek „egyetmást” a testvérek is. 1686-ban azonban arra hivatkoznak, hogy „a res mobilis az feleséget illeti”. 1726-ban pedig impériek perében úgy döntenek, hogy a testamentum nélkül elhalálozott férj javai az asszonynak maradnak, a fegyvert, ruhaneműt hiába kéri a meghalt bátyja. 1720-ban az anyós után is örökölni engedik a menyét, mert „haláláig egy kenyéren, kereseten és szerencsén [?] voltak”. 1677-ben a fiú, a felesége és az édesanya örököl néhány véka gabonát, mivel együtt dolgozták meg a földet, együtt takarították be a termést.

Az ingóságok lajstromozásáról le kell mondanunk, mert túl sok teret kívánna. Mindenesetre házi-, fa- és vaseszközök, ruházati cikkek bőven szerepelnek a jusskeresők panaszaiiban. A bonumok között jelentős értéket tulajdonítanak egy-egy üstnek, kádnak, főleg pedig a vasláncnak, ekebeli vasnak (ezeket például egynegyedekre osztani nem is olyan könnyű). 1683-ban Jakabfalván azonban „köntösről, aranyról, tallérről, pénzről, fehérnemű egyetmástról, ezüstpoharakról, kannákról” is szó esik, mint olyan javakról, amelyeket a feleség és anyja „együtt perrel, patvarkodással, sok költésekkel, fáradtsággal” szerzett. (Egyszer, 1679-ben még az annyira tisztelt Hármaskönyvtől is eltérnek a bonumok megítélésében: kaput, kapulábat, pajtaajtót, padolást is ebbe a kategóriába sorolva.)

A pereskedés ingó és ingatlan javak öröklése miatt Kászonban eléggé gyakori és bizonyára nem egyedülálló. Sajátos perlekedő, patvarkodó hajlandósággal mégsem mérnök vádolni a kászoniakat. Azt azonban jegyzőkönyveik tanúsítják, hogy vélt vagy valós jogaikról nem szívesen mondanak le és igazukat keresni nem restek. Széki ítélező fórumhoz azonban sokszor csak azért fordulnak, hogy törvényesítse a békés megállapodást, szentesítse az egyezséget. Megalkusznak tehát, és felfogadják, hogy egyetmást „bosszúval illetni” nem fogják. Az erőszakoskodás, a harag szította tettelegesség, a mély lelki sebeket ejtő szidalmazás esetei ritkák, de nem hiányoznak a kászonszékiek életéből. 1718-ban Felsőfaluban Bodó Lászlónét, aki osztozótársa és egyben öccse látogatására ment, bizony bántalmazták: „...rám támadtak – mondja –, vertek, szidtak mind magamot, mind az néhai édesanyámot eb ágyban szülnék; az anyám olyan részeges volt, hogy keresztül-kasul koldulászta a más ember küszöbit s tékozló volt...” Azt sem hallgathatjuk el, hogy a konfliktus szereplői a lófői státusba tartoznak. Igaz, a már említett Csutak Péter és István közötti megosztás felkavarta vad indulatok kirobbanása egy lépcsőfokkal fennebb állókat, egyetlen nemeseket tesznek elmarasztalhatóvá.

Hosszasan elhúzódó örökösödési perek nincsenek. Arra gondoltunk, azért is, mert arról tudnak, hogy a békés birtoklás harminckét esztendeje

biztosítja az elévülést. Ismerik azonban azt a székely constitutióbeli törvénycikket is, amely kimondja, hogy „a vér atyafiai között a Decretum szerént időmúlás nem lehet”.

Általában meglepően széles körű a jogi tájékozottságuk, műveltségük. A szokásjogi normákkal gyakran szegeznek szembe a Decretumot, a Hármaskönyvet, és a széki jegyzőkönyv formuláiban is a Tripartitumnak és az Approbatae et Compilatae Constitutionesnek a nyelve és szellemisége él. Az elvek, amelyek az osztoztató bírakat vezérelnek, csak itt-ott válnak a székely sajátosságok életőivé, különben összefonódnak az általános, a nemesi szabadsággal élők jogrendjével. A szolgálat, a vérrokonság, a nemzetség azok a fogalmak, amelyek körül dúsabban tenyésznek a székely szabadparaszti szokásjogi formák. És van érzék a tiszta helyzetet, kiszámítható viszonyokat teremteni tudó jogszerűség iránt, s van törekvés arra, hogy érvényesüljön az egyenlőség, a tisztesség, a könyörület, az emberség szava is.

Az örökösödésről és osztozkodásról írottakat csak azzal kell kiegészítenünk, hogy utaljunk még az itten, Kászonszékben birtokos nemesurak hagyatéki ügyeire is. Jellegzetesnek az tekinthető, hogy adományos, donatióval szerzett földesúri jószágok itt nincsenek. 1625-beli tanúvallatás igazolja ezt. Rendkívül gyorsan változtak azonban a birtokegységek tulajdonosai, és egyben fel is apróztak a gazdaságok. Szemléltetésként 1769-ben keltezett iratot idéznénk, amely arra is fényt vet, hogy miként juthatott Lázár-portio Blásiak s mások kezére. Íme az egyik pretendens, csíkmindszenti Czikó Raffael által előterjesztett leszármazási kimutatás: „Mely megírt jószágok és portiók, mivel öreg Lázár Istvánné, méltóságos Székely Ilona asszonytól maradt jószágok ad utrumque secum reális divisióval adattak ki iffiabb méltóságos Lázár István úrtól, leánytestvéri-nek, tisztelt Lázár Ersébeth asszonynak... ki elsőbben gyergyóalfalvi Túri Istvánné volt. Túri István uramnak leánya Lázár Ersébeth asszonytól Túri Borbála, kászonimpérfalvi Blási Imre Deákné asszony. Ennek fia Blási Josef Deák. Ennek fia Blási István, leánya pedig az én édes asszony anyám, Blási Krisztina, csíkmindszenti Czikó Lászlóné asszony, innen engemet illetvén ezen sequestrált jószágok...” Ezt a kászoni portiót követeli tehát, bizonyára leányágon forgó jószágnak minősítve, Czikó Raffael mindszenti nemes személy.

Udvarhelyszék levéltárában tallózva talákoztunk e ritka kifejezésekkel: „induló” és „indulatlan”. Az ingó és ingatlan javakra vonatkoztak (1615-ben), s a kászoniak jószágaival foglalatoskodva számtalanszor tudatunkba lopózkodtak, hiszen ők is „indulatlanoknak” szerették volna tudni a földet, létalapjukat, s azt mindinkább „induló”, kézzől kézre vándorlóként kellett óvniuk, oltalmazniuk.

IV. Gazdálkodó kászoniak

1. Szántóvetők

a) Földművesek. Termesztett növényfajták

A kászoni székelyek szántóvető emberek voltak. E néprétegre pedig ekkortájt Európa-szerte nem a legszebb, legörömtelibb napok jártak. „Nyugat-Európa mezőgazdaságát – írja Wellmann Imre – 1650 és 1750 között általában a népesedés fékeződése, sőt részben visszaesése, ehhez képest stagnáló fogyasztás s mint legszembeötlőbb tünet, a fő termény: a gabona árának csökkenése s ennek következtében a szántóföld visszaszorulása a legelő és a rét javára, pusztásodás, az agrotechnikai fejlődés pangása jellemezte.”

Erdély s annak szerves részeként Csík-, Gyergyó- és Kászonszék távol esett a piacok hatását igen érző világtól, zárt, önellátó, hagyományos gazdálkodást folytatott. Emiatt is földművelését a XVI. századi konjunktúra éppúgy nem lendítette új csúcokra, mint ahogyan a XVII. századi megtorpanás sem vetette vissza számottevő mértékben.

A háborús évek velejárói, az ellenséges hadak dúlásai, a természeti csapások viszont időnként váratlanul, vadul, kivédhetetlenül sújtottak le a kászoni agrárius életformára. Állandóan gyötörték, a bőség útjára lépésben gátolták olyan tényezők is, mint a szűk szántóhatár, a gyenge, sovány talaj. Az előzőekben határról, szántóról és szénafüről szólva ezt igazoló bizonyítékainkat már felsorakoztattuk. Hadd társítsuk hozzá az éghajlat mostohább voltát felemlegetők panaszait is. Michael Conrad von Heiden-dorf, amikor Csíkból 1764-ben Esztelnekre, Háromszékre tette át székelyét, bizottságbeli társaival egyetemben úgy érezte, „Szibériából a Paradicsomba” lépett át. (Erdélyi Szibériának nevezi ismételten is a csíki tájegységet, jöllehet medgyesi szász férfiúként maga sem délvidékhez szokott.) Kozán Imre, a mezőgazda viszont napjainkban a helybeli szakember sajnálkozásával állapította meg, hogy „A tavasz Csíkba később érkezik, mint a szomszédos megyékbe, a nyár is rövidebb-hidegebb, mint másutt az országban, csak a tél érzi igazán jól magát nálunk. Másképp nem is maradna olyan sokáig.” Igaz, hogy Csík egészen belül Kászon éghajlata „szelidebb”, de ez csak az anyaszékkel, a Gyergyóval való összevetésben jelent több meleget.

Maguk a kászoniak 1764-beli folyamodványukban írják: „...mivel erdön inkább, mint mezőn lakunk, földünk terméketlen...”, s helyzetüket is

meghatározzák: inkább szegénységben, mint gazdagságban bővelkedünk.

Az egy kászonszékire eső szántóföldmennyiség sem sok. Átlagosan – a XVIII. század első felében – hat-nyolc hold (l. 20., 21. és a következő táblázatokat). A birtokmegoszlás vizsgálata rendjén kiderül, hogy például 1713-ban a lakoságnak, az adózó családfőnek majd 14 százaléka tartozik a nincstelenek közé. A többség (40%) 10–30 köblös (5–15 holdas), egy fordulóban $2\frac{1}{2}$ – $7\frac{1}{2}$ hold termését betakarító, és csak öt százalék a módosabbnak tekinthető kászoni (l. a 25. táblázatot).

A mostoha feltételek, a kevéske föld ellenére láthatólag fő törekvésük, hogy a mindennapi kenyeret (vagy bár jó részét) maguk termeljék meg. A gabonafélék termesztésének tehát elsőbbsége van. Azon belül az őszi, a tavaszi gabonafélések aránya, egymáshoz viszonyított vetésterülete méltó a figyelemre, az mond valamit a sajátosan kászoniról. Az 1703. évi conscriptorok szerint: „Inkább rozstot, kevésbé búzát termelnek; inkább tavaszit, mint őszt vetnek; leginkább pedig zabot.” Mások viszont úgy vélik, hogy a „tavasz búza ravasz búza”, lemondanak tehát róla, és igyekeznek a biztosabb termést ígérő őszi gabonából „többecsét” vetni. Idézzük meg tehát tanúságtételre a számadatokat.

28. Az őszi és tavaszi gabona vetésterületének százalékos aránya Kászonszékben

	Egy fordulóra eső földterület		Ősz-gabona	Tavaszigabona	Egyéb	Összesen
	köböl	véka	%	%	%	
1703	2982	–	40,54	59,46	–	100,00
1713	2259	1	43,49	56,51	–	100,00
1721	2692	$\frac{1}{2}, \frac{1}{8}$	62,21	31,77	6,02	100,00
1750	(2488)	(1)	48,37	51,63	–	100,00
1761–62	2607	$1\frac{1}{2}$	49,26	50,74	–	100,00

Az őszi búza- és rozsvetés (1703 és 1762 között) együttesen kevesebb valamivel, mint a tavasz búza, árpa, zab, de nem sokkal, és 1721-ben még rendhagyóan meg is növekszik. Vessünk egy pillantást az 1750-es esztendőbeli helyzetre. Az összegező kis táblázat a rozsvetés jelentős mértékét igazolja. A falvankénti állapotok eltérőek ugyan, de a sorrend mindenütt ugyanaz: első helyen a tavaszi gabona áll, a másodikon a rozs, s végül az őszi búza következik.

29. A vetésterület falvanként 1750-ben Kászonszékben

	Őszi búza	Rozs	Tavaszi gabona
Feltíz	17,14	28,97	54,30
Altíz	13,45	34,13	52,36
Impér	15,27	33,75	51,08
Jakabfalva	8,23	36,22	55,55
Újfalva	12,81	40,85	46,44
Kászonszék	13,32	35,11	51,69

A történeti statisztika forrásai igen értékesek, de nem mentesek az ellentmondásoktól. Az 1761–62-ben a művelési ágak számbavételének szentelt összerdélyi felmérésben például Kászonban sokkal nagyobb az őszi búza vetésterülete és kisebb a rozsa (35,11% helyett csupán 9,82). Az őszi-tavaszi arány pár viszont szépen beleillik a fél évszázados helyzetképbe, vagyis majdnem hasonló.

Íme az 1761–62. évbéli conscriptorok szerinti vetésterület:

őszi búza	39,44 százalék
zab	33,61 százalék
árpa	13,17 százalék
rozs	9,82 százalék
kender és len	3,96 százalék

A Lázár család felsőfalusi és jakabfalvi majorságbirtokán 1714 őszén és 1715 tavaszán hasonlóképpen oszlik meg a gabonaféleségek vetésmennyisége:

őszi búza	26 köből
zab	20 köből
árpa	10 köből
tavaszi rozs	2 köből
köles	2 köből
borsó	1 köből
haricska	1 köből

Az őszi búza vagy a rozs (láttuk, van „tavaszi rozs” is) elsőbbségét nehéz a számadatok alapján eldönteni. A rozstermesztést itt igen jelentősnek tartók, annak művelési területét nagyobb súllyal szerepeltetők mellett

szól az, hogy 1871-ben Csíkszékben még mindig négyszer akkora rozsvetést találnak a statisztikusok, mint amennyi tiszta búzával bevetett szántót.

A mindennapi kenyér biztosítása 1650–1750 között nagy gond, hiszen – mint ahogyan jelentik, a magyar, székely és szász falvakban – „gyakran csak száraz kenyéren élnek” az emberek. A kenyérgabona ára magas, és a szűkölködő, ha a kölcsönt visszaadni nem tudja vagy elmarad a fizetéssel, kétszeres árral tartozik, „cum duplo” kell törlesztenie. Rendszeres gyakorlat (a továbbiakban majd még szólunk róla) a gabonakölcsönért járó munkaszolgáltatás, a napszámmal fizetés, az „uzsora”.

Kászón, jóllehet mindent megtesz, hogy többtermeléssel enyhítse kenyérgondját, behozatalra szorul. A fő ellátó piaca Kézdivásárhely, általában Háromszék. Az a szomszédos igazgatási egység, amely gyakran maga is Moldva és Havasalföld síkvidéki termelőitől vásárol. Mindenesetre Szentlélek, Altorja, Albis, Esztelnek és a szomszédos Felső-Fehér megyei Karatna, Peselnek gazdái szerepelnek a kászoniak jegyzőkönyveiben mint eladók, közvetítők vagy kölcsönadók. Csíkból is szereznek be kenyérnekvalót, de visznek is eladni oda másutt beszerzett vagy otthon termelt búzát, rozst. 1730 táján írják székely követi utasításban, hogy „ritkán találni a nép között a legnagyobb faluban is 5-6 olyan gazdát, akinek évenként csak néhány köből eladó búzája is lenne”. A széki statútum 1650-ben talán ezekre gondolva mondja ki, hogy a kereskedők csak székbelinek adhatják el a búzát s a papok is tartsák a szék végzéséhez magukat (nekik a bővebben mért kepe révén támadhat forgalmazható fölöslegük).

A termesztett növényfajták sorrendjében igen előkelő helyen áll a tavaszi gabonák legfontosabbika, a zab. A kászoni nép mint állattartó, lónevelő kedveli e gabonafajtát, és emellett – hasonlóan a többi katonát kvártélyozó, hadakat ellátó adózóhoz – zabtaxát, takarmányadót is sokat szolgáltat be. Zabból Kászonnak ritkán lehetett feleslege. Már Bethlen Gáborral alkudozik Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, hogy ne tizenegyet, hanem csak tizenkét szekér zabot szállítson a szultán hadainak, s újabb és újabb kérelemhullámokkal árasztják el fejedelmeiket, majd panaszáradatakkal a Habsburg-hadvezetőséget, főkormányshéket. Elgondolkozottató, hogy 1684 februárjában Impéren két véka zabot ígértek egy tisztességes szürke zekéért. 1693-ban pedig azt, aki négy köből zabot lopott a gabonászázból, arra ítélik (ha nem is véglegesen), hogy meghaljon érte.

A felsőfalusi „öreg szuszékokban” 1715-ben őriztek két köből elegendő búzát. Elegyesről, kétszeresről a széki nótáriusok nem tesznek említést, de „zabos árpa”-vetésről igen.

Az árpa „Csík kenyere” néven is szerepel (a népdal szerint „jaj de szúrós abele”). Vetésterülete azonban jóval kisebb, mint a zabé. Keresett gabonafajta és ritkán árusítják (1719-ben éppen Moldvában tizenegy vékát

nyit). Jóllehet a sörárpa nem vált itt oly híressé, mint a háromszéki Zalánban, termelését a Lázárok is szorgalmazzák, s a szárhegyi provisor külön figyelmébe ajánlják, hogy mivel „itt bor nem terem, jó sereket főzessen”. A sörfőzés különben paraszti telkeken is szokásos, és tanúság rá a komló-termesztés, a serházak előfordulása, a söröspince és így tovább.

A határban termelik még a borsót, a „fejér borsót” is. Van, aki 1687-ben egyvékányit ad el („igen jó fővő”). 1696-ban Mihácz Gábor gyermekei, Ferenc, Katalin és Borka tesz kárt a szomszédos parcella feltehetőleg zsenge termésében. Kászonban 1721-ben közel 28 köböl borsót vetnek. Ez természetesen nem sok, mint ahogyan a termés, a 182 köböl és egy véka sem túl bőséges, de az egy elvetett mag hozama széki átlagban így is 6¹/₂.

Visszaszorulóban, eltűnőben lévő tavaszi gabona a haricska, amelyet másutt tatárkának is neveznek. Kászonban még előfordul mind a paraszti, mind a nemesi szántóföldeken. Szó esik tehát csépléséről, a haricska őrléséről is. A kölesről, jóllehet ismertebb, még nagyobb a hallgatás forrásainkban. Az összeírások fejléceiben meg-megjelenik, de a kászonszéki rovatok kitöltetlenek, jelezve, itt nem nagyon kedvezőek számára a termelési feltételek.

A határban 1684-ben még mákvetések is voltak, és impéri Sigmund Pál két kosárhelyet, juhokkal trágyáztatott földdarabot vásárolt meg, és „egyiket bevetette mákkal”. 1725-ben felsőfalusiak a Bernád uram helyén „osztották” a mákot. Erről azért tudunk, mert felmerült a gyanú, hogy nem igazságosan folyt le az osztás.

A kászoni családok létét biztosító élelmisznőnövények sorában ekkor még nem szerepel a kukorica. Az 1761–62-ben készült összeírás itt-ott a Székelyföldön is szól ennek az újnak számító növényfajtának a termesztéséről. Kászonban egy évszázad múltán is több „pityókát” ültetnek, s a „törökbúzát” a kerti vetemények közé sorolják, csemegének tekintik.

A kászoni ősi, helyi vonásokat őrző oly szép szöttesekkel, varrottasokkal, ruházati cikkekkel Szentimrei Judit és Nagy Jenő foglalkozott. Az előbbi gyűjtéséből való az a megállapítás, hogy „Mióta a kő lágy volt”, mindig termeltek lent és kendert a Kászon völgyében, sőt olyat sehol sem, mint amilyent itten. Mi 1721-es adatokkal igazolhatjuk a hagyományokat. Ekkor mintegy nyolcvan kalangya len és 1637 kalangya kender termett a megadóztatott szántóhatárban. Azt, hogy a belső telekhez tartozó területek, a kertekben levő parcellák termését ideszámították-e, nem tudjuk. Azt azonban igen, hogy itt is voltak kenderföldek. Felsőfaluban 1691-ben „a belső jószághoz” fognak be egy darabot; 1696-ban Impéren „a kertben” említik; 1718-ban ugyancsak Felsőfaluban a házon aluli, apró kenderföldről vitáznak. Ez utóbbi faluban vetették el különben 1721-ben a legtöbb kendermagot, 169 vékát, míg a többiben száz-százhuszat.

Különben a Lázár család is úgy instruálja gondviselőjét, hogy „lent pedig és kendert mentői többet igyekezzék vettetni”.

A virágos kenderről, a magosról, a kender megnyüvéséről, elgazlásáról, tolvajlásáról, kendermagról 1688–1724 között többször említés történik a protocollumokban. Kenderáztató tőről is, sőt 1713-ban Újfaluban arról szintén, hogy „falué az tóhely”. Az olajprés is működhetett Kászonban, mert 1684-ben Bodó Márton Felsőfaluban osztzkodásnál lenbéli részit kéri, amit Csaba János tartozik megadni: „vagy olajul, vagy magul”.

A veteményeskertekről időnként beszélnek a hajdani kászoniak, de részletesebb leírásunk csak a Lázár familia 1715-beli inventáriumában maradt fenn. Ez a gabonásház mellett van, „körülötte az kert mellett egresbokrokkal béültetve, az párkányok némely része fodor és másféle káposztapalánttal béültetve; az kert és üdő mivoltához képest vereshagyma, murok, petresejem, kapor, külömb-külömbféle saláta, tárkony [z]sálya, szapora hagymával megékesítve; vagyon itten – szép, jó, elegendő, már kivirágozva – palánt magnak való káposzta...” (Káposztáskert azonban még külön is szerepel.)

A paraszti telekhez ragasztott veteményes a megállapodott, sokoldalú mezőgazdaságnak jelzője. Ezért tartjuk fontosnak például azt, hogy 1683-ban impérfalvi Lőrincz Mihály hitelezőjének „az házánál való kert hasznát ígerte volt, hogy megtakarítja”. A kert haszna nem lebecsülendő, mert fedezte volna azt az ötforintos tartozást, ami nem kis summa, hiszen esztendő múltán egy ökröt értékelnek ennyire. A pincékben is tárolnak kerti veteményt, főleg hagymát és káposztát.

Udvarhelyszék 1570–1610 közötti mezőgazdaságát vizsgálva, már szó-lottunk a káposztáskertek hajdani jelentőségéről. Arról, hogy azok külön helyezkedtek el, közel a faluhoz és jelentős szerepet játszottak a néptáplálkozásban. Az újfalusi Nagy László egy darab káposztaföldet adott volt 1683-ban Szabó Domokosnak, hogy „megszántsá, felibe ültesse be”, arról nem szólva, hogy a parcella hol fekszik. Tudjuk azonban azt, hogy 1650 előtt is van kerti káposzta Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben. 1685-ben a felsőfalusi Lukács Lőrincnek a jószága mellett van palántkáposztája, amelyben a tyúkok tesznek kárt. 1697-ben a jakabfalvi Sylvester János Erzsók nevű lányát vádolják, hogy „lemetélt” beltelken ültetett káposztát. Tanorokban, malomkert szomszédságában, a belső jószágon 200–425 fő káposztát is elkárosítanak néha. Mi pedig mindezek olvasásakor erősödünk abban a hitünkben, hogy a kászoniak a ház körüli, de mindenesetre külön parcellákon is természetették ezt az oly kedvelt táplálékukat.

A gyümölcsösökről, kertekről, jószágon védett, ápolat fákról leginkább a fiúgyermek jövöltából tudunk. Gyümölcsöt ugyanis ők szednek, magyarán szólva lopogatnak, éjszaka „kertet hágnak”, s mindebből kitűnik,

hogy Kászonban sok az almafa, de van „körtövély”, szilva, meggy és bizonyára más gyümölcstermő fa is. (A „cseresznie bokrot” Impéren 1684-ben említik; a Csutak család belső jószágán azt nevezik meg határjelzőként az osztozkodók. Másutt azonban sehol sem szólnak cseresznye „fáról”.)

Természetesen van még olyan növényfajta, amelyet természetnek ugyan, de forrásainkban nem szerepel, s van olyan (mint a szőlő), amelyet nem említenek és nem is művelik.

Végezetül a dohányról szólunk. A pipázásról Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1727. évbéli statútuma rendelkezik. A korábbi adópénzt, amit a füst élvezői fizettek, eltörlik, mivel a „maga jóvát által nem látó popule nagy zúgolódással” volt érette, de a „káros”, tűzveszélyes helyen pipázót a vicetiszt továbbra is 34 krajcáros büntetéssel sújthatja. Az 1721. évi conscriptio kászonszéki összesítőjében (Csíkban egyedül itt) szerepel 141 libra (kb. 70 kiló) „tubák”. A szabadrendiek 11, a jobbágyok 130 librát természetnek. (A falvankénti részletezésben azonban csak az impérieknél írnak 30 fontos termésről. Egyesek a 141 librát ugyanannyi mázsának tekintették, ami soknak tűnik, hiszen 1879-ben egész Csíkban is csupán 63 mázsa dohány termett.) 1722-ben az adómentes pásztorcsaládok között van 15 librát természetű; s van Felsőfaluban (1715-ben) sövényből font, támaszos „lészáskert”-tel gondosan oltalmazott, a Lázároknak termő „tubák kert”.

b) Mezei gazdaság. Igaerő. Terméseredmény

Az 1650–1750 közötti években sok régi, jó tapasztalat teszi hagyományörző maradiságában jellegzetesen erdélyivé Kászonszék földművelését. Az értelmiség ekkor még nem vállalja a tudományos elemzés, segítség gondját (jóllehet Melius Péter már korán, 1578-ban megteszi a kezdőlépést Herbáriumának megjelentetésével). Az ösztönző agrárirodalmat a változást igénylő és sürgető felvilágosodás, a jövődó hozza majd meg.

A XVIII. században az államhatalom egyre inkább szorgalmazza az agrártevékenység fejlesztését. A század derekáig azonban e téren sem regisztrálhatunk jelentősebb külső, felülről érkező beavatkozást. A guberniumi intelmekben fő szerep jut a „verébpusztításnak”, a már kalászosodó gabonatermés védelmének. A királybírók is ezt szorgalmazzák. Az 1729., majd 1739. évbéli széki szabályrendelet is azt követeli, hogy minden gazda ötven verébfjet szolgáltatson be.

A földesúri instrukciók, gazdasági utasítások is csak szerény elvárásokat, elképzeléseket tükröznek. A csík-, gyergyó- és kászonszéki helyzetre

kíváncsit jól eligazítja Petki János és özvegy Petki Anna csíkcsicsói udvarbírájának 1675. évbéli gazdasági előírása. Hasonlatos a gróf Lázár család XVIII. századi gyergyói birtokaira vonatkozó instrukciója, amely ugyan csak a termelési technika vonatkozásában a legszükszavúbb; szorgalmazza a többszöri szántást és a rendszeres trágyázást.

A kászoni falvak határát különben két részre osztották. Az egyik volt a Felsőmező, a másik az Alsómező. Neveztek még alsó és felső határnak, nyomás- és vetéshatárnak, nyomásnak és tilalmasnak. Ez utóbbiban a határ fele részében természetették az őszi és tavaszi gabonafajtákat. A másik határrész pihent, termőerőt gyűjtött, valójában ezt legeltették, trágyáztatták, szántással, boronálással készítve elő a megfelelő magágyat. A kétfordulós határhasználati rendszerről határozott formában írnak is a jegyzők. Az 1678-ban újfalusi hagyatéki ügyet rendező assessorok nehezményezik, hogy az alperes az „egyik fordulóban a földekből kiadta a részit, a másik fordulóban nem akar adni”. Csak a Lázárok 1715. évbéli inventáriumában olvashatunk Felső-, Közép- és Alsóhatárról. Igaz, van még egy 1698-beli impérfalvi becslés is, amely a Vetésmező és Nyomásmező mellett tavaszföldről szintén említést tesz. Előzőleg azonban ez a forrásunk is a „másik forduló” nevezi meg, arra utalva, hogy kettőnek kell lennie. A conscriptiók ugyanezt a feltevést igazolták. Lehettek azonban különszakasztott, állandóan művelt vagy időnként parlagnak hagyott „tavasz”-földek, amelyek kiestek a fordulórendszerből.

Az egy-egy földműves gazdaságát jelentő szántóparcellák száma és nagysága változó volt. Ami általánosnak mondható, az a földek elaprózódása és szétszórtsága. Impérfalvában 1698-ban egy nagyobbacska kászoni paraszti „üzemet” leltároztak a becüsök. A vetésterület $156\frac{1}{2}$ véka magot befogadó volt, közel negyvenköblös, vagyis húszholdas. Ez a földvagon 27 darabból tevődött össze. A parcellák között akadt két $2\frac{1}{2}$ holdas, gyakori volt a félholdas, és összeírtak félvékásat is. Az egymástól gyakran messze fekvő kis szalagföldek megművelése bizony sok felesleges fáradozást követelt meg.

A talaj termőképességének fenntartása igen nagy gondot okozott a kászonyölgyi földműveseknek. Az 1703-as adóstatiztika a nagykászoni (tehát az Újfalu nélküli) határról azt állítja, hogy ott a földek: „trágya nélkül semmire sem alkalmasak”. 1687-ben írják, hogy „soványan” a zálogtartó nem bírhatja a földet. A falu adta nyílföldeket is „ganézták”, és mindig különbséget tettek „ganyés” és új „ganyészer”-re váró szántó között. Az udvarokon külön ganédomb volt. A „ganyét nem jó helyre, illetlen helyre” hányó Nagy Szilvesztert meg is rótták a széki arbiterek. Jóllehet az istálló állattartás még nem vált igazán általánossá, uralkodóvá, szorgosan gyűjtötték a trágyát és nagy mennyiségeket hordtak ki a földekre. 1687-

ben János Deák tizennyolc szekér ganéra adott előleget impérfalvi Sigmond Pálnak. Bernád Lőrinc pedig nem kevesebb, mint ötvenszekérnyit kölcsönzött felsőfalusi Máté Jánosnak, amit az 1689-ben még nem adott meg.

A széki jegyzőkönyvvezetőknek igen gyakran kell leírniuk, hogy a valami miatt vitatott szántóparcella „ganyéja eltöltéig”, „kitöltéig” valaki kezén marad. Az, aki zálogban bír földet, megizeni, ha trágyahordó szekereket akar kiindítani udvaráról, mert a „jobbítással” a birtoklási jogcímet is több esztendőre biztosítja magának. Egy vagy két „ganyészerről” szólva a szék bírák általában tudottnak gondolják, hogy az hányszori vetést, mennyi évet jelent. Felsőfaluban lakozó Péter János számára 1684-ben kimondott ítélet azonban azt is meghatározza, hogy a kászoniak számára ez a „szer” négyszerességet jelent, vagyis négyvetésnyi időtartamot. (Idézzük a deliberátumból: „...egyiket most másodszor vette be, még vesse be kétszer, az másikat még csak egyszer vette be, azt még háromszor vesse be, és azok eltelvén, az földek redealnak a verus fundusra”.) Ez – számításba véve azt, hogy csak minden második esztendőben vetették be a földeket – nyolc, ha rögtön ganézás után magozták el a szántót, két évet jelentett. A háromszéki Árkoson 1781-ben valamivel kevesebbre szabott a „ganyészer” időtartama. Ők, ha háromszor termőre fordult a szántó, jól lehet ugarként még pihent is, már új trágyázást követelnek: „mintegy 3 ugarszer a trágyázásnak legitimus terminussa...” Taplocán 1788-ban a negyedik vetés idején vélik azt egy parcelláról, hogy még kétvetésnyi időt elbír ganézás nélkül.

Az istállótrágya, ismeretes, csak egyik eszköze volt a föld termőereje visszapótlásának. Az év nagy részében a legelő csorda is járta a nyomáshatárt, s az esztenaállítók kosarazással, a szakaszos, lézsás kerteléssel körülvett helyen való hálátással szintén jobbították az aratási reménységeiket.

Ősi földművelő eszközünket, az ekét ritkán említik forrásaink. 1715-ben például ily módon: „egy eke minden készségivel”, és 1724-ben már kissé részletezőbben: „két vassal, másfél kapocsossal, egy pattinggal együtt”. Természetesen mindkét esetben faekéről van szó, amelyet szántóvása tesz értékkessé.

Őszi gabona alá sokszor háromszor szántottak, tavasz végén ugaroltak, nyáron forgattak, s végül Szent Mihály táján a vetést készítették elő. A tavaszi gabona kétszeri szántást kívánt. A gondos talaj-előkészítést szolgálták az itt-ott fel is leltározott boronák. Az adatok ritkább volta megbecsültem velünk azt az információt is, amely szerint 1693-ban Csutak Péterné a termés egyharmadát kéri az ugarlásért, jelezve, hogy a szántás sokak számára drága áron megvásárolható.

Az ugarlást ez esetben is az teszi igen költségessé, hogy hiány van ekefogatokban. 1703-as keltezésű iratban azt olvashatjuk Kászoról, hogy ott

a földet négy-hat ökörrel szántják, három ízben. 1713-ban Jakabfalváról állítják, hogy náluk a szántáshoz négy ökör szükséges és háromszori szántást igényel a föld. Újfalu határában ugyancsak négy ökröt jármoznak a szántásra készülők. (A négyökrös átlagszámot még kevesellhetjük is, hiszen I. Rákóczi György gazdaságaiban – Makkai László feldolgozása szerint – általában hat-nyolc ökröt fogtak az eke elé. Egyes helyeken azonban négy ökörrel is beérték.) Nagyon sokan pénzért, gyalognapszámért vásárolják meg ezt a munkaszolgáltatást, s azok sincsenek kevesen, akik társulnak, cimboráinak, hogy a kellő számú igavonó marhát kiállíthassák. Impérfalván 1683-ban Darvas Péter vallja, hogy Nagy Boldizsárral „czimborások lévén, vele eleget szántottak...” Még a Lázár család kászoni jószágainak szolgálatában is 1715-ben csak egy ekefogatot találunk, egy ekét és négy béres ökröt. Ily módon jobbágyaik igás robotnapjait szántásra is fel kell használniuk.

Az adóügyi összeírások jóvoltából még arra is vállalkozhatunk, hogy kísérletet tegyünk az igaerő felmérésére és számszerű kimutatására.

Az egyetlen – a mi korszakunkat érintő – conscriptio, amelyben „igavonó ökör” rovatfejcím található, az az 1721-es. A többiek csak jelző nélkül sorolják fel a vonómarhákat, majd 1750-ben össze is adják és egy hátsóban, együttesen számolják össze az ökröket és a lovakat. Az egy családfőre eső ökörszám 1703-ban 1,33, 1713-ban 1,43, 1721-ben 0,96. Mondhatnák, egy armalista, szabad, jobbágy, zsellér családfő átlagosan egy, egy és fél ökröt foghat ekéje elé. Ez bizony kevés, de például Háromszék, valamint Csík-, Gyergyó- és Kászonszék összesített adatait vizsgálva 1703-ban Domokos Pál Péter sem tud egy adózó háztartásnyi egységre egy és fél (1,57) ökörnél többet kimutatni. (A teljes ekefogattal rendelkező jobbágyok aránya I. Rákóczi György birtokain 1631–1648 között még a húsz százalékot sem teszi ki.) Kászonszékben tehát az igaerő nem sok, elégségesnek sem mondható, ugyanakkor azonban az erdélyi, székelyföldi általános helyzetbe eléggé beleillő.

Valójában tehát három vagy négy családnak együttesen van annyi ökre, amennyi egy eke vontatásához kell. Mondhatná valaki: van lova, szánthatott azzal. A ló azonban még az ökörnél is kevesebb (1703: 0,77; 1713: 0,48; 1721: 0,26), és 1650 táján, korszakunk kezdetén még csak néhány erdélyi tájegységben tértek át a lóval való szántásra. Az ökörigáról lemondók, a lóval szántók száma növekedett ugyan, de ennek csak a jelzésére találtunk rá a kászoni jegyzőkönyvekben, mértékét nem állapíthattuk meg.

Az erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeiben, valamint a Habsburg-be rendezkedés éveiben az agrárius életformát, termelési módot a növénytermesztés és állattenyésztés rendkívül szoros összefonódottsága jellemezte. Az ágazatoknak egymásra való építkezése, kapcsolódása fejeződött ki ab-

ban is, hogy a mezei gazdának állattartó önmagára vagy falusfeleire kellett hagyatkoznia, hogy kielégítthesse vonóerő-szükségletét. Az állati „erőtermelés” nemcsak a talajmunkában, a vetés-előkészítésben volt nélkülözhetetlen, az ökrök s lovak nemcsak a „földeken” dolgoztak, hanem anyag-, tehervontatásban, eszközszállításban, terményhordásban, fuvarozásban is, biztosítva a mezőgazdasági munkaszervezet működését.

Az „igásállat-sűrűség” kutatói a XX. század derekán kimutatták, hogy Erdélyben egy kettős ló- vagy ökörfogatra tizenöt hold szántó esik. Indokoltnak tűnik, hogy a XVIII. század első felében ennél jóval nagyobb legyen az „állati energia” szükséglete. Szemléltetésként a következő adatokat ismertetnők:

30. Az egy családfőre eső igaerő és szántó Kászsanszékben

	Igaerő (ló és ökör)	Szántó (hold)
1703	2,10	7,59
1713	1,90	5,37
1721	1,21	6,89
1750	1,78	5,92

1703-ban például két „kettős” fogat jutott a tizenöt hold szántót birtoklókra. Az átlagok egybevetése nyomán azt is mondhatnánk, hogy a tipikus öt és fél vagy hét és fél holdas gazdaság rendelkezésére ebben a fél évszázadban egy és fél vagy két ló és ökör állott.

Akkor, ha nem középértékeket vetünk egybe, hanem „nyersen” viszonyítjuk a földet az igavonókhoz, lazábbá, hullámzóbbá válik a kép. Számításaink szerint 1703 és 1750 között kerek számban hat és tizenkét hold nagyságrendű szántó jutott egy kettős fogatra. Nem volt elégséges, de kevésnek sem mondható.

Tisztázottabbá válik valamelyest ez a kérdéskör akkor, ha a „rendek”, az állattartók kategóriáit részletezőbben is megvizsgáljuk. A társadalmi rétegek fejenkénti átlagai ilyen módon alakultak 1703–1750 között:

31. Az egy családra eső igaerő (ökör és ló)
társadalmi rendek szerint (darab)

	1703	1713	1721	1750
Egytelkes	5,89	–	2,54	2,22
Szabad	2,22	2,01	1,30	2,01
Jobbágy	2,05	1,58	0,75	1,42
Zsellér	0,66	1,83	1,10	2,07
Kóbor	–	0,50	–	0,87
Összesen	2,10	1,90	1,21	1,78

A társadalmi rétegek, rendek nem különböznek egymástól oly nagy mértékben (hogyha eltekintünk az 1721. évbéli rendhagyó adatoktól). Többet mondanak azok a táblázatok, amelyek a társadalmi csoportokon belüli rétegződést, az ökör és ló családi gazdaságonkénti számát tükrözik. (Az 1713-as és 1750-es conscriptiók alkalmasak a tanúságtételre.)

32. Az igaerő (ló és ökör) megoszlása 1713-ban (százalékban)

Darab \ Rend	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Kóborló	Összesen
0	34,57	35,53	34,78	50,00	34,86
1	11,15	13,16	13,04	50,00	11,89
2	24,54	27,63	26,08	–	25,14
3	8,92	11,84	4,35	–	9,19
4	7,43	7,89	8,70	–	7,57
5	5,95	2,63	8,70	–	5,40
6 –	7,44	1,32	4,35	–	5,95
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tekintsük meg az 1750-es évbéli adózó családok igaerő-állományának megoszlását is.

33. Az igaerő (ló és ökör) megoszlása 1750-ben (százalékban)

Darab	Rend					
	Egytelkes	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Kóborló	Összesen
0	44,45	33,95	35,29	20,00	32,70	33,73
1	11,11	7,75	10,30	40,00	50,00	14,70
2	–	26,20	36,77	13,33	13,46	25,30
3	–	8,12	4,41	-	1,92	6,27
4	22,22	13,28	8,82	13,33	1,92	11,33
5	11,11	3,69	–	–	–	2,65
6 –	11,11	7,01	4,41	13,34	–	6,02
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Az igaerő-sűrűség 1713-ban meglepően hasonlatos a különböző rendeknél. A szabad, jobbágy, zsellér kategórián belül majdnem azonos arányúak a csoportok. Nagyjából hasonló a helyzet 1750-ben is, eltérés inkább az egytelkeseknél, valamint a módosodó „kóborlók”-nál tapasztalható.

Az ígásállattartás jellemző jegyei szintén könnyen megfogalmazhatóak. Mindenekelőtt arra kell rádőbennünk, hogy Kászonszék népének több mint egyharmada semmiféle igavonó, fogatolt állatnak nem ura. Társítsuk hozzájuk azokat, akik egy ökröt vagy lovat köthetnek jászlaik mellé, és a lakosságnak már közel felét számba is vettük. A kettős fogatot kiállítók, két állatot tartók feleannyian vannak, tehát egynegyedét teszik ki az állattenyésztőknek. Elég népes a három-öt darab jószággal bírók rétege is. Ők mintegy húszszázaléknyian vannak. A hat vagy még annál is több ígásállatot tartók aránya nem nagy, hat százalék körül mozog, de szükségszerűen közülük valók a legmódosabb kászoniak. E kategóriában, számához viszonyított százalékarányát tekintve, 1750-ben vezető helyen a zsellér áll.

Mindezt érdemes volna részletezőn egybevetni a szántóhatár birtoklásának vizsgálatakor észleltekkel. Elégedjünk meg azonban annyival, hogy a földtelen és nagyon kevés szántójú ember a népesség egyharmada, és a teljesen igaerő nélkül szükölködők rétege szintén egyharmadnyi.

Miután a Kászon völgyében lakó társadalmi csoportok különböző nagyságrendűek, az egyes statisztikai rovatokban is kisebb vagy nagyobb a jelenlétük. A következőkben tehát úgy fogalmazzuk meg kérdésünket, hogy például hány szabadrendi van az igaállat nélküli csoportban s százalékos arányuk mekkora? Az 1713-as adatok szerint a „semmitlenek” kategóriájában a szabadok vezetnek, 93-an vannak és 72,09%-ban ők alkotják e csoport többségét, majd háromnegyedét. Igaz, hogy a két legtöbb állatot birtokló csoportban is ők állanak az élen 16 és 20 fővel, 80 és 90,91 %-os fölényrel. A jobbágyok e két utóbbi rubrikában csak 3-an vannak. Az 1750-es kép tarkább és talán tanulságosabb is:

34. A társadalmi rendek súlya az igaerő-kategóriákban
1750-ben (százalékban)

	Egytelkes	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Kóbor	Összesen						
	%	%	%	%	%	%						
0	4	2,87	92	65,71	24	17,14	3	2,14	17	12,14	140	100,00
1	1	1,64	21	34,43	7	11,47	6	9,84	26	42,62	61	100,00
2	–	–	71	67,62	25	23,81	2	1,90	7	6,67	105	100,00
3	–	–	22	84,61	3	11,54	–	–	1	3,85	26	100,00
4	2	4,25	36	76,59	6	12,78	2	4,25	1	2,13	47	100,00
5	1	9,09	10	90,91	–	–	–	–	–	–	11	100,00
6–	1	4,00	19	76,00	3	12,00	2	8,00	–	–	25	100,00
Összesen	9	2,17	271	65,30	68	16,39	15	3,61	52	12,53	415	100,00

A semminő igaerővel sem rendelkezők csoportját ekkor is a szabadok uralják (140-ből 92-en). Az egyállatosok (főleg lovasok) táborában 42,62% a kóborló, majd az 5-ös és 6-os állomány rovatban ismét a lófők és gyalogok vannak döntő többségben.

A mezei gazdaság keretében tárgyaltuk az igaerő kérdését. Az állatállomány jelentőségét a növénytermesztésben, úgy véljük, éppen a széles rétegek, a népes csoportok iga- és vonóerővel való ellátatlansága bizonyítja. A szántásért, hordásért, fuvarosságért, mint mondtuk, fizetni kellett, szegődségre lépni azokkal, akiknek például 1713-ban öt lova és hat ökre volt (Felsőfaluban, Újfaluban), vagy Szilveszter Istvánnal (Jakabfalván), aki három lovat és hét ökröt tartott húsz holdas gazdaságában.

Az aratás idején megnövekedett a fogatok jelentősége, hiszen udvarba, csűrbe kellett hordani a gabonát. A jegyzőkönyv 1714. július 23-án említi, hogy „az aratás alkalmasint elközelgetett”, 1715-ben ugyanazon a napon írják, hogy „Isten kegyelméből az aratás közelget”, majd 1716-ban augusztus 12-én mondják ki az aratás miatt a törvénykezési szünetet. (1727-ben a kászoni királybíró augusztus 18-án ígér aratókat Torjára Aporék-nak a megkésített betakarodás miatt.) A mezei munka egyik csúcsideje lehetett ez a periódus, miután vetőszántás, vetés is igényelte a munkakerőt. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék statútuma 1650-ben azt írta, hogy „Csíkban mindenütt mikor aratunk, mindenkor az aratás tájában is vetünk...”

A Lázár család szárhegyi instrukciójából arra is következtethetünk, hogy Kászonban mennyi volt az aratáskor megkövetelt munkavégzés. „Az aratásban arra kell vigyázni – parancsolták –, hogy akár jobbágy, akár usorás legyen, napjában az öt-öt kalongyát egy rendben hordgyon öszve...”

A „csép” megszokott, régi eszköze a székelyeknek. A cséplés maga hosszú időtartamú munka volt. A csűrben sokszor télidőben is dolgoztak. 1711-ben abból támadt perpatvar, hogy jobbágyok karácsony ünnepén „csépletek”. Jóllehet volt, aki 1664-ben szalmájáért csépelte ki búzáját, a jó dolgosnak úgy kellett munkálkodnia, hogy „harmada” benne ne maradjon. A csíkcsicsói 1675-beli gazdasági utasítás is arra intette az udvarbíró, hogy gondja legyen rá, miszerint „szalmájában, felezetiben, annál inkább polyvájában az szeme el ne mennyen...” Azt már említettük, hogy a kászoni szegénység a kenyérnekvalót nemegyszer részibe csépléssel kereste meg. Háromszék falvaiba is elszegődtek. (A kézicséplésben gyakorlott szomszédaiokról a háromszékiek a gabonaszem kiverésére szolgáló „másfél fát” később „csiki csép”-nek is nevezték.)

Mondtuk, hogy Kászonban a szántó föld sovány, nem bőven termő, a szántóhatár szűk, az éghajlat zord s kevés az igásállat. Milyen akkor a ter-

més, mekkora a hozama a kalászostermesztésnek? Az utóbbi évtizedek agrártörténeti kutatásai segítenek ugyan a vizsgálódásban, de e kérdésre határozott választ és szilárdan megalapozott helyzetjelentést nem ígérhetünk. Annyit azonban előljáróban is tiszta lelkiismerettel állíthatunk, hogy a kászoniak nagy töredelemmel, rendkívüli szorgalommal, a kor agrotechnikai parancsainak ismeretében, hagyományaiknak engedelmességgel kényszerítették ki földjükből az erdélyi átlaghoz közelítő szemtermést.

A termésátlagot rendszeresen befolyásoló természeti tényező, az időjárás – mint láttuk – oly pusztító erejű is lehet, hogy a kászoniak portáján az éhínség a vendég. Van többévi „búzátlanság”, szűk esztendő, hol a „hév-ség”, hol a hideg árt, hol a sok eső, hol az aszály apasztja el a jó termést váró reményéseket. Bécsből írja Gyulaffy László Daniel Istvánnak 1752-ben, hogy mennyire igazságtalan az adót a vetésre róni ki, mivel a nép: „...sokszor amit elvet, annyit sem kap az termésből, s kárré vallja.”

Nagy lévén az ingadozás és kevés a kászoni adat, térben és időben tági-tanunk kell a vizsgálat körét. Ugyanakkor pedig olyan forrásokat kell szóra bírnunk, amelyek elmondják, hogy egy meghatározott területen (vékás, köblös helyen) hány kalangya gabona termett és abból „mennyit nyertek szemül”, tehát egy kalangya mennyit eresztett. Így juthatunk el a szakirodalomban elfogadott szokásos mutatóhoz: egy elvetett mag hány szemnyi termést hozott.

Udvarhely levéltárában tallózva tudtuk meg, hogy 1610-ben kétszáz kalangya kicséplésekor egy kalangya két vékát eresztett. 1673-ban Bethlen Miklós dicséri a szép időt, s örül a tiszta és sok búzának, mondván, hogy „igen eresztős volt, a legalábbvaló is legalább két vékát adott kalangyája, ki hármát, ki többet is”.

A jegyzőkönyvekben 1691-ben impéri az alperes és kézdiszentléleki hártárbeli gabonát keresnek rajta: „...tizenkét kalangya búzát, kiből hat köből búza lőtt”; tehát a 12 kalangya 24 vékát eresztett. Ez alkalommal is eljutunk a kétvékás átlaghoz. Felsőfalusi, 1717-beli vita tudósít arról, hogy egy köből zabvetés után 11 kalangyát arattak. Sajnos a cséplés eredményét nem örökítette meg a nótárius.

Az 1720–21. évbéli összeírásokból megtudjuk, hogy egyköbölnyi (félholdas, vagyis négyvékás) szántó Csík-, Gyergyó és Kászonszékekben 12 kalangya őszi gabonát terem. A vetés 15201 köből, a behordott gabona 184584 kalangya. (A Székely Oklevéltár VII. kötete 1720-as adatokat közöl a kászonszéki termésről, azt azonban, lévén főkormányszéket befolyásolni akaróan igen alacsony – kétkedéssel olvastuk és felhasználni nem mertük.)

Távolabbi tájakra, Szolnok-Doboka vármegyébe látogatva az 1750-es feljegyzések arról tudósítanak, hogy egy köből őszebúza-vetés öt kalan-

gyát s egy kalangya $1\frac{1}{2}$ véka szemet ad. Tehát a hozam: 1:2. A zabnál 1:4.

A falujegyzőkönyvekben említettek talán a legvalósabb információk. (A maguk ügyeit intéző közösségek nem akarnak adócsökkentést elérni, nem igyekeznek szegénységüket bizonygatni.) Ezért említjük Illyefalva (mezőváros) 1773. évbéli protokollumát. Eszerint a köblös földbe vetett búza 8 kalangyát, egy kalangya $1\frac{1}{2}$ vékányi szemet adott. Vékában: 4 véka ad 12 vékát. A hozam tehát 1:3 arányú. A rozs kevesebb, de eresztősebb kalangyát ajándékozott az illyefalviaknak (terem hat kalangyát, ereszt két vékát), vagyis szintén egy mag hoz hármat. Csíkra visszatérve, a jenőfalvi közösség jegyzőkönyvéből az 1778. évből való támpontokat citálnánk: a „gabona” kalangyszáma 12, a magtermés egy véka, az arány 1:3. Az árpa ugyancsak így fizet, a termésátlag pedig szintén 1:3. A rozs viszont csak kilenc kalangyát terem. A szárhegyi protokollumban 1809-ben a gyergyóditrói Puskás Máté zabjában tett kárt értékelik. A prevarikátorok 16 kalangya zabért felelősek, ami szemül 32 véka. A kétvékás hozamot tekintik itt is átlagosnak.

Még több, megnyugtató támpontot, analógiát keresve, Háromszék, Küküllő, Felső-Fehér megye 1789–90. évbéli próbacséplési eredményeit is feldolgoztuk. Ezek alapján megbizonyosodtunk afelől, hogy a búzának kalangyája (erős szóródással ugyan) leggyakrabban $1\frac{1}{2}$ –2, a rozs 2-3, az árpa és a zab pedig 2-2 véka szemet ad. Természetesen, ha ritkábban ugyan, de 3-4-et is.

Az erdélyi jobbágyság történetének kutatása rendjén David Prodan igen nagy érdeklődéssel foglalkozott a termelékenység kérdésével. Megállapításai – amelyek főleg az uradalmi, allodiális gazdálkodás eredményeit tükrözik – megerősítik az eddigiekben mondottakat.

Részletes kimutatás Kászoról 1721-ből áll rendelkezésünkre. Ez azonban csak a vetésterületet (köből és véka), valamint a learatott kalangyák számát adja meg. A fenti adatokra immáron biztonságosabban támaszkodva, tudjuk, hogy például az őszi gabonánál a nyolc kalangya valóság-hoz közelítő eredmény, a hozamszámításnál pedig használhatjuk az 1, $1\frac{1}{2}$, 2 vékás szorzószámot. Mindez, úgy véljük, reális képet nyújt a lehetséges termésátlagokról.

35. Az őszi búza termése és hozama 1721-ben

	Felsőfalu	Impér	Jakabfalva	Újfalu	Kászonszék
Vetésterület (véka-köböl)	546-2	269- ¹ / ₂	350-3	508-2	1674-3 ¹ / ₂
Termés (kalangya)	4282	2117 ¹ / ₂	2794	4366 ¹ / ₂	13 560
Egyvékás földön termesztett kalangya	1,96	1,97	1,99	2,15	2,02
Egyköblös földön termett kalangya	7,84	7,87	7,97	8,59	8,10
Egyköblös föld hozama vékában					
ha a kalangya 1 vékát ereszt	7,84	7,87	7,97	8,59	8,10
ha 1 ¹ / ₂ vékát ereszt	11,76	11,81	11,96	12,89	12,15
ha 2 vékát ereszt	15,68	15,74	15,94	17,18	16,20
Egy elvetett mag hozama					
ha a kalangya 1 vékát ereszt	1,96	1,97	1,99	2,15	2,02
ha 1 ¹ / ₂ vékát ereszt	2,94	2,96	2,99	3,23	3,03
ha 2 vékát ereszt	3,92	3,94	3,98	4,30	4,04

A közölt terméseredményeket azért nem érezzük megbízhatatlannak, mert a számítási alap – a nyolckalangyás átlagtermés – nem nagy. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék egészének a búzatermését középértékben kifejezve 1720–21-ben jóval nagyobb számot, 12 kalangyás átlagot kapunk. Illyefalva és Jenőfalva 8–12-es mutatószámai nyomán szintén az 1:3 viszonyszámhoz jutottunk. Az őszi búza hozama tehát gyenge, közepes és „jobbacska” esztendőben 2-3-4 volt, vagyis egy elvetett mag után a szemnyereség 2-3-4 lehetett. A minimum talán gyakoribb volt. Trócsányi Zsolt 1750-re 21 felcsíki falu átlagát számította ki, és szerinte 2,08

szem a hozam, de 4-nél is több előfordul Szenttamás, Karcfalva, Dánfalva községekben.

A tavaszi gabonát az 1721-beli conscriptio együttesen tünteti fel. Nézzük meg az árpa és a zab termelésének mutatóit.

36. Az árpa és a zab termése és hozama 1721-ben

	Felsőfalu	Impér	Jakabfalva	Újfalu	Kászonszék	
Vetésterület (köből – véka)	314,2	136–2 ¹ / ₂	196–1 ¹ / ₂	207–1 ¹ / ₂	855– ¹ / ₂	
Termés (kalangya)	2763 ¹ / ₂	1340– ¹ / ₂	1928	1850– ¹ / ₂	7882– ¹ / ₂	
Egy vékás földön termett kalangya	2,20	2,45	2,45	2,23	2,30	
Egyköblös földön termett kalangya	8,79	9,81	9,82	8,92	9,22	
Egyköblös föld hozama vékában	ha a kalangya 1 vékát ereszt	8,79	9,81	9,82	8,92	9,22
	ha 1 ¹ / ₂ vékát ereszt	13,19	14,72	14,73	13,38	13,83
	ha 2 vékát ereszt	17,58	19,62	19,64	17,84	18,44
Egy elvetett mag hozama	ha a kalangya 1 vékát ereszt	2,20	2,45	2,45	2,23	2,30
	ha 1 ¹ / ₂ vékát ereszt	3,30	3,68	3,68	3,35	3,45
	ha 2 vékát ereszt	4,40	4,90	4,90	4,46	4,60

Az árpa és zab terméshozama 9-10 kalangya között ingadozik. A kászonszéki átlag kilenc és egynegyed kalangya. Az 1717-ben perlekedők Felsőfaluban egy kalangyát termő egyköblös zabföldről szólnak. (Illyefalván az árpa, a zab is csak 7, Jenőfalván az árpa 12 kalangyát terem egyköblös szántón.) A terméshozam átlagait tehát 2¹/₂, 3¹/₂, 4¹/₂ nagyságrendűeknek gondoljuk. Egy elvetett mag hozama eszerint 3 körül mozog. Va-

lamivel több, mint az őszi gabonáé. (1750-ben a 21 felcsíki falu átlaga árpaaratásnál 2,25, zabnál pedig 2,84.)

A rozsról külön nincs adatunk. Analógiákat keresve azonban gyakran bukkanunk 2¹/₂-3 szemes hozamra. Felső-Fehér vármegyében is több valamivel a rozs termése, mint a búzáé. (A hídvégi kerületben 1790-ben három vékát is eresztett.)

A haricska termelékenységét nem tudjuk Kászonban meghatározni. Elszórt adatokból arra következtethetünk, hogy kalangyája egy vékát ereszt. Van viszont, ugyancsak 1721-ből, borsóra vonatkozó hozamfeljegyzésünk.

37. A borsó termése és hozama 1721-ben

	Felsőfalu	Impér	Jakabfalva	Újfalu	Kászonszék
Vetés (kőből – véka)	10–2 ³ / ₄	3– ³ / ₄	4–3 ¹ / ₂	9– ¹ / ₂	27–3 ¹ / ₂
Termés (kőből – véka)	61–3	15–2 ¹ / ₂	27–2	77–1 ¹ / ₂	182–1
Egy mag hozama	5,78	4,90	5,64	8,48	6,56

Az egy kőből férejú szántóra eső termés tehát mintegy 6¹/₂-szerese a vetőmagnak. Itt, miként az őszigabona-termelésben is, Újfaluban az első a testvérfalvak sorában.

A lenre csak két faluból van adatunk, még hozzá olyan, amelyből átlagtermést nem számíthatunk. A kenderrel szerencsésebbek vagyunk.

38. A kender termése és hozama 1721-ben

	Felsőfalu	Impér	Jakabfalva	Újfalu	Kászonszék
Vetés (kőből–véka)	42–1	27– ¹ / ₂	29–3 ¹ / ₂	29–2 ¹ / ₂	128–3 ¹ / ₂
Termés (kalangya)	487	341	4231/2	384	1637–1218
Egy köblön ter- mett kalangya	11,53	12,57	14,18	12,96	12,71

Hogyha felkerekítjük a kászoni átlagot, akkor 13 kalangyás kendertermést mondhatunk tipikusnak. (Jenőfalván 1778-ban a len hozama ugyanennyi.)

A termést, főleg a szálasgabonáét, a szükséglettel is hasznos volna egybevetni. Beérnénk ugyan néhány e korbeli közléssel, miszerint bő az „élés”, de a kászoniak sajnos inkább a kenyértelenséget emlegetik. Kísérleteznünk kell tehát. A legfőbb gondot a kiindulás okozza: tudnunk kellene, mekkora egy embernek az évi gabonaszüksége. Fogyasztási szokások, mércék közül fogódzónak kínálkozik 1698-ból az, hogy a központi kormányzat egy beszállásolt vitéznek napjára két bécsi font (egy kilogrammnyi) kenyeret követel. Ehhez felszámítanak a gazdának egy hónapra két véka búzát. Egyévi szükséglet eszerint 24 véka volna. Jenőfalván 130 év múltán a faluszéke az otthon tartózkodó legényember fogyasztását heti fél vékának veszi. Ez egy hónapra két véka; az évi szükséglet tehát ugyanannyi: 24 véka. (Egy öttagú családé pedig 120 véka.)

Mennyi tehát Kászonszék lakóinak kenyérgabona-szüksége 1721-ben? Ha a családok öttagúak, 1990 ember számára szükséges az évi 24, összesen a 47760 véka. A székben ebben az esztendőben, ha a kalangya két vékát eresztett, 27120 véka őszi búzát csépeltek, ha csak egy és felet, akkor 20340 vékányit. A megkívánt mennyiségnek így módon a felét (0,57–0,43%) fedezi az őszi búza. Igaz, a többi kenyérgabonát nem számoltuk ide (nem lévén rá külön adatunk), és a család aprajának-nagyjának egyaránt teljes, a „vitéz”-nek, „nagy legény”-nek járó fejadagot osztottunk ki. Így juthatott minden kászoninak kevesebb, csak mintegy napi félkilónyi őszi búzából süített kenyér.

Az adórajstromok lehetőséget kínálnak arra, hogy beleláthassunk abba a rétegződésbe, amelyet a kenyérnekvaló családonként változó, kisebb-nagyobb termése okoz. Az átlag ugyanis juthat mindenkinek, de nem jut, vagy ha igen, pénzzel, szolgáltatással, munkával kell a hiányzót megvásárolni. Hogy kitől? Láttuk: szomszédoktól is, de a módos kászoniaktól is. Megnéztük a jobbágytartókat, ők mennyi őszi gabonát vetettek, s megtudtuk például, hogy a jakabfalvi István Deák majdnem 30 köblös szántón termesztett 184 kalangya őszi búzát. Ez jó esztendőben szemül 368 véka, három kászoni család kiszámított és hat család valóságos „jussa”.

Végezetül még egy pár szó erejéig vissza kell térnünk az alacsony terméseredményekhez. Arra szeretnénk még utalni, hogy a mezőgazdaság hasznát, a szemnyerésen felül, az is növeli, hogy a szalmában, ocsúban, polyvában marad állatok etetésére még használható anyag, ott van maga a szalma, amely megszokott takarmány, végül a sarlózás után maradott magas tarló, amely legeltetésre jó, majd alábuktatva trágyapótló. S nem utolsósorban megszívlelendő Wellmann Imre megállapítása. Ő a XVIII. századról készült agrártörténeti könyvében írja: „Az eddigi kutatás nem

figyelt fel arra, hogy a paraszt, amikor arról vallott: az elvetett magnak hányszorosát aratta, az utóbbiból a vetőmagot általában leszámította, a hányadost tehát növelni kell 1-gyel, hacsak a forrás külön nem tudósít az ellenkezőről.”

Minekünk, addig is, amíg „hosszú időtartamra”, nagy táji változatoságú, szilárdabb statisztikai értékekhez nem jutunk, sajnos meg kell elégednünk a kászoni mezei gazdaság „eredményességének” ezzel a szűkre szabott vázlatával.

c) Égettbor-, serfőzés, lisztőrlés, vásár

Jeleztük: Kászonban szőlőművelők nincsenek, s a „jó szerek” főzését azért is szorgalmazzák. Az „aqua vitae” orvosságból itt eléggé korán válik „fogyasztási cikké”. Csik-, Gyergyó- és Kászonszék statútumai 1650-ben szigorúan fellépnek azok ellen, akik ünnepre vágyakozóan már „mise előtt elkezdik az égettboron az italt...”, templomozás előtt vigadoznak.

Az égettbornak sok elnevezése és többféle alapanyaga van. Az országgyűlés, a gubernium, a szék szókészletében szerepel: „a gabonából főzni szokott crematum”, „gurolyka”, „gorolyka”, „pályinka”, „gabonából, szőlőmalátából és egyéb akármilyen eszközökből készíteni szokott dühödtké”, „borseprőből és megveszett borból”, valamint „szilvából” való égettbor; Kászonban pedig egy ízben a jegyzőkönyvben „erős bor” a neve.

Égettbor-árusítással – szintén igazgatási, hivatali iratokból tudjuk – foglalkoznak az ott állomásozó katonák, a tisztek, egyházi emberek, rációk és rácnék, „markotányok”, németek, zsidók, örmények, olyanok, akik adót sem fizetnek ezért az államkincstárnak. A „kereskedő rendek”-nek s embereknek versenyt támogató kászoniak azonban szerepelnek az adó-lajstromokban, és taxát fizetnek az égettborból származó jövedelem után; 1713-ban nyolc szabadrendi és egy jobbágy, 1721-ben tizenhét szabad, egy armalista és egy jobbágy. Az 1750-es összeírásból azt is megtudhatjuk, hogy a primipilusok és pixidariusok 19 frt 50 kr, az armalisták 7 frt 30 kr, a jobbágyok 3 frt italbéli jövedelem után fizetnek adót.

Az eszközöket, a felszerelést adják-veszik, örökösök perlik, s másoknak is átengedik. 1726-ban Újfaluban azt kell kideríteni, hogy az „erős bor”-t főző társak közül ki felelős a rézüst (sisakból a kádon át vezető) csövének „megtöréséért”.

A fogyasztók sem mindig elégedettek. 1687-ben az impérfalvi Simon Jánosné jobbágyasszony ügyét viszik a szék elé. Őt azzal vádolják, hogy sok embernek főzött olyan égettort, amitől azok megbetegedtek. Péter Andrásné 30 frt-ot követel tőle, mert szerinte „megétette”, megmérgezte, „majd megholt bele”.

1714-ben a főkormánysház – miként korábban diéták sora – ismét eltiltja az égettborfőzést. 1715 májusában a rendek, a székelység egyeteme nevében, az üstök elszedését nemesi szabadságuk megsértéseként sérelmezik. A kászoni vicekirálybíró, Miklós Deák 1715 nyarán az „ország parancsolattyaiból elszedetvén az égettborfőző üstököt”, a felsőfalusi lófőasszony, Sikó Andrásnéét is elvételte. Ő azzal az indoklással, hogy eladja, visszakérte és újra munkába állította, „otthon főzte éjjel-nappal benne”, amiért 12 frt bírságpénzt rónak ki rá. A szintén felsőfalusi Bodó Mihály primipilus „az tilalom alatt mind maga szükségére s mind lakodalom alkalmatosságra sok égettbor főzete, sőt odaküldvén a bírókat, az égettbornak valót a kádban békeverve találták”. (Azért, hogy a 12 frt-os büntetés-től menekedjék, Bodó uram sertéstápláléknak mondja a kádbelieket.) 1716 márciusában tovább tart a felsőfalusiak szorongatása. Ekkor István Mihályra szabnak ki 12 frt-os bírságot, mert „a tilalom alatt katonának égettbor adott egy korsóval”.

A székelyföldi sörkocsmárlóknak viszont „szabados árulni”, azért, hogy „a haza szolgálatjára való fegyvernek szerzésére” jövedelemre teheszenek szert. Ezt az országos végzést (1655) a *Compilata Constitutiók* is tartalmazzák (III. R. VI. c. II. art.). Csíkszék levéltára pedig annak bizonyosságát őrzi, hogy a kászoni sör minőségét választott, faluközösségi tisztségviselő szavatolja. Jakabfalvi István György, hatvanéves lófő mondja: „Én ebben a faluban serlító vagyok.” Van tehát – miként a városi polgároknak – sörbírájuk, ellenőrük is. Külön sörkészítő építményekről, eszközökről is tudunk. Jakabfalván 1682-ben Dimén Pál egy „bokor” fonalát veszi el Ambrus Péter „serfőzőjében”. Újfaluban 1684-ben egy hagyatéki listán két serfőző is szerepel; majd 1691-ben Csobot Istvánt azzal rágalmazzák meg, hogy Bodor Bálint „serfőzeit verte fel, viricsit vitte el”. Az 1713-as adóügyi kimutatásban a szabad székelyek birtokában négy serházat találunk, az 1721-esben Újfaluban és Felsőfaluban egyet-egyet, Jakabfalván pedig kettőt. (Az 1750-es *conscriptio* egy jobbágyot nevez meg, olyat, aki serfőzéssel szerez kevéske pénzjövedelmet.) Az árpalvet tárolják is, a „tatar futás”, a „revolució” idején garázdálkodók, a tolvajok vagy a guzsalyosba italt vivők a „pincéket” verik fel, a tartalékolt készleteket fosztogatják.

Az eszköztárban az üst áll fő helyen. Egy serfőző üsthöz 1721-ben a felsőfalusiak közül hárman formálnak tulajdonjogot. Tőlük sokan veszik bérbé és „együvé és másuvá” hordozzák, míg meg nem sérül („megbomlik”). Az „üstgyártó mint ahhoz értő mesterember” nem kevesebb, mint nyolc forintért vállalja a javítást (de eredetileg tizenhét forintról szóltak.) A csebrek, kádak gondos munkát kívánnak, s hogy sok helyütt akad egy-egy belőlük, azt annak az újfalusi embernek az esete bizonyítja, aki éppen a pap házánál esik keresztül a „seres csebrén”.

Serfözőknek 1682-ben maga a páter is adott el szaladot. Gyaníthatólag voltak külön malátakészítéssel foglalatосkodók, akik vállalták az árpa csíráztatását, megőrlését. Egyikük a zsáknyi szaladból „hamis vámot vött”, hol egy, hol másfél vékányit. A vádaskodó utóbb módosította panaszát, mondván: „sok héja [?!] volt szaladjának”.

A tartósító, ízesítő anyagok sorában első helyen álló komlót Szent-simonban 1640-ben az erdőn is szedik, Kászonban azonban csak felhasználását említik.

Kászonban számos lisztőrlő malom kerekét forgatták a bővizű patakok. (A sok malomra később Orbán Balázs is felfigyelt, majd Kós Károly is írt róluk.) A szék négy falujában – az 1703. évbeli conscriptorok szerint – nem kevesebb, mint 31 malom működött. Ilyen sokról más forrásaink nem tudósítottak, de 1713-ban is Jakabfalván négy, Felsőfaluban kilenc adózó magánszemély tulajdonában volt „saját szükségletre” dolgozó malom.

Kik a malmosgazdák? 1721-ben az összeírók becslése, tudomása szerint a 265 forintnyi őrlési jövedelem, haszon így oszlik meg: az egytelkesekre jut 36, szabadokra 194, jobbágyokra 20 és az egy hivatásos, gazdasággal nem rendelkező molnárra 15. Megnéztük, milyen volt az anyagi helyzete 1713-ban a malomhellyel, lisztőrlő berendezéssel dicsekvő felsőfalusiaknak. Az átlag közepes birtokú, se nem szegény, se nem gazdag. A legtehetősebb Lukács Lőrinc 40 köbölnyi föld ura, van három lova, és terem húsz szekér szénája. A vagyonossági sorrendben legutolsónak, Mihácз Imrének hatkőblös parcellái és két szekér szénát termő kaszálói vannak, de igavonó állatai már nincsenek. A nem adózó nagyobb birtokosok közül (1703-ban Újfaluban) Literati Imre alkirálybírónak három malma van (kettő kétke-rekű, egy pedig háromkerekű). A Lázár családnak 1713-ban öt kászoni malmáról tudnak, olyanokról, amelyek télen nem működnek. Az 1715. évi leltárban azonban csak egyről szólnak, mondván: „Jakabfalvában vagyon egy forgó malom, jó ahhoz való késséggel, a vize szeres, a falu végén alól.”

A jegyzőkönyvekben gyakran esik szó közösen birtokolt malmokról, jussukat követelő örökösökről, társtulajdonosokról. Kis malmos gazda csoportoskák alakulnak ki, és azok maguknak, rokoni és ismeretségi kö-rüknek is jó szolgálatot tesznek. 1670-ben Felsőfalu szokásrendjére hivatkoznak, mondván: „sok embernek vagyon malma, kiben örölnek vám nélkül, barátságért, atyafiségért”. Általában természetesen „igaz vámot vött” a molnár. 1686-ban Palkó Istvánné Bodó Andráshoz vitt egy véka búzát: „hogy örölje meg, vegye meg az igaz vámot; ő megőrlötte, igaz vámnál többet nem vött”, de Palkóné „azzal gyalázta... hogy nem igaz vámot vött, hanem az búzának az felit elvötte”. Ezért a székbírák előtt kell mentegetnie magát. A vám mennyiségét, mértékét nem tudjuk. Elveszett vagy ellopott lisztről, garatban maradt búzáról, haricskáról, „szombati

rész"-ről írnak a nótáriusok, s még Vészöly cigányról is, aki alig vékányi lisztet őrletett (amit munkájával keresett), de a „vámolás"-ról nem. Egyszeri és ingatag támpontunk 1721-ből való, amikor is a lisztelő molnár évi bevételét az adókivetők 15 firt-ra becsülik. (Akkor egy darabocska szántó 8, egy üllő 13 firt-ot ért.)

A malom megépítése jelentős munka- és pénzbefektetést igényelt. Alkalmas helyet kellett vásárolni (12–15 firt-ért), a vizet biztosítani gáttal, árokkal; fát hordani, faragni, nagy szakértelemmel malomházat egybeszerkeszteni, majd vasszerelékkal, jó malomkövel ellátni. A fontossági sorrendben természetesen ez utóbbi állott az első helyen. 1712-ben Kászonszék vicekirály bírāja, Miklós Deák hivatalból szólítja a bíróság színe elé impéri Kristó István lófőt, aki „idegen embert szék és tiszt híre nélkül hártárunkba béhozván, furtim malomköveket faragott véle együtt". Tiszti tilalommal nem törődve Kristó ezt követően csíkszentgyörgyi embereknek ismét két malomkövet adott el. Mivel a szék törvénye, rendje, „szabadsága" ellen cselekedett, első fokon súlyos ítéletet mondanak ki rá: „...számkivetésbe essék".

A malomkövek tehát igen-igen értékesek. (Csak a népdal állíthatja játszói fordulattal, hogy a „malomnak nincsen köve, mégis lisztet jár".) Alapvető, mindenképpen szükséges azonban az ősi mezőgazdasági gépi szerkezet számára a patak vize is. Ez úgy válhat békességes malomkőmeghajtó erővé, hogy a falvak szabályozzák hasznosítását. Kell a rendtartás, mert a vizet „malomárok", „vályú", „vízút" vezet az alul- vagy fölülcsapó malomkerekekhez. Ki milyen mértékben, mennyi ideig „terelheti a maga malmára a vizet" – ezt hagyományos normák parancsa írta elő.

A vízen osztozók gyakran „osztozódnak" így is. Amikor például 1675-ben Felsőfaluban három társ malomépítésbe kezd, négy nemzetség ellenzi az árokásást mint számukra hátrányosat, károsat. Ugyanitt 1679-ben „egy malomválnak [az] elvágása" okoz gondot. A bírák döntése megérdemli figyelmünket: „ennek utána – mondják az ítéletben – az Mihály Péterék vályújuk belől legyen, az György Mihályék malmok felől; György Mihály uram csináljon hosszabb tengelyt az ő malmának, hogy a kerék kívül járjon". Így azután már nem „háborítják" egymást és „atyafiasképpen lesznek". A jussát keresőt azonban indulata nemegyszer erőszakosságra készíteti. Gátjával elzárja a vizet, vagy szomszédja „dugóját", duzzasztóját rombolja le. Van, akit ilyesmiért fejszével is fenyegetnek, mást a zsilip alá vernek, mivel közösségellenesnek, a közjavakat kisajátítónak vélik őket. „Gátra menésért", „vízeleresztésért", de csak fenyegetődzésért is (ha tízszer „feldugja" is, ő megbosszulja) többen rákényszerülnek a bírágépenfizetésre.

A gátak, zsilipek, árkok, vályúk rendszere nem mindig biztosítja a méltányos, jó megoldást. Ilyenkor meg kell egyezniük a „vízszerben". Az

egyetlen vízfolyást tehát szerre, sorra vehetik igénybe a malmosok. Szerződésbe foglalják például 1697-ben, hogy a malomhoz „fél vízser” jár. „Az malombéli vízserben három napot vett meg” 1715-ben az apa, ki mondják: csak ennyit örökölhet a fiú; negyednap már más, közeli malom jogosult a vízserre. Még a Lázár család jakabfalvi malmának a vize is „szeres”.

A malom szükségére úgy kell vizet duzzasztani, elvezetni, hogy az ne legyen más molnár, patakparti szomszéd vagy az egész faluközösség kárára. Példaként hadd idézzük gróf Lázár Ferencet, akinek jakabfalvi belső telkét kell védelmeznie 1725-ben malomgátépítőtől. Felsőfaluban az „árok hely”, a vízjárás ellenőrzése állandó gond. 1686-ban István András követeli, hogy János Deák úgy építsen malmot, hogy „kárára ne következék”; a falu képviselőjében pedig társul hozzá a határbíró, aki sérelmezi, hogy „az falu közönséges útjának is nagy ártalmára vagyon annak a víznek ottjárása”. Péterfi István Deákot szintén azért állítja bíróság elé a jakabfalvi community, mert a magas gát miatt a víz a falu néhány útját elmosta, révhelyét „elfogta”, elrontotta.

Végezetül még csak azt szeretnők jelezni, hogy vannak többféle rendeltetésű szerkezetből álló úgynevezett malomegyüttesek is. Így Felsőfaluban 1691-ben egy malom és egy fűrész, 1711-ben egy malom és egy ványoló működik közös fedél alatt, egymás mellett.

Ványolóról 1691-ben, 1711 és 1718 között több ízben is említést tesznek. Felsőfalú, Újfalú lakói visznek a malmokba zekének valót, zekeposztót, harisnyaposztót, hogy az otthon készült ruhaanyagot a patakokra épített ványolókban tömörítsék, használhatóvá tegyék. (Lehetek azonban a szomszédságban még más jó hírű ványolómesterséget tudók, mert egy alkalommal Csíkszentgyörgyre visznek anyagot az újfalusi asszonyok.)

Az eddigiekben a mezőgazdaságot kiegészítő, azzal társuló ipari tevékenység Kászonban is otthonos egy-két formáját vettük számba. Leltározó igyekezetünk során az olajütőkről, olajtörőkről sem feledkeztünk meg, de csak egy 1684-beli újfalusi nyomra bukkantunk, holott bizonyosan több is működött ezen a tájon. (A fűrészmalomokról pedig majd az erdő hasznosításának elemzésekor szólnunk.)

Ezzel, úgy tűnik, végére értünk az iparszerűen folytatott, az őstermelői munkát továbbvivő, arra ráépülő, itt-ott külön is való tevékenység leírásának. Idetartozónak véljük azonban az oly sokszínű háziipari dologtevést is, hiszen van minden belső telken famegmunkáló, eszközgyártó, kézműiparhoz értő, szükségletkielégítésre dolgozó ember. Van azonban a hagyományos önellátó szántó-vető életformából kilépő kászoni is: kovács, ács, malomfaragó, molnár, tímár, csak szövő-fonó asszony, solymár, halász és sajátos csoportként a sok pásztor. Ők különös készségüket, hozzáértésüket kamatoztatva, csak egy foglalatosságra szakosodva, pénzért,

bérért, más juttatásért adják el munkaerejüket. Csak érdekességként említjük meg, hogy van női öltözetet varró asszony is; impérfalvi Péter Jánosnéhoz 1691-ben posztót visznek, hogy szoknyát csináljon belőle, de szerkésztést vállalót is ismerünk 1693-ból.

Egyesek termelőmunkája nyomán pincében, színben, gabonásban értékesíthető felesleg is tárolódik. Mások viszont képtelenek mindenképp elégségeset termelni. Valójában tehát az önellátó, zárt gazdaság sem jelent teljes, tökéletes családi-gazdasági autonómiát. Sokan még nem árutermelők, de már nem lehetnek meg – miként Erdély más falvaiban sem – árucserre, piac és következésképpen vásár, sokadalom nélkül. Az adásvétel színhelye legfőképpen a város, s mint ahogyan még századok múltán is észleli a szociológus Venczel József, a kászoni számára a „város” nem Csíkszereda, hanem Kézdivásárhely. E település fejlettebb kézműiparát, élénkebb kereskedelmi forgalmát a kortárs csik-, gyergyó- és kászonszéki rendek is elismerik, az adóösszeírók pedig 1703-ban Kászont piacaként szintén Kézdivásárhelyt jelölik meg, amely két mérföldre fekszik, s „ahol fát és más holmit tudnak eladni”. Jegyzőkönyveinkben rá is találhatunk a „Vásárhelyre” fát, kerekeket, vásznat, fonalat, lovat, lóbórt és egyebet szállítókra, mint ahogyan a „kézdi” kézműves polgár sem restell leszerkezni 1699-ben a kászoni sokadalomba, vevőt keresve árujára. A „szere-dai”, „csiki”, tehát a csíkszeredai országos sokadalom is vonzza a „szegelet föld”-belieket, de ők eljárnak – mint láttuk – háromszéki falvakba sokadalomra sem várva. Egyesek a szomszédos Moldvával igyekeznek kereskedni. Igaz, nem mindig törvénytisztelő honpolgárként. „Az tilalmas, ál-ösvényen” járók, a csempészek többféle árut szállítanak. Onnan 1715-ben még „botskort, halat [is] hoztak”.

Az „áros rend”-beliek, a kereskedők sem kerülnek el Kászont. Felsőfalusi Mihác Gábor kancáját például 1696-ban debreceniek jártatják, vásárlási szándékkal figyelve; 1689-ben „görög árusok” szállnak meg náluk; 1739-ben pedig össz-széki statútum tiltja meg, hogy az örmények „templom előtt, ünnepnapokon, búcsúkon, vásárokon” sátort állítsanak.

A pénzforgalomba még bele-belejárászik – szegénységük okán – az árut áruért cserélés régi formája. Mihály János 1692-ben azért visz fát a városba, hogy káposztát kapjon érte. A kászoni kerekese keze munkájával fizet, a céhbéli mester pedig pénzt és nyestet is kap árujéréért.

A feudális rendszer utolsó évtizedeiben Nagykászont egyházközség területén minden héten szombatot tartottak hetivásárt, és évenként három sokadalomba sereglett egybe a nép. A korábbi időszakot illetőleg mi a jegyzőkönyvekben legtöbbször a pünkösdi vásárról olvashattunk. 1692-ben „az elmúlt pünkösöd sokadalomában” impérfalvi vászon vész el. 1699-ben a pünkösöd előtt való „szabad” sokadalom alkalmával állítják meg erőszakoskodó emberek a jakabfalvi határban a kézműiparhelyi Jancsó

Istvánt. A felsőfalubeliek 1710-ben ezenkívül még Szent Demeter sokadalmát említik (október 26.)

Benkő Károly, Orbán Balázs, Kós Károly számon tartják a későbbi századokbeli kászoni vásárokat. Szerintük változatlanul szokásos a pünkösdi, május eleji sokadalom, a nyári viszont július 2-re, az őszi november 25–27-re, a Katalin-napi búcsú idejére esik. Az egyházi ünnepnapokon, búcsúikon tartott, azokkal egybeeső időpontú vásárok víg napjai voltak az egybeseregülő csíkiaknak. Olyannyira, hogy a csík-, gyergyó- és kászonszéki (1739. évi) rendelkezések is szabályozzák, előírják például, hogy a prédikáció végéig „az adásvétel tiltatik”, és úgyszintén tiltott a muzsika, a tánc.

2. Állattartók

a) Állatállomány

Egy előző fejezet kezdősorában azt mondtuk, hogy a kászoni székelyek szántó-vető emberek voltak. Vállalva ezt az állításunkat, szeretnők teljesebbé tenni, annak hangsúlyozásával, hogy „állattenyésztő-szántóvetők” lehettek. Korábban a nagyállattartás, a szarvasmarha- és lótenyésztés sokkal jelentősebb volt. Korszakunkban elevenen éltek még az állattartó hagyományok, de a mezői gazdasággal ötvözöttek. Az Erdély-szerte fellelhető „földművelő-állattenyésztő rendszer” bonyolult formái honosodtak meg Kászomban is, helyi tényezőktől befolyásoltan, öröklött jellegzetességekkel gazdagítottan.

A székely falu törvényei jól tükrözik ezt az összeszövődöttséget, de azt is, hogy milyen színes tradíciókra, milyen szilárd alapzatra épült rá a kászoni állatnevelő foglalatosság. A faluközösségi legeltetési rendtartásokról szólva a szerző így fogalmazott: „A székelyek hajdanvolt ökorádója – az ökörbélyegzés, ökörsütés – jelzi az állattartás ősi voltát. Hasonlóra utal a székely lótenyésztés már XIV. századbeli jó híre, amikor a bajvívó tornákhoz használt lovak legszebb példányai Erdélyből és a Székelyföldről kerülnek ki. A XV. században a lótenyésztésben nagy múltú Alföldön is szívesen tartják a székely lovakat. A juhászat jó hírét igazolja az, hogy Bethlen Gábor Udvarhelyen 1623-ban keltezett gazdasági utasításában előírja, hogy »székelyföldi módra csinálják a sajtokat, tömlőket...«”.

Ismét az adóügyi összeírásokat idézve meg tanúságtevéként, hadd valassuk őket az állatállomány nagysága felől.

39. Az állatállomány Kászonszékben (1703–1750)
(darab és egy adózó családra eső darabszám)

	1703	1713	1721	1750	1703	1713	1721	1750
	db				egy családra eső db			
Ló	299	176	105	747	0,77	0,48	0,26	1,79
Ökör	512	528	378		1,33	1,43	0,95	
Borjú	–	–	65	284	–	–	0,16	0,68
Tehén	705	503	550	335	1,83	1,36	1,38	0,80
Juh és kecske	4472	3115	4160	4189	11,59	8,42	10,45	9,97
Sertés	698	821	517	280	1,81	2,22	1,30	0,67

Az állatállomány különféle elemeit közös nevezőre hozva, ún. számossalra átszámítva, a tájékozódás és egybevetés könnyebbé válik. (A használt kulcsszámok a következők: szarvasmarha, ló 0,8, juh 0,07, sertés 0,114. Az EMGE statisztikáiban rendszerint egy szarvasmarhát, lovat, két borjút, öt sertést, tíz juhot tekintettek egy-egy számossalatnyi mennyiségnek. Mi az előbbi redukálási módot alkalmaztuk.)

40. Az állatállomány Kászonban (1703–1750)
(számosállatra átszámítva)

	Számosállat							Egy családra eső számossalat
	Szarvasmarha és ló		Juh és kecske		Sertés		Összesen	
	db	%	db	%	db	%		
1703	1212,80	75,54	313,04	19,50	79,57	4,96	1605,41	4,16
1713	965,60	75,60	218,05	17,07	93,59	7,33	1277,24	3,45
1721	878,40	71,50	291,20	23,70	58,94	4,80	1228,54	3,09
1750	1092,80	77,07	293,23	20,68	31,92	2,25	1417,95	3,38

A kászonszéki állattartást legtömörebben tükröző mutató szerint 3-4 számossalat esik egy gazdaságra; élősúlyban 1500–2000 kg. Elég sok ahhoz, hogy érezhessük, milyen jelentősége van itt e termelési ágazatnak.

A hagyományokhoz, a termelési feltételekhez és a szükségletekhez viszonyítva azonban a szerzők által elképzelnél jóval kevesebb.

Bizonyosságért, összehasonlításra alkalmas adatokért Makkai László I. Rákóczi György gazdasági iratait elemző könyvét lapoztuk fel. Majdnem kilencezer fejedelmi jobbágy adatait (Kővártól Fogarasig, Udvarhelytől Zalatnáig), a XVII. század közepéről valókat háztartásokra redukálva a következő középértékekhez jutottunk:

Ló	Ökör	Tehén	Juh	Sertés
0,59	2,01	2,10	7,49	3,65

Kászonban 1703-ban:

0,77	1,33	1,83	11,59	1,81
------	------	------	-------	------

Az erdélyi hegyvidéken fekvő uradalmak népének még több a háziállata (igás 2,4; tehén 2,2; juh 8,5; sertés 4).

Berlász Jenő szintén erdélyi fejedelmi birtokokról értekezett, és az Apafi-féle családi gazdaságok mintegy 3500 főnyi jobbágy-zsellér háztartásának adatait közölte. A XVIII. század közepe táji, az erdélyi föld hegy- és síkvidékét jól reprezentáló kép ily módon alakult:

Ló	Ökör	Tehén	Borjú	Juh	Sertés
0,48	1,71	1,41	0,93	4,74	2,25

Kászonban 1750-ben:

Ló és ökör

1,79	0,80	0,68	9,97	0,67
------	------	------	------	------

A kászonszéki számosállatátlag az 1703-as és 1750-es conscriptiók időszakában 3,09 és 4,16 között oszcillált; a fejedelmi birtokok jobbágy (és zsellér) népénél pedig (1650–1750 táján) 3,84–4,70-es középértékeket regisztráltunk. Kászonban eszerint nem több a legelőre hajtott csorda, nem zsúfoltabb a téli enyhely, az istálló, a pajta, nem több az igaerő, de szűkösebb a tej, a vaj, a füstölt hús és szalonna; csak sajt és gyapjú juthat több a pásztoroknak és gazdáknak.

A conscriptiók szerint a Rákóczi vezette szabadságharc oly sok gondotbajt termő időszaka megtizedelte ugyan, de nem csökkentette jelentősebb mértékben az állatállományt. Az apadás azonban tovább folytatódott, s ebben az 1717–19-es aszályos éveknek is nagy szerep juthatott. A székelek 1720-ban panaszoznak, hogy a szárazság miatt: „minden marháinkból kifogyánk”. Számottevőbb növekedés a század derekáig sem tapasztalható, és ebben a marhadögvész pusztításai, valamint a hadseregellátás fokozódó terhei is ludasok lehetnek.

Az egyes társadalmi rendekre, rétegekre felbontott összkép alapján véve ugyanazt a fejlődésvonalat rajzolja meg, legfeljebb az egyes csoportoknál kisebb vagy nagyobb a megtorpanás vagy még inkább az állatállománybeli fogyatkozás. Egy adózó család, háztartás átlagait kiszámolva a

következő (41.) táblázatba foglalt eredményekhez jutunk (az 1750. évbeli ló és ökör rovatok azért nem szerepelnek itt, mert számukat együtt adják meg az összeírók).

41. Egy családra eső háziállat Kászonban társadalmi rétegek szerint
(1703–1750)

		Armalista	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Kóbor	Összesen
Ló	1703	3,00	0,87	0,34	0,33	–	0,77
	1713	–	0,52	0,25	0,74	0,50	0,48
	1721	0,85	0,25	0,12	0,45	–	0,26
Ökör	1703	2,89	1,35	1,71	0,33	–	1,33
	1713	–	1,49	1,33	1,09	–	1,43
	1721	1,69	1,04	0,63	0,66	–	0,95
Borjú	1703	–	–	–	–	–	–
	1713	–	–	–	–	–	–
	1721	0,31	0,18	0,07	0,14	0,50	0,16
	1750	0,89	0,83	0,45	0,47	0,21	0,68
Tehén	1703	4,89	1,83	1,82	1,18	–	1,83
	1713	–	1,33	1,53	1,22	1,00	1,36
	1721	1,85	1,41	1,28	1,21	0,50	1,38
	1750	0,56	0,83	0,72	0,93	0,74	0,80
Juh és kecske	1703	26,67	10,92	10,63	13,89	–	11,59
	1713	–	8,03	7,51	16,65	–	8,42
	1721	10,38	10,50	6,12	22,07	–	10,45
	1750	8,44	8,80	9,86	20,93	13,36	9,97
Sertés	1703	6,22	2,01	1,27	0,47	–	1,81
	1713	–	2,56	1,58	0,18	0,50	2,22
	1721	3,31	1,44	0,75	0,52	0,50	1,30
	1750	1,11	0,85	0,45	0,33	0,04	0,67

E táblázatot bőven magyarázni, úgy véljük, felesleges. Az, hogy nincs fölfelé ívelő tendencia, a részadatokból szintén kiténik. Valamint az is, hogy az egytelkes-szabad-jobbágy sorrend akkor is érvényes, ha az állatvagyon szerint osztályozunk. Túl nagy különbség szabadrendi és jobbágy között azonban nincs. Megállapítható az armalisták széki átlaghoz közeleltető fokozatos lennebb kerülése (ez némelykor ellenőrizhető, de talán a conscriptoroknak ugyancsak része van benne, mivel ők nem egy ízben kedveznek nekik). Meglepő – és még szót kell ejtenünk róla – a zselléreknek az élre kerülése, legnagyobb súlyú állattenyésztő réteggé alakulása.

A helyzetkép jellegzetességei még felismerhetőbbé válnak akkor, ha összevontan és mérlegeken számosállatban fejezzük ki az arányokat.

42. Az egy családfőre eső számosállat társadalmi rétegek szerint
(1703–1750)

	1703	1713	1721	1750
Egytelkes	11,20	–	4,86	3,66
Szabad	4,24	3,52	3,22	3,65
Jobbágy	3,99	3,19	2,19	2,82
Zsellér	2,50	3,65	3,56	4,28
Kóbor	–	1,26	0,86	2,40
Összesen	4,16	3,45	3,09	3,38

Az állattenyésztést sok helyi, időszaki tényező befolyásolja. Ez faluközösségenként, azokon belül rétegenként is érzékelhető. A következő két táblázat ezt hivatott illusztrálni, valamint azt, hogy ennek ellenére, a hasonlóság, az általánoshoz, átlagoshoz közelítő értékek gyakorisága is törvényszerű.

43. Egy családfőre eső számosállat falvanként (1713–1750)

	Feltíz	Altíz	Felsőfalu	Impér	Jakabfalva	Újfalu	Kászonszék
1713	–	–	3,38	3,26	3,26	4,03	3,45
1721	–	–	3,00	2,36	2,86	4,19	3,09
1750	2,93	3,71	–	3,86	3,07	3,55	3,38

44. Egy családfőre eső számosállat falvanként és társadalmi csoportonként 1750-ben

	Feltíz	Altíz	Impér	Jakabfalva	Újfalva	Kászonszék
Egytelkes	0,68	6,20	0,91	5,10	–	3,66
Szabad	3,14	3,84	3,81	3,59	3,86	3,65
Jobbágy	3,04	1,81	3,73	2,18	2,93	2,82
Zsellér	5,16	–	5,48	3,08	–	4,28
Kóbor	2,05	1,59	3,90	1,42	1,90	2,40
Összesen	2,93	3,71	3,86	3,07	3,55	3,38

A földműveléssel közvetlen és szoros kapcsolatban lévén az ökör és ló, az igaerő családi háztartásonkénti megoszlását már elemeztük (l. a 30–34. táblázatokat). Tudatosan maradtunk adósok a faluközösségek helyzetével, hogy az Állattartók fejezetcím alatt ismét szóba hozhassuk az igaerő-élelgtelenséget. Az 1713. évbéli állapot százalékszámait a következők:

45. Az igaerő falvankénti megoszlása 1713-ban Kászonszékben (%-ban)

db	Felsőfalva	Impér	Jakabfalva	Újfalva	Kászonszék
0	39,68	32,47	30,85	34,24	34,86
1	11,90	11,69	11,70	12,33	11,89
2	20,64	24,67	32,98	23,29	25,14
3	10,32	9,09	9,57	6,85	9,19
4	7,14	11,69	5,32	6,85	7,57
5	4,76	6,49	5,32	5,48	5,40
6 –	5,56	3,90	4,26	10,96	5,95
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Az állatállomány falvankénti, rendek, rétegek szerinti mutatószámai igen erős tagozódásról tájékoztatnak. A kászonszékiek egyharmadának nincs sem lova, sem ökre, Felsőfaluban pedig a negyven százalékot súrolja a fogat nélküliek száma. A csak egy hámba fogható, jármozható állattal

rendelkezőket is hozzászámítva, majd fele a lakosságnak tartozik abba a számottevő csoportba, amelynek hiányzik az állattartó háttér legfontosabbika: az igaerő.

Az 1750-es összeírás hasonló differenciáltságról árulkodik:

0–1	48,43
2–3	31,57
4–6–	20,00

A rosszabbodó helyzetet Újfalu példázza, ahol 1713-ban 25, 1750-ben már 40 a vonóerő nélküli családi gazdaság. Igaz, Impérfalván 1713-ban 25 az ökrök és ló nélküli, míg 1750-ben csak 16.

Az átlag a legjellemzőbbet, az általánost kifejezőt szükségszerűen a sokszínűség egybemosásával mutatja meg. Maga a tagozottság is lehet azonban tipikus, ezért a középérték mellett, bár egy település határain belül, megkíséreljük az aprólékosabb bemutatást, a gyakoriság változatosságának szemléltetését.

46. A számosállat-kategóriák Újfaluban 1713-ban

	0–1	1–2	2–3	3–4	4–5	5–6	6–7	7–8	8–15	Összesen
Szabad	9	11	6	8	3	3	4	2	9	55
Jobbágy	–	2	4	6	1	1	1	–	1	16
Zsellér	–	–	–	1	1	–	–	–	–	2
Összesen	9	13	10	15	5	4	5	2	10	73

Az állatállomány egésze (tehát nem csupán az igaerő) szerinti differenciálódás természetesen kedvezőbb összképet nyújt, de szintén erőteljes feladásulást mutat a maximumot és minimumot jelző kategóriákban. Az egyik sertést vagy még azt sem birtokló szabadrendi ugyanannyi, mint az ökrök, lovak, tehenek, juhok, sertések egy vagy több tucatját pásztoroltatóké. A nagyon gazdag és nagyon szegény állattartó különben a szabadrendiek között található. A jobbágyok inkább az átlag körül rendeződnek, míg a hét zsellérenél 32 lófő, gyalog és telkes jobbágy (a 71-ből) rosszabb helyzetben van.

A jobbágyok közül csak kettőnek van egy-egy lova, de juhtartásban sem ők az élenjárók. A legnagyobb állattartónak, a lófő rendbeli Szabó Miklósnak 5 lova, 6 ökre, 4 tehene, 6 sertése és 30 juha van. Ez az állatvagyton épül egybe a 60 köblös szántóbirtokkal. Csobot Istvánnak 13 szarvasmarha, 1 ló, 9 sertés és 14 juh táplálása a gondja, 20 köblös (10 holdas) szántó mellett. Ugyanakkora termőföld ura László Mihály, akinek 2 lova,

6 ökre, 4 tehene, 6 disznója és 30 juha van. Többeknek van azután 1-2-3 sertése vagy egy tehene, de földje sem több néhány köblösnél. Imre István két tehen és egy sertés tulajdonosa, a határban a magáéként egy barázdányit sem szánthat meg. Czikó Jánosnak van ugyan 3 köből vetőmagot befogadó parcellája, állatot azonban semmifélet nem tart. Meglepő, hogy 5 olyan szabad és 2 olyan jobbágycsalád él Újfaluban, amelynek kevéske haszonállata van ugyan, de szántója egy darabka sem.

Az 1720–21-es időszak adózó jobbágytartóit felsorakoztató külön számbavétel segít hozzá, hogy az egytelkes és lófő rendbeli, a szolgáló embereket is foglalkoztató tehetős réteget is megismerjük. Az állattartásban való részesedésük számottevő. A háromjobbágyos jakabfalvi armalista István Deák 50 hold szántó ura, s van 3 lova, 10 szarvasmarhája, 8 sertése és 150 juha. Az újfalusi egytelkes Fejér Pál két jobbágy gazdája, 65 holdat művel, és 4 lovat, 17 szarvasmarhát, 21 sertést és 103 juhot tart.

Az impérfalvi Andrási Ferencnek viszont nincs többje 6 juhnál, míg két zsellére (Ráduly János és Simon) 54 birkát tart.

1713-ban a legmódosabb szarvasmarha- és kisállattartóként említettük a primipilus Szabó Miklóst. 1720–21-ben még jobb a helyzete; van immáron egy negyed telkes jobbágya, juhnyája pedig 30 darabról 88-ra szaporodott. Még többre a Kotró Péteré, akinek ugyancsak 30-ról 93 fősre növekedett a juhállománya.

A Lázár család 1715-beli felsőfalusi leltárában négy béres ökör szerepel, juh és bárány is csupán 44.

Az egyes állatfajtákról jegyzőkönyveink sok, de szűk körű, hasonlatos tudnivalót kínálnak. Így például a nevezetes székely lóról csak annyit árulnak el, hogy szőre színe barna, deres, sepe vagy szürke. Dicséretére azonban Hankó Béla könyvet írt, hírnevét pedig az is mutatja, hogy – vésszes megfogyatkozása előtt – 1944-ben az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület lelkesen szorgalmazza e tájfajta felkarolását. A kuruc kor hadi vállalkozásaiban különben bizonyította igénytelenségét, gyorsaságát, kitartását, tüzességét: „...az állandóan jól tartott és nagyobb termetű német katonai lóanyaggon mindig túltett...” – pedig nyugalomban jóformán sohasem volt része.

A lovon hadakozó primipilusoknak állandó gondjuk a jó hátszó beszerzése, „kiállítás”. A lófők száma szerint 1685-re legkevesebb 150-re kellett növekednie a lóállománynak is. 1703-ban 229 lovat írnak össze a székben, 1721-ben pedig már csak 105-öt. Négy katonarendi kászoni családnak volt ekkor – statisztikailag – egyetlenegy lova. Igaz, a Rákóczi-szabadságharcot követően a Habsburg-hatalom nem „ülteti fel”, nem lustrálja a székely szabadokat. Ló – státuszbiztosítóként – tehát nem kell a lófőnek sem. 1764 tavaszán pedig csak 30 szolgálattevő kászoni „huszárt” találunk az ezred táblázatokban.

Mondanunk sem kell, a „székely ló” nemcsak „hátasaként szolgált, „szekérhúzó” szerepköre éppen úgy volt, mint feltehetőleg ekevontató funkciója is. Ezt igazolná az, hogy az 1712. esztendőben Mihály Máté uram Felsőfaluban Dulcze Tódor nevű colonusnak „egy kanca lovát elal-kutta volt tavaszi szántásra, melyért őkegyelme egy köből zabot fogadott az actornak, hogy elveti...” (A lovat bérbbe vevő azonban gondatlan volt: „azon kanca megcsikózáván a mezőn... hazahozván [a csikó] megholt”.) Az igaerő elemzésekor erre az egyetlen adatra támaszkodva nem merésztünk általánosítani, állítva a lóval való szántás meggyökerezését, szokásossá válását Kászonban. Itt azonban említenünk kellett, hiszen aztjelzi, hogy a szerepkör feltehető bővülése ellenére sem növekszik, hanem fogy a lóállomány.

A lovak adásvétele, cseréje gyakori és nem csupán a székrek korlátozóóó. 1709-ben moldvai lovat „nemzetes asszony” cigánnyal cserél; 1711-ben jakabfalvi székely Zabolára ad el lovat egy László nevű cigánnyak, és azzal cserél majd a kozmási Szántó Mihály. 1680-ban perbe szólítja „impérfalvi Tobi Tamás felsőfalusi János Deák uramat, mivel az mely lovat őkegyelme neki adott volt, úgymint egy sepe szőrút, ő azon lovat [adta] volt kiskászoni Szabó Istvánnak; Szabó István adta volt szentléleki Mátyus Péternek, Mátyus Péter adván egy kolosvári Takács András nevű embernek...”

Az adásvételt áldomás szentesítette. Jakabfalvi Pataki Istán 1676-ban menti magát, hogy lovát „ő igaz marha gyanánt, igaz pénzzel, áldomással vette emberséges emberek előtt” és bélyegjét, tulajdonjegyet is ellenőrizte. 1692-ben pedig Mihály Péter Deákot vádolják olyan gyanús vásárlással, „melynek az áldomását az erdőn vízzel itták meg”.

Az állomány a rossz, a gondatlan bánásmód miatt is fogyatkozott, romlott. Kászoni példák igazolják, hogy kergetik, halálra is sebesítik, szemét kiverik, karóba szóktetik, túlhajtással lesántítják, rosszul metszik, egy ízben gonosz idegenek farkát lopva levágják, a rosszul pásztorolt „gyermeklovat” vadak károsítják el (bőréből bocskort készítenek és azzal cséplőt fogadnak).

A ló etetése, gondozása, betanítása természetesen a sokak, a nagy többség igen nagy gondja, de velük a pereket regisztráló nótáriusok nem foglalkoznak. Annál inkább a lótolvajokkal. (Ők azonban majd az erkölcsi állapotokat tárgyaló fejezetben kerülnek szóba.)

Szarvasmarhát többségében szürke, magyar fajtát tartottak. Ezt a tájfajtát Győrffy István így jellemezte: „A ridegen tartott magyar marha a szabad ég alatt, télen a rét avarfüvén élt – mit a hó alól kapart ki –, vagy szalmán. A kontinentális klímánkhoz nagyszerűen hozzáedződött ridegmarha a tuberkulózist nem ismerte. Igavontásra pedig Európa legjobb szarvasmarhája.”

A kászoni igásállatok (lovak és ökrök) minőségét az 1750. évbeli összeírók nem tartották a legkiválóbbnak. A 747-ből csak 4-et tekintettek „jó”-nak, míg 480 állatot (64,26%) a „gyenge” kategóriába soroztak.

Az elkárosodás, meghibásodás sem ritka. Az 1681–1724 közötti jegyzőkönyv szerint: egy tinó a falusbíró „kergetése miatt holt meg”; a más jószágára tévedt tehenet a kapulábnak hajszolják s csípejét törik le; egy szopó borjút egy asszony üt meg úgy, hogy amiatt megdöglik; harmadfűre menő tulok félcsípejét pedig ifjú ember töri le; egy borjút a szekérral nyomtatnak el; egy ökör a havasi legelőn „fújtódott” meg; két tartásra és munkára adott tulok ügyében azzal érvel az alperes, hogy gazdája „marháját rendi szerint jól nem tartotta, rendetlen terüvel járván meg is sértette”.

A kászoniak természetesen általában annak jó rendje és módja szerint tartják állataikat, és igyekeznek „kárré nem vallani”, hanem „sokra szaporítani”. Az 1750-es conscriptióban 335 tehén mellett a szomszédos rovatban 284 borjút jegyeztek fel.

Az állományörzés vagy éppen -növesztés azonban rendkívüli erőfeszítést követelt. A létszámapasztó tényezők között a marhadögvészt főhely illeti meg. 1711 és 1748 között sorozatos járvány pusztít Erdélyben és a Székelyföldön. Az 1711-est Cserei Mihály így örökítette meg: „Soha is senki nem emlékszik Erdélyben, nem is olvasta a históriákban, hogy ilyen szeretlen és rendkívül való marhadöge lett volna valaha Erdélyben; annál egyéb kincse sem vala az országnak, az igaz ítéletű Isten azt is elvevé tölünk a mi bűneinkért... Nekem is, ami kevés marhát szerzettem vala azután, hogy a kurucok két ízben is kifosztának mindenemből, azok is mind eldöglének, úgyannyira, hogy semmi marhám nem marad vala.” Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1720 tavaszán panasolja a guberniumnak, hogy „minden marháinkból kifogyánk, mert csak Molduvában több másfélezer marháinknál, kiket kiteleltetésnek okáért [oda] behajtottunk vala, egyszersmind oda vesze, a többi marhakóstnak szűk volta miatt majd mind eldöglének”. Kászoni, 1720. júliusi perben is szó van moldvai legeltetésen „döggel holt” marháról. Apor Péter pedig 1745-ben írja, hogy Altorján – Kászon közelében – „most is az marha erősen döglik, sőt ahol cessált, újólág kezdődik...”

A kászoniaknak is legfőbb kincse lévén a szarvasmarha, nagyon megszenvedik azt, hogy a katonaság élélmezésére, „ad bellicos necessitates”, s a pénzdó fejeben 1736-ban is Csík-, Gyergyó- és Kászonszéknek sok száz ökrét válogatva hajtják el.

Elszegényedésük okaiként szokták felpanaszolni az említetteket, de amikor „keserves siralmukkal” ostromolják a főkormányshéket, időnként azt is sérelmezik, hogy a moldvai barmok harmincadvámmentes behozatala szintén kárukra van, megnehezíti kereskedésüket, jelentős versenyt támaszt nekik.

A kászoni állattartóknak valóban erős hittel kellett bizakodniuk abban, hogy őseik módjára élhetnek tovább, hogyha nem fáradtak bele az újra-kezdésekbe, ha faluközösségeikben új, legelőre hajtható csordák növekedtek és ismét megsokasodtak a szállások, istállók, pajták tájékán az ökrök, tehének, borjak.

A Székelyföldön ekkor már az idő pora fedte és feledtette a királynak járó ökoradót (ökörsütést), de Apor István kincstartó rendkívüli járadék-ként már juhokat követelt a lófőktől és gyalogoktól; 1693. április 12-én „Apor uram számára minden szabadsággal élő ember egy-egy fias juhot adott...” Az ilyen és hasonló megtizedelések ellenére számottevő maradt a kászonszéki juhállomány. Az adólajstromkészítők a XVIII. század első felében mindenkor mintegy négyezret számoltak össze.

A legnagyobb részesedésük ebben az állattartási ágazatban (számukhoz viszonyítva) a zselléreknek volt. A kászoni átlag kétszeresét is meghaladták, s így például 1721-ben 22 juh esett egy inquilinus famíliára. Gregorius Oláh 60 juhot (és 5 szarvasmarhát) tartott, Posztuly Bogos 52-t, Kracsun Henesan 77-et (és 5 tehenet); Karácson Arpintnak 1713-ban 40 juha volt, 1750-ben-lova, ökre, tehene, sertése mellett – immáron 103 juha. Igaz, Ráduly Kádárnak nincs juhtartási, teletelési gondja, és sok társának ugyancsak sem szántója, sem állatállománya. A kászonszéki kiterjedt havasi legelők kedveztek a kisállattenyésztőknek s elsősorban azoknak a román zselléreknek, akik hagyományos hozzáértésnek sem voltak híján.

A conscriptorok a kecskéket külön nem tartották számon, de ha volt, feljegyzéseikben hozzácsapták a juhnyájhoz. A protocollumok azonban hírt adnak felőlük, s néha káprának nevezik.

A „sertés marha”, a disznó pásztoroltatása szokásban volt, de ezek a nehezebben őrizhető állatok sokszor számottevő kárt okoztak a határban, szomszédos kertben, asztagban, szénafüben és legelőben is. A munkája gyümölcsét féltő, kertjét óvó gazda, de még az úton „szekervel” járó is gyakran veri, öli meg falutársa disznáját, süldőjét, malacát s kell a széki bíróságon felelnie tetteért. 1675-ben és 1686-ban pedig az a vád fiatalok ellen, hogy egy ízben megölettek, máskor „megetették” kutyákkal, kuvaszokkal a feltehetőleg elköborló és kártevő „sertés marhát”. A pajtában tartott, hizlalt állatot is oly „veszedelmesnek” tartották, hogy 1668-ban egy „kövér disznó” levágásakor azt (le)„ütötték”. (A középkor folyamán leütik és nem levágják a disznót.)

Azt, hogy libát, rucát és pulykát is neveltek a kászoniak, a földesúri feljegyzésekből tudjuk. Ludakról, tyúkokról pedig a széki iratok ugyancsak kártételeik miatt emlékeznek meg. 1685-ben a belső jószág mellett palántkáposztát „vesztegetnek” el a tyúkok. Felsőfalusi Lukács Lőrinc ugyanakkor azt követeli Bodó Tamástól, hogy mivel az ő tyúkjai búzáját minden

esztendőben elvesztegetik: „mikor az búzát az földbe vetik, míg a búza kikel, jól gyökérbe veri magát, addig fogja el tyúkjait onnét, mikor szemlenni kezd, míg megaratják, addig is”. Jakabfalván 1717-ben, jóllehet a panaszos „tyúkjait megrekesztette, hogy kárt ne tegyenek”, a szomszéd zászpás liszttel baromfiállományát megmérgezte (a zászpa – *Veratrum nigrum* – levelének nedve mérgező hatása). Tyúkper mellett „lúdper” is akadt Kászonban, hiszen 1675-ben felsőfalusi János Tamás Lukács Gergely lúdrait veri, pusztítja, és emiatt vonják felelősségre.

Az adóügyi összeírások készítői a különböző állatfajták csoportjában, az utolsó rovatok egyikében szerepeltetik a méheket, és mi követjük őket, jóllehet a kászoniak joggal „bogaraknak” (és nem marhának, jószágának) tekintik a korszak e hasznos kis édességtermelőit. Íme a birtokolt méhkosarak társadalmi rendenként:

47. A méhkosarak száma Kászonszékben (1703–1750)

	1703	1713	1721	1750
Egytelkes	15	–	8	6
Szabad	88	115	96	82
Jobbágy	1	20	16	34
Zsellér	–	5	8	4
Összesen	104	140	128	126

Egy családi háztartásra egyharmadnyi kas ha esik (1703: 0,27; 1713: 0,38; 1721: 0,34; 1750: 0,30), a legtöbb Újfaluban. Ebben a közösségben lakik Tima János, akinek a legtöbb, tíz méhcsaládja van 1713-ban (1750-ben azonban már csak három). A hét-hat-öt kosárral rendelkező György Mátyás, Gregorius Literati, Péter Tamás, Tima Mihály, Péter Mihály, Szabó Miklós, Ráduly Mihály, Csobot Mátyás ugyancsak nagy méhészek, míg igen-igen sokan vannak olyanok, akik sem a kertben, sem az eresz alatt nem őriznek méheket. Oltalmazni pedig a „lopóktól” kell, hiszen például 1717-ben az újfalusi Tima család méhkosarát viszi el a tolvaj s vesztére kapujához közel hullatja el a lépet.

A családok számát gyarapító rajzásról 1722-beli híradásunk van, akkor találnak a kaszások Vas Miklós jószágán „egy raj méhet”, amelyből a gazda három év múlva „kéván részt”.

A méznyerés módja nem kedvez a méhkosarak, küpük (köpük) gyarapodásának. A kászoniak ugyanis ősi eljárással „tisztítják meg” a lépet, kiűstölve a méheket a kasból. A méhek megölettetéséről van szó akkor is, amikor 1723-ban impérfalviak vitáznak. Gergely Dénes azzal vádolja Aczél Tamást, hogy méhei az övére „tanoltak”. A hütös polgártól üzenetet is küld, majd elmondja, hogy „meg is jedzettem a méhet, lisztet vetvén rája, úgy követtem az méheket az ökegyelme házához...” A székbírák esküt követelnek Gergely Dénestől, hogy „mind méh bogarait, mind mézét az indusnak méhei hordották el...” Végül azt ítélik, hogy „Az méhet megölvén, [a mézet] osszák ketté”. (A rabló méhek felfedezésén fáradozó István János 1690-ben a méheket szintén „meglisztezte”, és úgy bizonyosodott meg arról, hogy az alperes „küpjébe mentek be az lisztes méhek”.)

A kászonszéki méz dicséretét olvasva nem lehet nem gondolnunk a hajdanvolt csíkkozmási plébános, Lakatos István szavaira, aki szerint a közszékelyek „méhsört és égettetet isznak, ha van, bort is”. Az édes lépből tehát méhsört főztek, a viaszból pedig gyertyát öntöttek. Erkölcsei vétségek elkövetői a megyebíráknak viasszal is fizették büntetésüket, mint ahogyan azt az egyházi rendtartásokból tudjuk. Jakabfalvi 1685-beli tanúbizonyosság is van arra, hogy a kászoniak viaszt készítettek. Ekkor a méheken osztózó asszonyok vallomása szerint: „ki-ki magáét meg is tisztította, az lépit is viasznak meg is csinálta...”

b) Széna, szénafű

Széna, sarjú, kóst, abrak, élés kell az állatállománynak, és a kászoni gazdaemberck szerint ezekből sohasem terem eleget az erdő, a mező, a határ. Szénájuk tehát nincs elegendő. A szék panasza szintén sokszor jut el a főkormányoséig. 1736 táján például azért kérnek adózási kedvezést, mert egyebek mellett fű a szárazság miatt nem nőtt, szénát nem csinálhattak, s a vizes helyeken ami kevés termelt, azt a „militia lovai számára velünk behordatta, marháival megétette”.

A szénatermés szekérszám szerinti mennyisége különben az adólajstromok szerint a következő:

48. A szénatermés mennyisége és egy háztartásra eső átlaga
Kászonszékben társadalmi rendek szerint (1703–1750)

	1703	1713	1721	1750	1703	1713	1721	1750
	szekér széna				egy családra eső átlag			
Egytelkes	175	–	93 ¹ / ₂	82	19,44	–	7,19	9,11
Szabad	2015	1565	1839	1646	7,46	5,82	6,62	6,01
Jobbágy	281	209	310	229	4,53	2,75	4,08	3,32
Zsellér	1 ¹ / ₂	9	43 ¹ / ₂	39	0,03	0,39	1,50	2,60
Kóbor	–	–	4	1	–	–	2,00	0,08
Összesen	2472 ¹ / ₂	1783	2290	1997	6,41	4,82	5,75	4,75

A falvak szerinti megoszlás és az egyes communitások szénatermésének mennyisége, valamint az egy adózó gazdaságra eső átlagai a XVIII. század első felében így alakultak (az 1703-as összeírás Nagykászon néven egybefogja Felsőfalut, Impért és Jakabfalvát, az 1750-es pedig a két részre oszló Felsőfalut Altíz és Feltíz néven szerepelteti):

49. A szénatermés mennyisége és átlaga Kászonban falvak szerint
(1703–1750)

	1703	1713	1721	1750	1703	1713	1721	1750	
	szekér széna				egy családra eső átlag				
Felsőfalu	Altíz			393				3,89	
	Feltíz	1773 ¹ / ₂	613	487	321	5,70	4,87	3,38	5,26
Impér			302	431	349		3,92	5,01	4,47
Jakabfalva			419	674	457		4,46	8,12	5,31
Újfalu		699	449	698	477	9,32	6,15	8,21	5,07
Összesen		2472 ¹ / ₂	1783	2290	1997	6,41	4,82	5,75	4,75

A conscriptiók adatai ez esetben is igazodnak a már megismert nagyságrendhez: 1703-ban van a maximum, és a következő három adatgyűjtési év hullámzó, de alacsonyabb szintet tükröz. Az átlagos termésmennyiségek, ha nem is növekvőek, első látásra nem is jelentéktelenek. Az öthat szekér körül mozgó médiák súlyát az adja meg, hogy például 1703-ban Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék, valamint Háromszék együttes középértéke 3,37, tehát felénél alig valamivel több, mint a kászsóni (6,41).

Az 1703. évi összeírás irányítója, Gabriel Franz Gösseli udvari kamarai kiküldött ezt a szénatermést kevesli és méltatlankodva állapítja meg: „... az egész Háromszéken, Kászsóban, Csíkban és Gyergyóban a szénabevállásnál hallatlan csalást állapítottunk meg. Itt ugyanis rengeteg erdő van, és a parasztok úgyszólván valamennyi faluban házaikhoz igen nagy területet kerítettek be korláttal és előttünk azt kertjüknek nyilvánították. Egy-egy ilyen kertben 6-8 vagy még több szekér szénát is készíthettek.” Az adókiivetési alapot az adófizetők csökkenteni akarják tehát, feltehetőleg sikeresen, Kászsóban is. Ezt éppen úgy tekintetbe kell vennünk, mint a termésapasztó, boglyák számát csökkentő természeti csapásokat.

Hogyha a növekedési ütem tekintetében a zselléreket, úgy a falvankénti nagyságrend szempontjából az újfalubelieket illeti meg az elsőbbség. A jobb terméskor betakarított nyolc-tíz vagy az átlagos szabadrendi hat-hét szekérszék jelentős mennyiségnek tűnik. Mérlegelhetővé azonban akkor válik, ha a szénatermést a kászsóni állatállománnyal vetjük egybe (az ígásállatoknál a borjakat nem foglaltuk be a végösszegbe, nem lévén számukat meghatározó adatunk minden összeírásakor, a számosállat összesítésében viszont borjú, sertés, juh, kecske is szerepel, holott egyikük-másikuk szénát nem, vagy keveset fogyaszt).

50. A családi gazdaságra, ígásállatra, számosállatra eső szekérszénaátlagok Kászsóban

	Családra	Igásállatra	Számosállatra
	eső szekér széna		
1703	6,41	3,05	1,54
1713	4,82	2,53	1,40
1721	5,75	4,74	1,86
1750	4,75	2,67	1,41
Négy év átlaga	5,43	3,25	1,55

Az értékeléshez ismét kulcsszámokat kerestünk. Rá is találtunk a gubernium 1698. évi utasítására, amely a „kvártélyon tartott” katonalovak számára egy hónapra egy szekér szénát rendelt. 1711-ben szintén ekkora volt a „portio”. Számolva azzal, hogy a gazdák igyekeztek a téli száraztakarmányt fogyasztó időszakot minél rövidebbre korlátozni, úgy véljük, szénából négy szekér egy igásállat számára fedezte a szükséges minimumot (a bevallott termés – a négy időpont középértéke – három és egynegyed szekérnyi).

Magunkat ellenőrizve abból is kiindulhatunk, hogy az egy szekér szénának mind a gubernium urai, mind a labanc tábornokok szerint 300 fontnak kellett lennie; átszámítva (egy font 0,56 kg) naponta átlagosan öt kilogramm súlyú szálastakarmányt igényeltek az egy szekér fejében. (A korszakunkbeli hadi utakat járó katonaló élelemszükségletét mérlegetlő, rekonstruáló Perjés Géza szénából szintén öt kilót számított.) Ez négy „téli” hónapra, 120 napra kitesz 600 kg szénát, ami kb. három és fél szekér „terü”, a kászoni termés pedig, mint láttuk, alig valamivel kevesebb: három és egynegyed szekérnyi.

Perjés Géza „egy equilis portio” feltételezhető mennyiségét így határozta meg: 5 kg széna, 3 kg szalma és 2 kg zab. A „militiának” naturálét beszedő biztosok külön szalmát nem követeltek, de széna helyett kétannyit elfogadtak belőle, és még fél köből zabot is igényeltek. A kászoniaknak természetesen másféle kóttal, abrakkal ugyancsak etetniük kellett állataikat, miközben a hadsereg szükségletének fedezéséről szintén nekik kellett gondoskodni.

A családi gazdaságok szerkezetét elemezve, még inkább kiviláglik, hogy a látszólagos bőség vagy elégségesnek tűnő mennyiség valójában szűkös ellátottságot takar. Az 1713-as adólajstromban tallózva négy olyan felsőfalusi szabadrendit találtunk, aki 20-20 szekér fűvet „vág, takar, buglyáz, hord” be. Az újfalusi Kös Éliás, Tima István, Mihác Márton szintén 20-20 terü szénát takarít be. Az istállóikban, a pajták, a téli enyhelyek védettségében azonban 6–11 igásállat szorong és várja az etetést, holott a csürbeli, kazalbeli szálastakarmány csak 5 lónak ha elegendő. A jakabfalvi Sylvester Istvánnak 30 szekér szénája lett, de nála is 14 ló és szarvasmarha kéri az étést, a juhokról nem is szólva. Igazából csak az ugyanodavalósi Péterffy Joákim az, aki nyugton nézhet a tél elé, lévén 45 szekér szénája s „csak” 9 lova és szarvasmarhája.

Van természetesen olyan kászoni, aki kótot kénytelen vásárolni, hiszen például a felsőfalusi 98 szabadrendiből 9-nek nincs szénatermése. A Lázárok gondviselője viszont még el is adhatna, mert a jakabfalvi és impéri határban, a szénaréteken, a tanorokkertekben 1715-ben az udvarbelieknek 52 szekér szénájuk lett, s jóllehet a Kászon vize áradáskor károkat

tehet, az erdei, havasi értékes „füves rész”-ek hozama nagy, a majorsági állatállomány pedig kicsi.

A kászonszéki határt, a szántót és szénafüvet egyik előző fejezetünkben megkíséreltük bemutatni. A kaszálók, a rétek nagyságát, a megművelt földterületben rész arányát azonban sajnos nem tudtuk meghatározni. Szólottunk a szabad havas, Kászon havasa kaszálható szénafüveiről s arról, hogy a falu szénafünyilat vagy fűrészt is oszt, adományoz. Forrásaink általában mégsem tudósítanak szénafüvéségről, sőt telve vannak a kászoniak kaszálórésztörő törekedéseivel, fáradozásaival. Fennebb említettük a jakabfalvi Sylvester Istvánt, akinek 30 szekér széna után kellett adóznia. Nos, 1713-ban ő például száz magyar forintos zálogsumma ellenében birtokol kaszálót. 1687-ben felsőfalusi ember előre ad pénzt, hogy majd egy szekér szénához s ugyanannyi sarjához jusson. Sokan kérnek kölcsön fűvet, szénát, sarjút, s a tartozást nem mindenki tudja idejében vagy egészében megtéríteni. A jegyzőkönyveket lapozgatókat meglepheti a „szénabeli kártételek” nagyon nagy száma. A szék törvénybírái előtt igen gyakran kell megjelenniük azoknak, akik más ember fűvét prédálják, kaszálják, szénáját, sarjútát dúlják, vesztegetik, hordják, étetik.

Az 1682. esztendőben például, míg az újfalusi Ambrus Ilyés „tábort járt”, szénafüvét (melyet „más emberséges emberektől kért volt”) Szőcs Márton „rámenvén” megkaszálta; „vevén eszibe az actornak fia, hogy ott kaszálgat Szőcs Márton, három csóvával megcsóválta, [de] azzal sem gondolt, hanem az rendet feltakarta, elvitte...” 1684 februárjának végén impérfalvi szolgálégy másokkal az erdőn lévő, jó kerttel bekerített, óvott szénát vesztegette. Mások a „kertet kibontván”, „meghányván” legeltetnek, tulajdonítanak el szalastakarmányt.

Hordják a szénát fényes nappal, éjszakának idején. Viszik szekérrel, de szánnal is. Van rá példa, hogy a kazlat megbontva, a prevarikátor „maga megtépvén öllel hordotta négy marhái eleibe”. Demeter Jánost az a rágalom keseríti, hogy fiával együtt „más ember sarjútát pokrócban hordotta el”. A helyben lopva „étető” 1692-ben éjszaka hajt be hat ökröt a sarjuskertbe. A kártétel változó nagyságrendű, hol csak néhány „rend”, hol több „kalongya”, „rakás”, „buglya”, „lóterü” vagy éppen szekér széna vagy sarjú. 1709-ben öt szekér „dúlás” miatt mennek a széki törvényszékre panaszt tenni. (1696-ban egy szekérré tizenegy „buglyát” raknak fel a szénatolvajok.)

A „szénabeli károsítók” működési területe kiterjedt. Van, aki a falubeli belső telekhez kapcsolódó „kert”-be csapja be ökreit, paripáját, juhát, lerontva annak kapuját, kerítését; más kászoni a határbeli, az erdei „füves rész” tulajdonjogát veszi semmibe, s olyan kászoniról is szólnak forrásaink, aki a szomszédos falvak lakóit károsítja meg. A jakabfalvi Füstös

János és Tamás 1710-ben még távolabb, a kézdivásárhelyi erdőn, tilalmas helyen kaszál 16 frt értékű fűvet (a károsult Bolyó Péter városbíró pedig a vonómarhák becsüárát is követeli büntetéspénz gyanánt). A Tölgyes nevű helyben 1713-ban kárt okozóknak – Nagy Mártonnak és Kosztandi nevű kezesének – „két fias juhot gyapjastól, bárányostól, három berbécset nyírva és egy tinót” ad vissza az alku során károsult István Deák. (A még így is sokkal tartozó szénaprédálóknak jó moldvai kapcsolataik lehettek, mert a bosszútól tartó István Deák érdekében kimondotta a széki bíróság, hogy „ha Moldvában valakit ezért megtartóztatnának, itt való embert, István Deák uram is itt moldvai embert megtartóztathasson érette, és két-annyt vehessen a károsításért”.)

A kaszáló legeltetése, a kert bevágása falvak közötti torzsalkodáshoz is vezet. 1714-ben az impérfalvi Balás Mihály 51 felsőfalusi embert vádol Kurta határ nevű helyen fekvő kaszálóhelye kerítésének levágásáért. El-lentétek támadnak abból is, hogy a tetten ért és behajtott marhák gazdáik gyakran ellenállnak, „még ők állnak az erdő felől”, és a civódás el-elfajul. András Imre 1716. évi panaszából idézünk: „...Kászonfelsőfalu között lévén egy kertem... amely kertembe az inctusnak kapui is vagyon által; azon kertemben is inctusnak marháit kaptam, melyet be akarván hajtani... a marháját elvette, magamat megfogott, üstökömnél fogva hurcolt, vert...” Az elkertelt szénafűhöz vezető út bevágása, a patak hely, „a vízhez” járás, a víz kaszálóra rávezetése mind-mind okozhat még bajt, perlekedést.

Általában igen sok az elkertelt kaszáló, a tanorok, az úgynevezett „sarjús kert”. Ezek feltehetőleg közföldekből, „falu szabadjából felfogott”, erdőből – irtás, aszalás útján – rétté változtatott, ciheresből „tisztítással” kaszálóvá tett földdarabok. Kertre, kerítésre nem csupán a tulajdonjog bizonyítása, a határ jelzése végett volt szükség, hanem azért is, mert ezek a szétszórt, összefüggő dűlőket nem alkotó határrészek ki voltak téve a kis csoportokban vagy csordáslag pásztorolt állatok kártételeinek. Ott, ahol tarlók, legelővé váló szántók között volt sok szénafűhely, az újrasarjadó fűvet kellett védelmeznie a „sarjúkertnek” az egymást váltó legeltetett marháktól.

A szálastakarmány oltalmát hivatottak szolgálni a fűpásztorok. Ez az intézmény másutt ritka (a vetést őriző határpásztor vigyáz a fűre is), itt azonban szükséges. „Az fűpásztorságnak elhatározott napja volt” – mondják 1677-ben Felsőfaluban. Meghatározott időszakban kellett tehát a szénafűvekre felvigyázni János Istvánnak is. Őt azonban azzal vádolták, hogy „félben hagyván az pásztoroságot, az ő gondviseletlensége miatt lőtt kár a fűben”. Az impérfalvi Benedek István 1680-ban szintén fűpásztor volt, s a „tilalmas fűbe” ökröket hajtó fiatalok („inasok”) ellen lépett fel.

A prevarikátoroknak Bodó Márton fogta pártját. A beavatkozásért, a „rá-támadásért” mint hatalmaskodónak kemény büntetést, négy forintot kellett fizetnie.

c) Legeltetés, pásztorlás

Az állattenyésztés Kászonban 1650–1750 között még nem lehet más, mint külterjes, fűszilaj jellegű, olyan, amely a rideg tartásmód ősi formáit, maradványait őrzi. A belső telkeken szép számmal találunk immár istállókat, de jóval kevesebb védettséget biztosító, szellősebb pajtát, színt, aklot, ólat, árnyékot is. Ezek oltalmában növekedtek, teleltek a lovak, ökrök, tehenek, borjak, juhok, sertések. Az általános szokásrend szerint azonban az esztendő nagy részét, sokszor több mint háromnegyedét a közeli, távoli legelőkön töltötték. Decembertől márciusig a lovak például kaptak valami szénát, szénával kevert szalmát, lágyabb árpszalmát, s jöllehet nem voltak császári hadban szolgáló rangos katonalovak, nagy ritkán még láttak abrakot, zabot is, különben az erdő, a mező szolgált élelemmel.

A szántóhatár kicsiny voltát panaszoltuk, a legelőkről viszont azt kell mondanunk, hogy elégségesek, nagy kiterjedésűek, termékenyek. A nagykászoniak helyzetét rögzítő 1703. évbéli összeíró szerint: „A havasokon és az erdőkben az állatok legeltetésére [a lakosoknak] bőviben van legelőjük”, az újfalusi conscriptióba pedig azt jegyezték be, hogy a legeltetésre „megfelelő helyük van”. A kászoni völgyet körülölelő erdei, havasi legelők nagy részét a szék osztatlan közös területeként használták. A „nemes széknek szabad havasára” mindenik társadalmi rendből való kászoni ha számolatlanul nem is, de különösebb korlátozás nélkül kicsaphatta állatait. A rendtartást a havasbírák ellenőrizték még téli hónapokban is, hiszen a hegyekben „nyári és téli” marhákat őriztek, téli makkra jártak a disznók, és a szállásokon szintén „vigyázták” a jószágot.

A szabad havasokra csordák jártak, de egyénileg is pásztoroltak lovat, ökröt. Impéri Siket András 1691-ben két ökrét adja a szék havasára, pásztor eleibe. Feltehetőleg valamilyen törvényszegést büntetendő, 1710-ben, december elején a határbírák nyájukat és pásztorokat lepnek meg, verik, kergetik őket, disznókat fognak be és hajtanak el. A jakabfalvi Márton János 1676-ban egyedül járja az erdőt állataival. A „külön legeltetők” gyakorta fiatalabb fiúk, néha társulnak és csoportosan pásztorolják a jószágot. 1719-ben Miklós Péter „több böcsületes emberekkel együtt” erdőlők szomszédságában vigyáztatta marháit, amikor egy tehenét a favágók „megüttették”.

A Székelyföldön sok helyütt fellelhető „szálás”-rendszer Kászonban is

virágzott. A gazda tehát szénacsinálni a távoli havasi kaszálóra ment, de a takarmányt ott helyben tárolta s állatait hajtotta oda ki telettetésre. Állított is magának, fiának vagy szolgájának szálláshelyet, kalibát, erdei házat, szénájának színt, esetleg csúrt, a marháknak pedig elkertelt, védetebb enyhelyet, pajtát. Ilyen környezetben támadt konfliktusa 1680-ban felsőfalusi Pataki Péternek Máté Jánossal, aki „kalibáját elhánnya, elhordotta”. A harácsoló katonák elől is a szállásokra mentik a marhákat, de (1711-ben tárgyalják) a labancok elől onnan még eldugottabb helyre kell menekíteniük állataikat (aki nem így cselekszik, a császáriak zsákmányát szaporítja jószágával). A távoli „békességes szállást” nagy ritkán gonosz emberek verik fel, egy impéri szállástartó tarisznyájából almát és bocskorszíjat emelnek el, a moldvai határban, a Tölgyes nevű helyben pedig ökrököt hajtának el.

Akinek sem a szálláson, sem a csűrben, a csűrkertben nincs kóstja, az, miként 1699-ben a jakabfalvi Balás Dávid, másnak adja át marháit kitelettetésre. Abban az esztendőben az újfalusi Damokos Máténak több a takarmánya, ezért kézdizéki, altorjai embertől fogad el „huszonnégy számú juhokat oda, telettetésre...”

Aszályos, terméketlen években Moldvába viszik az állatokat, hogy ott vészeljék át a nehéz időket. 1718-ban, a „szűk esztendőben”, csíkkozmási Boga István colonus a határon túli legeltetésben tapasztaltabb kászoniakhoz fordul segítségért; felsőfalusi Bodó János lófőnek (és két kezestársának) adja át tehát nyolc szarvasmarháját, azzal a reménységgel, hogy majd Szent György-napkor kár nélkül házához hajtják állatait. A telettetést szervező Bodó azt is vállalta, hogy „gosztinálástól” is megmenti a marhákat (vagyis legelőbért nem kell fizetni utánuk; Erdélyben különben ez a disznómakkoltatási bér elnevezése), és „ha casu quo Tatárországba hajtának, onnan is visszahajtaná”. Ígért is a kozmási ember marhánként kilenc-kilenc susták telettetési díjat. A moldvaiak azonban „gostina” pénz fejében marháiból behajtottak, egy „tulykot” Dormányfalván adójáért hajtottak el az adószedők, egy tehén borjazáskor dögölt meg, a másikat a dögvész vitte el. (A károsult és a három kezes a széki bíróság ítélete szerint felelősségéhez mérten részesedik a veszteségben.)

Nem ér jó véget egy másik telettetés sem. 1720-ban (ahogyan 1721 márciusában mondják: „Az közelebb elmúlt példa nélkül való száraz esztendőben”) „...egynéhány böcsületes emberek marhái együtt lévén Moldovában legeltetésre, az állatok között ott volt István András solymárnak egy kanca lova” is, „melyet még a gostinálás előtt elvött volt Mihalaki nevű boér, az marháknak maga zálagos határán való legeltetéséért, melynek váltságáért kívánt három tallért”, s emellett a gosztinások is követelték a legelőbért.

Ugyanabban az évben a jakabfalvi Váncsa János bevágott, tilalmas, ál-

utakon „sereg juhok által s meg vissza hajtott” Moldovába. Közben a „moldovai Sófalvi böcsületes pópának” juhait is ellopta. Váncsa tettét azal indokolja, hogy kártérítésként vette el a juhokat. A távoli legeltetést pedig úgy jellemzi: „szabados erdőkben legeltettem”, „mint más megszorult szegények, [akik] kényszerítetvén mentek s jöttek, ahol és mi módon, ahol és miképpen magokat... tarthatták s táplálhatták...”

A szántóhatár fele részén sarjadt, zsendült, érett a gabona. A vetéshatár (a tilalmas, a nyomás) kínálta élelembőség nehezen leküzdhető kísértést jelentett az éhes marhák számára. Az állattartó pedig a maga jószágának kedvezve egyszer-egyszer „tilalmasba hajtotta”. A gabonát termő szántókat különben itt is kerítés, „vetéskert”, „közkert” oltalmazta. Ezek jó állapota oly fontos volt, hogy a nemes szék külön státúumokat alkotott, amelyek szabályozták, kinek mikor hogyan „kell afféle kerteket állítani és curálni”. Rendtartó testületként pedig a határbírák intézménye működött. (Hatáskörük Kászonban az általános székelyföldinél tágabbra szabott volt, a földbirtoklás, a vizek járása miatti összezőrdülés például szintén az ő gondjaikat szaporította.) Az állattartó udvarokból könnyebben elszabaduló és a vetésmezőre szívesen kisiető állatok ellen falukaput állítottak. (Impérfalván 1694-ben Bodó Pál „kapus bíró”, és őt terheli a felelősség a falukapu horgának letörése miatt a vetésbe könnyen beszabaduló lovak kártételéért.)

A csordapásztorok sokszor felelnek a szék ülnökei előtt azért, mert a marhák rést rontottak a határkerten, egy-egy ökör „szaladásképpen” tilalmasba ment, vagy mert jogos a gyanú, hogy ők kívánták jobb, bőségebb táplálékhoz juttatni a csordát. Búzában, zabban magánosok ugyancsak gyakran tesznek kárt, a munkára hajtott igavonókat szomszédjuk, falusfelük szántójára ráeresztve. 1675-ben pedig alsíkszéki, csekefalvi ökröket hajtának be a felsőfalusi határból, s fizettetik értük a „hajtópénzt” és a bírságot.

Az éjjeli legeltetés során is történhetett tilalmasban járás. (Erről a széki jegyzőkönyvek nem tesznek említést, de arról igen, hogy a marháikat külön, de csoportosan őrző felsőfalusi legényeknek közös szállásuk volt a mezőn és március elején „éjjel a tűznél” heverték és a közelebbi helyért még össze is verekedtek.)

Az ökrötilalmasról, a dologtevésben, főleg szántásban megfáradott vónómarhák számára felfogott pihentető- és legelőhelyről szintén hallgatnak protocollumaink. Az 1713-ban Impérfalván említett helynév, az alsómezei „ökörkötő” azonban bizonyítja, hogy Kászonban is volt ilyen szerepkörű legelő.

Az ugar, a nyomáshatár hosszú időn át a csordák és a külön, csoportosan legeltetők birodalma volt. A tilalmas határ, a vetésmező betakarodás után szintén legelővé változott. A tarlószabadítás megkívánta a faluközös-

ség döntését és a lakosok egyöntetű cselekvését, valamint a szomszédos falvak érdekeinek egyeztetését. A gondos és igen erélyes kászoni vicekirálybíró Miklós Deák 1713-ban meg akarta büntetni a jakabfalviakat, mert az ő „híre és akaratja nélkül” bocsátották be a tarlóra a disznócsordát. A community a szék végzésére hivatkozik, mondván: „az tarlók szabadításáról írott conclusumok végiben a[z] vagyon írva, hogy ha valamelyik falunak határáról a gabonát betakarítják, csak más falunak praesudiciumára, kárára ne legyen, tiszt híre nélkül is bebocsáthatják” a csordákat. Ugyancsak a jakabfalviakat idézik a szék színe elé 1725-ben, október 29-én, mert ők „midőn az egész nemes székek marhái és csordája tollóba beszabadítottak volna”, egy impérfalvi jobbágy lovát behajtották.

Csik-, Gyergyó- és Kászonszék 1650- és 1744-beli nyomtatásban közölt statútumai szintén rögzítenek pásztorlást szabályozó határozatokat. Az 1744-es végzések kimondják, hogy „Ez előtt is volt constitutio, hogy mindenféle marhának tartanának pásztort”, tehát „mindenféle rüdeg marhának”, ménesnek, sertésnek, borjaknak, ökröknek pásztorok legyen. A mulasztáson ért falut a vicetiszt 12 frt-ra bírságolja, a falu pedig azt az engedetlen bünteti, aki nem adja pásztor elé marháját.

A másik jelentős határozat kimondja, hogy „a pásztorok pedig kikeletől fogva a hó leestéig tartoznak pásztorolni a marhát...” Szék is, falu is szabályozza a pásztorfogadási feltételeket, szerződésbe foglalják a bért, s „hó leeste” után sort kerítenek a pásztorszámadásra, hiszen a székelyek földjén a XVII. század eleje óta emlegetik a „felelő pásztorokat”, akiknek épségben kell visszaszolgáltatniuk a gazdáknak az elejükbe adott jószágot.

A lovakat Kászomban a „ménespásztorok” őrzik. A jakabfalvi Csutak Balázs 1681-ben „kézfogás szerént” obligálja magát e feladatra. Olyanra, amely éber vigyázást kíván, hiszen egy-egy kanca, gyermekló elkering, elkárosodik, s 1718-ban a csitkót a pásztor előtt szagatják szét a farkasok.

Az erdei nagyragadozók különben 1678-ban két tehenet öltek meg; „az egyiket annyira megették volt az vadak, hogy az maradékát harminc pénzre becsüllötték...” 1676-ban felsőfalusi ökröt szagatott meg a farkas, 1682-ben elveszett tehenet faltak fel az ordások, 1677-ben pedig az erdőn maradt ökröt a medve pusztította el. A pásztor ezekben az esetekben kénytelen volt az 1650. évbéli széki statútum szerint kártalanítani a gazdát. Vagyis a „farkas ételt” egészében neki kellett megfizetnie, a „medveétekről” úgy határoztak, hogy ha a pásztor fejét, fülét, bélyegét „elé nem hozza, hanem csak haszontalan dirib-darab bőrt vagy csontot hoz elé”, a teljes érték megfizetésére kötelezett. Ha bizonyította s esküt is tett rá, hogy „erővel vőtte el a medve”, a jószág értékének felével tartozott.

A széki szabályrendelet 1650-ben kimondja, hogy ha a marhát „a pásztor elől ellopván, megütik, úgysem az falu, hanem az pásztor fizesse meg”.

Felsőfalusi István Pál 1697-ben hiába perli a falu képében Pál János bírót, mivel „éjszakának idein” marhája elveszett; „pásztoros marha” volt, tehát a community nem fizet. Az elveszett, az elkódorgott marha keresésére 1689-ben János Mihály pásztor segítségül hívja a gazdát; az azonban másnap lányának megy aratni, harmadnap pedig Kézdivásárhelyre van útja, ily módon csak a becsült érték felével kell megelégednie. A felsőfalusi Todor cigány „mint gazda” perli 1726-ban István Jánost és Lőrincz Pált egy borjának elveszése miatt. A hazajáró csordabeli állatért akkor kell fizetniük az őrizőknek, ha bebizonyosodik, hogy „nappali pásztorságok alatt ment kárba...”

Oly nagy a felelősség, oly sok kár érheti a csordát, hogy a pásztort arra kötelezik, fele bérre fogadjon társat maga mellé, nem is szólva a kezesállítás szokásának meggyökerezéséről. Újfalusi Incze Péter 1677-ben „az Darvas uramék meddú pásztoroknak” kezeze.

A pásztorszámadáskor a gazdák bértartozását is felhajtják. Egy-egy esetben azonban a széknek kell a pásztor mellé állania, úgy, miként 1684-ben, amikor a királybíró azért ítéli el Csutak Péter uramat, mert „két vagy három esztendeje bérrel is adós az pásztoroknak...” A jobbágyrendi Oláh Máté és Angyel Raduly Jakabfalván 1715-ben havasi pásztorok. Ők őrzik „Lukáts Mihály úr, mostan szentmártoni parokus úr 26 számú marhát”, és követelik tőle a fizetségüket, valamint a bikabért.

A magállattartók a legkülönbözőbb rendbeliek, csak kivételesen pásztorok. Így például 1684-ben János Deák uram hat falusfelét perli „bikabér dolgából”. 1696-ban Kászsónszék vicekirálybírája engedi át bikáját a felsőfalusi tizesnek, mert az Aczél György „nem elégséges”. 1711-ben pedig gróf Petki Dávid uram önagysága „eltévelyedett” bikáját fogják be felsőfalusi fiatal férfiak (s nehezen szánják rá magukat arra, hogy visszaszolgáltatassák, holott a főkirálybíró parancsolja s az erélyes vicetiszt, Miklós Deák 12 firt-os bírsággal fenyegeti „a szófogatlanokat”).

A székbíráknak a nagy hasznú juhtartás okozza a legtöbb gondot. A juhsereggyűjtő lehet a tizes, de általában – éppen a juhok nagy száma miatt – külön pásztort fogadhat egy vagy néhány ember is. Az újfalusi Darvas István uramnak 1684-ben „nyája” van, Miklós Deák 1715-ben juhjai pásztoráról szól, 1719-ben pedig két lófő egybecimborál, és „egy kenyéren lévén” a moldvai határban, Tölgyesben magános pásztorságon tartják juhaikat. Egy ízben, 1718-ban az egy „társaságban” lévő juhok szerez pásztorlását is említik („az ő szerén mikor őrzötte”). A kásznói tágas havasi legelőkön azonban sok „esztenatársaság” tart juhász pásztort. A juhtartó gazdák – rokon, szomszédsági, baráti alapon – együtt csapják ki állataikat a szabad fűre. A társulás élén álló esztenabíró intézi a kis csoport ügyes-bajos dolgait, amiért a bács neki külön „adományt” juttat. 1699-ben tárgyalnak egy rágalalmazási esetet; eszerint felsőfalusi Csűrös

Miklós „esztenabírónak tötte magát, cum venia szar esztenabíró volt... csak járt az esztenára, tarisnyájával hordotta el onnét az kőcséget az... adományon kívül is”.

Az esztenatársaságon belül a módosabb állattartó, a több juhot pásztortató előjogokkal rendelkezik. 1692-ben „tiszt uram ökegyelme szabad havasban levő esztenahely felől litigál János Deák urammal és Ambrus Mártonnal, mivel tiszt uram ökegyelme lévén elsőbb gazda, marhája is ökegyelmének volt több az esztenán... Ökegyelme híre nélkül be nem vehették volna”. A „kosárban” pihenő, éjjelező juhok által megrágyázott parcellákról, a legelés közben megganézott termővé tett földekről van szó. Ezeket a szabad havasban pásztortatók egy esztendeig művelhetik, „elbírhadják... kinek-kinek érdeme szerint részit kiadván belőle; de se egyik, se az másik az nagyobbik ember híre nélkül neki ne szőkjék, hogy bévesse”. A szabad havas azonban elsősorban a pásztorké, ezért esztendő múlásáig ezeket a szántókat kerítéssel körülvéve kell tartani. Azt is „elvégezte a nemes szék egy akarattól”, hogy miután a kosár, a kaliba, az eszténa a legeltető csoport köztulajdona, tehát a társak híre s tudta nélkül el nem vihető, ki nem sajáthítható.

Szólnunk kell a szabad havasi legelőbirodalom lassú telítődéséről. A jó fűtermő, a közelebbi tájegységért ekkor már vetélkedtek, versengtek az esztenatársaságok. 1678-ban például az egyik felsőfalusi gazdacsoport a versenytársak három év óta készen álló esztenájába költözött, juhait pedig a kész kosarakba rekesztette. 1682-ben az ugyancsak felsőfalusi Koncz János számol be hasonlatos feszültségről, sőt annak kirobbanásáról, ő társaival esztenacsinalni ment a havasra. Ott legeltetett Bálint Pál uramnak Arpent nevű moldvai, dormánfalvi (därmănești-i) jobbágya, akinek dolguk végeztével azt mondták: „fertat [cimborá], itt ne járj immár az juhokkal, mert mű is ide hozzuk maholnap. Az oláh megfututolta [szidalmazta] ökök; onnét elfordult – cum salva venia –, az seggiről letolta az lábravalóját, etette az seggit velek.” A magának legeltető jobbágyember szidalmi, középkort idéző, rontó, ígésző, bűvölő, hátat fordító magamutogatása, csúffá tevő, sértő szándékú magatartása abból a haragból ered, amely mindig, mindenütt elfogta a szabadon pásztorkót, ha korlátba ütközött.

A Felső-Fehér megyei Karatnán lakó László Péter 1707-ben azonban újfalusi lakosnak adja át juhait tartásra, ott még mindig bővebb lévén az élés.

Az élést talán nem a legnehezebb a hegyi legelőkön biztosítani a juhnyájának, az őrizet azonban nem könnyű. 1724. november 20-án tárgyalják a bírák, hogy a Répád havasán, a „szernyű üdőben” a pásztorkok juhostul majd odavesztek; a bácsnak már szavát is alig vehették, a juhok fejése elmaradt. Egyszer felgyűl az „esztringa”, „vadak” akarják megtizedelni az állatokat, máskor pedig sajtot, juhot rabolnak „pokol emberek”.

Az eltulajdonítás elleni védekezésnek egyik módja, hogy a juhot rendszerint a fülön tett bevágással, gyakran öröklődő családi jellel jegyzik, bélyegzik meg. 1679-ben Ambrus István állítja, hogy a vitatott juhot fia bárányként kapta és ő „bélyegzette, ő jegyzette”. 1715-ben a teletető jegyire „kijegyzik” az állatokat. A tulajdonjegyet is megkísérlik azonban megváltoztatni; 1710-ben például az újfalusi Kajcsa János lófőt, a meddő juhok pásztorát azzal vádolják, hogy két bárány „fülököt” elvágta, „elcsongorlotta”. 1723-ban Posztuly Gergely colonus keresi elveszett berbécsét, és meg is találja: „jól megnézvén, ha ugyan a miénk-é vagy nem?” – mondja, látta, hogy „véres a füle, hát megcsonkolták s megkurtították az fülit...” – természetesen azért, hogy a régi „bélyeget” eltávolítsák.

A pásztornak a nyáj őrzésében nélkülözhetetlen segítőtársa a bátor, betanított bácskutya. Fajtáját illetőleg kuvasz lehetett. 1698-ban felsőfalusi Koncz Borbára egy kuvaszt csal el, egy másikat ugyanakkor „megütnek”, bőrét kikészítik. Nagy summát, 16 frt-ot kérnek érte kárpótlásul. 1719-ben Jakabfalváról szövik el Angel Ráduly, s az így tőle elmaradt kuvaszt házőrzőnek csalják be, „s ott az el is szokta a juhval való járást”. Még öröklött „jóságként” is szerepelnek kuvaszok abban az 1690-es perben, amelynek al- és felperese Nagy Szilveszter és Bidiguly István, a hagyományozó pedig az elhalálozott Oláh Miklós nevű pásztor.

A pásztorfogadási feltételeket az 1650. évi széki szabályrendelet is tárgyalja: „A gyűjtők [juhászok] állapotjáról, noha ennek előtte is végezett volt a szék, hogy a munkájukban senki 10-nél különben ne adná a sajtot, tömlőt [bőrbe tömött túrót], ordát...” A mezőn fejt juhoknál tizedén, a havason legeltettekénél kilencedén, de nyolcadán semmi esetre sem adhatják a „gyűjteményt”, vagyis a juhtejbéli hasznot. (A sarcoló bácsoknak engedményt tevő juhtartókat 12 forintnyi bírsággal fenyegetik.)

A legkorábbi, 1549-beli erdélyi, fogarásföldi pásztorbérleírásban azt olvashatjuk, hogy – egyebek mellett – a bács részesedése hetedrésznyi: „az majornak az sajtból hetede jut”. E rendszerre kászonszéki adatunk sajnos csak egy van, 1712-ből. Ekkor Breszka András követeli Endes Jánostól (akivel „tavaszkor egy szerencsére állva voltak”), hogy az esztenatárságbeli gazdáknak járó túrókár megtérítésében vegyen részt, hiszen – s ez számunkra a lényeges –: „a túróbéli tizedrészt is egyaránt vették...”

A Gyergyó vidéki néprajzi vizsgálódások szerint e tájegységben két esztenatípus található. Az ősibbnek vélt a szer-esztana. Ennek jellegét az határozza meg, hogy a tulajdonosok a fejésben és a juhtejfeldolgozásban egymást váltva tevőlegesen részt vesznek. A másik, a „drék-esztana” forma csökkenti a juhtartó közreműködését, s növeli a pásztor haszonszerzési lehetőségét vagy károsodását, miután ebben vállalkozóként arra szegődik el, hogy minden juh után bizonyos mennyiségű sajtot, túrót, ordát ad a

gazdáknak. Ez a kászoniak elnevezése szerint a „gyűjtemény”-beli rész, a „költtség”.

Néhány utalás arra enged következtetni, hogy Kászonban az állattartó gazda általában ily módon feldolgozott termékben készen vehette ki tulajdonosi jussát az esztenáról. Tömlőtúrót 1678-ban hoznak el a pásztortól; 1680-ban az impérfalvi örökösök a juhgyűjtemény felől is szót ejtenek, mondván, hogy a majdani túrójárandóságon is megosztóznak; 1682-ben Mihály Máté uram perli a bácsot, mert „négy baromra való túró-kára” van, tehát még négy juh után kell „költséget”, részesedést, járandóságot kapnia.

Mekkora ez a járandóság? A juhoknak a bemérésnél megállapított tejlőképessége természetesen számításba vétetődött, de ezt nem feledve mondhatnók: egy juh után egy „kompona” túró volt a haszon. (Ezt az esztenatípust ezért komponás esztenának is nevezték.) A mérlegnek, a komponának a nevével jelölték tehát a „költsegbeli” egy állat után járó mennyiséget, ami túróban feltehetőleg nyolc-kilenc kilogrammot tett ki. (Az 1650-beli statútumban az áll, hogy „a tömlómérték is ahhoz képest lévén, amint concludáltak ökegyelmek, hogy ahol havason fejik a juhokat, egészségesek lévén a juhok, az olyan helyen negyedfél véka búzához componáljanak mindenütt, ahol pedig mezőkön fejik, olyan helyen 3 véka búzához rendeljék a mértéket...”.) A vedernyi, nyolckupányi, ejtelnyi túró későbbi csíki és háromszéki források útbaigazítása szerint nyolc, kilenc kilogrammot nyomott a kompona serpenyőjében. (Zetelakán századunk hatvanas éveiben kilenc kiló túróat tekintettek egy komponának, Gyergyóban pedig nyolc kiló sajt és két kiló orda volt az egy juh utáni járandóság.)

A kompona különben nem mindenütt jelentett ugyanakkora mennyiséget. A Felső-Fehér megyei Felsőrákoson például 1806-ban „a báts... három juhról ad egy kompona túróat és három ejtel ordát; a kompona pedig – írják jegyzőkönyvükben – másfél véka tiszta és ép búzának a terhe, melyet a falusbíró hetedmagával készít és ad a báts kezébe”.

Az 1686. évi periratban olvasható, hogy felsőfalusi Lukács Gergely a véle egy esztenatársaságban lévő István Mihályt eltiltotta a „tomp” átvételétől, „tompolásnak idején akkor is megmondotta – panasolja –, hogy az tompot ne szállítsák...” Lukács uram oda nem érkeztetvén, a „tompot megszállították”, s István Mihály e tömlöket „elmetélte”. Azt, hogy a tomp is szerepelt mértékegységként, 1709-beli adat is tanúsítja. Ekkor szólnak ugyanis a labancok jakabfalvi kártételeiről, egyebek között egy elrabolt tömlőről, amelynek sem értékét, sem súlyát nem határozzák meg, hanem csak azt közük, hogy „a tömlő volt egy tomp”. (Más adat vagy irodalmi utalás a tompra nincsen. Jobb híján azt a gyanúkat osztanók meg az olvasónkkal, hogy a tompolás lehet a komponálás, a mérés névváltozata, a tomp pedig egyenlő a komponával, vagyis kilenc kiló túró.)

A nehezen meghatározható mértékek lajstromát hadd egészítsük ki a „barmos kövek”-kel, amelyekről 1712-ben írták le, hogy az esztenatárságokban ezekkel a szék által hitelesített „súly”-okkal kellett komponálni, egy-egy tompot meghatározni. (Esküt kellett tennie Csűrös Péter uramnak, „hogy az nemes szék végezése szerint való barmos kőhöz mért barmos követ, és azzal élt esztenáján társaságával edgyütt...”)

Kik vállalják a pásztorságot, és mit tudunk meg a pásztorsorsról? Segítségünkre van egy, az adómentes személyeket summázó conscriptio, amelyben 1722-ben első helyen sorolják fel az exemptus kászonszéki pásztorokat. Méghozzá nem is keveset, szám szerint 23-at. (Felsőfaluban és Impéren nyolc-nyolc van, Jakabfalván öt, Újfaluban kettő.) Rendi hovatartozandóságukat tekintve java részük a zsellérségből való (15), feleannyi (7) a jobbágy, de időnként egy-egy primipilus is elszegődik, mint 1722-ben impérfalvi Gál János.

A pásztorok, egy-két kivételtől eltekintve, nem gazdagok, de szegényeknek sem mondhatók. A szerencsésebbek, rátermettebbek gyarapodása szemmel látható. Átlagos helyzetük így jellemezhető: egy családfőre jut két szarvasmarha (főleg tehén), húsz juh, van lovuk, sertésük is, és egy közülük méhészkedik; szántóból pedig négy kőből férejt, kétholdnyi a pásztorokra eső középérték (egy tubákot is természet); a szénatermésük azonban nem látszik elégségesnek, csak kétszekérnyi.

A bácsok többségükben románok. Elszegődnek azonban a szarvasmarhák, sertések mellé is, mint ahogyan székely lófő is fel-felbukkan mindenik állatgondozó kategóriában. A pásztornemzetségek különben ezeket a vezetőket viselik 1722-ben: Vánca, Kosztin, Tímár, Veress, Szenyves (Jakabfalva), Nagy Posztul, Pusztá, Geczi, Huszti, Györgyicze, Flora, Demeter (Felsőfalu), Árpint, Todor, Oláh, Kádár, György Molnár, Szőcs, Gál (Impér) és Breszka, valamint Oláh (Újfalú). E kérdéshez Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1650-beli statútuma is szolgál eligazító adalékkal: „senki gazda híre nélkül – mondják – más ember pásztorától juhot ne vegyen, se berbécset, sajtot, tömlőt, ordát, se esztenákon, se másutt...” Majd arra figyelmeztetik a vicekirálybíró, hogy ha ilyesmi tudomására jut, hivatalból köteles „exequálni” mind a vevőt, mind (és itt világlik ki, hogy eleve román nemzetiségűeknek vélik, gondolják a bácsot, mert így folytatják) „az eladó oláhot”.

A kecskéket külön nem pásztorolták. Jártak a juhokkal, és fiatalokra is rárábízták őket. A „szabadon élésben” esett törbe 1676-ban Fejér András újfalusi armalista egy kecskéje, amelyet a rátalálok meg is nyúltak és el is fogyasztottak.

A disznóállományt együtt hajtotta ki a falu, és a sertéstartóknak őrizőt is kellett melléjük állítaniuk. Hivatásos pásztort azonban nem mindig találtak, és ilyenkor a gazdák sorra, „szerre” vállalták a gondoskodást; „mi-

kor hozza állottak – mondják 1684-ben – úgy volt az szó egymás között, hogy ha ki szerén valakiét [a soros vigyázó] elveszti, fizesse meg...” Abban szintén egyetértettek, hogy e nehéz szolgálatra senki a maga szerén gyermeket ne küldjön, hanem felnőttel képviseltesse magát a család. Felsőfalusi Pataki Mihály uram e végzés ellen vétve kerül bajba, s csak azzal védekezhetik, hogy szerestársa, „küssebik” Miklós Deák sem küldött „oly pásztort, aki elégséges lött volna”.

Különbén az általános gyakorlat az, hogy minden communitás – ekkor még szóbeli megegyezéssel – fogadja fel „a sertésmarhák” pásztorát vagy pásztorait, hiszen például 1678-ban Felsőfaluban János Mihály és Molnár László együtt veszik számba a csordát. A „téli sertéspásztorok” 1726-ban szintén együttesen felelnek a hó alatti makktermésre járó disznók közül elveszett három darabért. (A panaszos jobbágy bizonyítja, hogy számadás után „sem egyik, sem másik vissza nem szaladott, hanem a pásztorok elől ment kárba”.)

A disznóknak a nyári időszakban a nyomásban is helyt adnak. Az elkerített szénafüvek, tanorokkertek ilyenkor fokozottan veszélyeztetettek. Balás Mihálynak az impéri határban lévő „kerthelyét” az ott őrzött felsőfalusi disznók úgy felhányták, túrták, hogy „circiter négy esztendeig nem áll helybe”. Az ilyenszerű károkért szintén a pásztorok, ez esetben Sigmond Istvánnak kell felelnie (meg kell a szénafühelyet boronálnia és simává tennie). A tarlóra szintén vigyázattal és a csordák legeltetési sorrendjét tiszteletben tartva – tehát utolsóként – bocsátják be a sertéseket.

Az állatállomány táplálásáról mondottakat a sószükséglet említésével zárják. A kősó, úgy vélhetnők, Erdélyben, a Székelyföldön, tekintve „az aknák állapotát” és a gondos jogi szabályozást – nem lehet probléma. Valójában azonban e téren is támadnak nehézségek; 1711-ben például – jó, hogy nehéz időszakban és még súlyosabb napok múltán – általános panasz az, hogy a „sónak defectusa miatt marháink, juhaink döglenni kezdetek...” (Még az ételízestő fűszer szerepkörében is helyettesítik, hiszen „némelykor pedig káposztalével sütnék és főznek”.)

A „sózás”, a sóvétel módja betagoódik a privilégiumok rendszerébe. 1711. március 16-án a nemességnek hoznak „gyergyai uraimék” (talán a Lázár familiabeliek) nyolc kősót, amelynek szétosztásáról és eladásáról az újfalusi armalistáknak kell számot adniuk a hivatalból vizsgálódó vicekirálybíró előtt. 1732-ben pedig a csíki, gyergyói és kászoni primipilusoktól és pixidariusoktól vonta el a szabad sót a camerális directio.

A távolabbi erdők sós vizű forrásait, a szejkéket nem említik a sóhiányra panaszolók.

3. Erdőlők, vadászok, halászok

Urbáriumkészítő „böcsületes”, tisztségbeli emberek 1713-ban úgy vélekednek, hogy a kis szék falvaiban: „az erdők tüzelőkben bővelkednek”, „épület- és tűzifát elégségeset nyújtanak”. Nos, panaszleveleikben gerendák, bornák hiánya miatt nem siránkoznak, s a tűzhely melegét sem hiányolják. Az az erdő, amely ellenség dúlásakor, a „futáskor” ha biztonságot nem is, de a szélárnyékbeli menedék lehetőségét kínálta, a kászoni mindennapokban a létfenntartás egyik legfőbb forrása volt. Az erdő ajándéka nemcsak az épület-, eszköz-, tűzifa, és nemcsak a határkiszélesítés történhetik az erdőterület csonkításával, hanem ez a határrész a munkát végző, az élelmet adó, a ruházzkodást segítő, a pénzért forgalmazható állatállomány tápláléka, legszámottevőbb éleltára is.

A francia, német s más, erdős tájakat is birtokoló népek agrártörténeti napjainkban szorgos kutatómunkával tárják fel az erdő helyét, jelentőségét a középkori, újkori paraszti életrendben. Kászonban még székelyföldi viszonylatban is nagy fontosságú ez a nagy tömegű természet kínálta növényzet, mindaz, amit a székely havasain legeltethet, begyűjthet, kitermelhet, hazahordhat. Mégis, e fejezetünk, a kászoniak krónikájának ez a részlete lesz a legszükszabottabb a források csendje, hallgatása miatt; azért, mert a jegyzőkönyvekben az erdőügyekről alig esik szó. Külön erdőpásztort – félve írjuk le, annyira szokatlan – nem is említene (a havasbeli határbírák végzik feltehetőleg az ő dolgukat is).

A tulajdonformák ismertetésekor jeleztük, hogy van Kászonnak szabad havasa, szék havasa, falu közbirtoka, közösségek által felváltva birtokolt erdeje. A széki szabályrendeletben 1650-ben egész Csík-, Gyergyó- és Kászonszékre vonatkozó érvénnyel szólnak arról, hogy „az erdő alatt lakó uraink” közül sokan elkertelték és birtokukba vették a marhalegeltető helyeket, és emiatt kényszerítették „a barom felmenni az erdőre”. Az egyéni tulajdonba vett pascüümök, gyakran korábbi fások, ciheresek, néha pedig olyan „erdős helyek”, amelyekről a gondviseletlenség miatt lepusztult a faállomány. A szék, a faluközösség híre nélkül foglalt terület idő múlásával rendszerint már királybíró pecsétjével eleve tilalmazott jószággá válik. Így újfalusi Csűrös Péter uram Tölgyes vápában lévő „makkja” is, melyet 1692-ben erdőrontók „gazlottak”. Lázár Ferenc pedig 1695-ben azért perli Kálnoki Sámuel úr gondviselőjét, mert „Bérlő nevű helyben levő tilalmasára más embert szabadítván, a fáját vágatta, vesztegette”.

Tilalmazott tölgyesek, a közösség által védelt erdőrészek többször szóba kerülnek a perlekedések során. Így 1676-ban „felsőfalusi küsebbik Mihály Máté törvénybe hívja” azokat, akik azt állították, hogy ő társaival együtt „annyi fát hordott el az Nagy Tilalmasból”, hogy ha „az

falu megkeresné érte, az becsülete is elveszne érte; az mennyi jószága, marhája vagyon, sem érné fel...” Ugyanott 1716-ban a templom előtt hangzik el a vádoló szó, hogy „ugyan hamis emberek vadnak Felsőfaluban, mert immár majd mind elégetik az erdőnket...”

A bebíró – a faluban külső és belső jószágot tulajdonának mondó – csík-szentmártoni Részegh János 1677-ben jogosulttá válik a fából (legelőből) való részesedésre, tehát ő és fia, míg kászoni jószágukat el nem idegenítik, „beerdölhetnek szabadon az kászoni erdőbe”.

Az 1693-as esztendőben az erdőt pusztító pásztorok ellen hoznak „mind egész székestől” szigorú végzéseket. Az állataiknak lombtakarmányt vágók ugyanis sok kárt tesznek, ezért „ha kinek kecskéi vadnak vagy juhait az erdőn akarná legeltetni, se olá, se magyar fejszét, baltát vagy afféle eszközt magával ne merészeljen hordozni, mellyel erdőnket pusztíthatná, ronthatná vagy vágthatná”. 1718 januárjának végén csíkkozsmási Szóts Tamás az újfalusi határbírót (harmadmagával falu képében) vádolja azzal, hogy juhait behajtotta, jöllehet ő „residendas”, bebíró és így legeltetnie szabad. „Falubírságát” mégis meg kell fizetnie, mert nem juhainak az újfalusi határon való pásztorlásáért kell bűnhődnie, hanem azért, mert emberei a „nemes szék végezése, a falu végezése ellen az erdőt vágják, rontották a juhokkal”.

A törvénykező bírák elé jutnak azok is, akik a szabad és jogosult erdőki-termelés, favágás közben vétének az erkölcsi normák ellen. 1677-ben, 1678-ban és 1680-ban tárgyalnak olyan eseteket, amikor más szénafüvén növekedett fákat „aszalnak”, a kiválasztott és vágásra előkészített aszalványt viszik el, és így tovább. 1692-ben újfalusi Mihály János „az erdőn készített volt városba való, eladásra szánt aszú fát”, amit azután Imre Pál udvarán talál meg.

A késő őszi, téli időszakban sokan erdőinek. Van olyan legény, aki novemberben egy hetet tölt az erdőn tűzifát készítve. A fakitermelők, rakodók között is esik „controversia”, amely „rátamadással” végződhet. Egy-máshoz közel – feltehetőleg (nyilas) osztással, sorshúzással kijelölt parcellákon – erdőinek a kászoniak, és előfordul, hogy az ölben, rakásban lévő vagy az útra kihúzott fát más rakja, köti fel szekérére vagy szánjára. A meghántott boronáknak különösen nagy kelete van. 1676-ban 11 szál, 1677-ben 66, 1698-ban 30, 1712-ben 18 levágott és szépen meghántott fát visznek el a másébol. Felsőfalusi Bodó János 66 elveszett fája közül néhányat más ember udvarán „ismert meg, melyeknek jegyeit is kivagdalták”. Miklós Deák uram Lassú-ágban hazahordásra előkészített hántott boronáinak nagyságát, hosszúságát is ismerjük: harminc darab 16-17 méteres (9 öles), s hiányzik még egy pár „csak” tizenegy méteres (6 öles) is.

Az erdőrontó, a tilalom ellenére fát hordó ember büntetése igen szigorú. 1679-ben egy újfalusi jobbágy egy szál fát vág, és hogy nagyobb bajtól me-

nekedjék, kezest állítva ígér Szent Mihály-napra tíz forintot. 1695-ben egy másik colonus „az vízárókban valami fákat szedegetvén tűzre” válik prevarikátorsággal gyanúsítottá. Az, aki a malomárok oltalmára 16 eszten-deje ültetett fűzfákat kivágja, a „hozzányulásért” és a hatalmaskodásért fizet súlyos bírságot.

A fadöntőknek a várakozó, élelmet keresgélő igavonó állatokra is vigyázniuk kellett. 1676-ban impéri Kűs Mihályt kéri: „az Istenért... a szánt állítsa ki, hogy a fa meg ne űsse az ökröket. Azt mondta Kűs Mihály, hogy felel ő attól, hogy az fa oda nem jő. Mikor kimentek, akkor is megkérték, ezen küül is megkiáltották, hogy az ökröket állítsák ki, mert az fa ha oda megyen, megüti öket.” A gondatlanság miatt jó néhányszor török is a marha csontja, s azután vitathatják, ki a felelős érette.

Az erdő hasznosításáról, a fa áruvá, piacra szállítható terméké váló feldolgozásáról úgyszintén keveset mondhatunk. A kászoni famegmunkáló mesterségeknek ősi hagyományok szolgálnak alapzatul, mi azonban csak a zsendelycsináló impérfalvi Mihály Jánosról tudtuk meg, hogy ő e nevezetes iparággal foglalkozik s 1694-ben János Deáktól egy véka lisztet kap „sindelycsinálásra”. („Az impérfalviak, úgy az al- és feltíziek is – írja Benkő Károly –, feles zsendejeket készítenek.”) Szénégetéssel felsőfalusi András Péter igyekezett életlehetőséget teremteni magának. 1690-ben azonban szénégető színe meggyulladt, és szomszédjának csűre, gabonája, szénája égett el, neki pedig száz forint érő kárért kell felelnie.

A fűrészmalmokra 1682-ből van az első híradásunk. Ekkor a jakabfalvi hűtös polgár falu képiében állítja, hogy amikor annak elötte a víz a falu útját veszélyeztette, „akkor is az fűrészes emberek más szeparatus emberekkel együtt azt fogadták, hogy csak egyszer a falu segítse felkötniek az gátat, az vizet helyiben dugniok, annak utána gondjuk leszen nekik a gátnak el-tartására”. 1691-ben lisztörlő malommal egy fedél alatt lévő vízfűrészt említenek. 1692-ben egy jakabfalvi istállóból harminc szál deszkát visznek el (azt sajnos nem közli a nótárius, hogy hol metszették öket). Az 1720–21-es évekbéli adóügyi összeírásokban hiába keressük a kászoni fűrészmalmokat. (Lehetséges, hogy tulajdonosaik azt állították róluk, hogy csak saját szükségletükre dolgoztatják öket.) 1848 után Orbán Balázs már úgy látja, hogy a Jakabfalván átfolyó Kászon vizén fűrészmalom fűrészmalmot ér s a nép fő foglalkozásának mondja a deszka- és zsendelymetszést.

Az erdőölő, favágó, famegmunkáló szerszám, a fejsze kétséget kizáróan régi és nélkülözhetetlen eszköze a kászoni embernek. A hagyatéki leltárakban szerepel a bárd, szekerce elnevezés is. Az utóbbit a szekérekészítők és a kerekések is emlegetik; 1687-ben pedig Impérfalván „az szendelező szekerce” miatt támad perpatvar.

Az erdőölő kászoni ugyanakkor halász-vadász is lehetett, hiszen itt az

erdő „vadban, medvében, halban bővelkedik”, ugyanúgy, mint – Oláh Miklós szerint – egész Erdélyország. Szalárdi János, Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály műveit, valamint mások krónikáit, emlékiratait lapozgatva sajnos hiába kerestük a kis szék nagy erdőségeiben a vadászszenvedélyüknek áldozó államférfiakat. (A székből elszármazottak közül is jeles vadásszá csak – ama báróvá lett és kancellári tisztségbe emelkedett Kászoni János dédunokája – Bornemisza Lipót vált. Őróla Újfalvi Sándor mondotta dicsérőleg, hogy „nagyban és kitűréssel űzte a vadászatot”). Az 1691–1705 közötti országgyűlési végzések pedig arról tudósítanak, hogy a parasztságnak Erdély-szerte tilos volt a vadak űzése, elejtése. A jogszabálygyűjtemény szerint: „A vadászat a parasztságnak meg volt tiltva, rendelések által (medve, farkas, nest, hiúz, vadmacska és görény állatokon kívül); aki tilalom ellen meglőtt egy szarvast vagy vadsertést, büntetett: 25 forint, egy őzért, rókéért 6 forint, egy nyúlért 2 forint, fogoj vagy császármadáráért 1 forint, vadtyúk vagy tüzokért 3 forint; halászni sem volt szabad a parasztembernek.”

Az Approbata Constitutiók 52. edictuma külön a székelység számára szabályozza a vadászatot; tilalmat csak az olyan helyekre mond ki, ahol a legelő állatoknak okozhat kárt a vadfogó szerkezet. „Mások marhájában kárt tehető eszközökkel, törökkel, kaptákkal [hurokkal, csapdafélékkel, kaptánynak nevezett csapatókkal] vadászni – mondja ki a határozat – oly helyeken, ahol kártól félhetők... tilalmas legyen...” A széki statútumok 1726-ban is csak a vadak bőrére és a madarakra mondják ki az elővásárlási jogot: „azért, ha valakinek akármiféle vadbőre s madara eladó lesz, azzal a székek vicetiszteit kínálja meg...” 1729-ben a farkasok pusztítását elő is írják, mondván: „minden faluk erigáljanak farkasvermeket, a nagy faluk kettőt is...”

A nagyobb szabadság, a jobbágyok vadásztevékenysége Kászonban tehát nem is olyan rendhagyó jellegű. Michael Conrad von Heidendorf – 1764 táján – a Bornemisza család kúriáján éjszakázik, és a kászoni birtok jelentőségét azzal illusztrálja, hogy az ottaniak évente „12 fogolymadarat” szolgáltatnak be a családnak. Azok, akik a jegyzőkönyvekben feltűntetik a tört vetők, puskával, agárral járók nevét és társadalmi hovatartozandóságát, gyakran neveznek meg jobbágy vadászokat. 1678-ban Miklós Deák jobbágyaival együtt állít tört, 1687-ben az ő colonusának tórszerét hányják ki és fenyegetik halállal, 1712-ben szintén az ő szolgáló embereinek vadászeszközeit és zsákmányát tulajdonítják el. „Vadászóból” alkonyaikor hazatérő jakabfalvi lófő, Mikes Ferenc gróf jobbágyának agarát lövi le. 1725-ben pedig lófő és Lázár családnak robotoló felsőfalusi szövetkezik vadfogásra. A még „junior”-nak nevezett Miklós Deák, akit később Kászonszék erélyes vicekirálybírájaként emlegetnek forrásaink, armalista státusú és jobbágya, valamint ő maga igen-igen gyakran keve-

redik vadásztörzsalkodásokba. Vicetisztként szintén „hivatalból” támaszt több ízben vadászati jogi keresetet.

A vad elejtésének módozatai között első helyen a törvetés áll. (Ez természetesen nem zárja ki a puskás vadászat gyakorlását.) 1676-ban szabadon járó kecske „törbe esvén” pusztul el; 1678-ban egyesek „tört hántak”; 1687-ben jobbágnak van „régii törszere”, amit a „sorból” kihánytak, elfoglaltak; 1688-ban Miklós Deák ellen falusfele panaszol, hogy „egy rókáját elvitte az töriből”, s mondja neki: „jobb volna [ha] azt az nyulat lőné meg... az mely itt futkos, nem az ő töriben az rókát”, 1695-ben felsőfalusiak (a feltehetőleg társult Antal István és Kádár Balázs) fogják perbe Veres Mihályt, mert „szabad havasban lévén egynéhány török, helyükből kiszedte, elvagdalta”; 1716-ban „törhányások miá [többen] juhokban sok kárt vallottak”.

A népi vadfogás székelyföldi ritka, de annál értékesebb néprajzi adatközlései a „törvetésről” külön nem szólnak. (Újfalvi Sándor a „tör”-vetést ugyan említi, de csak nyúlnak szánt és nem nagyon eredményes eljárásként.) Fentebb említettük viszont azt, hogy a diéta vadfogó eszközként tört, csövet és kaptát (kaptányt) sorolt fel, 1716-ban pedig a kászoni vicekirálybíró is a szék színe elé idézi azt, aki a „havason belől”, „az tilalmas helyekre csöt, kötelet, tört vont” (a perbehívott azzal menti magát, hogy ő „kötelet, tört nem vetett”).

A vadfogási módok, a vermek, csapdák, csaptatok, kaptányok, hurkok változatos formái közül – gondoljuk – több is rejtezkedik a törvetés megnevezés mögött. A farkasnak mindenesetre vermet kellett ásniuk, a kecske- és marhafarok szőrből font poráz (Kós Károly néprajzi gyűjtéséből tudjuk) erős, rugalmas hurok készítésére volt alkalmas, s az, hogy „régii törszerről” szólnak, azt adják-veszik, többen, együttesen birtokolják, szintén arra enged következtetni, hogy a törvetők értékes vadászeszközöket is használtak. Az egy „társaságra” állók, együtt „járók”, a „részüke társat fogadók” beszélnek a „vadászszeréről”, az 1725. esztendőben pedig „egy erdön való felvonó vadász” – szert említenek, amelyet ketten együtt jártak lévén, az impérfalvi Nagy Répádban és a jakabfalvi Bor feje nevű helyen. (Vadászóhely, csapás birtoklásáról is szó lehet a szereket, részeket együtt vagy külön járók esetében.)

A hajdani vadászsákmány-lajstromot mi csak azzal gazdagíthatjuk, amit a perfolyások rendjén a vitázók megneveznek: így 1681-ben őzeket, 1688-ban, 1712-ben törbe esett rókákat, majd pedig 1684-ben és 1694-ben nyesteket. Az első esetben a búzát hitelező követel hat darabot, a másodikban a Háromszéken „asztagot” vásárlók ígérenk egy nyestet is (nem tudhatni, hogy fekete vagy könyestet), lévén az önáluk nagyobb bőségben.

Van olyan mezei, erdei vad, amelyet húsáért, másikat értékes prémjéért

üldöznek, a ragadozókat azonban nem is kell rejtekükből felverni, mert azoknak a támadását kell sokszor a pásztoroknak (és a segítő kuvaszoknak) elhárítani. A vadak bundája, prémje, bőre oly érték, hogy a szék él is elővásárlási jogával. 1689-ben tiszti parancsra visznek „holmi bőröket” a vicekirálybíróknak, aki a hiányzó lábakat, nyakakat is követeli, mondván, „hogy azokat el ne tékozzolják”.

A vadászkuttyák közül az agarat bizonyosan ismerték a kászoniak. 1681-ben például Bernád Lőrinc agara, 1724-ben Nyerges Sándoré pusztul el. Az elsőről azt állítják, hogy „mely cérnát az inctus vetett, azon kötélben holt meg”, a másikat a falu mellett lövik meg a vadászok. Az előbbi gazdája nagyon sokra, tizenkét forintra értékeli. 1727-ben gabonabetakarításkor a jakabfalvi határon „űzvén” a kuttyák egy kányamadarat, azok közül „egy feje”-et kévehányó villával döftek le; fajtáját, árát azonban nem rögzítette a nótárius.

Nem zárhatjuk le a kérdéskör vázolását anélkül, hogy ne idézzük fel a kászoni solymárok emlékét. Őket sajátos jogállású rétegeként már számba vettük. Mindenesetre itt is jelezni szeretnők, hogy a „madarászás”, a sólymok begyűjtése, nevelése, majd talán a velük való vadfogás több családnak, egymást váltó solymár nemzetségbeli kászoninak fő kereseti forrása volt.

A halászat szintén szokásos foglalatossága volt a kászoni népnek. 1696-ból való az az adatunk, miszerint az impéri Antal Balázs jó halász, s azt az állítását, hogy „az kászoniak mind jó halászok”, a határ menti strázsáknak, öröknek parancsoló „német” – láttuk – elhitte, és emiatt arra „erőltette [öket], hogy halat fogjanak”, valószínűleg a gyors folyású hegyi pisztrángosokban.

A Káson vize, Veresvész vize több apró patakot társul fogadva kínálta a halászsákmányt. A víz azonban a molnárkodók életlehetőségét is szolgálta, és kiáradásait, kártételeit is fékezni kellett. Emiatt épült ki, mint már jeleztük, a malomárkok, vízutak, vízkertek, vízkapuk, dugások, gátak, hidak bonyolult rendszere.

Az, aki szorgosan és sokat munkálkodik ezeken a vízszabályozó építményeken, gyakran véli úgy, hogy a víznek minden haszna, így a halászság is őt illeti meg. Hát ha még szántóján, szénafüvéen vagy éppen beltelkén van a patak egyik vagy éppen mindkét partja. Egy vitában elhangozhat (1727-ben), hogy „...közélésünkre adván Isten az vizet, attól elfogni valakit nem lehet, mint folyóvíztől” – a halászt azonban nem mindig és mindennütt várja „szabad víz”. Különösen hogyha kárt tesz a patakot mint energiaforrást hasznosító falusfeleinek. 1679-ben Csaba Jánosné panasolja, hogy az ő jószágán való töltést akarták elhányni, vizét kimerni és úgy fogni ki a halakat. Az alperesek egyike azzal menti magát, hogy ő nem akarta a töltést elhányni, „csak szépen halászni, annak módja szerint”. Az 1680-

beli impérfalvi összetűzés oka az, hogy a György Mihály vizét Gazda György „...eldugván, alattomban rámenvén az vizet meghalásztá” és még hídját is elhányta.

A kászoni falvak, úgy tűnik, a communitás közvagyonának tekintették s mint olyat védelmezték a határukon átsiető patakok halállományát. Újfalusi lófő, Fülöp János 1727-ben a jakabfalvi alsó réven aluli Kerekmezőben halászik (társaival együtt), amikor e falubeliek közül hatan „dorongokkal, láncsákkal, vasvillákkal” támadnak rá, szidják, hurcolják, a vízbe nyomják, halait is elveszik. Fülöp uram azzal érvel, hogy öneki mint Jakabfalván is residentiával bírónak, jószággal rendelkezőnek van jussa „szabad, ősrégi vizünkben”.

A halászási módozatokról keveset tudunk meg. A varsa használatát azonban 1690-es évekbeli feljegyzés tanúsítja. Ekkor Molnár István súlyosan bántalmazta János Mihály fiát, mert a vízen, „az varsáján” kapta. Magáról a varsáról, erről az ősi halfogó eszközről, anyagáról, formájáról, valamint a vele kifogott halfajtáról azonban – érthető módon – semmit sem írt a kászonszéki jegyző.

A patakok, vízutak, árkok gyakori „lehalászása”, még hozzá falu közelében, sőt belterületen is arra enged következtetni, hogy érdemes volt; mondhatnánk, akadt hal a horogra, de szigonyról, kappagatóról, maszlag mérgével való tilalmas halfogásról csíki viszonylatban még tudunk, horgászásról viszont nem.

A szabad havasokban, közerdőkben szintén halászhattak a kászoniak, de ez a hasznos kedvtelésük nem hagyott írott nyomot, hiszen szabadon, szokásjogi normától nem korlátozottan, konfliktust nem okozva folyhatott.

A „csíkországi halastó”-ról szóló népdalra emlékezőn, valamint tudomást szerezve a Lázár család gyergyói haltartóiról, tóskertjeiről, nagy örömmel olvastuk, hogy 1679-ben felsőfalusiak maguk is „a falu között való tó”-ról vitáznak. A faluközösség terepnumán fekvő tavacska azonban sokkal inkább lehetett kenderáztató, mint halastó.

V. Az állam, a szék, a communitás és a kászoni ember

1. Az állami közterhek, szolgáltatások

a) *Az adóteher*

Fejezetünk élére mottóul kínálkoznak a népi vers sorai:

A sok adó, a sok fizess
Miatt szuszék, járom üres;
Pedig úgy terem itt a rozs,
Mint [Bécs]be a palaglafos.

A hajdani paragrafusok útvesztőiben botladozó történetkutató az adóterhet sokalló, elszegényedését panaszló székely rímfaragó szavaiból a leglényegesebbet valójában megtudhatta. A többi már szövevényesebb, nem ennyire tiszta, világos és bizonyos. Kezdjük azzal, hogy a „kiváltságos”, az egységesen „nemesi jussal élő”, az „egészeben adómentes” székelység a fejedelemséggé szerveződött Erdélyországban rákényszerült a pénzügyi tehervállásra. Adót fizetett, de megszállottan, konok szenvedélyességgel hangoztatta, hogy nem kötelezettségét teljesíti, hanem önkéntesen, ajándékozón járul hozzá az államháztartás egyensúlyban tartásához. A Diploma Leopoldinum, a Habsburg-hatalom a vállalt császári főség ellenében biztosítja a székelyeket, hogy adótól, kvártélytól, tizedtől mentesek lesznek. Később is unos-untalan immunitásukra hivatkoznak, protestálnak, de jajjal-bajjal fizetik a rovatalt.

Az adó összege pedig nő, növekszik. 1697-ben Bécs egymillió forint adót vet ki Erdélyre, két és félszeresét a Diplomában háború idejére megsza-
bottnak és jó hatszorosát az Apafi kori török adónak és (névértékben) huszonötszörösét az aranykorbelinek. A „tárházat” fel kell tölteni, és az erdélyiek hiába ostromolják a bécsi kormány szerveket kérvényeikkel, adót kibécselő alkudozásaik eredménytelenek. Mi marad számukra? Csak az, hogy a vármegyék, a szász- és székelyföldiek külön-külön megkíséreljék a részesedési arányt úgy változtatni meg, hogy az unióbeli társ fizessen többet és ki-ki csökkentse a rá háruló terhet.

A székelyekre kiosztott adómenyiség a legkisebb. 1687 őszén például 700 000 ft „sarcot” rónak ki Erdélyre, és ebből 100000-et vetnek a székely székekre, falvakra. Változó módon egytizedét, nyolcadát, ötödét kell vállalniuk a contribúciónak, de ezt is alig bírják „kinyögni”, hiszen a fizetendő, a rájuk eső összeg egyre nagyobb. Csoda-e, ha az 1730. évbéli követi

utasításban méltatlankodva jelentik ki: „...elég volt már 39 esztendeig mindig csak emelni a székelység adóját...”, elégedjenek meg azzal, amit magára vállalt.

Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék szintén szegénysége jussán fizetett kevesebbet a termékenyebb földű székelyeknél. 1728-ban az erdélyiekre 600000 frt-ot vetettek ki, vagyis a későbbi megnevezés szerint 100 „calculusnyi” kincstári terhet. Ebből 24 jutott a székelyekre, amiből Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék „rata portiója” $4\frac{1}{2}$ calculus volt.

Kászsónszékre a csíki elosztáskor mintegy tíz százalékot róttak ki. Pontosabban 1726–42 között 8,4–9,4%-ot. Kis hányada ez az erdélyi „quantum”-nak, de a lényeges az, hogy ők igen soknak érezték és talán joggal szóltak „elviselhetetlen nyomorúságuk”-ról, „végső pusztulásra jutott boldogtalan sors”-ukról.

Vessünk egy pillantást a falvanként fizetendő kászsónszéki rovatalra (Felsőfalu 1744-től különváltik Al- és Feltízre):

51. A Kászsónszék falvaira kivetett adó összege

	1721		1744		1748		1749	
	Mfirt	kr	Rfirt	kr	Rfirt	kr	Rfirt	kr
Felsőfalu	789	99	–	–	–	–	–	–
Feltíz	–	–	374	–	397	$40\frac{1}{2}$	477	$13\frac{1}{2}$
Altíz	–	–	374	–	414	$39\frac{1}{2}$	520	$41\frac{1}{2}$
Impér	309	61	187	–	236	45	341	30
Jakabfalva	386	95	253	–	282	3	350	$2\frac{1}{2}$
Újfalu	577	$10\frac{1}{2}$	396	–	478	37	614	9
Kászon	2063	$65\frac{1}{2}$	1584	–	1809	45	2303	$36\frac{1}{2}$

A falvak sorrendje 1749-ben ez volna: Altíz 8,54 Rfirt egy lakosra, Újfalu 6,53, Feltíz 4,72, Impér 4,38, Jakabfalva 4,07. Az átlag pedig széki viszonylatban ugyanakkor 5,49, vagyis fejenként öt és fél forint. (Ezért a kásznói ember csinálthatna két lajtorjás hordószekeret, fizethetné egy szolgáló évi bérét, vagy vehetne három szekér szénát.)

Az alszíkiak – Király István számításai szerint – 1742-ben 6 frt 28 krajcárt, 1749-ben 7 forint 55 krajcárt fizettek; Altízhez hasonlatosan, de kétszer annyit, mint egy átlagos jakabfalvi. Az alszíki adózó kb. 13, illetve 16 véka búza árát adta be a commissariusnak. Egész Erdélyre az 1763. esz-

tendő adójának középértékét David Prodan közel 5 forintra becsüli (ami Fogaras vidéki árak szerint egy kétéves tinó piaci ára lett volna), és ez az egy főre kalkulált „portio” igen hasonlatos a kászonihoz.

Társadalmi rétegek, rendek szerint így oszlott meg a kászonszéki contributio:

52. Az adóteher Kászonszékben társadalmi rétegenként (1721–1749)

	1721		1748		1749	
	Mfirt	kr	Rfirt	kr	Rfirt	kr
Egytelkes	114	82 ^{1/2}	57	11 ^{1/2}	71	34 ^{1/2}
Szabad	1821	90	1602	3 ^{1/2}	2062	20
Jobbágy	127	68	108	54 ^{1/2}	120	26
Zsellér	–	–	14	46 ^{1/2}	20	21 ^{1/2}
Kóborló	–	–	26	49	28	54 ^{1/2}
Összesen	2064	40 ^{1/2}	1809	45	2303	36 ^{1/2}

53. Az egy háztartásra eső adó összege társadalmi rétegek szerint

	1721	1748	1749
	Mfirt	Rfirt	Rfirt
Egytelkes	8,83	8,14	10,29
Szabad	6,55	7,00	9,00
Jobbágy	1,68	2,60	2,86
Zsellér	–	1,25	1,67
Kóborló	–	1,29	1,38
Összesen	5,19	5,82	7,41

A kászoniak társadalmában a legjelentősebb adófizetők tehát a lófő és gyalogrendi szabadok, primipilus és pixidarius „uraimék”. Összegelesen majd kilencven százalék a rájuk nehezedő adóteher, és a fejátlaguk ugyancsak sokszorosa a jobbágyokénak, a zsellérekről nem is szólva. Lehetetlen nem gondolnunk Bethlen Gábor háborgására, aki az 1622. évi

besztercei országgyűlést figyelmezteti, hogy „illetlen” és igazsággal ellenkező az, miszerint a székelységen való jobbágy sem adót, sem dézsmát nem ad és hadban sem vesz részt, minden terhet a szabad „supportál”. Korszakunkban ugyan már rovatal alá esik ez a társadalmi kategória is, igaz azonban, hogy feleannyit tartozik adni, mint a szabad. 1702-ben például, míg a szabadrendi egy vonómarhára 2 firt 4 dénárt szolgáltatott be az állampénztárba, a jobbágy 1 firt 2 pénzt; 1730 táján pedig ugyancsak felényi a hozzájárulása.

A „misera plebs contribuens” székelyföldi, erdélyi alkotóelemei közé tartozik, mint láttuk, a kevés jobbágyú nemes, az armalista is. A „szegény adózó nép”-nek ők alkotják a felső réteget, és adószedők szintén kerülnek ki közülük.

Az adófizetés szerinti rétegződést vizsgálva azt állapítottuk meg, hogy a kevés adót fizetők eléggé sokan vannak. Azok, akik az alig valahány krajcártól öt forintig terjedő csoportba tartoznak, majdnem felét teszik ki a káoszoniaknak. A jobbágyok, zsellérek, kóborlók zöme, 80,96–95,24 százaléka ebbe a csoportba sorolható. A szabadoknak több mint fele az 5–20 forintot fizető, és közel 10 százaléka a 20-at meghaladó kategóriába tartozik. Az egytelkesek közül ketten a hétből ugyancsak ilyen sok pénzzel gazdagítják a fiskust.

A következő táblázatok részletesebben is tükrözik az adózók nagyfokú differenciáltságát.

54. Az adófizetés szerinti rétegződés (1749)

Adózó	Rft						Összesen
	0–1	1–5	5–10	10–15	15–20	20–	
Egytelkes	2	1	1	1	–	2	7
Szabad	17	66	55	51	22	18	229
Jobbágy	18	16	5	3	–	–	42
Zsellér	5	6	1	–	–	–	12
Kóborló	11	9	1	–	–	–	21
Összesen	53	98	63	55	22	20	311

55. Az adófizetés szerinti rétegződés 1749-ben %-ban

%	Rft						Összesen
	0–1	1–5	5–10	10–15	15–20	20–	
Egytelkes	28,57	14,29	14,29	14,28	–	28,57	100,00
Szabad	7,42	28,82	24,02	22,27	9,61	7,86	100,00
Jobbágy	42,86	38,10	11,90	7,14	–	–	100,00
Zsellér	41,67	50,00	8,33	–	–	–	100,00
Kóborló	52,38	42,86	4,76	–	–	–	100,00
Összesen	17,04	31,51	20,26	17,69	7,07	6,43	100,00

A szabadparaszti adófizetők súlyát, jelentőségét az alábbi néhány százalékszám is elárulja. A lófők és gyalogok aránya az adózók nagyságrendi kategóriáiban a következő:

1– 5Rft-ot fizetők közül	67,35 százalék
5–10Rft-ot fizetők közül	87,30 százalék
10–15Rft-ot fizetők közül	92,73 százalék
15–20Rft-ot fizetők közül	100,00 százalék
20–Rft-ot fizetők közül	90,00 százalék

Nem zárhatjuk le az 1749-es helyzet elemzését anélkül, hogy ne foglalkoznánk az exemptusokkal. Ők, az adófizetés alól mentesítettek, 82-en vannak, ami 26,37 százalékot tesz ki. Ez azt jelenti, hogy egynegyedrésnyien nem, vagy csak keveset fizetnek, s az ő részük is a többi contribuáló 311 lakosra hárul. Az összeírók a „vagus” kategóriát eléggé tágan értelmezik, a sok „kóborló” közül ily módon 21 az adózó és 28 a nem fizető. A zsellérek egynegyede, a jobbágyoknak pedig nem kevesebb, mint a fele exemptus. (Az armalistáknál 28,57%, a szabadoknál 12,23% a mentesítettek aránya.) A kivételezettek táborában van széki tisztségviselő, falusi előljáró, egyházi személy, molnár, őrálló (plájász), égett ember, új házas és így tovább. A Systema Bethlenianumnak, az első abszolutisztikus adórendszernek a bevezetése előtti vita fényt vet arra, hogy mennyire államvezetési gond a törvénytelen mentesítések szaporodása. (A székelyek delegátusa, Henter Dávid mindenekelőtt sokallja a helységek, tisztek és birtochosok által kedvezményezetté minősítettek számának gyarapodását.)

Az 1703-as conscriptorok még hangsúlyozzák, hogy az udvari szolgálásban állók a „szék alkotmánya” alapján nem adnak portiót. Igen ám, de

maguk írják meg, hogy csak Újfaluban két libertinus és hat inquilinus maradt ki az összeírásból, két Apor-, Kálnoky-, Mikes-jobbágy pedig „vakmerőségből” nem adózik. A nagykászoni egyházmegye falvaiban „van 2 széki tabellarius [korábban: íródeák, nótárius és levélhordozó is], aki szolgálata fejében adómentes. Van még 4 libertinus, 2 jobbágy és 39 inquilinus, kik mivel [korábban] nem voltak összeírva, semmit sem adóznak. Van még 2 jobbágy, az egyik a Kálnoky, a másik Lázár Ferenc uraságé, ezek állandó udvari szolgálatban fáradoznak, s ezért a szék alkotmánya szerint nem adnak portiót.” Többnek van egy-két, összesen hét „szabados famulusa”, akik a portión kívül „semmi más, a közösség által viselt teherben nem vesznek részt a szék alkotmánya szerint”.

Az 1722-es esztendőben külön írják össze a mentesítetteket:

56. Az exemptus kászonszékiek társadalmi rétegenként 1722-ben

	Lófő	Jobbágy	Zsellér	Összesen
Széki tisztségviselő	8	–	–	8
Falusbíró és polgár	12	–	–	12
Nemesek tisztje	1	4	–	5
Egyházi szolgálattevő	3	2	–	5
Őrálló (plájász)	3	–	–	3
Pásztor	1	7	15	23
Összesen	28	13	15	56

A nyolc lófői státusú széki tisztségviselő között van assessor, nótárius, perceptor, tabellarius, de kisebb rangú is, aki a raktár gondozója, posta vagy szolgálja. Régi előjoga jussán szedi, de nem fizeti az adót a falusbíró, és exemptus a „servus pagi”, a „juratus alias polgár” is. Az e csoportbeliek szintén a primipilusok közül rekrutálódnak.

A birtokos nemesek ez alkalommal félik a „szék alkotmányát”, és törvényellenes szabadítást nem kísérelnek meg. Az udvarbírák („iudex in curia”), akiket ők tisztjük miatt mentesítettek, valóban jogosultak rá. Törvényes alapja van a papok kedvezményezettségének, de a jobbágyaikénak is. Az őrállók, a plájászok („alpium custodes”) hajdan minden kászont megillető privilégiuma ekkorra már összezsugorodik, három családra terjed ki csupán, és még ők is tartoznak a portio felével. (A solymárok régen szintén jelentős adómentes rétegét meg sem említik, holott a

XVIII. század elején még az udvari rendelkezések is szólnak immúnis voltokról.) A perceptoroktól nem rettegők legnépesebb (23 embert felölölő) kategóriája a pásztoroké. Ők főleg zsellérek, van közöttük több jobbágy és akad egy lófő is.

Az immunitás kiváltságát igazából a birtokos, legalább három szolgálatteltevő jobbágyot és zsellért tartó kászoni élvezheti. Andrászi Ferenc armalista például nem; két zsellérért, a Ráduly testvérekért Impérfalván ő adózik; 1720–21-ben a lajstromban mások neve után is ott a jelzés: adóját ura fizeti.

Az adófizetés módjára, az adókirovás mikéntjére vonatkozó kérdésre látszólag könnyű megfelelni. A kormányzervek kérték, sürgették, növesztgették az adót, a diétával megszavaztatták, majd felvetették portákra, kapuszám szerinti egységekre, és behajtották. A porta azonban változó létszámú contribuentst foglalt magába. Korszakunkban hadd mondjuk azt, hogy tíz adófizetőt. Igen ám, de ez lehetett adózó ember, személy, család, háznép, s vonatkozhatott telekre is. Ez a forma 1730-ig maradt fenn, ezt követően az úgynevezett calculusrendszerre tért át Erdély. Vagyis 100 calculusra osztották az adó összegét, és ebből 17 egységet osztottak ki a székely székekre. Ők pedig ezt kis calculusokra bontották, amit azután az adóalanyokra vetettek ki.

Bethlen Miklós kancellár töpreng el azon az 1703-as adóügyi összeírás előkészítésekor, hogy „hol az az elme, aki e terheket arányosan vesse ki...” Valóban nehéz „igaz mérőserpenyőt” találni, olyan adókulcsszisztémát kidolgozni, amely helyesen mérlegeli a vagyonnak, a jövedelmet termő jószágoknak, állatállománynak és egyebeknek a súlyát, valóságos hozamát. A múltbeli történetkutatók némelyike úgy vélte, hogy a Székelyföldön a marhaállomány jelentette, az képezte az adókulcsot; az országos adót tehát „ökörszám” után vetették ki a lakosokra. Újabban felmerült az a gondolat, hogy az adóképesség megállapításához használt mérték, az ökörszám bizonyos esetekben a többi értékfaját is magába foglalta és így határozta meg a fizetőképesség rangsorát.

Biztonságosabb fogódzkodót, de mindenképpen értékes analógiát kínál azonban Marosszék 1610–1718-beli helyhatósági szabályrendelete a „portiózásnak módjáról”. Ez ugyanis határozottan megfogalmazza, hogy „a quantum három részekre: főre vagy füstre, marhára, [és] köblőre egyenlőképpen osztassák fel”. Az „adózó rendbéli” az első harmadrészt személyre, telke után, a második harmadot állatállománya, a harmadikat a szántóföldje, rétje után fizette. (E rendszer működtetéséhez arányosító mértékek is kellettek, s így például tíz juh, kecske vagy méhkosár vétetett egy marhaszámnak.)

Miklósvárszék adózói 1744-ben kezdenek lázongani, azt követelve, hogy vármegyei s ne „az itt való” mód szerint adózzanak, és ne a tisztek

összák fel az egy falura eső summát, elvégzik azt ők maguk. Voltak, akik „füstre” kívánták az adókirovást; mások emlegették a bölöniek tervezetét, hogy egyharmadát főre, egyharmadát marhára, egyharmadát vetésre számítsák; de panaszolták azt, hogy az udvarhelyszéki adófizető „hat vonó élődő marhára” nem adott többet, mint a miklósvárszéki négyre; a szék vezetősége viszont a régi módon határozta meg az „igaz proportiót”, elrendelte „a personák és facultások” összeírását (ami viszont a „köpecsi bajt”, a „rebelliót” okozta).

A kászoniak a portális adórendszer korában szintén ily módon tartoztak személy szerint és jószágaik után „sarcot” fizetni. A felsőfalusi Mihály Máté például impéri felesége jussán ebben a közösségben is birtokol (1682-ben) külső és belső jószágot, sőt még falunyilat is. A jószág értéke szerint úgy tartozik tehát Impérfalván is adózni, mint más e community-beli. Ugyancsak 1682-ben perli az impéri faluközösség Mihály Imrét, aki jakabfalvi, és akire a határban birtokolt földjei miatt rónak ki részt a quantumból, mégpedig feleannyit, mint egy odavalósira, miután „az falu között füstje nincsen, nyilat is nem bír”.

A Jószágon” nyugvó adóterhekről, „az jószágért vött” négyforintos adóról, a megvásárolt „telekkel” együtt járó contributióról, a „földekért” letett adóról is olvashatni a széki jegyzőkönyvekben; 1726-ban pedig Koncz János „unokafiát” veszi házához, hogy „a jószágon levő sarcot” legyen, aki megfizesse.

A személy szerinti contributióra szintén történik utalás. János Deák 1692-ben szolgálja helyett fizet nyolcvan dénárt a quantumba. Van olyan szolga is (1695-ben), aki a fejére kivetett országos adót vállalja, csak a többi, másféle rovatalt hártja át gazdájára.

Az adóügyi összeírások, így elsősorban az 1703-as évbéli lajstromok arról tanúskodnak, hogy a kászonszéki „misera plebs contribuens” egyes tagjait illető summát több, helyesebben igen sok tényezőt felszámolva határozták meg. A „facultás” megállapításakor tehát a vagyontárgyak, a jövedelmet biztosító értékek széles körét vették számba az adórovatalt készítőik. Azt hiába is állítanék, hogy közmegelegedésre. Az említett békétlenkedő miklósvárszékiek is nem a tisztséget, hanem magát az adózót szeretnék a connumeráló szerepkörben látni. A kászoniak pedig az 1682. évben János Deák panaszát vizsgálják széki szinten, mert Tólos Máté „olyannal diffamálta, hogy nem igaz lajstromból, hamis legistromból [!] kéri rajta” a restantia adót. 1711-ben a felsőfalusi bíró Részeg Istvánt számoldatja azért az őt és perbeli társait elmarasztaló vádért, hogy nem „igazán adták és írátták ki az adót”. A védekező Veres András csak annyit vállal, hogy azt mondotta: „talám fel sincs írva” a neve, tehát nem is szerepel a lajstromban. 1713-ban maga a királybíró Miklós Deák veszi zokon Pataki György pixidarius szavait, aki székgyűlésen mondja azt, hogy

„Impérben a tehetős embert sem írták annyira, mint Felsőfaluban a szegényebbet”. A becsületét védelmező vicetiszt mellett az adórovatalban részes többi személy is megbántódik. Mégpedig: „...nótárius uram és István Deák uramék, valamint mindenik faluban, bíró uraimék...”

István Deák a constitutióknak fejenkénti repartizálásában feltehetőleg perceptorként vett részt. Nos, a Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc utolsó szakaszában, nem könnyű helyzetében, az adógarasok, a különféle természetbeni juttatások hűtlen kezelésének vádjával is szembe kell néznie. 1711-ben hangzik el, hogy Kászonban: „annyit vetnek fel, hogy a fele sem menyen a németre...” István Deák pedig bántódottan idézi az őt ért vádat („a szék adóját is elnyeltem”), és valóban a széki quantum, a szék pénzének ellopása, elköltése gyanúját kell elhárítania; hiszen állítólag még azt is nehezményezik, hogy a begyűjtött zabot (élés portiót) „nem a német vette el, hanem csak ökegyelme” („mivel a német nem is tudta volna felgondolni”).

Az államháztartás terheinek felosztása, a quantum adminisztrációja mellett az adószedés folyamata is megtermi a konfliktushelyzeteket. Amikor például 1682-ben felsőfalusi István Mátyás – hűtös bírói minőségében – az adórestanciát követeli Domokos Mihálytól, annak válasza így, ilyen sértőn elutasító: „megadtam én az adót – veti oda –, hova tötted, add elé...” 1687-ben a nótárius Csűrös Pétertől kéri a contributiót, az viszont a rovatal jogos voltát kérdőjelezi meg, állítván: „nincsen fejedelem levele nála [a jegyzőnél], csak szedi az adót”. Az adófelszedésben a bíró, a jegyző mellett a polgár is részt vesz. Felsőfalusi Bodó István polgárként akarja 1696-ban elhajtani a restáns Tamás Gergely marháját, aki azonban ellene szegül a zálogvételnek. Az újfalusi Ambrus Ilyés 1711-ben adótartozása miatt „elfogott” marháját követeli vissza.

A szarvasmarha adó fejében vagy zálogként való elhajtása, befogása, a végrehajtó erőszakossága ellentéteket támaszt, és ezek az összetűzések nemcsak az executorra, hanem polgárra, bíróra, nótáriusra, perceptorra, sőt királybíróra is árnyékot vetnek. Balási József vicekirálybíró felelőségre vonja impérfalvi Balás Györgyöt (1726-ban) ezekért a szavaiért: „immár se királybíró, se perceptor (:salvum sit:) szarni sem mehet az ember executor nélkül”. A vádaskodást Balási uram így utasítja vissza: „én nem hogy afféle gondomra, de még egyebüvé sem mentem executorral; hogy pedig perceptor uraimék azzal mennek, kételenek vele, mivel az őfelsége contributióját fel kell szedni és adminisztrálni”.

Az Apafi-korszak elején, 1664-ben – a kecei tábori gyűlésen – úgy döntenek, hogy „az székely atyánkfiai magok közül rendeljenek perceptorokat minden székben...” A „compilata constitutiók” elkészülte után, 1669-től immár Erdély országának törvényes könyve írja elő, hogy perceptort, adópénztárnokot, „illendő embert” a szék válasszon. Kászonban 1702-

ben Fejér Sámuel, valamint Szabó Mihály, és később is hozzájuk hasonló tanultabb armalisták, „Deák”-ok e tisztség betöltői. Az adófelszedő testület összetétele társadalmi feszültséggócok, belviszályok keletkezésének okozója lehet. A helybeli kismemes, a perceptor funkciója gyakorlása közben megismerhető, hibáztható, s nem a távoli, az ismeretlen államhatárolom, hanem végrehajtó eszköze ellen lobban fel a harag, szembeállítva tisztségviselő kismemeseket és a többieket, a minden rendű és rangú adófizetőket.

Ez az államháztartást mentesítő gyakorlat azonban esetleges és időleges. Különösen azzá válik a Habsburg-uralom adóelszívó mohóságának egyes korszakaiban. Henter Mihály 1689-ben Heislert kéri, járjanak a végére, hogy „Csíkban a német tisztek adót vetettenek fel”. Ez esetben tudott, ismert a „sarcoló”. A végrehajtásban jelentős szerephez jutó idegen zsoldosok még világosabbá tették, ki is a „harácsoló”. „Nem volt kinek panaszlani – írja az 1698-as esztendőről Cserei Mihály –, csak nyegtenek és az égre fohászkodtanak. Az executor németek a szegénységet csigázták, kínozták, kötözték, verték, sós vízzel itatták a pénzért.” A siránkozó, könnyörgők címzettje – jóllehet hiábavaló a panasz – ekkor már Bécs. A népi megítélés talán egyedi, de igen jellemző példája az, hogy „A község közt az a balgatag hír is támadott vala, hogy a németek fel akarják szedni a gyermekeket, s el akarják adni azokat a törököknek!”. A kuruc kori executiók, exactiók, a „német hadak” számára felszedett „porciók” – Wesselényi István 1707. évi naplójegyzete szerint – a föld népét, de kiváltképpen a székelységet igen elkedvetlenítették. Politikai következménye ennek öszerinte így summázható: „könnyű volt a kurucoknak béhatalmazni és azt a kedvetlen népet is hozzája applicálni”.

b) A porció, kvártély és forspont gondja

A múltbeli népi életet felidéző, a paraszti hétköznapokat újraélő historikusnak óvakodnia kell az egyoldalúságtól, attól, nehogy csak gondot, bajt, siralmas állapotokat, nyomorúságos sorsokat lásson és krónikásként másokkal is láttasson. Nem szeretnők Kászon népét a legmostohább, legszerencsétlenebb történeti életforma hordozójaként sajnáltatni, hiszen szomszédságukban, szerte Európában és „még azon is túl” lakozó dolgozó, egyszerű emberek tömegei hasonlatos vagy még súlyosabb terheket hordoztak, kínzóbb alávetettségben, mértéktelenebb kifosztottságban vergődtek. A porciózásnak és a beszállásolásnak, a „mársusnak”, „kvártélynak”, a naturaléknak szánt néhány sorunk azonban – hiába ellenőrizzük magunkat fokozott vigyázattal – sok derűt nem sugározhat.

A „porció”: az egy katona ellátását biztosító adóegység. Maga a pénz-

adó csak egyik eleme tehát a contributiónak, társul hozzá az élelem-, takarmányszolgáltatás együttese. A fejedelemség törvénygyűjteménye, az Approbatae Constitutiones (1653) még tilalmazza a „quartir”-t, a békeségben pénz nélkül való élést, kimondva, hogy a vitézljő rend a zsoldját költse. A Diploma Leopoldinum 1690-ben a székelyeket mentesíti „...a téli és nyári katonai tartás egész terhe alól...” 1698-tól azonban Cserei Mihály is tudósít a valóságról, arról, hogy „Rettenetes portiózás vala a szegény országban a tájban”. A kapuszám (tíz adózó) szerinti adó a „boldog időkben” 25 pénz volt, de a török alatt 30 forintnál többre nem emelkedett, míg ekkor: „csak készpénz 3–400 forint, búza 120 köböl, zab 300 köböl, széna 50–60 szekérrel, hús 40–50 mázsa kapuszám után repartióztaték... Amellett a regimentek alá s feljáván az országban, valamit consummáltanak, az mind semmiben tudódott.”

A Bocskor-dalokkönyv versei Csíkhöz és korszakunkhoz kapcsolódnak. Idéznénk néhány strófát, amelyekkel illusztrálni szeretnők a hatalmaskodást, erőszakot, durva bánásmódot, a szolgáltató és szolgáltató székely megaláztatását. Ezek 1739-ből valók, és ilyen helyzetképet rajzolnak:

Az adóért háborgatják,
Éjjel-nappal csak vadásszák,
Bírótul polgárhoz hajtják,
Istrázsára parancsolják.

Most szénával, most búzával,
Vagy pediglen porcióval,
Néha füvel, avagy zabbal,
Elűzetik katonával.

Ha nem menyen, szegényt hajtják,
Puska végivel taszítják,
Fuss, fuss huncfut, úgy biztatják,
Néha (még) orra is taszítják.

Hogyha két tyúkja vagyon is,
Mégmelyeszi szegény azt is,
Attul csak azt mondja: Vasz is’
Csak hozz elé mást is.

A kapitányhoz jár fát vágni, konyhán szorgoskodni, az officiális szolgáját szolgálni, majd otthonában németjét gyertyákkal várja, „talpon állva istrázsálja”:

De mégis az gonosz német
Meg nem hallgatja beszédét,
Hanem üti szegény fejét,
Hányja, veti az gyermekit.

A törökellenes felszabadító háborúk adóterhei, a Rákóczi-szabadságharcbeli kétfelé szolgáltatás, valamint a háborús harácsolások, az osztrák hatalmi harcok mind-mind szegényítették a kászoni embert is, és főleg sújtotta őket az a politikai felfogás, amely a birodalmon belül a keleti védőbástya és a hadseregtartó, -ellátó szerepet szánta a Habsburg-hatalom „peremvidékének” s azon belül a „szegelet földnek”.

1687 októberében – a balázsfalvi szerződés nyomán – az Erdélyben tizenkét várat és várost megszálló császári haderő téli ellátására (a teljesebb, szorosabb integráció beköszöntőjeként is tekinthetjük) a következőket kellett beszolgáltatni: 66000 köből búzát, 120000 köből zabot, 144000 mázsa szénát, 480000 kéve szalmát, 40000 mázsa húst, 7000 hordó bort és 700000 forintot. A kászonszéki falvakra, családokra eső mennyiséget nehéz volna kiszámítani. Az 1698. évi júliusi országgyűlés határozata alapján Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben 2500 köből, vagyis 10000 véka búzát kellett begyűjteni. Nagyon sok adat jelzi az ilyen és ehhez hasonló naturáléigényt, ami nemcsak mennyiségileg, hanem az adás, a szolgáltatás módját tekintve is sokszor változó volt. Az Apafi-korban természetben kapta az élelmet a katona, később pénzre váltották, a „kuruc világ” után vegyesen alkalmazták például a búzaporciózást és a kenyérsütést, gyakran pedig „közös asztalon él a katona a gazdával”. 1709-ben egy „militare regulamentum adatott ki”, amely „a katonáknak és német hadaknak erőszakoskodásai s a föld népének az élés kiadásában való tehetlensége” miatt a német tábor tartására megkövetelte a következőket: „22676 kenyérportio, 9939 lóportio, vecturákra 1000 ökör, minden font húsert 2 xr. Szállás, gyertya, fa, só a gazdával közösen; egy katonának kellett portiót meg lehetett váltani 1 ft 30 xr, a kenyérportiót pedig 3 forinttal.”

A porció nagyságát már korábban szintén szabályozták. A közkatonai havi jussa két véka búza (napi két font kenyér) volt, járt neki minden napra egy font hús; lovának pedig havi egy szekér szénát és napi hat font zabot kellett biztosítani. (Csíkszentmihályon 1701-ben a kvártélybeli eb „élésére” fél véka árpalisztet rendeltek.)

Boldog az, akinek nemesi státusa exemptussághoz, mentesítettséghez jut. 1698-ban az Újfaluban lakó Fejér Sámuel uram perli László Mihályt, a falusbíró, mert házához németet szállított s lovát is porciószolgálatra rendelte, holott ő nemesember. Az ugyanodavalósi Kotró Péter uramat viszont 1712-ben Fejér Sámuel harmadmagával a felső tízes képviselété-

ben számadoltatja porció nem fizetésért; de az magas pártfogóra, Graven uram öexcellentiájára hivatkozik, aki a szék tisztjét kérte meg, hogy a Kotró-telket tegye mentessé. Sok mentesség azonban nem lehetett, sőt voltak olyan katonatisztek, akik a valóságos, törvény szerinti exemptusokat is zaklatták, megalázták. (Ismeretessé vált az Apor Péter háromszéki főkirálybíró esett 1737-beli sérelem, akivel egy káplár és 6 katonája executorként saját házánál gorombáskodott).

A porciószedést a királybíró szintjén határozzák el, a kivétést és behajtást a számadó commissarius igazgatja, a végrehajtás pedig a communitás tisztségviselőit terheli. A példák sorát hadd kezdjük mindjárt egy rendhagyó esettel. 1694-ben a királybíró a jakabfalvi falusbírót, Róka Mihályt tertiose vonja felelősségre azért, mert a szék úgy döntött, hogy a „magazinom” számára „minden három ökörre egy-egy véka búzát” veszenek ki. A faluközösség, a „széktörés” bűnét magára véve, személyre róttá ki a gabonaporciót, „mind szegényre, mind gazdagra egyaránt egy-egy véka búzát...”

A szék hivatalosaival és mindenekfelett a commissariussal szemben felfelparázslak az elégedetlenség. A felsőfalusi Mihály Máté szintén commissarius. Őneki 1697-ben szalmaügyben kell egyezkednie a hadnaggyal, de védekeznie is azzal a váddal szemben, hogy biztatta a „lajtmant”: falusfelei kárára számítsa ki az árat. 1711-ben jakabfalvi István Deák három rágalmazási pert is indít azok ellen, akik azzal gyanúsítják, hogy a szék adóját elnyelte, ellopta, annyit vetett fel, hogy annak „fele sem menyen a németre”, a zabot sem a német, hanem ő vette el. Bernád István nobilis és Balás Mihály primipilus panaszolják a szék színe előtt, hogy róluk azt mondták, csalnak a mérésnél („nagy vékával vesszük bé a portiót és kis vékával agyuk ki az miliciának”). Van, amikor „a német tartásáért” pénzt szednek fel. 1718-ban a jakabfalvi Lestyán Jánosnak kell felelnie azért, mert falugyűlésen a porció hűtlen kezelésével vádolta Balás Mihályt, a szék hűtös assessorát s egyben az előbb említett egyik számadó commissariusát.

A „szedés”-ben részt vevő falusbírák tisztességén szintén foltot ejt a porciózáskor használt ejtel, véka, amelyről feltételezik, hogy a széki mintától eltér, nagyobb a beméréskor és kisebb a beszolgáltatásnál. Sajnálatos módon, okkal vagy ok nélkül, a saját soraiból rekrutálódó tisztségviselőit, választott embereit is nemegyszer bizalmatlanul szemléli az, akitől – ő úgy érzi – sarcolnak, harácsolnak mindazok, akik az állam, a hadsereg „szolgálattelvői”.

A „nem igaz bíró”-nak, „hamis”-nak titulált László Mihálynak azt vetik a szemére, hogy túl sok búzát szedett fel az újfalusiakon, s egyiküknek két ökrit fogta el (igaz, „német parancsolatjából”). A bíró és a polgár 1698-ban, 1711-ben s más években is tarthatják védőbeszédüket a széki

bíróság előtt, mert a zabporciót vagy a marhákat „nem igazán adták ki”; egy ízben pedig 30 köből zabot „elköltötték”.

A zab-, búzaporciót a stációnak kijelölt helységbe kellett szállítani. A szekereket viszont a hivatalosok gyanúsítgatják, hogy egy köbölnyit, néhány zsáknyit útközben eladtak. 1692-ben újfalusi Szabó Dávid bizonygatja, hogy a német milícia számára fuvarozott zabot Kézdiszentléleken a commissarius – István Deák – számba vette, ő pedig „az szerint Brassóban is mind beadta”.

Gyakran előfordul az, hogy a katonaság által elhajtott vágómarháért a faluközösségtől kér kártalanítást a megrabolt gazda. 1697-ből viszont arról van példánk, hogy a commissarius – János Deák – károsodik. Ő a soros felsőfalusit szólítja fel, hogy illendően „gazdálkodjék”, lássa el a német kapitányt, de végül neki magának kell nyolc sustáért egy bárányt vennie, hogy a vendéglátásban hiba ne essék.

A beszállásolás sem könnyű feladat a bíró és polgár számára. 1698-ban Csobot Istvánné támad rá az újfalusi vezetésre, hogy a fegyvereseket „szállítsák igazán... mert hozzájuk mindenkor többet szállítanak”. A kvártélyozási időtartam leteltével továbbadják a németeket. 1718-ban például Pataki Györgytől Péter Mihály szállására költözik át a katona, de magával vitte a család „ági egyetmását” is. 1724-ben a Pivoda regimentből való hadnagy, Leopold úr a kvártély szállásán már tartósabban rendezkedik be, és ott él vele felesége is, aki – igaz – a „nemzetes királybíró uram nemzetségéből való”. 1725-ben Felsőfaluban, „a temonda” szerint, a csürben és a fűstházban megesett dolgok azt bizonyítják, hogy a kvártélyozás rendjén szorosabb illegális kapcsolatok is szövődhettek kászoni lányok, asszonyok és távoli örökös tartománybeli férfiak között (ez azonban már az erkölcsöket taglaló későbbi fejezetre tartozik.)

A kászonszékiek helyzetét ismertetve nem sorakoztathattunk fel minden sérelmet, zsarolást és bántalmazást. A panaszokkal mi is csak akkor találtuk szembe magunkat, amikor azok széki törvénykezésre tartozó ügyet, pereskedést teremttek. Egy ilyen esetet 1696-ból azért még idéznénk: Damokos Máté, újfalusi, későn tudta meg a polgártól, hogy a német posták számára szénával és egyéb „premondával” gazdálkodnia kell, ezért házánál is megverték, majd a szállásukra hívták, ott megkötözték, „rútul megverték, melyet gyalázatjával együtt fel nem vött volna pro flor. 100...”

Az ingyengazdálkodás, a népen való élődés, a közvetlen módon történő hadseregellátás, -fenntartás lustrája nem volna teljes, ha nem szólanánk a fuvarról, vekturáról, forspontról. A népies strófák is egymás mellett szerepeltetik a porciót és a forspontot:

Vagyon hazánkban két gonosz ember,
Portio Pál és Forspont Péter;
Ez a Portio mindent földhöz vér:
Forspont pediglen ökröt, lovat kér.

A kászoniakban azonban fel-feltámad az ellenállás vágya is. 1691-ben az újfalusi Szabó Mihály nem hajlandó a németeket szállítani, „elvonta magát”, „elbújt előtte”, amiért is a vicetiszt felelősségre vonja és bünteti 12 forintos bírsággal. 1697-ben felsőfalusi Bodó Ferenc, „mivel szeres lévén, két ízben is elfogták az bírók; egyikyszer sem ment el. Azt mondotta: hogyha minden marháját elhajtják is, ő el nem menyen...” Neki kétszerezsen kell a 12 forintot megfizetnie. Az öccse, Bálint követte az engedetlenségben, s amikor a bírák „marhájára mentek, ellenállt...” 1716-ban Lukács István és Sándor lázadzik: „az falu elfogván ökegyelmeket császár öfelsége szolgálatjára, contumacie ducti el nem mentek, sőt főkapitány úr ökegyelmessége pecsétivel az bírót marháiktól eltiltották...” Ugyanabban az évben a felsőfalusi bírónak az armalista Bernád család két tagjával támad konfliktusa. Úgy tűnik, hogy a Bernádok forspontbeli immunitása kétes vagy legalábbis azt a lófők közül való „iudex” számba sem veszi. Igaz, hogy az egy telkes nemesek sem vállalják a vektura terhét, erőszakkal veszik vissza marháikat.

A posta, a forspont, a vektura néha a szék érdekében válik szükségessé. Péterfi István Deáknak 1718-ban a nemes szék parancsolatjából kell Brassóba mennie, természetesen a kirendelt lovon. Impérfalvi Szöcs András azonban ellene szegül a falusbírói rendelkezésnek, majd amikor az vicekirálybírói parancsra lovához nyúl, asszonyostul támad rá, kövel „hajgál”-ja s „pálcával” üti.

A széki jegyzőkönyvekben gyakran azt olvashatjuk, hogy a szekérszerre kijelölteket vagy marháikat elfogták, elhajtották. Közlebbit az eljárásról nem sikerült megtudnunk, de érdekkeltő Sánta Imre solymár néhány szava, amelyekkel 1712-ben a falusbírót vádolja, mondván, „hogy másokot fizetségért meghagyva” őt „az hurok alá elfogta szekérszerre...”

Akárhogyan folyik is a fuvarba küldés, az utak hosszúsága, a fogatolt állat veszélyeztetettsége is magyarázza a kászoniak vekturázási szolgálatvállalásának nehézkességét, a húzódozást s az ellenállást. Segesvárra, Brassóba is kell például szekerezniük a kiharancsoltaknak; búzát, zabot kell szállítaniuk, postát, építőanyagot hordaniuk, miközben lovak, ökrök vesznek oda, és még a határszéli „strázsára” is lóháton kell széki parancsra kivinni a „németet”. 1698-ban Fülöp Tamás impérfalvi hűtös polgár lovát akarja ilyen célra elvenni a katona, s miután ellenállásba ütközik, büntet: „rátamadott, verte, szakállát tépte, anyját, feleségét rugotta, rongálta...”

A határszél megerősítése, a gyimesi, piricskei szoros kiépítése, a csik-szeredai vár javítása, a széki érdekeket szolgáló, a faluközösségnek szükséges közmunka szintén szaporította a kászoniak „ingyen gazdálkodásban” töltött napjait, gyarapítva közösségfenntartó érdemeiket és szaporítva gondjaikat.

c) Az eladósodott kászoni

Olvashattunk arról, hogy a mi tájainkon a feudalizmus évszázadaiban lassan, nehézkesen folyt a tőkefelhalmozódás. A tőkeképződés fékezője volt az általános, sok társadalmi csoportot gyötrő elszegényedés. Az adórendszer szintén a sorvasztó, akkumulációt gátló tényezők között emlegették a gazdaságtörténészek. A kászonszéki jegyzőkönyveket lapozgatva, elemezgetve, mi is hasonló meggyőződésre jutottunk. Megismerkedhettünk ugyan módosabb családokkal, a hivatalosok némelyikének haszon-szerző mesterkedéseivel, a perceptorral, a commissariussal, de a meg-gazdagodott, a fölhalmozott tőkével nagyobb szabású árutermelő, ke-reskedő tevékenységbe kezdő kászonival nem találkoztunk. A reformkori harcok idején szomorkásan és együttérzéssel írja Wesselényi Miklós, hogy „A köznép, hogy nem gazdagabb, éppen oly kevésbé csudálhatni, mint hogy rossz eledelen rágódó s elcsigázott igáslovak nem kövérek...” (S a birtokosok is „többnyire adósság örvényében fuldokolnak”). Különös-képpen a *Hitel* megjelenése után telve az erdélyi sajtó és a gazdasági szak-irodalom az általános szegénység felpanaszlásával és a régi betegsége-re ajánlott gyógyszerekkel (a gyógyútkeresők között ott található Kemény Dénes, Kemény Zsigmond és Gheorghe Barițiu is).

Milyen mértékű Kászonszék eladósodottsága? Erre a kérdésre is vá-laszt kapunk conscriptorainktól, sajnos azonban nem egyértelmű és meg-nyugtató feleletet. 1703-ban a Gösseli-féle összeírás tanúsága szerint Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, valamint Háromszék „passzív adósságai” 394651 forintot tesznek ki. Egy adózó háztartásra igen nagy összeg, 33,79 frt jut. A kászonszékiekre eső átlagos tartozás pedig „csak” 28,65 forint. A kincstári kiküldött titkos jelentése szerint azonban ez nem tükrözi híven a valóságos helyzetet, az még rosszabb, miután a „megállapított passzív adósságnak alig egyharmad része van nyilvántartva”. Ha Gösseli becslése megalapozott, úgy 86 forint terhelne egyetlenegy családot. (1698-ban egy impérfalvi belső jószágot, telket és épületeket, valamint külső tanorokker-tet együttesen 20 frt-ra értékelték.)

Az 1713-as összeírás a tíz évvel azelőttihez hasonlatos állapotokat tükr-öz. Sőt, még valamivel rosszabbat, hiszen a fellajstromozott tartozás egy adózó háztartásra eső középértéke 33,39 frt. A 370 contribuens közül

22-en nagyon nagy, száz forinton felüli összeggel adósok. A listavezető – a 234 frt-os fizetnivaló gondját hordozó – újfalusi Nagy László. Az adósok nem mind a nincstelenek közül valók. A legmódosabb – 25 köblös szántó-birtok ura – a felsőfalusi Bodó Mihály, akinek 130 frt-ot kölcsönöznek.

Minden eddigi szilárdnak tűnő számadatunkat megkérdőjelezi azonban az 1721. évi adólajstrom „debita passiva” rovata. Ez ugyanis már jóval kevesebb, csupán 3551 frt 53 dénárnyi tartozást jelöl meg kászoni végösszegként. A széki átlag tehát egy háztartásra számítva mintegy 9 frt. (A szabadok körében 10 frt.) Végül azzal is számolva, hogy a hitelezők egy része nem a fiskus, nem bebíró birtokos, hanem kászoni illetőségű adózó, leszámítottuk a tartozásummából a „debita activa” rovatbeli 1300 forintot. Ezt követően a székbeliekre nehezedő, őket szegényítő adóssághatárát átlagosan 5,65 Mfrt-ra becsülhettük.

Jóllehet a sok és a még sokkal több közötti nagy távolság a számszerű, biztonságos tájékozódást megnehezíti, az nem vitatható, hogy a székből nagyon általános az eladósodottság és bőven van kamatfizetési gondokkal küszködő ember. (1713-ban egy-egy faluközösségben csak 5–15 családfőnek nincs tartozása.)

A felesleggel rendelkezőket, a hitelezőket, a kamatszedőket nyomozva elsőként a jobbágytartó nagyúri családok háza táján kutattunk. Hamarosan rá is találtunk gróf Apor Istvánra, a kivételes érzékű és sikerű vagyonyűjtőre, akinek még Kászomban is volt szolgáló embere és egy ideig főkirálybíróként uralta a székbelieket. Véle kapcsolatosan a jakabfalvi István Deák vallotta, hogy 1693 tavaszán: „Apor uram számára minden szabadsággal élő ember egy-egy fias juhot adott...” Azzal is vádolták, hogy a tatár rabságban senyedők kiváltására begyűjtött csikszéki gabona árával magának szabadított ki embereket, akiket adósaivá, robotosaivá, jobbágyaivá tett. II. Rákóczi Ferenc határozataiban (1707-ben jegyezte be naplójába Wesselényi István) ott szerepel ez az ügy is: „Ezelőtt való esztendőben 17 ezer forintot rendelvén az ország valami rabok kiváltására, amelyet Apor uram magának megtartván, most megítélték, hogy az Apor uram javaiból megvegyék.” (A foglyok miatt indított ügynevezett tatárper különben egészen 1853-ig húzódott, és az emlékezetes csíki székely krónikával is egybekapcsolódott.) Amikor még 1703-ban Gösseli vette számba az eladósodottságot, Újfalu 250 forinttal tartozott a székeknek, de a lakosok Apor gróf uramnak szolgáltak évi egy napszámmal. A Kászonszék egészét bemutató, német nyelven írott helyzetképben az összeírók szintén „gróf uramat” említették mint olyan birtokost, akinek adósaik kamat fejében igen sokszor szoktak dolgozni. (Munkajáradékként 1713-ban a felsőfalusi és jakabfalvi néptől legelődíj fejében is behajt 230 napi munkát.)

Érdekes módon a Kászomban mélyen begyökerezett Lázár családról

mint hitelnyújtóról kevesebb adalék gyűlt össze. Sőt, 1672-ben Lázár Erzsébet asszony 400 forint adósság fejében kászoni javait, Lázár Istvánné pedig 1681-ben 100 aranyért „hat ház” jobbágyát zálogosítja el. Természetesen ettől függetlenül igen sok kászoni szabadrendbeli fűvét kaszálják le a Lázár család szolgálattevői, miután tanorokkertjeik, rétjeik zálogjogon az ő használatukban vannak. Szélesebb körű, intézményessé váló pénz-, gabonakölcsönzés is szokásban lehetett, mert az „uzsorásokról”, a tartozásért munkával kamatot törlesztőkről gyakran szólnak. Az említett gyergyószárhegyi gazdasági utasításukban pedig külön is rendelkeznek felőlük, ily módon: „Az usorás vagy adós aratónak vagy kaszásnak napjára négy cipót, a mellé egyszer ordát vagy túrót, kétszer főttet kell adni, hajó idein jó, ha késén, annyival kevesebbet...”

Az 1703-as conscriptio felsorolja a hitelezőket. Ezek között néhány egytelkes nemes, a többi szabadrendi, összesen 15 pénzkölcsönző (Gyárfás István, Tima Miklós, Diák Márton, Kövér Ferenc, Varga János, Literati Imre, Balás Lőrinc, Diák Tamás, Bernardy János, Hamar Bálint, Benke János, Balló Sándor, Forró János, Diák Bálint, Barabás György „és más nemesek”).

A jegyzőkönyvekben szereplő adósság miatt keletkezett perek (mintegy száz eset negyven év alatt) tanulmányozása során megállapítottuk, hogy a tanult emberek, a Deák vezetéknevű szert tevő kászoniak nemcsak hitelt nyújtanak, hanem egyesek a törvénykezés útján is nyereséget sarcolók, hasznot szerzők. Jellegzetes képviselőjük a fenti Bernardy János, alias Bernád János, valójában János Deák, aki armalista, commissariusi, hadnagyi tisztséget is visel és a legjelesebb pereskedő a XVIII. század végi Kászonban. Ő szívesen segíti ki a felső- és szomszéd falusiakat pénzzel, áruval, gabonával, kenyérrelvalóval, majd a legválogatottabb büntetéseket követeli a törleszteni nem tudó, kamat fejében dologtevéssel idejében nem szolgáló emberektől. A legkevesebb az, hogy a fizetési határidőt be nem tartótól a kölcsön kétszeresét igényli. A jakabfalvi Balás Dávid lófő például 1714-ben szintén azt követeli Sylvester Jánosnétól, hogy „cum duplo fizessen meg”, és költségét, fáradságát is megtérítse. Van olyan, ki a kölcsön dupláját, a kamatokat, a perköltségeket mind felszámítja, és még „búsulását”, aggodalmát is forintokra váltaná. A székbírák azonban eléggé figyelmeztetnek a zsákmányoló, harácsoló szándékra, és például 1723-ban István Deák hiába kér hat forintja helyett tizenkettőt. Amikor viszont a „duplával” való fizetést eleve kikötik, a bírák sem tehetnek semmit. Az albisi Barabás Istvánnak 1699-ben búzaadósság fejében az impéri Antal Györgynek száz forintot kell fizetnie, „mivel az contractusból lucide constal, hogy arra obligálta volt magát, hogy ha [nem] fizetné meg az búza árát, flor 50, kétannyi legyen”.

Az összeírók figyeltek fel arra, hogy a parasztságnak, de a falvak egészé-

nek is voltak régi, 12-15-20 éves gabonaadósságai. Az „uraságok” jobbágyaiknak 6-7 forintot számoltak fel vékánként, majd egy forint után évi kamatként egynapi munkát vagy 12 dénárt követeltek. Éhínséges időkben, rossz terméskor ugyancsak megnövekedtek a terhek. 1719 januárjában Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék követeit arra utasították a rendek, hogy a diétán adják elő a hitelezőknek a szegénységen elkövetett zsarolásai miatti panaszokat. A „hallatlan nagy interes” megzabolázása különben régi országgyűlési gond, 1691-ben, majd 1695-ben is kimondják, hogy a kamat 10%-nál több nem lehet; 1715–1720-beli udvari rendelkezések pedig 6%-ra mérsékelik. A kamat fejében adott termék azonban – 1663-as és 1691-es határozat alapján – kétszer annyi lehet. Száz forintnak 6 forint lévén a kamatja, a hitelező 12 frt értékű terméket igényelhet.

A kászsónszéki perekben a leggyakrabban napszámmal, munkavégzéssel fizetett „interes”-ről beszélnek. 1692-ben János Deák 16 frt értékű búzaadósságot követel kamatjával, „tizenhat napi dologgal” egyetemben. Ugyanő 1694-ben 5 frt tartozás visszafizetése mellett a hátralévő háromnapi „dolgot” is igényli. 1725-ben Lázár Ferenc udvarbírája egy hét esztendővel azelőtt kölcsönadott „egyforintos” adósság letörlesztését kívánja két libertinustól, testvérektől, és azért is zúgolódik, hogy noha ígértek, nem jártak kamatnapszámot tenni. A kölcsönpénz használatáért járó díjazás még sokféle lehet, így széna, nyestbőr, sőt „festékes”, két forint értékű szőnyeg is. Értékben azonban meghaladja a tíz százalékot. 1691-ben a 12 frt-os hitelezés „interessivel együtt” például 14 frt-ot tesz ki. A Felsőfaluért kezeskedő Bernád István uram pedig 1714-ben az „interest is cum duplo” szeretné megvenni a komunitáson.

Azokra a kérdésekre keresve a választ, hogy ki hitelez, kinek és milyen feltételeket szab, a „húzó-vonó” kászonni mellett megismerkedtünk még sok segítőkész, bajban támaszt jelentő rokonnal, szomszédal és más emberséges emberrel. Gyaníthatólag a perbe hívott adósok között is volt rosszul, ügyetlenül gazdálkodó, hanyag, hálátlan, késedelmeskedő. A többség azonban kemény létfeltételek kényszerítő erejének engedelmessé szolgáltatta ki magát a tehetősebbnek, az adni tudónak. A sok hátralékos adórészlet, a nagyszülők, rokonok tatár fogságból való kiváltásának a díja, az örökséget terhelő adósság, a szükséges ruhanemű, az éhezés, az ínség eljöttkor kért búza, haricska, „tyúkfí”, a kóstnak fogytakor kölcsönzött zab, széna mind-mind elkerülhetetlenül szükséges fizetni- és kérnivalója volt annak a kászoninak, akinek tartalékai fogytán voltak, aki javakban, pénzben szűkölködött. Nagynak kellett lennie az ínségnek, a szükségnek ott, ahol egy véka búzát, egy kenyeret „instáltak” vagy egész szekér szénát ígértek az azonnal adott félszekérnyi takarmányért.

A földet, igavonó marhát, vetőmagot, egy ízben „ötven szekér ganyét” kölcsönző a jövődjéért vállalta a kamatterheket. Egyesek kereskedtek, s

jóllehet a közeli háromszékiek inkább hitelezőkként szerepeltek, az „adós, fizess” felszólítással néha ők is zaklatták a szomszéd helységbelieket.

Elvégzendő munkára kapott előlegért, egy szép nyeregért, kősóért, néhány kupa borért, a brassói tömlőcből való kiváltásért és sok minden másért várt a hitelező, de türelme fogytán: perelt. A perbeli summa lehetett egypár dénár, néhány susták, de inkább a 4–10 forint körül mozgott, s egy esetben elérte az 50 forintot. A hitelező várakozása évekre szólt, gyakorta 5–10 év múltán fordult bírósághoz. Egy esetben az unokákat szólították törvénybe 28 év múltán a nagyapának adott és ki nem fizetett 36 véka élelemért.

A határidő lejártakor a törvény a térítést követelő hitelező mellé állott. A csík-, gyergyó- és kászonszéki 1650. évbeli statútumok megszabják ugyan, hogy „liquidum debitum”, nyilvánvaló, tiszta adósság esetében három forint értékhatáron felül az adós marhájához nem nyúlhatott a hitelező, de a „creditor” ezt a jogot előre kiköthette, biztosíthatta magának. A kászoni szokásrend mindenekelőtt nem vette tekintetbe a háromforintos limitációt.

Az *Approbatæ Constitutiones* a nem fizető elleni fellépéssel kapcsolatosan védelmezi a hitelező érdekeit. „Az elégtétel pedig – mondja ki a IV. R. IV. cím, 1. articulusában – nem valami haszontalan és többire semmi-rekellő marhából legyen, hanem az adósnak örökségén kívül ha találatnak ezüst-, arany- és pénzbeli javai, bora és búzája, azokból legyen...” A kászonszéki joggyakorlat lehetőséget nyújt az „örökséghez” nyúláshoz. 1721-ben újfalusi Szabó András özvegye tilalomszabadítást kér örökségére, hogy „a creditorokat jószágból hadd excontentálhassam”. 1722-ben a kezes foglal el egy darab szántóföldet, amit aztán egy tehénnel szeretne az adós visszaváltani. Az 1713-as esztendőben felsőfalusi „Ferencz Györgyné Kata” kezesként peselneki hitelezővel csatázik, aki „belső fundusára menvén, adósságért elböcsültette, holott a külsőre igazította s el is tiltotta”.

Egy 12 forintot érő ezüstpohár is szerepel 1681-ben adósság fedezeteként, az esetek többségében azonban az állatállományból veszi meg a tartozást a várni már nem akaró hitelező. A debitornak vagy kezesének marháját, ökrét, tehenét, juhát fogják, hajtják el lejárat vagy hosszú évek várakozása után, s felbecsültetik, de ez az aktus szintén ellentétek forrásává válhat. 1683-ban felsőfalusi Csaba János két borjas tehenet fog el, s a „hasznos” marhák helyébe az adós hiába adna „haszontalant”. Van, aki harmadnap múltán sem becsülteti fel a kezéhez vett javakat vagy többet szed el a jog szerintinél. 1713-ban az újfalusi Kajcsa István protestál, miután a csíkminszenti hitelezőnek a 12 frt fejében bátyja szolgált, neki pedig „marháját, gabonáját vitték el, annyit, hogy még többre ment volna...”

Az erőszakos adósságmegvétel, záloglás sem ritka. 1714-ben Jakabfalván Mihály István így panaszol Tamás Mihályra: „jószágomra jött, kölcsös ajtómat felnyitotta, s egy marhámot elvitte”. Ugyanabban az esztendőben az impérfalvi Balási József jobbágyának házából visznek el két padot, kendőszegeket, s asszonyát még bántalmazzák is. 1720-ban egy másik armalista, Bernád István vádolja Péter Deák uramat, hogy előre fenyegette: „bé nem bocsátának az ebadták, de megint odamegyek, béhasogatom az ajtókot, megzalogolom őket”. (Ottjártakor azonban a záros istállóból nemcsak a lovat hajtották ki, hanem elveszett egy pár puská és egy kantár is, természetesen a felperes állítása szerint.)

Van, aki a zálogba elhajtott marhákat visszaveszi, és kezest állít, de akad olyan kászoni is, aki a marháit elvinni nem engedi, hitelezőjétől visszahajtja, és egyikük 1714-ben a zálogba hagyott zekét „hatalmaskodva” (záros ajtót felnyitva) szerzi vissza. Az 1712-es esztendőben Márton Gergely Deák egy juhot akart „elfogni”, de a Mihác testvérek rátámadtak, elvették, verték, „sebhették”. Igaz, sokszor régi és vitatható a kölcsön, kamatját is sok éve fizetik, a hitelező pedig büntetést, a kétszeres érték megtérítését követeli, és ezért érthető módon megtörténik az ellenállás, a szembeesülés, a „rátámadás”. Egyesek viszont feledik, hogy „a régi kölcsön sem ajándék”, és hogy ősi parancsolat az, hogy adós, fizess.

A földbirtoklás módja és gondja című fejezetben részletesen foglalkoztunk a jószágot, a telket, szántót, szénafüvet elzálogosítókkal. Azokkal, akik a kölcsönvett összeg fejében legfontosabb termelőeszközüket engedték át másoknak. Őrájuk is gondolva zárjuk ennek a kérdéskörnek az ismertetését. S talán nem indokolatlan, hogy az eladósodott kászoni emberekről az állami közterhek, szolgáltatások elemzésének végén szólottunk.

2. A széki igazgatás és törvénytevés

a) Kapitányok és királybírák

A feudális államnak fontos alkotóeleme, aegysége a vármegye, a székeknel a szék. Olyan keret, életrendező entitás ez, amelyre ráépül a központi hatalom szervezési, kormányzási organizmus. A hűbéri, rendi jellegű államapparátus azonban lazább szerkezetű, benne kisebb a „részekének a kohéziója, jelentősebb az önállósága, tehát a szék helyi, önigazgatási feladatok vállalója is.

A székely törzsi, nemzeti struktúrából kiformalódó területi-társadalmi alakulatok, a székek kettős szerepkör betöltői. Ennek megfelelően vezetői képviselik a központi hatalom akaratát a szék felé, de ugyanakkor megfogalmazzák és továbbítják a széki érdekeket és célokat, valamint a kí-

vánalmakat és panaszokat a királyi, a fejedelmi uralom felé. Ezért tűnhet úgy a múlt vizsgálójának, hogy a szék hatalomkiszolgáló, parancsvégrehajtó vagy éppen elnyomó, majd hogy az önrendelkezés, önkormányzat szerve, eszköze, védelmet nyújtó fellegvár.

Ennek a kettősségnek felel meg az intézmény vezetőinek helyzete is: van közöttük olyan, mint a kapitány, akit a fejedelem, a császár nevez ki, s olyan, mint a királybíró, akit a szabad rendek választanak. Ez természetesen a széki „tiszttség”-állítás lehetséges formáinak az általános jellemző jegyek alapján készült sommás megfogalmazása, mondhatnánk – weberi mintájú – ideáltípusa. A valóság sokkal összetettebb, és a formák változatosága nagyobb, hiszen a szék kormányzása a rendi, a fejedelmi, majd a császári abszolútizmus törekvéseinek és sok más tényezőnek függvénye.

Kezdjük azzal, hogy még a XVII. században, sőt a Habsburgok „regnálása” kezdetén is számolni lehetett Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben a hajdani nemzetségi önkormányzat, önrendelkezés tradíciójával. Kezdetben ugyanis a hadnagyi és bírói tisztség, méltóság a nemek és ágak rendjén, a vérség jussán meghatározott sorrendben illette meg a nemzetségek képviselőit. A meglepedést követően az színezte a katonai és bírósági autonómiát, hogy a vezetői tisztség, a hivatal a birtokhoz, az úgynevezett lófőtséghez kötődött.

„Kászonban – írja Endes Miklós – 1642-ben megvan a hat nem és minden nemnek négy ága, de név szerint csak Halom.” Ebben a „nem”-ben bírta a tisztséget a Lázár család Kászonnak tett szolgálatai fejében. Kállay Ferenc *Históriai értekezés*-ében olvashatjuk, hogy Lázár Bálint „mind maga, mind maradékai Kászonszékben nemcsak békfogadtattak, hanem a nép megegyezéséből szép birtokokat kaptak, és a tisztség viselésében más nembéliek és ágazatok felett megkülönböztettek”.

Igen-igen méltó a figyelembevételre az, hogy a Lázároknak ez a régi kiváltsága, a nemzetségi szerkezetre visszautaló jussa még akkor is elevenen él, amikor már meggyökeresedett a birtoktól, a lófősegtől független főkapitányi, főkirálybírói státus. A XVII. század első felében zajló választási, tisztségtevési viszályokkal kell kezdenünk a bizonyítást. Báthory Gábor 1611-ben Mikó Ferencet vicekapitánnyá nevezi ki Csík-, Gyergyó- és Kászonszékbe. Fejedelmi parancs és főkapitányi kegy emeli a csíkiak fölé Mikót, aki maga is azt írja emlékiratában, hogy ő a főkapitánynak, Bethlen Gábornak, urának „egy főember szolgálója, erdélyi, és igaz régi székely nemzet”. Annak ellenére, hogy Báthory, a fejedelem jelöli s Bethlen, a főkapitány „a mi székely szokásunk szerint” ajánlja erre a tisztségre, igen „kedvetlenül” fogadják. Tanácskoznak, majd pedig a népből való, egyszerű emberrel, Fodor Bálinttal mondatják el, hogy maguk fölé nem vehetik. Döntésüket azzal indokolják, hogy Csíkban sem „záloga” (mintegy ezer forint értékű birtoka), sem rezidenciája nincsen; valójában azzal,

hogy idegen. Sok időnek kell elteltie, míg (jöllehet még mindig ellenérzést tapasztalva) megotthonosodik – és Bethlen akaratából (1613–1635 között) főkapitánnyá válik.

A Mikó-ügyhöz társult a királybírószágért (és alkirálybírószágért) folyó küzdelem is. A hídvégi Mikót „kedvetlenül” fogadó királybíró madéfalvi Kelemen Mihály volt. Mikó ellen már 1614 előtt a rezidenciás és birtokos Lázár István emelt szót, kászoni, majd csík-, gyergyó- és kászonszéki királybírószágát jogtalannak minősítve, és ezt a tisztséget, „e jogot ősi egyezménynél fogva magának igényelte”. (Kállay szerint is 1462-től a privilégiumszerző Lázár Bálint viselte a bírói és hadnagyi tiszte; „András, Bálint fija hasonlóképpen”, „Lázár Ferenc, András fija nem különben” és így tovább.) „Kelemen Mihály még élt – olvashatjuk a családtörténetben –, amidőn Bethlen Gábor fejedelem [feltehetőleg 1615-ben] csíki főkirálybíróinak tette Lázár Istvánt.”

1647-beli csíkszeredai tanúvallatás jelzi, hogy a harc Kászón, valamint a szék egészének vezetése körül nem csitult. A tanúk egyike az említett korábbi konfliktust tartja az újabb vitát illetően is perdöntőnek, elmondván, hogy „Egy kevés ideig Kelemen Mihály lön csíki királybíró; hallottam, hogy contradicált az néhai Istenben elnyugott Lázár István uram... Kelemen Mihálllyal, hogy Kászónban semmit nem hágy exequálni, mert az őkegyelmek őstől maradt tiszte, sőt a csíki királybírószágot is nem sokáig engedi, mert az is legitime őkegyelmét illeti; azután nem sok idő múlva ugyan őkegyelme [Lázár István] lön az egész Csíkszéknek főkirálybírója...”

Assessori tiszte viselő csíkszentmihályi nemes vallomásából kitűnik, hogy egy ideig kettős bírói főséget is kellett vállalniuk a kászonszékieknek: „...azt is tudom – mondja –, hogy mikor Kelemen Mihály[t tették] főkirálybíróinak, őtöt is szintén úgy agnoscálták az kászoniak főkirálybírójoknak lenni, mint szintén Lázár István uramot, az proventust [a jövedelmet] is tudom, hogy beszolgáltatták neki is, mint szintén Lázár István uramnak.” Rákosi lófő is tudja, hogy a kászoni vicekirálybírák a bírságból származó jövedelmet mindkettőjüknek kiadták. Tehát a Lázár család ősi jussát ezzel a cselekedetükkel is szentesítették.

Ezt az 1647-es tanúvallatást kikényszerítő történés szintén igen sokatmondó. 1647. április 25-én ugyanis alsócsernátoni Domokos Tamás I. Rákóczi Györgytől donációba kapja (Lázár István halála után) a főkirálybírószágot. Ő pedig felháborodik azon, hogy „mostani [ifjabb] Lázár István urat recipiálák [bevették, befogadták] és az néhai atyjának járó proventust megígérék az kászoniak, hogy kiadják Lázár István uramnak”. Ő ugyanis felolvastatá a fejedelem által kiadott donációját, miszerint: „őnagysága minden proventusával adta [Domokos Tamásnak] az Csík, Gyergyó és Kászonszékek főkirálybírószágának tiszte”. Nem ismeri

el tehát a Lázár nemzetség ősi privilégiumát, széki tisztí jövedelemhez való jogát. Jellemző módon azonban: „az kászoniak azt mondták arra is, hogy tiszteljük, böcsüljük az mi kegyelmes urunk [I. Rákóczi György] parancsolatját, de mi semmit sem adunk az proventusban”.

A kászoni, tágabban a csíki, székelyföldi, erdélyi nép sorsát befolyásolta a tisztségviselő személye, az, hogy előjárója kicsoda, milyen módon és mire rendeli, hogyan igazgatja, miként vezérli. A hatalom és törvénykezés gyakorlatában ésszerű-e, igazságos-e, emberséges-e, érdekei fölött álló közösségi célja van-e? A kászonszéki sorsot bizony formálta az is, hogy ki ad parancsot a lustrára, táborba menetelre, adófizetésre és ki dönt igazságkereső perében.

A helybeliség, az ismert és megszokott kiváltságosság az ősiségbe, legendákba gyökerező és tisztességgel növesztett tekintély erős szövetségesként állt a legkorábbi vezető elit, a Lázár család mellett. Bizalommal helyezték őket kicsinyke birodalmuk trónszékére és fizették nekik a „proventus”.

A nemzetségi viszonyok korábban szentesített önkéntes függés és alárendelés az önálló erdélyi fejedelemség idején azonban már változást szenvedett. Az ország, Erdélyország határai kisebb életteret zártak be, az igazgatás, a kormányzás inkább elért mindenik életegységbe, és a patriarkális viszonyok bomlása Kászonban is érezhetővé vált. Hozzájárult ehhez a fejedelmi hatalom, sokszor az abszolutizmus megerősödése. Egy-egy erőskezű egyéniség, kemény fegyelmet követelő államvezető árnyékában a rendiség sem építhette ki széki, vármegyei erődjeinek védőbástyáit. A fejedelem úgy nevez ki főkapitányt, hogy semmibe veszi a székely szokásokat, és „adományoz” a széknek királybírókat is, holott erre – mint Domokos Tamás esetében is – semmi törvény adta jussa nincs.

Az *Approbatae Constitutiones*, a *Compilatae Constitutiones*, valamint a fejedelemválasztók mindenkori feltételei kimondják, hogy kapitányt „magok nemzetségekből állókat és köztük lakókat adjon a fejedelem”, a „királybíróknak pedig választások specifice [kifejezetten] csakugyan ökegyelmek szabadságában álljon”. A rendek a törvény szaváról megfélelmező urukkal szemben ritkán tudtak ellenálló erőket mozgósítani és szervezni, jóllehet ekkor immáron törekedtek a széki autonómia minél erőteljesebb megszilárdítására.

Az eddigi és a továbbiakban felsorakozó adatok tanúsága szerint a vezető elit kiválasztása egyben új arculatú „familiárisi” kapcsolatok gyakorlata is volt. A fő tisztségviselők elsősorban a fejedelem többé-kevésbé megbízható, kipróbált, hasznos szolgálatokra képes emberei voltak. A fejedelemmel mondhatnók familiárisi kapcsolatban álló nemes, főúr tisztségbe emelése a hűségjutalma is, fizetség a támogatásért vagy a jövőbeni szolgálatra adott előleg. Felemelkedést, fontos tisztet, vagyoni gyarapodást csak

az várhatott, aki a hatalom birtokosa mellé szegődött, annak szolgálte-vőjévé vált, miközben – siker esetén – őhöz is kötődtek kisebb lehető-ségű és reménységű családok, emberek. (E familiárisi hálózat, ez a struk-túrabeli függőleges kapcsolatrendszer egy-egy hatalomszerző kísérlet bu-kásakor, egy-egy uralmi szövetség összeomlásakor vált nyilvánvalóvá, akkor, amikor főembertől köznemesig nagyon sok fő és kis tisztségordo-zót sújtott számonkérés, életének, szabadságának elvesztése, vagyonának elkobzása.)

A fejedelem sokszor maga mellett tartja főtisztjét (aki familiárisi vi-szonyrendszerében gyakran több más felelősségteljes hivatal előjárója, több hatalmi szerep vállalója), s így nincs jelen a helyhatósági életvitel-ben, a széki mindennapokban, és helyette az ő megbízható embere, az őt szolgálók csoportja végzi a hatalomgyakorlás, az igazgatás, a bíraskodás munkáját. Kászonszék népét tehát a leggyakrabban közvetlenül a viceki-rálybírák igazgatják. Érdemes e kérdésnél kissé hosszasan elidőzni. Az 1647. évi tanúvallatás rendjén szólnak a megidézettek arról, hogy idős Lázár Istvánnak Nagy Pál, majd Szabó Mihály volt a „vicéje”. Korábban Lázár Farkas főkirálybíróként „Kászonszékben egy Király Jakab nevű embert tartott vicekirálybírájának és másikat Ágoston Lászlót...” A „bi-zonyságok” egyike még többet mond el erről, hogy miként „tartott” vicét a patrónus: „azt is tudom – mondja a csíkszentmihályi tanú –, hogy a vice-királybírák szolgáltatták be az proventust is Kászonból Lázár István uram számára”.

A hivatalnoki rátermettség, képzettség hiányáról értekezve írja Hajdu Lajos: „Magyarországon a feudalizmus időszakában a »családszeretet-nek« gyakran nagyobb szerepe volt a funkcióba állításnál, mint az általá-nos vagy közérdeknek.” A familiárisi kapcsolatot tehát néha rokoni szálak is erősítették, familiarizmussal, családi bokrok szolidaritáspántjaival szilárdítva az összeköttetést, s így biztosítva az uralmi csoport helyzetét. Nem véletlen, hogy Bethlen Gábor még Kelemen Mihály életében főki-rálybíróvá nevezte ki Lázár Istvánt, hiszen rokonság és a szárhegyi együtt töltött ifjúkori napok emléke is egymáshoz fűzte őket. A Lázárok, Aporok, Kálnokyak, Henterek, Hallerek és mások familiái nemegyszer segítették egymást a pozíciók elnyerésében.

„Az anyám anyja volt – írja Cserei Mihály – a híres öreg Apor Lázár leánya, Apor Lázár édesanyja volt Lázár Borbára, az öreg Lázár András leánya; az első felesége, kitől való az én nagyanyám, Apor Ilona volt... Gróf Apor István a nagyanyámmal egytestvér apával, az Apor familia pe-dig a székelységen eleitől fogva nevezetes régi úri familia volt.” Lázár Ist-ván 1661-ben „kedves apám uramnak”, „édes apám uramnak” titulálja Petki Istvánt, mert felesége Petki Kata, Petki István (csík-, gyergyó- és ká-

szonszéki főkapitány) lánya. Apor István is a főkapitány uram udvarában nevelkedett, hogy majd ő legyen később Apor Péter pártfogója.

A családi érdekszövevények felbontása külön tanulmányt kívánna, és jóllehet bővelkedne tanulságokban, a kászsonszéki krónika számára az eddigi jelzéseket elégségesnek tartjuk. El kell azonban mondanunk néhány főtisztválasztás körülményeit, hogy azokról a változásokról is beszámolhassunk, amelyek a vezetők és a főhatalom viszonyában bekövetkeztek.

A II. Rákóczi György halála és az Apafi Mihály uralomra jutása közötti belharcok idején a főhatalomért versengők fokozott gonddal, törődéssel válogatták meg széki tisztjeiket. Ilyen viszonyok közepette a szerepvivők cseréje is fölgyorsult. Az természetes, hogy a csíki rendek nem mindeniküket fogadták örömmel. Apafi Mihály 1669. július 24-én Csík-, Gyergyó- és Kászsonszék alkirálybíróit, nemesi és szabad státusbeli rendjeit leckéztette meg azért, mert Daczó Jánost nem akarták főkapitányuknak „acceptálni”.

Ebben a korszakban mind gyakoribbá válik, hogy a széki tiszt helyi hatalma mögött országos befolyás, erő és tekintély is összpontosul. Példa rá Teleki Mihály, aki halálakor Erdély főgenerálisa, tanácsúr, a fejedelmi tizedek főrendátora, Fehér, Torda, Máramaros megyék főispánja, kővári, huszti főkapitány volt. Emellett sikeres fondorkodással Háromszék, valamint Csík-, Gyergyó- és Kászsonszék főkapitányságát is megszerezte.

Örömmel elevenítenők fel ennek a hivatalhalmozásban páratlan, okos praktikákban „verzátus” nagyúrnak a tisztségszerző cselekedeteit. Itt azonban a népnek és vezetőjének kapcsolatában mélyülő szakadéokra kell csak figyelmeztetnünk, valamint a hagyományos formákat porlasztó új jelenségekre rámutatnunk. Arra, hogy például a széki kormányzás miként válik egy-egy országos szinten is jelentős főember feudumává. Ezt Apor István kincstartó magatartása példázza.

Immáron Habsburg-főség alatt, 1695-ben ő volt Csík-, Gyergyó- és Kászsonszék főkapitánya és ugyanakkor főkirály bírása is. A birodalmi politikában szintén szerepe lévén, Henter Benedeket – taktikai okokból – háttérbe szorította, de ezért főtiszti státussal kárpótolni is kívánta. Cserei Mihály beszámolója szerint: „Apor István... megíratá a csíkiaknak, gyűljenek egyben, s válasszák Henter Benedeket. A csíkiak elsőbben jól cselekedének, mert mivel a főkirálybírótság szabad választásában állott örökké a székely nációnak, vox szerint választák Lázár Ferencet. Apor István megértvén, szörnyű szitkokkal levelet irata Sándor Jánosnak, Tamás Deáknak, Csató Jánosnak s a több tiszteknek, hogy mindjárt kihányatja tisztségekből, ha nem revocálják a választást s Henter Benedeket nem acceptálják. Azok... megijedének, a székely nátió nyilvánvaló szabadságának sérelmivel újabb székgyűlésen felrúgák Lázár Ferencet, s Henter Benedeket választák.”

Erdély országos kormányzatának vezetőemberei ekkor Bánffy György gubernátor, Bethlen Miklós kancellár és Apor István kincstartó. A csíki nép feletti uralom az utóbbi nagyurat illeti meg. Kászon ügyeiben is ő, a bécsi lakhelyű, a birodalmi érdekeket szolgáló főember dönt, rendelkezik, elmarasztal és mindenkit szolgálai engedelmességre szorít.

A kuruc szabadságharc idején Rákóczi tilalmazta a vármegyei, széki tisztségelhalmozást. Miután azonban „letörött a zászló” és ismét szilárd Habsburg-vezetés köszöntött be Erdélybe, Csík-, Gyergyó- és Kászon-székben – a már bemutatott – Kászoni, alias Bornemisza János többféle intézményre kiterjedő uralma, majd a nevében, engedelmeiből kormányzóknak regnálása következett. 1708-ban a szék, a „község”, a „földnépe” még Cserei Mihály mellé állott, a gubernium, a katonai vezetés, a katolikus státus azonban (kászoni) Bornemisza Jánost tette meg főkirálybírónak, és a „csíkiak nem merének ellene szólani...” Ő egy személyben viselte mind a bírói, mind a kapitányi tisztséget, míg 1713-ban az erdélyi kancellária élére nem került. Ez idő tájt gróf Kálnoki Ádám – az utolsó csíki főkapitány – vezette a széket. A bécsi központú munkaköréhez kötött Bornemisza János helyére végül a szék először három személyt jelölt, majd 1722-ben egyedül Lázár Ferencet választotta meg. A kancellárnak az egy év múltán adott válaszából azonban kitűnik, hogy a rendek akarátát nem tisztelve, posztját továbbra is megtartotta.

Lázár Ferenc a széket kéri, hogy őrizze meg a haza törvényét, s ha Bornemisza báró főtiszt akar lenni Csíkban, „üljön mellette és articulariter adminisztrálja”, mert „nem illik egy subjectumnak két s három tisztséget viselni”. Végül is 1725-ben Haller Jánost nevezik ki Csík-, Gyergyó- és Kászon-szék főkirálybírájává.

1725. április 12-én Apor Péter uram ír feleségének egy lelkendező levelet, amelyben kéri, hogy titokban nagy vendégséget, iktatási ünnepi lakomát készítsen elő, mert vejét, „Haller János uramat már méltóságos kancellárius uram mint csíki főkirálybíró, úgy köszönti...” Bornemisza tehát Apor Péter lányának, Zsuzsannának a férje javára mond le, és az após büszkén vállalja a nagy traktát, mondván: „bizony megmutatom, hogy az én gyermekem van nála”. A bécsi főhatalom, a nagy befolyású kancellár, a familia együttes lendítőereje többet érő tehát, mint a székeliek voksa. Kell azonban a „haza”, a „székelység” törvényének formális megbecsülése, kell tehát az anyós, Kálnoki Borbála csíksomlyói jószágának átadása, hogy Haller János honos lehessen a székben. (Ő különben a főkormányzói méltóságot is megszerzi 1734-ben).

A Habsburg-uralom szálláscsinálása és még inkább megszilárdulása idején a hivatalba, vezetői státusba kerülés módja megváltozik. A szabad rendek akarata, a többség kívánalma, hozzájárulása mind kevésbé meghatározó tényező. A kormányzati körök szándéka a döntő, és általában az

uralmat gyakoroló főemberek hozzájárulása nélkül nincs főkapitányságba, királybírótságba jutás. A vezető elithez tartozást kifejező címek és rangok birtoklásáért, az udvar kegyeiért, a sorrendbeli helyezéért folyó csatározások az alsóbb tisztségtartók rétegére is átsugárzik. A hatalmi összeköttetésekkel mindnyájuknak jól sáfárkodni, megtanulni a kijárás, a vesztegetés módozatait, s nem utolsósorban a barokkos alázatot. Daniel István életírásában ezeket olvassuk: „Történt azután... hogy Erdélynek legkegyelmesebb királyi kormányzója, néhai Haller János engedélyt nyerve rá, legfelségesebb Mária Terézia királynőnk királyi szent kezének megcsókolására Bécsbe menne, és az én fiamat is magával vinné.” S jöhetnek Daniel uram sok minden bántást is megért az udvarhelyszéki királybírórságra vágyakozása idején, maga és nemzedéke „jobbágyi alázataról” hű képet rajzol.

A helyhatósági főtisztek helyzete tehát eléggé megváltozott (a magasabb szintű székely tisztségekben bekövetkezett módosulások vázolására nem is vállalkozhattunk). A hajdani patriarkális kapcsolat melege elszállt, és helyébe eltávolodás, alárendelt és ura közötti hidegebb viszony született.

Ez természetesen elsősorban a Rákóczi vezette szabadságharcot megelőző, majd leverését követő időszak jellemzője. Az „aranykor” végén, az uralkodói státusért való versengés idején még mindig tetten érhető, felfedhető az egyetértés, a vezető és vezetett – azonos érzésekből, politikai, rokon- és ellenszenvből táplálkozó – szolidaritása. Arról már beszámoltunk, hogy az irányvétel közössége együttes bajba is sodorta nemegyszer mind a főtisztet, mind a kászoni népet. A főkapitány hibás helyzetmegítélése, helytelen döntése és a nép hűsége bizony okozott tatárdúlást, törökpusztítást is. A tisztek részvétele az Apafi-korszak elsősorban hatalmi jellegű harcaiban, a Béli-, Bánffy-mozgalomban szintén a vezetők felelősségét és a népi-történeti sorsban játszott nagy szerepét bizonyítja.

A vezérlő főtisztet azonban cserbenhagyni is képesek olykor-olykor. Teleki Mihályt például a zernesti csatában nem szolgálták tüzes bátorsággal és hűséggel a székelyek, mert egyesek szerint ellenfeleivel, a kurucokkal „értettek egyet”. Még inkább elgondolkodtató az, hogy néha a főtisztnek kell a szék népének útjára térni, a vezetőnek kell követnie vezetettjeit. Látuk, a Lázár családbelieket (hagyományok hű letéteményeseiként) választás idején mind a csíkiak, mind a kászoniak előnyben részesítik, szívesen adják rájuk szavazataikat. Lázár Ferenc például így nyer 1699-ben is sok voksot, még ha királybírótságot nem is. 1702-ben bárósággal tüntetik ki, és 1703-ban igyekszik is császárhűségét demonstrálni. Népe azonban, Gyergyóval az élen, kuruc zászlók alá kívánczik, ő pedig végül követi őket és így lesz Rákóczi hűséges fegyvertársa, valóban népének előljárója, akinek nemcsak tisztelet járt, hanem szeretetből is jussolta részét.

1763 végén, 1764 első napjaiban viszont Bornemisza Pál királybírónak csak engesztelhetetlen gyűlöletből jut talán még a megérdemelnél is több. A határőrség felállítását tiszte szerint, engedelmesen támogató főúrnak népe azt üzeni, hogy ha közéjük megyen, fához kötik s úgy számadolgtatják el tetteiért.

1725. március 17-én Lázár Ferenc ír levelet Csík-, Gyergyó- és Kászonszék gyülekezetének, és abban szép tisztí hitvallást is tesz. Vallomása így hangzik: „Én a tisztséget nem uraságnak s haszonnak, hanem nagy számadó szolgálásnak tartom.” Nos, személyében a lelkiismeretes és a nép színe előtti számadástételt eleve vállaló vezető állott a kászonszéki nép élén, s más is található volt olyan a tisztek között, aki valóban szolgálattételre törekedett.

Miért időztünk el hosszasan a főkapitányoknál és főkirálybíróknál? Azért, mert még egy kis területi egység népének sorsa sem függetleníthető az országétól, a királyától, a fejedelmétől, közvetlenül pedig a sorsát intéző választott vagy kinevezett helybeli parancsoló és bíraskodó urainak személyiségétől, tetteitől; attól, hogy hatalomgyakorlásuk okos-e, észszerű-e, bánásmódjuk igazságos-e, s az sem közömbös, hogy milyen közösségi célok elkötelezettjei.

b) Vicekirálybírók, assessorok, jegyzők

A szék egészét igen sokszor, a viceszéket pedig általában nem a főtisztek, hanem az alkirálybírók kormányozták. 1723-ban Bornemisza János Bécsből keltezett levelében azt írja, hogy tudósítsák őt, „milyen causák, dolgok volnának generális székre valók”, melyek a főkirálybíró jelenlétét megkívánják, a többit, az „egyéb dolgokat” pedig végezzék a vicetisztek. Sok évvel azelőtt, 1647-ben a proventust (orbírságot, paráznabírságot, vértétel díját s egyebeket) az alkirálybírók vették fel a törvénykezéskor, s ebből adták ki a főkapitány, főkirálybíró járandóságát. Lázár Istvánról mondják, hogy ő „a törvénytételben is úgy viselte magát, mint főkirálybíró; mikor akart, a maga házánál szolgáltatott törvényt az kászoniaknak, s mikor akart, a vicék házánál”, és azt is megtette, hogy törvénytételkor a bíróságot „magához vötte, az vicéjének sem adott benne”.

A „vicéje”, „vicéjének tette”, „vicekirálybírójának tartotta” s más hasonló megfogalmazások is utalnak arra, hogy az alkirálybíró a főkirálybírótól is függő helyzetben, neki szintén alárendeltségi állapotban végezték – állandó jelenlétet, folyamatos igazgatási, bíraskodási tevékenykedést kívánó – munkájukat.

Kik voltak Kászonszék vicekirály bírói? Úgy tűnik, helybeli írás- és jogtudó, az egy telkes nemesség soraiból kiemelkedő férfiak. Az 1650 előtt sze-

replőkre, megnevezettekre már utaltunk. Pótlólag említendő meg, hogy az 1625. évben egy tanúságtételkor két „vicejudex regius sedis Kászon” is szerepel. Mindkettő „nobilis”. Egyikük, János Mihály Impérfalva, a másik, Ambrus Pál Újfalva lakója. 1650-ben Kászoni András igazgatja az alszékbelieket. A jegyzőkönyvekben – ha nem is rendszeresen és következetesen – megnevezik a „vicejudex”-et. Így megtudhatjuk, hogy Kászoni Miklós (Miklós Deák) 1668. május 22. és 1671. február 3. közötti időszakban a bírói szék előlülője. 1671-ben több forrás is szót ejt arról, hogy az a Kászoni János (Literatus János) a vicekirálybíró, aki a kisnemes Bernád családból való. A sokat emlegetett hasonló státusú Csutak familiából Péter szerepel 1673-as, 1674-es és 1675-ös ítélelhozatalokkor. Hosszú ideig (1676. május és 1688. január 12. közötti periódusban) Imre Deák (Emericus Literatus) az alkirálybíró, és 1698-ban, 1700-ban ismét felbukkan az Emericus Literatus név. Az 1702-es conscriptio névsorának végén ugyan csak ő tűnik fel mint „vicejudex regius”. 1703–1704-ben Tamás Deák (Literatus Tamás) mint a kuruc lázadásra buzdító széki tiszt válik ismeretessé. 1711. július 20-án Miklós Deák az előljáró, és az még 1718-ban is. Őt mint keménykezű és tevékeny alkirálybírókat már említettük. 1718 végén azonban Balási József veszi át tőle a kormánypalcát, akit még 1726-ban is tisztként neveznek meg. A XVIII. század első felének múltával – a nemescsaládokbeli férfiak címét, rangját jól ismerő Apor Péter szerint – a Balási család tagjai a kászonszéki alkirálybírák, név szerint József, Imre és István; mint vicetisztet rajtuk kívül csak Kovács Tamást nevezi meg. A határőrség felállításakor Balási (Blási) István az alkirálybíró. Ő szolidáris vezetettjeivel, ezért üldöztetést kell elszenvednie, de népe megbecsülését is élvezheti.

A viceszék önállóságának biztosítója, kezessége volt az, hogy megillette az alkirálybíró-választás privilégiuma. A kászoniaknak királyok, majd fejedelmek erősítették meg ezt a jussát, azt, hogy ők maguk „tehessenek” bírókat, hadnagyot. Rákóczi György 1635-ben Bardóc-fiúszéknek adott „kiváltságos levelében” szintén engedélyezte, hogy „magok közül választott alkirálybírójok lehessen”, de így folytatta: „megtartatván mindazonáltal ennek választásában vagy beiktatásában a régi szokás és szertartás szerint a főtiszteknek hatalmuk...”

A főszéki és főtiszti hatalommal, befolyással tanácsos tehát számolnunk, még ha nem is vonjuk kétségbe az alkirálybíró-tétel jogosultságát. 1718. augusztus 24-én például Kászonban a vicekirálybírói székbe impérfalvi Balási Józsefűl be, akit a szék lakói „választanak”, „szavazataikkal” erősítik, tisztelik meg hivatalában. A népi döntést Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitánya, Kálnoki Ádám szentesíti, aki a beiktatás szertartását végzi. Connert szerint is az alkirálybírókat a szék – a főbíró közreműködésével – jelölte, választotta és eskette meg.

Eskütételkor a vicekirálybíró a főhatalom iránti hűségnyilatkozatot el nem mulaszthatja. Ránk maradt Felesik vicéjének 1676-beli fogadalma, amelyben ígéri, hogy Apafi Mihálynak igaz és hű szolgája lesz, ellenségeinek ellensége, barátainak barátja és így tovább. A XVIII. század elején (1722 és 1736 között) az udvarhelyszéki alkirálybíró előjáróban szintén hitet tesz amellest, hogy a felséges római császár, koronás király kegyelmes urához, őfelségéhez „igaz és hű leszen”. Ezt követi a bíraskodás módjára vonatkozó textus: „Az törvény tételekben az Decretum, Approbata, Compilatabeli Constitutiók és az mi széki bevett jó usussi, rendtartási szerint mindeneknek személyválogatás nélkül az én tehetségem szerint igaz törvényt szolgáltatok és méltó executiókat szolgáltatok és szolgáltatatok. Senkinek igazságát ajándékért, tekintetért, akármi színért hamisra, az hamisságot igazra nem fordítom. Senkit törvény nélkül meg nem bántok, másnak is tehetségem szerint bántani meg nem engedem.”

Az általában kismemesi vagy lófői státusba tartozó vicekirálybíró a rendek, rétegek jogait, törvény előtti egyenlőségét szintén garantálni köteles: „Kit-kit az ő szabadságában, privilégiumában megtartok és oltalmazok – ígéri –, másokkal is megtartatok... Minden rendeknek, boldognak, boldogtalannak panaszokat meghallgatom, tehetségem szerint megörvösölöm.”

A „vice” elismeri főkirálybírótól való függését, és a bírságszedéssel kapcsolatosan szól arról, hogy „Főtiszt uramnak engedelmes leszek. Főtiszttemnek járandó proventusokat beszolgáltatom.”

Minden rendek közjávára, a „törvény szerint való szabadságra” a szék előlülőjének úgy kell törekednie, hogy az őstől öröklött széki keretet oltalmazza: „Semmi újítást (más eskütételben: „innovációkat”) az nemes széknek régi-régi jó szokása és szabadsága ellen bé nem hozok.”

Az alszékek, fiúszékek első embere, a vicejudex regius munkaköre, hataköre igen kiterjedt. Nemcsak azért, mert gyakran kell a főtiszt helyett is szerveznie, intézkednie; a törvénytétel, a bíraskodás mellett az adó- és a katonaiügy, az igazgatás ezernyi gondja terheli őket. A széki jegyzőkönyvekben unos-untalan fölbukkan a jegyzői formula: „tishti szerint” a vicekirálybíró vádol, büntet, közigazgatási, hadi ügyekben jár el és tartja a kapcsolatot a falusbírákkal, akik a faluközösségekben irányítják a dolgok menetét.

A vicetisztek tennivalóiról intézkedik az országgyűlés, a széki statútum és maga az Approbatae Constitutiones is, amely például (V. R. 58. ed.) rögzíti azt a kiváltságukat, hogy – bizonyára kormányzási feladataik miatt – hadjárat idején (jóllehet szerepük van a harcosok, a vitézlj rendbeliek kiállításában) ők „honn maradhatnak”, nem kell „táborozásra” menniük.

A vicejudex regius legfőbb jövedelemforrása a bírságpénz volt. Az

1555. évi articulusokban már meghatározzák a tisztek, a törvénytörők díját, a különféle vétségek, bűnök bírságát. A csíki székely köznép 1564-ben már panasolja is János Zsigmondnak a büntetőbírák zsarolásait, majd 1566-ban a főemberek zúgolódnak amiatt, hogy a királyi tiszttartók „maguknak akarják tulajdonítani” a bírságpénzeket. A büntetéspénznek azonban csak egy része volt az alkirálybíróé, és láttuk, hogy a proventus-beli részt a főtiszteknek kellett beszolgáltatni. A tisztség valójában eleve megszabott pénzfizetésben nem részesült, és csupán a XVIII. század derekától esik itt-ott szó a hivatali munka díjazásáról. (Apor Péter félszázadon át viselte például a háromszéki főtiszti címet, de „fizetést csak 1742-ben kapott a felség kegyelméből”.)

Hasznát látta a vicetiszt az executióknak (az 1670. évi diéta óta a székelységen is szabad volt végrehajtásra kimenniük akármelyik fél kérésére); valamint aapidíjak is szerepeltek bevételeik között. A legtöbb pénz vagy más előnyt természetesen a hamis, a becstelen ítélettel lehetett volna megkeresni. Egy ízben 1681-ben Imre Deák esküdtjeivel együtt kéri számon a vádat, hogy ő és a szék „nem igaz törvént, hanem hamis törvént tött”. Az alperes siet is menteni magát, hogy csupán más ember „szavát mondotta”. 1723-ban Balási Józsefet Bodó Tamásné „holmi böcsületében sértegető szókkal illette volt”. Az alkirálybíró ez esetben – a becsületes emberek és atyafiak kérésére – a törvényes keresetéről lemond, de az igaztalanul vádaskodónak a nemes szék színin kell megkövetni Balási uramat.

Mind az oklevelekben, mind a jegyzőkönyvekben súlyosan elmarasztaló kifejezés a „húzó-vonó”, különösképpen ha a szék vezető emberét nevezik meg e szóval. 1685-ben Imre Deákról terjesztette Gazda Györgyné, hogy a commissarius urak között a neve: „fattyú lélek, bestia lélek, kurva fia, húzó-vonó kászoni királybíró”.

Imre Deák bízhatik abban, hogy a zsákmányoló, harácsoló jelző miatt megkövetik, de nekünk a jelenséggel, a tisztek haszonleső magatartásával foglalkoznunk kell. Az elítélt embert magának eljobbágyosító, mások vétken lépesező, katonaságtól mentesített sarcoló főtisztekről már említést tettünk. A vicetisztek sem voltak, nem lehettek mindettől érintetlenek, hiszen szorososan kapcsolódtak anyagi síkon is feletteseikhez. A feudális struktúra maga is szokásszerűvé tette s így elfogadottá a jóindulatszerző munkálkodást megháláló ajándékozást. A pénzsajtoló mohóság azonban nem fér össze a királybíró esküjében vállaltakkal. Ezért szakadhatott ki a panasz 1698-ban Misztótfalusi Kis Miklósból: „Ki-ki csak magát és a maga javát szereti és keresi, és magához mérsékli azokat is, akik a közjóra igyekeznének...”

Néhány esztendővel korábban Cserei Mihály uram is joggal ostromozza a vezető réteg öncélúságát, mondván, hogy „örökké így volt az Erdélyben, s amiatt veszett el az ország, senki sem vigyázott a publicumra, hanem

csak a magok privátumát forgatták s keresték, azonban a publicum elvesztett, a privátum is utánasüllyedett”. Pápai Páriz Ferenc is ez idő tájban, 1696-ban versel így:

Nincs semmi szeretet fő-fő emberidben,
Nem lehet jó függés közép s alsó rendben,
Nem látja fejeit közjóra tisztiben.

És ő is az önérdék rabságába jutott „elitet” ostromozza:

... szolgál, de ki-ki magának,
közönséges haszna nincs benne hazának.

Apor Péter pedig így látja székely népének sorsát:

Óh nyavalyás székely, bizony téged szánlak,
Mert fő s vicetisztek az hátadon szántnak...

Szabadságnak csak az palástyát viseled,
Sovány földeidet nagy panasszal éled,
Húzás s vonás miatt Istened sem féled,
Tisztek hogy rád ültek, bánattal szemléled.

A kászoni falvak együttese könnyen ellenőrizhető kis embercsoportot jelent. A visszaéléseknek híre szalad, és számolnunk kell a közvélemény szigorával. Mégis vannak maguk hasznát kereső tisztek. Csíki viszonylatban ezekről beszél a főkormányzék is 1720-ban, igényelve „szoros és példás” büntetésüket. Ugyanakkor elmarasztalják a parancsolatokat ímmel-ámmal vagy egyáltalán nem teljesítő vicetiszteket. Gyanítható azonban, hogy ezeknek a látszólagos hanyagsága mögött a széki közösség („a publicum”) érdekeinek védelme húzódik meg.

A széki vezetőség, közvetlenül pedig a vicekirálybíró ellen pert indíthat bárki, mégpedig a széki bíróság előtt is. Ilyenkor – Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1727. évbéli statútuma rendelkezik felőle – a székbírói tisztet az az ülnök veszi át, aki már volt alkirálybíró, s ha ilyen nincs, az, aki „első assessor volna”. Tekintélyét csorbítani „dupla bírság” terhe alatt sem tanácsos. Rátámadni, szembeszegülni véle pedig végzetes cselekedet. 1676-ban tiszt uram hivatalból idézi meg, „halálra keresi érte” felsőfalusi Sánta Balázst, aki rátámadott.

Az assessorok Tagányi Károly szerint Mátyás király óta szerepvivői Erdélyben a székgyűléseknek. Számukat pontosan meghatározni nehéz. Ők, az esküdt ülnökök (a régi „székülők” utódai) részt vesznek a törvény-

tevésben, vélekedésüket meghallgatja a gyűlésvezető vicekirálybíró. Jövedelmük a bírságpénz egy része. 1697. december 10-én pedig közakarattal úgy döntenek, hogy „mivel assessor uraimék ökegyelmék mind egyfelé, mind másfelé sok szolgálattal vadnak... fogolyörzéssel, faluörzéssel, órállással ne tartozzanak”, kivéve a népi felkelés esetét.

Név szerinti teljes listájuk helyett sajnos csak jelzésekkel szolgálhatunk. Tudjuk, hogy 1652-ben Tuson Miklós, Kászoni Miklós és Csutak Péter együtt igazolnak egy tanúvallatást. 1666-ban perbeli végrehajtó impérfalvi Györfi Mihály (primipilus és falusbíró), valamint Literáti András, aki felsőfalusi és nobilis. 1712-ben Péter Deák szerepel a jegyzőkönyvben. Ugyanakkor büntetéspénzt szed fel András Tamás és István Deák (együtt a bíróval és polgárral). 1715-ben hat ülnököt sorolnak fel; ezek: Mihály Máté, Bernád István, Balás Mihály, András Tamás, Péterfi István Deák és Fejér Sámuel. 1718-ban Balás Mihály uram (primipilus) még mindig a szék „egyik hütös assessora” (de számadó commissarius is). 1722-ben a jakabfalvi István Deák (primipilus) adómentes. 1725-ben egytelkes nemesek és lófők a széki ülnökök (felsőfalusi junior Bernád István nobilis, impérfalvi Balás Mihály, később Mihály Deák és jakabfalvi Tamás István szintén primipilus). 1749-ben Jánosi András, Péterfi Albert, Jánosi Mihály jakabfalviak adómentes széki ülnökök (Kotró Pál is szerepel a lajstromban mint adómentes, aki 45 köblös gazda), az altízi Gáll István (60 köblös szántó ura), az impéri Máté Mihály úgyszintén. Általában az ítéletmondók testületében nevezetesebb, és tegyük hozzá, módosabb káoszonszéki családok tagjai vesznek részt. Bizonyára jogtudó, tanult emberek, amit a Deák, Literátus név is igazol. Feltehetőleg őket is egy évre választják, de egyik-másik hosszasan megmarad tisztében. Ránk hagyományozódott egy olyan jegyzőkönyvi ügyleírás is, amely arról tudósít, hogy a hütös assessornak is lehetnek emberi gyengeségei, de arról is, hogy a szék a magáról megfeledkezett ülnököt rövid pórázra fogja. Impérfalvi Péter Deák 1712-ben áll a vicekirálybíró és az ülnökök testülete előtt, azért, mert „sok ízekben megrészegedvén, rossz példát adott másoknak, illetlen viselvén magát, és cselédit részegségiben zaklatta, gazlotta”. A megbotráncozott community kiengesztelésére Péter Deák uramnak meg kell fogadnia, hogy „nem részegeskedik” és úgy viseli magát, ahogy becsületes embernek és „nemes szék assessorának illik magát viselni”. Három, a szék kormányzásában jeleskedő férfit kell kezesül adnia, akik a bírságot, ha visszaesne s szavát nem tartaná, megfizetni kötelesek (utólag megvéve Péter Deák „bonumiból”).

A széki nótáriusok számbavételét Potyó Istvánnal kezdenők el. Ő felsőfalusi és 1625-ben jegyzőkönyvvezető. 1648-ban azt a Madéfalvi Józsefet iktatják be e tisztségbe, aki nemesember és betűvetésre is oktatja a gyermekeket. 1652–54 között Rácz Mihály a szék pennája, 1666-ban pedig

Emericus Literatus. 1673-ban az újfalusi Veres Péter szolgálja írotollával Kászont, de őt említik „magister scholae”-ként is. A széki jegyzőkönyv tanúsága, hiteles bizonyágtétele szerint 1674-ben, 1675-ben, 1676-ban a jakabfalvi Kajcsa János Deák a hütös nótárius. Domus históriabeli feljegyzést Albert Dávid másolt le, amely szerint – forrásmegjelölés nélkül – ebben az időszakban többen nótáriuskodnak: Bodó András (Felsőfalu, 1674, Bodó Márton (Impérfalva, 1675), Szilveszter Péter (Jakabfalva, 1675, György Deák (Újfalva, 1675), Koncz János (Felsőfalu, 1676). Bajkó Barabás pedig úgy tudja, hogy 1671–1700 között Kajcsa János, Bodó János, Bódog Ambrus volt a széki tollvivő. 1715-ben József Deák uramat említik, majd 1715–32 között Jánosi Mihály Deák (jakabfalvi) a szék írásbeli ügyeinek intézője. A század derekán pedig a széki tisztségviselők névsorában Kászoni Mihály neve tűnik fel.

A rendszeresített széki írásbeli ügyintézés tette nélkülözhetlenné a jegyzői tisztséget. A gyászos 1562. esztendőben a segesvári országgyűlés articulusaiban János Zsigmond egyebek között azt parancsolja meg, hogy „Légyenek a székekben esküdt nótáriusok, kiket a peresek – azon fizetéssel, melyet a követeknek munkájokért adtanak vagy egyébünnét –, amint nékiek tetszik, elégítsenek meg.” A Székely Oklevéltár új sorozata első kötetének alcíme: „Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, 1569-1591” meggyőzően hirdeti azt, hogy a XVI. század második felében a székely hivataltörténet és közélet rendszeres szereplője a protocollumíró, a jegyző.

Ők természetesen szintén tanult, a joghoz is értő emberek. A sokuk vezetéknevénél való Deák, Literatus ragadványnév is tanultságukról árulkodik. Némelyikük a falusi iskola mestere, rektora is. Társadalmi eredetüket nézve különböző rendekből valók. Kisnemes fiak is vannak közöttük. Olyan is akad (1678-ban), akinek jobbágya tesz szolgálatot. A vitézlő rendből rekrutálódik azonban a többségük. Ezek egyike Kajcsa János Deák, aki 1676-ban azért sértődött és panaszolkodó, mert „rossz paraszt” darabontnak nevezték őt.

A törvényhatósági státus tekintélyt biztosít, azonban ki-ki munkálhat rangosságán, megbecsültségén. Így azután van, aki a főszéki gyűlésekre is bejár, sőt a szék követeként jelenik meg a diétán, míg mások egyszerű, helyben ülő hivatalviselőkként tevékenykednek. Ebben a minőségükben is tagjai a kászoni törvénykező, bíraskodó testületnek, a „szék”-nek. Szabó Mihályt 1680-ban azért bírságot adják meg, mert azt merészeli követelni, hogy a nótárius „menjen ki az székből”, vagyis ne vehessen részt az ítélelhozatalban. 1723-ban Péterfi István Deák igényli, hogy peréhez „ne szóljon nótárius uram hozzá, hanem keljen ki”.

Az alkirálybíró és az ülnökök azonban kimondják, hogy „egyiket is a nemes szék tagjai közül oly simpliciter fel nem költhetnek, discursustól s

voxtól nem artialhatnak”. Nem tiltható tehát el jegyző uram sem véleménykifejtési, sem szavazói jogosultságától. Ugyanakkor pedig a mi számunkra is küldik a tanúságtevő üzenetet, hogy Jánosi Mihály Deák nótárius, általában pedig a kászoni széki jegyző teljes jogú tagja a fiúszéki bíróságnak.

Nem csupán egyszerű protocollumvezető tehát a széki nótárius, jóllehet ez a fő feladata és ezt gonddal kell végeznie. Különben rögtön felmerül a kérdés a peres felek valamelyike részéről: „mint írta, hogy írta nótárius uram?”; mást írt, „az törvény nem ítélte azt!”. (Természetesen olyankor, amikor ő pereskedik, valamelyik assessor veszi kezébe a szék pennáját.) Tisztéhez tartozó feladat a szék pecsétjével hitelesített iratok kiadása. Erre kell következtetnünk abból, hogy 1690-ben János Deákot azért citálják a bírák elé, mert „hamis levelet” akart a nótárius urammal lepecsételteni.

Gyakran kell a jegyzőknek jelen lenniük – a szék talán leglényegesebb két munkálatánál – az adólajstrom és a hadi kötelezettség kimutatásának összeállításánál. Egyikük 1687-ben az adó felszedésénél is segítséget nyújt. Nemegetszer – az alkirálybíró helyetteseként – más közigazgatási tennivalókat is vállalnak.

A „juratus notarius sedis” nem hivatalos minőségben szintén sokszor vesz részt fontosabb eseményeknél, magánjogi ügyletek írásba foglalásánál.

Azt tudjuk, hogy 1718-ban Jánosi Mihályt a széki főtiszt Balácsi József alkirálybíróval együtt iktatják be hivatalába. A választás formájáról, a jelölés és helybenhagyás módozatairól azonban nem tudósítanak forrásaink.

Fizetségüket már 1562-ben eléggé tágan határozta meg János Zsigmond. Valójában a szék szabad kezét kapott, hogy úgy javadalmazza őket, miként tudja, a perlekedőkre háritva elsősorban a díjazásukat. A csík-, gyergyó- és kászonszéki státútum azt bizonyítja, hogy a tényleges munka fajtája, félesége szerint járt nekik meghatározott pénzbeli ellenszolgáltatás. Az 1714. évbéli helyhatósági rendszabály előírja például, hogy ha széki pereskedés esetében teljhatalmú megbízatást jegyeznek be: fizetségük két pénz. Emellett kevés állandó jövedelmük is lehetett (adó-pénzből vagy egyebekből). Igen-igen sokat számíthatott azonban a háborús időkben szokásos katonai szolgálattétel alóli felmentésük, hiszen az *Approbatae Constitutiones* ilyen articulust is tartalmaz: „Hadakozásnak idején a... notariusok hadi expedíciókba menni ne tartozzanak.” Az 1722-es adómentesítéseket summázó kimutatásban Jánosi Mihály az exemptusok között szerepel, tehát a „misera plebs contribuens”-hez sem számítják hozzá a széki jegyzőt.

Az adófizetés terhéől megszabadított tisztségviselőkről már szólottunk

(*assessor, perceptor, tabellarius, commissarius, servitor sedis, posta és nótárius*). Azt, hogy külön volt-e Kászonnak hajdúja, nem tudjuk. Egy széki szolgát említenek ugyan, de az 1744-es statútum a főszék hat hajdúját említi csupán, akik elégségesek nem lévén, tízre növelik számukat (legarravalóbb lesz közülük a porkoláb, a börtönőr, akinek a nevét Kászonban szidalomként, meggyalázási szándékkal is használták).

A tisztségviselők seregszempléjében utoljára hagytuk (visszatérve szemlélyére) az *inspector commissariust*, aki a beszállásolt katona és lova ellátásáról gondoskodott. A széki statútum 1727-es *articulusa* szerint azonban ő is Csík-, Gyergyó- és Kászonszék egészének hivatalnoka, és akit – mint Cserei Jánost is – több társával egyetemben jelölték és a „*candidátusok*” közül nevezte ki a főkirálybíró. Azt azonban, hogy a *commissarius* a fő- vagy a fiúszéknek a szolgálattevője, nem mindig deríthetjük ki jegyzőkönyveink szűkszavú bejegyzéseiből. 1716-ban a *nobilis* felsőfalusi Bernád István és Balás Mihály impérfalvi *primipilus* a „*nemes szék*” alkalmazottai. Az utóbbi – 1718-ban írták be a *protocollumba* – egyben a szék hűtös *assessor*a is. 1725-ben pedig Bernád István fia és Tamás István mellett még mindig Balás Mihály uram Kászonszék hűtös *assessor*a is. A számadó *commissarius* (lett légyen az fő- vagy viceszéki) látogatása nem volt örömmű, a „*commissarius járás*” nagyon is a „*tatárjárás*” mintájára alkotott megnevezésnek látszik.

Connert a széki hivatalnokok számbavételekor mint rangban második helyen állót említi a „*dullót*”. Még azt is elmondja, hogy 1562 után „*csupán Kászon és Aranyos székek maradnak meg korábbi jogaikban, s így dullóikat szabadon választják*”. 1650 és 1750 között azonban egyetlen esetben sem talákoztunk e tisztségnévvel vagy még kevésbé kászonszéki dullóval. Feltehetőleg a kisméretű fiúszék nem igényelte a lényegében szolgabírói teendőket végző előljárót, elégséges volt számukra az alkirálybíró.

c) Törvénytevés

Kászon ítélszékén – láttuk – az alkirálybíró elnököl. Nagy ritkán a főkapitány és főkirálybíró (mint 1668. május 29-én is, Szentpáli János és Lázár István) osztja az igazságot, esküt tett ülnökei társaságában.

A perbe hívó eléggé gyakran a vicekirálybíró, de mindenkor ő az ítéletmondó. Néha a főkapitány vagy a főkirálybíró nevében jár el („*kapitán uram képibe[n]*”, „*főtiszt uramék parancsolatjokból*”). A közigazgatás, a biztonság, az erkölcs érdekében és védelmében különben sokasodnak a székben a hivatalból („*ratione officii*”) indított perek, amelyekben mindig az alkirálybíró az *actor*, ő a *felperes*.

Erdélyben a vármegyékben, valamint Marosszéken 1763-ig a vice-vagy alszék a nemesek kisebb (100 forintos értékhatárt meg nem haladó) vitás ügyeinek volt elsőfokú fóruma. A többi székely székben azonban (így Kászonban is) valamennyi nemesi pernek szintén itt kellett elkezdődnie. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1714. évbeli statútuma figyelmeztet arra, hogy nemesembernek főtiszt a kompetens bírója.

A szék képviselőjében, mint mondtuk, az alkirálybíró szerepelt, a falu képében pedig a bíró harmadmagával reprezentálta a communitást. Ez volt a hagyományos és előírt forma. Olykor-olykor azonban egyszerűsítették az eljárást, és csak egy hivatalos, választott személy testesítette meg falusfelei közösségét. Így 1691-ben, amikor egy elveszett marha ügyében folyik a per Felsőfalu és Újfalu képviselője, a bíró, Impér és Jakabfalva érdekeit pedig a polgár védelmezi. Hogyha a szántóról, rétről, legelőről, erdőről van szó, Kászonban helyi szokás szerint a határbíró lép sorompóba. A jogélet útvesztőjében botladozó jobbágy helyett gyakran földesura harcol az igazságért, bizonyára nagyobb győzelmi eséllyel. 1681-ben például a felperes „György cigány” nevű jobbágya képében „Tekintetes, nemzetes Petki János uram, alcsíkszéki, lázárfalvi tiszt őkegyelme...” emel vádat.

A viceszéken elsősorban a kászonai falvak népessége pereskedik. Hadd tegyük hozzá, hogy minden társadalmi rendből, rétegből, csoportból való. Igen sok ugyanakkor a szomszédos communitásbeliek egymás ellen indított keresete, és többen, idegen székekből valók kászoniakat idéznek bíróság elé, ezek pedig a maguk rendjén szintén székükbeli fórumra citálnak idegen helységbeli alpereseket. 1693 és 1699, valamint 1711 és 1726 közötti ügyeket vizsgálva megállapíthattuk, hogy sok csíki (főleg alcsíki) indít pert helybeliek ellen kászonai bíróságon. A legszámosabban Bánkfalváról valók, 11-en, őket a kozmásiak követik, 9-en. Perbe hívók lakhelye még Csekefalva, Szentmárton, Tusnád, Szentgyörgy, Mindszent, Csátószeg, Szentsimon, Szeretszeg, Delne, Szenttamás, Csíkszereda, Menaság, Madéfalva, Verebes, valamint a gyergyói Szárhegy. Hogyha a csíki pereskedők száma eléri a félszázat, a kézdíszékieké (több mint negyven esettel) szorosán a nyomukban jár. Gyakoriságban Kézdivásárhely vezet (nyolc felperessel), utána Szentlélek és Altorja következik. Meg kell még említenünk a következő falvakat: Ozsdola, Esztelnek, Felsőtorja, Ikafalva, Kuskáson, Nyújtód, Kúsnnyújtód, Albis, Bélafalva, Lemhény, Futásfalva. Sepsiszékből szentiványi ember jön el Kászonba perelni, Udvarhelyszékről, Felső-Fehér megyéből (Peselnek, Karatna) szintén jelentkeznek olyanok, akik kászonai lakost saját bírói székén vádolnak. A moldvai kapcsolatokat Dormánfalva (Dărmănești) lakóinak panaszja vagy perbe idézése jelzi.

A székelyek régi törvényeit kodifikáló 1555. évi udvarhelyi országgyűlés a fellebbezést szabályozó 35. paragrafusában kimondja, hogy „...kit-kit

székén keressenek előbbszer”. Az említett esetek ugyancsak a területi illetékesség formáit tanúsítják, hiszen például a verekedő impérfalviakat az ő saját ítélőszékükön vonják felelősségre mind a szentlélekiek, mind a szaldobosiak. Arra azonban szintén tucatnyi példa van, hogy a kászoni felperesek otthoni viceszékük elé idézik az ellenük vétő szomszéd falusiakat, és azok engedelmeskednek is a perbe hívó felszólításnak.

A kászoni viceszék területi és személyi illetékesség-rendszerébe tehát nemcsak a négy falu, hanem környéke is beletagolódik. Jóllehet a faluközösségek zártak, népük helyhez kötött, de kiformalódnak messze burjánzó atyafisági körök, amelyek vagyonmegosztó, jusskereső ügyek forrásai lehetnek, az árucseré is kinyitattja a falukaput, és az adásvétel sem problémamentes; a gazdag és szegény szintén tágabb területi összekapcsoltsági rendben keres szolgát, pástort, adóson kamatot, hitelezőt vagy munkaadót; valamint a lótolvaj sem korlátozza működési területét szülőfalujára. Terem hát bőven vegyes, széki határsorompót nem tisztelő peres ügy.

A faluközösség elöljáróinak ugyancsak kell hatásköri problémákkal számolniuk. A faluszéke vagy a bíró, határbíró könnyen belekaszál a kászoni bíróság parcellájába. Gondoljunk csak arra, hogy a törvénykezési értékhatár eléggé elmosódott. A community három firt-ig engedélyezhet például perfelvételt, de 1679-ben törvénybe hívhatja, a széki bíróság elé idézheti impéri Csutak Márton az ugyanodaló István Mihályt a még annyit sem érő „egy kenyérért, egy ejtel borsóért”.

Az illetékesség határmezsgyéit azonban tiszteletben kellett tartani. Mihály Márton 1716-ban Újfaluban volt elöljáró, a határbírói tisztségviselője. Mivel „maga előtt olyan causát levált, aki nem azt a fórumot illette volna, hanem a nemes széket”, 12 forint bírságpénz megfizetésére ítéltett. Annyit szabott ki rá Miklós Deák alkirálybíró, aki a „tisztibe lépés” miatt emelt ellene vádat.

Csupán a teljesség kedvéért említenők meg, hogy egyházi ügyekben alszéki, világi bíraskodásnak Kászomban nincs helye. Az úriszék működésére, rendszeres munkálkodására valló tanúbizonyságokra nem találtunk, és az „ispánjárást”, a „cirkálást” – a vétkeket, bűnöket számba vevő időnkénti vizsgálatot – szintén csak gyaníthatjuk ezen a szegelet földön, de működését igazolni nem tudjuk.

Az alszék fölött a derékszék állott. Orbán Balázs Kászomban önkormányzatát, függetlenségét jellemezve szól az alszékéről, ahol „a Kászonszéket illető mindennemű perek és ügyek kezdődtek, s csak a fellebbezés útján kerültek Csík derékszékhez”. „Az erdélyi ügyfolyások” példatárát 1831-ben elkészítő Filep József szintén utal arra, hogy „Felső és Alsó Tsík, Gyergyó és Kászomban székeknek külön alszékei vannak, és együttvéve van Derék Székek”. A fiúszéki ítéletek tehát a közös fellebbezési fórum, a derékszék elé vitethettek, ez volt az apelláció első foka. Erről a Csík-, Gyergyó- és Ká-

szonszék egységét jelképező bíróságról, tehát a derékszékről, az 1727. évi statútum anyaga alapján elmondhatjuk, hogy a régi rendet és gyakorlatot követve hetente (bizonyos időszakokban) kétszer ülésezett. A „hosszú pereket” Szentimrén, a csütörtöki széken tárgyalták, a „rövid”-eket szombaton Bánkfalván vizsgálták felül.

A derékszéket általában a főkirálybíró vezeti. Előadója a főjegyző. Az esküdtek száma 12 (az assessorokat, valamint az alkirálybírókat a viceszékek küldik be ebbe a testületbe). A függést még így sem vállalják szívesen. A gyergyaiakat 1680-ban a gyulafehérvári országgyűlésnek kell megintenie, mert a „derék gyűlésekre” nem mennek. A bíróság gyakorlatából csak egy 1673-beli példát említenénk. Ekkor jakabfalvi Máté István viszi a derékszékre (a főkapitány és főkirálybíró, valamint az ülnökök tanácsa elé) vesztett örökségi perét, „amelyből jó törvények lett az alsószéken” a felpereseknek. A határozat, miután megállapítja, hogy az „inctus apellált volt az derékszékre, ide”, helybenhagyja a korábbi végzést, mondván: „Ergo bene iudicata, male appellata.”

A közgyűlés (Congregatio Generalis, Congregatio Marchalis, Gyrás gyűlés) évente négyszer hivatott egybe. Jóllehet peres ügyek is színe elé kerültek, elsősorban igazgatási feladatok, az államhatalommal való kapcsolatok, az „alkotmányos élet” kötötte le a résztvevőket. Az állandó táblák (tabulae continuae) létrehozása 1763–64-ben már későbbi fejleménye a jogélet reformjának, kísérlet az igazságszolgáltatás gyorsabbá, egységesebbé tételére.

A viceszékeknek lehetett külön épülete, székhelye. 1675-ben (feltehetőleg Felsőfaluban) járt János Ferenc „az Szék házánál”. 1677-ben András Péterné „litigál” Csutak Istvánnal „az törvényháznál”. 1695-ben „az Szék házánál” vallat a vicekirálybíró. A törvénykezés helye 1711-ben azonban a felsőfalusi polgár háza; csíkszéki viszonylatban pedig (1741-ből) azt tudhatjuk meg, hogy az igazságszolgáltatás általában a bírák házánál folyt, majd más szabad emberek házáat „fogták fel” erre a célra. Hogyha volt is Kászonnak „Törvényháza”, annak Felsőfaluban és Impérfalván kellett lennie. Ezt nyomozva, ahol forrásaink feltüntették, kiírtuk és magunk számára táblázatba foglaltuk a per megjelölt színhelyét. Így megállapíthattuk, hogy 1668–73 között nincs számon tartva a gyűlés helye. Az 1673–77-es években Felsőfalú és Impér a viták színtere, 1677–80-ból nincs híradás. 1681–99 között nótárius uram elvéve említi Felsőfalú és Impér nevét. 1707–10-ben Impérfalva szerepel a jegyzőkönyvben. 1711-ben Impér hat, Jakabfalva öt, Felsőfalú egy ízben nyújt otthont a bírának. 1712-től ismét Felsőfalú az egyeduralgó (azt a gyanút ébresztve, hogy mivel Miklós Deák alkirálybíró ebben a helységben él, itt is ítélkezik). 1713 és 1718 között egyszer-egyszer Jakabfalván és Újfaluban törvénykeznek, különben továbbra is Impér és Felsőfalú a pereskedők találkozóhelye.

A protocollumokban határozott formában többször nevezik hétfői vagy szombati székek a törvénytételt. A leggyakoribb valóban a hétfői bírások, azonban sem ez, sem a szombati szék nem mindig esik hétfőre vagy szombatra. 1688 és 1727 között például 66 esetben keddi napra halasztódik a hétfő, szombat pedig 16 ízben maradt vasárnapra. (A többi napok valóban csak igen nagy szükség esetén jöhettek számításba.) Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék 1744. évbéli statútuma Kászsónszék törvénytételt szombatra teszi át.

A gyűléstartás gyakorisága és évszakonkénti megoszlása szintén sajátos ebben a kis körzetben. 1688 és 1727 között hatszáznál több gyülekezés évi sűrűségét felmérve azt állapíthatjuk meg, hogy átlagosan egy esztendőben 12 (pontosabban 12 és negyed) napot szántak a viták, peres ügyek eldöntésére. (A maximum 24, a minimum 1. Ezeket a gyakorisági számokat azért kételkedéssel kell fogadnunk. Van ugyanis év, amikor jegyzőkönyvet talán nem is írtak, vagy egy rész elpusztult, elkallódott, esetleg rendszertelenül vezette be a nótárius a tárgyalásokat a protocollumba.) Tájékoztató jellegű, valamelyes képalkotást megkönnyítő az a számításunk is, amely a havonkénti megoszlást veszi számba. 637 bírósági tárgyalási nappól a legtöbb márciusra (89) és novemberre (81) esett. A legkevesebb augusztusra (15) és szeptemberre (2). Mindenesetre az látható, hogy az igazságszolgáltatás alárendelődött a mezei munkának. Aratási, betakarítási szünetet tartottak tehát, és emiatt ilyen sorok olvashatók a protocollumban: „Mínthogy Isten kegyelméből az aratás közelget, ergo az Decretum tartása szerént dilatio [perbeli halasztás] pronounciáltatik.”

Egy „székülés” alkalmával – az ügyek természetétől függően – több vagy kevesebb jogeset szerepel a napirenden. Ilyen irányú számolgatásaink csak a nagy változatosságot tették mérhető bizonyosságokká. Táblázat helyett ezért idéznők egy törvénytételt műsorát. 1676. június 1-én, előlülő Emericus Literatus királybíró, a széken a következőket végzik:

- Proclamál, perét bizonyítja, kikiáltja felsőfalusi Bodó János.
- Deliberálnak, döntést hoznak bonumok hovatarozása ügyében, felsőfalusiak vitáját zárva le.
- Deliberálnak kászonújfalusi ügyben (szolgára való támadás).
- Deliberálnak: a vicetiszt ugyanis ratione officii, kapitány uram képében, perli Pataki Istvánt egy kanca ló ügyében, s ítéletmondás előtt a valamásokat is felolvastatják.
- Deliberálnak, döntést hoznak újfalusi Tima György rágalmaszi perében, amelyben a nótárius az actor.
- Szász Márton, Lázár István gondviselője perli impéri Tamás Mihályt jobbágyokra támadás miatt.
- Absolválják felsőfalusi Antal Istvánt, kit nótárius uram régtől fogva

törvény alatt tart, de perét nem bizonyítja, nem mutatja be, nem proclamálja.

A következő hétfői szék programja még zsúfoltabb. Ekkor hét perben doceálnak, bizonyítanak, erősítenek, hatban ítéletmondásra, határozathozatalra kerül sor, három ízben protestálnak, „ellenzólást”, óvást mondanak be, végül egy felperes proclamál, előadja perét.

Analógiákat keresve Pál-Antal Sándor tanulmányából megtudtuk, hogy a XVIII. század első felében Marosszéken is kiszélesedett a vice-széki törvénytevés köre. Ezért 1731-ben, a nyárádszeredai mellett, Marosvásárhelyen is létesült egy ilyen bírói fórum. A nyárádszeredai havonta három és fél, a vásárhelyi pedig egy és fél napig működött. Az előbbi szükség esetén kétszer is ülésezett, deliberátumokat hozva az 1732-es megosztás nyomán ide besorolt falvak pereskedőinek.

A széki törvénykezés nyomán bizonyára pártos indulatok szabadultak el és magatartásbeli szabadosságok zavarták az igazságszolgáltatás menetét. Ezt joggal feltételezhetjük, valamint erre következtethetünk abból is, hogy a violationis sedis, a széktörés bírságával fenyegették meg a magukról megfélemezetteket. Az azonban, amit Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1726. évi statútumában olvashatunk, mindenképpen főhajtásra készítet jogtudó őseink szigora és igényessége előtt. „Mint hogy a törvénytevő bíraktól szorgalmatos vigyázás kívántatik, hogy a törvények becsülettel, teljes méltósággal, ért [!] magok viselésével celebráltassanak – olvashatjuk –, úgy szükséges, hogy minden zörgés, csetepaté, tétova való suttogás, zajgás, dohányozás és szót kivívó nyelvek nélkül a törvényház legyen; annak okáért senki hívatlan a törvényházban discussio és törvénytétel alatt ne maradjon, se ablak alatt ne hallgatózzék...”

Alcsík kapcsán 1744-ben azt is szabályozza a szék, hogy „vasárnapon lévén már a hétfői törvény”, nehogy valamely ülnök vagy ügyvéd „részezen vagy csak ittason” jelenjék meg a bíróságon, mert a figyelmeztetést hat-, majd tizenkét forintos büntetés követi, végül hivatalából felfüggesztik és a főtiszt kezére adják a magát fegyelmezni nem tudó embert.

Pápai Páriz Ferenc a köznép nehéz sorsát ecsetelve, állapotáról komor képet festve, a törvénytevőket is elmarasztalja, mondván: „A bírák igazságot fizetésért téznek.” A kászonszéki iratanyagban egyetlen utalást sem találtunk a bírák megvesztegethetőségére. Felemlgettek egyesek néha „hamis” döntést, de korrupciós váddá sohasem formálódott a panaszolkodás. Igaz, hogy a bírónak munkájáért járó kiszabott összeg és a bírság egy hányada eléggé tekintélyes summát tett ki, de a szabályozatlanság, esetlegesség ezért ekkor már sok zavart okozott.

A *Compilatae Constitutiones* (V. R. II. ed.) kezdetben ily módon vetette fel a kérdést: „Az országnak decretumában vagyon írás felőle, hogy

perlekedésekben lett bírságokból a pereseknek mennyi részek legyen; mindazonáltal némely bírák azzal abutálván [visszaélván], az olyan bírságokat csak magoknak tartják, még a homagiumnak poenáját is, mely csak a perest illetné...” Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék 1714-beli statútuma a homagium felől viszont úgy rendelkezik, hogy „annak két része a bíraké, harmada a peresé”. (Meggondolkodtató az az 1650. évbéli helyhatósági rendszabály, amelyben előírják, hogy például a jobbágy pásztorok büntetését a tisztnek meg kell osztania a földesúrral, tisztelve annak előjogát, vagy talán úriszéken meg nem születő keresményéért kárpótolva őt.)

Az 1720-as esztendőben Balási József vicekirálybíró hivatalból idézi meg jakabfalvi Vas Miklóst, akit előzőleg a faluközösség két forintra sem rúgó kártételéért nem büntet meg. Ő viszont elítéli, és három forintot vesz meg rajta. 1723-ban Tamás Péter helyett Péterfi István Deák fizet hat forintot „nemzetes királybíró úrnak ökegyelmének holmi cselekedeteiért...”

Arról is tudomást szerezhethetünk, hogy milyen sokra vagy kevesre értékelték a széki tisztségviselők munkavégzését. Az akkor Bécs felől fűjdogáló reformszellők repítették fel azt az 1763. évi javaslatot, amely szerint a létesítendő állandó tábla keretében Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék tisztségviselőinek fizetése így alakulna: a főkirálybíró 1000, az alkirálybíró 150, az adószedő 300, a főjegyző 150, az ülnök 100, a hajdú 30 forint munkadíjra lenne érdemes.

A széki bíróság döntéseiben a törvényhozó hatalom kibocsátotta kút-fökre támaszkodik. A sajátos erdélyi életrendező elvek, normák foglalatjai, kódexei korszakunkban születnek vagy jelennek meg újra és válnak hivatkozási alappá. A kászsónszéki vitákban, ítélezésekben mind az országos törvények, mind a helyhatósági szabályrendeletek gyakran szerepelnek jogforrásként. A legdöntőbb súlyú argumentumszolgáltató azonban még mindig Werbőczy Hármaskönyve, a „Decretum”. (A Tripartitumhoz – láttuk – azáltal is közük van a kászsóniaknak, hogy az annak használatát segítő, azt magyarázó Kithonich János sokat forgatott latin nyelvű művét 1647-ben Kászsóni János fordította magyarra.) A század végén Misztótfalusi Kis Miklós szintén munkál azon, hogy olvasni, tanulni, idézni való törvénygyűjteményekkel lássa el népét. Így jelenik meg az ő kiadásában a *Compilatae Constitutiones* (1695), az *Approbatae Constitutiones* (1696) és végül Werbőczy Hármaskönyve (1698).

Az „Approbaták” – 1653-ban összeállított – anyagát különben Petki István csík-, gyergyó- és kászsónszéki főkapitány mint „megbíráló” vizsgálta és helyeselte.

A „Compilata” 1669-ben keltezett befejező soraiban a törvényerőre emelkedett szokásokat is említik mint elfogadottakat és jóváhagyottakat. Érvényesek voltak és maradtak emellett a külön csík-, gyergyó- és kászsón-

széki szokások, végzések (amelyek a Corpus Statutorum első kötetében jelentek meg). A legkorábbi részletes „Constitutiót” 1650-ben szintén Petki István főkapitány közreműködésével szerkesztették egybe a csíkszeredai generális congregatió, a közgyűlésen, ahol a szabadrendbeliek minden rétege jelen volt. Ennek egyik-másik mondata, szava („a paráznákat a régi constitutio szerint exigálja...”, „akkori constitutio” és így tovább) azt bizonyítja, hogy már korábban is születtek itt helyhatósági jogszabálygyűjtemények. Az 1650-beli articulusok viszont fel-felbukkannak 1712-ben, 1714-ben is, és konfirmálják bizonyos előírásait egy század múltán, sőt szerepeltetik az 1774. évi újabb szabálygyűjteményben is.

Az állandóságot, változatlanságot sugalló normagyűjtemények természetesen a legfőbb hivatkozási alapról, Werbőczy Hármaskönyvéről sem feledkezhetnek meg. A vicekirálybírákat és az ülnököket intó következő szavak is helyükön vannak tehát bennük: figyelmezzenek a Decretumban és articulusokban lévő „locusokra”, és járjanak el a Decretum tartása szerint.

Az egyes faluközösségek törvényeit elismerték ugyan a székbíróságon, de azoknak igazodniuk kellett a széki statútumokhoz. 1650-ben szigorúan megdorgálták a csíktusnádiakat, mivel „más törvényt szabtak maguknak”, majd így érveltek: „Ökegyelmek is egy főtiszt alatt vannak mivelünk és a szék szabadságával ökegyelmek is egyenlőképpen élnek, ökegyelmek is hasonlóképpen a szék végezéséhez tartás magokat s azzal is éljenek...”

A kászoni alszéknek nincsenek (általunk ismeretes) szabályrendeletei. A protocollumok határozatai, így például az 1697-, 1706-, 1713-, 1715-, 1723-, 1725-beliek indoklása az, hogy a szék végezése a nemes szék constitutiója punctumainak, articulusainak szemmel tartásával születtek.

A „szék könyvébe”, protocollumába korábban bejegyzett peresetekben döntésekre nem hivatkoznak. Az évtizedes, talán azt is mondhatnók, évszázados gyakorlat, a kászoni íratlan szokásrend azonban él, kimondottan vagy kimondatlanul is.

A széki statútumok rendezik a gazdasági, egyházi életet, cselekvést írnak elő, tiltanak, szabályozzák az együttélést, rendészeti kérdésekkel foglalkoznak, és ami e fejezetben legközelebből érdekel, intézkednek a törvénytevés, a pereskedés dolgai felől. A legjelentősebb az 1650. évbéli húszpontos, majd ezt követi az 1712-, 1714-, 1726-, 1727-, 1729-, 1739-, 1743–45-beli statútum. Van tehát bőven a kászoni vicekirálybíróknak és ülnökeinek szóló útmutatás, eligazítás.

A berendezkedő Habsburg-hatalom már a XVIII. század első felében arra törekedett, hogy átformálja a jogviszonyokat, az igazságszolgáltatást. A rendelkezések sokszínűségét kívánták megszüntetni, a helyi változatosságokat óhajtották egységesíteni, de a perfollyást, az ügymenetet is

ésszerűsíteni, gyorsítani, rendszeresíteni akarták. A rendek legtudatosabb képviselői, jóllehet elismerték a reformok szükségességét, joggal féltették az abszolutisztikus hatalomtól tradícióikat, hagyományos intézményeiket, szabadabb életrendjük biztosítékait. Többen vélekedtek úgy, hogy nem a kereteket, intézményeket kell szétzúzni, hanem a régit devalváló, káros gyakorlatot, a magatartást kellene ellenőrizni, jobbítani. Tudták, hogy az említett három nagy normagyűjteményt túlhaladta az idő, borzongtak azonban attól, amit nyertesként majdan veszíteniük kell. 1764-ig, több évtizeden át folytak tehát a kodifikációs törekvések, keresték, vitatták az új kereteket, formákat.

Az éppen e korszakban, 1718-ban gyűjtött és 1744-ben írásban summázott, rögzített maroszéki statútumok segítségével ezt a régi törvénykezési etikát, igazságszolgáltatási értékrendet is érzékelhetővé tehetjük. Idéznők tehát (a Corpus Statutorumban nem közölt szövegből):

Azért törvénytévők igen meglássátok,
Az együgyűt, árvát ne nyomorgassátok,
Az igaznak ügyét jól meghallgassátok,
Az latrot adomért ne igazítsátok.
Mert az jó törvénynek Isten találója,
Az ki az veséknak bölcs megvizsgálója,
Az kettős léleknek megfogó hálója,
Félj, mert kedvezésnek nagy bosszúállója.

A törvényben azért légy felette szemes,
Ítélettételben szívedben egyenes.
Személyt ne nézz, ne légy senkitől félelmes.
Az ártatlanokhoz légy hív s engedelmes.

A „Prologium breve” feleleteket is ad a kétkedőknek, a bajok gyökereit keresőknek. Így a negyedik „bölcs” felelet ilyen megfogalmazásban közli társadalmi látletét, diagnózisát: „Régen az igazság és az Isten törvénye volt a vezér, most már az Hatalmasság szab rendet mindenenkben az földön.” Ne feledjük, a nagymajtényi síkon ekkor már letörött a zászló.

d) A pereskedés rendje

A kászonszéki perrendtartás a jogszokásoknak rendkívül gazdag foglalta. Ebben a közösségben a törvénytevésnek a legtöbb mozzanata aprólékosan kimunkált, olyan alaposan kidolgozott, hogy majd minden bonyo-

lult jogeset megítélésére van rendelkezés, a ritkábban előfordulókra is van általános előírás, vagy ha nincs, a régi szokásokból, eljárásmodokból szűrhető le valaminő útmutatás.

Mindez a kászoni műveltség szint igen-igen magas fejlettségi fokának tanúsága, hiszen ez a rendezettség alapfeltétele és a társadalmi cselekvésnek, az előrelátásnak, a kiszámíthatóságnak a biztosítéka, olyan jelzésrendszer, amely a konfliktusba keveredők, jussukat keresők számára normákkal kikövezett, igazsághoz vezérlő utat kínál.

A jogintézmények, elvek, a „kászonszéki ügyfolyások” ugyanakkor olyan formákat is kialakítottak, amelyek tradíciókat, régi tartalmakat konzerváltak. Emellett a formák főszerephez jutásának veszélye is kísértett, hiszen a normagazdagság nemegyszer csapott át az articulusok, a paragrafusok eluralkodásába; a differenciáltság pedig itt-ott a perrendtartási lehetőségekkel visszaélőknek kedvezett. A perfolvas lassúsága ellen is sokan háborogtak, és 1763-ban az állandó táblák bevezetése mellett szóló érvek egyike éppen az ügymenet gyorsítása volt. A sokszínűséget is többek sokallották, és korszakunk végén az egyszerűsítésnek és az egységesítésnek széki szinten is szószólói támadtak.

A „székely szabadság elvesztése”, 1562 után (1566 tavaszán és nyarán) hat szék főemberei és lófői János Zsigmondnak panaszolkoznak, s folyamodványukban a legfőbb tiszt, a kapitány ellen lázonganak, mondván: „Voltak oly személyek mind ez ideig, Kegyelmes Urunk, kik mikor egymással törvénykedni akartak, bizván némelyeknek lelkiismeretében, de még csak közemberek lelkiismeretekben is, dolgokat kezekbe hatták, egymás akaratjokból. Mostan erről is kapitány urunk megellenzett...”

Valójában a törvénykezési díjak, bírságpénzek miatt éleződnek ki az elmentétek, de ennek kapcsán láthatóvá, felismerhetővé válik egy, a hosszadalmas és költséges pereskedés ellen korábban kialakult védekezési mód; az nevezetesen, hogy a felek „emberséges emberek”, „tisztviselési személyek”, vagyis fogadott közbírák elé vitték ügyüket, közös megegyezéssel bírónak téve maguk felett azt, akinek lelkiismeretességében és igazságosságában megbíztak.

Az 1650. évbéli helyhatósági jogszabályok megalkotói, a perbeli ügymenettel is foglalkozva, észrevehetően egyszerűsíteni és gyorsítani szeretnék azt. A perfolvas bonyolulttá válása, hosszadalmassága tehát már korszakunk elején gondot okoz a státutumok egybeszerkesztőinek.

A szék igazságszolgáltatási funkcióit, közelebbről a törvény kiszolgálás menetét vizsgálva, azt figyelhetjük meg, hogy a kászoni peres eljárásnak van egy előkészületi szakasza. Ennek legelső mozzanata az intés, megintés, az admonitio, amely által a sértett fél – Dósa Elek szerint – „valaki mást valaminek tevése vagy nem tevése végett innepélyesen felszólít”.

Különösképpen ingatlanok, zálogbirtokok körüli viszályokban vált szokássá az előzetes admoneálás. Ez különben lehet szóbeli vagy írásbeli, és elvégezheti széki ülnök vagy arra felkért személy (regius).

Sok esetben admonitio nélkül kerül sor a valójában elsőnek tekinthető előkészületi teendőre. A törvénybe hívás (litis motio), a perbe hívás, az idézés (citatio) történhetik a tisztség akaratából, amikor a vicekirálybíró hivatalból (ratione officii) állítja a szék törvénye elé a vádlottat, a valamilyen vétkes kászoni embert. Az esetek többségében azonban a faluközösségek lakói fordulnak a széki bírósághoz egyenesen, vagy fellebbviteli fórumnak tekintve azt. A perkezdő idézés módját különben már az Approbaták szabályozták, előírva, hogy „A citatiók a székelységen a székeknek esküttei vagy azok nem találtatván, csak privatus nemes ember által is, a tisztnek mindazonáltal pecsétinek erejével legyenek...”

A nyilvános törvénybe idézés, a per kikiáltása (proclamáltatása) tehát nem eshetik meg a citációs eljárás nélkül. A „pernek letétele” különben már 1555-ben sem ingyenes, a XVIII. század elején pedig a székely székek díjszabása rendszerint egy forintot ír elő. Az, aki a tiszt pecsétnek bíróság elé parancsoló erejével nem törődik, az – miként 1681-ben újfalusi Csobot Márton – tizenkét forint bírságon marad. Az előzetes perbeli aktusnak, az idézésnek az elmaradását szintén bírságolás követi. 1676-ban a tusnádi Sánta Benedekné „sine citatione proclamálta” Mihály Máténét, s ezért fizetnie kell. 1682-ben Csutak János marad „homagiumon” ugyanazon vétségért. 1685-ben Demény Pál holmi elveszett marhák „elcsángálott” bőre miatt fogságba kerül. Mivel azonban ezt a „szabadsággal élő szegény legény”-t citáció nélkül fogták el, „cum homagio megszabadul az detentióból”.

A törvénybe hívást nem mindig követi az ügy érdemi megtárgyalása. Bodó Mihályné 1724-ben a már régen elhalálozott Antal Istvánnak, a nagyapának címzett citáció alapján kívánja perelni az unokát. A perleszállítást azzal menti, hogy „az üdök változása mián mindedig is nem folytathattam törvényemet”. Ugyanabban az esztendőben a csíkszentmártoni Mihály István alperes felmentését kéri, sőt ellenfele bírságolását is, miután a citálás után ő elvárt három-négy törvénykezési időszakot, octavát, az actor pedig „fel nem szólította”.

Az idézést alaki hiányosságok semmissé tehetik. 1723-ban például impérfalvi Balás Mihály Deák perletételt (condescensiót) követel, mert a perbe híváskor a felperes nem említi Lukács Mihály páter károsodott jobbágya nevét; márpedig a Decretum szerint – mondja – „locust, tempust, personát in actione de necesse fel kell venni”. Endes János 1726-ban írásban adja be keresetét, de Tüzes Erzsébet asszony sikerrel száll szembe vele, hiszen az actor nem tünteti fel a lakhelyet és az őt perbe hívó személy hovatarozását, conditióját sem. Valójában tehát bárki előtt tisztán kel-

lett állnia annak, hogy ki, kitől, milyen időből, hol, mit követel, megnevezve a bírói fórumot is.

Arról már szólottunk, hogy a kászoni viceszéken minden társadalmi csoporthoz tartozó ember kereshette igazát. Egyházi személyt azonban nem lehetett törvénybe szólítani. Akkor, hogyha a citációkor a perbe fogott nem volt még „ecclesiastica persona” – mint 1716-ban Kósa István, akit időközben mesterré választottak –, az egyház szolgája is tartozott engedelmesen „a szék törvénye” elé állni.

A perbe híváskor már felmerül tehát az ítélkező fórum illetékességének kérdése. Kászonban igen gyakran személyesen perel a jobbágyrendű ember, a szék tehát neki is feltétel nélküli fóruma. 1717-ben felsőfalusi Dulcze Tódor colonus Máté János primipilust perli, 1719-ben pedig az ugyanodavaló Miklós Péter, Kálnoki Ádám uram jobbágya két lófőt állít a viceszéki bírák elé. A példákat sokasíthatnók, de az ellenkezőjére, arra, hogy a jobbágy közvetlenül „nem litigál”, szintén igen-igen sok bizonyítékot találunk. A törvénytevésről szóló részben már idéztünk is egy esetet, de sértett vagy vétkes, megrövidített vagy károsított szolgálattevő, robotoló képében, képviselőjében ura máskor is vállalja az alperesi, felperesi státust. A pixidariust, primipilust, armalistát törvény elé idéző jobbágy keresetét az inctus nemegyszer azzal utasítja el, hogy a Tripartitum szerint „colonus non est sui juris”. 1725-ben például Ferencz István impérfalvi Kosok Lászlóné perbe hívására így felel: „a parasztok magok személyek szerént akárminemű dolgok felől is az nemesekkel nem perelhetnek”, tehát „nem is citálhat”.

Generális széki határozatra hivatkozva 1727-ben azt is szabályozzák Kászonban, hogy vicetisztet helyettese elé lehet idézni. A „substitutus” maga is törvénybe szólíthat bárki nemesembert.

Kiskorú gyermekét, feleségét természetesen általában az apa, a férj, az árvát a gyám képviseli, s mint ahogyan annyiszor láttuk, a faluközösséget bírāja, határbírāja vagy pedig a falu képében eljáró három személy citál vagy veszi át a perbe hívást.

A kászoni székgyűlésen szóba kerülő peres ügyekről jegyzőkönyvet író nótárius az első mondatot sokszor kezdi így: „Proclamáltatá...” valaki az alperest, vagyis megkezdődött a pereskedés, a litigálás, „a bíró előtt való összvefelelkezés”. Hiába kiáltják ki azonban a perfelvételt, ha a nyilvános törvénybe idézésre az alperes, a vádlott nem jelenik meg. Ilyenkor – rendszerint az Approbatae Constitutionesre hivatkozva (IV. R. I. c. art. XXIV.) a távolmaradót, aki „nemóban hagyja magát”, „per non venit” címén ítélik el.

A „citáció alatt tartás”, a „fárasztás” szintén akadályos lehet a per érdemi megtárgyalásának vagy az alperes felmentésének. 1680-ból idézzük: „Újfalusi Tima Bálint junior proclamáltatá ugyanodavaló küsebbik Cso-

bot Istvánt, mivel sok üdőtől fogva törvény alatt tartja, fásasztja, nem proclamáltatja.” A határozat: „Absolvitur.” Van, aki elvár három törvényt, „sok időt”, Barta Máté pixidarius 1713-ban például hónapokat, de ezért végül perbe hívóját, Mihácz Mártont (mindketten újfaluasiak) bünteteti meg („...mivel vagyonszertelje, hogy citáltatta s nem proclamálja, fásasztja; azt kívánja, cum poena indebite absolválódjék...). 1723-ban Balási Mihály uram az őt „citáló” páter Lukács Mihályt vádolja azzal, hogy „két leváták folyása alatt nem prosequálván causáját az fent specificált tiszteletes úr, absolutiót kíván Mihály Deák, alias Balási Mihály uram”. Úgy tűnik, hogy a kászoni bírák a két, egymást követő pernapban, a két „hétfői székben” elmaradt perfelvétel tényében már „fásasztási” látnak és az időrabló pernyújtást nem tűrve, meg is szüntetik a peresetet.

A per megbékéléssel, a felek közt megszülető egyezséggel, perleszállítással (condescendálással), sőt a citáció visszavonásával hamar és tegyük hozzá, jól, ítélethozatal nélkül is véget érhet. Egy darab föld dolgából támadt vita 1676-ban például nem jut el a „sententiáig”, mert felsőfalusi Lázár Istvánné, „látván igazságát az actornak a földhöz, nem akarja tovább fásasztani”. 1679-ben jobbágyember „egy fának levágása” miatt fogságba is kerül; azonban egyezséggel szabadul, „mert emberséges emberek közik szólván ... az keservesek tiszt uramnak és több becsületes törekedő embereknek (sok törekedéseket megtekintvén) leahagyják az törvényt...” Tiszt uram jóakarátát, több „becsületes emberek”, „emberséges emberek” békéltető szándékát gyakran kíséri siker, és a torzsalkodás megegyezéssel véget ér. Impérfalvi Péter András és Csűrös János 1683-ban föld miatt kerülnek szembe egymással: „emberséges emberek [azonban] látván köztük az controversiót, az atyafiúság és szomszédok dolgát megtekintvén, hogy az gyűlölséget és egyenlenséget közülük kiirthassák, közik szólván, így alkuttak meg...”

A rágalmazás, gyalázkodás miatti idézést igen sokszor követi perfelhagyás, ha a sértést elkövető bocsánatot kér (szintén a vicekirálybíró és ülnökei vagy feltehetőleg más jó szándékú falusfelek, atyafiak, szomszédok tanácsára hallgatva). A szék színe előtti megbékélés azt jelenti, hogy a felek „becsülete helyben maradt”. Az, aki állítását, vádaskodását visszavonja, megköveteli, hogy ezután „az ő szavával senki ne járjon, mert meg nem tartja benne; helyben becsülete”. Néha – súlyosabb esetekben – az egyezésre lépők a széki bíróság előtt arra is kötelezik magukat, hogy az „alkut” megtartják, bosszút nem állnak, egymásnak kárt nem tesznek vagy tétetnek. Aki „a fennforgó lehűtött dolgot felbontaná”, calomnia bírságán marad, vagy mint ahogyan 1680-ban döntenek, a békebontó vétkes fél marháját a sértett elhajthatja (12 forintig), és a büntetés két része a bíraké, egyharmada pedig „a megálló félé”. 1726-ban egy alperes felbontja a

megállapodást (az „alkotmányt”), de követelik is tőle a 12 forintos bírságot.

Aki békére nem hajlik, az atyafiságos egyezséget visszautasítja, az a litigálás, a per útjára lép. Előterjeszti vádját, panaszát, kérését, vagyis a keresetét felperesi (actori) minőségében. Az alperes (inactus, incattus, in causam attractus), ha teheti, először alaki kifogásaival hozakodik elő, bizonygatva ellenfele perrendtartásbeli hibázásait vagy azt, hogy annak a perlekedéshez joga, a széknek pedig a törvénytevéshez jussa nincs.

Ekkor, az exceptiók, az alaki kifogások szakaszában igen-igen szükséges a jogi ismeret. (Nem véletlen talán az, hogy éppen Kászón szülötte, Csutak János Deák fordította le Kithonich híres-nevezetes pertanát magyar nyelvre.) Van, aki maga vádol vagy védekezik s bizonyul kiváló jogtudósnak (a XVII. század végén írja a csíkiakról Lakatos István, hogy a perlekedésre készek, abban kiválóan járatosak s éleselműek, a betűt nem ismerők is jó prókátorok). Nem ritka azonban a Kithonichot, Tripartitumot olvasó, a helyhatósági szabályrendeleteket ismerő, a helyi szokásokban jól eligazodó „pervédó”, ügyvéd, prókátor, vagy ahogyan még nevezik, a „procurator”, „plenipotentiarus”.

A procurator „constituálása”, „instituíálása”, az ügyvédvállás Kászónban a formák betartásával a szék színe előtt történik meg. 1668-ban – s későbbben is – többeket egyszerre iktatnak be szerepkörükbe, ismerik el pervédői jogosultságukat. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1714. évi statútuma is így rendelkezik a plenipotentiarus kijelölése felől, s díját is meghatározza 24 dénárban és a nótáriusnak adott két pénzben. A „procuratoria constitutiók” azonban csak a jegyző előtt is végbemehetnek, mondják ki a rendek, bizonyára a derékszék ügymenetére gondolva.

A Mátyás korabeli decretum (1486. évi 69. cikkely) rendelkezése szerint egy ügyvéd legfeljebb tizennégy személy ügyeit védelmezheti, az Approbaták viszont arról szólnak (IV. R. XIX. c. 1. art.), hogy „senki egy causában több procurátort [nem], hanem csak kettőt foglalhasson maga mellé...” A két jogvédő alkalmazása Kászónban is szokásos volt. 1720-ban egy bánkfalvi nemes az egyik falujabeli lófőt és egy felsőfalusi primipilust „vallá és constituálá plenipotentiarusnak”, azért, hogy mindkettő vagy „in absentia unius csak egyik is” keresse és oltalmazza kászónfelsőfalubeli jussát.

A jegyzőkönyvekben a ritkábban szószólóskodó, gyakrabban prókátorkodó kászoniak is fel-feltűnnek. Ilyen például az impérfalvi lófő Imre Deák (Emericus Literatus), aki főleg 1668 és 1672 között szerepel a perekben. Mihályi Péter Deák pixidarius szintén ez idő tájt vállal pervédői megbízatást, miközben ő a nagykászoni iskola magistere is.

Az ügyvéd megjelenésének akadályoztatása tárgyalást elhalasztó ok lehet. 1684-ben Vas Anna fogságban van, és felperese „halálra keres-

vén”, Bocskor István uramat fogadja meg procátorának. Ő azonban kénytelen részt venni Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék kongregációjában, rá hárulván az adórestancia sok gondja, számvevő is lévén. A kászsóni bírák Bocskor uram „kényszerítettségét” látva, s megállapítva, hogy a székben nincs olyan procurátor, aki a „nyavalyás asszonynak” dolgát el tudná látni, a per dilatálódik, elnapolódik. 1715-ben azonban már a szószóló hanyagsága miatt vesztesre fordul jakabfalvi Szabó Istvánné pere. Harmadízben vitatják ekkor Pataki Péterrel való viszályát. Az első és második levátán ugyanis Texe Ferenc uram, a procurator nem jelent meg (első ízben azért, mert azt hallotta, hogy a királybíró „lakodalomba leszen”, majd másodszer „alkalmatlan üdő lévén, nem jöhetett el”). A szék „usussa” szerint tehát egy alkalommal a procurátor akadályoztatása miatt – jogi hátrány nélkül – halasztódhat a per. 1717-ben a pervédő „gazda” lévén lakodalmas házban, a tárgyalást törvénytisztelőn napolják el.

Vitos Imre szintén elégedetlen 1677-ben István Deák nevű újfalusi procurátorával. Az a meggyőződése, hogy ha „igaz” ügyvédje lett volna, öneki nem kellett volna más széktől pervédőt hozatni. Vesztére el is mondja vélekedését, és István Deák ezért a „rágalomért” dupla bírságot követel tőle a szék színe előtt. Valami baj azért lehetett pervédői munkálkodása körül, mert ugyanabban az évben Ferencz Györgyöt is perbe kell hívnia, amiért az a szolgálataiért járó díjat megadni nem akarja. 1681 -ben Csutak István is adós marad az „ügyvédi költséggel”. Ambrus István pedig 1684-ben impéri Pál Katát vádolja, hogy jóllehet procurátorának fogadta, híre nélkül, háta megett megbékélt peres társával s így őt megkárosította. (A népi vélekedést tükröző gyűjtésekben a prókátort gyakran mondják ravasznak, csűrő-csavarónak, perelhúzóknak, pénzéhesnek. Atkozódási forma például az, hogy az ellenségünknek soha másféle emberrel, mint prókátorral, pappal, hóhérral baja ne legyen. Az ügyvéddel azért, hogy az csak: mondjon-mondjon, írjon-írjon, s mégse tudja megmenteni.)

Az ügyvéd azonban mindenképpen fontos szereplője a széki perrendtartásnak, a kászsóni törvénykezésnek. Árvát, kiskorút, idegenből jött szolgát, zsellért, paragrafusokban tájékozódni nem tudó asszonyt prókátorálítással segít meg sokszor a vicekirálybíró és tanácsa. Így 1686-ban még a lótolvajlással gyanúsított Olá Rádulj mellé is hatóságilag jelölik ki védelmezőnek Bernád Lőrinc uramat. Az indoklás az, hogy az alperesnek sem földesura, sem más senkije sincs, aki pártját foghassa, mellette fáradjon, mentségire tanúkat szerezzen és így tovább. A tekintélyes armalista vállalja a „mellé állást”, és – még ha eredménytelenül is – szorgosan tevékenykedik védőügyvédi szerepkörében.

A hagyományos írott és íratlan szabályok sokasága a citáció és a per ki-

kiáltása idején, majd az érdemi vita periódusában nehézkessé, hosszadalmassá teheti a törvénykezést. Elmarad például a perkezdés az ügyvéd távolléte miatt, akadály lehet a pereskedők családtagjai egyikének elhunytja vagy az aratási szünet. (1715-ben július 23-án jegyzik be a széki protocolumba: „Minthogy Isten kegyelméből az aratás közelget, ergo a Decretum utasítása szerint dilatio pronuciáltatik.” A „perbeli halasztás” október 21-ig tart, ekkor kezdik újra tárgyalni az ügyeket.)

Külön ítélkeznek, mégpedig elég sokszor, azok felett, akik nem várják ki békességesen a bizonyító eljárást és a sententiát, hanem a perközi szakaszban, „törvényközön” szidalmazták, bántalmazták ellenfelüket, hozzányúlnak a tilalmazott vitás dologhoz, vitatott jószághoz. Önkényeskedésük büntetésének neve: „litis intermedio” bírsága. 1680-ban például „proclamáltatá felsőfalusi Keresztes István ugyanodavaló Csürös Istvánt, mert litis intermedio diffamálta tolvajnak. Három homagiumon vagon” érette.

Végül szóban vagy írásban tudomására hozzák az alperesnek, hogy sor kerül az allegatióra, a per „derekára”, a bizonyítási eljárásra. A törvénybe hívás szimbolikus cselekedettel is történhetik. Kászonban a XVIII. század első felében még általános gyakorlat a vicetiszt pecsétküldése. A „sigillum compulsoriale” erejével az előljáró tilt, törvénybe hív, idéz, és jaj annak, aki nem engedelmeskedik. 1744-ben Csík-, Gyergyó- és Kászonszék statútuma rendezi a fő- és vicetiszt pecséttel való élésének a jogát. Sipos Balázsné jobbágyasszony 1712-ben Ferencz György lőfővel szemben diadalmaskodik, mert a tanúk nem bizonyítják, hogy „tiszt uram pecsétivel kérte volna törvényre”, hanem azt tanúsítják, hogy „csak szóval kérte”.

A perbe hívott kászoni – mint 1725-ben Tima Miklósné – azt is igényelhette, hogy a keresetet, a „pretenciót” írásba foglalva adják át, „párt”, másolatot kézbesítsenek neki róla. A faluszekéről továbbított fellebbezést rendszerint a pert ismertető jegyzőkönyvi kivonat kísérte.

A széki írásbeliséget növeli a „bizonyásglevelek” sokasága, a többféle dokumentum, contractus, nyugtatvány, elismervény vagy tanúságot rögzítő irat. A per néha nem is másért, csak azokért a dokumentumokért folyik, amelyek jövődöbéli ügyekben lehetnek perdöntő tanúságok. 1685-ben jakabfalvi Gergely Mihály befogadásáról való contractuális levelét igyekszik megszerezni idejében, 1711-ben pedig Lukács Mihály páter az édesanyja nagyapjáról maradtott „minden ős és acquisitionális leveleket” követeli.

Az oklevelek, iratok jelentőségét megnöveli az a körülmény, hogy a per sokszor nem azonnal, hanem csak hónapok, évek múltán veszi kezdetét. (1707-ben 16 évvel azelőtti, 1714-ben 22 évvel korábbi ügyben kellett igazságot szolgáltatni. Az „időmulás” különben itt is 32 esztendő.) Az, aki

hat-nyolc, tíz-husz év előtti történést, cselekedetet, egyezséget, panaszt papírra rögzítetten vihetett a szék elé, aki fogott közbíráknak tollbamondott, aláírásokkal, pecsétekkel hitelesített tanúságot nyújthatott be vádja vagy védelme „erősségeként”, az természetesen könnyebben győzedelmeskedhetett.

Akinek nem voltak kéznél az iratai vagy más bizonyítékai, exmissiót, bizonyításra szánt időadást, perkibocsátást kérhetett. Ezt az időhaladékos (dilatiót) azonban ki kellett használnia az exmissiót kérőnek, szükséges volt valami érdemlegeset „producálnia”, különben akciója „fárasztásnak, időhúzásnak, tehát elítélendő mesterkedésnek minősült.

A kászonszéki vicekirálybíró és tanácsa törvényt tenni, igazságot szolgáltatni gyakran csak akkor tudott, ha tanúkat is kikérdezett. A tanúvallatás, az inquisitio jogi szabályozása a szék egészét ugyancsak foglalkoztatta. Az 1650. évbéli statútum például megszabta, hogy a tisztességét, becsületét kereső, de akár a jószághoz való jussát vitató csíki ember (testvérét kivéve) atyafiát is előállíthatta tanúságtételre. A haragost, az eleve elfogultat azonban nem fogadták el „vallomástevőnek”; ezért kellett fellépni azok ellen, akik pusztán csak amiatt hívtak perbe – csalárd módon valakit, hogy azt kizárhassák más vitás ügy „bizonyosságai”, tanúi sorából. A tanúskodónak a becsületességét, tisztességes voltát is megkövetelték. 1687-ben „lator szavára” nem hallgattak a bírák. 1725-ben pedig a felsőfalusi Bodó Mihályt, a felperes „fatens”-ét utasította vissza az incta, Bodó Tamásné, azt állítva, hogy „két vagy három fattyú gyermekeket is csinált volna, kettőről maga is vallást tött” és Kézdivásárhelyen „más ember két kerekeit eladta”. Ennek a vádlottként törvényszéket járt embernek a felelőségét sem fogadta el tanúként az alperes, mondván: „minthogy felesége is ilyen cselekedetet tudván urának, vele lakott...” A tanúk ellen más kifogás is fölmerülhet. Szénafübeli kártétel miatt 1714-ben az impérfalvi community három képviselőjével állnak szemben a felsőfalusiak, szintén „tertio se”, de a széki döntés az, hogy mivel „az falu falujával akar bizonyítani, nem admittáltatik”.

A tanúnak különben érettebb korúnak, szavaiért felelni tudónak kell lennie. A kiskorú, kiforratlan ítélőképességű fiatal vallomástétele ellen gyakran óvást jelentenek be. Az érettebb „fassió”-jára tehát inkább figyelmeztetnek, így 1687-ben is; ekkor az erdei szénagyűjtő szálláson Damokos Máté verekedést kezd, s földre lenyomja, rongálja, „ösztökéli” Mihály Tamást. Az előbbinek az oltalmazó bizonyosságai 13-15 évesek, az utóbbié 20-30-40 esztendősek, s miután ők „többet ponderálnak”, Damokos Máténak fizetnie kell a bírságot. Az „időt mulatott” embereknek kijáró tisztelet 1677-ben is megfigyelhető, amikor egy kaszálóhely ősi tulajdonjogát igazolja megfellebbezhetetlenül két „hatvanöt vén esztendő” tanú.

A meghallgatottak száma különösen súlyosabb esetekben nagyobb szo-

kott lenni. 1677-ben három, majd tizennégy bizonyság tesz vallomást, 1686-ban a már említett Olá Rádulj esetében három, két, majd tíz „tanúságot” hallgatnak meg. Igaz, mindkét esetben abban kell döntést hoznia a széknek, hogy az alperes „méltó-e a halálra”. Azt a megállapítást, hogy „unus testis nullus testis”, sűrűn emlegetik a bírák és gyakran írják le a jegyzők, több tanúságtevőt követelve.

A vallomástételt különben helyszíni szemlével, „hütös emberek” kiküldésével, „relatoria”-készítetéssel is megerősítetik a bírák.

Az, akit tanúként megidéznek, köteles megjelenni. 1698-ban János Deák uram proclamáltatja Ágoston Illést, „mivel két forint érő kárért főtiszt uram pecsétivel bizonyásznak hívatta volt; el nem ment... az engedtlenségért huszonnégy forinton vagyon...” (Ez esetben a főtiszti pecsét negligálása is súlyosan esik a latba, de a renitens tanúnak lovát csitkájával, tehenit vagy 24 véka árpáját kellene eladnia, hogy a bírságot meg tudja fizetni.)

A bizonyítás legfőbb eszköze azonban az eskü. Így van ez Erdély-szerte, és így van különösképpen Kászonban, ahol a katolikus hit oly mélyen gyökerező, s ahol „Isten mindentudóságának bizonyásgul hívása” és „büntető hatalmának hazugság esetei [!] felidézése” fokozottan készletti igazmondásra a vallomástevőt. A viceszéki bíróság több ízben a „testis”-eket kötelezi eskütételre, vagy a tanúkihallgatás mellett megkívánja a „juramentum”-ot is. Az eskütevést a kászoniak általában nagyon megfontolják. A jakabfalvi alperes például 1676-ban inkább kifizeti a 25 forintos zálogösszeget, mintsem hogy kétes igaza mellett tegyen hitet, 1727-ben pedig a felperes scholamester tagadja meg a juramentumot, jóllehet szántó-földet vesz véle. Egy-egy alkalommal (1715-ben és 1725-ben) fordul elő majd egy évszázad alatt, hogy a pervesztettben felmerül a gondolat: házat, aranyos ékszert „hamisan esküsznek el” tőle.

Az eskütétel – mint különben a törvénytevés minden mozzanata – növeli a perköltséget, hiszen az is díjfizetéssel jár. Ezért közük 1690-ben az inctussal, hogy „maga hüte két forint, az több tanúk egy forint”.

A hit letételére (1716-ban két perben is) „üdöt adnak” a következő törvéynapig, hogy a szemben álló felek levelet vagy „három esküvést” mutassanak fel. (A következő levátára azonban egyik pereskedő sem tud „sem documentumot, sem juramentumot producálni”.)

Kinek van joga igazára esküdni? A viceszék gyakorlata szerint például a csordapásztor és az állattartó vitájában először a tulajdonos járhat. Így például 1726-ban a bírák Todor cigány javára döntenek: „mert hogy a gazdáé a hüt” és ő él is hagyomány szentesítette jogával. Egyébként taxatívénem sorolják fel azokat, akiket megillet vagy elsőként illet meg az eskütétel. Általában először a felperesnek kínálják fel ezt a lehetőséget. Érdekes, hogy az 1555. évi udvarhelyi régi szokásrendgyűjteményben (15. §)

szintén a felperes a kedvezményezettebb. („Valamely alperes a felperesnek hitére hagyja az ő keresetét, ha megesküszik, a felperes megnyeri a dolgát...” Igaz, hogy így folytatódik a szabály: „...ha pedig meg nem esküszik, az alperes ment lészen.”) Elég gyakori – az ügy menetétől függően –, hogy másodsorban a perbe hívattnak vagy éppen mindkét félnek (a károsnak és a keservesnek is) felkínálják a „hütöt”. Egy 1685-ös gyilkosság kivizsgálásakor először a gyanúsítottak engedik meg, hogy – hetedmagával – esküvel bizonyítsa, nem ő sebezte halálra a felperes édesapját; ha azután az inctus azt nem tenné, a vádló („világos bizonyság nem lévén”) „juráljon septimo se, hogy az keze miatt holt meg az ő atyja”.

Az eskü megkövetelése eléggé megszokott a kászoni törvényes széken. E miatt, ennek a gyakorlatnak a nem ismerése miatt esik perrendtartási hibába 1696-ban az esztelneki Tárkány István. Tisztitól ő úgy tudta, hogy ökre eltulajdonítása ügyében elégséges „in forma” a relatoria, a jelentővel, nem ismervén Kászon ususát, miszerint neki hetedmagával kell esküt tennie.

A hitet letevők száma változó. A leggyakrabban azonban harmad- vagy hetedmagával kell bizonytságot szolgáltatnia az arra kötelezettnek vagy jogosultnak. Jakabfalvi Mihály Istvánné ellen 1711-ben súlyos vádat emelnek (értékeket rejtő vermet tört volna fel); védekezvén, „nagy hűtellel megesküött rajta”, „átkozván magát”, de talán az értékesítést utólag megvallotta. A károsultnak viszont, tulajdonjogát igazolandó, „septimo se” kell esküdni, tehát önéki, a feleségének, anyjának s még egy férfiúnak és három asszonynak. (1715-ben a családfőnek kell háza népe nevében jurálni, s ha megteszi, a bíróság felmenti a vád alól.) Ugyancsak „septimo se” kell hütöt tennie 1714-ben Menyhárt Jánosnak – elloptott ökre szarvaira –, hogy az az ő marhájának „maradványa”.

A kászoni törvénytevők esküvel kapcsolatos eljárásrendjéből még csak azt említenők meg, hogy itt az eskütétel be nem várása felment a „hüttől”. Így szabadul 1687-ben Kádár Demeter jobbágyember az eskütételtől, mivel szabadrendi alperesei „nem várták be hütit, hűtellel nem tartozik”.)

Az írott dokumentumok, relatoriák, ülnöki szemlék, tanúvallatások, esketések, érvelések hadrendbe állítása és összezapása után végre megfogalmazódó széki döntés még nem föltétlenül teremtette meg a fegyvernyugvást. Az, aki továbbra is reménykedett igaza győzelmében, harcolhatott perorvoslati lehetőségeket keresve. Ezért ha abban bizakodott valaki, hogy ha időt nyer, pert is nyerhet, élhetett az ítélethirdetés és -végrehajtás „betiltásával”, a hagyományok szentelte „prohibita” kínálta „menedékel”. 1668-ban például felsőfalusi Koncz Jánosné „prohibeáltatá az causát”. A nótáriusnak többször kell azonban bejegyeznie a protocollumba, hogy az, aki (ellenfele „jó törvénye” ellen) prohibeál, a betiltásnak okát nem adja, „ad reddendam rationem prohibitionis most sem compareál,

nem defendálja magát”. A döntés ilyenkor így hangzik: „ergo az prohibita indebite, et prior tenet sententia”. A helytelen, méltatlan panasz tehát nem törölte el a korábbi törvénytételt, sőt megerősítette a határozatot.

A széki peres ügyeket lajstromozó jegyző a perorvoslati eljárásokról szólva külön említi a perbeli „eltiltást”, „az inhibitiót”. (Az inhibitióval élést a csík-, gyergyó- és kászsónszéki statútumok 1714-ben szabályozzák, de természetesen a Tripartitum és az Approbaták alapján.)

A sententiát, a deliberátumot eltiltó kászoni néha, így 1679-ben is, „tiszt uram pecsétivel inhibeál”, de ez sem menti fel az új, jobb bizonyíték előmutatásának kötelezettsége alól. Az indokolatlan, a helytelen eltiltásért a perújítónak (például 1677-ben) büntetést kell fizetnie; ami összeszerően a calomnia díjával azonos. Jakabfalvi István Deák 1716-ban elnyer alperesétől egy darabocska jószágot, amelyet a bemutatott ítélet alapján kész birtokba is venni, de a vesztes Sylvester István „inhibeál”. István Deák uram az eltiltás „ratióját” követeli, különben elvárja, hogy „calumnián maradjon”. (Annál is inkább – mondja –, mert ellenfele előzőleg a tárgyaláson „semmit sem szólt”, mégis inhibeált.) Egy-két alkalommal említik a jegyzők a „három tilalommal élés” gyakorlatát is. A felsőfalubeli Mihácz Gábornak 1677-ben kedvező döntést, jó sententiát adnak ki a székbírák. Ellenfele, István András azonban „az dologban három tilalommal élt, melyre most rászólítván, semmi okát nem adja az eltiltásnak”, ezért a három tilalomnak terhin, bírságán marasztalják el. Tamás Gergelyné 1695-ben Miklós Deákat „inhibeálta három tilalommal”.

A perorvoslatok, az ítélet érvényesítését megakadályozó tilalmak módját adtak tehát a tilalmazóknak a már deliberátumig érkezett perek továbbfolytatására, új, talán kedvezőbb ítélet elnyerésére. A törvényes „menedékek”, a remediumok közül a legáltalánosabb és legismertebb a „novizálás”. Az Approbatae Constitutiones (IV. R. I. 21. c.) szerint „aki pedig prohibitával nem akar élni, éljen novummal...”, mert a szóval való tiltás a perújítást nem zárja ki (27. c.). Az 1714-beli és 1727-beli csík-, gyergyó- és kászsónszéki statútumok is gondosan szabályozzák ezt a perújítási módot. „A simplex novumot” a szék elbomlása előtt jelenti be a kijelölt törvéynapra a veszítő fél, ahol új érveit fölhozza, új bizonyítékait bemutatja s új sententiát igényel.

A szék 1729. évbéli rendszabása szerint a novizálást (valójában perújítás előfeltételét képező hibának vagy hiánynak kiigazítását jelentő reformatiót) „intra 15-um praesentálják, párna is a nótáriusnak 66 napok alatt adják be...” 1679-ben csekefalvi Lacz Pál „novumot” kapott, de – a kászoni gyakorlat szerint is – mivel „hatvanhat napok eltelték benne” és nem foganatosította az eljárást, novuma erőtlenné vált (annál is inkább, mert „reiectát” sem íratott rá). A perújításra kiszabott terminus változó a per természete szerint („processus longus, brevis, brevissimus”). A legrö-

videbb folyamatú perekben ilyen haladékokat nem is adnak, faluszékén pedig nyolc nap, Udvarhelyszéken hatvan nap a novizálásra engedélyezett idő.

Mind a statútum, mind a viceszék gyakorlata tudósít arról, hogy a novizálóknak az új perbeli eljárás taxáját, díját meg kell fizetnie. 1671-ben jegyzik fel Gergely Jánosnének a reformatióját, aki a tárgyaláson igazolja, hogy „az novumnak onusát tempestive [idejekorán] deponáltam az actor-nak... leválta is”. 1713-ban a mindszei Bíró János kerül bajba, mert március 20-án perújítást kér, május 2-án azonban kiderül, hogy taxáját a széknél nem tette le, holott novizálása óta két „ünnep tizenötöd napja” is eltelt a kászoni usus szerint „calumnián vagyon érette”. Mondanunk sem kell, hogy az, aki nem bizonyít, „nem defendálja magát”, mint „indebite”, helytelenül, méltatlanul vádaskodó marasztaltatik el.

A kászoni nótárius feljegyzéseiben a menedék, a remedium általános, változó elemeket egybefogó gyűjtőfogalom. Van azonban „menedékre fogás”-nak nevezett konkrét mozzanata is a perrendtartásnak. Az Approbatæ Constitutiones szerint (IV. R. I. 26. c.) a peres felek jogaik erőssége végett gyakorta evictorra szoktak fogni, hogy halasztó ítéletet nyerjenek. Nos, az 1684. esztendőben impérfalviak vitáztak egy lánc miatt; Csutak István uram Balás Tamást állítja a szék fóruma elé, mert „menedékre fogott” és azt nem „sistálja”, valójában tehát „az evictorra fogás” indebite helytelen, meg nem álló. A menedék, vagyis az evictor bevonása a perbe nem egyéb, mint szavatosnak, oltalmazónak a segítségül hívása. Az evictorságtól azonban ódzkodtak a kászoniak, miként 1677-ben impéri Bodó Pálné is, aki Ambrus Mártonnak „menedéket fogadott volt”, de „nem akarja megmenteni”.

A perorvoslat legáltalánosabb formája Kászonban is a fellebbezés, az apelláció. (Ezt az eljárást erdélyi perjogi előadásában id. Szász Károly így definiálta: „Minekutána a per mind a törvénytől engedtetett menedékeken az alsó széknél keresztülment, az utolsó, azaz már többé az alsó széknél nem remedizálható ítélet neveztetik végső ítéletnek, definitiva sententia, s ezt már a vesztő fél feljebb kérheti, apellálhatja.”) Ez azonban a per további elhúzódsát jelenti, tehát növekednek a perköltségek s nyomorodik el az újabb és újabb törvény útját járó székely család. Ezt különben az 1562. évi gyászos emlékeket ébresztő segesvári országgyűlés is szóvá teszi: „az község hosszú perfolýásnak miatta el szokott fogyatkozni...”

A kászoni viceszék a falu gyűlése, széke előtt elkezdett perek fellebbevíteli fóruma, míg az alszéki ügyeké Csík-, Gyergyó- és Kászonszék derék-széke. A jegyzőkönyvekben – többféleképpen magyarázhatóan – így örökítik meg a fellebbezést: „Appellat ad sedem superiorem.” 1671-ben azonban hozzáteszik, hogy a főkapitány jelenlétében döntenek, 1672-ben pe-

dig a főtiszt urakat említik, a főkapitányt és főkirálybíró, mint akik egy korábbi, 1649. évi perben a végső ítélet kimondói.

A viceszék a törvénykezési kiváltságát, bíraskodási önrendelkezését azzal is erősíti és megbecsüli, hogy igyekszik végleges döntést hozni a viszálykodók dolgaiban. A határozatot, az ítéletet gyakran zárja le az a formula, hogy „non transmittitur”. A fellebbezés megtagadását néha indokolják; így történik 1699-ben is, amikor a Lázár család gondviselőjének tiltják meg az apellációt, mert az alperes „hüti” be sem várva kereste meg a derékszék, s a vita tárgya, a jakabfalvi jószág pedig nem ér többet 12 forintnál: „ergo non transmittitur”. 1710-ben is elutasító határozatot hoz a viceszék, mivel a kereset tárgya nem ér száz forintot. Van tehát egy értékhatár, amely korlátot szab a további perfolyásnak. A per természete szintén oka lehet az apelláció meggátolásának. 1714-ben újfalusi, birtokvitába keveredett, osztatlan „vér atyafiai” „rövid” perét minősítik végérvényesen befejezettnak. Azt az újfalusit viszont, aki olyan nagy vétékbe esett, hogy a viceszék bírái jogosnak vélik: „feje üttessék el érette” – nem zárják el a felsőbb fórumra meneteltől, a döntés: „transmittitur”.

Látszólag kissé részletezőn és a kelleténél hosszadalmasabban vázoltuk a kászoni élet e fontos intézményének, a viceszéknek a működési rendjét. Mi azonban, miután megismerkedtünk a forrásanyag bőségével és a problémák sokrétűségével, úgy érezzük, a rövidezséggel, a túlzó tömörséggel véteztünk volna. A népi élet történetének vizsgálata, megismerése szempontjából ugyanis igen fontosnak véljük e kérdéskör feltárását. Minket is ennek a fejezetnek az információi, tanúságai szilárdítottak meg abbéli hitünkben, hogy a felsőfalusi, impéri, jakabfalvi, újfalusi települési tömb amiatt is szilárd autonóm társadalmi egység, mert kialakította a peres eljárásoknak azt az intézményesített, szokásokra, normákra épülő rendjét, szervezett fórumát, amely azután jól funkcionált. Jól működött, mert elejét vette a társadalomban óhatatlanul fel-felizzó ellentétek lángra lobbanásának, megzabolázta az erőszakot és megkísérelte az igazság kiszolgáltatását az egymással vetélkedőknek. Volt tehát ennek a népnek egy olyan intézménye, amely szoros szabályokkal és előre tudott következményekkel készítette igazodásra, ösztökélte békességre a zavarkeltésre hajlamosat, a szokások szentelte értékrenddel, a törvényekkel, a kászoni usussal szembefordulókat.

Látnunk kell azonban azt, hogy ez az igazságtevő és konfliktusrendező tevékenység az évszázadok során – osztozva annyi és annyi keret és intézmény hasonlatos sorsában – túl szövevényessé, differenciálttá, megmerevedetté és sok vonatkozásban avulttá vált.

e) *Ítéletmondás, bírságolás*

A kászoniak közössége csak úgy tudta fékezni a jogellenességet, korlátozni a jogsértést, megálljt parancsolni az önbíráskodásnak, hogy ítélkezett, igazságot szolgáltatott, büntetett. A perfolyamatnak ehhez az utolsó, befejező szakaszához egypár szóra nekünk is kötelességünk visszatérni, mielőtt más intézmények funkcióinak taglalására vállalkoznánk.

Azzal kezdenők, hogy az ítéletet a széki bíróság tagjai együtt, sokszor „egy akarattal” mondották ki, néha pedig a többség vélekedését fogadták el deliberátumként. Ezt fejezi ki a fel-felbukkanó jegyzőkönyvi formula: „ergo tetszett az major parsnak, a törvénynek...”

A bírák díjazását nem emlegetik forrásaink, de tudjuk, hogy az ő jövedelmüket gyarapítja a perfolyás során fizetett sokféle díjazás jelentős hányada. „Hosszú pörön – mondja a népi szólás – a bíró a nyertes.” A vice-szék elnökének hivatalba lépésekor arra kell esküt tennie, hogy senkinek igazát ajándékért hamisra, a hamisságot igazra nem fordítja és előnyükért senkinek nem kedvez és ezt törvénytevő székén el sem tűri. A harácsszedő, megvesztegethető bírákról nem is szólnak forrásaink, csupán egy 1676. évi rágalalmazási per tárgya a vesztes félnek az a gyanúja, hogy ellenfele egy juhval vette meg a neki kedvező határozatot.

A döntésvégrehajtókat, az executorokat, kászoni szóval „a sententia bírákat” külön választotta meg a szék. 1725-ben Bernád István armalista, valamint két lófő, Balás Mihály és Tamás István (különböző falvakból való) a választottak. Egyikük a teljhatalmú megbízott, a plenipotendarius, kettő pedig sententiabíró, és jelen van a helybeli (felsőfalusi) bíró, valamint a polgár. Amikor jószágokat, javakat kell elosztani, lefoglalni, amikor értékes tárgyakat kell felbecsülni és esetleg elkobozni, elő-előfordul, hogy a sententiabírákat a magukat megrövidítettnek érző peresek meggátolják munkájuk végzésében. Így történik az előbbi esetben is, holott kezdetben a szokásos rend szerint folyik az executio: az alperes Mátyust a lakhelyének kapuja elé érkező ítélet-végrehajtók kihívadják, megkérdezik, meghallgatja-e a sententialevéiben írottakat. Az igenlő válasz után „megolvassák”, ő pedig meghallgatja; majd a bírák hivataluk szerint belépnek a telekre, s követelik, hogy azt, „mi[j]e van, adgya elé”. Ekkor azonban Mátyus bezárja az eresztajtót, botot ragad, sérteget, „hatalmaskodik”. Más elégedetlen kászoni már a kapun sem ereszti be az executorokat, vagy erőszaktól tartva „az kapukat betámogatja”. A végrehajtó, néha hivatali tisztét teljesítő megbízott, vagy csak egyes-egyedül a falusbíró, különösen ha tisztí büntetést kell behajtani. Ilyen esetben történik 1689-ben, hogy újfalusi Ambrus István az előljárót a házban „megrekeszti” és az csak megfutamodással tudja elkerülni a megverettetést. A „potentiarius-

kodó”, hatalmaskodó ellen természetesen keresetet indítanak, és rendszert nem marad el a büntetés sem.

A kászoni társadalomban uralkodó értékrendről, az emberek közötti kapcsolatokat megrontó jogsértésekről, magukról a vétkekről, bűnökről később még szólni kívánunk. Ebben a részben büntett és büntetés kapcsolatát mellőzve csupán a perbeli zárómozzanatként születő ítéleteket, bíróságokat mutatnók be és azokat is futó számbevetéssel.

Kezdjük a legsúlyosabbal, a halálbüntetéssel. Életét veszette az erdélyi gyakorlat szerint például „a nős parázna”, „a „lopó”, „a fosztogató és az úton álló tolvaj”, „a szándékból való gyilkos”. A kászoni viceszék bírái kerülnek ezt a társadalmi megtorlási formát. Verdiktjükhöz gyakran hozzáfűzik a „ha nem mentheti magát” szavakat, vagy szívesen utat adnak az apellációnak. A Moldva és Erdély közötti hegyes, erdős határzóna kedvez a lótolvajoknak, akikre azonban rá-rábizonyosodik tettük, s ilyenkor az ítélet: „halállal büntetődjenek”. A tolvajsággal vádolt Tudosi esetében 1687-ben hét mentő tanú esküjét kérik a bírák, különben „szabadságokban [áll] a károsoknak az keservesekkel együtt, akár vegyék feit, akár akasszák fel”. 1675-ben, 1698-ban a halálra sebzett, vert áldozat hozzátartozói követelik, hogy a tettes „meghaljon érte”, halálért legyen halál a büntetés. (Érdekes, hogy a Kézdiszékben 1670-ben már halálra ítélt Vas Annát 1684-ben – amikor ismét elfogják – egy hajdani vádlója azt követeli a kászoni bíróság előtt, hogy a régi „sententia” alapján végezzék ki.)

Magáról a büntetés-végrehajtásról, a hóhér személyéről kászonszéki közvetlen adataink nincsenek. Az állandó tábla számára készített 1763. évbeli tervezetben azonban Csík- és Kászonszék számára együttesen javasolnak, 27 forintos fizetéssel, egy bakót.

A testi büntetés a megcsonkítás kegyetlen formájában még fel-felmerül a szék megtorló deliberátumaiban. A dobolyi Hosszú János nevű szolgát 1685-ben tolvajként állítják bírái elé. Szerencséjére „az bizonyságok anynyi latorságát nem felelik, kiért meghalna”, de a károk megtérítésére kötelezik; különben a döntés értelmében „egyik füle vágassék le”. 1718-ban az egy és fél véka lisztet eltulajdonítót szintén választás elé állítják, vagy fizet 12 forint bírságot, vagy „fél fülét” veszti. Az újfalusi juhpásztor, akit két diszke (egy-két éves) juh és egy berbécs levágásáért számadoltatnak, kártérítéssel szabadul, jöllehet a károsult fél keze levágását követeli.

Miként a halálbüntetés, a megcsonkítás sem egyéb, mint a veszélyeztetett közösségnek a megfélemlítő retorziója, de ritka és láthatólag nem is nagyon alkalmazzák. A csonkításban a hajdani megbélyegző, stigmatizáló szándékot is felfedezhetjük, hiszen a büntetésnek ez a módja, a megjegyzett, „jegyes” személyre mint potenciális bűnözőre hívja fel az emberek figyelmét. A szó szerinti „megbélyegzésről” azonban nem adnak hírt forrásaink.

A testi fenyítést – ostorozás, botozás megnevezéssel – szintén nem szerepeltették ítéleteikben a kászoni székülők. Igaz, nem tudhatjuk bizonyosan, hogy a „csapattassék meg” szavak, amelyek viszont gyakoriak, milyen verésformát rejtettek. (A bot elnevezést a kászoniak nem használták, inkább pálcát vagy „kosztot” emlegettek.) Az bizonyos, hogy a szitkozódó, erkölcsi vétséget elkövető ember, férfi vagy nő nyilvános megszegyenyítése, a „vesszőzés” többször is előfordult. Még kiegészítő büntetesként is. Rendszerint vasárnap, mise után, a nép színe előtt hajtották végre, s a verést nem csupán fenyítésként alkalmazták, hanem nevelő erejű példázatnak is szánták. A káromkodót 1675-ben például „pro exemplo” vesszőzték meg.

Eléggye gyakran éltek a szankciók társításának a lehetőségével. Hogyha nem is jelölték meg, melyiket tekintik fő- vagy mellékbüntetésnek. Összekapcsolták például a megcsapatást a „kiperegérezéssel”, a kalodába téttel. A legváltozatosabb, vegyes összetételű büntetést 1695-ben az ozsdolai Csűrös Györgyre szabták ki, mivel súlyos tévelygése állítólag szodomiaiba és tolvajságba sodorta: „ha nem jurál – mondották a bírák –, vonassék a kézdi[széki] kalodába, ott halljon misét, azután vágassák el egyik füle, csapassák ki a székbelől mind egyik, mind a másik dologért”.

A száműzetés elsősorban a társas életet, közerkölcsöt veszélyeztető, visszaeső vétkeseket sújtja. Különleges érzékenységgel reagálnak a kászoniak arra, ha valaki a szék törvényeit, a közösség „köbe vésett” parancsolatait, a biztonságos életvitel ősi normáit szegi meg. A vicekirálybíró 1712-ben úgy véli, hogy essék számkivetésbe az az impéri, aki a szék szabadsága ellen cselekszik. Az a jakabfalvi asszony pedig, aki 1723-ban áll bírái színe elé, ezt a verdiktet hallhatja: miután a nemes szék törvényeibe „belégazlotték”, azért „az nemes székbelől lakni elmennyen”.

A XVIII. század második felének felvilágosult országvezetői, kormányzói hittek abban, hogy a büntetésrendszer humánusabbá, igazságosabbá és célszerűbbé alakul, ha a szabadságvesztés általánosabbá, a tömlőcöztetés gyakoribbá válik. A kis Kászonszéknek nincs fogháza. Börtönt, börtönört nem említenek a nótáriusok. A deliberátumok sem szabnak ki bizonyos ideig elszenvendő „arestumot”. Annál inkább emlegetik az ítéletmondás előtt már lefogottakat, a detentusokat, a bírák elé állítandó latrokat. Az Approbaták és a Compilaták szabályozzák a gonosztevők elfogatásának kötelezettségét, módosításait, és ha 15 napon belül nem adja a nép a tiszt kezére a megfogott, majd vigyázatlanul elszalasztott latrot, hatalmas összeget, 200 forintot írnak elő bírsággként (III. R. XLVII. art. V.).

Az ítélet előtti fogságban levőt a kászoniak a bíró házában, esetleg a polgárénál őrzik; vigyázásukra kirendelnek embereket; néha záros szoba vagy kulcsos pince ajtaja állja el szökésük útját; az örök meg is láncolják a

fogylyot („egy halálra valót”), vagy „kalodába ütök”, jól beverve a „kaloda szegit”. A gyanúra vagy a gonosz cselekedet ismeretére alapozott fogságból azonban sokan szöknek meg. 1719-ben a vicetiszt a jakabfalvi falusbírórt, Mihály Istvánt fenyegeti meg az Approbatáik előbbi articulúsára hivatkozva (de a 200 forintot a hihetetlen nagyságú 500 forintra emeli), ha az elszökött Rádulyt „nem sistálja”, elő nem állítja.

Az „arestáltatott és kalodába tétetett” detentusok azonban nemegyszer megszöktek. Megtehették, mert az őrizők (az is előfordul, hogy csak a bíró háza népe) vagy gondatlanok, vagy elnézők („emberséges emberek”), ha nem éppen segítőtársak voltak.

Az elrettentő példát statuáló bírának az ismeretes, hírhedt büntetőeszköze a kaloda, a pellengér volt. A nép előtti, nyilvános kalodába zártaságtól, kipellengérezettségétől leginkább az erkölcsi normákat megszegő asszonyok, lányok retteghettek.

A jogsértő magatartást megtorló, szankcionáló székgyűlés nagyon sok esetben pénzbírsággal sújtja a pervesztést, a vádlottat. Az állam vezetői rövidesen – a felvilágosult abszolútizmus virágkorában – ezt a büntetési módot kísérlik meg háttérbe szorítani; félve a misera plebs contribuens adófizető kapacitásának csökkenésétől, valamint sokallva a bírák e forrásból származó dús jövedelmét.

A kászonszéki protocollumokban a perlezáró végzésben gyakran csak megnevezik, összezszerűen tehát nem is határozzák meg a pénzbírságot. A legtöbbször csupán azt mondják ki, hogy a vesztes fél potentían, calumnián, patvaron „marad”, annak díjával tartozik. Az 1729. évi csík-, gergyó- és kászonszéki követi utasításban pénzértéküket (magyar forintban) feltüntetve szerepelnek a „bírságiális poenák”. A homagium (az emberdíj, vérdíj, fejjáltás) eszerint 12,50–25–50 frt, a minor potentia (kisebb hatalmaskodás) 12,50, ugyanannyi az emenda linguae (a nyelvváltás), a calumnia pedig 24 gira, vagyis 12 frt. A XVIII. század elejéről való adatok szerint a patvar 12 frt, a házramenetel, úton tett támadás 7, tetem törés, sebzés, szablyavágás 6, a földfoglalás pedig nem lehet több 12 giránál, vagyis 6 frt-nál, és így tovább.

A vicekirálybírónak, a tisztségnek hivatalból indított keresetében elmarasztalt kászoninak rendszerint 12 frt-ot kellett fizetnie. Az erdélyi törvénygyűjteményekben, a széki statútumokban szintén sokszor olvashatjuk azt, hogy a „poena” 12 frt (akkor, amikor egy szolgáló évi bére 4, egy jó faragó szolgálé 9, egy lajtorjás hordószekér csinálása 3 forint).

Az, hogy milyen vétségért, bűnért milyen büntetés jár, nem mindig könnyen kihámozható a viceszéken hozott ítéletekből. A kisebb-nagyobb hatalmaskodás köre talán a legtágabb. Patvaron marad az, aki alkut, egyezséget bont, amelyik fél az osztozkodásnál elfogadott bírói döntést nem tiszteli, és így tovább. Calumnián marad az, aki részeges és foga-

dalma ellenére visszaesővé válik, de az is, aki nem helyes vonalon kezdi vinni peres ügyét, akinek vétke „duplex viának láttatik lenni”, vagy aki semmibe veszi az ősi rendet, azt a tilalmat, hogy „két bíró törvényivel egy dologból az ember nem élhet”. Méltatlan szidalomért, rágalmazásért rendszerint homagiumra ítélik a tettet. (Ez azonban itt már nem azonos a szándékos emberölés poenájával.) A megbántódottak egy-egy perben igényelnek „duplex” emberdíjat, sőt kilencszeresét is.

A bírságot növeli az a körülmény, hogy ahányszor megesett például a rágalmazás, annyiszor jár érte büntetés. Az engedély nélkül éjszakánként elcsavargó szolga „valahány éjjel oda hált, singillatim girákon” marad; tehát az egykori poena sokszorosát fizeti.

A büntetés nemegyszer több büntetésforma együttese. Így a delikvens egy 1674-es perben a rágalmazásért homagiumon, a fenyegetésért potentián marad; 1711-ben a törvénytelenül szénafüvet károsító jakabfalvi a fű lekaszásáért „singillatim” hatalmaskodás díját fizeti, ugyanúgy külön szekerenként rója le az elhordás poenáját, megadja a széna árát, és megfizeti a nyertes fél költségét, fáradságát.

A perben maguknak „jó törvényt” kiharcolók igyekeznek visszaszerelni a „litigálás” rendjén különféle címeken kifizetett összegeket. Kérelmük jogosságát ezzel a formulával jelzik: „jó helye lévén”. Indokoltnak tartják azt is, hogy fáradozásaikért, elmulasztott munkanapjaikért, a dolgozásban való hátramaradásukért, az elvesztett haszonért kárpótolják őket.

A szenvedésnek, a fájdalomnak, a testi sebzettségnek díját szintén megkövetelik. 1680-ban az újfalusi Szabó Mihály uramat a primipilus Amburus István a falu közti úton karóval lováról leveri. A sértett fél kívánsága: marasztaltassék el az inctus, ha „jó ratiókkal magát nem mentetgeti in amenda capitis, vére kijárásáért való fizetésért frt 16, dolga mulatsága flor 16, fájdalmát sem vötte volna fel pro flor 100...” A vörösre vagy kékre színeződött ütésnyom, a megsebzés miatt kifakadó vér mind-mind hagyományos büntetésösszegre kötelezi a támadástevőt. Az a formula, hogy mennyiért vette volna fel, vállalta volna magára a fájdalmat, eléggé változatlan, a szenvedés értékelése, felbecsülése azonban már egyéni jellegű, sokszínű, de sohasem kevés. Van, aki „fájdalmát nem vötte volna fel” 20 frt-ért, de szintén ennyit követel az, akinek arcát sebzik meg, és az is, akinek fogát verik ki. Az újfalusi Damokos Mihály 1691-ben fiával vereti meg a fogatja útját elállót, s még biztatja is: „verd meg jól, ne fizessünk hiába...” Nos, az ifjú az 50 frt fájdalomdíjra – egy jó négyökrös iga árára – feltehetőleg mégsem szolgál rá, jóllehet igyekszik.

Az orvosló borbély, a felcser Kászonban eléggé nagy összegekhez juthatott, hogyha az 5–25 frt között változó összegeket valóban megítélte a bíróság s ki is fizette a pervesztő.

Szólni lehetne még a perbeli döntést befolyásoló enyhítő, valamint súlyosbító körülményekről, a hagyományok szentesítette szokásjogi gyakorlatról. Ez alkalommal a kereteink megszabta határokhoz igazodva a jogtörténész munkájába még csak annyiban avatkozunk bele, hogy jelezzük, a per végső szakaszában például a zálogvétel, kezesállítás sokféle új jogesetet szül a kászoniak között. Érdekességként említjük meg, hogy a jakabfalvi vesztes 1724-ben „nem lévén módgya az maradságoknak” letételeire, tehát a büntetés, perköltség és így tovább kifizetésére, kezeset állít. A perköltségben elmarasztaltott, „a maradságon maradt” ellen végrehajtást indítókkal szembeszegülőt a vicetiszt hívja újra a szék elé. Mihály Istvánné 1725-ben kendőjébe kötve ad be a székre maradságbeli jelül néhány tárgyat, jelezve, hogy elismeri és vállalja tartozását. Az is megtörtént 1723-ban, hogy például a jakabfalvi Pál Simonné adósságáról lemondanak: „sok böcsületes emberek interpositiójára az maradságokat (:nem lévén honnan megvenni:) leahagyják...” Igaz, nagyon szegény és a székből való kivetettségre is fenyegeti.

A szék tehát – miként a vármegye – rendészeti, igazgatási, életszervező intézmény, amelynek egyik jelentős funkciója a törvénykezés. Kászonszék szintén betöltötte – mint már mondtuk – ezt a szerepkört, és elmondhatjuk, hogy részletezőn kidolgozott, tradíciók megszilárdította működésrend alapján tevékenykedve hivatásának meg is felelt.

3. A faluközösség, a tízes, az egyházmegye

A föld és ember kapcsolatát elemző fejezeteinkben már szót kellett ejtenünk a faluról és a tízesről s itt-ott az egyházközségről. A következőkben az állam és szék működési rendszerében szeretnők megkeresni helyüket, teljesebbé téve a kászoni intézményhálózat felleltározását.

A faluközösség közvagyonot uraló és kezelő, a családi kisgazdaságok érdekeit egyeztető, a termelést megszervező, a társas együttélést szabályozó, ellenőrző, az életvitelt igazgató sokcélú alakulata, alapsejtje a kászoni mikrokozmosznak.

Az önszervező és önrendelkező falu alaptörvénye, normagyűjteménye, a „rendtartás” Felsőfaluban 1677-ben mezei kártétel esetében hivatkozási alapként szerepel, de utalnak a „régii” constitutio hagyomány szentelte ősiségére is. Újfalusiak perében az erdővédelem kapcsán 1718-ban ítélnék a bírák mind a szék, mind pedig a „falu végezése” szerint.

E végzések, miként a törvénytevések is írásba foglaltattak. 1726-ban például megparancsolják, hogy „böcsületes Felsőfalu, úgy más faluk is hütös nótáriusokat esküssenek, falu között való törvényeknek helyes és hiteles írásban való tételiről”. Van tehát falutörvény, jegyzőkönyv, nótári-

us, van betűbe rögzített akarat s azt éltető, átörökítő helybéli, falusi írásbeliség.

A határozathozó testület a falu gyűlése. Itt tanácskoznak a megmaradást szolgáló, közérdekű ügyes-bajos dolgaikról, és a többség szavazata alapján hoznak helyes, mindenkire kötelező érvényű határozatokat. E gyűléseken fegyelmezettséget követelnek meg. Felsőfaluban 1715-ben „a falu közönséges gyűlésében” egy impéri jobbagyra támad rá egy helybéli lófő, 1718-ban pedig „a jakabfalvi közönséges gyűlésben” mond rágalmozó szavakat egy másik. Mindkettőre súlyos széki ítéletet rónak ki.

Mindenik kászonszéki falu rendelkezik viceszékhez hasonló „faluszékével”, „törvénytevő fórummal”, bírósággal. A „falubeli böcsületes törvénytevők”, a falusbíró, a polgár, a hütösök intézik a „falu között perlekedők” ügyeit. Az ítélőszék a szokásos értékhatárig, három forintig illetékes a döntéshozatalban. „Senki három forint érő dologért székre ne menjen perelni” – mondják ki általában a státutumok az irányelvet. Hatáskörátlépés miatt azonban mégis tiltakoznak néha azok, akiknek ez előnyükre szolgál. Úgy tűnik, hogy valóban nemcsak kétforintos adósságért, egy forint értékű lopásért állnak faluszéke elé a megvádoltak, hanem nagyobb ügyek, magasabb érték kategóriába sorolható kártételek, viták miatt is.

Ennél azonban sokkal fontosabb helyi jellegzetesség az, hogy a szorosan egymás mellé épült kis falvak lakói nemcsak fellebbezési fórumként keresik fel a viceszéket, hanem egyenesen a közelükben, esetleg éppen falujukban ülésező széki bíróság elé viszik keresetüket. A faluszéke sohasem tiltakozik megkerülése, negligálása miatt, a viceszék pedig sohasem utasít el olyan perbe hívást, amelyet az alsóbb fokon is meg lehetne tárgyalni. Gyakorlatias gondolkodás és hagyományos szokásrend szentesíti itt az országos, székelyföldi szokásrendtől való eltérést.

Ily módon – jóllehet a faluszékének elsődlegessége Kászonban is elfogadott – tipikusan faluszéki ügyek (mint például a mezei, erdei kártételek, „prevaricatiók”) először és egyenesen mégis a vicekirálybíró ítélőszéke elé kerülnek. Jakabfalván 1715-ben gróf Lázár Ferenc kerítés nélkül tart szénafűhelyet a tilalmasban. Megbüntetését Kászon törvénytevő tanácsától kéri, holott másutt a rendtartó falu osztaná ki neki a falutörvényben megszokott bírságot. (Igaz, főnemesi család vétségéről van szó, és az sem érdektelen, hogy Lázár Ferencet a viceszék is elmarasztalja.)

Mindez természetesen csökkentheti, de meg nem szünteti a falusbíró gyakori szereplését, első hivatalos személyként való beavatkozását az ellentétekbe, a kirobbanó konfliktusokba. Szokásos, hogy verekedés után a bíróhoz mennek „sebet”, „kéket”, „vért” mutatni, ő idézi hütösök elé a rosszat cselekvőt, tilt meg füvet, telket, örökséget, ellenez foglalást, megbecsül öröklött vagy megosztott jószágot, felszólít bárkit is cselekvésre vagy attól való tartózkodásra.

A falusi törvénykezők ítélete ellen a viceszékre lehet apellálni. A kászoni lakosság szintén ezen az úton jár, neki is a vicekirálybíróság a fellebbviteli fóruma. (Csak egy ízben említenek forrásaink más eljárásmodot. 1726-ban egy colonusnak Jakabfálván három sertése vész el. Kárát először a „böcsületes falu között való törvényes úton” keresi. Onnan azonban „külső hütösök”, idegen falubeli esküdtek eleibe apellálja ügyét, s csak végül keresi fel a „Nemes Szék”-et.)

Az igazgatási kérdésekben, így a termelést illetően is védelmezi a „falut” a maga autonómiáját a „székkel” szemben, amely – ha meggondoljuk – negyedrészen maga is felsőfalusi, impéri, jakabfalvi vagy újfalusi. (Itt ismét a szék térbeli kicsinysége és a falvak tömörítettsége korlátozza a szék-falu ellentét meggyökeresedését, de ki nem küszöböli.) Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1650-beli statútuma kimondja, hogy tarlót szabadítani tiszt híre nélkül nem szabad. 1713-ban a vicekirálybíró Miklós Deák élni is akar a falu belső ügyeibe való beavatkozásnak ezzel a lehetőségével, a jakabfalvi László János azonban (tertio se falu képében) kiharcolja a community időpont-kiszabási jogosultságát.

Van tehát falugyűlés, törvénykező faluszéke, van mindenik kászoni faluban bíró s mellette polgár, határbíró, esküdt, van tehát előljáróság. A falu választott s változó vezetőségének társadalmi hovatartozását már az 1614-es lustra elárulja. Eszerint Kászonban a vitélő rend, a szabadrend köréből valók a tisztségviselők. A bírák közül kettő lófő és ugyanannyi a gyalog. A hütösök közül 13 a lófő, 1 gyalog, 1 libertinus és 13 darabont. 1722-ben az adó alól mentesített falusi előljárók száma 12 (3 bíró, a többi hütös és polgár) és valamennyien primipilusok. A feudalizmus kori rendi viszonyok közepette a nagyobb tekintélyű szabadok, a módosabb lófők könnyebben vállalhatták az igen terhes, nehéz vezetői posztot, a széki, állami hatóságok kívánságainak teljesítését, másfelől pedig a falu érdekeinek hűséges és bátor képviselését.

Úgy tűnik, hogy kászoni sajátosság az, hogy a polgár nemcsak egyszerű „kisbírói”, esetleg küldönci szerepkört betöltő ember, hanem olyan előljáró, akit jelentős igazgatási, törvénykezési feladatokkal is megbíz közössége. A bírót és polgárt számtalanszor együtt nevezik meg, mint akik a communityt reprezentálják; 1682-ben pedig a hütös polgár a jakabfalvi delegáció vezetője. 1691-ben (elveszett marha nyomon követéséről van szó) Jakabfálvát és Impért egyaránt egy-egy polgár, Csutak Balázs és Juhász Tamás személyesíti meg a viceszék urai előtt.

A népi intézményekben zajló jogélet Erdély-szerre hasonlatos, néha azonban a szászok, a székelyek földjén, a fogarasi bojárok, a kővári puskások falvaiban s másutt is nagyon gyakori és jelentős a helyi sajátosság. Ezért nem meglepő az, hogy Kászonban kisebb a communityt ítélőszékének a vonzásköre. Az sem, hogy itt a bíró válláról sok terhet raknak át a

polgáréra, akinek ezáltal megnő a szerepe; tisztviselői tekintélyét pedig öregbíti a faluélet konfliktusaiban való állandó részvétele is. A perleírásokban ott a neve, ő az idéző, az admoneáló, a perbeli izeneteket hivatalosan közvetítő, ő a szemlét végző, a tanú, a zálogló, a végrehajtó. Van olyan perek viharában edzett „Deák”, aki szinte egy jogi lépést sem tesz anélkül, hogy a hütös polgárt maga mellé ne venné s ne előtte szólna vagy cselekedne. A polgár háza néha börtön, oda viszik őrizetbe a foglyokat, de 1711-ben a „servus pagi” lakásában gyülekezik törvényt látni a „Nemes Szék”.

A polgárnak a faluközösségért felelősséget is kell vállalnia. A hadak útján járó katonák elviszik például a lovát, marháját, s más bajok is zúdulnak rá, különösképpen a „labancjárás” napjaiban. A bíró és polgár – hiába szabadrendi székely – sokszor szenved el a megvertetést, amikor fuvart, zabot, élelét hiába parancsol a német. Mindenesetre a hütös polgár szerepe a porció, kvártély, naturálé adminisztrálásában is számottevőbb itt, mint a szomszédos székely székekben.

Az adómenteseket feltüntető viceszéki kimutatásban 1722-ben a „judex” és a „juratus” külön-külön szerepel, Felsőfaluban és Impérfalván pedig megnevezik a „servus pagi”-t és a „juratus alias polgár”-t. Gyakorlatilag két funkcióról van tehát szó. A polgár a hütösök egyike, bizonyára a judex helyettesítésére és támogatására leginkább alkalmas férfiú.

A kászoni „határbíró” szintén eltérő árnyalatot jelent az erdélyi sokszínűségben. Ő elsősorban a földért, a faluközösség nyilaiért, erdeiért, szénafüveiért, tulajdonviszonyokat érintő kérdésekért, birtokvitákért felel.

Csik-, Gyergyó- és Kászonszék 1650-beli statútuma már szól a hütösökről, részletezőbben pedig az 1726-os articulus. Eszerint: „a falusbírák és polgári mellé mindenütt bizonyos számú hitesek eskettetnek be az tilalmas határok pásztorlásokra, mely szokás ezután is tartassék meg”. Nagyobb falukban hét-hét esküdtet állítsanak; tehetnek jobbágyembert is. Teendőik és kötelezettségeik ezek: „a törvényteleneket büntethessék”, károkat becsüljenek, a marhákat behajtsák s a károsult kezébe adják, s ha a tilalmasban kárt okozó marhát meg nem fogják, ők tartozzanak elégtételadással. Panaszt lehet tenni ellenük a széki tiszt előtt, aki egy firt büntetést szabhat ki rájuk.

Impérfalván 1716-ban „határbírók vagy hütösök” tevékenységéről szólanak, 1723-ban pedig a „határőrző hütösöket” teszik felelőssé a szénafüvet pusztító, károsító állatok behajtásáért. A funkciók megnevezése néha azonban zavarba ejtő. A határpásztor és határbíró között nincs mindig különbségtéves. 1690-ben Felsőfaluban a judex egyben határbíró is. Jakabfalván 1679-ben viszont világosan megnevezik az István családbeli határbírót, és a hütösök közé sorolják a fiát.

Lehet tehát a hütös határpásztor is, egyikük-másikuk lehet határbíró és egyben hütös, az azonban nem kétséges, hogy a faluközösség szerepkörök

szerint tagozott cselekvőképes tanácsának ők is igen fontos dologtevői. Jelképi értéke is van az 1698-as felsőfalubeli adó-, porciókivetésnek. Ennek a feladatnak együtt veselkednek neki a bíró, a polgár, valamint a „megesküdt emberek”.

Az előljáráshoz nehezen kapcsolható, de a falu szolgálattevői hálózatának tagjai a strázsák is. Ők a falu őrizői, a rend, a csend, a nyugalom, a vagyonbiztonság felelősei. Vezetőjüket „botbíró”-nak titulálják. Felsőfaluban 1683-ban Ambrus István volt a botbíró. Ő rajtakapta Máthé Mihályt, hogy „ki nem állott faluőrizni”. Zálogot sem akart adni. Egy forintja bánta. Ugyanott, ugyanabban az évben Bodó Tamást is botbíróként említették. Kötelességét szintén nem teljesítette, így egy forinttal lett szegényebb; de mert hivatala jelképét, „az falu botját elhanyította”, azért még tízszer akkora büntetést is fizetett.

A community tisztségviselője vagy legalábbis megbízottja a „serlátó”, a sörbíró, aki ellenőrzi a kocsmárolt, árusított sör minőségét és azt, hogy „igazi ejtellel” mérik-e ki. Példaként a jakabfalvi István Györgyöt említhetnők, aki 1715-ben egy tanúságtéveskor érezhetőleg bizonyos rátartisággal jelentette ki: „Én ebben a faluban serlátó vagyok.” Újfaluban 1680-ban határozatot hoznak, hogy „senki szabadsággal élő rend jobbágy ember serire, peccenyéjére ne menjen, ha annak módja szerint ki nem látt[at]ja”. A tilalom ellen vétő Imre Pált pedig a serlátó bünteti egy forinttra. Valójában a mérszárszék, az időnkénti húskimérés is szigorúan ellenőrzött. Akik „marhákat vágnak ki”, szintén láttatni kötelesek. Szék- vagy peccenyelátó tisztséget ugyan nem említenek, de az előljáráshoz ellenőrzi, hogy az állat egészséges-e, fogyasztható-e, a húskimérők a környezetet nem szennyezik-e állati maradékokkal, s azt is, hogy a húst „igaz fontal” mérik-e ki.

A székelyföldi faluközösségek képének megrajzolása terén az első lépések megtörténtek. Az átlagos szerkezetet azonban csak a variánsok egybevetése teheti teljessé és igazzá. Ehhez azonban alapforrásként mindenkifelett falujegyzőkönyvek kellenek. Kászonszék falvainak az e korbéli protocollumai nem maradtak fenn, pedig voltak, hiszen iratokat, faluszéki döntésekről másolatokat is adott ki a jegyző. Jellemző azonban, hogy magáról a nótárius uramról sem tudunk meg a széki anyag vizsgálatakor semmi érdemlegeset. Mint ahogyan más falusi szolgálattevőkről sem. (A csikszeredai múzeum dokumentációs anyagában rátaláltunk ugyan Altíz és Feltíz közös falujegyzőkönyvére, amely azonban kései, 1775-ben kezdődik és 1821-ben érnek véget a feljegyzések.)

Az egyes fejezetekből, gondoljuk, azért valamennyire megismerhetővé vált a community intézményének szerepe a termelőélet szervezésében, az igazgatásban, a törvénykezésben és így tovább. A kászoni falu meghatározójegyeit tovább nyomozva szeretnénk még a falvak egyetemleges fele-

lősségére, önálló személyiség voltára rámutatni, valamint arra, hogyan uralja a szék s uralja-e a nagyúri, birtokos réteg Felsőfalut, Impért, Jakabfalvát és Újfalut.

A communitás tehát nemcsak szociológiai, hanem jogi értelemben is olyan entitás, amely saját normái és maga fölé emelt vezetői uralma alatt szerződést köt és bont, ad, vesz, perel, pénzt kölcsönöz és adósságot csinál, valamint sok-sok életterületen egyetemleges, közös felelősség hordozója. A legszembeötlőbbel példálózunk. Azzal, hogy az elkárosodott állatért, elveszett, ellopott marháért a faluközösség fizet. Hogyha latrok, tolvajok rabolják el az állatokat, gondosan és hozzáértéssel követik a nyomot (kötelesek is „felvenni a nyomot”), és ott, ahol továbbvinni már nem tudják, abban a faluban a feltételezett gonosztevő falutagért szenvedve, mindenki köteles a károsult veszteségének megtérítéséhez hozzájárulni.

Fellegettebb napokban, düláskor, futáskor, amikor katonák prédája az igavonó állat, amikor „gonoszul” vész el a marha, és latrot, tettest nem tud bíró elé vinni a falu – a communitás cassájába kell nyúlni vagy családunként összeadni a pénzt.

Nem tartozik a szolidaritás bérével a közösség akkor, ha pásztor kezére adott állatról van szó, vagy egy alkalommal (1686-ban Újfaluban) akkor sem, amikor a falusbíró hetedmagával esküszik meg arra, hogy nem falubeli ember a tettes.

A kászoni völgy települései nemcsak térbelileg tapadnak szorosabban egymáshoz, nagyobb itt a szomszédsági kohézió is, a szokottnál tehát egységesebb, közösségibb jellegű a szék maga. Ez fejeződik ki abban, hogy néha ez az intézmény a communitás helyére lép és a „fiúszék” szerepel kármentesítőként. 1691-ben például Mihác Balázs ökrét „eltolvajlották”. Ideibe nem hívta nyomra a falut, ezért fele kár őt terheli, felét pedig – vállalja a királybíró és tanácsa – fizesse meg a szék. 1711-ben Péter Deák uramnak két ökre vész el gonoszul. A deliberátum szerint (feltehetőleg az éjjel híven pásztorló béres szolgát mentesítve) szintén a „négy falu” egyeteme teremti elő az ökrök árát.

Sokszor szóba került immáron az, hogy a faluért három ember felel. A falusbíró, a polgár vagy a határbíró általában harmadmagával együtt litigál, „viszi a falu perét”. Az sem ritka, hogy egy communitás képében három kászoni felperes áll szemben három másik szomszéd falut képviselő alperessel. A közösség felelősenek tisztjében azonban néha csak egy elöljárót találunk. Kisebb ügyekről van szó az ilyen esetekben. Vitos Imre 1684-ben a faluközösség szükségére kölcsönöz három forintot, 1714-ben Bernád István Felsőfalu adósságának kamatjáért vállal szavatosságot.

A kászoni faluközösség – láttuk – intézményi síkon alkotóeleme, része a széknek. Ez az utóbbi (a communítások egybefogó kerete) tehát szükség-szerűen érdekeik képviselője, védelmezője is. A feudális társadalmi szer-

kezet hierarchikus építkezési rendjébe illeszkedve azonban nem csupán a részek összegezője, hanem a részek fölébe növekedett alakulat. Olyan, amely ugyanakkor nem csupán a maga hatalmának szolgálattevője, hanem az államhatalomnak is helyi szerve. Ő a felsőbbség – a fejedelem, az országgyűlés, majd a bécsi udvar, kancellária, főkormányshé – akaratának közvetítője, és a faluközösséget emiatt is alárendeltjeként uralja. Ebben a tagozottságban kétségkívül a community az a legkisebb egység, amely többé-kevésbé autonóm testület, és amely hagyományos szervezethez, kimunkált vezetési módszerekkel, igazgatási gyakorlattal rendelkezik. Alkalmos tehát a parancsok teljesítésére, határozatok végrehajtására, szolgáltatások elosztására s behajtására.

A székely falu önkormányzata, öngazgatása tehát megállapítható, de a döntés szabadsága korlátozott, s a fejedelemség, majd az abszolutista államhatalom, valamint a széki vezetőség mind nagyobb erővel igyekeznek eluralkodni fölötte. A szék és a székely community viszonyát Connert ilyenek látja: „a XVII. és XVIII. században a szék erősen kezd belemarkolni a községek életébe. A községi eljárások az alkirálybíró ellenőrzése alá kerülnek, aki őket hanyagságuk miatt büntetheti. Az ellenőrzést körutazásain gyakorolja.” 1707-ben – igaz, hadiállapotok idején – széki határozat szól a falusi bírák „szófogadatlansága” esetében kirovandó büntetésről, a pálcázásról vagy éppen a halálra ítélestről.

A viceszék urai, jelesül az alkirálybírák, gyakran „keresik”, „ratione officii proclamáltatják” a falusbíró, mert például foglyot elszalasztott vagy tiszt híre és engedelmé nélkül szabadon engedett. A „tiszt uraimék” feladatok végrehajtására küldik ki a bírót, az előljárókat. Állandóan készenlétben kell államuk a tiszt parancsolatának végrehajtására, adó vagy adórestancia beszédésére, kvártélyadásra, fuvarbiztosításra, naturálé – búza, zab, élelem – beszolgáltatására, útcinálásra, hidjavításra.

A terheket elosztó, szolgáltatásokat kirovó, pénzt, terméket beszedő és bírságoló falusbíró nehezen tehet szert népszerűségre. Sokan kivívják azonban falusfeleik megbecsülését, mert készek a tisztséggel szembeffeszülni, a falu javára egyezkedni, okosan és méltányosan cselekedni. Helyzetükről, sorsukról, szenvedéseikről szólottunk. Most az elmondottakhoz csak annyit fűznénk hozzá, hogy viszonylag kevés a bírói tekintély elleni lázongás vagy az ellenük falukárosító mulatozásuk miatt indított per. Egy ízben, 1706-ban protocollumba vették, hogy a „szék constitutiója szerént erős parancsolat lévén strásálás dolgáról”, Péter Mihályné olyant mondott, hogy ha csak „bírócska, polgáročska parancsolja”, ő bizony nem küld a szomszéd faluban időző ura után. 1712-ben pedig felsőfalusi Koncz Jánost perük, mert „bíróóságában hat susták ára sert hordottak el Felső-falu részére”.

Erdélyben – különösen a vármegyei részeken – jóllehet vannak szép

számmal ott is öngazgató parasztközösségek – nyomasztólag nehezedik rá a falura a földesúri hatalom. A patrónusok, possessorok, birtokos nemesek uralma kétségkívül nagyobb alárendeltséget szül, mint amilyenhez a kászonszékiek hozzászokhattak. Itt legalább nyílt beavatkozás, hatáskörcsorbítás nem zavarja önrendelkezésüket. Sőt jogai mellőzése miatt egy ízben, 1651-ben a legnagyobb jobbágytartók egyike, gróf Lázár István panaszolja, hogy őt, valamint gondviselőjét a pap- és deákfogadásból, úgy egyéb falutanácskozásokból is kihagyják. Kérése az, hogy a kászoni lakosok obligálják magukat, a jövőben nem járnak el ily módon.

A „Falú, tízes, telek, ház” című fejezetünkben már elmondottuk azt, hogy a komunitásnak segítő alegysége a tízes volt. A nem sok családot, utcaszakaszt, kis utcácskákat egybefogó entitás élén a tízedes állott. Ő rendelkezett a tízes birtoklásába átengedett közvagyon erdő, szénafű felett, s e javak igazságos elosztására szintén ő viselt gondot. Rendelkezett a tízes kevéske pénzével, s törleszthette nagyobbacska adósságait. A szükség megkívánta alkalmakkor az együvé tartozók összegyűltek. Megbeszéléseiken határozatokat szavaztak meg, amelyek végrehajtásáért egyénileg és egyetemlegesen felelősséggel is tartoztak. Pásztort – ha kellett – közösen fogadtak, itt-ott magállatot tartottak, s együtt végezték el a rájuk háruló széki, állami közmunkákat is. Részt kellett venniük a rovatalok, terhek szétosztásában, behajtásában. Valójában a faluközösséget és az előljárást segítették nehéz adminisztratív tevékenysége végzésében. Dolgozniuk már csak azért is felelősségtudattal kellett, mert a vicekirálybíró nem egyszer közvetlenül a tízest számadoltatta el, bírálta vagy bírságolta.

Mondottuk, hogy a tízesekről már szólottunk. Itt azonban ismételtén azzal a céllal kellett jelezniük létezésüket, hogy szemléltethessük a társadalom mélyreható tagozódottságát, hogy láttassuk, még egy olyan kis rész-egész is, mint a komunitás, további kis alapsejtekből tevődik össze, vagy másként szemlélve, tízesekre oszlik fel.

Az egyházközségek (vagy a több falut egybefogó egyházmegyék) szorosan kapcsolódnak a faluközösségekhez, de a mégis létező különállásukat önálló célkitűzéseik, sajátos feladataik indokolják. Az egyházközségek a hitélet fórumai, olyan valláserkölcsei értékrend képviselői, amelyek (a komunitáshoz hasonlóan) rendtartásokba foglalják, megalkotják működési normáikat, s olyan szervezeti burkot növesztenek maguknak, mely ép és egészséges, önmagukban megálló kisközösségekké avatja őket.

A Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben lakozó nép mélyen vallásos. Ez a tájegység az erdélyi katolicizmus fellegrája, de legalábbis erős bástyája. Kászonban – miként a szomszédos falvakban is – csak katolikusok laknak. A hívek pedig a protestáns felekezetekhez hasonlóan rendezkednek be az említett öngazgató világi társadalmi alakulataikba. Endes Miklós régieknek, a XV. század végén kiforrálódnak tekinti őket, s úgy véli, hogy a

sajátos székely jogfejlődés eredményei, a faluközösségek patronátusát felhasználva szerveződő olyan intézmények, amelyekben az egyház ügyét sajátjuknak érző hívek hitük fennmaradásáért, erkölcsi értékrendjük ép-ségéért igen sokat tesznek.

Kászoni adatok híján a szomszédos Csíkkozmás egyházmegyéjének 1692-es (1608-as és 1688-as szabályokat is tartalmazó) „törvényé”-ből ismerhető meg a megyebírák és szentegyházfiak tevékenysége. Íme néhány mondat eskümintájukból: „Isten tégedet úgy segéljen, Boldog Asszony és Istennek minden szenti, hogy az megyebíróságnak, szentegyházfiúságnak tisztiben, hivataljában akármilyen névvel nevezendő légyen, tehetséged szerint híven és igazán eljárj: ”

1. templom és megye házainak épületeiben szorgalmatoskodol, azoknak földet, javait, egyetmásit oltalmazod és el nem idegeníted, sőt gyarapítod, és mi elidegenedett volt, visszahozod;

2. a templom földéről, javairól, pénzeiről, jövedelmeiről esztendőnként számot tész az egyházi emberek előtt;

3. a pap, mester béreit igazán beszolgáltatod annak idejében;

4. megye székiben igaz törvényt szolgáltatasz szegénnek, boldognak;

5. az inneszegőket, böjtszegőket, tisztátalan személyeket megbüntetted;

6. ecclesiabeli tiszteidnek, vicariusodnak és esperesednek (:plébánusodnak:) engedelmes lésszesz és törvényivel élsz...”

Ezek és az egyházmegyét, -községet szabályozó kozmási rendtartás többi előírásai Kászónra is vonatkoztathatók, ugyanúgy, mint a rendszert Csíksomlyón tartott püspöki generális congregatiók határozatai. 1726-ban ezen a fórumon intézkednek például a kepe, a stóla, a káromkodás s a templomi székek (az ülésrend) dolgáról, a főmegyebíró és curator állításáról és így tovább. Az ekkor megalkotott constitutiót különben Balási József alkirálybíró írja alá a kászonszékiek nevében, 1732-ben pedig ezt a szerepet, a világi hatóság képviselőjét Jánosi Mihály széki nótárius vállalja.

A kászón-alcsíki főesperességben különben hosszú időn át Nagykászón egyházmegyéje volt az egyedüli parókia. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék monográfusai szerint 1701-ben alakult meg Újfalu önálló plébániája, amely előbb Nagykászón leányegyháza volt. (A *Conspectus Universae Diocesis Transilvaniae* szerint 1763-ban Újfaluban egy templom és egy iskola, 570 hívó található, a pap Joannes Méron, akinek 60 firt a fizetése, és aki 22 ízben keresztelt és 16 kászoni temetésén vett részt.) 1767-ben azután már Jakobfalva is parochust igényelt, és 1783-ban szintén önálló plébániává vált. (1750 után tehát Nagykászón megyéje Altíz, Feltíz és Impért foglalta magába, korábban kivált belőle Újfalu, majd Jakobfalva következett.)

Kászonszék egyházi műemlékeinek rövid összefoglalása, leírása helyett

K. Sebestyén József, Endes Miklós, Orbán Balázs és mások feldolgozásait ajánljuk olvasóink figyelmébe. A román kori gótikus templom-, kápolna-, keresztelőmedence-maradványok egyik ismertetőjüket különben arról győzte meg – és ezt azért mi is hangsúlyossá szeretnők tenni –, hogy ezek az építmények, népi műalkotások a nyugati műveltség legkeletibb határ-övezetét gazdagítják.

A papok, „parochus”-ok, páterek nevével a széki jegyzőkönyveket lapozva ritkán és akkor is valaminő peres ügy kapcsán találkozunk. A szék színe előtt protestál például 1669-ben „páter Szépvizi Pál pap uram, kászoni parochus, páter László [János] képiben”, aki páter Kürti közbenjárását is említi. 1675-ben páter Márton uramat nevezik meg. Ha papja ekkor talán nincs is külön Újfalunak, de megyebírája Tima Ferenc személyében van, aki mindszenti társával vitázik a viceszéken páter István uram kapcsán, aki „ennek előtte való üdőkben ott lakván, fogatták volt meg őkegyelmék az őkegyelmék megyéikbe”. Kánya Balázs 1684-ben nagykászoni plébános (de volt csiki esperes is).

Egyháztörténettel foglalkozó szerzőink, mint már idéztük is őket, egybehangzóan 1701-re teszik az újfalusi egyházmegye megalapítását. 1684. október 23-án azonban a protocollum szerint „kászónújfalusi parochus páter Bölönj úr” emel vádat felsőfalubeli asszony ellen, aki válaszában félreérthetetlenül „újfalusi pátert” s a bírák is „kászónújfalusi páter úr, páter Bölöni úr”-at említenek.

1693-ban és 1695-ben Pál, majd Ebecski nevű „kászoni” pátereket nevezik meg a széken, de 1696-ban „páter Mihály úr” megint mint „újfalusi” elegendik perbe.

Az 1702. évi összeírásban két kászoni pap szerepel; a nemesek felsorolását „R[everendus] P[ater] Stephanus Mártonffi parochus Nagykászoniensis” zárja, Újfalú névsorának élén „R[everendus] P[ater] András Lukács par[ochus]” áll. Mártonffi Istvánról 1710-es, a kászoni templommal kapcsolatos híradásunk is van, s 1723-ban szólnak róla mint „üdvözült”, elhalálozott páterről.

Lukács Mihály „érdemes plebánus”, főesperes gyakoribb szereplője a széki törvénytörvényeknek. Ő kismanes kászoni nemzetségből való, és felsőfalusi jussát, örökségét perli, impéri jobbágyát védelmezi. A történetírók azonban csikkozmási lelkészként említik, s alapítványtevő buzgalmát dicsérik. 1730 táján halálozott el, és a nagykászoni temetőben pihen.

Újfalú 1725. évbéli papja „böcsületes pater Ambrus úr”, aki májusban lőfőket vendégel meg, majd novemberben fahordó kalákát rendez, s mindkét alkalommal összetűzés, verekedés lesz a multság vége.

Vízi Lukács alesperes és 1732-ben jelen van a somlyói generális congregatió. Apor Péter kortársait szemrevételezve jegyzi meg, sajnos szükséztűán, hogy Kászonban Fülöp Illyés volt plébános.

A nagykászoni templomjavítás alkalmával, a XVIII. század legelején Mártonffi István, Keresztes Antal, Csobot Mihály és Balási József a főfelügyelő, és Bernád István, Balási Mihály, László János az egyházbíró. Többségükben armalisták, s mellettük egy-két lófő vesz részt az egyházmegye vezetésében. (1714-ben impérfalvi Balási József a megyebíró.)

A XVI. század végén csík-, gyergyó- és kászonszéki egyházi életről készült tudósítások, jelentések keveslik a papokat (érdekes módon Újfaluban kettőről is tudnak), és felpanaszolják a tíz-húsz éves keresztleetlen fiatalok nagy számát. 1580-ban Csíkban összesen 17 lelkész van, és 12 nő közülük; 1608-ban pedig megszületik a megegyezés, miszerint: „Noha ennek előtte ebben az provinciában valami abusosok voltak, és az egyházi emberekben némelyek megházasodtanak volt is: az is senkinek meg nem engedtetik, hogy feleségével lakják...” Azt úgyszintén elvárják tőlük, hogy a székben fegyvert ne hordozzanak. Egy fél vagy éppen egész évszázad elmúltával a ferences barátok, a Somlyón nevelt, onnan irányított lelkészek már nem voltak ilyen egyházi törvényeket negligáló, korlátokat elvető, „katonás” életvitelűek, sőt „érdemes”, „becsületes” voltukat, egyházi szolgálatukat a széki hatóságok tisztelettel ismerték el. (Csak egyszer, 1695-ben került szóba, hogy az újfalusi Mihály Jánosné „az papni jár[t] gyönyörködni, az pappal szerelmeskedett”, de ez is rágalmazásnak minősült.)

A plébánost különben az egyházmegyebeli hívek választották. Még az egyháznak olyan patrónusai, mint a Lázárok is harcot folytattak 1651-ben azért, hogy a papfogadásból ki ne hagyják őket. (Sepsibodokon 1731-ben a Mikó családnak kell kényszeríteni a falut, hogy hírével és akaratával legyen a pap „fogadása, marasztása”.) A fizetés felől 1717-ben Somlyón Mártonfi György püspök úgy rendelkezik, hogy a hívők kötelesek 12 ft büntetés terhe alatt a betakarított 12 kévéből 2 kévét a plébánosnak adni (gyenge termés esetén, „mérő”-ben megszabva, kevesebbet). A kepe tartozéka a tűzifahordás is; ahány családos ember lakik a háznál, annyi szerkérrel kell szállítani a plébánosnak.

Az Approbatae Constitutiones előírása szerint (I. R. V. c. 3. art.) a Székelységen a jószágot és örökséget bíró egyházi rend a közterhektől mentes. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1714. évbéli statútuma szerint, ha a papnak, páternek jobbágysai vannak, nem tartozik adófizetéssel. Az egyházi jobbágysok azonban adómentesek. (1722-ben a következők a kászonszéki exemptusok: Jakabfalván Máté Mihály, az eklézsia jobbágya, Felsőfaluban Sigmond István szintén jobbágyember. Ez utóbbi communityban még három, egyházi hivatala révén contributiót nem fizető primipilust írtak össze. Egyikük „parochi servus”, a másik „penes parochorum”, a harmadik „inquilinus” elnevezés alatt szolgálja az eklézsziát.)

A megyebírák és szentegyházfiak szintén választott szolgálattevői a pa-

rókiának. A kozmásiak eskütételében szerepel az az ígéretük is, hogy a megye székiben – tehát az egyházmegye törvénykező testületében, az egyházi bírósági fórumon – igaz ítéletet hoznak. Ez a „szék” mint igazgatási, fegyelmi, illetőleg büntető hatóság működött. Tagjai lévén az eklézsia bírái és az egyházfiak, ők még a nemesek egyházi vonatkozású ügyeiben is illetékesek voltak, míg maguk a világi bíráskodástól mentesültek. Fellebbezésükkel a kászoniak a viceszékhez fordultak. Így tudhattuk meg a protocollumból, hogy 1716-ban felsőfalusi Mihály Péter primipilust szitkozódásért „megyebíró uraimék törvény alá fogták”, s a fiúszéken kéri Péter Istvánt, hogy „megyebíró uraimék előtt” őt „eliberálja”.

1721 és 1725 között három alkalommal is szó esik a „szentszéken” hozott határozatról, ott kimondott ítéletről. A becsületét védelmező jakabfalvi István Mihályné például a szentszéken békélt meg Bene Péternével, felsőfalubeli Bartha Istvánnak a szentszéken tesznek törvényt, amit azután ő fellebbezéséhez a viceszéken is bemutat.

Egy ízben, 1710-ben a még „scholába” járó diák ifjú ügye a fiúszéken „abszolváltatik és transferáltatik kászoni esperest uram ökegyelme eleibe...” (A katolikusok alsóbb törvényszékei közül Dósa Elek különben csak ezt az egyet, az esperesi széket említi.)

A faluközösség, a tízes, az egyházközség tehát az alsó, mondhatnók, a legalsó szintbeli szervezeti forma, intézményháló volt, amely magába ölelte és egyben foglyul ejtette a rendiség korabeli kászoni lakost. Nem zárhatjuk le a róluk szóló – bizony igen-igen hézagos – beszámolóinkat anélkül, hogy ne hangsúlyoznók: e háló szemei sűrűn kötöttek voltak. Az állam, a szék intézményi keretei között a kászoni embernek vállalnia kellett alárendelődését; a szabadabb mozgást biztosító életterületeken pedig az örökül kapott, vállalt vagy maga szabta normákhoz igazodott. Ez az önrendelkezési kör, ha szűkülőben volt is, a Székelyföldön még mindig eléggé kiterjedtnek bizonyult. Ily módon itt – a maga emelte korlátok között – lehetett szabad vagy legalábbis szabadabb a kötöttségek világabeli ember.

Az ebben a részben felvonultatott falusi elöljárók, tisztségviselők, szolgálattevők száma nagy. A közösségi lét funkcióbőséget teremt, a communitásokat erősítő szálakkal át- meg átszövi tehát a falubeli funkcionáriusok munkamegosztó sokasága. Van, akit felfogadnak, másokat tesznek, de sokukat választják, és ez szintén záloga szabadabb, önigazgató, embe-ribbnek érzett, emiatt szeretnivalóbb és így elviselhetőbb életüknek.

VI. A társas kapcsolatok, az együttes élet zavarai

1. A tulajdon veszélyeztetői. Tolvajok, prédálók

A historikusok gyakran látták úgy a múltbeli életet, hogy az az élő, eleven természeti organizmusokhoz hasonlatos szerves kapcsolatrendben zajlik. A szociológiai szemlélettel gazdagodott kutatók később a társadalom üzeméről szövegezték, és annak az üzemiességnek a törvényszerű szerkezetiségét igyekeztek feltárni. Az embereket egybefogó keretek, alakulatok működése és bennük a társadalmasodás tényleges menete tehát vizsgálatra érdemes jelenségsopornak bizonyult.

A legnagyobb érdeklődést az egyén és a közösség viszonya váltotta ki. Az emberközi kapcsolatokat meghatározó közösségek és más társadalmi formációk kötőanyagai, eszméi, alapelvei, életigazító rendtartásai ezért is tűnhettek igen-igen figyelemreméltóknak.

Az, ami elszakadt az egyes embertől és társadalmi megállapodásá, végső soron szabállyá, jogi normává vált, az a tulajdonnal kapcsolatosan kialakult felfogás, hogy a munkás méltó a munkája gyümölcsére, és hogy vagyonát törvényes védelmet élvezve használhatja. A tulajdon szentsége és sérthetlensége tehát egyik alapeszméje a rendi struktúráknak is. (Éppen csak hogy a javak – főleg a szántó, kaszáló, legelő, erdő és így tovább – birtoklásának, használatának módja más. Elsősorban több közösségi beleszólás terheli, s kemény kötöttség hálózta be. A polgári társadalom születésekor ezért is fő követelmény a jussolt és szerzett javak feletti teljesebb, korlátlanabb rendelkezés joga.)

A kereteket statuáló eszmék és az „öszönös” élet között támadó feszültség mértéke, milyensége, az ebből fakadó konfliktus egyik mutatója, jelzője a társas együttélésnek, az egyén és közösség viszonyának. A másét el-tulajdonító, prédáló emberek Kászomban szintén a működő üzemiességet zavarják, alapprincípiumokat vesznek semmibe, a „közkerölcs” ellen vétenek. Szabálysértők tehát, s mint már bemutattuk, jól szervezett és jól működő törvénytevő, bíraskodó intézmények torolják meg ebben a székel székben is a deviáns magatartást. Van tehát a bűnözéstől oltalmazó közösségi hatalmi parancsolat, hatékony félelemkeltés, külső, objektív kényszer, de van vallott, vállalt védelmező etika, magatartást előíró erkölcsösség is, amely az önbecsülés, az önértéktudat forrásaiból töltekezik életető nedvekkkel. Ne feledjük, mélyen vallásos és a hitelvekből társadalmi morált tanuló emberek lakják Kászont.

Nem jellemzi tehát a Székelyföldnek ezt a tájegységét sem a vagyonbiztonság hiánya, a törvényt, normát sutba dobó féktelenség uralma. A rendiség korabeli kászoniak tudnak tisztos, becsületes életet élni. Ugyanakkor azonban szükségtől kényszerítetten vagy gonosz szerzési ösztönök üzőttjeiként ők is engednek a megkísértésnek, nem engedelmesskednek a kötöklábra vésett parancsolatnak, megszegik a „ne lopj” tilalmát.

Az Erdélyt dúló hadak útvonalátjelző elhamvadt falvak, üszkösödött lakhelyek életben maradt népe a XVII. század második felében az éhhaláltól rettegthetett. A kóborlásra ítéltetetteket, a nincsteleneket a közrend őrei gyakran szintén rablóknak minősítették. A helyzet valóban súlyos volt. Az Approbata Constitutio a latrok büntetéséről szóló paragrafusában (III. R. XLVII. c. 2. art.) azt panaszolja, hogy „a lopás annyira eláradt ez hazában, mely sem keresztyén, sem egyéb nemzetek között, semmi egyéb országokban ennyiben nem hallatik”. A székelyek 1698. évi országgyűlési posztulátumai otthoni gondként emlegetik azt, hogy „az tolvajok székeinkben igen meg kezdettek sokasodni, nevezet szerént pedig az csiki székely helyekben”.

A főkormányzók 1702-ben már fegyveres katonákkal őriztette magát, miután „a tolvajság, rablás annyira elterjedt volt”. Az a tény, hogy az 1703. évben a „közbátorság” még inkább „veszedelmezett”, már a forrongó, szabadságharcra kész nép érzéseit tükrözte.

A kuruc kori harcok megszűntével, az éhínséges, járvány sújtotta 1718–20-as években a főkormányzók és Csik-, Gyergyó- és Kászonszék vezetői többször is keseregnek azon, hogy „eláradt” a tolvajság, hogy a tolvajok „zászlók alá” csoportosulnak, s egyesek is „lopásra, tolvajlásra, mások háza felkóborlására gondolkoznak...”

A kászoni „tolvajló”, amikor vermetek fosztogat, hogy élelemhez jusson vagy például amikor egyikük „Graven járásakor” juhot lop és családjával fogyasztja el – igazából a létfenntartásnak alárendelt, nyersebb, kegyetlenebb és elfajultabb erkölcsiségben osztozik hazája népének egészével, s hadd tegyük hozzá, minden európai nemzetbeli forrongó, háború sújtotta, éhező sorstársával.

Az impérfalvi Pays Mihály 1719-ben az éjszakai órákban „veri fel” Balás István pincéjét, és ez már a második gonosztette. Maga mentésére elmondja, hogy „az mostani példa nélkül való szükségben semminemű és semmiféle mediuma nem lévén életének táplálására, kételenített életének tovább való halasztását így és ezúton marasztani”.

A rendkívül rossz termés és a „futások”, erdőre menekülések idején, de máskor is a szék elé idézik azt a néhány embert, aki a szükségtől indítatva élelmet lop. 1676-ban a gabonásházból tűnik el egy kenyér, 1718-ban a sütőházból másfél véka liszt. Egy csupor vaját is ellopnak, s „tyúkper” is akad Kászon történetében, hiszen 1675-ben és 1689-ben elveszett, illető-

leg „elhordott” és elfogyasztott tyúkok ügyét vizsgálják ki az ülnökök, élükön a vicekirálybíróval.

Jóllehet táplálék és verejtékes munka gyümölcse az is, ami a határban terem, a mezei kártétel, a prédálás, a gabona étetése, kalangyák elhordása kissé más megítélés alá esik. Igaz, hogy ez is emberi tisztességet csorbító cselekedet, de fiatalok számára a határpásztorok éberségét, vigyázását kijátszani néha kissé virtus. Az egy „hát” kendert 1678-ban, két kalangya búzát 1717-ben, haricskát, búzát több esztendőben eltulajdonító kászoniak azonban szigorú büntetésben részesülnek.

A csak egy forintot, „száz pénzt érő” lopást rendszerint a faluszéke tárgyalta, de igen kis ügyek is kerültek a vicekirálybíró elé. 1697-ben elveszett búzának gazdáját a megtaláló nem keresi meg, hanem állítólag szépen megmossa a gabonát és kalácsot süt belőle. 1680-ban a hegyi szálláson a tarisznyából „vész el” alma és bocskorszj, 1684-ben pedig Antal Mihály leánya, Margit azt híreli Ambrus Máténéről, hogy „kertjébe menvén, virágjait ellopta”. 1693-ban Miháczy György haricskája, mikor a malomban fel akarják önteni a garatra, többnek tűnik, és erről, valamint egyéb „apróság lopásairól”, „apróság csintalanságáról” szintén számot kell adnia.

Vannak a más ember javaira ráéhezettek között egy ízben megtévelyedettek, egy-egy alkalommal elbukók. Ők rendszerint használati tárgyra, munkaeszközökre teszik rá a kezüket. Az ellopott házi „bonumok” között gyakran szerepel ruhanemű, textília. Az 1676 utáni fél évszázadban az „elorzott” portékák listáján szerepel: zeke, dolmány, csuklya, gyolcsrokolya, gyolcsing, keszkenő, (ing)váll, vászon, festékes (szőnyeg), gyapjú, csizma és így tovább. Mikesné úrasszony udvarából 1690-ben gyertyatartó és több öntál tűnik el, Mihály Istvánné pedig 1724-ben „egy pár aranyos tőt” keres. A vaseszköz eléggé ritka és drága. Kísértésbe vivő ereje is nagy. 1680-ban az ekevasat csak „vas”-nak nevezve nyomozzák (az „iszákban” felfedik helyét, és a róla lehullott föld is bizonyít). „Elvisznek” fejszét, bárdot, kaszát, fűrőt, kést, leszedik a szekérről „a vasat”, az erdőli szekér „tányérkarikáját” és a szánról a láncot.

Vannak tolvajok, akik már nemcsak alkalomszerűen, esetlegesen tulajdonítanak el dolgokat, hanem rákészültén rabolnak. Ők a veremfosztók, szekérfelverők, ládafelrontók, házfeltörők vagy útonállók. A javaikat elvermelők rejtekeit kibontók mellé sorolhatók azok, akik a menekítésre kész, szekerekre rakott tárgyakat lopják el. 1690-ben, a zernesti csata idején, felsőfalusi Fogarasi János szekereit fosztja ki egy fiatal „Árpenet nevű ficsor”, „más társaival”. (A zsákmány „két bokor” aranyos tő, zekének való fekete posztó, harisnyának való, két veres süveg, ing, lábravaló, fejsze, pénz: „...együtt megérték volna ötven vagy hatvan forintot.”)

Az ősi bútordarab, a láda (később „tulipántos láda”) különféle holmik

megőrzésére is szolgál. Láda feltöréséről (felrontásáról, felveréséről) 1681–85 között négy ízben adnak hírt forrásaink. Azt, hogy a láda értéktároló berendezési tárgy, az is igazolja, hogy a „malefactorok” nemcsak ruhaneműt – háziszőttés rokolyát, inget, lábravalót – zsákmányolnak, hanem néhány „bokor” aranyos türe és egy „Agnus Dei”-re (argenteusra, ezüstpénzre) is ráteszik a kezüket. A gonosz cselekedettel egyszer a szolgát, más alkalommal a háznál lakó asszonyt gyanúsítják.

Gabonásház-, kamara-, fűstházfosztogató idegen faluból is rekrutálódik. Fejér András uram újfalusi „kulcsosában, gabonásházában tapasztaltatott” például csíkszentgyörgyi Gergely Mihály (négy köből zab és „két gyapjú” rövid ideig tartó elbitorlójaként).

A vádat megfogalmazó felperesek súlyosbító körülményként iktatják be keresetükbe az ilyenszerű tényeket, jelzéseket: az ő életin találták, éjszaka életére ráment, záros életiből prédáit, kulcsos ajtóját feltörte, kulcsos házát felverte, háza híjáról, eresze alól ellopta. Úgy véljük, e szavak hangsúlyosításával is a tudatosságot, rákészsültséget, a tolvajlásra való rászántságot akarják bizonyítani. Az ebbe a csoportba sorolhatók nem is visznek el mást, mint pénzt vagy könnyen pénzé tehető „egyet-mást”.

A zavaros időkben még a „kászoni templom”-ra hagyott bonumok (aranyak és „pap-ing”) is megfogyatkozhatnak. A gyanúba vett állítólag a „ház fedelébe rejtette” a megszerzett javakat. (1710-ben tárgyalják a páter Mártonffi István keresete nyomán indított pert, de még 1716-ban is tanúkat esketnek, kiderítendő, kinek volt róla tudomása, s ki volt „tanácsos” benne.)

Az ismétlődő latorságot a törvény is szigorúbb büntetéssel sújtja. 1719-ben impérfalvi és felsőfalubeli gazdák panaszára fognak el egy fiataalt („fitor”-t), aki kamarából túrót, máshonnan ködmönt, kabátnakvalót, majd egy bárányt lop el. „Világos tolvajság” miatt korábban is bírák elé került, s így mint notórius vétkest akasztófával fenyegetik. Mihály András szintén visszaeső; kinek házát, kinek kamaráját, kinek disznópajtáját vámolja meg, és emiatt 1722-ben szabad emberi státusa elvesztésével fizet. (A károsokkal ugyanis Bernád István uram békül meg, 500 fit értékű kezességet is vállalva. Cserébe viszont Mihály András az ő „fejekötött” jobbágává válik.)

Forrásaink nemcsak egyedül végrehajtott betörésekről szólnak. János cigány 1696-ban felesége, fia segítségével és más „complex” társaival egyetlenben veri fel a felsőfalusi László Péter jobbágyember házát. (Szántóvasak, ruhaneműk, övök szerepelnek a zsákmányolt javak között, de az aranyos tű sem hiányzik.) Ők tehát nem először, szervezeten – a háziak eltávozását kilesve –, bandába társultan indultak prédát szerezni.

A biztonságos életvitel megrontói az útonállók is. Kászonszékben 1691-ben tárgyalnak meg ilyen esetet. A felperes esztelneki jobbágy. Ő fogatja

el „Pricze Miklóst a fiával, Raduljal együtt, mivel [az] ő útját követvén Szentmárton felé és az Szentmárton hágaján, az országútján útját megállották, mindentől megfosztották...”

Rablógyilkosságról nem tudósítanak széki forrásaink, és a négy falu majd egy évszázados bűnügyi krónikáját (a történelmi helyzetet, az ország közállapotait is tekintetbe véve) nem tartanók rendhagyónak, átlagon felüli biztonságihiányt tükrözönek, ha nem kellene még az állatokat tolvajlókat is számba vennünk. Az ő kártételeik ugyanis számosabbak és megkövetelik, hogy külön is elemezzük őket.

Az állattartási mód Kászonban külterjes. A csorda, a sereg, a nyáj hosszú időre távoli hegyi legelőkön ver tanyát. Azok a „latrok”, akiket a kászonszéki nótárius szavai nyomán nem tekinthetünk sem sajnálni való szegénylegényeknek, sem csodálni való betyároknak, néha éppen ezeket a magános pásztorszállásokat, tanyákat, főleg az esztenákat rabolják ki.

1679-ben hat berbéc és egy bárány „veszett el”, s két év múltán is keresték a tetteseket, akik egyet az ellopott állatok közül megnyúztak és megettek, a többit eladták. Az elfogott Tudose bűnlajstromán szerepel az, hogy társaival együtt felsőfalusi, majd csíkszentgyörgyi esztenákra tört és sajtokat zsákmányolt. Ez 1687 nyarán történt. 1686 őszén az Úz völgyében egy berbécset akart elvinni (és „az húzás-vonás közben ott ejtette el a pipáját, melyet comprobálnak”). Ugyanazon évben Szőke Péter csúriból – complex társaival – árpát rabolt, s a tulajdonát védelmező gazdát „halálra verte”. Moldvából egy lovat „hajtott ki”, lopott ökör nyoma ahhoz a havasi esztenához vezetett, ahol ő és társai tartózkodtak.

„Nagy hegyi tolvaj”, híres „betyár” nem járta ugyan a kászoni hegyeket, de rettegtethette a juhtartó, pásztorló állattartókat. 1696 táján az a nyújtódi származású Szabó István is, aki megszentenciázott lator volt, „úgy szaladott el a kalodából”, három lovat, ökröt lopott, „monostorfelvérsben is részes volt” és esztenás embereket fosztogatott.

A királybíróval, majd a közvéleménnyel azoknak is szembesülniük kell, akik a falubeli akolból, udvarbeli kosárból visznek el juhot vagy bárányt. Van, akire csak hosszú idő múlva bizonyosodik rá gonosz cselekedete, mások az árulkodó nyomok alapján hamarabb szégyenülnek meg. Felsőfalusi Bene Tamás juhának gyapja „a kerten találtatott, az mint általvonták”, s akkoriban „igen felesen főztek [az alperes] házánál”. Ugyanott Lakatos István vízgyűjtőjében („meregetein”) találtak bélmaradványokat („hurkát, juhganét”), vagy a pletykaság után („zuvatról zuvatra”) haladva bukkantak rá a megnyúzott állat bőrére.

A tinók, tehenek, ökrök gyakrabban tűnnek el a jószág területéről, éjszaka az istállóból, néha a szállásról. A pásztor keze alá adott, csordában őrzött szarvasmarha-tolvajlásról csak egy ízben szólnak forrásaink. (Lehetséges, hogy a felelős pásztor-gazda problémát a faluközösség ítélőszé-

kén tárgyalják meg.) Egy-két állat elhajtásával az évtizedek folyamán többeket vádolnak meg pusztán csak „gyanú” alapján. Az azonban, hogy valaki „igen szereti a feles húst”, még nem győzi meg vétkes volta felől a bírakat. Tiszt uram 1691-ben hivatalból indít keresetet „Moldován István” ellen, aki a „kászónújfalusi határból, az falu mellől egy szegény olának” négy tehenét fényes nappal társaival ellopta. (A bűnét megvallja, de a szék ítélete így is akasztófával fenyegeti.)

Az állattartóknak leginkább lovaikat kellett félteniük. Legkönnyebben a paripákat ugrathatták meg, s azokkal tűnhettek el a tolvajok a leggyorsabban. Azt, hogy a karámból, ménesből, éjszakai pásztorlásból veszett el gonoszul a mén, a kanca, a gyermekló, nem árulják el forrásaink. Egy-két esetben, amikor megjelölik a helyszínt, a lovak esetében szintén az istállóról szólnak, időpontként pedig az éjszakát említik. A lólopás területileg is a legszélesebb körű. Gelence, Csekefalva, Csíkszereda, Udvarhelyszék is szerepel lopott ló előbbi őrzési helyeként, és igen a moldvai határmente is. A kászoni erdőkben a lótolvaj tudhatott embert alig látó ösvényeket, eldugott zugokat, „vápákat”, ahol egy ideig rejteket találhatott.

Az elorzott lovakat a már említett Olá Rádulj 1686-ban „nem tartotta magánál, másutt dugatta, köles alatt tartotta”, és „egy nagy deresszőrű kanca lovat is Szeredába az fűstházában dugatott”, majd „imitt-amott istállóban, kamarákban...” Azt, hogy „nem igaz marhák voltak”, tanúsítja, hogy „egyszer Háromszékre mutált velek, másszor Csíkba, harmadszor Pálosra”. 1690-ben Tima János azért keresi elveszett kancáját Olá Péternél, mert „orgazda lévén”, lopott lovakat rejtegetett és a latroknak is menedéket nyújtott.

A széki ülnökök afelől is faggatják a gyanúsítottat, hogy „híre, tanácsa” volt-e a gonosz cselekedetben. Az alperesnek rendszerint esküvel kell bizonyítania ártatlanságát.

Aki jószágot köt el, annak értenie kell az eladásához is; az elorzott lovat vásárkor, adásvételkor ugyanis gyakran megtalálja, felismeri a károsult. Ilyenkor a vevő is tanúkat vonultat fel, esküszik, bizonygatva, hogy jóhiszeműen járt el. Jakabfalvi Pataki István 1676-ban Szenterzsébetről származó kanca vételét illetőleg mondja, hogy ő „igaz marha gyanánt, igaz pénzzel, áldomással vette, emberséges emberek előtt...” A bírának az igazságtevésben a „jegy”, a ló bőrébe süttött bélyeg is segítője lehet. Az állatszerető, -ismerő emberek közösségében oly sok ismérv teszi egyedivé, felcserélhetetlenné a lovat, hogy a latrok a Debrecen tájékaról jött vásárlónak, a „görög” kereskedőnek szívesen adják el a zsákmányt, hadd vigye messze földre.

A falu strázsálással és a kár megtérítésével oltalmazza lakóinak állattalományát. Az előbbi szervezett örködésről többször szoltunk, a „nyom-

követés” és kárfizetés kötelezettségéről azonban még szükségesnek tartjuk egy-két adatot ismertetni. Mindenekelőtt azt, hogy az erdélyi törvénygyűjtemények, az *Approbata* (III. R. XXXIV. c. 1. art.; V. R. XXXVII. ed.) és a *Compilata Constitutio* (V. R. 24. ed.) részletesen szabályozzák a nyomfelvételt, és a kászoni jegyzőkönyvek tanúsítják, hogy ismerték is a törvényeket, jelezve időnként, hogy „sem az *Articulusban*, sem pedig a *Compilatában* semmi írást nem látunk” erről vagy arról (1689-ben például az impérfalviak szintén a törvénykönyvvel mentik magukat amiatt, hogy gyalog ember nyomát nem vették fel). Az ellopott lábasjószág nyomát viszont országgyűlési határozatok alapján minden communitás köteles volt felvenni, s ha a tolvajra rá nem talált, a kárt falustól megtéríteni.

Követni az elhajtott lábasjószág nyomát nem volt könnyű feladat. Kászon földjét, fűvét, járt és járatlan útjait annyi nyom fedte, a talajba, sárba, az eleven és a száraz növénytakaróba annyi életjel íródott be, tapadt és keveredett, s annyit nyomott el az eső, fedett be hó, hogy csak a természetközelségben élés és százados gyakorlat magyarázhatja, indokolhatja a nyomozómunka időnkénti sikerét. Az újfalubeliek 1676-ban két ló nyomát a hegyi legelőig követték, ahol feltehetőleg a nyájbeli juhok jártatásával „vesztegették el” a nyomot. 1677-ben télidőben az impérfalvi Antal János csak a második napon, egyedül járva, talál rá az állatokra. (Egyéni teljesítménye jutalmát igényli is.) Gonoszul elveszett csíkszentmártoni marha nyomát a felsőfalusi falusbíró 1689-ben felvette; a faluval együtt kiment, és a károsulttal a nyomot követte („mindaddig, míg elmehettek rajta, de az erdőn az nyom eltűnkedvén, tovább nem mehettek rajta...”). 1692-ben a kézdíszéki felsőtörzsiak bírása vitte el a nyomot Újfaluig, de „bizonyos nyomot sem mutatott, hanem imitt-amott fel a Nyergesig, onnét vissza Vészes felé úgy kerestek nyomot”, de csak valami „megavult” nyomot találtak. A csíkszentmártoniak 1688-ban a csíkkozmási határig mentek el a nyomon, ott felvették a kozmásiak, akik Újfalu határáig követték, s így a kászoniaknak kellett vagy latrot adni a csíkiaknak, vagy az elveszett lovak értékét megtéríteni. 1720-ban ismét Újfalura jár rá a rúd. Az alsík-széki verebesi marhalopás nyomait azonban alaposan megvizsgálják, és a „militiát” gyanúsítják (mert meglátszott „a két ló nyoma, s a két lónyom közén az marha nyoma, az harmadik lónak az nyoma utána; úgy is követték német ló patkójának nyomhelyével edgyütt, mind éppen [a] szekérút tövéig, s ott tévelyedett el az nyoma...”).

A nyomkövetést nem mindig vállalják, néha pedig csak késedelmeskedve fognak munkához a gyanúsított falu lakói. Egyszer-egyszer jogi formásokba kapaszkodnak, mondván, hogy nem hetedmagával vagy nem esküvéssel adta át a helyszíni szemle kötelezettségét a szomszéd commu-

nítás feje. Az azonban bizonyos, hogy ha a nyomot fel nem veszik, ha a feladatot tovább nem adhatják, ha tolvajt nem tudnak előállítani, fizetniük kell, s méghozzá nem is keveset; 1677-ben az újfalubelieknek 35 firt-ot.

Azt a faluközösség szervezetének felvázolásakor már említettük, hogy a nyomkövetés esetében valójában a kárvallottat megsegítő népi összefogás, az önszegélyezés formájával van dolgunk. Sajátos és jellegzetes azonban az a mód, ahogyan a kászoni falvak együttesen is viselik a sokfelé osztottan kicsire zsugorodó kármegváltást. Nem mindig békétlenkedés nélkül. Erre utal az az 1689. évi protocollumbeli feljegyzés, amely arról szól, hogy Újfalu kilépett a társulásból, majd pedig meggondolta magát, és ismét vállalta az önbiztosításnak ezt a formáját. „Az miképpen ennek előtte egynehány üdövel – olvashatjuk – Kászonújfalu megkülönbözött volt az nyom dolgából; látván azt, hogy egyéb egyenlenségek jönnek ki az dologból, ökegyelmek az régi usus szerént, mint annak előtte is együtt voltak Kászonnal, most is aszerént mindenben egybebocsáták magokat...”

Hogyha a teljes biztonságot nem is tudta szavatolni a kászoni társadalom, mint láttuk, szigorú szabályozással, törődéssel, kemény ítélethozattal igyekezett oltalmazni az állatvagyon. Ugyanakkor nemcsak a faluközösséget, hanem egy másik ebbe foglalt társadalmi (és nem etnikai) csoportot is igyekezett kollektív felelősséggel fenyegetve segítségre készíteni. Már az 1651-beli országgyűlés végzései intézkedést sürgetnek a Moldvából és Havasalföldről lovat lopók dolgában. A jelenséggel Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1650. évbéli szabályai is foglalkoznak, és a felelősséget azokra a pásztorokra hárítják, akik a gazda nélküli, vándorló románokat bújtatják. Határozatba foglalják, hogy ha lopás esik, az ilyen embert „lapangató” pásztorok tartoznak a kárt megfizetni. Ez a kategória köteles 1697-ben a csikszéki statútum és a kászoni deliberátum alapján megfizetni az Újfaluban lakó Kádár Demeter elveszett tehenének az árát.

Más olyan feljegyzéssel, amely tanúsítja, hogy Kászonban valahol, valamikor sor került ilyen csoportos számadoltatásra, kárfizettetésre – nem találkoztunk. Az azonban nyilvánvaló, hogy van olyan állatelhajtásban jeleskedő (bujdosó, lézengő, csavargó, jövő-menő, majd egy-egy földesúri „gondviselő” háta megett meghúzódó zsellér vagy jobbágy), akit nótárius uram joggal és találóan „két ország között való lator”-nak definiál. Valójában egy olyan kis állattartó, pásztorkodó embercsoportról van szó, amelyik kihasználja a nyomozást megnehezítő országhatár létezését, a lakatlan, erdő borította, nehezen ellenőrizhető határövezetet, amely a titkon való marhahajtást, lóelkötést megkönnyíti.

A moldvai därmănești-iek, a dormánfalviak 1675. január 21-én azokra a kászoniakra panaszkodnak, akik tőlük loptak ökröt, lovat. (A levél magyar nyelven íródott és kapcsolattörténeti súlya is lévén, betűhíven idézzük.)

Címzése: „Tekintetes Nemes Nemzetes Lázár István uramnak, nekünk jóakaro szomszed urunknak becsullettel adassék.”

Mindenekelőtt közük „bizadalmas io akaro” szomszédjukkal, hogy károkat okozó, bizonyára a borjakat legeltető szolgálait, jobbágyait békével hazabocsátották. Kéri azonban, hogy az ő káraikról „tetessen igazat”, mert nagy károkat szenvedtek Lázár István jobbágyai miatt. „Mü uram az mü karunkért Kaszolba [!] toruenjre is jártunk; mikor harmadszor az torvenre mentünk – a latrok fogua leven – magunkot is, heten, megh reszettek...” Becsületes kászoniak segítségével szabadultak ugyan, de igen a tolvajok is, és ők a kárral maradtak. „Ezek karok penigh löttek Duka vajda [Gheorghe Duca] idejében, az melynek hat esztendeje.” Akkor három ló veszett el, „most is oda vagyon három tehenünk, ket ok-rünk, egy louunk; ez az három lo volt Hrisztoszkul urame, ezen kívül ugyan akkor megh három louat loptanak el, azokat is az kaszonyak, azoknak utanna sem mertünk menni”. A dormánfalviak a tolvajokat is megnevezik: János Simon ha és Todorán. János „azonban egy Nikora nevü itt valo olanak egy louat” is ellopta. (Ezt Lázár uram parancsára sem fizették meg a kászoniak.)

Érdekes a bűnök lajstromában a soron következő leírás: „...egy itt valo Gyeorgy neuu ember a tauasszal ment heted magaua Kezdivasar Heljre hriczka [haricska] venni; jottenek fel Kaszon retin, de kaszoni hataron megh szalvan ejszakanak idejen egj igen io okret el loptak; az szegeny karos ember a nyomon bemenven a vetes kapujokigh, hirt adván a polgaroknak, harangot vertenek felen, három-negj legeny kimenuen, azok sem cselekedtek semmit...”

A dormánfalviak a törvények és jogszokások teljes ismeretében kászoni módra járnak el, s a károsult még arra is kész, hogy a nyom igaz voltára hetedmagával esküt tegyen, s most is hajlandó volna rá, mondja: „de nem merünk kijoni”.

Fontosnak tartjuk még azt az utolsó pár sort is, amelyben az áll, hogy a „doftani papnak is 3 louat el lopvan az kaszoni Vancza fijaji...”. „Ezek utan Istennek ajanlyuk ke[gyelme]det”, zárják levelüket a jóakaró szomszédos dormánfalviak.

Gyaníthatólag a széki vezetés megpróbálta tisztázni a történetet. 1676. május 18-án felsőfalusi Sánta Balázsról írják a protocollumban, hogy „obligalta volt magát, hogy megadja az moldvai emberek marháját”, de (ő lehetett az egyik vásárló) meggondolta magát, az elhajtáskor a marhák eleibe állott, s így újabb véték elkövetője lett, a hatalmaskodás bűnébe esett.

1681-ben Petki János uram lázárfalvi cigány jobbágya képiben perli viszont (a meg nem nevezett) „dormánfalvi olát”, aki két kanca lovát vitte „bé Moldvába”, kijöttiben pedig otthonról „hozott” el egy lovat. Más la-

torságot is cselekedett, kiérdemelve a „két ország között való lator” nevet és a bírák szerint az akasztófát is.

1687-ben Salamon Istvánt fogták el, aki „más ember seregiből juhokat lopott el, Moldvából kancákat lopott ki”, és elvetemültségét jelezte az is, hogy feleségét elkergette; „egy bestie híres kurvával hevert, paráználkodott; mikor megfogták is, akkor is a mellől vonták ki, sötét házból...”

A kászoni betyárvilágnak legjellegzetesebb alakját azonban a dormánfalviak által említett „Váncsa fiak” között kell keresnünk. Íme a rájuk vonatkozó feljegyzések. 1676. március 23-án a kézdivásárhelyi Kovács István törvény elé idézi Váncsa István fiait, Jánost és Váncsát, Lázár István uram jobbágyait. Bizonyított bűnük az, hogy éjjel csendben két lovat vittek el a felperesnek. Egyet visszaadtak, egyet szavatolt Lázár István gondviselője. Megmenekedhettek, mert 1683-ban Váncsa Jánost három jakabfalvi ökör ellopása miatt veszik ismét gyanúba, el is fogják, és kezest állítva szabadul. 1688-ban a kozmásiak két paripáját „fékestől, nyergestől” viszik el a latrok, s a jakabfalvi Váncsát vádolják, hogy „híres, tanácsos” lett volna ebben az ügyben is. Ismét szabadul azonban kezes jótállása mellett, majd felmentik. 1692-ben – impérfalvi Mihály Péter Deák uram elleni vádiratból tudjuk meg, hogy – már halott. Azt írják róla, hogy „fugitivus publicus malefactor” volt, de Váncsa Jánost „bujdosásában”, szökevényként Deák uram támogatta, éjjel is, nappal is, esztenájára járt, pásztornak is tette, és lovat-ökröt vásárolt tőle. Vicetiszt uramnak, a közbiztonság legfőbb őrizőjének oly sok bajt okoztak, hogy „búsulását” 200 frt-ért sem vette volna fel, ami jelzi a Váncsa János „híres lator” voltát.

A Lázár famíliának mintegy negyedszázad múltán, 1715-ben három Váncsa nevű taxás jobbágya van. A fiúgyermekek száma öt. Nem érdekelten, hogy mindenik családban egy fiú a János nevet kapja a keresztségben.

Számukra bizonyára már megállapodottabb, tisztesebb és mindenképpen nyugodalmasabb az élet. E fejezet zárósoraiban ugyanis megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy főleg a XVII. század végén, majd rövidebb ideig a kuruc világ elmúltával kellett ezen a tájon inkább számolni a biztonsághiánnyal, a tulajdon veszélyeztetettségével.

2. A testi épséget károsítók, étetők, égetők

A székely faluközösséget joggal neveztük „törvényhozó”-nak és „rendtartó”-nak, ami természetesen nem zárta ki a communitybeliek törvényt sutba vető magatartását, rendbontó önkényeskedését. Hírt kell adnunk tehát az embertársukat tettelesen bántalmazó, a verekedő kászoniakról is, akik hajdani cselekvési formák örököseiként nem a normákra figyelve

éltek, hanem ösztönviláguk mélységeiből feltörő parancsoknak engedelmeskedtek.

A verés, a verekedés – Benkő Samu is értekezett róla – sajnálatos módon mind Erdélyben, mind a Habsburg-birodalomban „és még azon is túl” a mindennapok életvitelébe ágyazódó általános jelenség volt. Emellett ki-formálódtak olyan néprészek, rétegek, amelyek (miként a kászoni vitézljő-rendbeliek is) a katonáskodást, a küzdelmet, a csatateret jussolták sajátos társadalmi feladatként. Az egymást váltó századok során rendszeresen táborba szálló, fegyverforgató, halált és sebet osztó, önmaga épségét és életét veszélyeztető ember azonban a közösségbeli ellentéteket is inkább hajlamos volt erőszakkal megoldani, időnként bíraskodott, a maga ítélkezése szerint büntetett, mégpedig ellenfelét bántalmazva.

Azt, hogy mit tanácsolt a hagyomány és mire predestinált a kromoszómák üzenete, ma már nehéz eldönteni. Mindkettő oka lehetett az indulatok féktelenebb kirobbanásának. A szépirodalom székely népi hősei mindenestre nemegyszer üzöttjei vérük lobogásának. „Tüzet döntöttél, Uram, a te népednek vérébe önmaga ellen – mondja Tamási Áron – ...és felékesítéd őt a virtusnak poros virágával, amely temetőbe virágzott; és a te néped alig él és mégis egymást öli meg áldozatul.”

A versengésben, a vetélkedésben alulmaradni nem akarót valóban gyakran hajtotta, fűtötte a virtus; sarkallta azonban olykor a becsvágy is, hogy védelmezze tisztességét, óvja önbecsülését.

Elöljáróban a bajrahívásról, a bajvívásról mint a verekedésnek megfelyelmezett, szokásszerű formák közé szorított válfajáról szólnánk. A „baj”, a „duellum” – a víz- és tűzpróba-hoz hasonlóan – a hűbéri jogrendben perdöntő súlyú eszköze volt a bizonyításnak. A nép Isten akaratának érvényesülését látta a küzdelem kimenetelében, úgy vélekedve, hogy az Úr az igaznak ad bátorságot, ügyességet, győzedelmet.

A XVI. században azonban korlátozása már megfigyelhető. A székelység 1555-ben összeírt és megerősített udvarhelyi szokásos törvényeinek 56. szakasza például kimondja, hogy „Székely földön minden dolgot megíthetnek, csak bajviadalt nem íthetnek...”

A bajrahívás azonban, leszállva a nép közé, tovább él. Tanúság rá az udvarhelyszéki jegyzőkönyv. Ebből tudható meg, hogy 1597-ben sarjú miatt vitázva farkaslaki András Balázs „halál akarásának terhén vagon”, perlője, Ferencz Kelemen elmondja, hogy „Haza menet házamhoz o[da]jőve, hiv[u]tt ki bajra...” Csikban is van rá hivatkozás. Kozmás megyéje (Kozmás, Lázárfalva, Szeretszeg, Tusnád, Verebes) 1608–92-es statútumában olvasható, hogy „szent helyre” nem temethető az, aki „mást bajra hívott és megöletett”.

Csik-, Gyergyó- és Kászonszéknek olyan jeles férfiai, mint Daczó János

és Lázár István 1666-ban készek voltak fegyverrel dönteni el adóügyi vitájukat. Azok, akik szintén bizonyosan sokszor fordultak a „duellum”-hoz mint megoldáshoz, a deákok és a katonák voltak.

A kollégiumi rendtartásokban rá-rábukkanhatunk a duellum tilalmára. A régi gyulafehérvári diáktörvényekben a Bethlen Gábor-i utasítás szellemében megvesszőzik, majd eltávolítják az iskolából azt, aki józanon vagy mámoros fővel mást fegyveres küzdelemre hív ki. Marosvásárhelyen a XVII. században a kihívó és a párbajt vállaló egyenlően bűnhődik; annak marad érintetlen a becsülete – az iskolai előjáróság szerint –, aki a kihívást nem fogadja el.

Az önbíráskodás e sajátos formája természetesen a katonák között a legelterjedtebb. Báthory István, Teleki Mihály, II. Rákóczi Ferenc hadi szabályzataiban mind benne foglaltatik a tiltás s az, hogy a mást bajra hívóra milyen büntetés vár. A XVIII. század derekán, 1742-ben, Mária Terézia hadicikkelyeiben még mindig szóba kerül a katonák ilyenféle viszálymegoldása, és a bajvívókat halálbüntetéssel riogatják.

Nézzük meg ezek után a kászoni példákat. 1674-ben felsőfalusiak ellentmondásos vallomásából megtudjuk, hogy Bernád Mihály rátámadott Mihály Mátéra és megverte, „mulatás közben is kardra kihítta”, halálos végkifejlettel is számolva. Bernád uram tagadja a vádat, szerinte a felperes „hítta ki bajra”, sőt, társainak egyike gyertyával világított és ösztökölte: „nosza, vonnyatok üstököt”, jóllehet ő el akart menni, de nem eresztették. 1678-ban Impéren Tamás Mihály Antal János házában volt: „házától kimenvén, három úttal az ablakjára menvén egy korcsolyával az ablakját döfötte, taszigálta, bajra kihítta: jer ki – úgymond –, vén beste lélek, kurva fia. Kimenvén a szakállát kitepte.” Antal János pedig fejszével ütött hozzá támadójához, kihívójához. 1682-ben az ugyancsak impéri Mihály István potentiáriuskodott és „bajra kihítta” Koncz Györgyöt. 1715-ben a felsőfalusi Bodó Miklóst éri az a vád, hogy Kézdiszentléleken támadt Keresztes Mihály házára, ereszté a társával verte, ablakát betörté s szidalmazva „hítta ki bajra”. Az alperes azonban mindent tagad. 1716-ban az újfalubeliek között künn a határban, a szántóföldön kerül sor összetűzésre. Az alperesként védekező Tima Péter szerint már amikor mentek ki a faluból, „akkor is hitta ki bajra az Inctust”. (A népi párviadal szokása megérte a polgári forradalmat. A csodálatos, részletes kovásznai példa leírását 1837-ből Ürgödi Nagy Ferencnek köszönhetjük. Többször idézték Orbán Balázs siklói feljegyzését is, amely a pereldöntő birkózásban valóban hűbériség korabeli archaikus formákat őrzött meg. 1848 előtt Kemény Zsigmond még mindig tollal küzd a viszályt fegyverrel megoldók ellen. A csikcsomortáni és csikpálfalvi határban pedig az első világháború előtt is szabályozott kőhajigáló, parittyás háborút vívott a két falu gyermeksege.)

A népi perdöntő, becsületvédő bajviadalok szokása bizonyára szélesebb körű és szívósabb gyökerű volt, mint ahogyan eddig hittük. Az agresszivitás kötetlenebb formáival, a fékezetlen indulatkitörésekkel azonban Kászonban is sokszor fonódott egybe. Az, ami tömegesebben fordult elő, az pedig a verekedés volt, amit a törvény tiltott, a szék büntetett, de teljesen kiiktatni sajnos nem tudott. A testi épség károsításával járó egyetlenkedést tehát pár sorban nekünk is vázolnunk kell.

A széki jegyzőkönyvekben jelzett, megörökített verések, verekedések esetei eléggé gyakoriak. Természetesen nem minden ilyen természetű konfliktus kerül a szék színe elé. Néha pedig csak idő múltával, olykor hatnyolc-tíz év elteltével szánja rá magát a bántalmazott fél arra, hogy a királybíró elé gyve sérelmét.

Az alperesként megidézett „rátamadók”, verekedők többségükben felnőtt férfiak. Legények is össze-összecsapnak, de „vetelkedésük” kevésszer válik peres ügyé. A rendi hovatarozás sem feszíti szembe különösképpen egymással az embereket, sőt jobbágyaik, szolgálók, cselédek dolgában uraik járnak el, védelmezik őket. Ez természetesen nem zárja ki sem a gazda hatalmaskodását, sem itt-ott az alkalmazott „bosszúját”.

Sajátos, de nem csupán Kászonra jellemző az asszonyok háborúskodása vagy a nők bántalmazása. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék lányai, asszonyai több ízben is szerepelnek a nép legendáiban az ellenség, török és tatár ellen bátran küzdő hősnőkként. A protocollumbeli esetek azonban, jóllehet szintén harciasságuk tanúságai, nem ilyen tisztelni valók. 1723-ban Pál Simonné lányával együtt három jakabfalvi asszonyra támadt rá. Közülük Kovács Istvánnét „gusallyal agyba-főbe verte földig, öléssel fenyegette, hogy addig nem nyukszik, míg fel nem bontya, mint a berbécset...” Kerekes Mihálynét 1685-ben Újfaluban szintén a falu között, az úton támadta meg Szabó Istvánné, mondván, hogy „te Kerekesné, szoros leszen itt ma az út”, és ezt követően „tépte, verte, vérit kibocsátotta, kontyát levonta...” Van olyan asszony is, aki cseberrúddal, a másik pedig vasvillával támadt rá asszonytársára, s akad olyan is, aki az őt „dömöcskölő” ellen pálcát (botot) vesz kezébe. Egy-két esetben arra is fény derül, hogy a tettelegességre vetemedő női becsületét védelmezte rágalmazó asszonytársa ellen.

Gyakoribb azonban az, hogy kászoni férfiember emel kezét a gyöngébbik nemből való falusfelére. A verést szenvedettek között van leányocská, sok szolgáló, másnak a jobbágyasszonya s ritkábban szabadrendi. Az agresszivitást kiváltó okot nem jelzik rendszeresen forrásaink, de a kisebb-nagyobb kártétel, jogviszály, pletykaság egyebek mellett szintén indokolhatja a férfiúi durvaságot. 1678 és 1687 között négy olyan per is előfordul, amelyben a sértett fél nemcsak a szokásos büntetést követeli, hanem az asszonyverés különleges bírságát is, ez pedig nem kevesebb, mint az, hogy

a tettesnek fél kezét vágják le. A vétség az említett esetekben az, hogy „megverte”, „sok vére miatta kijött”, „vérit kijártatta”, „karját könyökben elhasította”, a büntetés: „az ütésért, hogy asszonyembert ütött, maradjon fél kezín”, vagy más fogalmazásban: „hogy pedig asszonyra támadott, az Decretom continentiája szerint maradjon fél kéz nélkül”. (A kért büntetés végrehajtásáról azonban nem szólnak forrásaink.)

Egy ízben, 1716-ban, impérfalvi Gál Anna bérét követelve – családjá asszisztenciájával – gazdája lovát vette el, és közben a bérest, a férfiembert, ő verte meg.

A verés, a verekedés színhelye változatos, a viszály okától függő. Sokszor a falu útja, az utca. Az indulatot a gyűlölt személy megpillantása váltja ki, és ezt követi a dühkitörés. Máskor a vélt vagy valóságos kárt okozón tölti ki mérgét az alperes. Ilyenkor az országút, az utca, a telek, a határ, az erdő mind-mind színtere lehet az összecsapásnak. A széki jogszemléletben súlyosbító körülménynek számít a „házramenes”.

Azok, akiket maguk „lakó jószágán” támadtak meg, akiknek kapuját, pitvarajtáját „benyitották”, „pincéje ajtaját berontották”, egyszerre ott-honukban zaklatták a verekedők, azok hatalmaskodóknak, potentiariusoknak nevezték támadóikat. Ugyanakkor tanúságot tettek afelől, hogy előre megfontoltan, támadó szándékkal törtek rá a felperesekre.

„Potentia” díját, bírságát követeli felsőfalusi Mihály Tamás akkor is, amikor 1687-ben Damokos Máté „Kendben, Hosszú nevű helyben szállásokra menvén ott potentiariuskodott, fegyvert fogott hozzá, tépte, rongálta, üstökölte...” A távoli hegyi szénacsináló helyeken, esztenákon régi bántalmak, sértések emlékei izzanak fel, de támadnak új megtorlásra ösztönző konfliktusok is.

Vetésmezőn, szekér mellett, igás háziállatok legelőjén, szénafüvek, sárjűcsináló helyek mentén szintén gyakori volt az összetűzés. Ilyen színtereken rendszerint frissiben keletkezett az ellenségeskedés, hiszen például a mezei kártételeken tettenérteket gyakran a károsult ott helyben büntetné veréssel, nem jelentve ügyét a határpásztoroknak. Az pedig, aki látja, hogy kitermelt fáját más rakja szánjára, vagy más erdei kártételt szenved, azért válik még veszélyesebbé, mert a „vérkibocsátó” szerszám, az „erdőlő fészi” is kezűben van. A „gyümölcsre menő” fiú, a varsát kifosztó gyermek bizony verést kap, de az önbíráskodás nyomán új viták útjai nyílnak meg. A valamilyen okból adós, de határidőre szolgáltatást nem teljesítő vagy a záloglásra ítélt kászoniak számára legkönnyebb a másik fél állatállományából elvenni, elhajtani az ellenértéket vagy a biztosítékot. Néha a cselekedet jogosultságát, néha pedig csupán magát az eljárást kifogásoló, tilalmazó veszti el önuralmát és üt, vagy pedig a szarvasmarhát, lovat, juhot befogó, behajtó jár el erőszakosan és „kötekedése” robbantja ki a háborúságot.

Erre a jelenségcsoportra a kászoni nótárius sűrűn használja a „rátámadás” megjelölést. A verés vétsége a hatalmaskodással társultan ötvöződik váddá akkor is, amikor az ország-, a falu útján vagy a határbeli dűlőúton történik. A „faluközönséges útján” esett sérelem (jöhet az áldozat mezei munkából, szomszéd faluból, sokadalomból és lehet bármi az ok) útonalásnak, „útja megállásának” minősíthető, s van olyan procurátor, aki erre hivatkozva megtorlásként „emenda capitis”-t, fejkártát követel. Ugyanezt igényli a vicetiszt is, amikor „via publica”, éjszaka a marhákkal hazatérő szolgáját 1698-ban Tobi András „úgy ütötte, hogy egy holnapig nem dolgozhatott miatta”. Ez esetben éjjeli legeltetéssel okozott kártételre is gyanakodhatunk, de „éjnek csendességében” a haragosra is rátámadnak, sőt egy ízben „éccaka idején” István András „házba ment volna”, halálra verést ígérve a felsőfalusi Szócs Jánosnak.

Az „égett bort” „sert” és talán a kimérésre, kocsmárlásra hozott bort fogyasztó és emiatt duhajkodó, verekedő kászoniakról szintén szólanunk kell e fejezetben. A „részeg” szót csak két alkalommal használja a jegyző, egyszer 1689-ben éppen akkor, amikor Csűrös Miklósról írja meg, hogy Újfaluból Felsőfaluba lovagolva Bálint János jobbágyembert bántalmazta: „részezen utánanyargalván, úgy taszította az lóval, hogy mindjárt elesett, az karja eltörött...” Másodszor, amikor szóba kerül, 1721-ben, a főszereplő felsőfalubeli Gáll András pixidarius. Ő „több böcsületes emberekkel Felsőfaluban Siket Andrásné asszonyom házánál korcsomán lévén, ökegyelme részezen” odament és a megfogadott muzsikásokat erőszakkal el akarta vinni. A továbbiakat az impéri Borbély Márton libertinus mondja el: kérdésére, hogy „András sógor, nem üsmersz-e engemet, felelé – mondván –: üsmérlek, mert tégedet egy бүdös vargának hívnak. Mindjárt pofon csapván engemet, hátrataszítván, böcsületes emberek pallosát fogá hozzám (úgyannyira, hogy ha az feleségem meg nem fogta volna, főben ütött volna); a pallosát elvetvén, az üstökömbe kapott, s annál fogva a földre lehúzott, azonközben a fogával a kezemet úgy megharapta, hogy két hétig nem dolgozhattam vele.”

A jellegzetes, de XVIII. századi és talán szilajabb kocsmai jelenet magánháznál játszódott le, hiszen az italmérés sorra, kiszabott rendre járt és az éppen szeres „emberséges ember”-nél szokás szerint többen mulattak. 1681-ben „királybíró uramnál mulatván”, kerül sor „arcul ütésre”; másutt „főbe ütésre”, illuminált állapotban elkövetett büntetendő cselekedetekre. A legkönnyebben iszogatás közben születik az ok arra, hogy „egy kupa sert” társához akarjon valaki vágni, vagy hogy az asszony mondja uszítólag az urának (amikor „pohár sert” elköszönnek Bodó András egészségére): „miért iszol ellenségem egészségéért?”

A felszabadító, vidám együttlét így válik a társas kapcsolatok megron-

tójává. Még az emberi szolidaritást példázó kaláka is (talán mert sörrel vendégelik a kalákázókat) okot adhat „rátámadásra”.

Fonóba menet 1718-ban szintén sor kerül összetűzésre, amikor a guzsalyt békés rendeltetésétől eltérő célra használják az asszonyok.

A puszta kézzel verekedő – az arcul csapó, földre verő, letagló, üstökvő, tagszakasztó – kászoniak eléggé nagy csoportja azokkal egészíthető ki, akik valaminő kézbelivel (armatis manibus) támadnak ellenfelükre. A „kuruc világ” előtt a vitézlő rendbeliek fegyvert viseltek, de azt követően sem váltak meg minden hadi készségüktől. (Csikra nincs, de Udvarhelyszékre van adatunk, s tudjuk, hogy itt 1741–42-ben közel egyezer löfegyver volt, Bardóc fiúszékben pedig falvanként egy-egy és fél tucatnyi.) Lőfegyver (flinta, karabély, vadászpuska, párpisztoly) lehetett tehát Kászonban is, de a belviszályokban nem jutott szerephez. Szablyát, kardot, pалlost viszont egyesek rendszeresen viselhettek és használtak is, hiszen például 1679-ben Impéren Balás Tamás „kardot rántott”, s amikor a vérnyomokon az arcán megsebzett Köpe Bálint házához mentek az emberek (ahol felesége a vért seperte el), „akkor is nem találtatott kardja az hüvelyben”.

Fejsze, villa, csép, kaszafoka, csákány, „kertből”, kert-„bütüből” kiragadott karó, bot szerepelt még több ízben olyan kézbeliként, amivel súlyos sebeket lehetett okozni. A későbbi – sajnos eléggé széles körű – székely „bicskázás” előképeként feltűnik a kését használó, aki kést von, aki azt ellenfelébe „szúrja”, „torkába üti”. Az ily módon szerzett sérülések igen súlyosak is lehetnek. A háborús sebesültek, csonkák-bénák számát szaporítják tehát azok is, akiknek fogait verik ki, szemét szúrják ki, karját bénítják meg vagy más módon teszik „félszegé” fajtájabeli sorstársai.

A verekedő megbüntetésénél régi hagyományok, valamint a Hármaskönyv alapján rangsorolják az elszennvedett bántalmazást. Már 1555-ben meghatározzák, hogy egy íznyi seb bírsága 1 gyra, földre leütés 6, nagy seb és szablyavágás 12, földön verés és vérkiontás 24 gyra. Jellemző, hogy a „Decretom” alapján korszakunkban is a „szemkivájtást” és arcsebzést húsz forinttal büntetik a kászoniak, és a fogkiütést hat forintra becsülik.

Igazán súlyossá, helyesebben a legsúlyosabbá akkor válik a konfliktus, amikor valamelyik fél belehal sebeibe, amikor gyilkosság történik. 1675–76-ban tárgyalják Puskás István dolgát. Őt többen verték halálra. 1680-ban felsőfalusi István András miatt halt meg Veres György („ő sebhette halálra, ő ütötte belé a kést”). 1685-ben hetedmagával kell esküdni mind az al-, mind a felperesnek, hogy a szántón villával esett-e a „sebhetés”, illetőleg a halálra sebesítés. 1723-ban a szintén vasvillával megszúrt jobbágytársát a (falusbíró házánál, „vérmutatni” járván) a vádlott Sidó András a kést a torkába ütve ölte meg. Minden régi jogszabály halállal bünteti a szándékos gyilkosságot. A hátramaradottak igényelik is a halá-

lért halál elv érvényesítését. Sidó András esetében is azt követelik, hogy „a feje üttessék el érette”. (Ő azonban kéri, hogy fellebbezhesse meg az ítéletet.)

A testi sértést elkövető büntetésének elemei különben igen változatosak. Végösszegük gyakran sokra megy, hiszen olykor szénafű, paripa, néha egy teljes igásfogat árát kell a pervesztes verekedőnek kifizetnie. Általában megkövetelik a hagyományos bírságot, a szemért, a fogért, az arcsebért, vérkibocsátásért járó forintokat; valamilyen formában a hatalmaskodás büntetését is kiróják, és mindenképpen igénylik a munkából való kiesésért járó kárpótlást, a fájdalom díját, valamint a borbélynak folyósított gyógyítási költséget.

A féktelenkedőknek, a zabolátlankodóknak fájdalomdíj fejében sokszor igen nagy összegeket kell kifizetniük, de a borbélynak sem mindig elég az egy-két forintos „honorárium”, hanem 10–16 forintra is felnövekszik a kezelési költség; 1689-ben pedig egy eltörött kar megápolásáért 25 forintot kérnek. (Azt, hogy Kászonban kik is a borbélyok, milyenek a „szerszám”-jaik, hogyan orvosolnak, sajnos nem sikerült megtudnunk, és azt sem, hogy hányán vannak s milyen rendbeliek.)

Pár szóban viszont még beszámolhatunk arról, hogy nem szokásos Kászonban a csoportos támadás, a bandába tömörültek garázdasága. Sőt a bíróság rendszerint elismerőleg nyugtázza azt, ha az emberséges emberek arra szövetkeznek, hogy megzabolázzák a féktelenkedőt. Így történik ez 1690-ben is, amikor szokatlan potentiát és „patratomot”, büntettet követ el két újfalusi, Ambrus Illés és István. Ők a csíkszentmártoni páttert „lováról levonták, megnyomván az földön hurcolták, dömöcskölték, szidták ördöglegkűnek” s mondták, hogy „nem papnak való volna, hanem kutyának”. A parochus uramat három lófő és hét emberséges jobbágyszemély védelmezte meg, ők fogták le a dühöngő Ambrus fiakat. 1676-ban jakabfalvi Csutak Balázs vádja szerint „az közönséges ország útján” támadt rá volt szolgája, helyesebben pásztor, a földre is leverte, csak „emberséges emberek tolvaj kiáltására” futott el. A „tolvaj kiáltás” az a segítségkérő felszólítás, aminek nyomán megindul a védelmező külső beavatkozás. Elő-előfordul, hogy a szék ülnökei elmarasztalnak tanúkat, mert „nem kiáltottak”, szétválasztókat nem hívtak. Amikor 1676-ban a legények felsőfalusi Antal Istvánt megverik, ifjú Bece István ellen az a vád, hogy „csak ott állott, nézte, hogy verekedtek, de meg sem mozdult, hogy oltalmazza, hanem a lámpást tartotta, se nem kiáltott, hogy ne bánts vagy mi...” A „kiáltani kellett volna, úgy oltalmazni” a szolidaritás követelménye, amit tisztelnie kellene az emberséget vállaló kászoniaknak, különben a székbírák tettestársnak is tekinthetik a közömbösöket.

Olyan, aki céltudatosan, de álnokul, rejtőzködve tör falusfele életére, aki méregkeverő, „étető”, csak egy-kettő szerepel a protocollumok lapja-

in. Az ő esetükben is határozott ugyan a vád, de bizonyíték nélküli. 1687-ben impérfalvi Simon Jánosné rágalomnak minősíti azt, hogy ő olyan égettort főzött volna, amitől elfogyasztója majd meghalt. Azt azonban, hogy „étetés” történt, alátámasztja a pálinkakészítő asszony dicsekvése, hogy „csak neki fizessenek, oly dolgot cselekszik, hogy el nem mehet perbe, aki perli...” 1723-ban szintén az étetéssel vádolt, rágalmazott felperes kéri azok megbüntetését, akik „László Péter meghalt leányának étetését és halálát rátartják”. Az viszont igaz, bizonyítható, hogy a kászoniak ismerték és használták a mérgező „zaspát” (*Veratrum album*, fehér hunyor, ördögrakottya). 1695-ben például valaki zabot főzött meg zaspával együtt, 1696-ban egy másik a vetését zaspázta meg, 1717-ben pedig egy harmadik káposzta közé hintett zaspás lisztet. Ezekben a mérgezési esetekben azonban csak „kártévő tyúkok” voltak az áldozatok.

Az „égés”, a „gyúladás” ellen is védekeznie kellett a közösségnek, hiszen szinte felbecsülhetetlen nyomorúságot okozhatott a tűzkár. Sokszor a tubákját szívó, a dohányt gyújtó, a pipáját füstölögtető gondatlansága okoz bajt. (A keménykezű vicekirálybíró, Miklós Deák számba is veszi a faluban, tehát az épületek között lehetséges, potenciális dohányzókat; huszonnégy kászoni íratott össze, majd később csak Jakabfalván tizenegyet.) Minket azonban a szándékos kártévők, az égetők, a gyújtogatók érdekelnek. Nos, itt is a *Decretum* az eligazító. 1677-ben a *Tripartitumra* hivatkozva írja a széki bíróság, hogy „ha valaki csak fenyegetődnék is égetéssel, meg kellene halni érte...” Ez az elvi álláspont Barabuly András perében fogalmazódik újra, aki lop (többször is), ijesztget, és meg is cselekszi „az égetést”. 1696-ban a gyergyószárhegyi Szép István öléssel fenyeget, azzal, hogy „a házakban égeti” kászoni haragosait.

A vagyont és életet károsítani akaró gyújtogatók, a bosszúállás más útját nem találó gyengék, a rejtezkedő erőtlének egy ízben házat és egyéb épületeket, máskor szénát égetnek fel; és az ülnökök szerint ezek „haraggyújtás”-ok. Az együttélés szorosságában születő és egymás ellen uszító indulathullámok tehát nem csupán a rátámadással, a verekedéssel vezetődnék le, hanem ilyen eléggé el nem ítéhető módon is. Szerencsére kevés ilyen esetre találtunk a jegyzőkönyvekben, és azok is nehezen bizonyítható vádak leírásai. Végezetül egy 1726-beli, szintén csak feltevés szintjén megrekedt perből idézzük azt, hogy felsőfalusi Lukács Péterné „arra kért mást, hogy az actornak [impérfalvi Balási József úrnak] csúrit gyújtsa fel, vagy pedig fogadjon mást, aki felgyújtja s ő megfizeti; kárhozattól se féljen, mert miséket szolgáltat érte”. Az ártatlanságát hangoztató asszony legfőbb érve az, hogy „semmi nehézsége”, tehát indítéka, indoka nem volt illyenszerű cselekedetre.

(Nem is esett korszakunkban Kászonszék falvaiban nagyobb méretű, kiterjedésű tűzkár. A legelőjavító „harapégető” gondatlansága miatt

1710-ben elég két szekér széna. Ugyanakkor a mezőn gyújtott tüzecke elharapódzik, és 44 kalongya zab hamvad el. 1717-ben „holmi sütések mián” a kemence feletti „árnyék” gyullad meg Felsőfaluban. A szétvert, széthányt „tüzes szalmát” a szél a szomszédos jobbágyházra viszi, és sok kárt tesz. Mindezt azonban csak a teljesség kedvéért említjük, hiszen célnk az együttélés zavarainak vázolósa, közelebbről a testi épséget károsítok, veszélyeztetők bemutatása volt.)

3. A szitkozódók, rágalmazók, becsületsértők

A káromló, szidalmazó szóval élés, a rágalmazó (diffamáló) kifejezéssel való hántás, gyalázkodás, a becsületsértés szintén a megromlott társas kapcsolatok tünete. Jelzi az ellentéteket és fakaszt új konfliktusforrásokat, okoz önbíráskodó tettegességet vagy pereskedést a szék bíróságán.

A jogalkotók, a szokásrend fenntartói már a korai századokban meg is építik az articulusokból, tilalmakból, bírságokból a hitet és az emberi személyiséget védő paliszádokat. A Decretum (II. R. 72. c.) a nyelvvaltságról kimondja, hogy azt hamis panasz esetében és „valamely jó hírű és tisztességes állapotú ember ellen mondott éktelen és becstelen szavak miatt róják ki”. Az 1555. évbéli székely szabályok összeírásának 32. pontja szerint: „Ha valakit [ártatlanul] kurva fiának, árulónak, hitetlennek mondanak”, a tettes „eleven díján”, „tizenharmad fél forinton marad: mert tisztességében jár”. Az Approbata Constitutio (III. R. XLVII. c. 22. art.) a kemény, az akár halált kiszabó büntetést is helyénvalónak tartja, mert „Isten ellen való káromkodó és hallani is irtózásra való szitkozódások kezdettenek beszármazni... majd a „latrok büntetéséről” cím alatt „a lélekkel való szitkozódás” bírságolását szabályozza. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék statútuma 1650-ben a nyelvkeskedők hatékony megfékezése érdekében rövidíti a perfolyást, minden remediumot tilt, és nem engedi az ügy feljebbvitelét a viceszékről. A kérdéskör jogszabályait az ország, Erdély, a Székelyföld, a szék törvényeiben fellelhetjük, és ugyanúgy igen az egyházi regulákban is. Így például 1710-ben Csíksomlyón szabják meg, hogy akár férfi, akár asszony ördögadtával, -teremtettével káromkodva blaszfémia vétkebe esik, hány botütést kell elszenvednie vagy rendi státusa szerint mennyit kell fizetnie.

A kászoni szitkozódók közül kevesen kerülnek a viceszék elé istenkáromlás vádjával. Ezeket a vicekirálybíró uram hivatalból állítja elő. A büntetést indokolja az is, hogy a vétek „eláramlása” az Ég haragját éleszti és a közösség egésze szenved meg a bosszút. (Érdekes, hogy Mária Teréziának 1761-ben az istenkáromlás megfékezésére, sőt kiirtására ki-

adott rendelkezése szintén azzal érvel, hogy a szitkozódók miatt „haragját Isten egész vidékekre kiárasztja, különböző csapásokkal sújtva azokat”.)

A szitkozódás („ördöglelkű”) miatt felsőfalubeli Keresztes István fiát, Pétert 1675-ben a széki ülnökök tanácsa ítéli arra, hogy „az jövő vasárnapon vettessék kalodába s publice, mise után vesszőztessek meg pro exempl[o]”. 1696-ban ugyanúgy káromkodik egy gyergyószárhegyi legény. A vicetiszt uram ökegyelme „ezen éktelen szitkokért” halálbüntetést szabhatna ki. Ő is hangsúlyozza – talán a jegyzőkönyv számára –, hogy „olyan edictum jött ki az guberniumtól, hogy kik olyan szitkokkal szitkozódnak, meghaljanak érte...”, de miután csak egy tanú bizonyítja a legény vétkét: „tetszett az törvénynek, hogy meg nem hal érte, hanem vonassák az perengérbe, csapassák meg”. 1716-ban a megyebírák tesznek törvényt „az ördög teremtette lelküvel” káromkodó felett, de az tagad és a szék elé viszi ügyét, hogy tisztázva magát, majd az egyháztól felmentést kérhessen.

Az istenkáromló, a szitkozódó tehát törvényszegőnek minősül, sőt magatartásával közösségére bajt zúdítónak tekintetik, és mint ilyen, elsősorban egyházi ítékezés alá tartozik. A kegyeletsértő mondatok azonban rendszerint kászonszékiekhez szólnak, az Istent bántó és embert gyalázó szavakat ők jelentik be peres félként a bíróságnak és kérnek „bírák uraiméktól” elégtételt. Ezt rendszerint diffamatio, rágalmozás szóval jelölik. Ennek a véteknek a köre kiszélesül azokkal a valótlan állításokkal, híresztelésekkel, elszuttogott pletykaságokkal, amelyek nyomán romlik valakinek a hitele, megkérdőjelezhetővé válik tisztessége. Legtöbbször a „topónak” mondott panaszolja becsületében való „megküsebbítését”, de se szeri, se száma a másfajta gyanúsítgatásoknak sem. Jakabfalvi lófő, Siket Mihály például 1725-ben „Szent Mihály innep másodnapján, vasárnap mise után a templom cinteremajtájától fogva, alá az fenyő alatt, a Veres kápolnáig” végig Péterfi István Deák uramat diffamálta és „böcstelenítette” közhivatali dolgai miatt.

Korszakunkban a viceszéken tárgyalt rágalmozási perek száma a százat meghaladja. Bizonyos előítéletek rabjaként eleve azt tételeztük fel, hogy az alperesek asszonyemberek és többségükben azok lesznek a panaszosok, a keservesek is. A számítások azonban csak a férfiak fölötti csekély többségüket bizonyították, hiszen az eseteknek majd egyharmadnyi részében férfi bántott meg ily módon férfiembert. Igaz, hogy a sértés módjában, megfogalmazásában, a rágalmozó jelzők halmozásában a gyöngébb nemé az elsőbbség.

Az akár szitoknak, akár szidalomnak minősíthető bántalom nyelvezete, szókészlete bizony kemény, erőteljes, nyílt, és mert sérteni akar, goromba is. Igaz, hogy korábban még a hitvitákban sem finomkodtak, sem szóban, sem írásban az egyházak nagyjai. (A Pázmány Péter stílusát elemző Szerb

Antal néhány idézete otthonossá tehet bennünket akár a kászoni rágalmozók hangvételeiben is. Alvinczi, kérde Pázmány, „neveztelek-é én tégedet disznónak? kurvának? pelengér alá valónak? világ latrának? verő-ártány-nak? genyetségnek? Hitetőnek? Bolondnak? Pokolból származottnak?”)

Újfaluban 1725-ben Ambrus páter ökegyelme házánál, mi több, asztalánál Kovács János lófő vendégtársa, Mihácz Márton háta mögé állott, karon fogta, és azt énekelte, hogy ó hamis ember, lator ember, kutya ember. Felesége, Kata asszony pedig jószágán „salvum sit felfordította a pendelit, segít vervén” mondotta, diffamálta a felperes házát király udvarának. Korábban, 1715-ben Tima Klára panaszolja, hogy őt primipila asszonytársa szidta: „ebszülöttének, menykövel a lelkem gyükerét üttette, minden nemzetséggemmel együtt, azzal is diffamált, hogy annyi menykö üsse meg a lelkem gyükerit, valamennyi könyve kihullott az idén a szemből; szerecsen országból jötnek is diffamált...” Két jakabfalvi lófő asszony összeszólalkozásának rendjén 1723-ban Veres Gergelyné Gergely Mihálynét ilyen szókkal rágalmozta és ily módon sértegette: „...méh lopó, disznó lopó (salvum sit), ökör lopó, menkövel, tüzes guttával üttetett, eb szültének, egynéhány ízekben ebszültének, segbe, valagba vájónak, a kést [?] nem szánna bennem megkeverni, az ördöggel szaggattatott, a pendelit felfogva a seggit mutogatván, úgy kusogatott, mint a kutyát szokták hí[v]ni...” Felsőfalusi Palkó Istvánné, Anna, primipila 1726-ban ilyen szavakkal diffamálta Ambrus Mártonnét: „vén talpasnak, gaz vén asszonynak, farancos szájúnak, nyálas szájúnak, úgy folyik az szája, mint a nyálas szájú kannak (:salvum sit:), a maga ganiéját is áruoló [?] talpas ördögnek, lepcsés szájúnak, meg tudgya a farancot gyógyítani, mert ő farancos volt, olyan sárga a foga, mint a kannak, ortalannak is mondotta...” A sajnálatos módon gazdag, tartalmi és formai elemekben pedig változatos „becstelenítések”, gyalázkodások kászoni tárházából hadd idézzünk részletezőbben még csak egyet. Ugyancsak 1726-ban, de ezúttal Jakabfalván Vas Miklósné a férjet is és annak feleségét is diffamálta. A férj panasza szerint így: „...csak hallgass, te Bene Péter, mert nem tetec engem a kalodába, mint a feleségedet Polyánba; azt is mondotta: olyé tart, mint a hóhérrát; azt is, mert megöltem őt hírébe, nevébe; azt is mondotta: nyúzott kutya, nyomorék kutya vagyok.” A feleséget, Borbála asszonyt főleg erkölcsi téren támadja. A panaszos szerint: „kurvának mondott, eb ágyába születettnek; az ő faráért nem adtak veres csizmát, sem patyolatot, ezt iteratis vicibus mondotta, mint lánczergetőnek; hat forinttal nem váltotta ő meg az ő orrát, mint Benéné; nvúzos kutyázta is; a tollas koszorút megkészítették neki, amelyet hat forintokkal váltott meg; a láncot is a lábára vetették volt, Polyánba nem állott helybe böcsülleti, ma is úgy vagyon; úgy kinyalhatja magát Benénével, mint a kutya az tálat ki szokta nyalni...; itt jámbor asszon, mert pénzzel az orrára fóclozta böcsülletit; rossz fososnak is

mondotta; Erdélyországába neki nincs kurva neve, mint az actrixnak; hengérnek is mondotta; azt is mondotta: foltot [!] üttetett az orrára, de ő leütteti onnan.”

Árva Bethlen Kata 1724-ben az igazi, a feddhetetlen anya törvény-szabta feltételeként említi, hogy az ne legyen: esztelen, erkölcstelen, té-kozló és vesztegető. Nos, Kászonban az egyik kritériumnak, az etikus ma-gatartásformának a diffamálók szerint sokan nem felelnek meg. Magya-rán szólva, sok az olyan asszony, akit „kurvá”-nak mondanak, ócsárol-nak. Nevezik őket egyszer-kétszer paráznának, szajhának is. Jelzőként szerepel még a kurvázás mellett a: nyilvánvaló..., ördög ágyából szüle-tett..., fattya vetett..., francos..., ország kerülte..., perengéren kicsa-pott..., kormos orrú..., híres..., bűjös-bájos, boszorkányos és így to-vább. Egyiküket-másikukat alakjukat csúfolva említik. Külön vádként szerepel az, hogy valaki a katonákkal volt jóba; s egy-két esetben, ha azzal gyanúsítható, hogy – mint láttuk – piros csizmát, patyolatot vagy egyebet kapott szerelmi szolgálatait fejében.

Szokásos formája az is a gyalázkodásnak, hogy a kétes, a megszégyenítő származás bélyegét sütik rá a gyűlölt személyre. Az 1555. évi székely szo-kásösszeírásban a 32. cikkely szól arról, hogy milyen súlyos büntetés jár azért, ha „valakit kurva fiának” mondanak. Mintegy két évszázad múltán is él az a szitkozódási forma: „Aha, bustya vére, lelketlen kurva fia, po-gány kurva fia, számár kurva fia”. Báró Apor Péter uram idézi mint a minden rendbelieknek szelíd és visszasírni való „régimódi” dohogását, ahhoz képest, hogy a „nájmódi” Erdélyben „férfi, asszony, leány, ifjú le-gény székiben mondja az adtát, teremtettét, huncfutot, ... ördög szánkáz-zék az szegény lelkeken stb.”.

A „szennyas ágyból született”, a „kurva tejet szopó”, a „kurva fia” a legtöbbszor előforduló sérelme az anyakultusz ápolók széles táborának. Előfordul azonban az eb ágyában szült, koldus kutya szülötte, kutya, disznó csinálta szavakkal való becstelenítés is.

Nem feladatunk azt kutatni, hogy a hagyományok világának mélyréte-geiből, az ősi hitvilágból milyen képzetek, lélekhiedelmek élnek, bújnak meg a káromló szavakban, de említenünk kell még egy-két e kérdéskörhöz kapcsolódó adalékot. Az alacsonyrendű teremtményektől, lelkektől való származtatás, úgy érezzük, a lélektelen állati vagy a pokolbeli sötét erők-kel jegyezteti el a szidalmazottat; és feltehetőleg azért minősülnek a diffa-málók istenkáromlóknak, mert elveszik Istentől az ember teremtésének és a lélekadásnak jótéteményét és hatalmát s azt vakmerően a „gonoszra” ruházzák rá. A teremtés és lélek egybekapcsoltsága eléggé nyomon követ-hető. Mindenesetre az a kászoni ember, aki egy ízben attával-teremtetté-vel szidalmazott, a felperes lelkét is „ótsmárlotta”, a másik esetben pedig:

„az lelkit is gazlotta”. 1676-ban felsőfalusi Bodó Mártont nevezték „esti lélek fiának”, 1686-ban Palkó Istvánt (hozzátéve: „nem tudom, hol fiaztak, téged az kert alatt csináltak, de engem Kászonban fiaztak”); Tima Jánost pedig „hamis, büszke, bestie lélek kurva fiának” mondták. 1676-ban a dobolyi Szabó Istvánt azzal sértegették, hogy ő „vén bestye lélek kurva fia”.

Az 1682-ben impéri Koncz Györgyöt bajra, viadalra kihívó Mihály István ellenfelét szintén a pokol szülöttének titulálja, nevezvén őt ördöglelkűnek, ördög adta lelkűnek s végül „lélek fiúnak”. Korábban, 1678-ban egy másik impéri lakost illetnek hasonló káromló szavakkal, hozzáfűzve a sokatmondó állítást, hogy ergo „nem is ember”.

Az, akit a pokol adott, ördög teremtett, szükségszerűen „ördög lelkű”, „kürtöbe járt”, „szenes lelkű”. A lélekadó ördögöt pedig olyan jelzőkkel illeti, hogy az „kóborló” vagy maga is „fattyú”.

A pendelyit felvető, tomporát, mezítelenségét mutató asszony, aki hátat fordítva fenekére ráver és úgy gyalázkodik, szintén őrizhet és éltethet valamit a középkor eleji hitvilágból; durva mozdulatában, illetlen szavaiban talán a varázsolás, a rontás vagy az elhárítás ősi – babonákban tovább élő, képből, szoborban megörökített – hagyatéka is fellelhető. Veres Gergelyné említett 1723-beli cselekedete így értelmezhető. E körbe tartozónak véljük azt, hogy 1676-ban Felsőfaluban Fogarasi Jánosné arra „szólítja” fel Mihály Katát, hogy „igyék az leánya seggiből”, vagy az impéri Nagy Kata esetét, aki azzal sértette meg Péter Istvánnét, hogy azt mondotta: „hideg kút a seggiben, igyék belőle”. Jakabfalván esik meg, hogy egy férfiember 1676-ban azt mondja nótárius uramnak, hogy „üsse seggibe süvegít”.

A sötétség leple alatt „kürtőt”, kéményt járó fosztogatóra vagy más módon becsületét bemocskoltra utalnak az ilyen kifejezések: „Kászonban nincs böcsülete, nem tiszta az orra”, „kormos az orra” vagy „Csíkban hagyta az böcsületit”, lévén „kormosabb az ő orra”. (Egy ízben, 1683-ban az is elhangzik, hogy „nem pirult az én orrom úgy meg, mint az tied”.)

A tisztességvesztés testi vonatkozású jelzései mellett, láttuk, szerepelnek a perekben állati adottságokat, hibákat kigúnyoló sértegetések is. A varas, varangyos békához hasonlítani nem valami örvendetes, pedig asszonyt, gyermeket ezzel az analógiával ugyancsak diffamálnak néhányszor. A „varasbéka”-szerűséggel sértett emellett még lehet (1683-ban) „nagy hasú” és egyben „ficzertes”, vagyis hát csámpás. Ifjabb Mihály Andrásné 1689-ben szintén joggal veszi zokon, hogy „bikaszeműnek”, „l...sz ajakúnak” titulálják. Azok sem lelkendeznek az örömtől, akiket kabala (ekelő, vontató) p...a szájúnak, talabor (kerékkötő, csúsztató) ajakúnak szidalmaznak. Lepcsesnek, fososnak, francosnak (sajnos már a

XVII. század végén is) szintén diffamálnak kászonit; és igen „ökör embernek” is, de ez esetben magatartásformát gúnyolnak, lévén hogy az említett, „ha vezették – a diffamáló szerint – az szarvánál fogva, ment”.

A kérkedő szemérmertlenség és az erkölcstelenség vállalója az az aszszonyember, aki 1699-ben azt veti oda impérfalvi társnőjének: „nem adtak az ő p...ért, salva venia, szalonnát, lisztet, mint az én p...ért”.

Annak viszont, aki ad magára, becsületét életénél is többre tartja és igyekszik „emberséges embernek” maradni, fájó hallani akár csak azt is, hogy őt „rossz” embernek nevezik. Még hangsúlyosabb a minősítés akkor, amikor úgy hangzik: „te rossz disznó ember vagy”. (Ezt azzal is kiérdemelheti azonban valaki, hogy egy kaszakarikáért képes huzakodni.) A húzó-vonó, a kapzsi, harácsoló tulajdonságok emlegetését szintén rossz néven veszik. Gáll István uram például 1725-ben annál is inkább, mert asszony mondja neki, hogy hamisan elhúzza-vonja a másét, és azt, hogy ha csak olyan ember volna, mint ő, „dolmányt, nadrágot fel nem venne, kardot fel nem kötne”.

Akiket „álnoknak”, „gaz-gazembernek”, „giz-gaz embernek”, „nem emberséges”, „orcátlan” embernek szidalmaznak, azok gyakran idézik a vádaskodót a vicekirálybíró elé. A „hamis”-nak mondottak között van aszszony, van enyvesebb kezűnek vélt, s van az igazsággal haragban levő vagy legalábbis annak szidalmazott kászoni. „Hamis hitű kutyának”, „hamisan esküvőnek”, „bilingvisnak” (kétnyelvűnek) lenni ugyancsak igen-igen szégyenteli állapot. Arról nem is szólva, hogy bírsága, az „emenda linguae” kereken 12 forint, annyival kell a becsületet megváltani.

Kászonban nagy hatalma van a közvéleménynek. Itt, miként hasonló településeken, a szoros együttes életben többé-kevésbé helytálló véleményt formálnak az emberekről. Ezt éreztetik velük, esetleg ki is mondják. Az ítélezés diffamációvá akkor válik, amikor például a „huncut”-ságot (cudarságot, gázságot) nem bíráló, jobbító szándékú baráti szónak, hanem igaztalan, alaptalan befeketésnek érzik. Az, aki bizonyítani tudja és akarja, hogy nem „császár tolvaja”, nem „prédán élő”, nem „Dárius leánya”, nem „tékozló”, vagy hogy sem szülei, sem ő nem „koldulászta a más ember küszöbit” – elégtételt kíván.

Társadalomtörténetileg talán az a legérdekesebb, hogy a rágalmazási peresetek egy részében a rendi státust leszólókat, becsmérőket is törvénybe hívják. A XVII. század végén az, aki alacsonyabb szintről emelkedik fel az armalisták közé, rossz néven veszi, ha „kudusból lött nemes embernek” titulálják. A parasztnak, rossz parasztnak vagy éppen rossz, disznó parasztnak nevezett szabad, libertinus az e szavakkal való jobbaggyá degradálásért pereskedni is kész. A paraszttal társított egyéb pejo-

ratív jelző („jobbágy kutya”) még a jobbágyot is arra sarkallja, hogy homagiumot követeljen.

Jóllehet sokszor nyugtázhattuk jólesően a cigányságnak a viceszék előtti egyenlőségét, azt, hogy a rendi hierarchia alján helyezkednek el, tanúsítja, hogy akit cigánynak, sátoros cigánynak, cigány szabásúnak, cigány szabású léleknek mondanak, pert indít „megszólója” ellen.

1688-ban nagyon gonosznak érezhette az impérfalvi János Istvánt Gabriel Mihályné, mert nemcsak rátámadott, verte, hanem „pogánnak, tatárnak mondta”.

Azt ugyancsak szidalomnak tekintik a kászoniak, ha valakit jövevénynek, bujdosónak, „kerengőnek” titulálnak, és még inkább, ha ilyen jelzővel például réges-régi jakabfalvi lófőt kisebbítenek.

A valamilyen hatalmat készségesen szolgáló ember jellembelileg könnyen megromolhat, degradálódhat. Talán ez történhetett azokkal is, akik pribék, poroszló, porkoláb, pandúr címmel, ranggal dicsekedhettek, mert a kászoniakat sértésszámba ment így nevezni. 1678-ban újfaluban például azt mondják: „nem emberséges emberből, hanem rossz emberből tesznek poroszlót”. A pandúrságot pedig társítják a kutyasággal, éhséggel, bükkfejűséggel, de szólnak „szegényből lött pandúr”-ról, sőt „gyilkos pandúr”-ról is.

Hóhérnak, „hengérnek” diffamálni természetesen szintén szoktak néha. Tamás Gergelyné például „méltatlan panaszt” tett Miklós Deák ellen magánál a vicckapitánynál, és tolvajnak, „hóhér”-nak nevezte. (Ahányszor ezt Kászonban, Csíokban, Háromszéken mondta, annyiszor kell bírságát megfizetnie.)

Rágalom az is, ha valakit arra szólítanak fel (1720-ban), hogy „Tordát kerülje meg, mert az tömlöcbe teszik”, és büntetik az átkozódót is, aki 1677-ben Miklós Deákot szidja, hogy „Isten verje meg mind az földön, mind az mennyben”.

A „lélekkel való éktelen szitkozódás”, az „ördögattával, teremtettével” való istenkáromlás bűnébe eső, mint már említettük, a megyebírák ítélőszéke elé kerül. Az 1710. évbéli csíksomlyói egyházi rendtartás alapján az alsóbb rendbélieket huszonöt bot várja. Ez a büntetés ismétlődés esetében kétszeresére, majd négyszeresére növekszik. A szabad ember hat, a nemes tizenkét forint bírságot fizet, és ő is dupláját s harmadízben négyszeresét, ha ismét vétkezik. (Korábban, mint láttuk, a halálbüntetés is szerepelt a törvényekben, rendelkezésekben. Kászonban is megemlítik, de alkalmazásáról nem tudunk.)

A szitkozódás elleni küzdelemben az egyházé a vezető szerep, de a társadalom igazgatási tisztségviselői is hivatalból kötelesek üldözni a szabadságban megátalkodottakat. A káromlással ötvöződő rátámadás, gya-

lázkodás, szidalmazás, valamint a rágalmozás rendszerint pereskedésbe torkollik, és így a bíróság hatáskörébe kerül. A viceszék pedig élődíjat, homagiumot, nyelvváltásgot, emenda linguae-t ró ki arra, akire a diffamálás bűne rábizonyosodik.

Itt említünk meg egy oktalannak látszó kegyetlenkedést, amely azonban talán szintén kapcsolatos a szájaskodás megtorlásával. A Felsőfaluban lakó Csűrös Mátét 1679-ben „István Molnárné [!]” azzal vádolja, hogy „az sót vele erőszakkal etette meg, fenyegette fegyverrel, úgy kellett megenni azt a sót”. A sótetetés tényét Csűrös uram sem tagadja, de állítja, hogy „ő sem nem erőltette, sem nem fenyegette, hanem csak szép szóval ötte meg”.

A „tisztesség dolgából” perre menők közül többen beismerik, hogy hibáztak és sajnálják, hogy a sértett fél „böcsülete ellen szólott”-ak. A megkövetés, a bocsánatkérés történhetik „emberséges emberek” közbenjárásának eredményeképpen vagy „assessor uraimék törekedésire”. A békeség helyreállításához kell az, hogy a megkövető (depraecator) a szék színe előtt vagy szűkebb körű nyilvánosság előtt állítsa helyre a rágalmozott becsületét. Ezt a nótárius rendszerint e szavakkal örökíti meg a protocollumban: „Ergo, helyben böcsülete.” És feljegyzi azt, hogy az „egymás között való ránkor kiszállott” közülük, valamint az alperesi kijelentést, hogy „senki [ezután] az ő szavával ne járjon, mert ő meg nem tartja benne”.

4. Az erkölcsi normák és más szabályok megszegői

A XVIII. század derekán, a felvilágosodás hajnalán a kászoniak zárt, szigorúan szabályozott közösségeikben éltek. Rendi szerkezetben, de olyanban, amelynek alkotóelemeit, a közösségeket még a középkorias eszmék, elvek befolyásolták. Úgy véljük, hogy a feudalizmus utolsó erdélyi évszázadához elérkező kászoni nép szorosan egybekapcsolódott a természettel, gyökerei mélyre nyúltak, tudta, mi végre van ezen a földön s mi a viszonya a túlvilági ítélőszékhez. Tudta tehát, hogy miként kell élnie ahhoz, hogy emelt fővel, tiszta lélekkel állhasson lelkiismerete, a közvélemény és az „égi bírák” fóruma elé. A tisztességmegőrző életvitel parancsai országos érvényű törvénycikkelyekbe, erdélyi rendeletekbe, széki statútumokba, falutörvényekbe rögzítődtek, de a szabadságnak, a féktelenkedésnek az íratlan szokás szabta rend, az ősiségtől megszentelt hagyomány is gátat vetett.

A tulajdon veszélyeztetőivel, a testi épséget károsítókkal, a becsület sértőivel az előző oldalakon már elvégeztük a számadoltatást. Most kiegészítésként azokat idézzük meg, akik a két nem viszonylatában ösztöneikbe

kódolt késztetéseknek engedtek szabad utat. E fejezetben tehát főleg azokkal foglalkozunk, akik a nemi erkölcs normáit szegték meg.

Csík-, Gyergyó- és Kászonszéknek az 1650-beli constitutiója részletesen szabályozza az erkölcsi vétségek büntetését, mivel: „...a paráznság igen eláradott az emberek között...”, különösen az ifjak sorában. (Gondoljunk csak a táncszóbeli mentségre: „Éfjak vagyunk s nem tehetjük, hogy a leánt ne szeressük.”) A két Apafi koráról Tavasz Sándor állapítja meg, hogy „...az erkölcsök Erdélyben is elvadultak”.

1677-ben az impéri Csutak István kevesli az emberséges embereket, és kijelenti, hogy „egy jámbor asszony is nincsen Jakabfalván; az mennyi jámbor asszony vagyon, egy korcsolyán mind kivonná Buta hegyin...” (De perbe is hívja Csutak Istvánt három jakabfalvi asszony, s a határozat szerint „homagiumon vagyon érte”).

A becsületükre adó kászoni asszonyok valóban nem szerepelnek a csak vétkezőket megidéző széki bíróság protocollumaiban. A magukat és „tisztaságukat” oltalmazó leányokról sincs feljegyzés. (Későbbi, de ide kívánczó Cserei Farkas uram tisztelgése előttük. Ő írja: „Láttam gyermekkoromban is egy szép székely leánytól ide tartozó dicséretes dolgot: akarván ennek is szemérmességét fajtalan hízeltetésekkel maga tetszése után tántorítani egy külső nemzetű hadi tiszt, orcájához hajlék s meglopá csókkal. Elpirula ezen a leány, de egyszersmind fordítá kezét, s úgy csapá szemközt szemérme ostromlóját, hogy orrán, száján egymásra buggyana vére, félben is hagyatá véle annál fogva szerelem játékját.”)

A rágalmazók, gyalázkodók azonban asszonyt, lányt sérteni akaróan, láttuk, gyakran cégéreztek őket a kurva szóval. Egy évszázad rendjén egész Kászonban van is elég szép számmal olyan, kit megszédítenek, ki vérével nem bír vagy más ok miatt legmeghittebb, legbizalmasabb testi kapcsolata (vagy annak vádja) révén assessor uraimék elé kerül.

Felsőfalusi Balás Borbála 1722-ben például azért perli impéri Kristó Mihályt, mert az férjhezmenési lehetőségét, szerencsését rontotta meg, mondván, hogy „éczakának idején felsőfalusi Mátéjános fiával, Jakabbal a padon háltam volna, ott dergettünk volna s csókolóztunk volna”. (Az „éjnek csendességében” ajtó és ablak alatti hallgatózást és az „elhálásról” mondottakat Kristó Mihály azonban tagadja.) 1718-ban Sylvester Juditot szintén igaztalanul gyanúsítja Bodó János, hogy a „legényekkel” kurválkodott. Asszonyember 1715-ben azonban hiába jelent fel diffamálót, mivel az 17 tanúval bizonyítja, hogy szabadosságáért „sokak megszidták” és ő eddig mindenkor „elszenvedte”.

A jogtörténet fogalomtisztázó tevékenysége nyomán tudjuk, hogy van különbség a férfi bűnössége következtében létrejövő paráználkodás (stuprum) és a nőt lealázó bujálkodás, szajhászkodás (fornicatio, scortatio) között. A kászonszéki szóhasználat nem választja szét a kétféle jogesetet.

Az azonban bizonyos, hogy a kvártélyon lévő idegen zsoldosokkal való együttélés az utóbbi kategóriába tartozó, bizonyára bujálkodásnak minősíthető.

A „kiteleltetésre”, szállásra kihelyezett császári hadak visszaéléseiről, erőszakosságairól annak idején és helyén beszámoltunk. Az azonban bizonyos, hogy a kvártélyozásnak erkölcsrontó hatása volt talán a legártalmasabb. Jelképiséget hordozó az, hogy 1690-ben, az Erdélynek adott Leopoldi Diploma évében tűnik fel a széki jegyzőkönyvben először a „német kurvája” szidalom. 1696-ban kászoni asszonyhoz jár a német; igaz, hogy azt, Lakatosnét legénnyel is gyanúsítják. Ugyanabban az esztendőben vicekirálybíró uram hivatalból lép fel Bartalis Gergelyné ellen, akit el is fogat és fogolyként hallgat ki. A vád szerint: „mióta az németek itt Kászomban quartelyoznak, az németeket magához jártatta. Az leánya is megvallootta, hogy az anyja mellett két német fekszik, úgy hevernek; az németek is kérkedtek vele...” A tanúk szerint: „németek, hajdúk ki- és bejártak hozzája”. Hallották a katona dicsekvését is, hogy hányszor „vonta alá”, és a kérkedését, hogy „az társainak is odaengedte”. Intették is az emberséges emberek, hogy „ne jártassa oda az németeket, böcsülje meg magát”. Erre azt felelte, hogy „csak odaadja azt ő [annak], aki kéri, nem tartja azt ő magának...” A közvélemény nagyon felzúdul ellene, de „szemlátomás”-ról a tanúk sem vallhatnak, az asszony pedig állítja, hogy mint „erőszegő” emberek mentek el oda, de ő tiszta, bűn szerint egyikkel sem volt. (Özvegynek kell lennie, mert házasságrontást nem említenek a bírák és elégnek vélik, ha esküt tesz.)

1722-ben, 1725-ben és 1726-ban vádol, megbékél, majd a békeség megszegése miatt ismét perel Felsőfaluban lakó Máté Kelemenné, Frusina. Az erkölcsi vonatkozású rágalmazó szidalom így hangzik: „lányságodban is a pártát, ha akartam volna, a s...edre tetethettem volna, mert a némettel az anyád a csűrbe berekesztett s a vánkost kivitte alátok; magad a némettel a fűstházba, az anyád a házban kurválkodtatok a némettel”.

Vas Miklósné, Borbála primipilát 1722-ben István Mihályné, Ilona tolvajsággal vádolja, és kuruc katonával gyanúsítja. A felperes asszony szavait idézzük: „A kurucoknak – mondotta – leányban is kurvája voltam, s a gagyájokban laktam.”

A széki bíróság a családot védelmezi, és jöllehet a megyebírák, valamint a faluközösségek jegyzőkönyvei nem maradtak ránk, okkal feltételezzük, hogy azokban is hasonló törekedések istápolására találunk. A férjes asszonyokat Kászomban korszakunkban három ízben haragítja meg a hűtlenségüket felemlető asszonytárs. A vádat a panaszosok így mondják el a nótáriusnak: „nem jámbor, mert az urán kívül mással is közlötte ma-

gát”; „azt a gyermeket nem Bodó Tamás [a férj] csinálta”; „más asszony urát mellőlle szöktették fel...”

Az *Approbatae Constitutiones* (III. R. XLVII. c. 21. art.) kérelhetetlen, amikor kimondja, hogy a „nős paráznák” halállal büntetessenek. A XVII. század hetvenes éveiben a feleségüket elhagyó férfiakkal szemben valóban igen keményen lépnek fel, és az erdélyi törvénygyűjteményre hivatkozva két alkalommal is kéri, hogy a vétkes mint „nagy parázna halállal büntetődjék”, egy ízben pedig konkrétan, hogy lefejezzék.

A férfiak közül Barbuly Máté 1676-ban négygyermekes asszonyt szöktet el, holott neki is „felesége vagyon”. 1679-ben a vicekirálybíró hivatalból vonja felelősségre jakabfalvi Kajcsa Jánost, aki Veres Erzsóknak „fattyát” csinált s véle viszonyt folytat, bár felesége is van, úgyhogy a faluban „kétfeleségű latornak” szidják. A vicetiszt beavatkozása után Kajcsa Esztelnekre vitte a leányanyát, néhányszor meglátogatta, eleséget is vitt neki. A vétkes nem tagad. Úgy tűnik, erős szenvedély igazta le, kormányozta ezt a férfit. Megvallotta, „nem adná az egy asszont feleségiér, világ összes asszonyiér”. Maga kéri halálát s azt, hogy a királybíró „vetesse tisztességesen fejét”.

Van olyan lótolvaj, akit „bestie híres kurva” mellől fognak el; szintén nős parázna társa pedig más „személyekhez” jár, feleségét, sógorasszonyát „rútul veri, rongálja”, fenyegeti. Rossz asszonyhoz szokott az egyik impéri jobbágy is, és bűnét azzal tetézi, hogy évek óta hord neki búzát, káposztát, „sok egyetmását”. 1721-ben bigámiaszerű helyzetet old meg a „törekedő böcsületes emberek” beavatkozása. Közbenjárásukra ugyanis „mással megházasodott” Felsőfaluban lakó jobbágy férfinak bocsát meg felesége, s a férj kezest állítva ígéri, hogy becsületes feleségtartó ember lesz, asszonyát el nem hagyja.

A lustrákat vallatóra fogva megtudhattuk, hogy nagyon-nagyon sok az ép, a biztonságos, sokgyermekes, szilárd vázú családszerkezetben élő, „tisztá életű” kászoni ember. Annál keservesebb itt leányanyának lenni, „zab-gyermeket”, „nem igaz ágyban született”, apátián „fattyút” egyedül nevelni. Jó néhány esetben azonban megtörténik, hogy a szolgálólány és a gazda fiú, az „egy tűzhelyen” lakó két fiatal vagy akármelyik falubeli lány és legény olyan „szerelembe esik”, ami következményekkel jár. A széki ülnökök szavai szerint a lány „impregnáltódik”, „meggyalázódik”. A panaszt tévők némelyike, úgy tűnik, joggal hivatkozik arra, hogy a legény „hüttel” csalta meg, „azzal biztatta, hogy elveszi, hüttel is confirmálta” és esküjével, ígéreteivel vitte gyalázatba a lányt. Ilyen esetekben a nőtlen férfit igyekeznek rávenni arra, hogy adja vissza a lány becsületét, tegye hitestársává, „vegye el vagy büntetődjék”. A családalapítást vállalni nem kívánó legények egyike 1676-ban, amikor a tisztt rá akarja szorí-

tani, hogy a bajba vitt lányt „elvegye feleségül”, azzal védekeznek, hogy ő házasságot nem ígért. 1680-ban a véle egy erdei szálláson élő mostoha lány testvért megszeplősítő Gazda János még azt is felhossa menstégére, hogy a felperes „feküdt melléje”, másnak is pénzt adott, hogy itassák, holott ő „megizente ante impregnationem, hogy hozzá ne bízzék, mert ő soha el nem veszi”.

Van olyan kászoni férfitú, aki házasonni nem kíván, de a bűnben kitart társa mellett és az első gyermek után, jóllehet ígéri a tisztstégnek, hogy „többször afféle dologba magát nem elegyíti... ismét azon személy impregnáltatok tőle”. Máté Mihály 1678-ban például még csak nem is men-tegeti magát, s elfogadja az approbatabeli büntetést.

A szép szóban bízó és megcsalatkózó kászoni lányok sajnálnivalók, egy-két esetben azonban szabadosságuk, féktelenkedésre való hajlamosságuk is joggal feltételezhető. Szöcs István lányaihoz Bodó Mihály járt, „velek hevert, velek játszadozott”, látták, hogy „az küsebbnek az combját szorongatta, csicsezte...” Az indusnak így „két személynek impregnáltatásáért” kell felelnie. Ő azonban tanúkkal igazolja, hogy a lányok nem úgy viselkedtek, mint ahogyan „emberséges leánynak kellett magát viselni”. Rossz híréket öregbíti az, hogy többen kérkedhettek azzal, hogy velük „társalkodtak”, sőt „cigányokkal, oláhokkal” is járt s feltehetőleg együtt is hált egyikük.

Erőszaktételetről csak két esetben panaszkodnak. Az 1684-es esztendőben szolgálóján tesz erőszakot Péter János, a lány tehát „tőle impregnáltott”, amiért is fejtáltságot, s mert férjhez menése, „szerencsége meggátlódott”, még 25 frt-ot kell fizetnie. 1712-ben ugyancsak felsőfalusi Péter István nobilisanak kell mentenie magát, hogy György Katinak, de „más böcsületes asszonyoknak is házokra ment s erőszakot akart rajtok tenni”.

A törvénytelen gyermek a néphit szerint sikerültebb; de lehet szebb, erőteljesebb, értelmesebb az apja nevét viselő társainál, táplálkozni kell, tehát az elmarasztalt férfitúnak tartásdíjat kell fizetnie. Egy alkalommal, 1676-ban, nem is keveset, miután Veres Jánosnak a „két úttal való gyalá-zattételeért” dupla homagiumot kell fizetnie és „az maga része szerint való jószágnak, mind külsőnek, belsőnek az harmadát tartozik kiadni...” gyermektartás címén.

„Gyermekeltevésről” 1676-ban adnak csak hírt a protocollumok, igaz, nagyon kegyetlen kísérletekről. A vicekirálybíró hivatalból idézi meg impéri István Ferencnéét azért, mert „egy személy impregnáltatván, azon járt, hogy elveszthesse, ahhoz való füveket keresett... hogy azzal elveszessék; hogy az gyermek világra jött is, azt mondta annak a személynek, hogy harmadnapig ne adjon csicset neki, hadd haljon meg...” Még a kereszte-léskor is kísérletezett a gyermekgyilkossággal, de szerencsére eredményte-lenül.

A „paráznaság”-ra vonatkozó 1650. évi széki szabályrendelet a büntetést, az erkölcstelen magaviselet bírságát úgy határozza meg: „végeztük azért, hogy akár szabad ember legyen, akár valaki jobbágya is, ha abban a vétékben találtatik, akár asszony vagy leány, akár férfiú, első vétkéért adjon flo. 3, másodikért adgyon flo. 6 és keze tétetődjék perengébe, harmadikért csapattassék perengérbe minden irgalmasság nélkül...” Ha pedig nemesember gyermeke a vétés, „duplason büntetődgyék”. A büntetés az egyház, közvetlenül a megyebírák feladata.

A kalodába tétel, a kalodába verés, valamint a vesszőzés, megcsapatás Kászonban is szokásban volt. Egyesek ily módon pellengérbe tettek és misét hallgattak, eklézsiát követtek. 1676-ban a férjhez menésre kész, „fattyat vetett” lánynak elengedik a vesszőzést, és arra kötelezik, hogy „az catholica religio ususa szerént kövessen ecclésiát...”; a legényt pedig – aki pap elé menni, lakodalmat tartani nem akar – megvesszőzésre ítélik. Érdekes, hogy 1698-ban „unanimi consensu” határozzák el Kászon vezetői, hogy ha „oly cégéres személy találtatik a székbén, aki perengérezést vagy kicsapást érdemelne, ha ki megcsapná [és] valaki azután neki felvetné [szemrehányást tenne], toties quoties tizenkét forinton maradjon...”

A falusfelet, rokont, szomszédot, de csak ismerőst is a templom előtt bottal verni, úgy látszik, nem volt rokonszenves és a közvélemény által egyöntetűen dicséretesnek minősített feladat. A lányokat, asszonyokat megszégyenítő „tollas koszorút”, „szalmakoronát” szintén ritkábban tettek rá a szégyenbe borult fejekre. Az 1717 táján történeteket 1723-ban vizsgálták ki a széken, és István Márton özvegyét elítélték, mert urának holta után két ízben impregnáltatott volt. Ugyanakkor – bizonyára a körülményeket is megfontolva – a bírák úgy döntöttek, „hogy se perengérezzék, se ne szalmakoronázzák”.

A csík-, gyergyó- és kászonszéki 1650. évbeli statútum úgy intézkedik, hogy ha „három fattyat vet valamely kurva, perpetualiter a megyéből kicsapassék”. Impérfalvi Balási József uram megyebírói minőségben Kászonban is szól egy „kicsapott”, a nemes székről „elmenni parancsolt”, magát illetlenül viselő asszonyról.

Van-e megbocsátás? Míg a közvélemény rangsoroló kegyetlenséggel vagy egészséges önvédelmi ösztönnel keményen szólja meg és a megbecsültségi hierarchia alsó rétegeibe száműzi a féktelenkedőket, addig a törvény néha elnézőbb velük szemben. 1713-ban Kászon Kézdi- és Alcsík-széktől kérde: ők hogyan járnak el? A válasz: „hogyha egyszer megesett személyek bötsületes emberhez férjhez mennek és azután bötsületesen viselik magokat – bötsületökben megmaradtak, melyről néhai főtiszt urak is delibéráltak ilyenképpen...” Érdekes módon 1714-ben Csík-, Gyergyó- és Kászonszék egésze foglal állást ebben a kérdésben, statútummai sorába

iktatva azt a szabályt, hogy „Valamely személy becsületét elvesztené is, de ha becsületes ember elveszi s több egy fattyánál nem volt” – az tanúskodhatik, főleg ha elvette az, „akitől impregnáltatott”.

Szórványosak azok a feljegyzések, amelyek az erkölcsi, a nemi életben észlelhető eltévelyedésről, beteges hajlamról tudósítanak. A természetellenes viselkedésük azonban nem tetten értek, hanem gyanúsítottak, megcsúfoltak, a közösségi élet peremére sodródtak, a társas kapcsolatokból kirekesztettek vagy pásztorok. Feltehetőleg tatár rabságból került haza az az impéri János István, akit öccse 1680-ban azonos neműekkel érintkezőnek mond. 1684-ben felsőfalusi fiatal fiút tiszt uram ökegyelme halálbüntetéssel fenyeget arra az esetre, hogyha bebizonyosodik, hogy „sodomaticusban” elegyítette magát. 1716-ban Kemény Benedek hajadon lánya felsőfalubeli férfit gondol beteges természetűnek, mondván: „azért nem iogyul [!] meg az lába, azért bomlik ki, hogy ju[h]val vétkezett”.

A múltbeli kászoni élet árnyékosabb útjain járva, sajnálkozással ugyan, de azt is regisztrálnunk kell, hogy a „franc”-ról már volt tudomásuk és tanúságtéveskor ennek a nemi betegségnak a gyógyításáról is szó esett.

Az erkölcsi normák megszegőinek kategóriájába sorolták azokat az aszszonyokat, akik pokolbeli hatalmakkal kötöttek egyezséget, az ördöggel léptek frigyre, vagyis a boszorkányokat. Ők a kászonszéki hiedelmek világában még mindig vannak, létezésüket senki sem tagadja, éppen csak hogy a széki bíróság addig kérdezi, felelteti a tanúkat, addig esketi a bizonyágtévesket, míg végül úgy tűnik, hogy éppen csak kászoni boszorkányok nincsenek, „égetnivaló” itt nem található.

A „bűvös-bájós-boszorkányos” titulusra azért többen szert tesznek, különösen olyanok, akiknek varázsoló ereje a férfiakkal szemben hatékony. 1680-ban az Újfaluban lakó Máté Balázsnet mondják „bűjös-bájós”-nak, de többen egyszerűen rossz erkölcsűnek szidalmazzák.

A füvek titkát ismerő asszony is könnyen keveredik ördöngösség hírébe. Említettünk olyat, aki magzatelhajtó növények tudója, 1679-ben Szőcs Jánosnérol megtudjuk, hogy „négy füvet” ásatott és Gáspár cigánynétól Simon Jánosnénak küldötte, „hogy [annak] gyermeke legyen”.

1702-ben a szomszédságban, Csíkszentimrén Szakács Kata ellen boszorkányperert indítottak többek között azért, mert „varázsol”. Cserei Mihály, Apor Péter is hitt a csodás, természetfölötti jelenségekben; Apor Józsefet pedig Benkő Anna válogatott szerelmi babonákkal bűvölte-bájolta. Csoda-e, ha a különben okosan mértéktartó kászoni székbírákat boszorkányüldözésre kényszeríti sorsuk, hivataluk. Az 1717. esztendőben a jakabfalvi Csutak Andrásné Kata asszonyról többen pletykálnak. Ő perbe hívja a vádaskodókat, holott figyelmeztetik: „sok csepűje legyen, míg bédugja szájokat”. A legfőbb vád, hogy látták, amint a Buta oldalán a teheneknek a hátukon táncolt (éjjel, kezeit egybe-„csibbatva”?), falus-

fele teheneinek tejét ő vette el vagy megrontotta (addig keringette, míg a panaszosé mellé nem kerítette, s akkor tett valamit, ami miatt a csordában alig tarhatták s otthon is a borját majd megölte). Róheim Géza szerint a „tehen hasznának elvitele a forgácslopás vádjával együtt szerepel”. Így történik Kászonban is, ahol Kata asszonyt látták csordabehajtás után két üres kártyával az úton járni és előruhájába szemetet, falevelet, faszilánkot, forgácsot seperni, holott ilyesmi ott nem is volt. Mondják: az, aki a csorda között forgácsot szedeget, vizet mereget, cérnát bogozgat, az nem tiszta ember. Harmadmagával kell Csutaknének esküt tennie, hogy mindezt nem boszorkányságból cselekedte, „hanem maga igaz munkáját vitte végbe”. Szintén jakabfalvi asszony, Mihály Istvánné Kata kerül bajba 1725-ben azért, mert a széki bíróságnak tisztaság („maradság”) jelül „beadott kendőjébe kötve fokhagyma és két szén [találatot], mely boszorkányságnak neme”. Miután a perbe fogott asszony tagad (s véle együtt tisztességét esküjével szavatolja három szintén „tisztességbeli” személy), a boszorkányság vádja alól mentesül.

Jó véget ér 1721-ben a solymárok nemzetségéből való István Andrásnének az ügye is. Őneki a vicekirálybíró idézésére kell az ülnökök színe előtt megjelennie s igazolnia magát, hogy nem az ördögtől segítve, nem varázsolással, hanem kvártélyban megismert német katonától tanult bűvészműtatvány fogásaival tudna derékszezből (szekér-összekapcsoló, csatlószeg) tejet, villából égett bort fejni, tálban, „csiporban” pedig kést táncoltatni. Elmondja tehát, milyen praktikával használta a beszállásolt férfiú a spongyát, a szőrmadzagot, hogy korábbi meggondolatlan kérdésését ne tekintsék boszorkányságnak.

A „szentszék”, az egyházi bíróság előtt tanúskodni csak „tisztá” embernek lehetett. Az tehát, hogy valaki megjelenhetett és ellenzés nélkül szólhatott a megyebírák előtt, jelezte azt, hogy a boszorkányság gyanúja nem férhet hozzá. Az egyház az egy hitet vallók szoros közösségeként különben is sok megtartásra váró erkölcsi szokásrendi szabályt alkotott és büntette is a parancsolatok megszegőit. A kászoni életnek ezeket a vonatkozásait az egyházmegyei törvénykezési szék jegyzőkönyvei segítségével nélkül azonban ma még nem tudjuk rekonstruálni. Az a kevés, ami a széki jegyzőkönyvekbe lecsapódott, azt bizonyítja, hogy az együttes élet alapjainak védelmében Kászonban oltalmazták az egyház szentesítette erkölcsi normákat, megkövetelték a templomba járást, a böjt megtartását, az ünnep megszentelését és így tovább. A becsületnek, a tisztességnek szilárd hajlékot emelők, építők nem lehettek például ünnepszégők, és ezt nemcsak a széki státútum bírságolja 3–6 fit „poenával”, hanem az Approbaták is országos kötelezettséggé teszi (I. R. I. c. 12. art.), megszabva, hogy a vasárnap és a sátoros ünnepek „megtartassanak és azokban való isteni szolgálatokkal illettessenek”. 1711-ben Kászonban erre a törvénycikkre hivatkoznak is,

mondván, hogy „meg vagyon írva világosan, hogy az három sátoros innepek minden rendek megtartsák...”, és a tisztek a katolicizmus erdélyi fellelővárában lévén, ezt minden más felekezetbelitől is megkövetelik. A mise celebrálását megelőző órákban a templom és a kápolna előtt piacot nyitni, részegeskedni tilalmaztatik. 1684-ben pedig az újfalusi páter azért indít pereljárást Mihály Máté ellen, mert böjtszegőnek, Szent Mihály kántorán húst süttetőnek rágalmazta. A böjtöt tehát meg kellett tartani és félni az ellenőrzéstől.

Az egyházi erkölcsi követelmények alapjaiban határozták meg a kászoni életvitelt. Voltak emellett formális követelmények is, amelyeket azonban éppen úgy be kellett tartani, mint a kőbe vésett nagy-nagy etikai normákat. Így például Mártonfi püspöknek a Somlyón kiadott intézkedéseit. Ő többek között úgy rendelkezett – és Kászon népe tartozott engedelmeskedni –, hogy a fiatalság táncaira a plébánosnak és a bírának kell felügyelniük, nehogy kicsapongás történjék. Szigorúan megszabott volt a templomi ülés helyek rendje, amely figyelmeztetett a társadalmi hierarchiára, valamint az életkornak kijáró tiszteletre is. Nem ülhetett be tehát kedve szerint valamelyik padba az istentiszteletre menő, de nem is öltözködhetett fel ünnepi díszekbe önféjüleg, saját elgondolása szerint. A fiatal lányok például a templomban és a körmenetek alkalmával – feltehetőleg a hivalkodó versengés elkerülése végett – nem viselhetek fejkendőt.

A kászoniak nevezetesei voltak faragni tudásukról. Nos, a kászonszéki társadalom épületének vázát is úgy ácsolták meg, hogy a részletek is finoman kimunkáltak, pontos egybeilleszkedésre alkalmasak voltak. Az önszabályozó ország, országrész, szék, egyházmegye erkölcsi normái a társadalomnak olyan kohéziót és működésképeséget biztosítottak, amely nélkül fennmaradása és identitásának megőrzése lehetetlen lett volna. Ezért kell örködni nemcsak a házastársak erkölcei felett, hanem megrendszabályozni azokat, akik belső békéjét, rendjét megzavarják, az együtt élő családtagokat, nemzedékeket szembeállítják. A szoros együttélés e legszorosabbikában, a familiában ugyanis nemcsak a vérség kapcsol össze, nemcsak az otthon melege forraszt egybe, hanem érdekek, indulatok egymással is szembefeszítenek öregeket, fiatalokat, és zavarják az élet rendjét, békéjét.

Az Approbaták (III. R. 48. c. 1. art.) kemény szavakkal szól „a fiak erkölcselenségéről”, azokról, akik „atyjokat s anyjokat nem becsülik”, sőt „kesergetik”, annak pedig, aki szüleire kezét emel, a büntetése így hangzik: „egyik keze vágattassék el”. Az impéri Antal Györgyöt 1690-ben hivatalból idézik a szék elé, azzal vádolva, hogy „az apját, anyját szidta, verte”. Szitkaiért kaloda jár, a verésért pedig az első deliberátum szerint fél kezét kell elveszítenie. 1721-ben a solymár István Jánosnak eszébe idézik öfelsége parancsolatját és „az országnak arról írott törvényét, hogy az

atyákat és anyákat az fiak és leányok miképpen tartozzanak megbecsülni”, miután ő róla kiderült, hogy „illetlenül szidalmazta, kesergetté” őket. Apát és fiát nem csupán a tudatalatti mélyrétegeiben feltételezeten rejteten munkáló erők állítanak szembe egymással, hanem nagyon nyilvánvaló vagyoni ügyek, anyagi érdekek. Így például az, hogy a terheket (adózást, katonai szolgálatot) viselő fiújussolni kíván az apai telekből és tartozékaiból.

Az anyós és meny ellentéte sem ritka. Egy ízben, 1698-ban a férj édesanyja éjszaka meghal, és a feleséget gyanúsítják azzal, hogy verte, rongálta, elhunytát ő okozta. A széki ítélet fegyelmező erejű és határozott: „meghaljon érte; halálért halál”. A normák a címzeteknek bizonyos dolgokat előírnak, másokat tiltanak vagy parancsolnak. A családi élet sorvadna el, a társadalom alapsejtjei hullanának szét, ha az erkölcsi belső indíttatás mellett nem állana a vártán a vigyázó, a lesújtani kész büntető erőszak. 1720-ban az a férj, aki úgy bánik feleségével, hogy az és magzatja – tucatsnyi tanú bizonyágtétele szerint – miatta pusztul el, jobbnak látja idejekorán elfutni Kászonból. Az „auffugiált”-ra kimondott ítélet: „feje üttessék el”. Nem magánvád nyomán, hanem szintén királybírói kezdeményezésre védelmezik a széken a mostohalány érdekeit, vagy szorítják rá az egymással „huzalkodó” testvéreket, hogy békességben éljenek.

A közeli Szentdomokos és egyben Csík-, Gyergyó- és Kászonszék tradicionális szemléletmódját visszhangozzák azok a Márton Áron-i szavak, amelyek a családot a legbensőségesebb szeretetközösségnek minősítik; olyannak, amelynek kereteiben a szülői tekintély, a férj és feleség, valamint a szülő és gyermek rendezett viszonya az életképes, az alkotó erejű nép kiformalódásának feltétele, záloga.

Mi a büntetőjog intézményének, a bíróságnak a döntései felől közelítünk mind a nemi erkölcs, mind a családi élet kérdései felé. Periratok valtatása győzött meg azonban arról, hogy Kászonban az etika és a büntetőjog egymáshoz való viszonyában az erkölcs primátusa kétségbevonhatatlan. A morális konfliktusok mind a közvélemény (lásd a tanúk magatartását), mind az intézmények (faluszéke, megyebírák szentszéke, a vicekirálybíró „törvénye”) az ősiségtől megszentelt értékrend íratlan szabályaihoz keresték meg az odailleszthető büntetőjogi paragrafusokat. Az erkölcsi rendtartásban a közvélemény is szerephez jutott. Kászonszék kis társadalmi egység lévén, az assessorok maguk ugyancsak alkotóelemei voltak annak a közösségnek, amelynek emberközi kapcsolatait így könnyebben átláthatták, a viselkedésformákat megismerhették, és ítéelkezhettek a jó és rossz, a helyes és helytelen, az erkölcsös vagy erkölcstelen magatartás dolgában.

VII. Életmód, művelődés

1. Tárgyak, eszközök

A Felsőfalu, Impér, Jakabfalva, Újfalu lakóinak mindennapi életvitelében használatos tárgyakat, eszközöket csak hézagosan ismerhettük meg. Panaszkodva és mentegetőzve kezdjük tehát ezt a fejezetet, lévén, hogy nincsenek bő részletezésű parafernumleveleink, és még inkább sajnálatos az, hogy ingó javakat is jegyzékbe foglaló testamentumok – mint itt-ott Erdély más vidékein – nem maradtak ránk sem a falvak, sem a szék iratanyagában. Nincsenek tehát paraszti gazdaságok és háztartások eszközvilágát tükröző „leltár”-aink. A jegyzőkönyv esetleges adatszolgáltatásából megtudjuk azonban, hogy számottevő változásra korszakunkban nem kerül sor. A mezei, az erdei külgazdaságban eszközváltást nem észlelünk, és az otthon tájékán is például a késői reneszánsz jellegzetes formáinak továbbélése utal a konzerválódásra.

A kászoniak többségükben szabad státusú, a vitézlő rendhez tartozó emberek. Szükségszerű, hogy javak, bonumok, portékák említésekor fegyverekről is szó essék. Puskája többeknek van, főleg a kuruc kor elmúltáig. Néha fegyvernek, máskor puskának, hosszú puskának, egyszer flintának is nevezik. 1691-ben tokját is említik. Gyakoribb a jegyzőkönyvek lapjain a kard, a szablya, sőt a pallos előfordulása. Sokan felővezik, kardosan járnak, mulatságban is ott van velük a pallos (bár 1683-ban egy Brassóban zálogban hever és vasát is elrontják).

A vaseszközöknek a termelőéletben nagyon nagy a becsülete. A csíki, pontosabban a madarasi vashámor nem volt olyan messze fekvő, mint a torockói, de ez elsősorban a fejedelmi birtokokat, várakat szolgálta. A szomszédos kilenc falubeli dolgosok azonban munkájukért, a szolgáltatásokért rúdvasban kapták ki a javadalmazást. Ezt pedig feltehetőleg a csík-, gyergyó- és kászonszéki kovácműhelyek dolgozták fel. (Gyergyószentmiklósiak és környező falubeliek például.) Az 1677. évbéli hámosi inventáriumban 4 mázsa 90 font súlyban ásó és kapa is szerepelt. A vasverőházban „serpenyőcsináló üstöt” találtak az összeírók. A fejedelemasszony pedig gazdasági naplóiban többször igazolta a Csíkból beküldött patkó és patkószeg átvételét.

A szükséglet azonban igen-igen nagy volt, és a vas, a kovácsolt vasáru pedig drága. A csíki vas mázsáját egy alkalommal 1686-ban hét forintban számolták el. Kászonban 1709-ben használt „feles” vaskarikák, kaszavas

és „verő portékák” értékét három forintra becsülték, majd 1721-ben egy üllőt 13 forintra (kölcsön is adták, egy sustákat, 12 dénárt számítva fel heti használati díjként).

Az olyan protocollumbeli támpontok, mint amilyen az „eke minden készségével”, a „szántóvas”, a „hosszúvas”, vagy csak egyszerűen „a vas” – nem elégségesek ahhoz, hogy a kászoni szántóvető alpmunkaeszközéről valami érdemlegeset állapíthassunk meg. A legrészletezőbb 1724-beli ekeleírás a („két vassal, másfél kapsossal, egy patinggal együtt”) sem árul el sokat a szántás munkaeszközéről. Kós Károly régi múzeumi ekefajtákról közölt értékes adatokat, köztük Apafi Mihály ekevasának ábráját is. Erre és egyebekre alapozva az eke monográfusa, Balassa Iván, úgy véljük, Kászónra szintén érvényesen állapíthatta meg korszakunkról: „Erdélyből is számos adat tanúskodik arról, hogy a szimmetrikus ekevasal ellátott túró-, illetve váltóekék milyen széles körben elterjedtek.”

Agrártörténeti elemzéshez a továbbiakban hasonlóképpen csak egy-egy szóval megnevezett tárgyak, eszközök felsorakoztatása nem elegendő. A használati javakról és az emberek azokhoz való viszonyáról azonban talán elárulnak valamit. Azt például, hogy a kapát kölcsönkérlik. Felsőfalusi lőfő lány 1713-ban „maga szükségére egy kapát kért volt el”, a kapa azonban „odalett”, elveszett, és Bernád István uram, az armalista felperes nemcsak árát, hanem az „anélkül való létét”, kapanélküliségét is megfizetteti.

Az úgynevezett hosszú nyelű kasza a XVI. század elején még az eszközcsere, az újítás képviselője, és nem jelentős a használata. Idő teltével növekszik a nyugati behozatal, s megsokasodik a hazai kovácskasza is. Kászónban a jól kiverhető és fenhető, az alkalmas fűvágó, itt-ott gabonafélék aratását szolgáló eszköz korszakunkban is becses „portéka”. Kölcsönzése, adásvétele sem ritka. A felsőfalubeli Péter Mihály 1696-ban „egy kaszát kér el, ígér érte tíz sustákat (vagyis egy forintot). 1699-ben szintén odavalósi ember perli falusfelét, mert a megvásárolt kasza rossznak bizonyul („az kasza nem lévén jó, kénálta, hogy vegye vissza az kaszát; nem vötte vissza”).

A jakabfalviak kévehányó vasvilláról szólnak. (Sajnos összetűzések alkalmával is említik mint veszedelmes kézbelit.) Gereblyét, ásót s egyebet a pereskedők nem hoznak szóba, ami természetesen nem jelenti azt, hogy hiányoznak a kászoni ember eszköztárából.

Erdők közötti falvakban élő, famegmunkáló embereknek nélkülözhetetlen eszköze a fejsze. Ott van a bárd, a szekerce, a fejsze a fűstházban, az eresz alatt, a favágó tőkén, a határban, a malomnál, az erdei utakon járó szekerekre, télen szánra akasztva. Az 1679. esztendőben János Deák urat Keresztes Tamás azzal vádolja, hogy „via publica” „az szekerről az fejszét levötte”. Péter Deák Impérfalván zsendelyező szekercével tartozik

Tobi Istvánnak. A megzáloglásnak, a zálogvételnek könnyű módja lévén, gyakran kerül szóba a „vasfejsze”, de sokatmondó, hogy egy ilyen eszközért sokszor tanúkkal, esketésekkel, apellációkkal tarkítottan folyik a per. Igaz, nem csupán szükséges és értékes szerszám, hanem sok is van belőle a kászoni fálvakban. A XVIII. század elején impérfalvi gazda „életin” például három darab is található, és máskor, másutt is gyakran említik többes számban.

A pereskedők között meglepően sok szó esik a szállításkor a terhet biztosító, kerékkötő s más funkciókra is alkalmas vasláncokról. Keresettségüket bizonyítja az, hogy nemcsak a szekérről, szánról „vágják le” illetéktelenek, hanem néha az örökösök is szétszabdadják és felét, harmadát juszolja egy-egy osztozótárs. (Van azonban, amikor az örökhagyó pontosan meghatározza, hogy „az lánc” a két fiúnak miként adassék ki.) 1721-ben felsőfalusi torzsalkodik impérvél egy lánc felett, amelyet háromarasznyira becsülnek, majd kettévágják és eladják. 1686-ban egy, a háztól gonoszul elvesztett láncát keresi jakabfalvi Tobi Tamás. A gyanúsított magát mentve minket is tudósít arról, hogy országok határain át utazva sem hagyják el az emberek ezt az értékes tárgyukat („Moldvában is övé volt, onnan hozta ide”).

A vaseszközök, -szerszámok sokféleségét sejteni engedi egy-egy hagyatéki vita anyaga. Így például 1724-ben lófőrendbeli asszony követeli pestisben elhalálozott bátyja „egyetmásit”, „portékáit”. Hadd idézzünk a követelések listájából: „úgy mint üst kettő, egyik nagyobb, másik küsebb; kézvonó kettő; húslaló kés 1; furu 3; csépfuru, fentetőfuru, kaszanyélfuru; kasza 1; kaszakalap és ülő; közép nyárs egy; gereben; egy pár vas...; olló 1; tornaörlő; gyertyatartó; [...] fejszi 2, faragó és kötő...” és így tovább.

Rendeltetését tekintve, anyagát nézve, sokféle fémről, fából előállított termelőeszköz, háztartási felszerelés található a kászoni gazda telkén. Több és értékesebb (általában) az armalista, egy-egy módosabb lőfő háztartásában, de a többiek portáján is. 1692-ben például jobbágyembert illető javak a következők: „házi eszközök, kádak, hordók, minden szekerek, három láncok, szántóvasak, ekék, nyergek... vaseszközök” és más bonumok, főleg ruházati cikkek.

A fából készült tárgyak közül legtöbbször a kádak szerepelnek a periratokban. 1673-ban három kád is része egy hagyatéknak, 1693-ban viszont ketten vásárolnak meg egy erjesztőkádat és együtt birtokolják. 1677-ben és 1697-ben említenek viriceses kádat, viriceses teknőt (ami lehet a tavasszal megfűrt fa édeskés nedvét felfogó gyűjtőedény vagy másféle fogyasztásra szánt folyadék tárolója).

A kád, cseber, hordó, szuszék vagy a kisebb méretű faedény, teknő, kártya, köpülő, veder, sajtár s más, főleg a konyhán használatos portéka a sokadalmakon árusító parasztiparosoktól, „kádároztól” származhatott.

Az udvarokon nemcsak villának, gereblyének való száradt, hanem volt ott kifaragott gerenda, hasított, fűrészelt deszka, zsendely is (1627-ben 1400 ért egy forintot). Forrásaink nem számoltak be arról, hogy a gazda vagy a már másnak, fizetségért dolgozó mester keze munkája az épületre való faanyag. Ugyanúgy bizonytalanságban vagyunk egész vágás szekér, lószekér, szán, „korcsolya”, a sokszor szóba kerülő szekérderek előállítója felől. (A háziiparban szakosodott kászoni mesterember feltételezése különösen a faiparban azonban nem tűnik könnyelműségnek. Azt viszont, hogy impéri Sigmund Pál „kerékgyártó”, azt nyugodt lélekkel állíthatjuk, hiszen ő 1682-ben „két kerék csinálásaért” két véka búzát vesz fel Bernád Mihály uramtól. A szekérgyártásért is díjazás jár, 1679-ben „egy szekérelőért” egy tinót ígértek.

Hámot, „csigás” egyrendbeli lószerszámot, „szi[j]jú szerszámot”, „ist-rángot”, kantárt, „lófék”-et, patkoló „eszközt”, nyeret, jármot vagy marha nyakába való „harang”-ot szintén adnak-vesznek, örökölnek a négy falu lakói.

Megjártuk már a kászoni ember háza táját, tekintsünk be üveges, lantornás vagy csigolyás ablakán is, s vegyük szemügyre otthonteremtő igyekezetét. A gyér nappali fény vagy az estéli „lámpás”, a gyertya világa szerény bútorzatot mutat a szemlélődőnek. Olyat, amely természetesen nagyon-nagyon egyszerűnek, szegényesnek tűnhet annak a szemében, aki várak, kastélyok, udvarházak vagy városi polgári szobabelsők leírásához szokott. A tárgyak azonban hasonló célokat szolgálnak, és így rokoníthatók; földesurat, polgárt, szabadrendit, jobbágyot azonos cél vezérel, szeretné környezetét széppé, színessé, magának és másnak kedvessé, tetszetőssé tenni. Formákban, díszítőelemekben sok is a hasonlóság, például az olaszthoni és erdélyi „úri és paraszti” között, hiszen a távrolól, felülről kölcsönzött minta népeket és társadalmi csoportokat is egybeköt, és megteremtí az egyénit, a sajátost el nem ölé művelődési szimbiózist.

Az 1650–1750 közötti időszakban még mindig jelentős a „láda” szerepe. Láttuk, hogy négy ízben török fel e száz év alatt, és megtudhattuk, hogy zárható, „kulcsos” is akad közöttük. Díszeiről, festett, karcolt mintáiról nem szólnak a pereskedők, azt azonban bizonyosra vehetjük, hogy a ruhanemű egy részének, az értékesebb, kényesebb holminak, az ékszereknek, nemesfém pénzeknek tárolói ezek a ládák. Kezdetben ülő-, alvóhelyek is, de itt-ott asztalt helyettesítettek.

A ruhanemű egy része rúdra akasztva lóg a szobában; szekrényről még nem szólnak a pereskedő kászoniak. Asztalról azonban igen. Ülnek mellette a poharazgatók, a muzsikát hallgató vendégek, s bizonyára a család is. 1683-ban pedig a felsőfalusi Damokos István hagyatékában feltűnik a „ládás asztal”. (Ez lehetett olyan régi asztalfajta, amelynek ládáját az asztallap félrefordításával tették hozzáférhetővé, de lehetett a később is hasz-

nálatos fiókos, kamarás – edényt, ételt befogadó – asztal.) Módosabb, rangosabb háznál letakarva állott, így 1698-ban Péter Deák úrnál, akinek javai között „asztalra való” is szerepel.

Egyes székéről, karos, háttámlás ülőbútorról nincs adatunk. Annál több a „pad”-ról vagy nemritkán „padok”-ról. Részletekre azonban nem térnek ki adatszolgáltatóink, s így nem tudhatjuk az elhelyezését (fal melletti, sarokkitöltő, hordozható), sem azt, hogy formája, lába, támlája, karéja milyen. A padlást, lédás padot nem, de a „kötött padot” szóba hozzák a székírák előtt. Ezt az 1675-ös utalást még az teszi értékessé, hogy azt „csenáltatták”, tehát nem háziipari munkálkodás eredménye. A szépitésre, díszítésre törekvés bizonyítékai viszont igen-igen számosak. Beszélnek például az évek hosszú során át „padfedél”-ről, padtakaróról is. A padfedél a kényelmes ülést szolgáló pokróc, szőnyeg, amely egyben színesíti, szebbé teszi a szobát. Egy felsőfalusi testamentumban 1683-ban „béllet padok” szerepelnek, tanúsítva, hogy díszesebb (párkányozott, festett) ülőalkalmatosságok is szolgálták immáron a kászoniatat.

Armalista házból Impérfalván 1714-ben „kendőszegeket” visznek el. Ezek valójában bokályt (kancsót), tányért tartó „fogás”-ok. A fali tálasokkal egyetemben edényfésések tárlói s ugyanakkor a szobának is ékességei.

Egy-két alkalommal lófőrendi rokoni bokorbeliek „pohárszék” tulajdonjogát vitatják. Felsőfalusi Péter Mihály hagyatékában 1681-ben padok, asztalok, kemencék (kályhacsempék), házbeli eszközök mellett „pohárszék” is található, de korábban, 1668-ban is szólnak róla. A lédás alsó részen nyugvó felső polcos edénytartó szekrényke díszesebb, értékesebb bonumok, portékák bemutatására szolgál.

A fekvőhelyről külön nem esik szó. Az „ágyi öltözet” gyakori emlegetése viszont kétségtelenné teszi azt, hogy a tűzhely melletti, lédákra, padokra vetett ágyakon kívüli, meghatározott egyedi rendeltetésű fekhelyek is részei a kászon szobának.

Közelükbe állíthatják a nyugalom óráira a bölcsőt, amelyből akkor nagyobb volt a „kereslet”.

A parasztház valamikori belső rendjét megszabta, a bútorok elhelyezését meghatározta a tűzhely. Ezt főzésre, fűtésre, de még világításra is használták. A fűstház kapcsán már beszéltünk róla. Most csak arra utalnánk, hogy a kemence, kályha kifejezés csempés fűtőhelyet jelöl. Impérfalvi Mihály András primipilus például 1717-ben az ereszben ragad fel „egy kályhát”, amivel Gáll János uram lányát, Juditot a karján megsebzí. A kályha itt természetesen csempét jelent, amely a nyitott tűzhely fűstfogóját borította. Hasznosabb volt, mint a vesszőből font, tapasztott szikrafogó, és az esztétikai szükségletet szintén jobban szolgálta. Valószínű változatosságukat egy XVII. századból eredeztethető jakabfalvi mázatlan,

muzeális értékű csempe igazolja. Rajta figurális ábrázolás látható, lovas harcos, aki dolmányt, csizmát visel, kezében pedig hosszú, lobogós kopját tart.

Asztalra, padra, ágyra „festékest” terítettek, a falra azt függesztettek. Ez a gyapjúból és sirített kenderfonalból szőtt színes szőnyegfajta volt a szoba legnagyobb ékessége. Viski Károly úgy véli, hogy a festékes bizonyos mértékig luxus, a jómód jele, és Szabó T. Attila is azt mondja róla, hogy „díszítés céljait szolgáló, gyapjúból szőtt szőnyegfajta...”, amit Szentimrei Judit szerint csak a ház posztó- és csergeszükségletének kielégítése után kezdenek szőni az asszonyok. A meleg otthonosság érzését kelthető, a bélelt fészek nyugalalmát árasztó lakásbelső lényeges kelléke tehát a festékes. 1720-ban Jakabfalván külön említik a festékest és a „farra való”, a „farra vonó” szőnyeget. Még a Rákóczi-szabadságharc idején is viseltes festékest és külön említett „új falra való” menekít egy lófő asszony. Nagyságukra is fényt vet az, hogy feltüntetik, „három szély” mind az új, mind a régi. Ára 1678-ban „százhatvan pénz” (valamivel több, mint egy és fél magyar forint), 1713-ban két forint. Számottevő summa, nem csoda, hogyha 1679-ben osztozkodásnál olyan föld kerül szóba, amelyet Tamás Mihály uram „festékessel vött”.

Gróf Lázár Ferenc Felsőfalun lévő udvarházában 1715-ben három szoba berendezését írják össze a leltározók. A „cseléd-, küs- és oldalház”-ban az eddigiekben külön-külön megemlített bútorokat együtt vehetjük szemügyre. A grófi családnak legfeljebb az ideiglenes ott-tartózkodását biztosító épület szobabelői szerények; talán nem tévedünk, hajobb szabadparaszti szinten lévőknek tekintjük őket. A leltár szobabútor-együttese ily módon inkább kászoni népi, mintsem erdélyi grófi otthonok példaképei.

Az udvarház ereszes, fűstháza nincs, sütőkemencéje külön van. A tüzelők olyanok, mint amilyeneknek a sövényből font, tapasztott, füst-, szikrafogós kemencéket Kós Károly leírta és lerajzolta. A szobákat külön fűtik. Gyaníthatólag az egyik kívül fűtő típusú; különben „jó farostélyos, sövényből csinált tüzelő fa kemence, jó, új fenyőfagerendákon, úgy fenyőfa deszkával meghpadolva”. A másiknak „homlokköve faragott kőből való”, míg a harmadik egyszerű, „sövényből csinált, fa tüzelőkemence”.

Asztal mindenik „ház”-ban található. Szükségesnek tartják megemlíteni a leltározók, hogy az egyik fenyődeszkából való, a másikon lakat van (fiókos vagy ládás), a harmadik kis asztal pedig „lábával együtt” szerepel.

Székekből, padokból több is van, az egyik szobában karosszék is akad, s a padok között több a „béllet”. Két ilyen az asztalt veszi körül, tehát nem fal melletti, hanem szabadabban elhelyezhető ülőbútor.

Ágy mindenütt található („közönséges ágy”), csak a harmadik szobabeli új, és kettő is van belőle.

Fogas (bizonyára derékszeg) két-három is szükséges. Az egyik faszeggel „felszegezett”, a másik „írott”, és van rajta három „paraszt üveg pohár”.

Az „írás”, festés, a díszesebb üveg nemű szépítő szándékról árulkodik; e kategóriába sorolható a pohárszék is, amelyből kettő van. Az egyik „romladozott”, a másik „jó pohárszék, azon [alsó fiókos részén] vassarkokon forgó ajtó...”

A kászoni táplálkozási módról, a kászoni falubeliek konyhaművészetéről jóformán semmit sem tudunk. Azt azonban, hogy kalácsot is sütöttek a jakabfalviak, 1695-beli, majd 1697-ből való feljegyzés tanúsítja. A „konyhai eszközök” gyűjtőfogalmáról nem tudjuk, mi mindent rejt, de az bizonyos, hogy igen sok a sajátos rendeltetésű üst, serpenyő, nyárs; van kés, villa, tál, csupor, tányér és így tovább. Az előbb idézett 1715-ös leltárban igen sok faedényt említenek. Tekenők, kádak, csebrek, átalagok, légelemek, kártyák, famozsarak feles számmal használatosak az udvarnál, és kellene a paraszti főzőfazekak, cseréptálak, fatálak, fatányérok, -kanalak és egyebek. Fém tormaörlőt, rézmozsarat (1684), „ön szerszámokat” szintén használnak a kászoni falvakban. 1684-ben „ónpalack”, ónkanna (fedeleden) a vita tárgya. Ónkannát már korábban is említenek, 1690-ben pedig „öntálakat”, öntányért – amelyről Apor Péter mint az „új módi” egyik képviselőjéről indulatosan szól – talán még nem használtak.

Egyik-másik armalista szoba ünnepi asztalán „ezüstmű marhák”, ezüstportékák is jelezték a rangosságot és a gazdagságot. Az 1680-as években a Csutak familia vagyont osztott meg, pereskedett, és ennek a torzsalakodásnak a révén olvashattuk azt, hogy mind Péter, mind István kezénél harminckét forint értékű ezüstpohár maradt (hiányozván az „ezüst szerszámokból” az elajándékozott ezüstkanál). 1681-ben tizenkét forintot érő ezüstpoharat említettek. Az 1683. esztendőben az impéri Balás fiaktól kérte Péter Andrásné azokat az „ezüstpoharakat, kalánokat”, amelyek náluk zálogban voltak. A kászoni és egyben az erdélyi kismemesi életvitelt ez is jellemezte, volt gyűjtött „kincs” a háznál, de a rossz, szűkös napokra biztosítékként szolgált mint könnyebben elzálogosítható jószág.

A tatár rabságból szabadítani, kiváltani apát, férjet, fiat gyakran szintén csak az ékszerek eladása révén lehetett. A tárolt, teaurizált és egyben az ünnepi díszek közé tartozó javak közül a legtöbbet emlegetett a „felszűrő tő” volt. „Minden lófő vagy darabont embernek az felesége nagy kontyot viselt – írja Apor Péter –, abban vagy két tőt szűrt fel, mintha két szarva lett volna; az konty felől való része az tőnek hólyagos volt, azt a kontyon kívül hagyta, az kinek jobb tehetsége volt, annak ezüst volt mind az tője, mind az hólyagja, némelyeknek az hólyagja aranyos, az többinek olyan volt, az micsodás tőle kitölt...”

Ezt a magyarázatot olvasva érthettük meg, hogy miért pereltek el oly gyakran „egy pár felszűrő aranyos tőt”, loptak el ládából „egy bokor ara-

nyos tőt”, adtak el „egy bokor tisztességes aranyos tüt”, tehát mindig ketőt. Kászonban az aranyos „felszűrő” volt divatban (ez lehetett ékköves is és hordhatták „a tő alá való keszkenővel” együtt). Zálogba is vetették. Adtak érte földet, szénafüvet és nagyobb szükség idején kölcsönpénzt.

A tárgyak életformajelző híradásait hallgatva a legszebben csengő szavúak s ugyanakkor a legritkábbak: az aranyak. Mert ékszer-kincs mellett jól fog sanyarú világban a pénz s főleg az aranyból való. 1683-ban a pénz, tallér, arany osztozkodás tárgya, 1684-ben Agnus Deit (argenteust, ezüstpénzt), 1710-ben pedig „czikken aranyat” szereznek, adnak-vesznek a kászoniak. 1707-ben impérfalvi Veres Mihály gabonáért ad egy „czikken” aranyat („cikény” aranyat). Érdekes, hogy korábban, 1681-ben Lázár Istvánné, Lázár Ferenc édesanyja is kölcsönvesz negyvenöt aranyat, „melik kezöl hét czikenj aranj...”; ennek értéke pedig akkor is öt forint darabonként. (Csíkсомlyón kötik meg az ügyletet, és örömteli meglepődéssel olvashatjuk, hogy a szerződés egyik tanúja „Joannes Kajoni guard. conventus Csikiensis”.) Ellenség dúlásakor, erdőre menekülésekkor az értékesebb nemesfém tárgyakat, pénzeket, néha – mint láttuk – a háztáján rejtik, vermelik el.

A főrangúak iratanyagában annak is nyoma maradt, hogy egy-egy öltözet, valamilyen ruhadarab igen nagy értéket képviselt, és még zálogként vagy kölcsönösszeg fejében is lekötötték. A ruha természetesen korszánkunkban is emésztő nagy gondja volt a szegénynek, de annak szintén, aki társadalmi helyzetét kívánta öltönyével jelezni, bizonyítani. Természetesen lehetett a rendi státust számba nem vevő hivalkodókat is szerénységre kényszeríteni. 1683-ban a segesvári országgyűlés is megtiltja a paraszti népnek, a szolgálknak, hogy nyestes, nyestfarkas, rókás süveget, gyolcs- és egyéb varrott inget, csizmát és – fehér abán kívül – posztóruhát viseljenek. Hordjanak – mondották – „magok sorsok szerint való” közönséges köntösöket. A női nemhez tartozók pedig java részükben elődeiknél szebben, lány- és asszonytársaiknál tetszetősebben, díszesebben kívántak jární, ünnepségeken megjelenni. Apor Péter az 1736-ban írott munkájában marasztalja el az immár rásaszoknyára, mentére szokott szolgálólányokat. Dohogásaiból megtudjuk, hogy régen: „...mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embereknek feleségek, leányok télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kerítvén nyakok körül, úgy mentenek az templomban; gyolcsrokolyának, selyempántlikának híre sem volt közöttük; most sok asszony, leány, az kiknek férjek vagy atyjok házánál nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyolcs a rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat. Jobb volna – korholja őket –, az mit erre költenek, adnák az portióban, s járnának úgy, mint az régi jámbor asszonyok s leányok.”

A kászoniak nagy részénél szűken mért a kenyér, és még az adóobulu-

sok lepengetése is nagy-nagy gond. Öltözetüket egészében az egyszerűség és a célszerűség jellemzi. A szép ruhákat azonban mind a lányok, mind az asszonyok, itt is, mint bárhol másutt a nagyvilágban, szerették, és a menyasszonyok kiházásításukkor, parafernum kiadásakor igényeiket bizony nem korlátozták. A férfiöltözetnek pedig nemcsak a mezei, erdei, téli, nyári munkálkodásban kellett megfelelőnek lennie, hanem igen a lustrán is, hiszen a táborba hívott pixidarius és primipilus „alkalmas”, jó hadi készületéhez, katonai felszereléséhez az otthon készített, vásárolt „munder” is hozzátartozott.

Kendert, lent, gyapjút fontak, szőttek is a kászoni „fehérnépek”, és még gyapottal is bajoskodtak. 1721-ben egy pestisben elhalt lány után maradt ruhanemük között volt negyvenhat sing gyolcs, finom fehér lenvászón, gyolcsing, rokolya, „ruha előruha” (kötény), lenöv, posztószoknya és két font gyapot, kész gyapoting és a rendszeres gyapotfeldolgozás tanúsága: „gyapotfésülő fésű”. Guzsalyról, osztovátáról, fonóba járásról, egy vég – darab – vászonról, harisnyának, zekének való posztóról sok szó esett a bírák előtt. Ami azonban itteni sajátosságnak tűnik, az az, hogy mind a „csíki sokadalomba”, mind Kézdivásárhely piacára, de még Moldvába is szállítottak vásznat, gyapjuszövetet eladás végett. Felsőfalusi Péter Mihály harminc sing (kb. tizenöt méter) harisnyaposztót vitt Kézdivásárhelyre, majd Moldvába eladni 1682-ben. A textilanyag feldolgozása nagyrészt háziipari keretekben folyó volt, éppen csak a megvarrás, a csináltatás munkáját vállalták erre a tevékenységre szakosodott szabók, varróasszonyok. Impéri Darvas Pál 1684-ben törvénybe hívta Balás Jánosnét, „mivel adott volt neki két véka zabot” egy tisztességes szürke zekéért, de „mivel az mely zekét csináltatott volt, nem volt elvehető, vissza-vitte...”

A női „ékességek” sorában előkelő hely jut a szép kendőnek, fejrevalónak. 1725-ben Újfaluban a lakodalomban elveszett „keszkenyő”-nek az értékét egy forintra becsülik. Van, akinek selyem vagy éppen „aranyos” övre is jut. „Perpetot” (ruhakelmét) venni, gyapjuszöttesből, gyolcsból rokolyát, köntöst szabni, szabatni, mentét varratni nem olcsó mulatság. 1683-ban szoknya, szoknyaváll, mente és valamennyi „perpet” egy tehén árával ér fel, 1721-ben egy szoknya „vállastul” először öt, később hat forinttal egyenértékű. (1720-ban parafernum körüli vitában a lány „rongyai”-ról szólnak. Nehéz eldönteni, hogy szegényesebb ruhaneműről van-e szó, vagy nótárius uram női öltözkéllenes érzéseinek kifejeződéséről.)

Művelődéstörténeti szempontból figyelemre méltó, hogy a női „vászon”, „gyolcs”, „fehérnemű egyetmás”-ról milyen sokszor vitáznak. Különösen az ingeket – nem mindig jelölve, hogy alsó-e, felső-e – emlegetik gyakran. (1680-ban például Kajcsa János gyolcsinget, valamint rokolyát és festékest Gyergyóba visz, és ott adja el.)

A vadászok – láttuk – nyestet, rókát ejtenek el, és otthoni vagy szebeni, brassai posztóból való, báránybőrrel bélelt mentére a kászoni asszonynak is jut belőle. (1681-ben adósságot is rókabőrrel egyenlítenek ki.)

Ezüstgombok miatt is osztozódnak 1676-ban Felsőfaluban, de nem tudni, milyen ruhaféleséget díszítettek velük.

Asszonynak, „ember”-nek a csizma volt a lábbelije, de nem mindenkinek és nem mindenkor. Apor Péter is ír arról, hogy főrangú hölgyek is viselték „amaz ráncos veres sarut szász módon; télben szőrből botosok volt, akit a csizmára vagy sarura húztak...” 1716-ban jakabfalvi Vánca Jánosné mindenestre csizmáját vesztette el, ugyanott 1726-ban veres csizmát csináltattak, Újfaluban pedig korábban, 1694-ben a szolgának is csizma járt a fizetésbe. Ismerték a kordováncsizmát is. Bizonyos alkalmakkor és általában a szegényebb rendűek bocskort hordtak. 1683-ban Felsőfaluban cséplőt is fogadtak „lóbőr bocskorral”, 1715-ben pedig nemzeti Miklós Deák vicekirálybírói szigorral lépett fel egy solymár és egy lófő ellen, mert „tilalmas, ál ösvényeken általmenvén Moldvába, onnan botskort... hoztak”.

Az armalista férfi „nadrág”-ra övezte fel a kardját, különben Kászon jobbágy és szabad férfinépe korszakunk végén (szűk, lábra feszülő) „harisnyát” viselt. Sokat szaggatott el, mert a harisnyaposztó szövése állandó asszonyi tevékenység volt.

Kabátként a zeke járta. Olcsó éppen nem lehetett, miután gabonáért csináltatták, zálogba is vetették, adták-vették. Színét illetőleg megtudtuk, hogy 1676-ban egy vég fekete, 1684-ben szürke, 1690-ben ismét fekete, 1723-ban „egy fekete és szürke condrát” szánnak ilyen felsőruházatnak. A durvább, de sűrű szövésű condraposztójó védelmet jelentett az időjárás viszontagságai ellen.

A mente becses posztóujjas. Férfiak, nők is viselik. 1680-ban Illyés Mihály kard dolgában válik vádlottá, de azzal is gyanúsítják, hogy a kenyere-restársa mentéjét elhozta. A XVII. században székely jobbáglánynak tiltják, hogy rókabőrrel bélelt mentét öltön. Dolmányt 1679-től többször emlegetnek férfi felsőruhaként. A ködmönre sok az impéri adat. 1697-ben azonban mégis felsőfalusi Szöcs Jánosról tudjuk meg, hogy „ködmönnek való bőrköt” vett át János Deáktól, aki szolgája számára szabatott vele téli felsőruhát. Szokmányról, ványolt háziszöttes, hosszú, posztóból való, akkor értesülünk, amikor 1699-ben egy felsőfalusi férfi nyakából kiszaggatják.

Kászonban – és ezt jóleső érzéssel közöljük – a test tisztaságát is szolgáló férfi fehérnemű viselése a XVII. században már megszokott, még az alsóbb rendbelieknél is. Azért is hangsúlyozzuk ezt, mert Fernand Braudel Európa kiváltságosairól írja, hogy a „férfiak között jóformán csak a XVIII. század második felében válik általánossá az a szokás, hogy az egy-

szerű bélelt nadrág helyett »alsónadrágot hordjanak«...» (Vargyasi Daniel István fiai különben 1744-ben hetente kétszer kapnak „tisztaneműt”, váltanak inget és lábravalót.) A kászoni szabadok és jobbágyparasztok ismerik, hordják az inget és lábravalót. Az ezek anyagául szolgáló vászon pedig bőven található a ládákban, s árulják a sokadalomban is. A XVI. századbeli dokumentumokban Erdély-szerte a paraszti öltözet szokásos darabjaként említik a gatyát. (És mint ahogyan az erkölcsi viszonyok elemzésekor láttuk, a szabadságharcos kuruc vitézek is azt viselték.)

Feltehetőleg mindkét nembeliek, de a pásztorkodó férfiak bizonyosan viselték a csuklyát. Ez a ruhadarab háziszóttos posztóból készült, és a fejét, felsőtestet védelmezte esőtől, hótól. 1688-ban egyebek között egy csuklyát is követelt impérfalvi gazda a jakabfalvitól. 1687-ben pedig „brassói csuklya” volt a vita tárgya.

A férfiak fejrevalói közül forrásaink a süveget említik a legtöbbször. Érdekes, hogy 1686-ban a csíki sokadalomban vásárolnak „süveget”, az pedig „veres volt”. Még máskor is szó esik vörös színűről, egyszer pedig díszesebb, „nyestes” süvegről. A kucsma szintén része a férfióltözetnek.

A parafernumlevelekben, periratokban a XVII. század első felében, majd későbbben, ugyancsak kimondják a lánynak azt a jogát, hogy férjhezmenetelkor „ágyi egyetmás”-sal, „ágy portékájá”-val, „ágyi öltözet”-tel lássa el, állítsa ki a család. Ehhez tartozott a „derékaly” (derekalj), alsólepedő; takarózásra szolgáló pokróc, cserge, „paplan” (1720-ban Impéren Siket Mihály primipilus igényli) és „vánkos”, párna. Fényűzés céljából pedig jól szolgált az „ágyra való festékes” (1679), valamint a díszítő, de egyben hasznos rendeltetésű „falravaló” (1679, 1698). A többes szám az ágyneműféleségek protocollumbeli emlegetésekor azért is indokolt, mert többségükből legalább kétrendbelire volt szükség. Váltásra, ágyneműcsere-re feltehetőleg hetente egyszer, szombaton került sor. (Így volt szokásos 1744-ben a Daniel fiúk szállásán is.) Mindenesetre a kászoni asszonyok szorgosan jártak „szapulni”, volt szapulókádjuk, és a „lugzó üstre” (1725) nagy gondot viseltek. Jellemző, hogy ottjártukkor Barcsay Ákos hadai (1660 táján) sok párnát „héjastul” vittek el (1679-ben tárgyalják). A vánkosokat természetesen baromfitollal tömték, egy dulakodás idején is az hullott ki a megtépődött párnából.

Azok a kászoni jelzések, amelyek az eszközvilág felől a „maradékok”-nak tudósítást sugároznak, gyérek és esetlegesek. Gondoljunk arra, hogy a háziipari, szakosodott kézműipari foglalatosságnak az említettek mellett még hányféle szerszámát kellett beszereznie annak, aki kovács, csizmadia, szücs, szabó, kádár, kerekas, molnár, égettbor-, serfőző, olajütő vagy vízfűrészműködtető akart lenni. (A kászoni vagy Kászonban is dolgozó borbélynak például kétféle eszköztárának kellett lennie: egynek a fér-

finép arcának, szakállának, üstökének szépítésére, a másoknak a sebgyógyításra, foghúzásra, orvosságkészítésre.)

A tárgyak, az eszközök nem újultak meg az elemzett századforduló évtizedeiben. Megőrződtek azonban, nagyon nehéz körülmények között, és egy szilárd, egybefüggő rendszer alkotóelemeiként hagyományozódtak újabb nemzedékekre.

2. A szokások életerejéje. Ünnepek, nevek

A feudalizmus a kötöttségek világa volt. A benne élő – a megmaradásra és biztonságra vágyakozó – ember egyéni szabadsága jó részét áldozta fel, vállalva a törvényerejű szokások, a rendtartások parancsolatait. Biztonságot keresett tehát akkor is, amikor a hagyományos formák, eljárásmodok, intézmények igájába görbedt, amikor fogózkodót kínáló hitek, hiedelmek vallójává és megtartójává vált, s bizonyára akkor is, amikor az életszépítő, színes, vidám ünnepkörök ismétlődő örömeire várákozott. Ezért volt oly nagy Kászonban is azoknak a tradícióknak az életerejé, amelyek kiállták a századok próbáját, és kanonizálta őket mind ősiségük, mind örökkévalóságuk feltételezése.

Jóllehet a fentebb mondottakat minden eddigi fejtegetésünkkel akarva, nem akarva igazoltuk, hasznosnak tartjuk feltételezésünket a hagyományok szívósságáról az élet más területeiről szerzett példákkal is megerősíteni.

Mindenekelőtt a vasárnapot kellett nyugalommal megszentelni. Ehhez hozzátartozott a templomba menés, sőt – mint láttuk – az istentisztelet előtti józan, illedelmes viselkedés. A templomtéri adásvétel, sokadalomban az italfogyasztás szigorúan tiltott volt. Az 1650. évi csík-, gyergyó- és kászonszéki constitutio szerint: „Az ünnepszegők büntetése, ha paraszt ember, flo 3, ha nemes, flo 6... Akik szentmiséket tunyaságból mulatnak, fl 3. Akik a templomon kívül hivalkodnak s be nem mennek, fl 1. Ha ki pálinka ital miatt gadgyvás fővel ményen templomba, fl 1. Aki predikációról kimegyen, helyes okát nem adván, büntetése toties quoties egy font viasz.”

Egy-egy napot a hétköznapi szürkeségéből az emelt ki, hogy különös jelentéstartalommal telítődött, hogy szokások kapcsolódtak hozzá. Megvolt – igen gyakran valóban ősiségből öröklött elemekkel átszőve – a jeles napok kultikus rendje, mindig azonos módon zajló előkészülettel, tartalommal telítetten. A szellemi néprajz feltárta a karácsonyi, húsvéti, pünkösti ünnepkörök hagyománykincsét. Sajnos a régiséget dátumhoz kötő és a szokást leíró részletesebb kászoni adatokkal forrásaink nem szolgál-

tak. Nekünk azonban kötelességünk a teljesség érdekében legalább jelezni őket. A húsvéti locsolás, a lányok megöntözése például a XVIII. század elején bizonyíthatóan szokásban van Kászonszékben is. 1712. június 28-án tárgyalják annak a felsőfalusi Bodó Tamásnak az ügyét, aki húsvét másodnapján, „vízbevető hétfűn”, Csürös Anna miatt rátámadt impérfalvi Gáll Istvánra. Talán ilyen okok miatt születik Csíksomlyón 1717-ben Mártonfi püspök döntése, miszerint a húsvét másodnapján szokásos vízbevetést 3 frt büntetés terhe alatt szigorúan megtiltja.

Apor Péter „az régi erdélyiek lakodalmairól” hű és részletes beszámolórt írt. Igaz, a főemberek társadalmában tartott esküvőkről. Ezek az élet nagy fordulópontjai nehezen feledhető, szép ünnepi napokká váltak mind a vitézlő-, mind a szolgálattevő rendbeliek között. Mi az, amit a (perbe bonyolódott) kászoniaktól erről megtudhatunk? Mindenekelőtt az, hogy a parafernum, a hozomány mellett, annak részeként, dukál, jár a lánynak a „házassága tisztessége napján” a lakodalom díja, amit „a becsületes emberekre” költenek. 1721-ben a jakabfalvi Aczél Mihályt inti a szék, „hogya pedig Isten szerencsét mutat a lánynak... értékességéhez képest lakodalmát feltartani” köteles.

Felsőfalubeli 1712-es vallomás árulja el, hogy a lakodalmi menet lovas szekerek felvonulását jelentette, és hogy a „nász népiben” többek között „nemes személy” fogata is jelen volt. 1716-ban szintén sokan voltak a résztvevők. Külön említették a „nyoszolyó szeker”-et (amelyen a nyoszolyó asszony, a vőfély ülhetett), és jelezték a zenészó szolgáltatóját is („a musikás az első ülésben egy kis gyermekkel játszódot”). Úgy tűnik, bizonyos alkalmakkor a „nász népe” vitte a hozományt is. 1720-ban festékest, falraalót, paplant, jegyruhát mindenestre együtt szállították a meghívottakkal. A lakodalom megszervezéséről, arról, hogy az ősi rítusok szerint rendben folyjon, a „gazda” gondoskodott (1717). Azután már a több „asztal vendég” (1725) előtt játszották el az esküvői népi szertartás hagyományos mozzanatait.

A halott emlékének kultusza szintén tradíciókhoz és egyházi előírásokhoz kapcsolódik. A végtisztességadás mellett az szintén kászoni szokásnak tűnik, hogy az elhunyt „lelke után” költenek, adakoznak. Nemcsak az évfordulón tartott halotti miséről vagy a minden esztendőbeli egyforintos miseszolgáltatásról van szó, hanem a hagyatékbeli ingó javakból elajándékozott tárgyakról is. Említettük, hogy impérfalvi Siket Mihály uram 1720-ban ősi szántót, malomvasakat s ingóságokat ad el, „hogya az anyja lelke után” költse. 1721-ben pedig a pestisben meghalt lány „lelke után Isten nevében osztattak” sokféle bonumok.

Torra természetesen szintén áldozni kell. 1685-ben János Deák kölcsönöz pénzt György Mihály temetésére, mivel fia „táborba lévén”, az atyja temetésére bort ő maga nem vásárolhat. 1720-ban pedig Kajcsa Imre te-

metésére „bizonyos számú ejtel borokat hozván”, abból csak 13 ejtelnyinek az árát kapja kézhez a kocsmáros az elhalálozott atyafiságától.

A sátoros ünnepeket, jeles napokat, az élet fontos eseményeit, fordulóit mind-mind ünneppé lehetett avatni. Míg egyfelől a közigazgatási és egyházi intézmények büntették a munkálkodó ünnepszegőket, ugyanakkor ők korlátozták, fékeztek is a mulatnivágyókat. Mindenekelőtt a normák, az előírások keretei közé nem szorítható italozást, az éjjeli kocsmázást, a muzsikás, táncos, „tomboló” vigadást elleneztek. Érdekes módon a fonóba, a guzsalyosba járás is ilyen kárhóztatott együttlétté minősült. Az 1650. évbeli széki statútumok parancsa így hangzik: „...azért a leány renden valóknak is guzsalyosban való járások és az ifjakkal való gyülekezetek is szabad ne legyen.” A falusbírák és polgárok kötelesek voltak a törvény ellen vétőket feljelenteni, a széki tiszt pedig a szállásadót tizenkét forintra, a résztvevő fiatalokat egy-egy forintra büntetni. A főkormányszék nagyjai, majd a bécsi udvari főemberek ugyancsak tilalompártiaknak bizonyultak. A fonóba, guzsalyosba viszont továbbra is lelkes örömmel jártak el a lányok és a legények, még nappal is, nemcsak az esti órákban. 1718 őszén Impérfalván „Antal Mihályni guzsallyal fonóba nappal ment” Antal Margit. Korábbi, 1692. évbeli rágalom pedig azzal feketíti be felsőfalusi Becze Ferencnét, hogy az „ura pincéjéből guzsalyosba hordotta a sert”.

A csík-, gyergyó- és kászonszéki 1726. évbeli egyházi végzés tiltja a szombati vagy az ünnepesti kalákában táncolást, hogy amiatt el ne vesztegessék a következő napi misét. A bírság sokra, három forintra rúg, és a házigazdát is sújtja a tisztség szigora.

A faluközösségek rendjébe szervesen beletartozó szokások életereje igen nagy. A megnevezések, nevek sorsának alakulásával ugyancsak ezt a székellyföldi, kiváltképpen pedig kászoni sajátosságot szerelnők még inkább hangsúlyossá tenni.

Kezdjük azzal, hogy az „atya”, „édesatya”, „anya”, „édesanya” a szülőket illető leggyakoribb elnevezés. A „jobb atyám”-ról 1670-ben szót ejtő Kovács Máté a nagyapára gondolhat (bár a nyelvészek ritka dédnagypapa jelentését is számon tartják). A férfiágon való nagyszülő neve 1684-ben Felsőfaluban „nagyobbik atya”; Jakabfalván is „nagyobb atyjokkal” együtt cselekszenek 1685-ben a család fiataljai. A kisebbik testvért jelző „öcs” szó a leánynak a nőnemű hűgát is megilleti. (1726-ban felsőfalusi Lukács Péterné Martha nobilissa mondja: „az én öcsémnek, Csobot Katának Kászon újfaluban...”) A férfinevek előtt gyakran olvasható a „nagyobb” („maior”), „küsebb” vagy „középső” jelző. Életkorviszonyító szerepük bizonyosnak látszik. „Középső”-t ritkábban említene, hiszen ez a névtoldalék három (nagyapa, apa, fiú) egy családbeli vagy azonos nevű, cselekvő férfiembert tételez fel, ami kevésbé gyakori.

Az asszonynév tükrözi azt a szokást, hogy a feleség a férjnek a keresztnévét is viseli, vagyis így írunk róla: „Csutak Istvánné” (1711), „Mihály Andrásné” (1712) és így tovább. A XVII. századi Kászonban, majd még a XVIII. században is, meggyökeresedett írásmód kedveli ezt a formát: „nagyobb Bodó Mihályné Kata”, tehát a férj nevével alakított asszonynév mellett feltünteti a feleség keresztnévét is. (Íme még néhány példa: Csaba Jánosné Ersébet [1668], Koncz Jánosné Ilona asszonyom [1668]; 1669-ből: János Péterné Ilona, Bartalis Jánosné Kata, Pál Jánosné Margit, Pál János Anna, Pál János Ilona; 1710-ben Kristó Istvánné Kata és így tovább.) A teljes leánynév megőrzésére is van példa: Tamás Deákné Balás Margit asszony (1709).

Keresve a régiségben a sajátosan kászonit, valójában a hagyományost Kászonban, nem árt egy pillanatra elidőzni a személyneveknél, elsősorban pedig a vezetéknevek kérdéskörénél. Krónikánkat ez szintén segíti kiteljesíteni, s mint ahogyan Benkő Loránd rámutat, ennek kapcsán is kutatható az életforma, a gondolkodás alakulása.

A család- és keresztnévek helyzetét 1614-ben Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék vonatkozásában Takács Éva elemezte. Szerinte „a XVII. század elején már a társadalom túlnyomó része kételemű nevet visel”. A Bethlen Gábor-i lustrát tanulmányozva, mi is arra a következtetésre jutottunk, hogy Kászonban nem túl nagy az egyelemű név, az olyan pusztai keresztnév, amelyet foglalkozást, tisztséget, néphez tartozást jelölő, névhelyettesítő megnevezés egészít ki. Kászsorszékben azonban ezek az emberek is zömmel zsellérek, szolgák, betelepedett, alig ismert, az összeírókat katonai szempontból kevésbé érdeklő emberek. A született kászonai szabadrendűekről azonban bizvást elmondhatjuk, hogy ők: kétnevűek.

A kételemű nevet viselő kászoniaknál még egy sajátosságra figyelhetünk fel: az egyén meghatározásánál, a személy megjelölésénél gyakran (ma vezetékneveknek mondott) előtagként valaminő keresztnév szerepelt. Takács Éva az 1614. évbéli névtípusok statisztikáját elkészítve, azt állapította meg, hogy 52,39 százalékuk „személynévi alapszavú családnév”, s ebből 43,71 százalék „pusztai keresztnév” (tehát István, Mihály, Balázs és így tovább). Alakult családnév természetesen földrajzi jellegű, népnévi, foglalkozást jelző, külső, belső tulajdonságra utaló és más alapszavakból is.

Mikor vált a vezetéknevű állandósult, megszilárdult családnévvé? Mikor vált szokásossá Kászonban a nemzedékeket történeti életükben egybekapcsoló, a folytonosságot szimbolizáló és bizonyító családnév? Az 1650–1750-es korszakban már lassan befejeződéséhez közeledett ez a folyamat. Az, akit a katonai táborba menetelre, az adó megfizetésére lustráltak, lajstromba vettek, aki nyilasosztáskor erdőbeli részt, szénafűparcellát kapott, aki örökösként részét követelte a falu, a szék közösségében,

egyediségét, összecserélhetetlenségét és generációk összetartozását nevével immáron biztosítani tudta. Korábban a hosszabb távú leszármazási lánc bizonyult könnyebben elszakíthatónak, a nemzetségvonulat bizonyíthatósága nehézkesnek, miközben a személyes tulajdon köre tágult, és ezért kellett a lazább névadási formákat (a közigazgatásnak is megfelelőbb) szilárdabbakkal felcserélni.

Ez a folyamat – talán nem tévedünk – először a felsőbb körökben, főrangú familiákban ment végbe. (Gondoljunk a Lázárookra, Aporokra, Mikóokra vagy más birtokos családokra.) Példája lejutott az armalisták körébe is, és a lófők sem maradtak el tőlük. Mégis, a családnév távolról sem volt olyan szentség, mint ahogyan a jelenből visszapillantó utód gondolhatná. Felidézném egyetlen példaként a Csutak családot, amelyből a fiak Kászoniakká, majd rövidesen Bornemiszákká váltak.

„A XVII. században – állapítja meg Benda Kálmán – a családnév írásában még semmilyen következetesség nem nyilvánult meg, a mindenkori és az egyéni helyesírás függvénye volt. Ugyanazon személy sem írta mindig egyformán a nevét, nemhogy a család különböző tagjai vagy a kimutatást készítő írnok.” Nos, ha történeti személyiségek esetében is gondot okozott a bizonytalan írásmód, a kászoni paraszti genealógia még több nehézséggel járt. Elsősorban az a szokás nehezítette meg a leszármazási táblázat megalkotását, hogy a fiú nemegyszer az apa keresztnévét vette át és viselte vezetéknevét gyanánt.

A következőkben néhány példát idéznénk (többségükben Felsőfaluból valókat). Az elsőként említett az apa vagy az anya, az utána következő a fiú neve:

1669: István Pálné – Pál János

1677 és 1680: Máté Balás – Balás Mihály

1681: István Pál – Pál Péter

1681 és 1685: György Mihály – Mihály András

1684 és 1686: Mihály István – István Balázs

1684: György Péter – Péter János

1712: Imreh Balás – Balás Mihály és Balás András

1716: István András – András János

1718: Máté Balásné Magdolna – Balás Mihály és Balás Máté

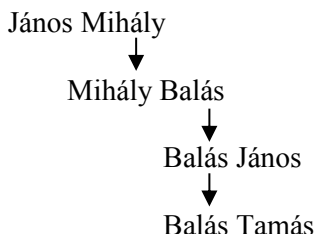
Előfordul az is Impérfalván, hogy a nevek egyszerűen helyet cserélnek, az apai keresztnév lesz a fiú vezetékneve, az édesapa vezetéknevét pedig a keresztségben veszi fel az utód:

1669: Mihály István – István Mihály

1677: István Mihály – Mihály István

1686: János András – András János

Három egymást váltó nemzedék vezetékneve Impérfalván, 1676. évi tanúság alapján ugyanannyiszor változik meg: a nagyapa néhai János Mihály fia, az ugyancsak elhunyt Mihály Balás, a perlekedők pedig Balás János és Balás Tamás. Tehát:

Felsőfalusi örökség ügyében 1717-ben folyó perben állítják, hogy „Nagy Gáspárnak két fia lévén, Gáspár Máté és Gáspár György, Gáspár Máté maradvái lévén a Csűrösök és Gáspár Györgynek a Lukátsok...”

Nagy Gáspár
Gáspár Máté Gáspár György
Csűrös család Lukáts család

A hármás vezetéknevváltás itt viszont elvezet két szilárdabb családnév kialakulásához, amelyek azután örökösökké is válnak. Az 1681-es, 1685-ös, 1702-es összeírásban már szerepel is az impéri lovasok között Csűrös János és az utóbbiban Andreas Lukács is.

Természetesen ez esetben is rejtve marad a név öröklődővé válásának oka és bizonytalan az időpontja. Szabó István a jobbágynevek kialakulását vizsgálva, Marc Blochot idézve vallja, hogy a névadás történetének legnehezebb kérdése öröklődővé fejlődése.

Azt bizonyossággént közölhettük, hogy Kászonban a XVII. század elején a kéttagú, kételemű nevek több mint fele keresztnévből alakult. A lust-rák, conscriptiók még további kutatási lehetőségeket kínálnak a nyelvészeknek. (Mi itt visszafogjuk határsértő kísérletezéseinket, beismerve azonban azt, hogy a kászoni összeírásokat próbaképpen azért megvallattuk onomasztikai szempontból is. Az eredmények igazolták feltételezésünket, hogy a vizsgálódás csak akkor gyümölcsöző, ha a statisztikai nagy számok törvénye szabadon érvényesül, ha a kutatás térben és időben szélesebb körű. Különbözik nem fedhetők fel a tipikus törvényszerűségek, és nem tudjuk helyesen értékelni például azt, hogy egy-egy időszakban Impérfalván miért olyan különböző a névadási forma.)

Utólag is hangsúlyozzuk: mintát véve az ünnepi szokásrend, valamint a névadási gyakorlat köréből, valójában az életmód alakulását kémleltük. Fel is fedhettük a tradíciók nagy szerepét, a hagyományok életerejét, de láthattuk a lassú változások fel nem tartóztatható folyamatát is. Túl kate-

gorikus ítéletet – a fejlődés ütemét illetően – nem fogalmaztunk meg, hiszen a tágabb, európai és azon túli analógiák – hogy csak ezt a jelenséget említsük – még a XIX. században is bemutatnak olyan társadalmakat, amelyekben például még mindig az apai név pótolja a vezetéknevet. Itt ott azt is elárulva, hogy a formák mennyire szívósak tudnak lenni, túlélve tartalmuk elsorvadását, pusztulását is.

3. Iskola, tanító, deák

Végezetül még arról is szólnunk kell, hogy a földet művelő, harctereket járó kászoniak körében a tanultságnak nagy volt a becsülete.

Az iskola – tudjuk – igen jelentős szerepet játszott az erdélyi fejedelemségben. Korszakunk elején Apáczai Csere János az iskolázatlan embert az oktalan állathoz hasonlította. „Szüntesd meg – írta – az olvasni tudást, az írni tudást... mindnyájan olyanok lesznek, mint a vakok, akik arra kényszerülnek, hogy kézen fogva vezettessék magukat.” Kolozsvári beköszöntő beszédében 1656-ban azt is megfogalmazta, hogy a tanultság a szabadság forrása. („És ugyan mi segítette a... belga [!] népet a spanyolok tűrheterlen járma lerázására? Mi adta vissza régi szabadságát? Az akadémiaiák, mondom.”)

Az, aki megismerhette a rendiségbeli szabadparaszti rétegek életformáját, tudja, hogy az iskoláztatás lendületének, virágzásának előfeltétele volt a személyes kötöttségek kisebb mértéke. Az írástudás ugyanakkor tartósiója is lehetett a szabadabb státusnak, hiszen segített fenntartani szokást, szabályt, privilégiumot, végső soron a „libertást”. Az analfabetizmus konzervált társadalmi szerkezetet s benne kiszolgáltatottságot, alávetettséget, s konzervált az írni-olvasni tudás is, csakhogy az jogot, tehát szabadságot. Az, aki nemcsak ismerte, mondotta, mi az ősi jussa, hanem írásba foglalta, utódja pedig olvasta, idézte – az oltalmazni is jobban tudta.

Az Apafi-korszak művelődéspolitikája kedvez a népoktatás ügyének. A fejedelem meg is vallja azt a hitét, hogy az országban tisztességes schola nélkül semmi állapotban boldogság nem lehet. A Habsburg-kormányzás erőteljesebben a XVIII. század második felében szorgalmazza, szervezi a paraszti iskoláztatást, de támogatására korábban is kész, különösen a római katolikus népesség lakta tájakon.

Még mielőtt a kászoni elemi iskolákra, a tanítókra és az őket kibocsátó felsőbb fokú oktatási intézmények kérdésére rátérnénk, szükségesnek tartjuk előrebocsátani, hogy volt itt „a szegelet földön”, a hagyományokkal telített „katlanban” olyan tanultság is, amelyet a család, a faluközösség közvetített, ami apáról fiúra szállt. Györffy Istvánt idézzük jogosult tanú-

ként: „A parasztember a legapróbb részletekig ismeri háziállatait, a talaj-nemeket, az időjárást, tud szerszámot csinálni, házat építeni, földet művelni, embert, állatot gyógyítani. Ismeri a füveket, fákat, madarakat, bogarakat és azok természetét, hasznát, kárát. A nap állásából, a csillagok járásából megmondja az időt. Tud mesélni, dalolni, táncolni, játszani, fanni, szőni, varrni, főzni stb.”

Az öröklött, hagyományos, iskolától független tudás- és ismeretkincs mellett van, erre épül rá a betűvetési jártassággal, a könyvműveltséggel megszerezhető többlet. Van-e ilyenszerű kulturáltság Kászonban, honnan származik, és milyen társadalmi szükséglet élteti? Jó volna, ha e kérdésekre sok adatra, tényre alapozott kimerítő feleletet tudnánk adni. Teljességre azonban ez esetben is csak vágyakozik a historikus és megkísérli bár a fő problémákat fölvezetni.

Az erdélyi népoktatásról már a XV–XVI. századbéli dokumentumok hírt adnak. Az 1614-es lustrában Impérfalva lakói között szerepel „Czyky István Deák schola mester”, 1651-ben pedig a Lázár család – possessori jussait védelmezve – amiatt háborog, hogy a communitások őket a tanítóválasztáskor semmibe veszik. A kászonlakosoknak obligálniuk is kell magukat, hogy a pap- és deákfogadásból Lázár István urat vagy gondviselőjét ezután ki nem rekesztik. A betűvetésre oktatásnak külön hajlékot is biztosítanak. 1671-ben például többeknek „az Nagy Kászoni Schola háznál” kell megjelenniük és tanúskodniuk.

A tanítókat a következő években és helységeken említették:

1668: Petrum Mihályi alias literati (Nagykászon)

1670, 1673: Veres Péter (Kászonújfalú, Kászon), magister scholae

1673, 1674: Mihály Deák (Újfalú, Kászon) tanítómester

[1682: Mihály Deákné (Újfalú) iskolamesterné]

1682: Péter Deák (Kászon) iskolamester

1683: Mihályi Péter Deák

1686: István Deák (Újfalú) iskolamester

1689, 1696, 1699: István Deák (Újfalú) iskolamester

1709: Keresztes István Deák (Kászon) scholamester

1709, 1712, 1713: Georgius Mártonfi (Újfalú) magister, ludi rector

1726, 1727: Márton Péter Deák (Kászon) scholamester, ludi rector

1732: Emericus Literati (Újfalú) rector scholae

1733, 1737, 1740: Emericus Sylvester (Újfalú) rector scholae

1749, 1750: Franciscus Mártonffi (Újfalú) rector scholae

1749, 1750 (1752, 1754): Michael Kovács (Újfalú) instructor
scholae, ludi magister

Ezt a felsorolást, amely a széki protocollumra, új falusi egyházi anyakönyvre, domus históriára alapoz, ki kell egészítenünk Lukács Mihály –

nevezetes csíki egyházi személyiség – emlékezéseivel is. Ő felsőfalubeli armalista család gyermeke volt. 1678. július 25-én született, és már 1683-ban elkezdett „különböző mesterek keze alatt »otthon« [bizonyosan Felsőfaluban] iskolába járogatni” „Kotormányi Péter alatt”; majd később Bencze Márton, Szentléleki Márton nevelte; 1690–1691-ben pedig Csató Máté tanító keze alatt Újfaluban töltötte gyermekéveit. (Elképzelhető, hogy a fentebbi listánkon 1682-ben és 1683-ban szereplő „Péter”, majd „Mihályi Péter” deák Kotormányi Péterrel azonos, hiszen láttuk a vezetőeknek bizonytalanságát, viszont taníthatott „otthon” Felsőfaluban és ugyanott Bencze Márton, Szentléleki Márton is.) A megkülönböztetés az „otthon” és az újfalubeli „schola” között arra enged következtetni, hogy a „kászoni”, „nagykászoni” egyházmegye írást, olvasást oktató intézménye Felsőfaluban volt és Újfaluban vele párhuzamosan, folyamatosan működött az elemi. (Újfalut – láttuk – mindig külön tartották számon mind a lustrálók, mind az összeírók. Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék krónikásai szerint azonban önálló plébániává, egyházközséggé csak 1701-ben vált.)

A faluközösség és az egyházmegye iskolafenntartó feladatköre – ezen a tájon, ahol a katolicizmus gyakorlatilag egyeduralgkodó – nehezen választható szét. Papot, deákot – láttuk – a community fogad, ő választ, de a hitbeli közösség, az egyházmegye dolgoztatja és fizeti. (Díjazása felől a püspök rendelkezik.) A széki bíróság elé különben csak egyszer, 1721-ben kerül olyan peres ügy, amelyből valamit megtudhatunk efelől. Ekkor a „mester bériért” elfoglalják az elvándorolt Hajdu Mihály „megyebíró és egyházfia” két darab földjét. Úgy látszik, hogy neki kellett begyűjtenie a képét, amit meg is tehetett, de az iskolamester járandóságát elmulasztotta átadni.

A tanító javadalmazása általában kisebb, mint a papé. A kászoniakra is érvényes Mártonfi György püspöknek az az 1717-beli somlyói határozata, miszerint minden hívőnek 12 kéve termésből (mind őszi, mind tavaszi) a tanítónak egy (a plébánosnak két) kévét kell fizetség fejében átengednie. (Gyenge termés esetén egy kéve helyett egy mérő tiszta búzát, valamint két mérő tavaszt kell képébe vinni. Ha ezt sem tudják megadni, pénzben határozzák meg a járandóság összegét.) A mester bérebe a család fát is kötelesek szállítani. Valamit az egyházi földek is jövedelmeznek. Külön, tanulók száma szerint folyósított tandíjjárulékról nem esik szó.

Az egyik újfalusi tanítóról sikerült megtudnunk, milyen anyagi helyzetben élt. Nos, 1749-ben négy Kovács testvért írtak össze. Mindnyájan egy ősi telek felén épített egyetlen házban laktak. A minket érdeklő Kovács Mihály „ludi magister”-nek egy köböl és két véka vetőmagot befogadó szántója volt. (Négyüknek együtt is csupán kilenc köböl és két véka.) Az állatállománya egy ökör és három juh. Adót viszont nem fizettettek vele.

Kovács Mihály szabadrendi, libertinus. Egyik-másik társának neve mellett az áll, hogy primipilus vagy pixidarius. Jobbágyrendből való tanítót nem találtunk Kászonban. Sőt 1683-ban Péter Deák a székbírák elé is idézi, perbe vonja Pataki Péter uramat, mert „mulatás közben” azt találta mondani, „te úgymond csak egy jobbágy vagy”. (Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitányának „keze írásával” urbáriumából kijegyzett „igazságát”, igazolását mutatja be és készletti megkövetésre társadalmi státusának aláértékelőjét.) A tanult szabadrendi oskolamesterek között módosabb, szántóföldekért, szénafuvekért pereskedő, vagyont gyarapító, gazdálkodó „deák”-okat is megismertünk. Egyikük-másikuk időlegesen még jövedelmezőbb hivatalt is választ. Így például újfalusi István Deák uram (korábban s később szintén oskolamester) 1692-ben „comissarius”-ként tevékenykedik.

A kézdiszéki falvakban laknak olyan tanítók és tanítófeleségek, akik kászoniak. Ilyen 1687-ben a martonosi „ischolamesterné”, 1691-ben az esztelneki Gergely Deákné, 1692-ben a szárazpataki Gáll János Deákné. 1694-ben ugyancsak Esztelneken teljesít szolgálatot Kászoni György Deák uram, 1713-ban pedig a szárazpataki iskolamesterről, Gáll János Deákról derül ki, hogy Impérfalváról költözött oda. Van tehát könnyebben mozgó, nagy vagyonhoz nem kötődő tanult kászoni szabadrendi fiatal, aki kész a szomszédos székbe is áttelepedni, értelmiségi munkát vállalva.

A tanítók felkészültségéről, az őket nevelő kollégiumokról nem szólnak forrásaink. Az iskolát járó és falujukból távol lévő fiúkról azonban van egy-két híradásunk. Újfalusi nagyobbik Tima Bálint fiát, Pétert például 1679-ben perbe hívják, de a szék úgy határoz, hogy „scholastica persona”, iskolába járó személy lévén, a felperesnek várnia kell, míg „hazajő”. A felsőfalusi Miklós Benedek 1710-ben szintén „iskolába járó diákgyermek volt azelőtt is, most is az”, és emiatt egyházi fórum, a „kászoni esperest uram őkegyelme eleibe” utalják át az ügyét. Azt, hogy Tima Péter és Miklós Benedek hol, milyen magasabb fokú iskolában tanult, nem tudhattuk meg. A legközelebbi tanintézet a csíksomlyói ferences, valamint a Kézdivásárhely melletti kantai iskola volt. Lukács Mihályról ellenben bizonyosan tudjuk, hogy az újfalusi elemiből 1692-ben a somlyói „scholába” megy diákoskodni (később Kolozsváron, majd 1700–02-ben a nagyszombati egyetemen folytatja tanulmányait).

A ferences rendiek csíksomlyói „gimnáziuma” látta el Csík-, Gyergyó- és Kászonszéket kántorokkal és tanítókkal, de más foglalkozású, magasabb képzettségű, főleg latint tudó „értelmiségiekkel” is. A somlyói szellemi gócpont kezdetei az 1626-os esztendőre tehetők. Ekkor Endes Miklós szerint: „...Váradí Gábor hét szerzetessel Somlyóra ment, kik azután a magasabb iskolázásra alkalmas talajt készítették elő és Somlyón a gram-

matikai és humanikus osztályokat is behozták.” Szükségességét gyors fejlődése bizonyította. A tanulók száma 1690-ben már 171 volt, 1694-ben 200, 1734-ben 353. A sok nehézség, viszontagság ellenére Somlyón szakadatlanul folyt az oktatás, és mindig nagy-nagy gondot fordítottak arra, hogy a szegény székely családok gyermekeinek lehetőséget biztosítsanak a magasabb fokú ismeretek elsajátítására.

A tanmenetek, tantervek tanúsítják, hogy a színvonallal is igen-igen sokat törődtek. Jellemző, hogy a felsőfalusi Lukács Mihály (akkor csíkköz-mási plébános) 1721-ben két tanári szék dotálására azért tett alapítványt, hogy a humaniorák oktatását segítse. (A sokat pereskedő javait a szétszedéstől oltalmazó apostoli jegyző vagyonát még életében, 1725-ben átadta a gimnáziumnak és a fineveldének, és négy szegény tanuló támogatására is gondolt.) 1737-ben Csík-, Gyergyó- és Kászonszék tisztsége egyházi személyiségekkel egyetemben bizonyítványt is állított ki a „gymnásium” dicséretes előhaladásáról. Kászon a bizottságban Balássi József vicekirálybíró képviselte.

A somlyói iskolát a székek egybefűző szálakat keresve, találtunk is „kászoniás” hangzású nevekre az oktatók között (Fr. Csutak József, P. Bernád János, P. Balázs Ágoston, P. Balázs Rafael), de kászoniként igazolni csak Lukács Mihályt tudjuk, aki fiatalon, 1698–99-ben a II. és III. grammatica és syntaxis osztályban tanárkodott.

A ferences iskolaközpontnak a művelődés terjesztésére azonban nemcsak az oktatás, a nevelés útja kínálkozott. Kászon kultúrájának alakulását is bizonyára befolyásolta a somlyói „színház”, az iskoladramák, passiójátékok előadása. Kevésbé konzervatív szellemiségükre jó fényt vet az, hogy 1726-ban a kolozsvári jezsuiták kollégiumában egy színműve miatt bevádolják Balázs Antal atyát. Kosáry Domokos is szól a passiójátékokról, és elmondja, hogy a tanárok „...bár iskoladramát is írtak, népszerű műfajként állították össze a misztériumdrámákat, beiktatott jelenetekkel, prédikációs szövegrészekkel, komikus elemekkel, »népies« stílusfordulatokkal. E szövegek sok művészi értékkel nem jeleskedtek. E színjátszásnak azonban nagy tömeghatása volt a katolikus székelyekre, akik mindenhol ide zárandokoltak, és akiknek közösségi érzését is fokozta a közös élmény és ünnepi találkozó.”

Ugyancsak felbecsülhetetlen a somlyói nyomda- és könyvkötészet művelődési szerepe. A köszönet érte Kájoni Jánost illeti, aki 1674-től kezdődőleg szorgalmazza, majd 1676. július 22-én meg is kapja a római Szent Kongregációtól a nyomda alapításához az engedélyt. Elsőként a több száz oldalas *Cantionale Catholicum* című magyar–latin énekeskönyvét nyomatta ki. Ebben ő maga írja, hogy milyen nagy szükség volt erre a műre („...mivel láttam a Romano Catholica Religión lévő efféle Énekes Könyveknek szűk voltokat, úgyannyira, hogy a Cantorok és Tanító Mesterek kénsze-

rítették magoknak sok alkalmatlansággal Énekes-Könyvet írni...”). Az oly sok történeti vihart átvészelt (ma Kolozsváron őrzött) könyvsajtó „első sengé”-jét sok egyházi nyomtatvány követte, majd 1745-ben megjelent itt is a „Decretum”, Werbőczy oly sokat idézett törvénykönyve. 1751-ben pedig még helyesírási utasítást (*Opusculum Ortographicum*) is nyomtatnak a gimnázium ifjúsága számára.

Ennél a nyomdánál különben Kájoni mellett, tehát már az induláskor, kászoni ember („Ambrus Paschalis Nagykászomból”) is tevékenykedett.

Az iskolai rendtartások, fegyelmi szabályok szigorú nevelést sejtetnek. Tilalmazzák a fegyverviselést, a verekedést, és sokféle kihágásért, vétségért ígérik a „korbácsbüntetést”. A jövődöbéli szellemi embert azonban nemcsak önellenőrzésre, erkölcsösségre, illő magaviseletre nevelik, hanem nagy gonddal és igyekezettel latintudóvá is formálják. Mikes Kelemen 1725. június 11-én azt írta „édes néjének”: „...azt mondom, hogy egy nemesembernek idővesztés annyi esztendőig csak azt a nyelvet [a deák nyelvet] tanulni... egy parasztember gyermekének még haszontalanabb...” Somlyón azonban a kor szellemének megfelelően 1728-ban megszüntetni igyekeznek „az anyanyelven való társalgás”-t, és keményen büntetik a magyarul szólót.

Akármennyire zárt a kászoni életvitel, bármennyire röghöz kötött a „szegelet föld” lakója, a környező világgal való kapcsolata erős és meghatározó erejű. Java részüket harcterekre, táborozásokra kellett elkísérnünk, s most néhányuknak a fineveldékbe, szemináriumokba vezető útját kémleljük. A Somlyóra induló kászoni fiatal – mint mondotta – „Csikba ment”, de „Kézdi”-be is kitaposott volt az útja. Tanulói névkönyvek nem árulják el, hogy a kantai (akkor Kézdivásárhelytől még különálló, Felső-Fehér megyéhez tartozó település) gimnáziumába jártak-e kászoni diákok. Ez az iskola Esztelneken létesült, majd egy évtized múltán Kanta faluban talált végleges otthonra. A szegény tanulókat itt szintén istápolták, és közelsége is indokoltta tette, hogy el ne kerüljék a kászoniak. Hogyha nem is számosan, de egynéhányan eljutottak Gyulafehérvárra, Kolozsvárra vagy éppen Nagyszombat felsőbb tanintézetébe.

A középfokú oktatási intézmények neveltjei, diákjai, az iskolamesterek, a ludi magisterek Kászomban többségükben ragadványnévként felveszik a Deák vezetéknevet. Ez azonban nemcsak tanítót jelöl. A „deákság” valójában szélesebb körű és összetettebb társadalmi csoport, része a széki értelmiségnek, amelynek ismerete nélkül még több homály fedné a hajdan volt kászoni életformát és művelődést.

Kezdjük azzal, hogy a deák szó latin műveltségű, latin (és magyar) nyelvű oklevelek szerkesztésében jártas, e munkát hivatásszerűen végző személyiségeket illetett meg. (Időnként még a Literatus családnevet is

használják, esetleg váltakozva a Deákkal. 1702-ben Balási Imre Emericus Literatus néven szerepel, de időnként Imre Deáknak hívják.)

Cserei Farkas szerint azok voltak jártasok a „deáki tudományban”, akik „oskolákban s egyebütt is elméjük gyakorlásával szerzett tudományokkal” éltek és deákként a „tudománynak útján király és ország dolgainak folytatásával” keresték kenyerüket. Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetéről Jakó Zsigmond tájékoztatott, s az Apafi-korszakot elemző Trócsányi Zsolt már százával sorolhatta fel a kisebb kancellária írnokait, akiknek magyar elnevezése a deák volt, a latin pedig scriba. Íródeák természetesen Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben is volt. A főtisztek mellett dolgozóknak 1745-ben – a státútum szerint – évi 30 mft járt, apjuk pedig adómentességet élvezett; akiknek erre nem volt szükségük, 50 firt-ot kaptak.

A deák szóhoz tapadó jelentéstartalom korszakunkban igen változó. Tükrözi a foglalatosságot, de emellett általában a tanultságot vagy éppen a latin nyelvismeretet is. A XVIII. század elején guberniumi eskütételnél az a „deáktalan” ember, aki magyarul tesz fogadalmat. Bethlen Miklós emlékirataiból megtudhatjuk, hogy a deák az tanuló, de ő Teleki Mihály deákjával fordítottat, Péter Deák a prókátora, majd pedig István Deák nevű tisztartóját is szóba hozza, akit el kell fogatnia. Kászonban is a legváltozatosabb szerepkörökben találunk valamelyes tanultságú, a „Deák” minősítést nevében hordozó férfiút.

A továbbiakban még szentelünk nekik egy kevés teret, hiszen iskolának, írásbeliségnek, valójában az egyre inkább gyarapodó számú értelmiségnek ezen a földön ugyancsak nagy a szerepe. Az öngazgató, az önkormányzó intézményeket ők teszik működőképpé. Fogalmak, alakosságok, formák, rendtartások kialakításával a gazdasági és társadalmi alakulatok tartós meggyökeresedését szolgálják, biztosítják. Magát a rendi társadalom kialakulását sem érthetjük meg, ha nem figyelünk fel az írástudók szerepére, hiszen csak az írásbeliség különíthet el élesebben hasonló helyzetű rétegeket, teheti intézményessé a szokásszerűt és ajándékozhatja meg az egész szerkezetet egybecsengő tradicionalitással.

Természetesen vigyáznunk kell arra, hogy a fontos funkciók végrehajtóit ne tekintsük sem tudatos szerepvállalóknak, sem pedig posztjukon hibátlanul és gáncstalanul helytálló embereknek. Együttesük azonban igen sok tagból álló, változatos, és megérdemli a részletezőbb számbavételt. A széki protocollumok alapján az 1674 és 1699, majd az 1707–09 között említett „Deák” vezetéknevűeket foglaltuk jegyzékbe, és ennek eredményeként megtudtuk, hogy a mintegy fél évszázad alatt közel félszáz Deák jelent meg fel- vagy alperesként a széki bíróság előtt. Az időpontokat, neveket, lakhelyet alább közöljük. (A rövidítések: K = Kászon, F = Felsőfalva, I = Impér, J = Jakabfalva, Ú = Újfalu.)

I.

1674	Mihály Deák	K	
1674, 1687	Péter Deák	I	(Péter Deákné)
1674–99	János Deák	F	alias kászoni, Bernád
1675–99	István Deák	Ú	
1675–95	György Deák	Ú	alias kászoni (esztelneki)
1676, 1697	Imre Deák	I	(Imreh Deákné)
1676	Kaycsa János Deák	J	
1677–82	Nagyobb Miklós Deák	I	
1677–90	Mihály Deák	I	(szentmártoni)
1677	Veres Péter Deák	Ú	
1678–97	Mihály Péter Deák	I	
1678, 1679	Mihály Péter Deák	F	
1682, 1692	Mihály Deákné	F	
1682	Péter Deák	K	
1684–99	Küssebb Miklós Deák	F	
1684–93	Gergely Deák	F	
1689	István Deák	Ú	

II.

1725	Néhai Kósa István Deák	Ú	
1713	István Deák	Ú	
1714	István Deák	F	
1709–27	Péterfi István Deák	J	
1709–28	Miklós Deák	F	
1710–14	Balási Imreh Deák	I	(Imreh Deák)
1711–14	Andrási Péter Deák	I	
1714	Péter Deák	Ú	
1711–25	Márton Gergely Deák	F	
1712, 1726	Gergely Péter Deák	F	
1713	Kelemen Deák	F	
1713	Gáll János Deák	I	(szárazpataki)
1713	Thima János Deák	Ú	
1715	Joseph Deák	K	
1715–26	András Deák	J	
1715	Mihály Deák	J	
1716	Kristó Márton Deák	Ú	
1716	Lőrinc Pál Deák	J	(futásfalvi)
1717	Keresztes István Deák	K	
1718–26	Márkos Péter Deák	F	(„Marchus”)

1723–25	Jánosi Mihály Deák	J	
1723–26	Balás Mihály Deák	I	(alias Mihály Deák)
1726	Márton Péter Deák	I	

Tíz „Deák” egy-egy faluban. Ez az átlag igen magas. Számolnunk kell ugyan azzal, hogy néhányan mindkét listánkon szerepelnek, de igen azzal is, hogy akadt olyan Somlyót, Kantátjárt kászoni, akinek öröklött családnévét faluja népe már nem változtatta meg. Ezt kötelesek is vagyunk tekintetbe venni, miután számtalan olyan vezető emberrel, tisztségviselővel, tanítóval találkoztunk, akinek iskolázottságát – munkaköre alapján – kétségbe nem vonhattuk, mégsem Deák volt a neve, hanem apáról fiúra szálló vagy apai keresztnévből formált vezetéknevet viselt.

Kászoni, székelyföldi, erdélyi jelenségként úgy véljük, figyelni kell a XVII. század második felében és a XVIII. század első évtizedeiben megállapítható nagymérvű tanulási szokásrendre, gyakorlatra. Írni, olvasni tudó, esetleg latin szakkifejezéseket ismerő, tűrhető vagy jó deákossággal élő, könyvhöz, írott dokumentum megszerkesztéséhez szokott ember mindenképpen sok lakozott Kászonszék falvaiban.

Hol és hogyan gyümölcsöztethette műveltségét a kászoni tanult fiatal? A többre törekvő szándék, akarat miként vált társadalomalakító erővé? Már előjáróban utalnunk kell arra, hogy mind az erdélyi fejedelemség, mind a Habsburg-birodalom, a szék vagy az egyház szívesen toborzott ilyen eldugott völgykatlanokból is „homo novus”-okat, friss erejű, becsvágyó szolgálattelvéket. A deákság esélyt jelentett, a felemelkedés emeltyűjévé válhatott, különösképpen a kismemes, szabadrendi szegény fiatal számára. Nem akarunk ismétlésbe bocsátkozni, ezért csak emlékeztetünk arra, hogy az 1643-as lustra adott hírt arról, miszerint az armalista Csutak János Deák Fehérváron telepedett meg; azt is felderítettük, hogy Kithonich jelentős jogi művét szép magyar nyelvre fordította. Unokájával, Kászoni, majd később Bornemisza Jánossal pedig már a bécsi udvarban találkozhattunk, amint éppen Mária Terézia trónját „szilárdítgatta” (a *pragmatica sanctio* „authora”-ként) és Erdélyország katonai uralom alá rendelése ellen küzdött – az Erdélyi Udvari Kancellária élén. Lukács Mihály főesperes uramról néhány oldallal előbb írtunk, s elmondottuk, hogy szép élete méltó befejezéseként mindenét a somlyói iskolára, a székbeli szegény fiatalok neveltetésére hagyta.

A széki igazgatásnak, törvénykezésnek szintén jelentős szerepvállalói a deákok. A vicekirálybírói, ülnöki, nótáriusi funkciók végzésére ők alkalmasak. Igazából szakképzett hivatalnokrétegnek nem tekinthetők. Sőt talán ők azok, akik helyébe II. József a korszerűség jegyében új szemléletű, tanultságú funkcionáriusokat helyezne. Ne feledjük azonban, hogy ez a székkormányzó csoport Kászonban otthon van, maga is gazdálkodik, pe-

reskedik, s falusfelei, szomszédai, az őt jól ismerők emelik maguk fölé vagy hagyják helyben előljáróvá tételét. Van közöttük jogtudó, irányításra tett, becsületes józan életű, s olyan is, aki bizony nem emelhető piedadestárra. Ismét csak pár szóban emlékeztetünk Tamás Deákra, aki vicekirálybíró (1703–04), elkötelezett rákócziánus s oly népszerű, hogy kapitánnyá is választják, és mint ahogyan az órá haraggal gondoló Cserei Mihály írja: az „ostoba községbeliek” „máig is nagy sóhajtással emlegetik...”

A kuruc kort követő időszak legjelentősebb kászoni vicekirálybírája Miklós Deák. Nehéz évtizedekben vezéri Kászonszéket. Még ha koldusból lett nemesembernek titulálja is egyik rágalmozója, módos, jobbágyot is tartó armalista, aki asszonyt a Balási családból hoz magának. Deákos voltát igazolja az, hogy jól ismeri az írott és íratlan jogot, a Decretumot, az Approbatákat, a Compilatákat, a széki statútumokat, a szokásjogi normákat és határozottan – sokak szerint túl határozottan is – örökdi tiszteletben tartásuk fölött. Hivatalból (*ratione officii*) nyújt be a széki bírósághoz sok-sok törvénybe hívó levelet, s láttuk, könnyen áll nála a tizenkét firt-os bírság kirovása. Hatalmára büszke, rátarti, őrzi a szék tekintélyét, s megköveteli azt, hogy tisztí pecsétjét szentségként tiszteljék. Jellemző az is, hogy milyen keményen bánik assessorával, a szintén „tanult ember” Péter Deákkal, akit botránkozató italozás miatt állít a bírák elé és bírsággal, fogadalomtétellel, kezes állítással kötelez jobbulásra, józan életre.

Péter Deákhöz hasonló gyengébb akaratú és előjárói mivoltához méltatlanná váló „deák” még található Kászomban. Jellegetes társadalmi személyiségnek, típusnak azonban azt a deákot tekintenők, aki írástudása, törvényismerete folytán fölébe nő kis közösségének és ezt a fölényhelyzetet a maga javára ki is használja. Ő az, aki meglátja az életrend kínálta hatalmaskodási lehetőségeket, felfedezi a megvámolható helyzeteket, és szívesen rántja perbe a szabályok sokaságának hálójába bonyolódottakat, paragrafust nem ismerőket. Az elítéltektől pedig bírság-, büntetéspénzt, kártalanítást vesz fel, s nemegyszer ingatlanjavakra is szert tesz.

Kísérletet tettünk arra, hogy kvantifikáljuk a pereskedést mint jelenséget, hogy ne váljunk első benyomásaink rabjaivá. Nos, elsősorban azt állapíthattuk meg, hogy a „deák” valóban többet pereskedik, mint a „deák-talan” falusfele. A nagyon sokat „litigáló” kászoniak első statisztikai tábláján (1674–99) a listavezető jakabfalvi János Deák, aki 57 ízben állít mást vagy áll maga alperesként a bírák elé. A második helyen szerepel a felsőfalubeli Kúsebb Miklós Deák 15 tárgyalással. Impéri Mihály Péter Deák 13, újfalusi István Deák és a szintén impéri Miklós Deák 5 alkalommal ad dolgot a széki bíróságnak. A másik periódusban (1709–27) a jakabfalvi Péterfi István Deák 32 esettel listavezető. (Őt követné Miklós Deák, az előbb említett vicekirálybíró, ő azonban vagy 30 alkalommal a

szék nevében emel vádat.) A felsőfalubeli Márton Gergely Deák 14, az impéri Mihály Deák 5 ízben keresi, védi igazát.

A XVII. század végén a felsőfalusi János Deák egyik fő szerepvivője a kászoni életnek. Ő Apafi Mihály uralkodásának végső, zaklatott, háborús éveiben, majd a hatalmának Erdélyben szállást csináló Habsburg-birodalom berendezkedése idején tevékenykedik. Működési területét körüljárva elsőként az ötlík szemünkbe, hogy katonai parancsnok. Mind az 1681-es, mind az 1685-ös lustra előljáróban közli, hogy következnek: Kászoni János uram száza. Ez a Kászoni János, aki 1685-ben két lovas is kiállít, a kászoni primipilusok hadnagya. Fia Kászoni, azaz Bernád Pálnak. Már a katonai regestrumban is említik, azonban János Deákként (jelezve egy lófőnél, hogy az ő szolgája). A Bernád-Kászoni családnevek viselőjét iskolázottsága folytán megilleti a Deák név is, és otthon végül is csak így szólítják. 1680-ban még mondják „kapitán uram”-nak, majd 1681-ben, 1685-ben, 1689-ben „hadnagyinak” nevezik. Miután magas tisztségét megismerhettük, hadd rangosítsuk jussa szerint azzal is, hogy családja armalista rendbeli, a „nemesség” tagja.

János Deák tehát módos, rangos, tanult ember, de a vagyon gyarapítását erényként tisztelve – sok-sok még előkelőbb, még iskolázottabb társához hasonlóan státusát pénzszerzési forrásként is kihasználja. A hadi szolgálat alóli mentesítés jó lehetőségeket kínál. A hat forintot lefizetőt a táborból bocsátja el, van, akit erővel mentesít, hazaküldi, ellenszolgáltatásra szorítva. 1680-ban ilyen dolgai miatt széki bíróság elé is kerül. 1685-ben – a sok mentesítést a vitélző rend helyzetének vázolásakor bemutatuk – hadnagyként ő is növeli az igazoltan otthon maradtak számát, természetesen fizetség ellenében. Sokakat azonban vitára készítenek, konfliktusba kever, perbe sodor igazságérzetük, önbecsülésük. Egyikük hadnagy uram szakállát „rongálva” vesz magának elégtételt; emiatt azonban a perfolrás áramába kerül, annak törvényeit viszont Deák uram ismeri jobban. A beszállásolt császári hadak, a „németek” ellátása kínálja a másik „lépesedési” lehetőséget. János Deák perceptorságot s más hasonló hivatalt vállal, s ennek kapcsán perel, vádol, elmarasztal, hasznát látva minden egyes alkalommal tudásának, jogügyi tájékozottságának. A szokványos ügyeket, konfliktusokat, mint amilyen a kölcsönzés, kezesség és így tovább, csak harmadsorban említjük. Így azután félszáznál többre szaporodhatnak peresetei, amelyek nem idővesztegetések, hanem a vagyonnövelés alkalmi.

A közösség, a közvélemény természetesen mindezt elítéli. Ennek ad hangot 1693-ban Csűrös Mihály, mondván, hogy mind ő, mind a többi Bernád fiú „bestie lélek, kurva fiai”. János Deák azonban rágalmozást panaszol, felemlégeti, hogy „Tiszt is, másképpen is Szék tagja”, tehát „duplex homagiumot” követel.

Az újfalusi István Deák 1692-ben szintén comissarius, míg korábban iskolamesterként szolgálta a komunitást.

A jakabfalvi István Deák 1711 után jelenik meg gyakrabban a széki protocollum lapjain. Ő assessor, adót, naturálét vet ki, hajt fel kifogásolható módon. A bajbajutottak mellett ügyvédi szolgálatot vállal, de több ízben ő okoz súlyos gondokat embertársainak azzal, hogy hét-tizennégy év múltán követeli vissza a nekik nyújtott kölcsönt, de akkor „in duplo”, együtt a felgyült kamatokkal.

Az újfalvi darabonyszármazék Mihály Péter Deák a XVII. század végén szintén procurátorkodik, prókátorkodik, de rossz szó sohasem esik róla, csupán lányai sérelmezik, hogy bizonyos arany-, ezüst- és gyolcspor-tékákat a „kászoni templomra” hagyományoz, nem pedig reájuk testálja.

Nem az átlagszintet meghaladó iskolázottság, tanultság az, ami meg- ront, zülleszt, talán még csak nem is az a hatalom, amihez a „Deák”-ság révén jut hozzá egyikük-másikuk, hanem az a feudalizmusban kiformaló- dott éthosz, előjárómorál, amely elnézőbb az ilyenszerű ügyeskedésekkel, élelmességekkel szemben. Mindenképpen húzódik azonban egy törésvon- nal a népi érdekeket szolgáló kiműveltebb kászoniak és azok között, akik részt vesznek a hatalom birtoklásában és gyakorlásában, annak képviselői és haszonélvezői. A királybíró, hadnagy, comissarius, perceptor, gazda- tisztt észrevehetőleg testületileg is más mércével méretik, mint az írődeák, pap, tanító, jegyző.

A legfőbb tisztségbeli, a központi államhatalomhoz szorosabban hoz- zákapcsolódó deákok jórészt kismemesek. A korábbiakban már jeleztük- akkor a rendi helyzet folyományaként –, hogy kirobbanó társadalmi har- cok idején súlyos gondná válik az, hogy az ellenük felgyülemlett harag fűti-e a népet és készíti ellenségeskedésre, vagy a bizalom ösztökéli kézfo- gásra, sőt deák-vezérkövetésre a „községet”.

Mindenesetre nép és írástudó békességben és háborúság idején együtt hordozza, alakítja a kászoni életforma sajátos színeit, a műveltség elemeit, ötvözeteit. Azt ugyanis, ami mélyen gyökerezik a helyi hagyományokban, át- meg átjárja mindaz, ami erdélyi, európai, és aminek felszívói, tovább- adói a scholát jártak, a diákságban csiszolódtak.

Ezt a folyamatot akkor lehetne jobban megismerni, hogyha azt is meg- tudnók: az egyházi énekeskönyv, a falusi iskolai tankönyv, a nyomtatott rendelkezések, levelek mellett milyen más könyvkiadói terméket olvasott, lapozgatott a korszakunkbeli kászoni ember. A csíksomlyói könyvnyom- tató műhely mindenesetre több magyar és kevesebb latin nyelvű kiad- ványt kínált olvasóinak, igaz, hogy zömmel vallásos jellegűt. Mi csak any- nyit állíthatunk, hogy az írásbeliség Kászonban széles körű és nagymé- retű, a perlekedők sűrűn hivatkoznak szerződésekre, „levelekre”, nyugtat- ványokra, testamentumokra és idéznek törvénycikkeket, országos, helyi

jogszabályokat. Két alkalommal pedig még könyvet birtoklóról is vitáznak.

Az első könyvről szóló jegyzőkönyvi adat 1680-ból való. Ekkor újfalusi Szabó Domokos az ugyanoda való Szabó Imrét szólítja törvénybe, „mivel egy könyvet adott volt kezeihez; kérte, adja meg, nem akarja megadni; kívánja, hogy akár az könyvet adja meg, akár adjon más hasonlót, akár pedig az árát, az mint ő vette volt...” A könyv címét, az árát nem, azt azonban megtudtuk, hogy a könyvkölcsönző Szabó Imre lovas katona. Az 1685-ös lustra elárulja, hogy egy fiúgyermek van s járja a hadak útját, csak egyszer mentesítették. Fialat, nem armalista, és rokona feltételezi, hogy tudna más, „hasonló” könyvet adni vagy szerezni.

Még egy könyv miatt bíróság elé állított kászoniról tudunk. Az 1726. évben az Újfaluban lakó Kotró Péter perli felsőfalusi Bodó Jánost. Az 1725. esztendőben ugyanis kézdiszentléleki rokona, Kotró József „egy Tripartitum Decretumát ökegyelmének hatta volna”. Ez leveléből is kitűnik. Bodó János ottjártakor Werbőczy Hármaskönyvét, a Decretumot kölcsönvette („amicabiliter hozott volt el”), és ezt maga sem tagadja. Amikor azonban Kotró Péter visszakérte, kérette, vissza nem adta, arra hivatkozva, hogy Kotró József tartozik neki. Az 1713. évi conscriptióban mind a felperes, mind az alperes szerepel. Mindkettő szabadrendi, nem armalista. Földjük eléggé sok, 30-34 köbölnyi. Bodó Jánosnak azonban lova, marhája nincs, míg Kotró uramnak tíz van a jászol elé kötve. A Decretum mindenesetre olyan értékes számukra, hogy vállalják érte a pert és a költségeket. Ne feledjük, ezt az olvasott, keresett könyvet csak 1754-ben sokszorosítják a somlyói sajtón.

Zárószó

A *Kászonszéki krónika* írása közben szüntelenül foglalkoztatott az a kérdés, hogy vajon sikerül-e erről a kis magyar néptörédekről valami érdemlegeset elmondani. Tudunk-e olyan jelenségeket felfedni, olyan törvényszerűségeket feltárni, olyan sajátos formákat, színeket érzékelni, amelyek segítenek a múltó idó mindent elnyelő homályából elővarázsolni a hajdanvolt kászoniak alakjait? Zaklatott az a gondolat is, hogy a „kászoniság” vizsgálata révén közelebb jutunk-e az erdélyiség, székely-magyarság jellegének megismeréséhez. Problematikus mind a mai napiglan ugyanis az, hogy a „minta”, amit a nagy tömegből, a sokaságból, az országos egészéből vettünk, tipikus-e, reprezentatív értékű-e.

Mondhatnók – munkánk végeztével –, hogy a példának választott völgyesség, a Kászoni-medence az erdélyi átlagosnál gazdaságilag erőtlenebb, szegényebb, társadalmát tekintve hagyományosabb, egyben-másban pedig elmaradottabb. Ugyanannyi joggal állíthatnók viszont azt is, hogy mind civilizatorikus, mind kulturális téren meghaladja sok uradalmi jobbágy-zsellér falucsoport színvonalát. Tudjuk azonban, Erdély rendkívüli változatossága miatt is „tündérország”. Nos, talán nem tévedünk, mondván, hogy Kászón az átlag körül elhelyezkedő egyik itteni változat, még hogyha számolnunk kell is a variánsoknak az átlag körüli nagy szóródásával. Mindenképpen példázza azonban a magyar, román, német szabadparaszti, kismemesi tájakbeli, „vidékek”, „földek”, „kerületek”, „székek”-beli állapotokat.

A kászoni életviszonyokban, a létformában történő változások menete, a fejlődés ritmusa és irányvétele fő vonásaiban természetesen megegyezik az összerdélyiével. Leginkább jellemző tehát Kászónra is a népi társadalom középkor végére kialakult formáinak a tovább élése, sok életterületen pedig a megkövültsége. Rögzítődnek tehát termelési viszonyok, munkarendi eljárások, rendi kapcsolatok, kisebb-nagyobb intézményes keretek, állandósulnak hitek, eszmék, nézetek, tartósodnak magatartásminták.

Megújulási hullámok át-átcsapnak ugyan a kászoni faluközösségek felett, de alapvetően nem módosul sem az eszközvilág, sem a termelés módja, nem alakul át a rendi szerkezet és nem másulnak a szemlélet kivetülési módjai, formái sem. Kászón felett viharok zúgnak át, de a széki bíróság előtt ugyanazok az emberek állanak hosszú évtizedeken át, látszólag ugyanazokkal a peres ügyekkel, s az ítékezés is töretlen folyamatosságot tükröz.

A korábbi századok – úgy tűnik – kimunkálják, megszerkesztik azt a rendszert, amely még korszakunkban is működőképes; és egy-egy háborúság, táborba szál-

lás, ellenséges dúlás, táplálékforrást elapasztó, életeket tömegével kioltó katalizma után is saját erőtartalékából merítve újulhat meg.

A társadalmi rétegek legfelsőbb szintjén magatartás, viselkedés, ízlés dolgában a Habsburg-uralom megszilárdultával erőteljesebben teret nyernek a nyugati hatások. A „nájmódi” azonban nem vezet tartalomcseréhez, csak átszíneződéshez.

A viszonylagos stabilitás hosszú időszakának legfőbb eredménye, úgy véljük, az, hogy megteremti, beérleli a forradalmi megújulás előfeltételeit, lehetővé teszi, hogy tágabb környezetével egyetemben Kászon is felkészüljön a nagy változásra. A társadalom- és munkaszervezet az egész közép- és kelet-európai térségben ekkor van kiteljesedőben, elmélyülőben; ez a folyamat pedig nem vált ugyan medret, de szélesebb sodrásúvá válik. A legszemléletesebb példákat erre a népi hétköznapiok történelme kínálja. A régebben egyszerűnek vélt, sőt primitívnek minősített paraszti lét valójában rendkívül cizellált, aprólékosan szabályozott, és rendezettségét kis alakulatok, közösségek és szervezetek a normák százaival biztosítják. Erről a szilárd támponttól lehet azután új életmódot követelve harcba indulni.

A régít ostromolni kész erők azonban – még birodalmi szinten is – egyelőre csak ébrednek, esetleg a jobbítás gondolatával foglalatzkodva, reformcélokért lelkesedve lépegetnek a felvilágosult abszolutizmus felé. Kászonban tehát még szent a tradíció, sérthetetlen, ami régi, szilárd a hagyományos életforma, uralkodó a szokásszerűség, és az embereket öröklött normák vezéreltik.

Kászonszék népéről végezetül még elmondanánk azt, hogy – a történelem bizonyossága szerint is – dicséretes módon, nagy-nagy szorgalommal, kitartással akarták tenni dolgukat. Szolgálni vágytak életszabályozó, létbiztosító égi és földi törvényeket, hitük szerinti módon, tisztességre törekedve. Azért ugyancsak érdemeket a megbecsülésre, hogy viselték bátor helytállással a véráldozatot követelő katonasors minden terhét, miközben kiteremtették a mindennapit, s biztonságossá, kiszámíthatóvá, rendezetté igyekeztek tenni maguk és utódaik életét. Megcsodáltuk a törvénytevésben is megnyilatkozó, becsületet óvó emberségüket, jogérzéküket, a jóra való eltökéltségüket. Azt sem hallgattuk el azonban, legfeljebb bizony magyarázgattuk, hogy többen jómódra, javakra, élvezetekre sóvárgók is lévén, szembekerültek saját kötáblába vésett parancsolataikkal. Gyakran váltak vad indulatok elsodrottjaivá is, és bántották övéiket, egymással sűrűn „vetekedtek”, torzsalkodtak. Ugyanakkor szerették a szépet, s nehéz sorsuk szorításából örömmel menekedtek gondokat feledtető, vidámító, ünnepélyes fények békéjébe, ragyogásába.

A krónikások nem ítélőbírák, mint a szék törvénytevői. Nem szolgáltatnak igazságot, nem bírságnak és nem szavaznak meg felmentést. Szeretnének azonban ezekkel a sorokkal is társakat toborozni maguk mellé, hogy többen legyenek közösségeinkben a múltbeli hétköznapiok hőseit ismerők, értők és szeretők.

Jegyzetek

Rövidítések jegyzéke

- ÁLvt – Állami Levéltár
Apor Péter – *Br. Apor Péter versei, művei és levelei (1676–1752)*. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores I–II. Szádeczky Lajos kiad. Bp., 1903.
- B.
Benkő Károly 1853 – București, Bukarest
– Benkő Károly: *Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék, leírások*. Kvár, 1853.
- Bp.
Connert XV–XVII. – Budapest
– Connert János: *A székelyek alkotmányának története, különösen a XVI. és XVII. században*. Székelyudvarhely, 1906.
- Corpus Juris – *Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici*. 1540–1848. évi erdélyi törvények. Szerk. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp., 1900.
- Corpus Juris Werbőczy – *Werbőczy István Hármaskönyve*. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen kiad. Bp., 1897.
- Corpus Statutorum I. – *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*. I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Szerk. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp., 1885.
- Cserei Mihály – Cserei Mihály: *Erdély története (1661–1711)*. Szerk. Bánkúti Imre. Bp., 1983.
- Domokos P. P. – Domokos Pál Péter: *Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása. 1703*. Agrártörténeti Szemle, XX. évf. 1978. 1–2. sz.
- Dósa – Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I–III. Kvár, 1861.
- Ekv – Emlékkönyv
EM – Erdélyi Múzeum
ENM 2.vh – Erdélyi Nemzeti Múzeum Sol.
Endes – Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászsónszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp., 1938.
- EOE – *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I–XXI. Bp., 1875–1898. Szilágyi Sándor kiad.
- Erdély öröksége – *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről*. I–X. Bp., é. n. Szerk. Makkai László.

- ETF
f.
G[ál] L[ászló]
- Imreh 1973
Imreh 1983
- Imreh–Pataki 1979
- Jakab–Szádeczky
- Kemény–Bethlen
- KLEkv
Klny
Kós–Szentimrei–Nagy
- Kv, Kvár
Kvhely
Lötsey
- MOL
MtT
- Mvhely
Orbán
- Perjés
- Rettegi
- Sszgy
Szádeczky 1927
- SzNM Ekv
- Erdélyi Tudományos Füzetek
– füzet
– G[ál] L [ászló]: *Az erdélyi diéták és országos végzések foglalata*. III. Kvár, 1837.
– Imreh István: *A rendtartó székely falu*. B., 1973.
– Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. B., 1983.
– Imreh István és Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század elején*. = *Székely felkelés 1595–1596*. B., 1979. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly.
– Jakab Elek–Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1848-ig*. Bp., 1901.
– *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Bp., 1980. Szerk. V. Windisch Éva.
– *Kelemen Lajos Emlékkönyv*. Kvár, 1957.
– Különlenyomat
– Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagyjenő: *Kászoni székely népművészet*. B., 1972.
– Kolozsvári Állami Levéltár
– Kézdivásárhely
– Lötsey Spielenberg László: *A nemes székely nemzetnek jussait világosító némely darab levelek*. Mvhely, 1837.
– Magyar Országos Levéltár, Bp.
– *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. B., 1979, 1980. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor
– Marosvásárhely
– Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I–VI. Pest, 1868–1873.
– Perjés Géza: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)*. Bp., 1963.
– Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*. B., 1970. Közzéteszi Jakó Zsigmond.
– Sepsiszentgyörgy
– Szádeczky Kardos Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp., 1927.
– *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sszgy, 1929. Szerk. Csutak Vilmos.

- SzOkl – Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu: *Székely Oklevéltár*. I–VIII. Kvár, 1872, 1934.
- Trócsányi1972 – Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály*. Bp., 1972.
Újabb adattár – *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*. Kvár, 1913. Szerk. Kelemen Lajos
- R. Várkonyi 1984 – R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások*. Bp., 1984.
- Wesselényi István – Wesselényi István: *Sanyarú világ*. I. B., 1983; Közzéteszi Magyari András; II. B., 1985. Közzéteszi Demény Lajos és Magyari András.

Jegyzetek

A feldolgozás rendjén elsősorban széki jegyzőkönyvekre támaszkodtunk. Ezek: Kászoni jegyzőkönyv. 1668–1730. MOL R. 298. Erdélyi iratok, 15. cs. és Kászonszéki protocollum 1673–1699. Csikszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag. Ezekre a forrásokra a továbbiakban külön nem hivatkozunk, de a szövegben általában a lelőhelyet jelző, az adat megkereséséhez szükséges évszámot közöljük.

A népesség számát, rétegződését, vagyoni állapotát főképpen a lustrák és összeírások adataiból kíséreltük meg rekonstruálni. Ezeket a forrásainkat „A kászonszékiek száma” című fejezet bibliográfiájánál közöltük. A továbbiakban külön nem idézzük őket.

I. Kászonszék kialakulása

SzOkl I., 194–196. és 297–302. – A szárhegyi Lázár család meggyesfalvi lvt. – Fasc. 147. Lit. O. ENMLot. Kvár. – Kemény Josephus: *Collectio minor manuscriptorum historicorum*. Tom. XXIII. 2–12. (Akadémiai Könyvtár, Kvár) – Nemzeti Társalkodó 1835. II. félév. 7. sz. – Hon és Külföld V. 1845. 62. sz. – Erdélyi Lajos: *A székelyek eredete nyelvjárásaik alapján*. Ethnographia XXVII. évf. (1916), 37–46. – Sándor Imre: *A székelyek letelepülése*. Bp., 1930. – Németh Gyula: *A székelyek eredetének kérdése*. Századok, LXIX. évf. (1935), 129–156. – Györffy György: *A székely társadalom*. (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Bp., 1953.) 104–116. – Benkő Loránd: *Adalékok a székelyek korai történetéhez*. Új Erdélyi Múzeum I. évf. (1990), 109–122. – SzOkl IV. 173, 228.

II. A kászonszéki emberek

1. A kászonszékiek száma

Lustrák és összeírások. 1567. évi regestrum: SzOkl II. 216–224. – Vö. Venczel József: *Az önismeret útján.* B., 1980. 35. – Juhász Lajos: *A porta története 1526–1648.* Századok, 1936. Pótfüzet. 497–578. – Bakács István: *A dicalis összeírások.* (A történeti statisztika forrásai. Szerk. Kovacsics József. Bp., 1957.) 51–81.

Főemberek és lófők 1569 körül: SzOkl II. 276–277.

Basta összeírása: SzOkl V. 216–218. – Vö. Endes 135. – Balás Gábor: *A székelek nyomában.* Bp., 1984. 161. – Imreh–Pataki 1979. 161–162.

1614-es lustra: ENMLot. Kvár. Udvarhelyszék lvt. Székely láda 56. sz. VIII. 1. Az 1614-es conscriptio. – MOL Gubernium Transilvanicum. F. 136. Székely lustrák I. k. – Imreh–Pataki 1979. 162–190. – L. még az Institutul de Istorie N. Iorga lustramásolat-gyűjteményének az anyagát, amelyet Demény Lajos bocsátott rendelkezésünkre. Ezúton is köszönjük. – Št. Imreh: *Über die Lustra-Verzeichnisse im Seklerland.* (Populație și societate IV. Kvár, 1980) 90–92. – Balássy Ferenc: *Hadi szemle a székeleknel.* Új Magyar Múzeum 1860. II–III. f. 145–165.

1643. évi lustra: MOL F. 136. 1–162. –1645. évi: SzOkl VI. 176–178. – 1681. évi: MOL F. 136. 927. s köv. – 1685. évi: Uo. 199–269. – 1702. évi: Uo. 860–865. – Endes 537–540.

1703-as összeírás: Domokos Pál Péter: *Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása.* 1703. II. rész. Agrártörténeti Szemle XX. évf. 1978. 1–2. sz. 229–231, – 1713-as: MOL Gub. Trans. Vegyes összeírások. F. 49. 6/1–6/3. – 1720–21-es: Uo. 8/14, 8/15. – Acsády Ignác: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. 1720–21.* Magyar Stat. Közi. Új folyam XII. Bp., 1896. 218, 463–464. – 1722-es: MOL F. 49. 12/1. – Székely láda, nr. 63. – 1750-es: MOL 1750-i országos adóösszeírás, F. 50. 49. téka IV. 3. – Trócsányi Zsolt: *Erdélyi összeírások.* (A tört. stat. forrásai) 273–293. – 1750 utáni: Benkő Károly 1853. 46–47. – E. A. Bielz: *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens...* Hermannstadt, 1857. 437. – Sztojka Tamás: *Kászon népessége.* Korunk, 1980. 12. sz. 881. – Nem használhattuk fel az első (1784–1787. évi) népszámlálás adatait, mivel a felvétel nem tartalmazza a teljes népességet. A határőr lakosság ugyanis hiányzik az összeírásból.

2. A bizonytalan élet

Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak.* (Szerk. Nagy Géza. B., 1977.) 202–218. – Szamosközy István: *Erdély története.* (Szerk. Sinkovics István. Bp., 1977.) 328–329. – Cserei Mihály 132., 236., 240., 311., 432–434., 424., 444–445. stb. – SzOkl VI. 224–245., 261., 418. – VII. 27., 140., 181., 228–229., 231–234., 241–242., 254–256., 261., 271–274., 276–277., 278–281., 351–352., 379–380., 398. – Benkő Károly 1853. 83–86. – Endes 125., 130., 175., 179–180., 182., 381. – G[ál] L[ászló] III. 45., 69., 72. – Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások*

Magyarországon 1701–1800-ig. Bp., 1970. – Vö. V. L. Bologna és munkatársai: *Istoria medicinei românești*. B., 1972. – C. Jiga: *Ciuma de la 1709–1711 și de la 1717–1720 la Brașov*. = *Istoria medicinei*. B., 1957. 72–86. – Spielmann József: *A közös szolgálatában*. B., 1976.

3. A küzdelmes „vitézi” élet

SzOkl VI. 176–179. (A már felsorolt lustrajegyzékeket a továbbiakban sem idézzük.) – Erdély öröksége, V., VI., VII. k. – Szalárdi János: *Siralmas magyar krónikája*. (Kiad. Szakály Ferenc. Bp., 1980) – Kemény–Bethlen 965. – Cserei Mihály 176. – SzOkl IV. 296–299., 351–352. – VI. 227–252. – EOE XIII. 4–5., 69–70., 296–297. – Benkő Károly 1853. – Endes 124–131., 131–189. – Tavaszy Sándor: *A két Apafi fejedelem*. (ETF 148. sz. Kvár, 1943) 3–16. – Trócsányi 1972. 36–53. – Péter Katalin: *A magyar romlásnak századában*. Bp., 1975. 134–145. – R. Várkonyi 1984. 11–36., 37–47., 127–260. – P. Benedek Fidél: *Tatárbetörés Csikba 1661-ben*. Kvár, 1945. – Szádeczky 1927. 194, 213, 224–244., 295–332. – Jakab–Szádeczky 380–479. – SzOkl VII. 121–305. – VI. 227–445. – G[ál] L[ászló] III. 1–94. Wesselényi István I–II. k. – Csutak Vilmos: *Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldön*. = SzNM Ekv. 633–640. – *Rákóczi-kori tudományos ülésszak*. Vaja, 1975. – *A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei*. Pécs, 1974. – Ifj. Barta János: *A kétféjű sas árnyékában*. Bp., 1984. 14. – Ágnes R. Várkonyi: *Politique envers les serfs et développement culturel dans l'État de Rákóczi*. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae 27, 1981. 31–62. – Perjés 74, 80. – *Magyarország hadtörténete*. I. (Szerk. Liptai Ervin. Bp., 1984.) 323., 332–334. – Orbán II. 49. – EOE XIII. 4–5., 69–70. – 60., 581–582. – KvÁLvt. Udvarhelyszék lvt. Székely láda. 1709. ápr. 27. – Lázár cs. lvt. 1625. jan. 10., 1661. nov. 20. 191. – Csikszék lvt, 1669. 55. – Boros Fortunát: *Ferencrendiek a Székely földön*. = SzNM Ekv. 72–94. – *Thököly Imre naplója*. 1693–1694. Monumenta Hungariae Historica Pest, 1868. XXIII/2. 690–691. – *Imets F. Jákó: Kuruckori krónika 1701–1711*. Gyulafehérvár, 1904. 3–42. – *Jakab Elek: A Rákóczi forradalomkor a császár hűségében megmaradt vagy arra visszatért csikgyergő-kászonszéki nemes urak hivatalos névsora*. Történeti Lapok, 1874. 21.

4. Rendek, rétegek, csoportok

A társadalom szerkezetére: Imreh–Pataki 1979. 134–190. – Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században*. = *Székely felkelés 1595–1596*. B., 1979. 33. – L. még: Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma. 1767–1821*. B., 1980. 36–40., 55–59.

A szabadsággal élők rendje: Erdély öröksége. VI. 213. – Lötsey 27. – Kállay Ferentz: *Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*. Nagyenyed, 1829. 118. – Endes 135. – SzOkl VI. 203–205. – Endes 115–116., 132. – EOE XI. 236. – SzOkl IV. 322. – Endes 57., 101., 104., 107.,

115–116., 135. – SzOkl VII. 57–68. – EOE XI. 56., 130., 236. – V. 512. – VIII. 527. – Corpus Juris 142., 144–146., 294. – Dósa I. 93., 96–97. – Jakó, *i. m.* 32. – Jakab–Szádeczky 332–333. – *Újabb adattár.* 301. Bözödi György: *Székelyek.* Bp., 1943. 50.

Vitézlő rendbeli őrállók, zsoldosok, mentesítettek, solymárok: Connert XVI–XVII. 17., 272–274. – SzOkl IV. 173–174. – VII. 209., 375. – EOE VI. 122. – XXI. 316., 365. – Szilágyi István: *A székely nemesi rendi társadalom.* Bp., 1937.42. – Egyed Ákos: *A székely hadkötelezettség és hadszervezet, különös tekintettel a XVI. századra.* = *Székely felkelés 1595–1596.* 47–58. – Connert XVI–XVII. 251., 253. – Akad. Oklevélgyűjtemény. Bp. Tagányi Károly hagyatéka. 578. sz. – Lötsey 62., 65. – SzOkl II. 123., 162–163., 185. – V. 58–69., 123., 151., 166. – VI. 203–205. – VII. 132., 137. – EOE IX. 503. – XV. 177. – XVI. 374. – XVIII. 95., 158–260. – Cserei Farkas: *A magyar és székely asszonyok törvénye.* Kvár, 1800. 49., 97. – SzOkl II. 184. – Erna Weiss: *Rolul militar al Transilvaniei în războaiele napoleoniene.* Cluj, 1987. 51–52. – EOE XV. 181. – XI. 353–354. – Connert XVI–XVII. 236–239., 248–249. – SzOkl V. 184. – VI. 337. – Udvarhelyszék lvt. 1606. és 1608. évbéli iratok. – Cserei Mihály 182–183., 226. – Erdély öröksége. VII. 185. – Apor Péter 1.435.

Solymárokra: Biás István: *A székely solymárok.* (Klly a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság 1914. évi évkönyvéből. Mvhely, é. n.) – Takáts Sándor: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból.* (Szerk. Benda Kálmán. Bp., 1961) 249–252. – Siklóssy László: *A magyar sport ezer éve.* Bp., 1927. I. 91–96., 213–219. – Csikszék lvt. 1663. és 1674. évbéli iratok. – SzOkl II. 329–330. – IV. 287–288., 344–346. – VII. 39–40. – Apor Péter II. 76. – G[ál] L[ászló] III. 34. – Kállay Ferentz, *i. m.* 200. – Jakab–Szádeczky 396. – Endes 136.

Nemesi jussal élők: SzOkl II. 276–277. – VII. 160–161. – EOE XVI. 606–607. – Corpus Statutorum 44–45. – Cserei Mihály 417. – Lázár cs. lvt. (Szarhegyi Levéltár, amelyet Gyalakután őriztek) Fasc. I. Lit. A. nr. 1–33. – Lázár cs. meggyesfalvi lvt. Fasc. 81. Lit. K. nr. 109–125. – L. 1715-ös inventárium. Fasc. 66. Lit. G. nr. 143–197. (1592–1774); 57. cs. 6. doboz. – Cserei Mihály 417. – Sándor Imre: *Csikszéki lustra 1658-ból.* Genealógiai Füzetek IX. évf. 1911. 1. sz. – Endes 538., 540–549. – Domokos P. P. 229–230. – Maksay Ferenc: „*A sok nemes országa*”. = *Mályusz Elemér Emlékkönyv.* Bp., 1984. 277–295.

Bornemisza Jánosra: KvÁLvt. Lázár cs. meggyesfalvi lvt. 1625. 57. cs. 6. doboz. – Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok.* B., 1977. (Sajtó alá rendezte B. Nagy Margit) 133. – Cserei Mihály 238., 328., 417., 441. – Retteg 225–226., 380–386. – Apor Péter 1.298., 319–323., 330. – L. még Apor Péter: „*Munkálkodott erővel, csűrőssel-csavarással.*” *Művelődés* 4/1981. 15–16. Könyvtár c. melléklet. – Orsz. Széchényi Könyvtár. Bp., Fol. Hung. 2103. Endes-hagyaték. – Trócsányi Zsolt: *Kísérletek teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben. 1732–1739.* Századok, 1983. 5. sz. 983–1014. – Régi Magyar Költők Tára. III. k. Bp., 1961. 450. – *Magyarország története.* II. 1526–1686. Bp., 1985. 1021., 1448., 1475. – Csánk Béla: *A jog tükröződése a köznyelvben.* Bp., 1943. 29. – G[ál] L[ászló] 31. – Wesselényi István I. 203., 258., 341., 358., 614. II. 62., 103–104., 118., 209., 337., 493., 527.,

539., 558., 615., 687., 689–690. – Imets F. Jákó, *i. m.* 35., 36., 38. – Kövári László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kvár, 1854. 53–54. – Nagy Iván: *Magyarország csatádat...* II. 181–182.

Jobbagyok és zsellérek: Apor Péter I. 435. – Corpus Juris 144–145., 293. – Lötsey 63–64. – Lázár cs. megyyesfalvi lvt. Fasc. 66. Lit. G. nr. 143–197. (5. doboz, 45. cs.) – Endes 106., 127. – Szilágyi Sándor: *Kassai István levelezése I. Rákóczi Györggyel és Bethlen Istvánnal*. Történeti Lapok III. évf. 24. sz. 371. – Wesselényi István II. 192., 750. – R. Várkonyi Ágnes: *Jobbágypolitika Rákóczi államában*. = *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Bp., 1984. 436. – SzOkl VI. 149. – Balás Gábor: *Erdély jókora jogtörténete*. Bp., 1979. 68. – Eckhart Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században*. Bp., 1954. 96. – KvÁLvt. Lázár cs. megyyesfalvi lvt. 6. doboz, 58. cs. (1715) – Lázár cs. szárhegyi lvt. Fasc. 26. Lit. B. nr. 353–365.; Fasc. 152. Lit. L. és N. nr. 70–97. – MOL F. 48. Fasc. II. Gub. Transilvanicum (in Politicis). 1766. nov. 18. – Corpus Statutorum I. 120. – Orsz. Széchényi Kvtár. Tagányi Károly hagyatéka. Fol. Hung. 1551. – EOE IX. 431. – XVIII. 372. – SzOkl VII. 165–166. – Kós–Szentimrei–Nagy 16., 223. – Virgil Ciobanu: *Statistica românilor din Ardeal*. Cluj, 1926. 69. – Benkő Károly 1853. 46–47. – Lázár cs. megyyesfalvi lvt. Fasc. 54. Lit. E. nr. 101–124. Vö. D. Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*. I–II. B., 1986–1987.

Szolgák: SzOkl II. 119–127. – Corpus Juris 190–191., 237–238. – Connert XVI–XVII. 237. – Lázár cs. megyyesfalvi lvt. Fasc. 81. Lit. K. nr. 109–125. (1715-beli leltár) – EOE XIV. 225–226. – XV. 181. – XVI. 110., 668. – SzOkl VII. 199–200., 408. – Corpus Statutorum I. 118., 149., 154–155. – Vö. Ráduly János: *Mikor a szolganak telik esztendeje*. B., 1987. 6–10.

III. Föld és ember

I. Falu, tizes, telek, ház

Ferenczi Sándor: *Az egykori Kászonszék régészete, a kászoni székelyek letelepülése és eredete*. Kvár, 1938. – K. Sebestyén József: *Régi székely népi eredetű műemlékek*. Kvár, 1941. 15–17. – Orbán II. 53. – Országos Széchényi Könyvtár, Endes-hagyaték. Fol. Hung. 2103 (367., 368., 371.). – Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag, „Altíz-Feltíz jegyzőkönyve”. – Benkő Károly 1853. II. 134., 138–140. – L. még: Kós–Szentimrei–Nagy 1972. 16–19. – Sztojka Tamás, *i. m.* 877–884. – Endes 42. – Orbán II. 53. – Vámszer Géza: *Életforma és anyagi műveltség*. B., 1977. 259–284. – Imreh 1983. 66–70. – Csizmadia Andor: *Tizedesek a régi Kolozsváron*. Kvár, 1942. – Uő.: *Népi közigazgatásunk tizedest és fertálymesteri intézménye*. (Klny. Győri Tanulmányok. V. k. 1983) 45–73. – Imreh 1973. 106–111. – Imreh 1983. 157–163. – EOE XVI. 671. – Kós–Szentimrei–Nagy 16., 19–28. – Vö. Haáz Ferenc: *Udvarhely széki famessterségek*. Kvár, 1942. 66., 69. – Szabó T. Attila: *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez*. II. *Székelykapuk és fazarak*. Kvár, 1939. 18. – Kós–Szentimrei–Nagy 12–90. – Lázár cs. lvt. Fasc. 81. Lit. K. nr. 109–125. (6.

doboz, 58 cs.) – L. még: Cs. Sebestyén Károly: *A székely ház eredete*. Néprajzi Értesítő, 1941. – Barabás Jenő: *A székely ház alaprajzi fejlődéséről*. Népi kultúra – Népi társadalom, Bp., 1973. – Filep Antal: *Keleti háztípus*. = Magyar Néprajzi Lexikon, Bp., 1980. – B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. B., 1970. 15-58. – *Árucikkék szabályzata, 1627 és 1706*. Közli Nagy Iván. – Magyar Történelmi Társaság, Pest, 1871. XVIII. k. 206. – Kós Károly: *A székely ház*. = SzNM Ekv. 647–659. – Benkő Elek–Ughy István: *Székelykeresztúri kályhacsempék*. B., 1984. 21–30. – Tarsiznyás Márton: *Gyergyó történelmi néprajza*. B., 1982. 187–212.

2. Családszerkezet (család, telek és ház)

Corpus Statutorum I. 51. – Vö. Miskolczy Ambrus: *Népesség, társadalom és gazdaság a reformkori Erdélyben*. Történelmi Szemle, 80. évf. 3. sz. 509–529. – Jakab–Szédeczky 465. – SzOkI VI. 275–276. – Thirring Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában*. Bp., 1938. 37–38. – Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Bp., 1981. 405–462. – Fél Edit–Hofer Tamás: *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village*. New York–Bp., 1969. 404–406. – Veress Éva: *A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a 17. század közepén*. Történelmi Szemle, 1958. 379–429. – Kosáry Domokos: *A paraszti „familia” kérdéséhez a XVIII. században*. Agrártörténelmi Szemle, 1963. 1–2. sz. 120–132. – F. Lőrinczi Réka: *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai*. B., 1980. – Maria Ursutiu: *Structura familiei iobăgești pe domeniul Hunedoarei la sfârșitul secolului al XVII-lea*. Sargetia. Acta Musei Devensis XIV. 1979. 233–242. – Darnyi Dezső: *Háztartás és család nagysága és struktúrája az iparosodás előtti Magyarországon*. Történelmi statisztikai tanulmányok 3. sz. Bp., 1977. – Dávid Zoltán: *A házak száma és a népesség XVI–XVIII. századi forrásainkban*. Történelmi Statisztikai Közlemények 1958. II. évf. 3–4. sz. 74–94. – Faragó Tamás: *Háztartásszerkezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon. 1787–1828*. Tört. stat. tanulmányok 3. sz. 1977. 5–104. – Nyárádi Gábor: *Két Pákei. Erdélyi családi krónika 1793-ból*. Új Tükör, 1988. 19. sz. 10–11. – Vö. Beke György–Fodor Sándor–Mikó Imre: *Orbán Balázs nyomdokain*. B., 1969. 25–45.

3. A kászonszéki határ

A megművelt földterület. Szántó és kaszáló: Orbán II. 53. – Domokos P. P. I. 436. – Trócsányi Zsolt: *Erdélyi összeírások*. 276. – Acsády Ignác: *Magyarország népessége a pragmática sanctio korában. 1720–21*. M. Stat. Közl. Új folyam XII. 57., 218. – L. még: Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Bp., 1879. 141–142.

A szék havasa, a falu erdeje, földje: Imreh 1983. 147–182. – Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. = *Az ősi társadalom magyar kutatói*. Szerk. Zsigmond Gábor. Bp., 1977. 336–380. – Vö. Takács Lajos: *Egy irtásfalu földművelése*. Bp., 1976.

A földbirtoklás módja és gondja: Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830. 41. – Lötsey 55–58. – Cserei Farkas, *i. m.* 86. – Bónis György: *Magyar jog – székely jog*. Kvár, 1942. 67–72. – Corpus Juris 142–143. – SzOkl VII. 357. – EOE IX. 314. – XI. 78–80. – Székely láda, nr. 30. – SzOkl VII. 339–340.

Örökösödés, osztozkodás: L. Corpus Juris Werbőczy. – Corpus Juris I. rész. – Corpus Statutorum I. 1–2., 22–23., 120. – Cserei Farkas, *i. m.* 50–386. – Dósa II. 355–447. – Wenzel Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere*. I. Pest, 1872. 409–526. – Sebes Dénes: *Magyar agrár-evolúciók*. Bp., é. n. 59–119. – Bónis György, *i. m.* 72–98. – Imreh 1973. 224–246. – Tárkány Szücs Ernő: *Erdély öröklési jogszokásai*. (Klny. Hitel, 1944. júl.) 1–24. – Uő: *Magyar jogi népszokások*. Bp., 1981. 705–725. – **Balogh István**: *Az ősi vagyoni jogi védelme a régi székelyeknél*. – *SzNM Ekv.* 40–43. **Elekes Andor**: *Szemelvények a székelyek sajátlagos jogtörténetéből*. = *SzNM Ekv.* 113–122 – **Degré Alajos**: *A szomszédok öröklése és a szomszédi elővásárlási jog*. = *Illés József Emlékkönyv. Bp., 1942. 136–139.* – *SzOkl IV. 259–260.* – *Gfálj L[ászló] III. 43.* – Benkő József: *Az Erdélyországi Nemes Székely Nemzet képe*. Új kiadás, Bp., 1927. 65–66.

IV. Gazdálkodó kászoniak

I. Szántóvetők

Földművesekre lásd: Wellmann Imre: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. Bp., 1979. 7. – Erdély öröksége. VIII. 118. – Kozán Imre: *Fekete ugar*. B., 1978. 111. – SzOkl VII. 359–360. – MOL Erd. Gub. lvt. Inseminationis universae tam autumnalis quam vernalis Incltyi Magni Principatus Transylvaniae e tabellis confrontatoriis anni 1761/2 excerptae. – Kozma Ferenc, *i. m.* 187.

Mezei gazdaság. Igaerő. Terméseredmény: Melius Péter: *Herbárium. A fáknek, fűveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. (Szerk. Szabó Attila. B., 1978) – Ifj. Barta János: *Mezőgazdasági irodalmunk a XVIII. században*. Bp., 1973. – Corpus Statutorum I. 149., 151. – SzOkl VII. 210. – VI. 349–352. – Imreh 1973. 163. – Imreh 1983. 197. – Balassa Iván: *Az eke és szántás története Magyarországon*. Bp., 1973. 357. – Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Bp., 1954. 37–39. – Uő: *Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században*. Bp., 1957. 13. – Farkas Árpád: *Erdélyi gazdaságok üzemi viszonyai és időszzerű kérdései*. Kvár, 1941. 6. – Apor Péter II. 197. – Corpus Statutorum I. 93. – Újabb adattár 301. – Kemény–Bethlen 666. – SzOkl VII. 282. – *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. II. Dész. 130. – ÁLvt. Sepsiszentgyörgy. Protocollum Illyefalva, 1750–1775. 135. – ÁLvt. Csíkszereda. Szárhegy község iratai. 1. sz. Szárhegy jegyzőkönyve 1804–1834. – MOL Gub. lvt. (in Politicis) nr. 9431. Próba- és kísérleti eredmények. – *Urbariile Țării Făgărașului. 1601–1650*. I. (D. Prodan–Liviu Ursuțiu–Maria Ursuțiu kiad. B., 1970) 78–85. – *Urbariile Țării Făgărașului. 1651–1680*. II. (D. Prodan kiad. B., 1976) 56–63. – D. Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*. B., 1987. II. 246–261. – D. Prodan: *Problema iobăgiei în Transil-*

vania. 1700–1848. B., 1989. 77. – Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön.* B., 1956. 144–145. – *A történeti statisztika forrásai.* (Szerk. Kovacsics József. Bp., 1957) 291. – *Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában.* Agrártörténeti Szemle X. évf. 1968. 1–2. sz. 39–77. L. Zimányi Vera: *A források.* 39–40. – Benkő Károly 1853. 43. – Wellmann Imre: *Gabona-terméseredmények a XVIII. században.* = *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára.* Bp., 1980. 385–413.

Égettbor-, serfőzés, lisztörlés, vásár: EOE XX. 304. – XXI. 236., 368., 396. – SzOkl VII. 204–205., 237, 307. – G[ál] L[ászló] III. 20. – Corpus Juris 104. – *Magyarország története. 1526–1686.* II. Bp., 1985. 1575. – Corpus Statutorum I. 104. – Corpus Juris 290. – EOE XI. 199. – ÁLvt Csikszereda. Csikszék lvt. 1640-es iratok. – Orbán II. 53–54. – Kós–Szentimrei–Nagy 60. – Venczel József: *Az önismeret útján.* B., 1980. 33. – Corpus Statutorum I. 150–151. – Benkő Károly 1853. II. 136. – Orbán II. 53. – Kós Károly: *Tájak, falvak, hagyományok.* B., 1976. 356–362.

2. Állattartók

Állatállomány: Imreh 1983. 203. – *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai.* (Makkai László kiad. Bp., 1954) 34–35. – Berlász Jenő: *Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században.* Bp., 1958. 29–30. – Hankó Béla: *Székely lovak.* Kvár, 1944. 15–18. – *Erdélyi mezőgazdasági munkatere,* (összeállította az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület Kvár, 1944) 15–18. – *Erdély mezőgazdasága.* (Szerk. Farkas Árpád Kvár, 1944) – Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben.* 1908. 818–819. – Györffy István: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés.* Bp., 1942. 52. – Cserei Mihály 473–474. – SzOkl VII. 283. – Idézi Réthly Antal (*Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig.* Bp., 173). – SzOkl VII. 380. – Endes 182. – Uő.: 80–81. – Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza.* B., 1982. 80–81.

Széna, szénafű: SzOkl VII. 380. – Domokos P. P. 437., 441. – SzOkl VII. 8., 22., 178. – Perjés 60.

Legeltetés, pásztorklás: Imreh István–Pataki József: *Adatok Udvarhely szék állattartásához (1570–1610).* Aluta. Szgy, 1970. 169–184. – Uők: *Contribuții la studiul agriculturii Transilvănene (1570–1610).* Acta Musei Napocensis VI. 1969. 187–209. – Vö. Márkos András: *Homorádalmási szállások.* Ethnographia, 1958. 3. sz. 437–477. – Corpus Statutorum I. 99., 101., 153. – SzOkl VI. 192–193. – Imreh István: *Székelyföldi paraszti jegyzőkönyvek pásztorklási határozatai. 1717–1928.* Agrártörténeti Szemle, 1959. 1–4. sz. 161 – 190. – Balassa Iván: *A szókincs és az anyagi kultúra kutatása.* Népi kultúra – Népi társadalom, Bp., 1971. 323–331. – László Gyula: *Várászat egy középkori falusi templomunkban.* – *Régészeti tanulmányok.* Bp., 1977. 186–210. – Szabó T. Attila: *Daczó Mátéfogarasi várnagy három levele Nádasdy Tamáshoz.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VI. évf. 2. sz. 373–376. – Tarisz-

nyás Márton, *i. m.* 85–90. – Vámszer Géza, *i. m.* 55–99. – Imreh 1983. 203–230. – Corpus Statutorum I. 99–100., 101. – Gunda Béla: *A román pásztorkodás magyar kapcsolatai.* = *Nép és Nyelv.* I. 1941. 313–319. – SzOkl VII. 181.

3. Erdőlők, vadászok, halászok

Mager, Friedrich: *Der Wald in Altprussen als Wirtschaftsraum.* (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart. 7. Köln-Graz, 1950. I–II.) – Stahl, Henri H.: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești.* I. B., 1958. 226–268. – Tagányi Károly: *A modern erdészeti kultúra keletkezése hazánkban.* Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1896, 125–141. – Corpus Statutorum I. 99–101. – Benkő Károly 1853. II. 140. – Orbán II. 53. – Újfalvi Sándor: *Az erdélyi régibb és közelebbi vadászatok és vadak.* Bp., 1982. (Sajtó alá rendezte Benkő Samu) 31. – G[ál] L[ászló] III. 21. – Corpus Juris 232. – Corpus Statutorum I. 129., 149. – Endes 468. – Erdély öröksége. VIII. 117. – Újfalvi Sándor, *i. m.* 236. – Raul Călinescu: *Vînătoarea la Șanț.* Sociologia românească 1936. nr. 7–8. 78–80. – Gunda Béla: *Adatok a bukovinai és moldvai magyarok vadfogó eszközeihez.* Néprajzi Értesítő 1940. 199–201. – Kós Károly: *Kászoni adatok a népi vadfogáshoz.* = Aluta. Sszgy, 1971. 323–346. – Györffy István: *Vadászat.* = *A magyarság néprajza.* Bp., 1941. II. 16–46. – Molnár István: *Népi vadfogási módok az Ivó-patak környékén.* A sepsiszentgyörgyi tartományi múzeum évkönyve. Mvhely, 1955. 65–76. – Uő: *Népi vadfogási módok a Borszék-i medencében.* Aluta. Sszgy, VII–VIII. 1974–1975. 205–234. – Uő: *Népi vadfogási módok a Görgényi-hegység déli övezetében.* Acta Hargitensia. Csíkszereda I. 1980. 197–215. – Imreh 1983. 172–173., 319., 327. – Tarisznyás Márton, *i. m.* 81–82.

V. Az állam, a szék, a community és a kászoni ember

1. Az állami közterhek, szolgáltatások

Az adóteher: Kriza János: *Vadrózsák.* B., 1975. 184. – Trócsányi Zsolt: *A Habsburg vezető elit és Erdély (1685–1699).* Jogtudományi Közlöny XLI. évf. 8. sz. 373. – Andreas Gräfer: *Beitrag zur Geschichte des Steuerwesens umfassend die Jahre von 1720–1727.* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde IV. II. f. 45–65. – Gheorghe Barițiu: *Părți alese din istoria Transilvaniei.* I. Sibiu, 1889. 365–367. – Ștefan Meteș: *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului.* I. Cluj, 1935. 277–364. – Izsépy Edit: *Az 1737–40. évi erdélyi országgyűlések története.* Bp., 1943. – Király István: *A Habsburg-elnymatás és ennek kihatása Alcsik társadalmi rétegződésére a XVIII. század első felében.* Acta Hargitensia I. Csíkszereda, 1980. 51–58. – EOE XXI. 161. – SzOkl IV. 347. – VII. 47–49. – Trócsányi Zsolt 1972. 298., 320. – G[ál] L[ászló] III. 129–133. – Connert XVI–XVII. 329–330. – SzOkl VII. 353–356. – Endes 178. – Benkő Károly 1853. I. 81. – Imreh István: *A fejedelem és a székelyek.*

Igaz Szó 1980. 9. sz. 272–275. – SzOkl VII. 109., 358–359., 408–411. – Trócsányi Zsolt: *Az első abszolutisztikus adórendszer Erdélyben*. Századok 120. évf. 1986. 5–6. sz. 1008–1017. – Corpus Juris 70–74. – EOE VI. 111–112. – XIX. 110. – XX. 262., 311. – Hodor Károly: *Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése*. Kvár, 1837. 328., 333. – Kemény–Bethlen 928. – EOE XIII. 190. – Corpus Statutorum I. 45. – Szabó T. Attila: *A szó és az ember*. II. B., 1971. 9–20. – Vö. Apor Péter II. 288. – KvÁLvt. Tumultuatio in sede Miklósvár. Írott és nyomtatott rendeletek. Vegyes adományok és szerzemények. Mike Sándor ajándéka. – EOE XIII. 327. – Corpus Juris 351. – EOE XX. 305. – SzOkl VII. 109. – Cserei Mihály 294. – G[ál] L[ászló] III. 18. – Wesselényi István, II. 61.

A porció, kvártély és forspont gondja: Corpus Juris 96., 495. – Cserei Mihály 292–293. – Ferenczi Zoltán: *A Bocskor-daloskönyv versei*. Erdélyi Múzeum 1898. XV. 576–577. – Trócsányi Zsolt: *A Habsburg vezető elit és Erdély (1685–1699)*. Jogtudományi Közöny XLI. 8. sz. 369–375. – Uő: *Bécs és Erdély. 1741–1745*. Levéltári Közlemények. 56. évf. 1985. 1. sz. 37–41. – Cserei Mihály 488. – EOE XVI–II. 111. – XX. 161. – Endes 129., 170–171. – SzOkl VII. 17., 19–21., 35–36., 41–42., 110–117., 140–146., 148., 153–155., 160., 177., 196–197., 261., 310., 317.–G[ál] L[ászló] III. 51. – SzOkl VII. 3–11., 13., 22., 242. – Jakab–Szádeczky 410. – Perjés 54. – SzOkl VII. 74. – Trócsányi Zsolt: *Kísérletek... 1005*.

Az eladósodott kászoni: Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest–Lipscse 1833. 177–178. – Bíró Vencel: *Altorjai gróf Apor István és kora*. Kvár, 1935. – Balló István: *Altorjai báró Apor Péter élete és működése (1676–1752)*. Csikszereda, 1897. – Wesselényi István II. 192. – Endes 164–171. – Corpus Statutorum I. (1650. évi statútum) – Corpus Juris 185. – Dósa II. 465–468. – V. Filep József: *Törvénybeli gyakorlás mutató táblája... Mvhely, 1831. 116–117*.

2. A széki igazgatás és törvény tevés

Kapitányok és királybírák: Vö. Max Weber: *Gazdaságtörténet*. Bp., 1979. – Bodor György: *Az 1562 előtti székely nemzetségi szervezetről*. Történelmi Szemle 1983. 2. sz. 281–305. – Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyarjogban*. Kvár, é. n. 421–422., 428–429. – Endes 38., 39–40. – Kállay Ferentz, *i. m.* 86., 88. – Orbán II. 51–52. – SzOkl I. 298. – II. 139. – *Bethlen Gábor krónikásai*. (Szerk: Makkai László, Bp., 1980) 60–61. – Endes 102., 105–106., 138. – Kállay Ferentz, *i. m.* 262. – Lázár Miklós: *A gróf Lázár család*. Kvár, 1858. 134–135. – Lázár cs. lvt. 60. köteg. Fasc. 23. Lit. K. – Corpus Juris 39., 141. – Benkő Károly 1853. 50. – Benkő József, *i. m.* 33. – Cserei Mihály 14., 18. – Hajdu Lajos: *A közjó szolgálatában*. Bp., 1983. 12–13. – Cserei Mihály 77–78. – Trócsányi Zsolt 1972. 316. – Bíró Vencel, *i. m.* 127–128. – Cserei Mihály 269–270. – SzOkl VII. 308–309. – Endes 181. – Apor Péter II. 161–162. – Wellmann Imre: *Rendi állás és hivatali rangaXVIII. század-eleji kormányhatóságokban*. Levéltári Közlemények XVIII–XIX. évf. 1940–1941. 250–303. – Erdély öröksége VII. 201. – SzOkl VII. 34., 316.

Vicékirálybírák, assessorok, jegyzők: KvÁLvt. Lázár cs. lvt. 60. köteg. Fasc.

83. Lit. K. – Benkő Károly 1853. 54., 78., 81. – Endes 540., 173., 334. – Bándi Vazul: *A csíksomlyói róm. kat. főgimnázium története*. Értesítő. Csíkszereda, 1896. 12. – Apor Péter I. 199., 214., 217., 252. – SzOkl VII. 282. – Szádeczky Kardos Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben*. Bp., 1908. 49., 232. – Lötsey 54. – Connert XVI–XVII. 48. – SzOkl VI. 360. – Udvarhelyszék lvt. Székely láda, nr. 48. – Pál-Antal Sándor: *Scaunul Mureş*. Revista Arhivelor X. évf. B., 1967. 2. sz. 134. – Endes 134. – SzOkl II. 179–180., 192. – Balló István, *i. m.* 48–49. – EOE XV. 7. – Fekete Lajos: *A vármegyei tisztikar*. Bp., 1914. 29–57. – *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. (Bev. Jakó Zsigmond. B., 1974) 202. – Cserei Mihály 258. – Pápai Páriz Ferenc, *i. m.* 347. – Apor Péter I. 434–436. – Corpus Statutorum I. 131. – SzOkl VII. 280–281. – *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. (Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József) Dés I. 1901. 287–288. – Endes 112. – Lázár cs. malomfalvi lvt. 1625. jan. 10. – 1654. márc. 3. – 1666. ápr. 27. – Endes 112. – (Albert Dávid adataiért hálás köszönetét mondunk.) – Bajkó Barabás: *Háromszáz esztendővel ezelőtt szigorúbbak voltak őseink*. Hargita Kalendárium, 1971. 113–116. – Benkő Károly 1853. 56. – SzOkl VII. 282. – Kilyéni Székely Mihály: *A Nemes Székely Nemzetnek Constitúciói...* Pest, 1818. 55. – Endes 47. – Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. Bp., 1933. 12., 15. – Pál-Antal Sándor, *i. m.* 135. – Connert XVI–XVII. 60–61. – Corpus Statutorum I. 120., 131. – Corpus Juris 113. – Connert XVI–XVII. 46–47. – Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története*. Bp., 1946. 590. – Balássy Ferenc: *A székely dullók*. Új Magyar Múzeum VII. évf. 1857. IX. f. 401–412.

Törvénytevés: Bónis György: *Erdélyi perjogi emlékek*. Kvár, 1942. XVI. – Dósa II. 35. – Hajdu Lajos: *Az állandó táblák (tabulae continuae) létrehozása Erdély megyéiben és a székely székekben, 1763/64*. Jogtörténeti tanulmányok. Klny. 120. – Corpus Statutorum I. 120. – Kilyéni Székely, *i. m.* 44. – Orbán II. 52. – V. Filep József, *i. m.* 2. – Corpus Statutorum I. 131. – EOE XVII. 99–100. – Endes 133–134. – Pál-Antal Sándor, *i. m.* 131. – Benkő Károly 1853. 57. – Hajdu Lajos: *A közjó szolgálatában*. 117., 123., 307. – SzOkl VII. 410. – Corpus Statutorum I. 153–155. – Pál-Antal Sándor, *i. m.* 137. – Corpus Statutorum I. 130., 153. – Pápai Páriz Ferenc, *i. m.* 110. – Corpus Statutorum I. 122. – Hajdu Lajos: *Az állandó táblák...* (2. sz. melléklet) – Misztótfalusi Kis Miklós, *i. m.* 73. – Corpus Statutorum I. 90–164. – Hajdu Lajos: *Adalékok a XVIII. századi erdélyi kodifikációs törekvések történetéhez*. Jogtudományi Közlöny XXXV. évf. 10. sz. 637–647. – Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár. Balázsfalvi fond. Ms. lat. nr. 20.

A pereskedés rendje: Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Bp., 1981. 779–806. – Bónis György, *i. m.* 57–145. – Hajdu Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Bp., 1985. – Dósa III. 1–323. – Imreh 1983. 77–88. – SzOkl II. 184., 192. – L. továbbiakra is: Corpus Statutorum I. 90–164. – Dósa III. 68–69. – Corpus Juris 290. – Corpus Juris Werböczy 417. – SzOkl II. 120. – Dósa III. 148. – II. 163.

Ítéletmondás, bírságolás: Hajdu Lajos: *Az állandó táblák...* 133. – SzOkl VII. 340., 46.

3. A faluközösség, a tízes, az egyházmegye

Vö. Imreh 1973 és 1983, valamint az ott közölt irodalommal. Wellmann Imre: *Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében*. Történelmi Szemle 1980. 3. sz. 376–449. – Márkus István: *Paraszi önkormányzat a magyar rendi társadalomban és a kapitalizmus kiépülése idején*. = *A helyi cselekvés*. Bp., 1988. 5–47. – Corpus Statutorum I. 129–130. – Connert XVI–XVII. 33. – SzOkl VII. 138. – Kemény Bertalan: *A területi autonómia elemi egységének történeti modellje: a tizedesi intézmény*. = *A helyi cselekvés*. Bp., 1988. 48–61. – Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Bp., 1935. 244. – Imreh 1983. 286–287. – Endes 334–335. – Benkő Károly 1853. II. 134–135. – Endes 343. – SzOkl VII. 231. – K. Sebestyén József: *A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai*. = SzNM Ekv. 399. – Uő: *Régi székely népi eredetű műemlékeink*. (ETF 1941. 126. sz.) 15–17. – Virgil Vățășianu: *Istoria artei feudale în Țările Române*. B., 1959. 542. – Endes 75–76., 344. – Orbán II. 52–56. – Endes 140–143. – SzOkl IV. 132–134. – VII. 219. – Corpus Statutorum I. 122.

VI. A társas kapcsolatok, az együttes élet zavarai

1. A tulajdon veszélyeztetői. Tolvajok, prédálók

EOE XXI. 367. – G[ál] L[ászló] III. 21. – SzOkl VII. 255., 266., 279. – Lázár cs. lvt. (10. doboz, 81. köteg) Fasc. 120. Lit. K. – Nagy Olga: *A törvény szorításában*. Bp., 1989. 259–261.

2. A testi épséget károsítók, étetők, égetők

Benkő Samu: *Őrszavak*. B., 1984. 80–129. – Hajnik Imre: *Egyetemes európai jogtörténet*. Bp., 1899. 97–98. – SzOkl (Új sorozat II.) 323–324. – Imreh 1983. 291. – EOE XIV. 27. – Siklóssy László, *i. m.* I. 273. – Némethy Sándor: *A párbaj Magyarországon*. Univerzum 1980. 10. sz. 67–69. – Egyed Ákos, *i. m.* 98–99. – Corpus Juris Werbőczy. 383.

3. A szitkozódók, rágalmozók, becsületsértők

Lötsey 21. – SzOkl VII. 152–153. – Hajdu Lajos: *Büntett és büntetés...* 17. – Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. I. Bp., 1943. 80. – Lötsey uo. – Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. (Kóczány László és Lőrinczi Réka kiad. B., 1978) 145. – Eckhart Ferenc, *i. m.* 129. – László Gyula, *i. m.* 186–210. – Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Bp., 1925. 155–196. – *Előmunkálatok a magyarság néprajzához* 3. = *Mítosz és történelem*. Bp., 1978. 14–47. – SzOkl VII. 152–153.

4. Az erkölcsi normák... megszegői

Corpus Statutorum I. 98–99. – Kriza János: *Vadrózsák*. 271. – Tavaszgy Sándor, *i. m.* 6. – Cserei Farkas, *i. m.* 203. – Hajdu Lajos: *Büntett és büntetés...* 292–293. – SzOkl VI. 193–194. – Corpus Statutorum I. 119–120. – Endes 332. – SzOkl VII. 95–97. – Balló István, *i. m.* 66–67. – Apor Péter II. 393. kk. – Eckhart Ferenc, *i. m.* 132. – Vö. Nagy Olga: *Világgá futó szavak*. Bp., 1990. 263–298. – Róheim Géza, *i. m.* 49. – SzOkl VII. 219–221. – Dékány István: *A társadalomfilozófia alapfogalmai*. Bp., 1935. 9–88. – Horváth Barna: *A jogelmélet vázolata*. Bp., 1937. 198–200. – Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. Bp., 1986. 163–182. – Hajdu Lajos: *Büntett és büntetés...* 291–323. – Gáll Ernő: *Az erkölcs dilemmái*. Kvár, 1981. 52–83. – P. Szőke János: *Márton Áron*. Nyíregyháza, 1990. 282–285. – Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak*. B., 1979. 25–36.

VII. Életmód, művelődés

1. Tárgyak, eszközök

Pataki József: A csíki vashámor a XVII. század második felében. Csíkszereda, 1971. 33.
– *Ifj. Kós Károly: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi tárának faekéi. Kvár, 1947. (ETF 207. sz.) 11.* – *Balassa Iván: Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp., 1973. 308., 340–341.* – *Szabó T. Attila: Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI–XIX. században. EM LII. k. 1947. 1–4. f. 158–161., 163.* – *Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. 174–184.* – *Domanovszky György: Népi bútorok. Bp., 1964. 5–38.* – *B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak... B., 1973. 47–54.* – *Jakó Zsigmond: Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron. = KLEkv. B., 1957. 361–393.* – *Kós–Szentimrei–Nagy 95–152.* – *Gazda Klára: Figurális kályhacsempék a Sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményében. Aluta I. Sszgy, 1969. 282–283.* – *Benkő Elek–Ughy István, i. m. 18.* – *Viski Károly: Székely szőnyeg. Bp., 1928. 2.* – *Kós–Szentimrei–Nagy 184–187.* – *Szabó T. Attila: A festékes és társai. = A szó és az ember. B., 1971. 101–121.* – *Lázár cs. megyesfalvi lvt. Fasc. 81. Lit. K. nr. 109–125.* – *Apor Péter: Metamorphosis... 34., 59.* – *KvÁLvt. Lázár cs. lvt. Fasc. 120. Lit. L. 1681.* – *EOE XVIII. 89–90.* – *Apor Péter, i. m. 58–59.* – *Uo. 56. Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. B., 1985. 330.* – *Újabb adattár 154.* – *SzOkl VI. 81–86.* – *Vö. Benda Gyula: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén. Agrártörténeti Szemle 1984. 1–8. sz. 1–84.*

2. A szokások életereje. Ünnepek, nevek

SzOkl VI. 194. – VII. 220. – Apor Péter: *Metamorphosis...* 93–114. – Corpus Statutorum I. 90–91. – SzOkl VII. 324. – Endes 334. – Szabó László: *A magyar rokonsági rendszer.* Debrecen, 1980. 99–112. – F. Lőrinczi Réka, *i. m.* 45., 170., 171., 179., 181. – Szabó T. Attila: *Az erdélyi régiség személynévanyagának nemzedékviszonyító elemei.* = *Anyanyelvünk életéből.* B., 1970. 284–304. – Péntek János-Szabó Zoltán-Teiszler Pál: *A nyelv világa.* Kvár, 1972. 126–127. – Szabó T. Attila: *A magyar asszonynev és – még valami.* = *Anyanyelvünk életéből.* 48–54. – Benkő Loránd: *A történeti személynévvizsgálat kérdései.* *Magyar Nyelv XLIV.* 124. – Pataki József: *A vezetéknev kialakulása a XVI. századvégi udvarhely széki adatok fényénél.* *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XVIII. évf.* 1974. 7–17. – Szabó T. Attila: *Hogyan alakultak ki személynéveink? Nép és nyelv.* B., 1980. 24–36. – Benkő Loránd: *Adalékok a székelyek korai történetéhez.* *Új Erdélyi Múzeum I. évf.* 1–2. f. Bp., 1940. 119. – Takács Éva: *Csik-, Gyergyó-, Kászonszék a XVII. század elején.* = *Nyelvészeti tanulmányok.* B., 1983. 110–177. – Kovacsics József-Mikeşy Sándor: *L'imposition des noms et la tenue de registres d'état civil en Hongrie (Noms et prénoms) Klyh.* 77–82. – Benda Kálmán: *A királyi Magyarország tiszti címirtára. 1606–1608.* *Levéltári Közlemények XLIII. évf.* 1972. 271. – Szabó István: *A jobbágynevek kialakulása.* = *Jobbágyok-parasztok.* Bp., 1976. 223–236. – Marc Bloch: *Noms de personne et histoire sociale.* *Annales IV.* 1932. 67–69. – Kálmán Béla: *A nevek világa.* Bp., 1969. 64.

3. Iskola, tanító, deák

Apáczai Csere János válogatott munkái. (Szerk. Szigeti József. B., 1965. II.) 85–86. – Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia.* (Szerk. Szigeti József. B., 1977) 58. – Erdély öröksége V. 257. – Jakó Zsigmond-Juhász István: *Nagyenyedi diákok. 1662–1848.* B., 1979. 61–62. – Tavaszy Sándor, *i. m.* 9. – Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi?* Bp., 1978. 287–308. – Györfly István: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés.* Bp., 1942. 49. – KvÁLvt. Lázár cs. lvt. Fasc. 82. Lit. K. (59. köteg) – Fasc. 147. Lit. R. (147. köteg) – Albert Dávid udvarhelyi történész adatai. – Bándi Vazul: *A csíksomlyói róm. kat. főgimnázium története.* (1895/96. évi Értesítő) 312. – SzOkl VII. 219. – Imreh 1983. 107–108. – Sebestyén Kálmán: *Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig.* (MfT 1979) 138–160. – Sipos Gábor: *Háromszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig.* (MfT 1980) 107–151. – Bándi Vazul, *i. m.* 3–15. – Endes 148–149., 360–361. – Boros Fortunát: *Ferencrendiek a Székelyföldén.* – SzNM Ekv. 72–94. – Bándi Vazul, *i. m.* 286. – Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp., 1980. 208–209. – Domokos Pál Péter: *„...édes Hazámnak akartam szolgálni...”* Bp., 1979. 130. – Boros Fortunát, *i. m.* 87. – Endes 150., 360–361. – Domokos P. P.: *A csíki énekeskönyvek.* = SzNM Ekv. 102–112. – Benkő Károly 1853. – Mikes Kelemen: *Törökországi levelek.* (Szerk. Szigeti József. B., 1955) 225. – *Alma Mater. Monografia Liceului Industrial Nr. 3 din Tîrgu Secuiesc...* *A kézdivásárhelyi 3. sz. ipari liceum (volt kantai gimnázium) monográfiája. 1680–1980.* Kv hely,

1980. 75., 79. – *Háromszék vármegye. Emlékkönyv.* (Szerk. Pótsa József. Szgy, 1899) 333. – Szabó T. Attila: *Diák és deák.* Nyelv és Irodalom, B., 1981. 23–25. – Endes 538. – Cserei Farkas, *i. m.* 35. – Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség.* B., 1976. 10–36. – Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata.* Bp., 1980. 365–375. – Corpus Statutorum I. 155. – R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások.* B., 1984. 107–108. – Kemény–Bethlen 499., 816., 879. – Cserei Mihály 341. – Dankanits Ádám: *A XVIII. század helye könyvtörténetünkben.* Korunk, 1972. 8. sz. 1248–1253. – Glósz Miksa: *A csíksomlyói sz. ferencrendi szerzetesek nyomdájában... megjelent könyvek címtára.* Csíksomlyó, 1884.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

Tartalom

Előszó 5

- I. Kászonszék kialakulása 9
- II. A kászonszéki emberek 14
  - 1. A kászonszékiek száma 14
  - 2. A bizonytalan élet 17
  - 3. A küzdelmes „vitézi” élet 20
    - a) *Árvák, betegek, nyomorékok* 20
    - b) *A vesztesek táborában* 22
    - c) *Táborozás* 25
    - d) *„Német” járomban* 28
    - e) *A szabadságért küzdők táborában* 33
    - f) *A fegyvertelen vitézlő rend* 40
  - 4. Rendek, rétegek, csoportok 41
    - a) *A kászonszéki társadalomszerkezete* 41
    - b) *A szabadsággal élők rendje* 43
    - c) *A szabadok száma és megoszlása* 48
    - d) *Vitézlő rendbeli órallók, zsoldosok, mentesítettek, solymárok* 52
    - e) *Nemesi jussal élők* 61
    - f) *Kászoni kisnemes az Erdélyi Udvari Kancellária élén* 67
    - g) *Jobbágyok és zsellérek* 74
    - h) *Szolgák* 84
- III. Föld és ember 92
  - 1. Falu, tízes, telek, ház 92
  - 2. Családszerkezet (család, telek és ház) 101
  - 3. A kászonszéki határ 113
    - a) *A megművelt földterület. Szántó és kaszáló* 113
    - b) *A szék havasa, a falu erdeje, földje* 122
    - c) *A földbirtoklás módja és gondja* 128
    - d) *Örökösödés, osztzkodás* 134
- IV. Gazdálkodó kászoniak 146
  - 1. Szántóvetők 146
    - a) *Földművesek. Termesztett növényfajták* 146
    - b) *Mezei gazdaság. Igaerő. Terméseredmény* 152
    - c) *Égettbor-, serfőzés, lisztőrlés, vásár* 167

2.	Állattartók	173
	a) Állatállomány	173
	b) Széna, szénafű	185
	c) Legeltetés, pásztorlás	191
3.	Erdőlők, vadászok, halászok	201
V.	Az állam, a szék, a community és a kászoni ember	208
1.	Az állami közterhek, szolgáltatások	208
	a) Az adóteher	208
	b) A porció, kvártély és forspont gondja	217
	c) Az eladósodott kászoni	223
2.	A széki igazgatás és törvénytevés	228
	a) Kapitányok és királybírák	228
	b) Vicekirálybírák, assessorok, jegyzők	236
	c) Törvénytevés	244
	d) A pereskedés rendje	252
	e) Ítéletmondás, bírságolás	266
3.	A faluközösség, a tízes, az egyházmegye	271
VI.	A társas kapcsolatok, az együttes élet zavarai	283
1.	A tulajdon veszélyeztetői. Tolvajok, prédálók	283
2.	A testi épséget károsítók, étetők, égetők	292
3.	A szitkozódók, rágalmazók, becsületsértők	301
4.	Az erkölcsi normák és más szabályok megszegői	308
VII.	Életmód, művelődés	318
1.	Tárgyak, eszközök	318
2.	A szokások életerejé. Ünnepek, nevek	329
3.	Iskola, tanító, deák	335
	Zárósortok	349
	Jegyzetek	351

Európa Könyvkiadó, Budapest – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
Felelős kiadó az Európa Könyvkiadó és a Kriterion Könyvkiadó igazgatója
Szedte és nyomta a Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető Mátyás Miklós igazgató
A nyomdai rendelés törzsszáma: 92/0729
Kiadói szerkesztő Hatházy Ferenc

Műszaki szerkesztő Bálint Lajos és Keller Klára
Műszaki vezető Miklósi Imre
Készült 33,24 (AJ5) ív terjedelemben
ISBN 963 07 5458 4
ISBN 973 26 0320 8